

Gazi
**AKADEMİK
BAKİŞ**

Cilt 17 Sayı 33 Kış 2023

ISSN 1307-9778

E-ISSN 1309-5137

Gazi
AKADEMİK BAKIŞ

Cilt: 17 • Sayı: 33 • Aralık 2023
ISSN 1307-9778 E-ISSN 1309-5137
Gazi Akademik Bakış Yılda İki Defa Yayınlanır

SAHİBİ

Prof. Dr. Hale ŞIVGIN • Ankara Hacı Bayram Veli Üni.

EDİTÖRLER

Prof. Dr. Hale ŞIVGIN • Ankara Hacı Bayram Veli Üni.

(Tarih Alan Editörü-Türkçe Dil Editörü)

Prof. Dr. Mehmet Seyfettin EROL •

Ankara Hacı Bayram Veli Üni.

(Uluslararası İlişkiler Alan Editörü-
İngilizce Dil Editörü)

Prof. Dr. Mustafa ALKAN • Ankara Hacı Bayram Veli Üni.

(Tarih Alan Editörü-Türkçe Dil Editörü)

Prof. Dr. Nejla GÜNAY • Gazi Üni.

(Tarih Alan Editörü- Türkçe Dil Editörü)

Prof. Dr. Murat ÖNSOY • Hacettepe Üni.

(Uluslararası İlişkiler ve

Siyaset Bilimi Alan Editörü-İngilizce Dil Editörü)

Dr. Gökhan YURTOĞLU

(Türkçe Dil Editörü)

SORUMLU YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet ELİBOL •

Ankara Hacı Bayram Veli Üni.

YAZI KURULU

Ferdi GÖKBÜĞA • Karabük Üni.

Dr. Gökhan YURTOĞLU

HABERLEŞME

Müge AKINBİNGÖL

YAYIN KURULU

Prof. Dr. Çağatay Özdemir • Gazi Üni.

Prof. Dr. Derviş Kılınçkaya • Hacettepe Üni.

Prof. Dr. Edward Foster • Stevens Teknoloji Enstitüsü

Prof. Dr. Fuat Keyman • Sabancı Üni.

Prof. Dr. Hale Şivgin • Ankara Hacı Bayram Veli Üni.

Prof. Dr. Hasan Bülent Paksoy • Texas Tech. Üni.

Prof. Dr. Hasan Köni • Kültür Üni.

Prof. Dr. Haydar Çakmak • Ankara Hacı Bayram Veli Üni.

Prof. Dr. Hülya K. Çengel • Ankara Hacı Bayram Veli Üni.

Prof. Dr. İbrahim S. Canbolat • Uludağ Üni.

Prof. Dr. İlhami Durmuş • Ankara Hacı Bayram Veli Üni.

Prof. Dr. Mehmet Seyfettin Erol •

Ankara Hacı Bayram Veli Üni.

Prof. Dr. Murat Önsoy • Hacettepe Üni.

Prof. Dr. Mustafa Alkan • Ankara Hacı Bayram Veli Üni.

Prof. Dr. Mustafa Eravcı • Yıldırım Beyazıt Üni.

Prof. Dr. Mustafa Sıtkı Bilgin • Yıldırım Beyazıt Üni.

Prof. Dr. Nejla Günay • Gazi Üni.

Prof. Dr. Tayyar Arı • Uludağ Üni.

Doç. Dr. Aleksandr Sotniçeno • St. Petersburg Devlet Üni.

DANIŞMA KURULU

Prof. Dr. Ahmet Güneş •

Ankara Hacı Bayram Veli Üni.

Prof. Dr. A.Hikmet Eroğlu • Ankara Üni.

Prof. Dr. Ali Akar • Muğla Üni.

Prof. Dr. Carter V. Findley • Ohio Üniversitesi

Prof. Dr. Ceenbek Alımbayev •

Kırgızistan-Türkiye Manas Üni.

Prof. Dr. Cemal Kafadar • Harvard Üniversitesi

Prof. Dr. Cemalettin Taşkıran •

Ankara Hacı Bayram Veli Üni.

Prof. Dr. Cengiz Hakov •

Bulgaristan Bilimler Akademisi

Prof. Dr. Dimitri Vasilyev •

Rusya Bilimler Akademisi

Prof. Dr. Ertan Gökmen • Celal Bayar Üni.

Prof. Dr. Gökhan Koçer • Karadeniz Teknik Üni.

Prof. Dr. Gülden Ayman • İstanbul Üni.

Prof. Dr. Hikmet Öksüz • Karadeniz Teknik Üni.

Prof. Dr. İbrahim Yılmazçelik • Fırat Üni.

Doç. Dr. Krassimira Mutafova • Veliko Tırnova Üni.

Prof. Dr. Necdet Hayta • Gazi Üni.

Prof. Dr. Neşe Özden • Ankara Üni.

Prof. Dr. Ramazan Acun • Hacettepe Üni.

Prof. Dr. Rhoads Murphey • Birmingham Üniversitesi

Prof. Dr. Şükrü Hanioglu • Princeton Üni.

Prof. Dr. Uğur Ünal • Devlet Arş. Gnl. Md.

Prof. Dr. Yakup Mahmutov •

Azerbaycan Milli İlimler Akademisi

Prof. Dr. Yusuf Sarıay • TOBB ETÜ Rektör

Prof. Dr. Ziya Öniş • Koç Üni.

Doç. Dr. Elnur Agayev • Lefke Avrupa Üni.

Doç. Dr. A. Fahimi Aydın • İnönü Üni.

Doç. Dr. Emre Ozan • Kırklareli Üni.

GENEL DAĞITIM / ABONELİK

Fiyatı: 150 TL

YAZIŞMA-HABERLEŞME

Gazi Akademik Bakış Dergisi

Filistin Caddesi Köşem Apartmanı No: 9/5 Gaziosmanpaşa - Çankaya / Ankara

E-Posta: gaziakademikbakis@gmail.com • Web: <http://www.gaziakademikbakis.com>

GRAFİK TASARIM VE BASKI

Semih Ofset Matbaa • Sek. Yay. Sağ. İnş. San. Tic. Ltd Şti.

Zübeyde Hanım Mah. 628. Sok. Çakırlar İşhanı No: 26/47 İskitler / ANKARA

Tel:(0312) 341 40 75 Fax:(0312) 341 98 98 E-Posta: www.semihofset.com.tr

YAYIN TÜRÜ

Uluslararası Hakemli Yerel Süreli Yayın

YAYIN TARİHİ

10 Aralık 2023

Gazi
ACADEMIC VIEW

Volume: 17 • Number: 33 • December 2023
ISSN 1307-9778 E-ISSN 1309-5137
Gazi Academic View is Published Twice a Year

OWNER

Prof. Dr. Hale ŞİVGİN (Ankara Hacı Bayram Veli Üni.)

EDITORS

Prof. Dr. Hale ŞİVGİN (Ankara Hacı Bayram Veli Üni.)
(History Field Editor-Turkish Language Editor)

Prof. Dr. Mehmet Seyfettin EROL

(Ankara Hacı Bayram Veli Üni.)

(International Relations Field Editor-
English Language Editor)

Prof. Dr. Mustafa ALKAN (Ankara Hacı Bayram Veli Üni.)

(History Field Editor-Turkish Language Editor)

Prof. Dr. Nejla GÜNAY (Gazi Üni.)

(History Field Editor-Turkish Language Editor)

Prof. Dr. Murat ÖNSOY (Hacettepe Üni.)

(International Relations and Political Science Field

Editor-English Language Editor)

Dr. Gökhan YURTOĞLU

(Turkish Language Editor)

MANAGING EDITOR

Assistant Prof. Dr. Ahmet ELİBOL

(Ankara Hacı Bayram Veli Üni.)

EDITORIAL SECRETARIAT

Ferdi GÖKBUĞA (Karabük Üni.)

Dr. Gökhan YURTOĞLU

COMMUNICATION

Müge AKINBİNGÖL

EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Derviş Kılınçkaya • Hacettepe Üni.

Prof. Dr. Edward Foster • Stevens Teknoloji Enstitüsü

Prof. Dr. Fuat Keyman • Sabancı Üni.

Prof. Dr. Hale Şıvgın • Ankara Hacı Bayram Veli Üni.

Prof. Dr. Hasan Bülent Paksoy • Texas Tech. Üni.

Prof. Dr. Hasan Köni • Kültür Üni.

Prof. Dr. Haydar Çakmak • Ankara Hacı Bayram Veli Üni.

Prof. Dr. İbrahim S. Canbolat • Uludağ Üni.

Prof. Dr. İlhami Durmuş • Ankara Hacı Bayram Veli Üni.

Prof. Dr. Mehmet Seyfettin Erol •

Ankara Hacı Bayram Veli Üni.

Prof. Dr. Murat Önsöy • Hacettepe Üni.

Prof. Dr. Mustafa Alkan • Ankara Hacı Bayram Veli Üni.

Prof. Dr. Mustafa Eravcı • Yıldırım Beyazıt Üni.

Prof. Dr. Mustafa Sıtkı Bilgin • Yıldırım Beyazıt Üni.

Prof. Dr. Nejla Günay • Gazi Üni.

Prof. Dr. Tayyar Arı • Uludağ Üni.

Doç. Dr. Aleksandr Sotniçeno • St. Petersburg Devlet Üni.

ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Ahmet Güneş • Ankara Hacı Bayram Veli Üni.

Prof. Dr. A.Hikmet Eroğlu • Ankara Üni.

Prof. Dr. Ali Akar • Muğla Üni.

Prof. Dr. Carter V. Findley • The Ohio State University

Prof. Dr. Ceenbek Alımbayev • Kirghizistan -Turkey
Manas Üni.

Prof. Dr. Cemal Kafadar • Harvard University

Prof. Dr. Cemalettin Taşkıran • Ankara Hacı Bayram
Veli Üni.

Prof. Dr. Cengiz Hakov • Bulgarian Academy of
Sciences

Prof. Dr. Dimitri Vasilyev • Russian Academy of
Sciences

Prof. Dr. Ertan Gökmen • Celal Bayar Üni.

Prof. Dr. Gökhan Koçer • Karadeniz Teknik Üni.

Prof. Dr. Gülden Ayman • İstanbul Üni.

Prof. Dr. Hikmet Öksüz • Karadeniz Teknik Üni.

Prof. Dr. İbrahim Yılmazçelik • Fırat Üni.

Assoc. Prof. Dr. Krassimira Mutafova • Veliko Turnova
Üni.

Prof. Dr. Necdet Hayta • Gazi Üni.

Prof. Dr. Neşe Özden • Ankara Üni.

Prof. Dr. Ramazan Acun • Hacettepe Üni.

Prof. Dr. Rhoads Murphey • University of Birmingham

Prof. Dr. Şükrü Hanioglu • Princeton Üni.

Prof. Dr. Uğur Ünal • State Archives Director General

Prof. Dr. Yakup Mahmutov • Azerbaijan National
Academy of Sciences

Prof. Dr. Yusuf Sarıay • TOBB ETÜ Rector

Prof. Dr. Ziya Öniş • Koç Üni.

Assoc. Prof. Dr. Elnur Ağayev • Lefke European Üni.

Assoc. Prof. Dr. A. Fahimi Aydın • İnönü Üni.

Assoc. Prof. Dr. Emre Ozan • Kırklareli Üni.

GENERAL DISTRIBUTION / SUBSCRIPTION

Fee: 150 TL

CORRESPONDENCE-COMMUNICATION

Journal of Gazi Academic View

Filistin Caddesi Köşem Apartmanı No: 9/5 Gaziosmanpaşa - Çankaya / Ankara

E-Mail: gaziakademikbakis@gmail.com • Web: <http://www.gaziakademikbakis.com>

BOOK COVER, PAGE DESIGN and PUBLISHING HOUSE

Semih Ofset Matbaa • Sek. Yay. Sağ. İnş. San. Tic. Ltd Şti.

Zübeyde Hanım Mah. 628. Sok. Çakırlar İşhanı No: 26/47 İskitler / ANKARA

Tel:(0312) 341 40 75 Fax:(0312) 341 98 98 E-Posta:www.semihofset.com.tr

PERIODICAL TYPE

International Peer Reviewed Local Periodical Journal

PUBLISHING DATE

10 December 2023

<p>YURTDIŐI TEMSİLCİLERİ</p> <p>Almanya</p> <p>Prof. Dr. Barbara Kellner Heinkele • Berlin Freie Üniversitesi</p> <p>Amerika Birleşik Devletleri</p> <p>Prof. Dr. M. Hakan Yavuz • Utah Üniversitesi</p> <p>Azerbaycan</p> <p>Doç. Dr. Tofig Nacafli • A.A. Bakıhanov Azerbaycan Milli İlimler Akademisi</p> <p>Bulgaristan</p> <p>Doç. Dr. İbrahim Yalınmof • Sofya İslam Enstitüsü</p> <p>İtalya</p> <p>Dr. Vera Costantini • Venedik Ca' Foscari Üni.</p> <p>KKTC</p> <p>Doç. Dr. Elnur Ağayev • Lefke Avrupa Üniversitesi</p> <p>Kırgızistan</p> <p>Prof. Dr. Döletbek Saparaliyev • Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi</p> <p>Rusya</p> <p>Doç. Dr. Aleksander Vasilyev • Rusya Bilimler Akademisi</p> <p>Suriye</p> <p>Prof. Dr. Mehmet Yuva • Şam Üniversitesi</p> <p>Makedonya</p> <p>Prof. Dr. Numan Aruç • Makedonya Bilimler ve Sanatlar Akademisi</p>	<p>REPRESENTATIVES ABROAD</p> <p>Germany</p> <p>Prof. Barbara Kellner Heinkele • Berlin Freie Uni.</p> <p>United States of America</p> <p>Prof. M. Hakan Yavuz • The University of Utah</p> <p>Azerbaijan</p> <p>Assoc. Prof. Tofig Nacafli • A.A. Bakıhanov Azerbaijan National Academy of Sciences</p> <p>Bulgaria</p> <p>Assoc. Prof. İbrahim Yalınmof • Institute of Higher Islamic Studies</p> <p>Italy</p> <p>Dr. Vera Costantini • Venetian Ca' Foscari Uni.</p> <p>Cyprus</p> <p>Doç. Dr. Elnur Ağayev • European University of Lefke</p> <p>Kyrgyzstan</p> <p>Prof. Döletbek Saparaliyev • Kyrgyzstan-Turkey Manas University</p> <p>Russia</p> <p>Assoc. Prof. Aleksander Vasilyev • Russian Academy of Sciences Oriental Institute</p> <p>Syria</p> <p>Prof. Mehmet Yuva • Damascus University</p> <p>Macedonia</p> <p>Prof. Numan Aruç • Macedonian Academy of Sciences & Arts</p>
---	---

BU SAYININ HAKEMLERİ / REFEREES OF THIS ISSUE

<p>Prof. Dr. Fiğen Atabey – Ağrı İbrahim Çeçen Üni.</p> <p>Prof. Dr. Haluk Selvi – Sakarya Üni.</p> <p>Prof. Dr. İbrahim Ethem Atınur – Atatürk Üni.</p> <p>Prof. Dr. İbrahim Tellioglu – Ondokuz Mayıs Üni.</p> <p>Prof. Dr. Mehmet Ali Çakmak – Gazi Üni.</p> <p>Prof. Dr. Mustafa Alkan – Ankara Hacı Bayram Veli Üni.</p> <p>Prof. Dr. Necdet Hayta – Gazi Üni.</p> <p>Prof. Dr. Nejla Günay – Gazi Üni.</p> <p>Prof. Dr. Ömer Erden – Ordu Üni.</p> <p>Prof. Dr. Uğur Üçüncü – Karadeniz Teknik Üni.</p> <p>Doç. Dr. Bilal Koç – Ankara Hacı Bayram Veli Üni.</p> <p>Doç. Dr. Canan Kuş Büyüktaş – Zonguldak Bülent Ecevit Üni.</p> <p>Doç. Dr. Fahri Özteke – Batman Üni.</p> <p>Doç. Dr. Feyza Kurnaz Şahin – Afyon Kocatepe Üni.</p> <p>Doç. Dr. Fikret BirdiŐli – İnönü Üni.</p> <p>Doç. Dr. Halil Özcan – BaŐkent Üni.</p>	<p>Doç. Dr. Hanezi Yazıcı – Bandırma Onyediy Eylüil Üni.</p> <p>Doç. Dr. Mehmet Güneş – Afyon Kocatepe Üni.</p> <p>Doç. Dr. Necati Çavdar – Tokat Gaziosmanpaşa Üni.</p> <p>Doç. Dr. Ozan Örmeci – Kent Üni.</p> <p>Dr. Öğretim Üyesi Arslan Durdu – Kahramanmaraş İstiklal Üni.</p> <p>Dr. Öğretim Üyesi Furkan Kaya – Yeditepe Üni.</p> <p>Dr. Öğretim Üyesi Gökhan Gökmen – İstanbul Üni.</p> <p>Dr. Öğretim Üyesi Halil Kanadıkırık – Tarsus Üni.</p> <p>Dr. Öğretim Üyesi Murat Yolun – Adıyaman Üni.</p> <p>Dr. Öğretim Üyesi Cihan Dizdaroglu – BaŐkent Üni.</p> <p>Dr. Öğretim Üyesi Halim Kılıç – Ankara Hacı Bayram Veli Üni.</p> <p>Dr. Öğretim Üyesi Kürşat Korkmaz – Kırıkkale Üni.</p> <p>Öğr. Gör. Dr. Yusuf Kodaz – Selçuk Üni.</p> <p>Dr. Doğacan Başaran – ANKASAM</p> <p>Dr. Gökhan Yurtoğlu –</p> <p>Dr. Hüseyin Sert –</p>
--	---

Dergiye gönderilen yazı ve fotoğraflar iade edilmez.

Bu dergide yayınlanan yazılardaki fikirler yazarlarına aittir

The articles and photos that has been sent to the journal for publication may not be returned even if they are not published.

The responsibility of all the ideas in the articles published in this journal belongs to their authors.

Editörden

Değerli “Gazi Akademik Bakış Dergisi” okuyucuları,

Dergimizin 33. sayısı olan Aralık sayımızla birlikte, sizleri bir kez daha zengin bir akademik içerikle buluşturmaktan büyük mutluluk duyuyoruz. Bu sayıda, Tarih ve Uluslararası İlişkiler disiplinlerinden gelmekte olan değerli akademisyenlerin katkılarıyla, 17 özenle hazırlanmış araştırma makalesi, 2 birbirinden bilgilendirici kitap değerlendirmesi olmak üzere toplam 19 çalışma ile karşınızdayız. Her biri kör hakemlik yoluyla titizlikle incelenmiş olup, yayın kurulumuzun yayınlanabilecekleri yönündeki nihai kararı sonrası bu sayımızda yerini almıştır.

Bu sayımızın açılış makalesinde, Olca Özkaya ve Volkan Payaşlı'nın birlikte kaleme aldığı “Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşiv Belgelerinde Hatay Meselesinin Cenevre’ye Taşınması ve Çözümlemesi (1936-1939)” isimli makale Hatay meselesini Arşiv belgeleri ışığında inceliyor. Müzehher Yamaç'ın “Atatürk Döneminin Son Kazanımı İskenderun Sancağı – Hatay” başlığını taşıyan makalesi Hatay meselesine farklı bir akademik boyut katıyor. Alper Alp, “Ziya Gökalp’a Göre Kızılçeleme ve Ceditçilik Hareketi” başlıklı makalesinde Ziya Gökalp'ın düşüncelerini ve Kızılçeleme kavramını değerlendiriyor. Rahman Nurdun'un, “Çin-Orta ve Doğu Avrupa İşbirliği” ve “Kuşak ve Yol Girişimi”nin Çin-Arnavutluk ilişkilerine Etkisi” isimli makalesi Çin-Arnavutluk ilişkilerinin ekonomik boyutunu ele alıyor. Asaf Özkan ve Hüseyin Kalemli'nin erken Cumhuriyet Döneminde Bulaşıcı ve Salgın Hastalıklarla Mücadelede Seyyar Tabiplik konusunu ele aldıkları makale tıbbi geçmişimize ışık tutuyor. Cengiz Keskin makalesinde Celaleddin Muhtar'ın “Frengi Makalati” Risalesi Temelinde Osmanlı Devleti'nde Frengi Sorununu ve Çözüm Arayışlarını ele alıyor. Togay Seçkin Birbudak'ın 1908 Messina Depremi ve Osmanlı Devleti'nin Yardımları üzerine yazdığı makale, tarihi bir olayın ardındaki Osmanlı Devleti'nin yardım çabalarını inceliyor. Sibel Akgün, “Diplomasi ve Dış Politika: Fatin Rüştü Zorlu ve Kıbrıs Politikasında Liderlik” adlı makalesinde Türk dış politikasının önemli bir figürü olan Fatin Rüştü Zorlu'nun liderlik tarzını Kıbrıs meselesi üzerinden inceliyor. Mustafa Sarı ve Coşkun Doğan'ın birlikte yazdığı makale, “ I. Dünya Savaşı'nda Hilâl-i Ahmer (Kızılay) Cemiyeti'nin Sivas'taki Faaliyetleri” başlığını taşıyor. Bu makale, Kızılay'ın tarihi üzerine yapılan araştırmalara önemli bir katkı niteliği taşıyor. Murat Toman ve Fikrettin Yavuz'un birlikte kaleme aldığı “Mevcudiyetini Koruma Adına Nihai Çare: Son Dönem Osmanlı Grand Stratejisi” adlı makale, Osmanlı İmparatorluğu'nun son Grand stratejisine dair önemli bir analiz sunuyor. Pelin Aliyev'in makalesi, “Charles De Gaulle'nün Fransız Siyasetine Etkisi” Fransız siyasetine etki eden önemli bir figür

olan Charles De Gaulle'ü inceliyor. Aliyev'in çalışması, De Gaulle'ün politik mirası üzerindeki etkileri detaylı bir şekilde ele alıyor. Hasan Işık, Türk Tarihindeki Mitoloji, Masal ve Hikâyelerin Cumhuriyet Döneminde Derlenmesi ve Günümüzde Yaşatılması Üzerine Bir Değerlendirme adlı makalesiyle kültürel mirasın nasıl korunduğu ve yaşatıldığı konularını ele alıyor. Zuhâl Çalık Topuz'un makalesi, Yanal Baskı Teorisi çerçevesinde Büyük Güçlerin Rekabetinin Analizi üzerine odaklanıyor. Bu çalışma, uluslararası ilişkilerdeki güç dinamiklerini anlamamıza katkı sağlıyor. Serkan Özer bize Ermeni Kaynaklarında Sultan Melikşah İmajı ve Türk Hâkimiyet Telakkisi konusunda derinlemesine bir bakış sunuyor. Özer'in çalışması, tarihsel kaynakları ele alarak önemli bir konuyu irdelemekte. Fatih Yaşar ve Muharrem Doğan'ın birlikte kaleme aldığı, "Güvenlik Politikaları Aracılığıyla Sovyet Sonrası Toprakları Güvenlik(siz)leştirme: Rusya ve Avrupa'nın Ukrayna ve Gürcistan'daki Renkli Devrimlere İlişkin Endişeleri" başlığını taşıyan makale Rusya'nın güvenlik politikalarını irdeleyerek Renkli Devrimler döneminde Batı ile ilişkilerini değerlendiriyor. Seçil Özdemir'in, "Toplumsal Hareket Teorisi Çerçevesinde Tütün Devrimi'nden 1970'li Yıllara İran'da Kitleli Protestolar" isimli makalesi İran'daki toplumsal değişimleri inceliyor. Müslüme Melis Savaş'ın makalesi, "Babürlülerde Oyun ve Eğlenceler" başlığını taşıyor ve Babürler'in eğlence kültürünü inceliyor.

Kitap değerlendirmeleri kısmında, Leyla Aksu Kılıç, Bahaeddin Yediylıldız'ın "Türkiye'de Kültür, Üniversite ve Bilim Hayatından İzler" adlı kitabını ele alıyor. Ömer Subaşı ise Mustafa Uyar'ın "İlhanlı (İran Moğolları) Devleti'nin Askerî Teşkilatı (Ortaçağ Moğol Ordularında Gelenek ve Dönüşüm)" kitabını değerlendiriyor.

33. sayımızdaki makaleleri zevkle ve ilgiyle okuyacağımızı umuyor, bu sayının hazırlanmasında emeği geçen yazarlara, hakem heyetine, editörler kuruluna ve yazı kuruluna teşekkürlerimizi sunuyoruz. Bir sonraki sayımızda (Haziran 2024) sizlerle yepyeni makalelerle buluşmak ümidiyle...

Saygılarımızla
Gazi Akademik Bakış Dergisi
Editörler Heyeti

Editorial

Dear Journal of Gazi Academic View Readers,

In our December issue, the 33rd issue of our journal, we are delighted to once again present to you a rich and diverse academic content. In this issue, we publish 19 distinguished works, including 17 research articles and 2 book reviews written by esteemed academics from the disciplines of History and International Relations. Each work has undergone thorough scrutiny by expert referees through blind reviewing and has been included in this journal issue following the final decision of our editorial board.

In the first article of this issue, Olcay Özkaya and Volkan Payaşı co-authored “Transfer of the Hatay Issue to Geneva and its Resolution Based on the Turkish Diplomatic Archive Documents of the Ministry of Foreign Affairs (1936-1939).” This article examines the Hatay issue in the light of archival documents. Müzehher Yamaç’s article, titled “The Last Acquisition of Atatürk Period Iskenderun Sanjak – Hatay,” offers a distinct perspective on the Hatay issue. Alper Alp, in his article “Kızılme and Jadidism Movement According to Ziya Gökalp,” evaluates Ziya Gökalp’s thoughts and the concept of Kızılme. Rahman Nurdun’s article, “The Impact of “China-Central and Eastern Europe Cooperation” and “Belt and Road Initiative” on Sino-Albanian Relations,” delves into the economic dimension of China-Albania relations through an analysis of China’s strategic initiatives. Asaf Özkan and Hüseyin Kalemli in their article address the importance of itinerant medical practice in the fight against infectious and epidemic diseases in the Early Republic Period.” This significant topic sheds light on our medical history. Cengiz Keskin’s article, “The Problem of Sphillis and the Search for Solution in the Ottoman State Based on Celaleddin Muhtar’s “Syphilis Atricles” Booklet” explores the issue of syphilis in the Ottoman State based on historical sources. Togay Seçkin Bırbudak’s article “1908 Messina Earthquake and the Earthquake Aids of Ottoman State” examines the Ottoman State’s relief efforts in the aftermath of this historical event. Sibel Akgün, in “Diplomacy and Foreign Policy: Fatin Rüştü Zorlu and Leadership in Cyprus Policy,” analyzes the leadership style of Fatin Rüştü Zorlu, a significant figure in Turkish foreign policy, through the lens of the Cyprus issue.

Mustafa Sarı and Coşkun Doğan’s co-authored article, “The Activities of the Red Crescent Society in the World War I in Sivas,” contributes valuable insights to the historical research on the Red Crescent’s activities. Murat Toman and Fikretin Yavuz, in their article “Inevitable Choice for Survival: The Last Ottoman Grand Strategy,” provide a crucial analysis of the last

Ottoman Grand Strategy. Pelin Aliyev's article, "Charles De Gaulle's Effect on French Politics," delves into the impact of Charles De Gaulle on French politics. Hasan Işık's article, "An Evaluation on the Compilation and Preservation of Mythology, Folktales, and Stories in Turkish History during the Republican Era and Their Continuation in the Present Day," explores the preservation of cultural heritage in Turkish history. Zuhâl Çalık Topuz's article, "Analysis of Great Powers Rivalry in the Framework of Lateral Pressure Theory," focuses on understanding the dynamics of great power rivalry in international relations. Serkan Özer's article, "The Image of Sultan Melikşah and the Turkish Sovereignty Concept in the Armenian Sources," provides a detailed examination of historical sources to understand the image of Sultan Melikşah and the Turkish sovereignty concept. Fatih Yaşar and Muharrem Doğan's joint article, "(In)securitising post-Soviet Space through Security Policies: Russian and the Western Concerns on the Colour Revolutions in Ukraine and Georgia," analyzes security policies in the post-Soviet space during the period of color revolutions in Ukraine and Georgia. Seçil Özdemir's article, "Mass Protests in Iran from the Tobacco Revolution to the 1970s within the Framework of Social Movement Theory," explores mass protests in Iran from a social movement theory perspective. Müslüme Melis Savaş's article, "The Games and Amusements in Baburids," focuses on the entertainment culture of the Baburids. In the book review section, Leyla Aksu Kılıç reviews Bahaeddin Yediyıldız's *Türkiye'de Kültür, Üniversite ve Bilim Hayatından İzler* (Traces of Culture, University, and Scientific Life in Turkey) Ömer Subaşı reviews Mustafa Uyar's *İlhanlı (İran Moğolları) Devleti'nin Askerî Teşkilatı (Ortaçağ Moğol Ordularında Gelenek ve Dönüşüm)* (Military Organization of the Ilkhanate (Iran Mongols): Tradition and Transformation in Medieval Mongol Armies)

We hope you will enjoy reading the articles in our 33rd issue with interest. We extend our gratitude to the authors, the peer-review team, the editorial board, and the writing committee for their contributions to the preparation of this issue. We look forward to meeting you with brand new articles in our next issue (June 2024).

Sincerely
The Editorial Board of Gazi Academic
View Journal

TARANDIĐI İNDEKSLER & VERİ TABANLARI
INDEXES & DATABASES

Gazi Akademik Bakış Dergisi ESCI, EBSCO, CEEOL, DOAJ, INDEX COPERNICUS, INDEX ISLAMICUS, TÜBİTAK-ULAKBİM, IMB, ASOS, PROQUEST, MLA INTERNATIONAL BIBLIOGRAPHY, SERIALS SOLUTIONS ve TÜBİTAK DERĐİ PARK tarafından taranmaktadır.

Journal of Gazi Academic View is indexed in ESCI, EBSCO, CEEOL, DOAJ, INDEX COPERNICUS, INDEX ISLAMICUS TUBITAK-ULAKBİM, IMB, ASOS, PROQUEST, MLA INTERNATIONAL BIBLIOGRAPHY, SERIALS SOLUTIONS and TUBITAK DERĐİ PARK.

Emerging Sources Citation Index
WEB OF SCIENCE™

Central and
Eastern European
Online Library

The
International
Medieval
Bibliography
(IMB)

Modern
Language
Association

TÜBİTAK

ULAKBİM

İçindekiler

Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşiv Belgelerine Göre Hatay Meselesinin Cenevre'ye Taşınması ve Çözümlemesi (1936-1939)

Olca Özkaya - Volkan Payaşı 1

Atatürk Döneminin Son Kazanımı İskenderun Sancağı – Hatay

Müzehher Yamaç21

Ziya Gökalp'a Göre Kızılçelebi ve Ceditçilik Hareketi

Alper Alp 45

“Çin-Orta ve Doğu Avrupa İşbirliği” ve “Kuşak ve Yol Girişimi”nin Çin-Arnavutluk İlişkilerine Etkisi

Rahman Nurdun 61

1934 Tarihli Talimatnameye Göre Erken Cumhuriyet Döneminde Bulaşıcı ve Salgın Hastalıklarla Mücadelede Seyyar Tabiplik

Asaf Özkan - Hüseyin Kalemli 75

Celeddin Muhtar'ın “Frengi Makalatı” Risalesi Temelinde Osmanlı Devleti'nde Frengi Sorunu ve Çözüm Arayışları

Cengiz Keskin 97

1908 Messina Depremi ve Osmanlı Devleti'nin Deprem Yardımları

Togay Seçkin Birbudak 119

Diplomasi ve Dış Politika: Fatin Rüştü Zorlu ve Kıbrıs Politikasında Liderlik

Sibel Akgün..... 141

I. Dünya Savaşı'nda Hilâl-i Ahmer (Kızılay) Cemiyeti'nin Sivas'taki Faaliyetleri

Mustafa Sarı - Coşkun Doğan163

Mevcudiyetini Koruma Adına Nihai Çare: Son Dönem Osmanlı Grand Stratejisi

Murat Toman - Fikretin Yavuz187

Charles De Gaulle'ün Fransız Siyasetine Etkisi

Pelin Aliyev 207

Türk Tarihindeki Mitoloji, Masal ve Hikâyelerin Cumhuriyet Döneminde Derlenmesi ve Günümüzde Yaşatılması Üzerine Bir Değerlendirme

Hasan Işık..... 229

Yanal Baskı Teorisi Çerçevesinde Büyük Güçlerin Rekabetinin Analizi

Zuhal Çalık Topuz251

Ermeni Kaynaklarında Sultan Melikşah İmajı ve Türk Hâkimiyet Telakkisi

Serkan Özer 273

Güvenlik Politikaları Aracılığıyla Sovyet Sonrası Toprakları Güvenlik(siz)leştirme: Rusya ve Avrupa'nın Ukrayna ve Gürcistan'daki Renkli Devrimlere İlişkin Endişeleri

Fatih Yaşar - Muharrem Doğan 295

Toplumsal Hareket Teorisi Çerçevesinde Tütün Devrimi'nden 1970'li yıllara İran'da Kitlesele Protestolar

Seçil Özdemir319

Babürlülerde Oyunlar ve Eğlenceler

Müslüme Melis Savaş 343

Kitap Değerlendirme: Bahaeddin Yediyıldız, Türkiye'de Kültür, Üniversite ve Bilim Hayatından İzler

Leyla Aksu Kılıç361

Kitap Değerlendirme: Mustafa Uyar, İlhanlı (İran Moğolları) Devleti'nin Askerî Teşkilatı (Ortaçağ Moğol Ordularında Gelenek ve Dönüşüm)

Ömer Subaşı 369

Contents

Transfer of the Hatay Issue to Geneva and its Resolution Based on the Turkish Diplomatic Archive Documents of the Ministry of Foreign Affairs (1936-1939)

Olcaý Özkaya - Volkan Payaşı 1

The Last Acquisition of Atatürk Period Iskenderun Sanjak – Hatay

Müzehher Yamaç21

Kızılme and Jadidism Movement According to Ziya Gökalp

Alper Alp 45

The Impact of “China-Central and Eastern Europe Cooperation” and “Belt and Road Initiative” on Sino-Albanian Relations

Rahman Nurdun 61

Itinerant Medical Practice in the Fight Against Infectious and Epidemic Diseases in the Early Republic Period According to the Directive of 1934

Asaf Özkan - Hüseyin Kalemlı 75

The Problem of Syphilis and the Search for Solution in the Ottoman State Based on Celaledin Muhtar’s “Syphilis Atricles” Booklet

Cengiz Keskin 97

1908 Messina Earthquake and the Earthquake Aids of Ottoman State

Togay Seçkin Birbudak 119

Diplomacy and Foreign Policy: Fatin Rüştü Zorlu and Leadership in Cyprus Policy

Sibel Akgün..... 141

The Activities of the Red Crescent Society in the World War I in Sivas

Mustafa Sarı - Coşkun Doğan163

Inevitable Choice for Survival: The Last Ottoman Grand Strategy

Murat Toman - Fikrettin Yavuz187

Charles De Gaulle's Effect on French Politics

Pelin Aliyev **207**

An Evaluation on the Compilation and Preservation of Mythology, Folktales, and Stories in Turkish History during the Republican Era and Their Continuation in the Present Day

Hasan Işık..... **229**

Analysis of Great Powers Rivalry in the Framework of Lateral Pressure Theory

Zuhal Çalık Topuz **251**

The Image of Sultan Melikşah and the Turkish Sovereignty Concept in the Armenian Sources

Serkan Özer **273**

(In)securitising post-Soviet Space through Security Policies: Russian and the Western Concerns on the Colour Revolutions in Ukraine and Georgia

Fatih Yaşar - Muharrem Doğan **295**

Mass Protests in Iran from the Tobacco Revolution to the 1970s within the Framework of Social Movement Theory

Seçil Özdemir **319**

The Games and Amusements in Baburids

Müslüme Melis Savaş **343**

Book Review: Bahaeddin Yediyıldız, Türkiye’de Kültür, Üniversite ve Bilim Hayatından İzler

Leyla Aksu Kılıç **361**

Book Review: Mustafa Uyar, İlhanlı (İran Moğolları) Devleti’nin Askerî Teşkilatı (Ortaçağ Moğol Ordularında Gelenek ve Dönüşüm)

Ömer Subaşı **369**

Dışışleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşiv Belgelerine Göre Hatay Meselesinin Cenevre'ye Taşınması ve Çözümlemesi (1936-1939)

Transfer of the Hatay Issue to Geneva and its Resolution Based on the Turkish Diplomatic Archive Documents of the Ministry of Foreign Affairs (1936-1939)

Olca ÖZKAYA* - Volkan PAYASLI*

Öz

Tarihte 1918-1939 yılları arasında kapsayan, dünyada küresel olduğu gibi bölgesel etkileriyle de uzun ve kısa vadede siyasal eğilimler, dengeler ve güç merkezleri üzerinde belirleyici oranda büyük etkiler yaratmış olan süreç Türk dış politikasında da önemli bazı sorunların odağa taşınmasına yol açmıştır. Bu iki savaş arası dönemde Türk dış politikasının önemli konuları arasında Hatay meselesi de yer almıştır. Sorunun kesin çözüme kavuşmasında ulusal, yerel ve uluslararası ölçekte basın-yayın yoluyla propaganda oluşturma, kültürel etki yaratma gibi yöntemlerin yanı sıra siyasi/diplomatik anlamda da oldukça etkin ve direngen birçok çaba gösterilmiştir. Nitekim Türkiye'nin Hatay'ın önce bağımsızlığı daha sonra ise Türkiye'ye iltihakına giden süreçte gösterdiği diplomatik başarı özellikle Türk Dışışleri Bakanlığı Diplomatik Arşivinde tasnif edilmiş önemli birçok evrak üzerinden incelenmektedir. Hatay meselesi farklı türden arşiv belgeleri çerçevesinde ele alınmış çok sayıda akademik ve bilimsel çalışma kapsamında incelenmiş olmasına karşın bu çalışma Hatay meselesi ile ilgili daha önce ortaya konulmuş yayınlarda yer almayan Türk Dışışleri Bakanlığı Diplomatik Arşivinde bulunan belgelerin konu çerçevesinde incelenmesi ve yorumlanmasına odaklanmıştır. Çalışmada söz konusu arşiv belgeleri ekseninde Hatay meselesinin çözümü bağlamında ortaya konulması amaç edinilmiştir. Bu bağlamda sorunun çözümüne giden yolda Atatürk'ün hassasiyetle altını çizdiği yurtta sulh ve cihanda sulh mottosunun esas alındığı Türk dışışlerinin diplomatik başarısı kayıtlar üzerinden incelemeye alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Cenevre, Dışışleri Bakanlığı, Diplomatik Arşiv, Fransa, Hatay, Suriye.

Abstract

The process, which covered 1918-1939 had a significant impact on the political tendencies, balances and power centers in the world in the long and short terms with its global and regional effects, led to the focus of some important problems in Turkish foreign policy. During the in-

Makale Geliş Tarihi: 20.01.2023. Makale Kabul Tarihi: 20.11.2023.

Araştırma Makalesi / Künye: ÖZKAYA, Olca – PAYASLI, Volkan, "Dışışleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşiv Belgelerine Göre Hatay Meselesinin Cenevre'ye Taşınması ve Çözümlemesi (1936-1939)", Gazi Akademik Bakış Dergisi (GABD), Sayı: 33, Cilt: 17, Aralık 2023, s. 1-20

* Doç. Dr., Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, E-mail: oozkayaister@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-8907-6997.

* Doç. Dr., Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, E-mail: volkan_payasli@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0002-7495-9711.

görsel

Akademik
Bakış

1

Cilt 17
Sayı 33
Kış 2023

terwar period, the Sandjak of Alexanderetta/Hatay question was among the important issues of Turkish foreign policy. In addition to methods such as creating propaganda and creating cultural influence on the national, local and international scales, many effective and persistent efforts made in the political/diplomatic sense in order to find a definitive solution to this problem. Thus, the diplomatic success of Turkey in the process of Hatay's first independence and its accession to Turkey can be examined through many important documents classified in the Diplomatic Archives of the Turkish Ministry of Foreign Affairs. Although the Hatay question had been examined within the scope of many academic and scientific studies which had handled within the framework of different types of archival documents, this study focuses on the examination of the archival documents that had not been included in the previous publications on the Hatay question. The aim of the study is to reveal the processes of the solution of the Hatay question, on the axis of the archival documents which had been recently made accessible. In this context, the diplomatic success of the Turkish Foreign Ministry, based on the motto of peace at home and peace in the world, Atatürk emphasized sensitively on the way to the solution of the problem, that will be examined in the light of the documents.

Key Words: Geneva, Ministry of Foreign Affairs, Diplomatic Archive, Fransa, Hatay, Suriye.

Giriş

Uluslararası ilişkilerde küresel ve bölgesel ölçekte gelişen diplomatik ve siyasi değişim, stratejik güçler arasındaki rekabet alanları ve kulvarları genellikle ülkelerin dış politikalarının belirleyici unsurları arasında yer almaktadır. Bu yaklaşımla iki savaş arası dönemde Türk dış politikasının odağında yer alan Hatay meselesi de esasında bu yönde bir değişim süreci ekseninin de etkisiyle yol almış ve çözüme ulaşmıştır. Konu farklı birçok akademik çalışmada ele alınmış olsa da buradaki ile oluşturulmak istenen ayır edici katkı meselenin çözümünde dış politikadaki yöntem ve uygulamalarla taraflar arasındaki diplomatik mücadeleyi gözler önüne sermektir. Bu katkı bu çalışma ile ilk defa kullanılacak olan Türk Dışişlerinin diplomatik arşiv belgeleri ile sağlanabilecektir. Öyle ki bu diplomatik mücadelede taraflar her ne kadar Türkiye ve Fransa olsa da kimi zaman diğer bazı ülkelerin de diplomatik ağda yer aldığı ya da yer almak durumunda kaldığı görülmüştür. Burada özellikle Rus ve Baltık dış politikasına dair önemli yazışmalar söz konusu tarihsel süreci siyasi dengeler çerçevesinde anlamak açısından dikkate değer olacaktır. Çalışmanın ana hareket noktasını oluşturan bu diplomatik mücadele sahası diğer birçok çalışmadan farklı olarak Türk Dışişlerinin diplomatik arşivi üzerinden konu ile ilgisi açısından tespit edilen yazışmalar çerçevesinde değerlendirilecektir. Bu bağlamda makalede 20 Ekim 1921 tarihindeki Ankara Antlaşması ile özel bir idareye kavuşan ancak Türkiye'den ayrı kalan Sancağın Hatay meselesi ekseninde özellikle 1936 yılı ve sonrası Fransa'nın kontrolünde yürütülen uluslararası kamuoyunda oluşturulan tek taraflı ve olumsuz propagandalara karşı Türkiye'nin dışişlerinde başlatılan karşı diplomatik mücadelenin her türden nasıl yürütüldüğü, konunun Cenevre'ye taşınması, iddialar ve uzlaşma sürecinin gelişim seyri mercek altına alınacaktır.

giriş

Hatay Meselesinin Milletler Cemiyetine Taşınması: İddialar ve Uzlaşma (1936-1937)

İki dünya savaşı arası dönemde yöresel, bölgesel ve uluslararası konjonktür Fransa'nın Suriye üzerindeki denetimini zorlaştırmıştır. Yerelde Suriye milliyetçilerinin bağımlılık talebi, bölgesel bazda İngiltere'ye karşı Mısır ve Irak'ta çıkan ayaklanmalar nihayetinde Almanya ve İtalya'nın revizyonist tutumu Fransa'nın Suriye'deki parti temsilcilerini Paris'e çağırıp müzakerelere girişmek zorunda bırakmıştır. Mayıs ayında Fransa'da yapılan seçimleri liberal-sol eğimli Halk Cephesi kazanmış ve ardından Fransa-Suriye Dostluk ve İttifak (Bağımsızlık) Antlaşması 9 Eylül 1936'da Paris'te imzalanmıştır. Bu antlaşma Kasım ayında yapılması öngörülen seçimlerden sonra Suriye Mebuslar Meclisi tarafından tasdik edildikten sonra yürürlüğe girecektir. Antlaşma metni içerik olarak 1930'da İngiltere-Irak arasında imzalanan antlaşmanın benzeri mahiyetindeydi. Suriye ve Lübnan'a özerklik tanınırken, İskenderun Sancağına dair bir hüküm yoktu. Ancak sızan haberler Sancak'ın Suriye hudutları içerisinde gösteriliği yönündeydi. Bu ortamda Irak Hariciye Nazırı Said Paşa, İstanbul'a uğramıştır. Başvekil İsmet İnönü, Irak Hariciye Nazırı ile yaptığı görüşmede, Suriye'nin bağımsızlığını kazanmasından duyduğu memnuniyeti dile getirmiş ardından da Sancak meselesinin iki ülke arasında kesin olarak çözümlenmesini temenni etmiştir. Dönemin Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, Hatay'ın bağımsızlığı yönünde Cumhurbaşkanı Atatürk'ten talimat alarak Galata rıhtımından Cenevre'ye hareket ederken Fransız gazetecilere bir demeç vermiştir. Demeçte, Fransa'nın yaptığı muahedede çoğunluğu Türk olan 280.000 nüfuslu İskenderun ve Antakya mıntıkası için de bağımsız bir idare öngörüldüğünü ümit etmek istediğini belirtmiştir.¹ 23 Eylül'de Paris'ten dönen ve İstanbul'a uğrayan Suriye heyeti reisi Haşim el Atasi, Sancak'ın hak ve yükümlüklerinin Suriye'ye geçtiğini ifade ederken ertesi gün Suriye Heyeti Sekreteri Naim Antaki Türkiye-Suriye ilişkilerini gerginleştirmeme adına İskenderun meselesinin yeni hükümet iş başına geçince kardeşçe çözümleneceğini beyan etmiştir. Bu doğrultuda Türk basınında bu ifadelere yönelik memnuniyetsizlik ve İskenderun'a dair düşünülen manda yönetiminin kabul edilemez olduğu, Sancak'taki Türklerden azınlık olarak bahsedilemeyeceği şeklinde haberler yer almaya başlamıştır.² Antakya'dan Ankara'ya gelen kuva-yı milliyeci Tayfur Sökmen ile Antakya Yenigün gazetesi yazarı ve sahibi Selim Çelenk Türk yetkililerden Hatay da-

- 1 Serhan Ada, *Türk Fransız İlişkilerinde Hatay Sorunu (1918-1939)*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005, s. 104-109; Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2016, 530-533; "Dışişleri Bakanımızın Ehemmiyetli Beyanatı", *Kurun*, 12 Eylül 1936, s.4; "Türk-Fransız Anlaşması İmzalandı", *Akşam*, 10 Eylül 1936, s.2; *Kurun*, 10 Eylül 1936, s.1; *Kurun*, 11 Eylül 1936, s.1; *Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)*, 030.10.10.0/22.501.23; Ahmet Asker, "Misak-ı Milli'den Anavatan'a: Sancak Meselesi ve Çözümü", *Yeni Türkiye*, 93/2017, s. 1105-1116.
- 2 *Cumhuriyet*, 24 Eylül 1936 "Suriye Heyeti Yan Çiziyor", *Cumhuriyet*, 25 Eylül 1936, s.1; *Ulus*, 25 Eylül 1936, s.1.

Arşiv

Akademik
Bakış

3

Cilt 17
Sayı 33
Kış 2023

vasının resmi olarak sahiplenmesini ve sonlandırılmasını talep etmişlerdi. Antakya'ya döndüklerinde de Ankara'nın direktifleri doğrultusunda da mitingler düzenlemişlerdir.³

Aras, 26 Eylül'de Milletler Cemiyeti Meclis toplantısında manda meselesinin konuşulurken Sancak konusunu gündeme taşımıştır. Konuşmasında Suriye'de uygulanan rejimin Türk çoğunluğunun ikamet ettiği İskenderun ve Antakya mıntikasını içine aldığı, Fransız Hükümetinin bu bölgeyi kendi işlerini bizzat kendilerinin görmesini temin eden bir muameleden istifade ettireceğini ümit ettiğini ifade etmiştir. Konuşmasının devamında “İskenderun ve Antakya mıntıklarına bu suretle verilecek imkânında Fransa ile Türkiye arasındaki samimi münasebetlerde ayrı bir bağ teşkil etmesini temenni eylerim.” demiştir. Bundan sonra Fransız delegesi Vienot söz alarak 1921 senesinde İskenderun Sancağı için tanınan muhtariyetin Suriye Devleti tarafından katıyen riayet edileceğini böylelikle Türkiye'nin bütün haklarının korunacağını aktarmıştır. Son olarak da İskenderun Sancağının muhtariyetinin Alevi ve Dürzi muhtariyetlerine örnek olacağını, antlaşmanın tanınması ile Suriye'nin bütünlüğünün sağlanacağını ileri sürmüştür.⁴

Milletler Cemiyetinde Sancak meselesinin sürüncemede kalmasına izin vermek istemeyen Ankara Hükümeti, 9 Ekim 1936'da Paris Büyükelçisi Suat Davaz aracılığıyla Fransa Dışişleri Bakanı Delbos'a nota vermiştir. Notada daha önce Türkiye ile Fransa arasında yapılan antlaşmaya riayet edilerek Suriye'ye verilen bağımsızlığın halkın çoğu Türk olan Sancağa da tanınması istenmiştir. Ayrıca savaş koşulları nedeni ve Fransa'nın bölge halkının kültürel varlığını koruyacağı sözü ile 1921'de İskenderun Sancağının Fransa'ya bırakıldığı belirtilmiştir.⁵ Bu gelişmelerin ardından Atatürk, bölgenin Türklüğünü ön planda tutmak amacıyla Sancak'a Hatay ismini verme girişiminde bulunmuştur. Bu girişimdeki temel amaç dünya kamuoyunu Sancağın çoğunluğunu oluşturanın Türkler olduğuna inandırmaktı. Bu maksatla 22 Ekim 1936 tarihli Cumhuriyet gazetesine bölgenin coğrafi ve tarihsel olarak Türk olduğunu anlatan makalelerini İsmail Müştak Mayakon imzası ile yayımlatmıştır.⁶ Ekim ayı boyunca Türk basınında Sancağın çoğunluğunu

- 3 Abdurrahman Melek, *Hatay Nasıl Kurtuldu*, s.29-30; Selim Çelenk, *Hatay'ın Kurtuluş Mücadelesi Anıları*, Antakya, 1997, 65-66; Sarah D. Shields, *Identity Politics and European Diplomacy In The Middle East On The Eve Of World War II*, Oxford Universty Press, 2011, s.31.
- 4 *Cumhuriyet*, 29 Eylül 1936, s.1; İskenderun-Antakya Meselesi, Ankara, 1936, s, 9-11; *Ulus*, 29 Eylül 1936, s.1.
- 5 Yusuf Sarıay, “Atatürk'ün Hatay Politikası I (1936-1938)”, *ATAM Dergisi*, , C 12, Sayı 34, 1996, s.12; *BCA*, 30.10.0.0/224-510-12.
- 6 İsmail Müştak Mayakon, “Hata-Hatay ve Oronte-Uratube, Harita Üzerinde Mukayeseli Bir Etüd”, *Cumhuriyet*, 22 Ekim 1936, s.1; Utkan Kocatürk, “Prof. Dr. Afet İnan'la Bir Konuşma”, *AAMD*, C I, S 3, Temmuz 1985, s 727-728; Afet İnan, *Atatürk'ten Mektuplar*, TTK, Ankara, 1989, s.34-36; Pierre Bazantay, *Conflic De Nationalites Au Proche-Orient*, (Le Sandjak D'Alezandrette 1934-1939), Ed. Armenag Aprahamian, (Membre Du Conseil National Armenien), La France Et La Question D'Orient, Rapport Nu. 3, <http://www.haybachdban.org/Armenie-Occidentale/Departement-Interieur/Analyse/LESANDJAK-D-ALEXANDRETTE-Rapport-N%C2%B03.pdf> s 15-18.(04.11.2012)

görsel

Türkler oluşturduğu, bağımsız olma fikri ve bölge halkının Arap milliyetçilerinin ve Fransız idarecilerinin yaptığı zulümler ele alınmıştır. Bu gelişmelerin ardından Atatürk- daha önce Tayfur Sökmen'in- Genel Sekreteri Hasan Rıza Soyak'a bizzat Hatay meselesi ile ilgilenmesini emretmiştir.⁷

Atatürk, meseleyi ilk defa resmi manada 1 Kasım 1936'daki açılış konuşmasında Meclis'e taşımıştır.⁸ Ertesi gün Atatürk, Celal Bayar aracılığı ile Tayfur Sökmen'i Çankaya Köşkü'ne çağırarak kendisine Antakya- İskenderun ve havalisinin ismi bundan böyle Hatay, cemiyetinizin adı da Hatay Egemenlik Cemiyet'i olacak demiştir. Cemiyetin Umumi Reisi Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya, Kâtibi Umumisi Emniyet Umum Müdürü Şükrü Sökmensüer olmuştur. Mersin, Dörtüol, Hassa ve Kilis'te şubeleri açılmıştır.⁹ 9 Ekim'de Fransa'ya verilen notanın cevabı 10 Kasım'da gelmiştir. Fransız Dışişleri Bakanı Delbos, Suriye'nin bir parçası olan Sancak ile ayrı bir antlaşma imzalamasının uluslararası hukuka aykırı olmasının yanı sıra Suriye'nin toprak bütünlüğüne zarar vereceğini belirtmiştir. Bunun üzerine Türkiye, Ankara İtilafnamesini temel alarak 17 Kasım'da ikinci bir nota gönderse de Fransa'dan olumsuz cevap gelmiş ve Fransa tarafında davanın Milletler Cemiyeti'nde ele alınması istenmiştir.¹⁰ Bu sırada Suriye'ye bağımsızlık tanıyan antlaşma gereği Kasım ayında Suriye Meclisi için seçimlerin yapılması gerekmektedir. Sancağın ileri gelenleri başta Tayfur Sökmen olmak üzere seçim konusunu görüşmek için Ankara'ya gitmiştir. Lozan Palas Otelinde seçime katılıp katılmama konusunda gerçekleşen toplantıda Hariciye Vekâleti Umumi Kâtibi Numan Menemencioğlu, Maarif Vekili Saffet Arıkan, Başbakan İsmet İnönü, Hatay Türklerini temsilen Tayfur Sökmen ve Selim Çelenk yer almaktaydı. Şu ana kadar yapılan seçimlerde İskenderun Sancağının Suriye'nin bir parçası olduğu düşüncesi ile mebus seçilerek Şam Meclisine gönderiliyordu. Bu sebeple Sökmen ve arkadaşları yeni oluşan koşullar çerçevesinde seçimlere katılmamanın Hatay'ın istiklali için önemli olduğu tezini ileri sürmüşlerdir. Uzun süre yapılan görüşmenin neticesinde Suriye seçimlerine katılmama kararı alınmış ve bu karar Hatay'ın en ücra köylerine kadar yayılmıştır.¹¹ 1936 yılında bağımsız Hatay topluluğu tarafından, Fransızca olarak çıkarılan *Sancak'ın Bağımsızlık Mücadelesi* (Le Sandjak Lutte Pour Son Independance-1936) başlıklı broşür, Hatay'da yaşanan hadiseleri en iyi şekilde özetlemektedir. Broşürde, çok sayıda polis ve jandarmanın, kamu düzeni ve huzurunun sürdürülmesi bahanesiyle Sancak'a gönderilmiş olduğu, kol-

7 Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar*, İstanbul, YKY, 2016, s.529-536.

8 *TBMM Zabıt Ceridesi*, D 5, C 13, 1 Kasım 1936, s.6-7; *Akşam*, 2 Kasım 1936, s.1.

9 Tayfur Sökmen, *Hatay'ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar*, Ankara, TTK, 1992, s.95; Hülki Öcal, *Hatay Savaşı*, Desen Matbaa, Ankara, 1953, s.77; Volkan Payaşlı, Sancak'tan Vilayete Hatay (1921-1960), ATAM, Ankara, 2017, s.36.

10 *Akşam*, 14 Kasım 1936, s.1; Soyak, a.g.e, s.538-540.

11 Sökmen, a.g.e, s.94; Abdurrahman Melek, *Hatay Nasıl Kurtuldu*, Ankara, TTK, 1991s.31; Afet İnan, *Tarihe Tanıklık Edenler*, İş Bankası, İstanbul, 2011, s.239; Selim Çelenk, *Hatay'ın Kurtuluş Mücadelesi Anıları*, Antakya, 1997,s. 67-68; Hamdi Selçuk, *Bütün Yönleriyle Hatay'ın O Eski Günleri*, İstanbul, Sucuoğlu Matbaa, 1972,s.82-83.

Arşiv

Akademik
Bakış

5

Cilt 17
Sayı 33
Kış 2023

luk kuvvetlerinin, köy ahaliilerine korku salarak devriye gezmekte oldukları belirtilmiştir. Broşürün ilgili konuyla ilgili kısmında korku vasıtasıyla, Türklerin seçime katılması için gecikmiş borçlarının gündeme getirildiği ve bu bahaneyle çok sayıda köylünün tutuklandığı hakkında bilgiler yer almıştır. Aynı zamanda Fransızların, köylüleri sandıklara gitmeye zorlamak için köylere, köylüleri dövmek üzere kamyonlarla jandarma müfrezeleri gönderdiği, köylülerden bazılarının ise kaçmak için en küçük fırsatı bile değerlendirdiği, jandarmaların ise arkalarından ateş etme konusunda hiç tereddüt etmedikleri yönünde dikkat çekici ayrıntılara yer verilmiştir.¹² Sancakta seçim zamanı kanlı hadiseler yaşanmış ve protestolar sırasında iki Türk genci hayatını kaybetmiştir. Bunun üzerine Türkiye'nin Paris Büyükelçisi vasıtasıyla 4 Aralık'ta Fransız Hükümetine uzun bir nota verilmiştir.¹³ Hatay'da seçim dolayısı ile yaşanan hadiseler üzerine Ankara Hükümeti konuyu Milletler Cemiyetine taşımak istemiş ve bu bağlamda 10 Aralık'ta Hariciye Nazırı Tevfik Rüştü, Hasan Rıza, Abdurrahman Melek, Numan Menemencioğlu başkanlığındaki heyet Cenevre'ye gitmiştir.¹⁴ 15-16 Aralık'ta konsey toplantısında İsviçre temsilcisi Sandler raportör tayin edilmiş ardından olayları yerinde incelemek üzere İsveç, Norveç ve Hollanda'dan birer temsilci olmak üzere 3 gözlemcinin yılsonu Sancağa gitmesine karar kılınmıştır. Ayrıca Fransa meselesinin çözümlenmesine kadar 1936 Suriye Bağımsızlık Anlaşmasının onaylanmasının ertelenmesini de kabul etmiştir. Bu durum Türkiye açısından büyük bir zaferdi. Ancak Fransa ile Türkiye'nin çeşitli konularda mutabık olmaması üzerine toplantı 1937 yılının Ocak ayına ertelenmiştir.¹⁵ Hatay, konusunda ısrarcı olan Atatürk, Başvekil İsmet İnönü'ye 13 sayfalık bir metin göndermişti. Metinde özetle bölgenin Türklüğünün sorgulanamayacağını aynı zamanda Hatay'dan vazgeçilemeyeceğini kesin bir dille belirtilmiştir.¹⁶

Gözlemci heyetin Türkiye'ye varışı ile Hariciye Vekili Rüştü Arasın da Paris'ten dönüşü aynı zamana denk gelmiştir.¹⁷ Heyet incelemelerde bulunurken binlerce Türk kar, yağmur ve fırtınaya aldırış etmeden istiklal istiyoruz diye bağırışlardı. Bu durum 150'liklerden Antakya Lisesi edebiyat öğretmeni olan Ali İlmi Fani'nin *Azametli ve Dehşetli Nümayişte Hatay Türkleri Müşahit Heyeti Önünde* adlı şiirine aynı zamanda Tarık Mümtaz

görsel

- 12 *Le Sandjak Lutte Pour Son Independance-1936 (Sancak'ın Bağımsızlık Mücadelesi)*, Bağımsız Hatay Topluluğu, 1936, Antakya, s.1.; Akşam, 17 Aralık 1936: BCA, 490.1.0.0/594.53.1. Ayrıca bkz.: Haktan Birsal ve Olca Özkaya Duman, "Le Sandjak Est Turc (Sancak Türktür) Broşüründe İskenderun Sancağı Sorunsalı", *Atatürk Yolu Dergisi*, 49, Güz 2012, s. 343-366.
- 13 Yaşananlar "Habibneccar Olayı" şeklinde anılarda yer almıştır. Bkz. Çelenk, age, s.70-71; Melek, a.g.e, s.35; Soyak, a.g.e, s.544-545; *Cumhuriyet*, 9 Aralık 1936, s.1; Seçime katılmayan Türklere yapılan baskılar için bkz: Akşam, 15 Kasım 1936, s.1.
- 14 Melek, a.g.e, s. 36; *BCA*, 30.18.1.2/71-1-2.
- 15 Ada, a.g.e,s. 122-123; "Sancağa Bir Heyet Gidiyor", *Akşam*, 17 Aralık 1936, s.1.
- 16 Atatürk'ün Bütün Eserleri, C.28, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2015, s.369-370; Ayrıca bkz. *Milliyet*, 22 Ocak 1990, s.1.
- 17 *Cumhuriyet*, 2 Ocak 1937, s.1.

Göztepe'nin *Aslan Sürüleri Şehre İndiler* başlıklı makalesine yansımıştır.¹⁸ Atatürk, yaşananlara kayıtsız kalmayarak Eskişehir'de devlet erkânları ile yaptığı toplantıdan sonra 7-8 Ocak 1937'de askeri birlikleri denetlemek üzere güney seyahatine çıkmıştır. Böylelikle Cenevre toplantısı öncesi Türkiye'nin Hatay konusunda ısrarlı olduğu izlenimi yaratılmıştı. Atatürk'ün bu seyahati Fransız ve İngiliz basınında büyük bir yankı bulmuştur.¹⁹

21 Ocak'ta Cenevre'deki toplantıda Hatay meselesini tekrar ele almak üzere Tefik Rüştü Aras, Numan Menemencioğlu ve Hasan Rıza Soyak yer almıştır.²⁰ Fransızlar Sancağın dış işlerinde Suriye'ye bağlı kalması ve resmi dilin Arapça olması, bölgenin denetiminin Milletler Cemiyetince sağlanması yönünde ısrarcı olmuşlardır. Atatürk ise Hatay'ın tamamen bağımsız ve orada resmi dilin Türkçe olması hususunda taviz verilmemesini, bu ilkeler kabul edilmezse meseleyi halletmeksizin açık bırakılmasını Aras'a bir telgrafla bildirmiştir.²¹ Uzun süren tartışmalardan sonra varılan antlaşmanın temel ilkelerini İsviçreli raportör Sandler, 27 Ocak 1937 tarihinde açıklamıştır. Buna göre; Sancak, iç işlerinde serbest dış işlerinde Suriye'ye bağlı ayrı bir varlık olacaktır. Resmi dil Türkçedir. İkinci bir dilin kullanımı Milletler Cemiyeti tarafından belirlenecek, Milletler Cemiyetinin atayacağı Fransız delegesi Sancağı denetleyecektir. İlaveten Sancak askerden tecrit edilip yerel polis örgütü kurulacak, Türkiye İskenderun Limanından faydalanacak, Sancağın Statü ve Anayasası Milletler Cemiyetinin onayıyla yürürlüğe girecektir.²² Bu karar üzerine Türkiye ve Hatay'da kutlamalar ve mitingler yapılması için 28 Ocak'ta İçişleri Bakanlığı, valiliklere ve müfettişliklere talimat göndermiştir. Talimatta, mitinglere resmi mahiyet vermemek için gösteriler Cumhuriyet Halk Partisi, Halkevleri ve Belediyelerce gerçekleştirilecektir. İlk, orta ve yükseköğretim öğrencilerinin gösterilere katılması ve söylenecek nutuklarda Hatay'ın Türk olduğu, Sancaktaki Türklerin hayatlarını bağımsızlık içinde sürdürmelerinin medeni bir hak olduğu belirtilmiştir. Ayrıca Fransa ile dost geçinmek istendiği, Rusya, Romanya, İngiltere, Yunanistan ve Yugoslavya gibi dost ülkelerin Türkiye ile çalışması gerektiği, raportör Sandler için övücü cümlelerden esirgenmemesi gerektiği yer almaktaydı. Ayrıca söz konusu talimatta Suriye'de tahrik eseri olarak bazı talebelerin aleyhte çıkardığı gösterilere aldırış edilmeden cevap verilmemesi, tahriklere kapılmadan, yabancı düşmanlığında bulunulmadan mitinglerin yapılması istenmiştir.²³ 29 Mayıs 1937'de Sancak Statü ve Anayasası kabul edilmiş ve 29 Kasım'da yeni rejimin

18 Ali İلمي Fani, *Bir 150'liğin Mektupları*, Kitabevi, İstanbul, 1998, s.184; Öcal, a.g.e, s.137-140; Selçuk, a.g.e, s.80; Çelenk, a.g.e s.85; Antakya'da 60 bin Türk'ün katılımı ile yapılan gösterinin detayları için bkz: *Akşam*, 20-21 Ocak 1937; *Cumhuriyet*, 20 Ocak 1937.

19 Soyak, a.g.e, s.572-582; *Akşam*, 6-7 Ocak 1937, s.1.

20 *BCA*, 30.10.0.0/222.499.4; *Akşam*, 21 Ocak 1937, s.1.

21 *Cumhurbaşkanlığı Arşivi (CA)*, A IV-18-C, D 74-1, F-33-15; *CA*, A IV-18-C, D 74-1, F-27; *CA*, A IV-18-C, D 74-1, F-28; *CA*, A IV-18-C, D 74-1, F-28-2.

22 *BCA*, 30.18.1.2/71.4.15.

23 Hamit Pehlivanlı vd., *Türk Dış Politikasında Hatay (1918- 1939)*, Avrasya Stratejik Araştırma Merkezi, Ankara, 2001, s.79-80.

Arşiv

Akademik Bakış

7

Cilt 17
Sayı 33
Kış 2023

yürürlüğe gireceği, 15 Nisan 1938'de seçimlerin yapılması ile Hatay'da 40 kişilik bir parlamentonun oluşturulacağı belirlenmiştir.²⁴ Suriye'de ise yaşananları tepki ile karşılamıştır. Cenevre kararının protesto etmek için şehir meydanında gösteri yapılmış dükkanlar kapatılmış Arapların yayını organı olan El Kabes ise yaşananları felaket olarak değerlendirmiştir.²⁵ Suriye'de çıkan El Liva gazetesi Sancak antlaşmasının kanla karşılanacağını yazarken Suriye basınının tamamı Cenevre antlaşmasından bütün Arap âlemini sorumlu tutmuşlardı. 3 Haziran'da Şam Meclisi, Milletler Cemiyeti tarafından yapılan anayasayı tanımadığını, Suriye'nin bütünlüğüne zarar verecek hiçbir çözümü kabul etmediğini, İskenderun Sancağının Suriye'nin ayrılmaz bir toprak parçası saydığını bir bildiri hâlinde yayınlamıştır.²⁶ Suriye'nin Sancak Muhafızı Hüsnü El Barazi evinin önünden geçen Arap milliyetçilerine, “İskenderun Araplarının şu güzel ve vatani tezahürleri, Allah'ın izniyle Arap kalacak olan Sancağın Araplığına kuvvetli yeni bir delildir... Netice ne olursa olsun Suriye'nin hakkı ölmeyecektir. 70 milyon Arap sizinleedir. Hakkınızı müdafaa edecek ve lüzumunda sizin için kan dökenecektir. Başınızın üstünde dalgalanan şu dört renkli bayrağı buradan ne Milletler Cemiyeti ne de başkası indiremez” demiştir.²⁷ El Kabes gazetesi “İskenderun Araplığını Nasıl Muhafaza Edebiliriz?” başlığı altında Suriye hükümetine 10 maddelik bir teklifte bulunmuştur. Teklifte, Müstakil Sancak Reisinin Arap olması, Arap mekteplerinin açılması, Sancak halkı için Suriye'deki liselerde ücretsiz yatılı okul imkânı sağlanması, Sancağa Arap milliyetçisi öğretmenleri göndermek, Suriye Meclisindeki Sancak mebuslarının Suriye milletini temsil addetmesi için maaş bağlanması, Sancak'ta hayır cemiyetleri ve kulüpler açarak orada Araplara faydalı olacak konferanslar verilmesi yer almaktaydı.²⁸

1 Kasım 1937'de Atatürk, Meclis konuşmasında yeni rejimin Hatay'da uygulanmasını sabırsızlıkla beklediğini, Türk-Fransız dostluğunu da “Türk-Fransız münasebetlerinin dilediğimiz yolda inkişafına, Hatay işinin iyi bir yönde yürümesi, esash bir ölçü ve âmil olacaktır kanaatindeyim” şeklinde özetlemiştir.²⁹ 29 Kasım'da yeni Hatay rejiminin yürürlüğe girmesinin ardından Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya, Hatay'a yolladığı telgrafta halkevleri tarafından kutlama töreni tertip edilmesini, törende Hatay tarihinden, coğrafyasından, yeni rejimden ve bu yeni rejimin Hatay'a vadettiği özgürlüklerden bahsedilmesini aynı zamanda Araplara karşı saldırgan bir üslubun kullanılmamasını istemiştir.³⁰ Hatay'ın milli yayın organlarının başını çektiği

24 Anayasanın tam metni için bkz. *Akşam*, 29 Mayıs 1937, s.1; *Akşam*, 30 Mayıs 1937, s.1; *Yeniğün*, 30 Mayıs 1937, s.1.; *Yeniğün*, 1 Haziran 1937, s.1.

25 *Yeniğün*, 20 Haziran 1937, s.1; *Yeniğün*, 25 Haziran 1937, s.1.

26 *Yeniğün*, 30 Mayıs 1937; *Yeniğün*, 1 Haziran 1937; *Yeniğün*, 2 Haziran 1937; Sökmen, a.g.e, s.10-11.

27 *Yeniğün*, 5 Haziran 1937, s.1.

28 *Yeniğün*, 12 Haziran 1937, s.1.

29 *TBMM Zabıt Ceridesi*, C 20, D, V, 1 Kasım 1937.s.8; *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, C 1-3, ATAM, Ankara, 2006, s.417.

30 *BCA*, 490.1.0.0/3.15.44.

Yenigün gazetesi 29 *İkinciteşrin 1937 Bayram Programı* başlığı altında 13 madde halinde kutlama programını büyük bir sevinçle okuyucu ile paylaşmıştır.³¹ Yeni rejimin hayata geçmesi Hatay Türkleri tarafından büyük bir coşku ile kutlanırken Arap milliyetçilerinin taşkınlıklarına vesile olmuştur. Suriye Bayrağının Sancak'tan indirilmesi³² üzerine Suriye basını Sancağın Suriye'nin ayrılmaz bir parçası olduğu, *El Kabes* ve *Fetel Arab* gazeteleri de 29 Kasım'ın Suriye için matem günü olduğu yönünde Türkiye ve Fransa'yı eleştiren yayınlar yapmıştır.³³ Bu olaylar yaşanırken Hatay'da bulunan seçim komisyonu Fransız memurları ile iş birliği yaparak Türk nüfusunu diğer ekalliyetlerden az göstermenin yollarını aramış, vatandaşların istediği cemaate yazılma özgürlüğüne sınırlayan 87 maddelik seçim yönetmeliğini 10 Aralık'ta Milletler Cemiyeti Meclis başkanına sunmuştur. Aynı zamanda hazırlanan seçim taslağının bir örneği bilgi edinmesi açısından 15 Aralık'ta Türk Hükümetine gönderilmiştir. 16-24 ve 25 Aralık'ta Türk Hükümeti, seçim yönetmeliğine yönelik protesto metnini Milletler Cemiyeti'ne göndererek seçim yönetmeliğinin Türkiye ile iş birliği hâlinde düzenlenmesini, her vatandaşın istediği cemaate yazılmasını talep etmiştir. 29 Aralık'ta da Türkiye-Fransa arasında 1930'da yapılan dostluk antlaşmasının yenisi yapılan kadar bozma kararını bildirmiştir. Hatay'da Türk halkı komisyonun hazırladığı rapor ve rapor üzerine verilen kararları protesto etmiştir.³⁴

Türk Hükümeti seçim komisyonu konusunda İran ve Rusya'nın desteğini arkasına almak istediği Tahran ve Moskova Büyükelçiliğine gönderdiği telgraftan anlaşılmaktadır. Tahran Büyükelçiliğine gönderilen telgrafta Hatay konusunda Fransız hükümetine verilen notanın özetinin arz edildiğinden, Cemiyet-i Akvam tarafından seçim yönergesi hazırlamak üzere Hatay'a bir komisyon gönderildiğinden bu komisyonda bir Türk ve Fransız gözlemci bulunması talep edilirken Fransız hükümetinin itirazı üzerine Heyetin gözlemci olmadan bölgeye gittiğinden bahsetmiştir. Ayrıca giden heyetin manda idarecileri ile hareket ederek seçim nizamnamesini hazırladıkları bu bağlamda Cemiyet-i Akvam komisyonunun Hatay'da Türk çoğunluğunun seçimi kazanmasına mâni olmak için Fransızların kurduğu plana açıkça alet olduğunun anlaşıldığı vurgulanmıştır. Yanı sıra komisyon hazırladığı talimatı Fransa'ya resmen tebliğ etme ve Türkiye'ye ise özetini gönderme sureti gibi bir prosedür garabetine düştüğü anlatılmaktadır. Telgrafın sonunda da vâzîyetin Hariciye Nazırlarına anlatılması Tahran Büyükelçiliğinden istenmiştir.³⁵ Hariciye Vekâletinin, Moskova Büyükelçiliğine gönderdiği telgrafta da aynı ibareleri görmek mümkündür. Belgede, Türkiye'deki basın ve ajanların Hatay'daki Fransız idarecilerin Türklere ve Türkiye'ye gösterdiği düşmanca

31 Yenigün, 8 Aralık 1937, s.1; Kutlamalar için bkz: *Kurun*, 30 Kasım 1937, s.1.

32 Bayrak olayı için bkz. *Yenigün*, 11 Aralık 1937, s.1.

33 *BCA*, 030.10.10.0/22.501.23.

34 *Yenigün*, 12 Aralık 1937, s.1; *Yenigün*, 17 Aralık 1937, s.1; Ada, a.g.e, s.147-149; Adil Dağıstan-Adnan Sofuoğlu, *İşgalden Katılma Hatay*, Phoenix Yayınları, Ankara, 2008, s.78-79; *BCA*, 030.10.0.0/223.502.5; *Son Posta*, 28 Aralık 1937, s.1.

35 *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, (TDA) 571/34993/138024/15.

Arşiv

Akademik
Bakış

9

Cilt 17
Sayı 33
Kış 2023

tutumun her gün haber edildiği belirtmektedir. Ayrıca seçime yönelik haksızlıkta “*Cemiyeti Akvam heyeti denilen ve intihap talimatını hazırlamaya memur edilen komisyonun tertip ettiği 87 maddelik broşür bize hiç haber verilmeden ve yalnız Fransızlarla teşriki mesai edilerek hazırlanmış ve intihabat neticesini Türkler aleyhine tağlit için mümkün ve mütesavver her türlü çareler derpiş edilmiştir*” ifadeleri ile aktarılmıştır. Aras, Cemiyet-i Akvam’a bağlı olan Türkiye’nin cemiyetin geleceği konusunda endişe duyduğunu samimi bir üslupla dile getirmektedir. Hatay konusunun çok çetin bir devreye ve müzakerelere mevzu teşkil edeceğini, Türkiye için çok hayati olan bu meselede Sovyetlerin bu işte şimdiye kadar olduğundan daha dostane bir vaziyet almalarının zamanı geldiğini aktarmaktadır. Telgrafın devamında Türk-Fransız ilişkilerinin ciddi bir imtihandan geçtiğini aktaran Aras, Cemiyet-i Akvam kararlarının yapılmakta olduğu gibi Türkiye’nin aleyhinde olması halinde Fransa’ya karşı dostane hislerin muhafazasının mümkün olmayacağını, Cemiyet-i Akvam’ın geleceğinin de artık lakayt olmaktan başka bir işe yaramayacağını açıkça ifade etmiştir. Son olarak da Türkiye’nin mevzunun gelişimini sükûnetle aktarıp takip ettiğini vurgulamış aynı zamanda Sovyetlerle olan samimi dostluk ilişkilerine binaen, konu hakkındaki düşüncelerini zamanı geldiğinde Türkiye’nin Sovyet Hariciyesine aktardığı gibi kendilerine aktarmalarını talep etmiştir.³⁶ Bu gelişmelerden hemen sonra Türkiye’nin Moskova Büyükelçisi Zekai Apaydın, Türkiye’nin destek istemine ve seçimler hakkında Rusya’nın düşüncelerine dair telgrafını Hariciye Vekâletine göndermiştir. Apaydın, Sovyet Hariciye Komiseri Litvinof’u ziyaret ederek Hatay konusunu aldığı son şeklin Türkiye’nin gerek Fransa ve gerekse Cemiyet-i Akvam ile olan ilişkilerine etki edeceğini söylediğini, Litvinof’un da kendisine “*bu meselede meclisin kararı ne idi, Sancak’taki intihabat için 87 maddelik talimat yapan komisyonun yetki ne kadardır bilmiyorum. Bunları sorup öğreneceğim. Fakat hatıra gelen komisyonun hazırladığı talimat Türkiye’yi memnun edecek halde değilse bundan meclise şikâyet olunabilir. Henüz vakit geçmemiştir. O komisyonda sizin de yok mu idi, yoksa bu şekle neden razı oldunuz*” dediğini aktarmaktadır. Apaydın da Türkiye’ye haber vermeden hazırladıkları talimatı Fransızların uygulamak istediklerini, Suriye’deki ajanlarının da açık bir şekilde düşman vaziyeti aldıkları cevabını vermiştir. Litvinof, Türkiye’ye nasihat verircesine Cemiyet-i Akvam’dan çıkmanın Türkiye’nin Almanya ve İtalya’ya katılmak istediği şekilde yorumlanabileceğini ifade etmiştir. Apaydın, Türkiye’nin hukuksal zeminde izlediği haklı politikayı telgrafta şu sözlerle anlatmaktadır: *Fakat” tecavüze maruz kalınca da kendimizi müdafaya mecburuz. Sancak bizim hayati işimizdir. Fransa Cemiyet-i Akvam makinesini bir silah gibi aleyhimize işletiyor*”. Telgrafın devamında Türk dış politikasının eleştirildiği görülmektedir. Litvinof, Türkiye’nin gayri resmi de olsa İspanya’daki milliyetçilerin başını çeken Franko Hükümeti ile ticari temasta

görsel

bulunmasından Rusya'nın rahatsız olduğunu belirtmiştir. Apaydın aydınlatıcı cevap vererek telgrafını şu şekilde sonlandırmıştır: “*Bazı memleketlerin de yaptığı gibi dedim. Evet İngiltere, İtalya, Almanya gibi dedi. Fakat resmen tanımak değil gayri resmi mümessilden bahsediyorum dedi. Evet canım defacto tanımış oluyorsunuz dedi. Ve sizin de orada mümessiliniz bulunacak mı diye sordu. Hayır dedim.*”³⁷ Bu gelişmelerin ardından Aras hem Hatay seçimleri hem de Türkiye'nin Franko Hükümeti ile olan münasebeti hakkında detaylı bilgileri içeren bir telgrafi Moskova Büyükelçiliğine göndermiştir. Telgrafta Cemiyet-i Akvam ve Fransızlarla olan münasebetin tamiri için gerekli görünen istekler maddeler halinde sıralanmıştır. İlk olarak Seçim Komisyonu'na bir Türk ve Fransız delegesi ilave edilerek, seçim yönetmeliğin yenilenmesi istenmektedir. Bu yolun başarılı ile sonuçlanması için Cemiyet-i Akvam kararlarının kelime ve ruhunun tatbikinde Fransa ile mutabık kalınması ileri sürülmüştür. Maddeler arasında Franko Hükümeti ile olan ilişkilere değinilmesi dikkat çekicidir. Aras, Türkiye ile Franko Hükümeti arasındaki ilişkilerin yalnız ticari olduğunu, hükümeti resmi tanımının söz konusu bile olmayacağını, Sovyet Rusya ile dostluk hatırı için ticari menfaate bir süre feda etmeyi düşündüklerini ancak iktisadi durumun buna izin vermediğine değinerek, hayati olan bir gerekçe ileri sürmüştür. Söz konusu gerekçede Amerika'dan, İngiltere'den, Almanya'dan ve Çekoslovakya'dan Türkiye'ye gelen silahların karadan geçirmenin zor olduğu, geçenlerinde fakir ülkemize pahalıya mal olduğu vurgulanmıştır. Bu sebeple Franko Hükümeti Bükreş'teki gayri resmi temsilcisinin oradaki sefirimizle teması sayesinde asgari olarak gayri resmi bir ticaret memuru kabul edildiği halde Türkiye'ye mahsus silah ve mühimmata ilişmeyeceğini temin ettiğini aktarmıştır.³⁸ Hariciye Vekâletinin diplomatik başarısı sonunda Hatay konusunun Milletler Cemiyetine geldiği zaman Rusya tarafından destekleneceği Zekai Apaydın'ın 24 Aralık'taki gönderdiği telgrafa yansımıştır. Apaydın, Aras'ın verdiği son malumattı Rus temsilcisi Stomanyakof'a anlattığından onun da yaşananları Hariciye 'ye gelen Litvinof'a söylediğini belirttiği telgrafını, “*müteakiben bana telefonla Litvinof'un selamını ve Cemiyeti Akvam'da mevzu bahs olunca Türkiye'nin Hatay işini en büyük dikkat ile edeceğini söylediğini anlattı. Franko'nun ticari mümessilini kabul etmemize amil olan mühimmat nakliyatını anlattıktan sonra Stomanyakof eyi amma bunun arkasından başka bir şey çıkarmasalar dedi. Ne çıkaracaklar. Anlaşılan Romanya'da bir ticaret mümessilleri varmış dedim. Muhavere böyle bitti. Serdettiğimiz esbabı mucibenin ehemmiyetini takdir eder göründü.*” sözleriyle sonlandırmıştır.³⁹

37 TDA, 571/34993/138024/13.

38 TDA, 571/34993/138024/10.

39 TDA, 571/34993/138024/11.

Arşiv

Akademik
Bakış

11

Cilt 17
Sayı 33
Kış 2023

Türkiye ve Fransa Diplomatik Mücadelesi: Hatay Meselesinin Çözümü Kavuşması (1938-1939)

Hatay sorununun Cenevre'ye taşınması esasında Türk-Fransız diplomatik mücadelesinin en önemli ve en son aşaması olarak değerlendirilebilir. Bu diplomatik görüşmeler sürecinde 24 Ocak 1938'de Tevfik Rüştü Aras, Cenevre'ye gitmiştir. Cenevre'de Fransız Hariciye Vekili Delbos ile görüşerek seçim nizamnamesinin adil bir şekilde hazırlanması adına ortak bir karara varmıştır. 27 Ocak'ta ise Hatay meselesini çözüme kavuşturmak üzere Milletler Cemiyeti yüzüncü toplantısını gerçekleştirmiş ve 31 Ocak'ta, seçim yasasının tadili için Belçika, İngiltere, Fransa, İsveç ve Türkiye'den birer temsilcinin olduğu Beşler Komisyonu göreve başlamıştır.⁴⁰ Sancak seçimleri Nisan 1938'de başlaması gerekirken gecikerek Mayıs 1938'in başına sarkmıştır. Öyle ki bu süreçte Fransız idarecilerin Türklere yönelik göstermiş oldukları baskı ve zoru altında seçimlerin durma noktasına geldiği de bilinmektedir. Özellikle seçim sürecinde Fransa, Suriye'de bulunan Hınçak ve Taşnak Ermenilerini ve Arap nüfusunu Hatay'a taşıyarak bunları seçmen olarak kaydetmiştir. Bu sayede bölgedeki Arap ve Ermeni nüfusunu artırmayı amaçlarken Fransa seçimlerde Türklere yana olan Alevi halkı da baskı altına almış, Türk listelerine kaydolmak isteyen seçmenlere gözdağı vermek için listelere yazılanların katledileceğine ilişkin propaganda oluşturmuştur. Bu süreçte Türklerin seçmen sayısı az göstermeye çalışan Fransa'nın kışkırtmalarıyla Arap dünyasında Türkiye aleyhtarı propaganda faaliyetleri hız kazanmış, Fransa'nın propagandif tavrı bölgedeki etnik unsurlar arasında gerginliği tırmandırmıştır.⁴¹

Basın üzerinden de başlayan propaganda çalışmaları üzerine Atatürk, 19 Mayıs kutlamalarının akabinde vakit kaybetmeden Mersin ve Adana'ya askeri birliklerin denetimini gerçekleştirmek üzere bir seyahate çıkmıştır. Yaşanan gelişmeler üzerine bu seyahatle Fransa'ya gözdağı vermek ve bölgede güçlü bir Türk hâkimiyetinin varlığını vurgulamak amaçlanmıştır.⁴² Hatay davasının özellikle diplomatik mücadelede hukuksal tabanda haklılığını güçlendirme ve bu konuda uluslararası kamuoyunu bilinçlendirme çabalarının 1937 yılında olduğu gibi 1938 yılı itibarıyla da bir yönüyle devam ettiği görülmektedir. İlâveten söz konusu çabaların 1938 yılı gelişmeleri çerçevesinde cevap bulduğu ve olumlu sonuçlar elde ettiği ifade edilmelidir. Yukarıda da kısaca özetlenen seçim sürecine dair gelişmeler Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivlerine yansıyan belgeler üzerinden incelenebilmektedir. Bu konuda söz konusu arşivde çok sayıda bilgi ve belge bulunmaktadır. Bu bağlamda Moskova Büyükelçiliğinden Hariciye Vekâletine 26 Ocak 1938

40 *Kurun*, 25 Ocak 1938, s.1.; *Kurun*, 27 Ocak 1938, s.1.; *Kurun*, 28 Ocak 1938, s.1, Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar*, İstanbul, YKY, 2016, s.608-609.

41 Feyza Kurnaz Şahin, "Hatay'ın Bağımsızlığı Sürecinde Türkiye ve Türklere Yönelik Olumsuz Propaganda Faaliyetleri (1938-1939)", *History Studies Dergisi*, 11/3, Haziran 2019, s.1093-1122, s.1093.

42 *Kurun*, 20 Mayıs 1938, s.1; *Atayolu*, 25 Mayıs 1938, s.1.

tarikh ve 19 sayılı numara ile gönderilen Zekai Apaydın imzalı bir belge bu konuda dikkat çekicidir. Buna göre Sovyet Rusya'nın Fransa ile Türkiye arasındaki anlaşmazlığa tarafsız kalmasının doğru olmadığı, Stomanyakof'un da cevaben ilgili görüşe referans vererek ilgisiz kalamayacaklarını ve fakat Fransa üzerinde etkili olmanın gereğini aksi takdirde Türkiye'nin yanında başka şekilde olamayacaklarını belirtmiştir. Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere Moskova Fransa üzerinde belli ölçüde etki kurabilmede istekli ve ancak bu şekilde Türkiye'ye destek olabileceğini vurgulamıştır.⁴³

Cenevre sürecinde müzakerelerin yoğunlaştığı 1938 yılı gelişmelerinde ise Menemencioglu'nun Cenevre'den Hariciye Vekâlet'ine 08.03.1938 tarihli yazı Hatay meselesinin çözümünde izlenen diplomatik yöntem ve var olan çoklu diplomatik vaziyet hakkında önemli bilgiler vermektedir. Bu diplomatik belgede Mösyö dö Tesson ile yaptığı görüşmede Aras, Tesson'ın Türk-Fransız dostluğunu önemseydiği, Hatay konusunda da bu dostluğa dayanarak görüşmelerin geliştiğini, bu dostluğun diplomatik süreçte temel teşkil ettiğini vurguladığını belirtmiştir. Ondandır Sancak seçimlerinde tam bir Türk idaresinin Fransızlar tarafından sağlanmasını beklediğini, kendisinin onunla aynı fikirde olduğunu ancak belirsiz yani müphem bir cevap verdiğine vurgu yapmıştır. Tesson'ın bu konuda Türk-Fransız ilişkilerinin genel mahiyeti hakkında da görüşme salahiyetinde olduğunu bunun da faydalı olacağını belirttiğini iletmiştir. Aras fakat kendisinin böyle bir yetkinliğe tek başına sahip olmadığını Türkiye-Fransa ilişkilerinin her iki taraf tarafından talep edilerek uygun bir surette olmasını salık verdiğini aktarmıştır.⁴⁴ 1938 yılı sancak seçim sürecine dair yaşanan gelişmeler dış basında da geniş yankılar uyandırmıştır. Dış basına yansıyan haberlerin bir kısmı Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivlerinden takip edilebilmektedir. Bu belgelerden biri Hatay'da gelişen olayların ana gazete manşetine aktarıldığını belirtmektedir. Hariciye Vekâleti İkinci Daire Reisliği Şube 3 adıyla tasnif edilmiş olan belge 15 Mayıs 1938 tarihlidir. Buna göre *Deutsch Allgemeine Zeitung* gazetesinin 27 Nisan 1938 tarihli nüshasında yayınlanmış olan *Alexandrette* başlıklı makale Almandan tercüme edilerek Berlin Büyükelçiliği üzerinden gönderilmiştir. Makalede Hatay'da yaşanan olayların uzun uzadıya anlatıldığı, matbuatımızın 10 Nisan'da yapılmış olan intihabat hakkında dostça olmayan neşriyatına rağmen Alman matbuatının mukabeleye tevessül etmeyip bilakis müspet ve hayırlı sonuçlar alınmasını ve Türkiye'ye cenuptaki Arap milleti ile dostane bir iş birliği kurmasına yönelik bir temenni niyetinde bulduklarını aktarmaktadır.⁴⁵ Türk Dışişleri Bakanlığı *Türk Diplomatik Arşivlerine yansıyan 7 Mayıs 1938 tarihli evrak yine 1938 tarihli Hatay olaylarını Deutsch Allgemeine Zeitung gazetesinin aktarımını inceleyerek raporlamış olup Türkiye ile cenup Arap milleti ile oluşabilecek Türkiye'nin Rusya'nın konunun çözümünde Türkiye'ye vereceği desteğe karşılık*

43 TDA, 571/35231/138611/31.

44 TDA, 534/37245/149513/33.

45 TDA, 501/31963/125879/28.

Arşiv

Akademik
Bakış

13

Cilt 17
Sayı 33
Kış 2023

Kars ve Ardahan'ın Rusya'ya verileceği iddiası ve benzer asılsız propagandaların olduğu yönündeki Alman basınının yanlış beyanına dikkat çekmektedir. Buna göre Türk-Sovyet hükümetlerinin münasebetleri etrafında çıkarılan propagandaların çözümü üzerine bunların tamamen asılsız olduğunun beyanı yönünde yapılacak neşriyat ve tezkibin Sovyetler mi yoksa tarafımızdan mı yapılması hususunda görüş talep edilmiştir. Bu noktada Litvinof'un buna karşın herhangi bir tezkibe gerek olmadığını ancak Türkiye tarafından yapılacak bir tezkip ya da çalışmaya muvafık olduğunu bildirdiği notu düşünülmüştür. Buna karşın bakanlık tarafından sözü geçen konuda hazırlanan metnin Anadolu Ajansına verildiği aynı zamanda Büyükelçiliğe yollanan ve dönemin Dışişleri Bakanı Rüştü Aras'ın imzasını taşıyan bir şifrede Sovyet yayınında da Türk-Sovyet hududu konusunda herhangi bir müzakerenin olmadığı konusunda bir neşre ihtiyacın önemi hususu önemle Litvinof'a iletilmiştir. Bu yazıya cevaben Litvinof'un da Alman kaynaklı haberlerin taraflarından uygun bulunmadığı ve Türk Dışişleri Bakanının mütalaasının isabetli bulunduğunu, ilk fırsatta İsvestia gazetesinde çıkacak bir makalede bir ret ve tezkip mahiyetinde bir pasaj ilave ettireceğini bildirmiştir. Yanı sıra söz konusu gelişmelerin tetkiki ve Investia ya da başka bir başka gazetede çıkmış varsa yazının tercümesiyle birlikte Moskova Büyükelçiliği tarafından gönderilmesi talep edilmiştir.⁴⁶ Hatay meselesinin çözümü üzerine yukarıdaki belgede de kısaca özetlenen ve Alman basınına yansıyan haberlere karşın Hariciye Nezaretinden Moskova Büyükelçiliğine giden cevabi yazıda durumu tezkip eden yayının neşredildiği bildirilmiştir. Ayrıca Litvinof'un Alman basınının bu yöndeki yayınına tezkibe değerli bulmayışına mutabık olmadığını belirten Aras, Türk-Sovyet hududu üzerine çıkarılan böyle bir pazarlık meselesinin uygun bir biçimde gazetelerde tezkip ya da tenvirinin Türkiye ve Balkan kamuoyu ve halkı üzerinde iyi bir tesir oluşturacağına dikkat çekmiştir. Aras, konunun yeniden Litvinof'a iletilmesi, Sovyet matbuatında hiçbir surette kati olan Türk-Sovyet sınırı üzerinde herhangi bir müzakerenin olmadığını münasip bir şekilde neşrine delalet etmesini ve böyle bir hareketin Türkiye açısından dostumuz Sovyet Rusya tarafından gösterilen bir alaka olarak iyi tesir edeceğinin belirtilmesini istemiştir.⁴⁷ Moskova Büyükelçiliğinden Türk Dışişlerine gelen cevabi yazıda ise Litvinof ile konu ile ilgili tekrar görüşüldüğü belirtilmiştir. Bu görüşmede Litvinof'un bahsi geçen durum ile ilgili Sovyet matbuatı ile görüşeceği harici ilişkilerle ilgili yanlış bilgilerde bulunan hasım matbuatın bu nevi faaliyetlerini illüstre etmek için Türkiye hudutları ile ilgili bir pasajda konuyu açıklamalarını sağlayacağını ilettiği aktarılmıştır. Ayrıca Litvinof'un Sovyet gazetelerinin esasen nakletmediği bu havadisi resen tekrar edip tezkip etmenin doğru olmayacağı, Sovyetler olarak Almanlar ile çıkarılan bu tür yalanlara katiyen cevap vermemek prensibini takip ettiklerini belirttiği aktarılmıştır. İlaveten buna rağmen kalkıp ajans Tas'ta Türk

46 TDA, 571/34993/138024

47 TDA, 571/34993/138024/3.

görsel

hudutları hakkındaki müzakere haberlerinin aslı yoktur demenin şimdiye kadar taraflarından tekzip olunmayanların demek ki aslı varmış anlamına geleceğini vurguladığı bunun da doğru olmayacağını düşündüğünü ifade ettiği belirtilmiştir. Son olarak Apaydın, Litvinof'un bu mevzuda ret ve tezkibi ilk fırsatta *İzvestiya* gazetesinin yazacağı bir makalede konuyu yazmayı kabul ettiğini, bunu yapacağını Dr.Tevfik Rüştü Aras'a selamlarını ileterek arzularına karşı daima itina ile mütehasıs olduklarını belirtmemizden memnun olacağını eklemiştir. Yanı sıra Fransa ile yaptığımız anlaşmadan Sovyet hükümetinin fevkalade memnun olduğunu ve kendisinin de çok sevindiğini izah ederek alınan sonucun çok büyük olduğunu bunun Türk politikasının başarısı olarak değerlendirdiklerini bunu da kendilerinin en yakın dostlarının başarısı olarak gördüklerini ifadelerine eklemiştir.⁴⁸

1-10 Temmuz 1938 tarihleri arasında Hatay'da gelişen olaylara dair Baltık basınına yansıyan durum Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivleri üzerinden izlenebilmektedir. İlgili arşivde yer alan 12 Temmuz 1938 tarihli evrak Türkiye Cumhuriyeti Büyükelçiliğinden Hariciye Vekâletine matbuat raporu olarak gönderilmiştir. Rapor dönemin Türkiye Cumhuriyeti Baltık Elçisi Nuri Batu imzasını taşımaktadır. Rapora göre *Paevaleht* gazetesinin Londra muhabiri Türk askeri kuvvetlerinin Hatay'a girmesinin İngiltere ve Fransa'nın haysiyetini ihlal ettiğini, Fransa'nın Cemiyeti Akvam prensiplerine sadakat siyasetinden vazgeçtiğini gösterdiğini ve bu durumun da İngiltere tarafından hoş karşılanmadığını belirtmiştir.⁴⁹ Bu gelişmelerin ardında Türk-Fransız diplomatik ilişkilerin krize girdiği bir durum baş göstermişti. Nitekim Türkiye Cumhuriyeti Varşova Büyükelçiliğinden Büyükelçi Ferit Tek imzası ile Hariciye Vekâletine gönderilen 25 Ekim 1938 tarihli arşiv belgesi Ekim 1938'de Antakya'da yaşanan bir hadiseye işret etmektedir. Buna göre *Warszawski Dziennik Narodowy* gazetesinin 23 Ekim 1938 tarihli nüshasında yer alan bir haberde Antakya'da bir Türk çavuşunun bir Fransız zabitanı öldürmüştür. İlgili haberi Hariciye Vekâletine ileten evrak konunun teyidini rica etmektedir. Belgede Fransızların Türk garnizonunun başka yere taşınması, sorumluların en ağır bir şekilde cezalandırılması bilgisi yer almaktaydı.⁵⁰ Ancak kısa bir süre sonra olaylar her iki tarafın ılımlı yaklaşımıyla çözümlenmişti. Temmuz ayı içerisinde seçim kayıtları başlamış, 24 Ağustos'ta ise Ankara'nın belirlediği adaylar seçimi kazanmıştır. 2 Eylül 1938'de Türklerin çoğunluğu oluşturduğu Hatay Millet Meclisi ilk toplantısını gerçekleştirerek Tayfur Sökmen Cumhurbaşkanlığına, Abdurrahman Melek Başbakanlığa, Abdülgani Türkmen'i ise Meclis başkanlığına seçilmiştir. Hatay Devleti için Türkiye'deki kanunların olduğu gibi Hatay'da uygulanması kararı alınmıştır. Ancak İkinci Dünya Savaşı'nın ayak izlerinin hissedilmeye başladığı ve siyasal konjonktürün hızla değişmeye başladığı söz konusu yıllarda İngiltere'nin arabuluculuğuyla Fransa'nın beliren savaş tehdidi ve Al-

48 TDA, 571/34993/138024/4. Ayrıca bkz. TDA, 571/34993/1380246.

49 TDA, 520/20164/17565.

50 TDA 566./250/2155/8

Arşiv

Akademik
Bakış

15

Cilt 17
Sayı 33
Kış 2023

manya'da Hitlerin birçok yerde başlattığı işgaller üzerine Hatay meselesinin Türkiye'nin lehine çözülmesinde uzlaşma sağladığı görülmüştür. Türkiye ile Fransa arasında 23 Haziran 1939'da imzalanan *Türkiye ile Suriye Arasındaki Toprak Sorunlarının Kesin Çözümüne İlişkin Anlaşma* ile Hatay, Türkiye sınırına katılmıştır. Hatay Devlet Meclisi 29 Haziran 1939'da gerçekleştirdiği son oturumda Hatay'ın Türkiye'ye iltihakını oy birliğiyle kabul etmiştir. 23 Temmuz'da Fransız askerinin bölgeden çekilmesi ile yaklaşık yirmi yıllık Fransız manda dönemi sona ermiştir.⁵¹

1939 yılı gelişmeleri Hatay'ın Türkiye'ye katılım sürecine kadar olan özellikle diplomatik görüşmelere dair bazı önemli bilgilerin Dışişleri Bakanlığı TDA belgelerine yansıyan örneklerine bakılacak olunursa özellikle birkaçından bahsedilebilir. Bunlar arasında Londra Büyükelçiliğinden Hariciye Vekâletine gönderilen 24 Şubat 1939 tarihli evrak Tevfik Rüştü Aras imzalıdır. Buna göre Aras, İngiltere Dışişleri Müsteşarı Mr. Batler, Hariciye Nazırı Nuri Paşa, Prens Monaim ile Mahir Paşa'nın katıldığı bir öğle yemeğinden sonra gerçekleşen görüşmelerde esas konunun Filistin Konferansı olduğunun anlaşıldığını ancak gerek Mr. Batler gerekse Hariciye Nazırı ile ayrı ayrı yaptığı görüşmede konuyu bir şekilde ajansların aktardığı Suriye'de yaşanan karışıklık üzerine yoğunlaştırdığını aktarmaktadır. Günün şartlarında hâsıl olan belirsizlik ve İspanya'daki hadiseler de düşünüldüğünde artık Hatay meselesinin kati bir biçimde çözümünün her açıdan fayda sağlayacağını ilettiğini aktarmıştır. Filistin işinde Türk hükümetinin vaziyetinin belli açık olduğunu Suriye konusunda da aynı net durumun yaşanmasının zaruri bir durum olduğunu vurguladığını, Hatay'ın haricinde bir emele sahip olunmadığını, bölgede ancak sükûn ve mutluluk dilediklerini ve komşularla iyi ilişkilerde bulunmayı arzuladıklarını aktardığını ifade etmektedir. Mr. Batler'in konuşulanları tasvip eder görüldüğü Hariciye Nazırının mütalaa yerinde bulduğunu ancak bu hususta Fransa sefiri ile görüşmemiş olduğunu, görüşeceğini ve gelecek görüşmede konu ile ilgili görüşünü paylaşacağını ifade etmiştir. İlaveten Aras, her ikisinin cevabının Türkiye'ye karşı emniyetli ve dostane olduğunu, Hatay için talep ettiğim durumun sadece bir İngiliz görüşü olmadığı meselenin Fransa görüşü ile mütalaa etmek istedikleri anlaşılmaktadır.⁵² Hatay'ın Türkiye'ye katılımı üzerine dış basına yansıyan haberler konusunda Türkiye Cumhuriyeti Berlin Büyükelçiliğinin Hariciye Vekâletine Büyükelçi Hamdi Arpağ imzasıyla gönderdiği bir raporda Alman basınının

51 *Kurun*, 22 Temmuz 1938, s.1.; *Kurun*, 25 Ağustos 1938, s.1.; *Yeniğün*, 2-3 Eylül 1938, s.1.; *Vakit*, 24 Haziran 1939, s.1; *Vakit*, 30 Haziran 1939, s.1. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Asker, "Misak-ı Milli'den Anavatan'a: Sancak Meselesi ve Çözümü", *Yeni Türkiye*, 93/2017, s.1105-1116; F. Kurnaz Şahin, "Hatay'ın Bağımsızlığı Sürecinde Türkiye'nin Bölgedeki Asayışı Sağlamak İçin Yaptığı Askeri Hazırlıklar: Takviyeli Alay ve Faaliyetleri", *Anavatan'a Katılışının 80. Yılında Hatay Uluslararası Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, ATAM,, Ankara, 2020, s.463-524.

52 *TDA*, 534/34398/150257/31 Volkan Payaslı ve Olca Özkaya, *Anılar, Tefrikalar, Arşiv Belgeleri Işığında Fransız İşgal Yıllarından Bağımsızlığa Hatay*, Gece Kitaplığı Yayınları, Ankara, 2020.

tehditkâr neşriyatta bulunmuştur. Almanya'da yayın yapan *Börsen-Zeitung* gazetesinin 24 Haziran 1939 tarihli sayısında yer alan konu ile ilgili makalelerin özeti kısaca şöyledir: “*Hatay'ın Türkiye'ye verilmesi Cemiyeti Akvamanın mandater prensibini ve beynelmilel hukuku ve Akdeniz muvazenesini ihlal etmiş ve İtalya'nın Fransa'ya müteveccih müddeiyat ve mütalibine bir emsal teşkil eylemiş. Hatay'ı vererek Türkiye'yi çember siyasetine iştirak ettirmek gibi hadiseleri İtalya'nın sükûnetle karşılayacağını zannetmek felaketli bir hata olacaktır. Nitekim Arnavutluk'un işgali İtalya'nın bu kabil siyaseti sükûnetle karşılamaması yolunda bir merhaleyi teşkil eder.*”⁵³ Bu belgeden Alman basınının Hatay'ın Türkiye'ye verilmesinin Milletler Cemiyeti'nin uluslararası denge siyasetine aykırı bularak konunun bu şekilde çözümünün Akdeniz'de var olan siyasal dengeleri de tehdit edebileceğine işaret ettiği anlaşılmaktadır.

Sonuç

İki savaş arası dönemin Türk dış politikasına yansıyan siyasal mücadeleleri arasında Hatay meselesinin çözümü de yer almaktadır. Hatay'ın bağımsızlığı ve Türkiye'ye katılımı Atatürk'ün dış politikadaki önemli başarısıdır. Hatay'ın Fransız işgali ile başlayan, 1921 Ankara Antlaşması çerçevesinde manda idaresi ile yönetilmesi süreci, 1938'de bağımsızlık ve 1939'da Anavatan'a katılımına kadar geçen süre pek çok akademik çalışmada çeşitli yönleriyle incelenmiştir. Bu çalışma 1936 ve 1939 yılları içerisinde gelişen Hatay meselesinin Cenevre'ye taşınması, çözümlenmesi ve dış basına yansımaları ile sınırlandırılmıştır. Konu yukarıda da bahsedildiği üzere farklı arşiv kaynaklarının yanı sıra öncelikle ve daha çok Türk Diplomatik Arşivinde tasnif edilmiş ilgili belgelerin çözümlenmesi ve yorumlanması ile geliştirilmiştir. Burada özellikle 1936 yılı gelişmeleri çerçevesinde Fransa dış politikasının genel tavrı, konuya bakış açısı ortaya konularak buna karşın aynı tarihsel süreçte Türk dış politikasının siyasal seyri, basın yayın çalışmaları ile oluşturulmak istenen tehditkâr propaganda çalışmalarına karşın izlediği tutum karşılaştırılarak değerlendirme sürecine tabi tutulmuştur. 1936 yılı ile başlayan ve *dünyada git gide belirginleşen siyasal ve iktisadi kriz, Almanya'da Hitlerin iktidarı ile başlayan işgalleri ve bunun yarattığı güvensizlik ve tehdit başta İngiltere'yi yeni bir savaşa karşı gerekli tedbirlerin alınmasına mecbur bırakmıştır. Bu tarihsel ortam İngiltere'nin arabuluculuğu ile Fransa'nın sorunun çözümüne giden uzlaşma yolunu kabulüne zemin hazırlamış ve Hatay sorunu tarafların arasında gerçekleşen siyasal ve diplomatik müzakereler ile Türkiye'nin lehine sonuçlanmıştır. Bu çözüm arayışları ve diplomatik müzakere sürecinde Türk diplomasisinin takip ettiği kararlı tutumun açıklıkla gözlemlendiği söz konusu arşiv belgeleri önemli bilgiler ortaya koymaktadır. Buna göre Türkiye'nin konunun çözüm sürecinde başından itibaren sergilediği dış politikada tutarlı, temkinli, stratejik, kararlı, çerçevesiz, planlı, müzakereci, sulh taraftarı, çözüm odaklı, milli çıkarları ön planda tutmada ısrarlı*

Arşiv

Akademik
Bakış

17

Cilt 17
Sayı 33
Kış 2023

ve misak-ı milli esasına tabi şekilde özetlenebilen yaklaşımları uyguladığı anlaşılmaktadır. Türk dış politikasının Ankara, Hatay ve uluslararası kamuoyunda aynı yollarla ancak doğru bilgileri içeren basın ve yayın faaliyetlerinin gerçekleşmesine çaba gösterdiği, bu çabaların diplomatik müzakereler aracılığıyla da müttefik devletlerin desteğini sağlama yönünde sürdürülen görüşmelerle de desteklendiği dikkat çekici bir başka tespittir. Nihai bir genel çıkarım olarak Hatay meselesinin Türk dış politikasında stratejik, konjonktürel, realist bir odağa oturtularak uzun soluklu, istikrarlı, sulh yanlısı ve misak-ı milli esasları hassasiyetiyle uluslararası kabulü de sağlayarak çözümlenmiş olduğu önemlidir.

Kaynaklar

Arşiv Kaynakları

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

BCA, 490.1.0.0/594.53.1.BCA, 030.10.10.0/22.501.23.BCA, 30.10.0.0/224-510-12. BCA, 30.18.1.2/71-1-2.BCA,30.10.0.0/222.499.4.BCA,30.18.1.2/71.4.15.BCA,490.1.0.0/3.15.44. BCA,030.10.10.0/22.501.23.BCA, 030.10.0.0/223.502.5.BCA, 30.10.0.0/224-510-12.

Cumhurbaşkanlığı Arşivi (CA)

CA A IV-18-C, D 74-1, F-33-15.CA A IV-18-C, D 74-1, F-27.CA A IV-18-C, D 74-1, F-28.CA A IV-18-C, D 74-1, F-28-2.

Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi (TDA)

TDA571/34993/138024/15.TDA,571/34993/138024/12.TDA,571/34993/138024/. TDA,571/34993/138024/10.TDA,571/34993/13802411.TDA,571/35231/138611/31. TDA,37245/149513,33.TDA501/31963/125879/28.TDA,501/31963/125879/29. TDA,501/32041/126175,/21.TDA,571/34993/138024.TDA,571/34993/138024/3. TDA,571/34993/138024/4.TDA,571/34993/138024/6.TDA,5520/20164/17565/1. TDA,566/250/2155/8.TDA/534/34398/150257/31.TDA/31963/130403/7. TDA571,34993/138024/5.

Resmi Kaynaklar

görsel TBMM Zabıt Ceridesi, D 5, C 13, 1936, TBMM Zabıt Ceridesi, C 20, D, V, 1 Kasım 1937.

Sürelî Yayınlar

Akşam, Atayolu, Cumhuriyet, Kurun, Milliyet, Son Posta, Ulus, Yeniğün.

Araştırma ve İnceleme Eserler

ADA, Serhan, *Türk Fransız İlişkilerinde Hatay Sorunu (1918-1939)*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005.

ASKER, Ahmet "Misak-ı Milli'den Anavatan'a: Sancak Meselesi ve Çözümü", *Yeni Türkiye*, 93/2017, s.1105-1116.

Atatürk'ün Bütün Eserleri, C.28, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2015.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C 1-3, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2006.

BİRSEL, Haktan- ÖZKAYA Duman, Olca, "Le Sandjak Est Ture (Sancak Türk'tür) Broşüründe İskenderun Sancağı Sorunsalı", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 49, Güz 2012, s. 343-366.

ÇELENK, Selim, *Hatay'ın Kurtuluş Mücadelesi Anıları*, Antakya, 1997.

- DAĞISTAN, Adil- Sofuoğlu, Adnan, *İşgalden Katılma Hatay*, Phoenix Yayınları, Ankara, 2008.
- DAYI, S. Esin, "Hatay Devleti ve Hatay'ın Anavatan'a Katılması", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 19, Erzurum, 2002 s.331-340.
- FANİ, Ali İlmi, *Bir 150'liğin Mektupları*, Kitabevi, İstanbul, 1998.
- İNAN, Afet, *Atatürk'ten Mektuplar*, TTK, Ankara, 1989.
- İNAN, Afet, *Tarihe Tanıklık Edenler*, İş Bankası, İstanbul, 2011.
- İskenderun-Antakya Meselesi, Ankara, 1936.
- KARAKOÇ, Ercan, "Atatürk'ün Hatay Davası", *Bilgi*, Sayı 59, Yaz, 2009, s.97-118.
- KOCATÜRK, Utkan, "Prof. Dr. Afet İnan'la Bir Konuşma", *AAMD, C I, S 3*, Temmuz 1985, s.727-728.
- KÖNİ, Hasan, "Hatay Sorununa Yeni Bir Bakış", *Atatürk Yolu Dergisi*, Cilt 1, Sayı 4, 1989, s.535-539.
- KURNAZ ŞAHİN, Feyza, "Hatay'ın Bağımsızlığı Sürecinde Türkiye ve Türklere Yönelik Olumsuz Propaganda Faaliyetleri (1938-1939)", *History Studies Dergisi*, 11/3, Haziran 2019, s.1093-1122.
- KURNAZ ŞAHİN, Feyza, "Hatay'ın Bağımsızlığı Sürecinde Türkiye'nin Bölgedeki Asayışı Sağlamak İçin Yaptığı Askeri Hazırlıklar: Takviyeli Alay ve Faaliyetleri", *Anavatan'a Katılışının 80.Yılında Hatay Uluslararası Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2020, s.463-524.
- Le Sandjak Lutte Pour Son Independance-1936* Bağımsız Hatay Topluluğu, Antakya, 1936.
- MAYAKON, İsmail Müştak, "Hata-Hatay ve Oronte-Uratube, Harita Üzerinde Mukayeseli Bir Etüd", *Cumhuriyet*, 22 Ekim 1936.
- MELEK, Abdurrahman, *Hatay Nasıl Kurtuldu*, Ankara, TTK, 1991.
- ÖCAL, Hulki *Hatay Savaşı*, Desen Matbaa, Ankara, 1953.
- ÖZKAYA Duman, Olcay, *Bağımsızlığa Giden Yolda Sancak'tan Hatay Devleti'ne Yerel Basın ve Faaliyetleri (1918-1939)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2019.
- PAYASLI, Volkan ve Özkaya, Olcay, *Anılar, Tefrikalar, Arşiv Belgeleri Işığında Fransız İşgal Yıllarından Bağımsızlığa Hatay*, Gece Kitaplığı Yayınları, Ankara, 2020.
- PAYASLI, Volkan, *Sancak'tan Vilayete Hatay (1921-1960)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2007.
- PEHLİVANLI, Hamit vd., *Türk Dış Politikasında Hatay (1918- 1939)*, Avrasya Stratejik Araştırma Merkezi, Ankara, 2001.
- SARINAY, Yusuf, "Atatürk'ün Hatay Politikası I (1936-1938)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, , C 12, Sayı 34, 1996,s.12.
- SELÇUK, Hamdi, *Bütün Yönleriyle Hatay'ın O Eski Günleri*, İstanbul, Sucuoğlu Matbaa, 1972.
- SHIELDS, Sarah D. *Identity Politics and European Diplomacy InThe Middle East On The Eve Of World War II*, Oxford Universty Press, 2011.
- SOYAK, Hasan Rıza, *Atatürk'ten Hatıralar*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2016.
- SÖKMEN, Tayfur, *Hatay'ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar*, Ankara, TTK, 1992.

İnternet Kaynağı

BAZANTAY,Pierre, *Conflic De Nationalites Au Proche-Orient*, (Le SandjakD'Alezandrette 1934-1939), Ed. Armenag Aprahamian, (Membre Du Conseil National Armenien), La France Et La Question D'Orient, Rapport Nu. 3, <http://www.haybachdban.org/Armenie-Occidentale/De->

Arşiv

Akademik
Bakış

19

Cilt 17
Sayı 33
Kış 2023

partement-Interieur/Analyse/LESANDJAK- D-ALEXANDRETTE-Rapport-N%C2%B03.pdf s
15-18.(04.11.2012)

Extended Abstract

In accordance with the international relations, the diplomatic and political changes on a global and regional scale exist among the determining features of countries' foreign policies. The Hatay question which constituted one of the focal points of which the Turkish foreign policy relied during the interwar period actually proceeded and resolved with the effect of change process through this direction. In this study, the purpose is to reveal especially the method of Turkish foreign policy and the diplomatic struggle between the parties in the solution of the Hatay question. In this context, the diplomatic networks and practices of the parties in the diplomatic struggle which had been evaluated by analysing diplomatic archival documents of the Turkish Foreign Affairs which were used for the first time in the context of the subject and in a broad framework. In the diplomatic network in question, we have encountered with the significant evaluation that the important correspondences as to the foreign policy of foremost Turkey and France including Russia and the Baltic have effected the historical process within the framework of political balances. Furthermore, it was understood that the struggle by the Sandjak, gained a special administration by the Ankara Treaty on 20 October 1921 and separated from Turkey till 1939, against the biased ve negatory propaganda implemented under the control of France in 1936 and later created a power to a certain extent in the national and international arena. Besides, Turkey's attitude against the diplomatic struggle and how this attitude was carried out, the transfer of the issue to Geneva, the process of the claims and of the reconciliation provided the topic as the main point of discussion of the study to be understood from a broader perspective. Viewed from a general perspective, Hatay's independence and becoming a part of Turkey is the success of Atatürk in foreign policy. In fact, the French occupation period of Hatay, its administration process by mandate, the independence in 1938 and the accession to the Motherland in 1939 had been studied in many academic studies in its various aspects. This study was constructed by analysing the different archives related to the transferring of the Hatay issue, emerging between 1936 and 1939, to Geneva and its reflections in the foreign press and mostly by analysing and interpreting related documents classified in the Turkish Diplomatic Archives. In this way, especially the general attitude of the French foreign policy within the framework of the developments in 1936, its perspective of the issue and the political course of the Turkish foreign policy in the same historical process, its politics against the threatening propaganda created by the press were scrutinized. The ruinous propaganda carried out by France especially in Hatay and international public opinion by way of the press was counteracted by the efforts of Turkish foreign policy. This struggle was developed and pursued by the instruments and the methods of the Turkish foreign policy. Another remarkable detection of this study is that the Turkish foreign policy strived to carry out press and broadcasting activities including true information in the public opinion of Ankara, Hatay and international community, and that these efforts were backed by the meetings and diplomatic negotiations which aimed the support of its allies.

görsel

Atatürk Döneminin Son Kazanımı İskenderun Sancağı - Hatay

The Last Acquisition of Atatürk Period Iskenderun Sanjak - Hatay

Müzehher YAMAÇ*

Öz

Birinci Dünya Savaşı'nın ardından Fransızlar ve İngilizlerin Osmanlı İmparatorluğu'nun İskenderun Sancağını da içine alan bölgesini işgal etmesinin sonrasında, Fransa ile ateşkes sağlayan 20 Ekim 1921 tarihli Ankara Anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşma ile Türkiye-Suriye sınırı belirlenmiş ve Sancak için özel bir yönetim uygulaması öngörülmüştür. 24 Temmuz 1922'de Fransa, Suriye ve Lübnan'ın bir parçası olarak İskenderun Sancağını manda yönetimi altına almıştır. Fransızlar Ortadoğu'daki çıkarları doğrultusunda 1936 yılı sonuna kadar oluşturduğu siyasi ve idari düzenlemelerle bölgede yönetimi sağlamıştır. Dış politikada zamanlamanın önemini iyi bilen Atatürk, Hatay'ın Türkiye'ye katılması sürecinde sorunun barışçı ve hukuka uygun bir şekilde çözümlenmesinin aşamalarında belirleyici bir rol oynamıştır. Ağırlıklı olarak resmî arşiv belgelerine ve gazetelere dayanan bu çalışmada, İskenderun Sancağı'nın anavatan topraklarının dışında kalması, 1921 Ankara Anlaşması temelinde verilen taahhütler, Fransa'nın Suriye ve Lübnan Manda Yasası'na dayanarak yürüttüğü uygulamalar, Hatay'ın Türkiye'ye devri ve 23 Haziran 1939 Antlaşması ile bölgeden çekilmesi ile Fransa'ya yapılan ödeme araştırma konusu olarak yer almıştır. Nitel araştırma yöntemlerine göre çalışmanın bulguları kapsamında incelenen belgeler, özgün şekline mümkün olduğunca bağlı kalarak ve gerektiğinde katılımcıların ifadelerinden doğrudan alıntılar yapılarak betimsel bir yaklaşımla sunulmaktadır.

Anahtar kelimeler: Atatürk, İskenderun Sancağı, Manda Yönetimi, Türkiye, Fransa, Suriye.

Abstract

After the French and British occupation of the region, including the İskenderun Sanjak of the Ottoman Empire, following the First World War, the Ankara Agreement was signed on October 20, 1921, establishing a ceasefire with France. This agreement defined the Turkey-Syria border and outlined a special administration for the Sanjak. On July 24, 1922, France took control of İskenderun Sanjak as part of Syria and Lebanon under a mandate. Until the end of 1936, the French established political and administrative arrangements in the region to secure control in line with their interests in the Middle East.

Atatürk, well aware of the importance of timing in foreign policy, played a decisive role in the peaceful and lawful resolution of the issue during the process of Hatay's accession to Turkey.

Makale Geliş Tarihi: 21.03.2023. Makale Kabul Tarihi: 20.11.2023.

Araştırma Makalesi / Künye: YAMAÇ, Müzehher, "Atatürk Döneminin Son Kazanımı İskenderun Sancağı – Hatay", Gazi Akademik Bakış Dergisi (GABD), Sayı: 33, Cilt: 17, Aralık 2023, s. 21-44.

* Doç. Dr., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü. myamac@nku.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-8587-330X.

Akademik
Bakış

21

Cilt 17
Sayı 33
Kış 2023

This study, primarily based on official archive documents and newspapers, explores the issue of İskenderun Sanjak remaining outside the homeland, the commitments made on the basis of the 1921 Ankara Agreement, France's practices based on the Syria and Lebanon Mandate Law, the transfer of Hatay to Turkey, and the withdrawal from the region with the Treaty of June 23, 1939. The research is conducted using qualitative research methods, and the findings are presented descriptively, adhering as closely as possible to the original form of the documents and including direct quotations from participants' statements when necessary.

Key Words: Atatürk, İskenderun Sanjak, Mandate Administration, Turkey, France, Syria.

Giriş

Osmanlı Devleti'nde Suriye vilayetine bağlı bulunan İskenderun bölgesi, 30 Ekim 1918 tarihinde Osmanlı Devleti ile İtilaf Devletleri arasında Mondros Ateşkes Antlaşması imzalandığı sırada Türk kuvvetlerinin elinde bulunuyordu. Fransa Antlaşma'nın yedinci maddesine dayanarak önce Sancak adı verilen İskenderun ve Hatay bölgesini sonra da Urfa, Antep, Adana ve Mersin'i işgal etmiştir.¹Anadolu'da işgallere karşı üç yıl süren mücadelenin başarı kazanması üzerine, Fransa bir taraftan da kendi kamuoyunun baskısı ile Ankara hükûmeti ile anlaşmanın yollarını aramaktadır.²Taraflar arasında 20 Ekim 1921 tarihinde Ankara Anlaşması imzalanmıştır.³Müttefikler ile anlaşamayan konuların kalması, Türk ve Fransız hükûmetlerince onaylanmamış olması nedeniyle tamamlanamamış, bu nedenle bir ön anlaşma niteliğinde kalmıştır.⁴ Anlaşma 31 Ekim 1921 tarihli Fransız Le Petit Parisien gazetesi tarafından okurlarına; "Fransız hükûmeti adına diplomat Franklin Bouillon tarafından imzalanan anlaşmanın iki millet arasında barış ve uzlaşmayı sağlamakla birlikte belirlenen sınırın Fransa'nın çıkarlarına uygun olmadığını, ancak ekonomik çıkarlar elde edileceği" olarak duyurulmaktaydı.⁵Savaş durumunu sona erdiren anlaşma ile Fransızlar, güney cephesindeki kuvvetlerini geri çekmiştir. İskenderun Sancağını Türkiye sınırları dışında bırakan anlaşmanın ardından başlayan sınır çizme komisyonunun çalışmaları bir sonuca ulaşamamıştır.⁶ Anlaşmanın 7. maddesinde bu bölge için özel bir yönetim rejimi kurulması, bölgenin Türk soyundan gelen halkının kültürünün geliştirilmesi ve Türk dilinin resmi bir nitelik taşıması öngörülmüştü.⁷Anlaşmanın 8. maddesi Türkiye-Suriye sınır çizgisi ile ilgilidir. Buna göre sınır

görsel

- 1 İsmail Soysal, "Hatay Sorunu ve Türk Fransız İlişkileri (1936-1939)", *Belleten*, C. XLIX, S. 93, Nisan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1985, s. 79.
- 2 Yücel Güçlü, "The Struggle for Mastery in Cilicia : Turkey, France and the Ankara Agreement of 1921", *The International History Review*, vol.23, n°3 (sept.2001), s. 580-603.
- 3 MAE, Série E Levant 1918-1929, Turquie, Vol. 174, s. 66-87.
- 4 Bu bağta "Antlaşma" (Traité) değil de, "Anlaşma (Accord) denilmesi, onun ön niteliğini yansıtmaktadır. İsmail Soysal, *Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945)*, C.I, Türk Tarih Kurumu, 2000, Ankara, s. 48.
- 5 Le Petit Parisien, 31 Ekim 1921, s. 1
- 6 Soheila Mameli-Ghaderi, "Le Tracé de La Frontière Entre La Syrie et La Turquie (1921-1939)", *Guerres Mondiales et Conflits Contemporains*, Vol.207, Issue 3, 2002, s. 125-138.
- 7 BCA, Belge No: 030.10.224.510.12/1.

İskenderun Körfezinde Payas'tan başlayarak, Meydan-ı Ekbez-Kilis-Çobanbey istasyonları Suriye'de kalacaktır. Ankara sınır konusunda taviz vermek istememiş, ancak o günkü koşullar gereğince tanımlanmış, ardından Lozan Konferansı devam ederken konu TBMM'nde uzun bir süre tartışılmış sonunda, Türk tarafını temsil eden Dışişleri Bakanı İsmet Paşa başkanlığında çetin müzakerelerin ardından 24 Temmuz 1923 tarihinde Lozan Antlaşması imzalanmıştır.⁸Lozan görüşmelerinde Suriye sınırının belirlenmesi konusunda 20 Ekim 1921 Ankara Anlaşması esas alınmış ve Lozan Antlaşması'nın 3. maddesi olarak kabul edilmiştir.⁹

Fransız Mandasında İskenderun Sancağı

24 Temmuz 1922'de Milletler Cemiyeti Konseyi, Suriye ile Lübnan mandalarının temel yasasını (charte) kabul etmişti. Manda yasası ile Milletler Cemiyeti, Sancak bölgesinin idari yapısında manda yönünde birtakım düzenlemelerde bulunmuştur.¹⁰Fransa'ya bırakılan Sancak bölgesinin içinde bulunduğu Suriye mandaterliği, Milletler Cemiyeti tarafından 29 Eylül 1923'de tasdik edilmiş, manda yönetiminin resmen uygulanmasına başlanmıştır. Fransa, Sancak için kabul ettiği özel rejimi korumuştur. 5 Ekim 1923'te Türk hükûmeti Ankara Anlaşması'ndaki Sancak bölgesi için öngörülen özel yönetimin uygulanmadığı nedeniyle Fransa'ya bir nota vermiştir. Fransa 20 Ekim'de Türklerin İskenderun bölgesinin hiçbir yerinde çoğunlukta bulunmadığı cevabını vermiştir. 1924 yılında Türkiye'nin ısrarları ile Fransa, Sancak idaresinde yeni düzenlemeler yapmıştır. Bu düzenlemelerle Sancak, anayasa ve dışişleri bakımından Suriye'ye bağlı olacak, 12 üyeli Sancak Meclisi kurulacak ve verilecek kararlar Fransız yüksek komiserini temsil eden delege ve yüksek komiserin onayından geçecektir. 1923 yılında Halep devletine bağlı olan Sancak, 1925 yılında çıkarılan özel statü ile Fransa'nın Suriye manda yönetimine bağlanmıştır. Bölgede Suriye'nin otoritesi giderek artmaktadır ve Sancak görevlileri genellikle Şam hükûmeti tarafından atanmaktadır. Türkiye ile Suriye arasındaki sınır ana hatları ile Ankara Anlaşması'nda gösterilmiş; ayrıntıların saptanması için de bir ay içinde sınır komisyonu kurulması kararlaştırılmıştı. Komisyon ancak Eylül 1925'de toplanabilmiş, ancak sorun çözülememişti. Şubat 1926'da Fransa'nın Yüksek Komiseri Henry De Jouvenel, Ankara'ya gelerek görüşmelerde bulunmuştu. Ardından 18 Şubat 1926'da Türk tarafını temsil eden Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras ile Fransa'nın Ankara Büyükelçisi Albert Sarraut tarafından sınırları belirleyip, Türk-Fransız ilişkilerini düzenleyen bir sözleşme parafe edilmişti. Görüşmeler sonunda iki ülke arasında 30 Mayıs 1926'da yani Türkiye ile İngiltere arasındaki Musul anlaşmazlığının imzalanmasından kısa bir süre önce, "Türkiye-Fransa Dostluk ve İyi Komşuluk Antlaşması" imza-

8 GCZ IV, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1985, s.181-190.

9 TBMM ZC, Devre, II, C.26, İçtima senesi III, TBMM Matbaası, Ankara, 1957, s. 163-166; Ali Naci Karacan, *Lozan Konferansı ve İsmet Paşa*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1993, s. 254.

10 Ayın Tarihi, *Suriye ve Lübnan Manda Yasası*, Başbakanlık Basın Yayın Genel Müdürlüğü, Ankara, 1936, s. 100-105.

gazi

Akademik
Bakış

23

Cilt 17
Sayı 33
Kış 2023

lanmıştır.¹¹Le Temps gazetesi bu haberi, “Türkiye ile Düzenlemeler” başlığı altında okurlarına duyurmuştur.¹²

1926-1934 arası dönem, Sancak’la ilişkili olarak sakin bir dönemdir. Suriye Meclisindeki Sancak temsilcileri, Sancağın doğrudan Fransız Yüksek Komiserliğine bağlanmasını istemişler, Fransız yönetimi de bu talebe olumlu bakmıştır. Ocak 1926’da seçimler yapılmış ve Fransız delegesinin istediği şekilde sonuçlanmıştır. 3 Şubat 1926’da Türkiye ile Fransa arasında Dostluk, Uzlaştırma ve Hakemlik Antlaşması imzalanmıştır.¹³Sancak Meclisi, Mart 1926’da toplanmış ve bir Anayasa ile beraber Fransız Yüksek Komiserliğine bağlı, Fransız mandası altında İskenderun hükûmetini ilan etmiştir. Fransız Yüksek Komiserliğinin Sancak’taki delegesi Pierre Durieux hükûmet başkanı olmuştur. Sancak’taki bu gelişmelere Suriye’de büyük tepkiler gösterilir ve Sancağın bağımsızlıktan vazgeçmesini sağlarlar. 12 Haziran 1926’da Sancak Meclisi İskenderun’un Suriye Devleti içinde muhtar bir bölge olarak kalmasına karar vermiştir.¹⁴Fransa 1928 yılına kadar Suriye’de iç karışıklıkları destekleyerek, Suriye’ye egemen olmak ve bölgedeki denetimini sözde Cumhuriyet ilan ederek anayasal yoldan devam ettirmek amacındadır. Bu amaçla hazırlanan 1928 Suriye Anayasası ve ekleri 14 Mayıs 1930’da Fransız Yüksek Komiserliğinin kararnamesi ile yürürlüğe girmiştir.¹⁵1928 yılının bir diğer önemli gelişmesi ise; Türkiye’de gerçekleştirilen harf devrimini benimsetmek, yeni harfleri öğrenmek ve öğretmek amacıyla açılan kurslara, Suriye ve Arap basının şiddetli tepki göstermesi olmuştur.¹⁶

1931 yılında Suriye Şam Meclisine Milletvekili, Sancak İdare Meclisine de üye seçimi yapılmıştır. İdare Meclisine Antakya’dan 2 Türk, 2 Sünni Arap, 1 Ortodoks ve Alevi, Kırıkhan’dan 1 Türk ve 1 Ermeni, İskenderun’dan birer Türk, Alevi ve Ortodoks 12 üye seçilir. 1932 yılına gelindiğinde, Sancak Türkleri davaları ile ilgili çalışmalarını sürdürmektedirler. Türkiye’nin 1932 yılında Milletler Cemiyetine üye olmasının ardından, 1934’de Balkan Pakti’na katılması, Avrupa’da “statuquo” yanlısı olan Fransa ile Türkiye’yi birbirine daha yakınlaştıracaktır. Akdeniz’de bir tehdit olarak ortaya çıkan İtalya’ya karşı Türkiye’nin Milletler Cemiyetine katılması, Roma- Berlin ekseninin yarattığı tehlike de bu durumun ortaya çıkmasında rol oynamıştı. Bu ortamda Fransa, Türkiye’nin Sancağa yönelik girişimlerine karşı çok sert tutum almadığı gibi, 1936 Montreux Boğazlar Sözleşmesi’nin kabul edilmesinde de etkili oldu.¹⁷ Bu sırada Fransa’da Nisan-Mayıs aylarında yapılan seçimleri sol

11 Mehmet Gönübol-Cem Sar, *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1990)*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1993, s. 86.

12 Le Temps, 4 Haziran 1926, s. 1.

13 Soysal, a.g.e., s. 393.

14 Gönübol, a.g.e., s. 85.

15 Abdurrahman Melek, *Hatay Nasıl Kurtuldu*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1986, s.16.

16 Melek, a.g.e., s. 26.

17 Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1980)*, C. I, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1991, s. 343.

partiler kazanmış ve Haziran 1936'da Léon Blum hükûmeti güvenoyu almıştır. Dışişleri Bakanı Yvon Delbos ve Siyasal Müsteşar Pierre Viénot Avrupa buhranlarının aldığı istikamet karşısında Suriye ve Lübnan'ın, Fransa'nın müttefiki bağımsız devletler durumuna getirilmesi için Suriye ve Lübnan ile münasebetlerini yeni bir düzene sokmaya çalışmaktadır. Türkiye'nin Sancak konusunda resmi talebi bağımsızlık olmasına rağmen gerek bölge Türklerinin gerekse TBMM'ndeki bazı milletvekillerinin doğrudan doğruya Sancağın Türkiye'ye ilhak edilmesinden yana oldukları anlaşılmaktadır. 21 Mart 1936'da İçişleri Bakanlığına Sancak'tan gönderilen gizli bir raporda; buradaki Türkler'in kalplerinde dolaşan tek emelin "Türkiye'ye ilhak" olduğu belirtilmekte, ancak Türkiye'nin bu konudaki amaç ve kararı bilinmediği için organize bir hareketin ortaya çıkmadığı kaydedilmekte ve Türkiye'den bir işaret almaları halinde ilhak için harekete geçecekleri vurgulanmaktadır.¹⁸Fransa 9 Eylül 1936'da yapılan bir antlaşma ile Suriye'ye, iki ay sonra da Lübnan'a bağımsızlık verdi.¹⁹Le Figaro gazetesi "Fransa - Suriye Antlaşması" başlıklı makalede, Fransa'nın Suriye ve Lübnan'da mandater devlet konumunu sonlandıracak anlaşmayı onayladığını duyurmaktaydı.²⁰

Milletler Cemiyeti Kararları

Fransa 26 Eylül'de Milletler Cemiyeti Konseyine, Fransa-Suriye Antlaşması'nı sundu.²¹Ancak 9 Eylül 1936'da Fransa ile Suriye arasında imzalanan antlaşmada İskenderun Sancağı ile ilgili bir madde yoktu. Fransa Suriye'den çekilirken, Sancak ile ilgili yetkilerini Suriye'ye devreliyordu. Türk hükûmeti bu durumu kabul etmedi. Cenevre'deki Milletler Cemiyetinin toplantısında Fransa ile yapılan görüşmeler olumlu sonuçlanmayınca; 9 Ekim 1936'da Paris Büyükelçisi Suat Davaz aracılığı ile Fransa Dışişleri Bakanı Yvon Delbos'a verdiği notada, Suriye'ye yapıldığı gibi İskenderun Sancağına da bağımsızlık verilmesini istedi.

Konu Türkiye ile Fransa arasında diplomasi yolu ile tartışılırken Atatürk; 1 Kasım 1936'da TBMM açılış konuşmasında, "Sancağın sahibinin Türkler olduğunu ve bu sorunun Türkiye ile Fransa arasında tek uyuşmazlık konusu olup, çözümlenmesi gerektiğini" ifade etmiştir.²²2 Kasım 1936'da ise, Sancağın mücadele önderlerinden Tayfur Sökmen'e "Davaya resmen el konuldu, Antakya- İskenderun ve havalisinin ismi bundan böyle Hatay'dır, İskenderun-Antakya Havalisi Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin adını Hatay Egemenlik Cemiyeti olarak değiştirin ve faaliyetlerinizi bu isim altında yü-

- 18 Yusuf Sarıncay, "Atatürk'ün Hatay Politikası (1936-1938)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, CXII, S.34 Mart, 1996, s. 16.
- 19 Robert B. Satloff, "Prelude to Conflict: Communal Interdependence in the Sanjak of Alexandretta 1920-1936", *Middle Eastern Studies*, Vol.22, No.2, 1986, s. 147.
- 20 Le Figaro, 8 Eylül 1936, s.1.
- 21 Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl, *Montreux ve Savaş Öncesi Yılları (1935-1939)*, C. IV., TC. Dışişleri Bakanlığı, 1973, Ankara, s. 159.
- 22 BCA, Belge No: 030.10.224.510.12/20; *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, Top: Nimet Arsan, C.1, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1981, s. 392.

görsel

Akademik
Bakış
25
Cilt 17
Sayı 33
Kış 2023

rütün” talimatını vermiştir.²³ Atatürk, yaşanan hadiseleri de göz önünde bulundurarak bölgeye İskenderun ya da Antakya adı yerine tarihi kaynaklı, Hitit kökenli bir isim seçmiş, bölgede yaşayan tüm halkı içerisine alıp, onları birleştirip, bütünleştireceğine inandığı “Hatay” adını vermiştir.²⁴

Fransa Dışişleri Sekreteri, Milletler Cemiyeti Temsilcisi, M. Pierre Viénot aracılığı ile 10 Kasım 1936’da verilen cevapta; Türk Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras ile yapılan görüşmeye atıfta bulunularak, İngiltere–Irak modelinin alındığı anlaşmanın “Fransa-Suriye Antlaşması’nın, bölgenin ve azınlıkların güvenliğini sağladığını ancak, Türk hükûmeti ile 1921 Anlaşması çerçevesinde görüşmeler yapılabileceğini” açıklamıştır.²⁵ Sancağa bağımsızlık vermenin, Suriye’yi parçalamak demek olacağını ve mandater devlet olarak buna yetkisi bulunmadığını bildirdi. Fransız Dışişlerine göre; Türklerin savı “hukuken savunulabilir değildi” fakat askeri üstünlükleri sayesinde, savlarını kabul ettirmek için baskı yapabilecek durumdaydılar.²⁶ Milletler Cemiyeti tarafından verilmiş manda yetkisinin bölünmezliğinden yola çıkan Paris, Ankara’ya konuyu Milletler Cemiyetine götürme önerisinde bulundu, Türkiye de kabul etti.²⁷ 10 Aralık 1936’da Atatürk; Ankara Palas’ta Fransız Büyükelçisi M. Henri Ponsot ile görüşmüş, Sancak konusunda ilhak talep etmediğini, her iki tarafın vaziyetini kurtaracak bir şekilde hallini istediğini ve Türkiye’nin kararlılığını hükûmetine anlatmasını istemiştir.²⁸ Ponsot’ya “Milletime söz verdim: Hatay’ı alacağım dedim, milletim benim dediğime inanır, sözümü yerine getirmezsem onun huzuruna çıkamam” demiştir.²⁹ Aynı gün Türkiye’nin Milletler Cemiyetine bir muhtıra vermesinin ardından, konu 10 Aralık’ta Milletler Cemiyetinde görüşülmüştür. Türk tarafını Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras başkanlığında; Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Numan Menemencioglu, Milletler Cemiyeti Daimî Delegatesi Neemetin Sadak, müşavir sıfatıyla Tayfur Sökmen ve Adliye Vekaleti Hukuk İşleri Umumi Müdürü Şinasi Devrin’den oluşan bir heyet temsil etmektedir. Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, antlaşmalarla teyit edilmiş olan Türk halkının haklarının korunması şartıyla, meseleyi ikili görüşmelerle çözüme taraftarı olduklarını ifade etmiştir.³⁰ 15 Aralık 1936 tarihli Le Figaro gazetesinde “Hatay Olayı’nın Gerçek Anlamı” başlıklı uzun bir makalenin sonunda; “...Suriye’yi beş yüzyıl boyunca yöneten Türkler, bu bölgedeki Türklerin Arap yönetimine

görsel

23 BCA, Belge No: 030.10.224.510.12/17.

24 Mehmet Tekin, *Hatay Tarihi-Osmanlı Dönemi*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 2000, s. 55.

25 Majid Khadduri, “The Alexandretta Dispute”, *The American Journal of International Law*, Vol.39. No.3, Jul, 1945, s.406. www.jstor.org/stable/2193522.

26 Stéphane Yerasimos, “Le Sandjak d’Alexandrette: Formation et Integration D’un Territoire”, *Revue de l’Occident Musulmen et de la Méditerranée*, No. 48-49, 1988, s. 198.

27 Armaoğlu, a.g.e., s.384.

28 Bilal N. Şimşir, “Atatürk’ün Yabancı Devlet Adamlarıyla Görüşmeleri”, *Belleten*, C.XLV/1, Sayı:177, Ocak, 1981 s. 199.

29 Hasan Rıza Soyak, *Atatürk’ten Hatıralar*, C.2, Yapı Kredi Yayınları, 1973, s. 608.

30 Adnan Aita, *The Conflict d’Alexandrette et la Société des Nations*, Librairie Universelle Damas, 2010, s.11.

girmesini istememektedir. Bu sorun dostane bir şekilde çözüme ulaşmaktadır. Türk Fransız ilişkileri bu sorundan etkilenmeyecek kadar muhteşemdir” değerlendirmesinde bulunmaktadır.³¹

Fransız tarafının tezi; manda yasasına göre Suriye topraklarının bölünemeyeceğini, Suriye’nin bağımsızlığının Sancak idari yapısına zarar vermeyeceğini, manda statüsünde değişiklik için Milletler Cemiyeti Konseyinin kararının gerekli olduğunu savunmaktadır.³² Konsey, İsveç temsilcisi Sandler’in uyuşmazlığın çözümü için raportör olarak atanmasına karar verir.³³Sandler’in hazırladığı rapora uygun olarak Hollanda, Norveç ve İsviçreli üç kişilik bir heyet gözlemci olarak Sancağa gönderilir. 22 Aralık 1936’da Paris’te görüşmelerde bulunan Türk Dışişleri Bakanı’nın Sancak ile ilgili önerisi Suriye ile bir konfederasyon oluşturulması, dışişleri, gümrük ve para birliği dışındaki konularda her bölgenin ayrı bir varlık olması yönündedir. Fransa bu teklifi kabul etmez. Bu tarihlerde Atatürk Hatay bayrağının şeklini belirlemiştir ve Milletler Cemiyeti Gözlemciler Heyeti de Sancağa varıp incelemelere başlamıştır.³⁴

Çözüm arayışları devam ederken, Sancak’ta olaylar çıkmış Türk kamuoyu tepki göstermeye başlamıştır. 5 Ocak 1937’de Atatürk 3 günlük güney seyahatine çıkmış ve Eskişehir’de kendisine katılan Başbakan İsmet İnönü, Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak ile görüşmüş ve durumu tartışmıştır.³⁵ İnönü Fransa’ya, Atatürk’ün kararlılığını Paris Büyükelçisi Suat Davaz aracılığı ile bildirmiştir. Le Petit Parisien gazetesi Atatürk’ün gezisini haber yaptığı makalede, “... Uluslararası kurumlarda bu gezinin Türkiye-Fransa arasındaki gerginlikle ilgili olabileceğini” yazmaktaydı.³⁶ Kurun gazetesi bu haberi “Atatürk Konya’dan sonra Cenub’a hareket etti” başlığı altında “Paris telaşa düştü, Türkiye’nin Sancağa karşı askerî harekatta bulunup bulunmayacağı merak ediliyor” olarak duyurmaktaydı.³⁷ Le Figaro gazetesi de “Hatay’ın Prestiji” başlıklı makalede; “Hatay’ın ve İskenderun Limanı’nın öneminden bahsederek, Hatay’ın ve bu vesile ile Atatürk’ün dünya gündeminde olduğunu” yazmıştır.³⁸ 18 Ocak’ta Fransa Başbakanı Léon Blum Sancak meselesinde Milletler Cemiyeti kararını kabul edeceklerini, Sancak’ta idareyi sağlayacak Fransız bir Yüksek Komiser denetiminde özel bir statünün kurulabileceğini bildirmiştir. Türkiye Fransa’nın bu önerisini bağımsızlığa aykırı bularak reddetmiştir. Türkiye’nin, Fransa ile Akdeniz’de bir yardımlaşma anlaşması

31 Le Figaro, 15 Aralık 1936, s. 1.

32 BCA, Belge No: 030..10.224.510.12/1; Soysal, a.g.m., s. 86.

33 Gönlübol, a.g.e., s.129.

34 Feridun Cemal Erkin, *Dışişlerinde 34 Yıl. Anılar, Yorumlar*, C.I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1980, s. 107.

35 Hugh Poulton, *Top Hat, Grey Wolf and Crescent. Turkish Nationalism and the Turkish Republic*, Londres, Hurst&Company, 1997, s. 93.

36 Le Petit Parisien, 7 Ocak 1937, s. 1.

37 Kurun, 8 Ocak 1937, s. 1.

38 Le Figaro, 8 Ocak 1937, s. 1.

görsel

Akademik
Bakış

27

Cilt 17
Sayı 33
Kış 2023

yapabileceğini ima etmesi Fransa'yı, Sancak konusunda bir formül arayışına sevk etmiştir. Sancak için kabul edemeyecekleri bağımsızlık yerine, ayrı varlık (entité distincte), esnek deyimini bulmuşlardı.³⁹ Türkiye bu öneriyi bağımsızlık sayılmayacağı için kabul etmemiştir. İngiltere Dışişleri Bakanı Anthony Eden, tarafları uzlaştırıcı yoğun bir çaba göstermiş, sonunda Fransa tutumunu değiştirmiş, böylece Türk görüşüne yakın anlaşma temeli bulunmuştur. Sandler Raporu, bu şekliyle 27 Ocak 1937'de Konsey'de oybirliği ile kabul edilmiştir.⁴⁰ Milletler Cemiyeti'nin onayladığı Sandler Raporu, Türk basınında büyük ilgiyle karşılanmıştır. Ulus gazetesi başyazarı F. Rıfki Atay, Atatürk'ün İsmet İnönü'ye gönderdiği telgrafa değinerek; "Türkiye'nin millî meseleler üzerinde büyük bir dikkat ve ciddiyetle durduğunu ve Türkiye'nin sorunun çözümünü Milletler Cemiyeti'ne bırakarak barışçı ve insaniyetçi politikasını kanıtladığını" belirtmiştir.⁴¹ La Croix gazetesi bu anlaşmayı "Hatay Sorunu'nun Kesin Çözümü" başlığı altında duyurmuştur.⁴²

Raporda, Uzmanlar Komitesi tarafından hazırlanacak statü ve anayasa ile Sancak içişlerinde bağımsız; dış ilişkilerinin Suriye yönetimince yönetileceği, ancak Suriye'nin MC Konseyinin izni olmadan Sancağın statüsüne zarar veremeyeceği, bu denetim için Fransız bir delege atanacağı, Sancak ve Suriye arasında gümrük ve para birliği olacağı, polis ve jandarmadan başka askersel gücün bulunmayacağı, Türkiye'nin İskenderun Limanı'ndan yararlanması için Sancak statüsüne hükümler konulacağı açıklanmıştı.⁴³ Bu rapor Sancağın koşulsuz olarak, bağımsızlığına kavuşmasını isteyen Türkiye için geçici bir formüldür. Raporda öngörülen statü ve anayasayı hazırlamak için, 25 Şubat 1937'de Türkiye, Fransa, İngiltere, Belçika ve Hollanda'nın oluşturduğu Uzmanlar Komitesi, Gözlemciler Heyeti ile çalışmak üzere Sancağa gider. Türkiye'yi Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Numan Menemencioğlu, Fransa'yı Yakınoğlu'da Fransız politikasının oluşturulmasından ve aynı zamanda yetkinin siyasi yapısından sorumlu olan, Cenevre'deki Daimi Mandalar Komisyonunun temsilcisi olan Robert De Caix temsil etmektedir.⁴⁴ Le Figaro gazetesinin Hatay sorunu ile ilgili gelişmeleri aktardığı makalede "Sandler tarafından hazırlanan raporda, Hatay'ın Statüsü ve Temel Yasası hakkında, Türkiye-Fransa arasında yaşanan olumlu siyasetin etkili olduğu" ifade edilmiştir.⁴⁵ Yunus Nadi ise Cumhuriyet gazetesinde yazdığı "Hatay ve Suriye Meselesi" başlıklı yazısında, Hatay meselesini Türklerin hallede-

39 Soysal, a.g.m., s. 87.

40 Lucien Bitterlin, *Alexandrette: Le "Munich de l'Orient" ou Quand La France Capitulait*, Jean Picollec, Paris, 1999, s. 234.

41 Ulus, 29 Ocak 1937, s. 1.

42 La Croix, 28 Ocak 1937, s.1.

43 H. L. "The Sanjak of Alexandretta," *Bulletin of International News*, Vol.13.No.15, Jan. 23, 1937, Royal Institute of International Affairs, London, s.3, www.Jstor.org/stable/25639616.

44 Debra Colon Callaghan, *The Thought and Role of a French Imperialist: Robert de Caix*, American University of Beirut and Syria, Department of History and Archeology, France, 1998, s. 123.

45 Le Figaro, 25 Mayıs 1937, s. 1.

ceğini, Türkiye'nin konuyu Milletler Cemiyetine taşıyarak dürüstlük örneği gösterdiğini yazmıştır.⁴⁶Uzmanlar Komitesinin hazırladığı rapor 29 Mayıs 1937 günü Cenevre'de, Türk ve Fransa Dışişleri Bakanları tarafından imzalanmıştır. Sancak Statüsü ve Anayasanın ekli olduğu Uzmanlar Komitesi Raporunda, İskenderun Sancağı o günkü yönetsel çevresine göre tanımlanmıştır.⁴⁷ Türklerin çoğunlukta olduğu Bayır, Bucak ve Hazne kasabalarını dışarıda bırakmıştı. Resmi dil olarak Türkçe yanında Arapça resmî dil olarak kabul edilmişti. Anayasa'da yasama erkinin, iki dereceli bir seçim yolu ile 40 üyeden oluşan Meclis tarafından kullanılacağı ve Cumhurbaşkanı seçeceği ayrıntıları ile açıklanmıştı. Le Figaro gazetesi bu gelişmeleri, "Sancağın Toprak Bütünlüğü ve Sınırları ile İlgili İki Anlaşma Yürürlüğe Girdi" başlıklı bir makalede yayınlamıştır.⁴⁸

Yapılan antlaşmaları Suriye Parlamentosu 3 Haziran 1937'de yayınladığı bildiri ile tanımadığını ve Sancağın, Suriye'nin bir parçası olduğunu ilân etti. Suriye halkı da Sancağa bağımsızlık verilmesinden ötürü bazı şehirlerde hükûmeti protesto etti. Le Figaro gazetesi "Fransa-Suriye İşbirliği" başlıklı makalede, "Suriye'de yaşayan azınlıkların korunması görevinin Fransa'ya verilmesini" gündemine almıştır.⁴⁹ İskenderun ve çevresinin Türkiye tarafından ilhak edilmek üzere olması, Suriyelileri telaşa düşürüyordu. Büyük Suriye toprakları içerisinde kabul ettikleri İskenderun'un Türkiye tarafından alınması ve ardından Halep ve civarı için de aynı ihtimalin geçerli olabileceği Suriyelileri düşündürmekteydi.⁵⁰Sancak Anayasası 29 Kasım 1937'de yürürlüğe girecekti ve ilk iş olarak seçimlerin yapılması gerekiyordu. Ancak bu şartlar içinde seçimler yapılamadı. Suriye ise seçimler konusunda güçlükler çıkarmakta ve Statü ve Anayasa ile Türk-Fransız anlaşmalarına tepki göstermektedir. Milletler Cemiyetinin kurduğu bir komite, Ekim 1937'de Sancağa gelerek bir seçim tüzüğü hazırladı ve seçimlerin 15 Temmuz 1938'e kadar tamamlanmasına karar verdi. 29 Kasım 1937'de Statü ve Anayasa'nın yürürlüğe girmesi gerekirken, Sancak'ta Türkler bağımsızlık ilânı dolayısı ile gösteriler yapmak istemiş, Fransız temsilci Roger Garreau bunu önleyince olaylar çıkmıştır.⁵¹Bu arada Fransa, Sancak'taki Suriye görevlilerinin işine son vererek yönetimi doğrudan kendi eline almış ve Milletler Cemiyetine verilmiş olan denetim yetkisi ile bölgenin silahsızlandırılması konusundaki hükümlerini, bunların ancak Suriye mandasının sona ermesinden sonra uygulanacakları gerekçesiyle uygulamaya koymayı reddetmişti.⁵² Bunun üzerine Türkiye 29 Aralık'ta bir nota ile, "1930 Dostluk Antlaşması"nı iptal ettiği-

46 Cumhuriyet, 28 Mayıs 1938, s. 1.

47 BCA, Belge No: 030.10.224.510.9/1.

48 Le Figaro, 30 Mayıs 1937, s. 1.

49 La Croix, 16 Aralık 1937, s. 1.

50 Martin Thomas, The French Empire Between the Wars, Manchester University Press, 2005, s. 324.

51 Armaoğlu, a.g.e., s. 350.

52 Yerasimos, a.g.e., s. 194.

görsel

Akademik
Bakış

29

Cilt 17
Sayı 33
Kış 2023

ni Fransız hükûmetine iletmıştır.⁵³Milletler Cemiyeti Konseyi, yönetmeliğin Türk hükûmeti ile danışılarak düzeltilmesini ister.⁵⁴

1938 yılı başında Avrupa’da ortam içice gerginleşmiş, mart ayında Almanya Avusturya’yı ilhak etmiştir. Boğazlardaki egemenliği ve konumu Türkiye’nin stratejik önemini arttırmaktadır.⁵⁵Fransa’nın da Doğu Akdeniz’deki güvenliği nedeniyle, Türkiye’ye olan ihtiyacı artmıştı.⁵⁶ Türkiye bu siyasi konjonktürden yararlanarak, Sancak meselesini çözümleyebilecektir.⁵⁷L’Humanité gazetesinde yayınlanan bir makalede “Atatürk’ün Hatay konusundaki kararlılığı, gerekirse sert tedbirlere başvurabileceği” yazılmıştır.⁵⁸31 Ocak 1938’de Türkiye’nin itirazları üzerine, Milletler Cemiyeti Konseyi seçim yönetmeliğinin yeniden düzenlenmesine karar vermiş ve Cenevre’de yapılan görüşmelerde komite, Sancak için bir gözlemci heyeti kurulması kararlaştırmıştır. Seçimlerde önce seçmenler cemaat olarak yazılacaklar, bu seçmenler birinci derece seçimini, seçilenler de ikinci derece seçimini gerçekleştireceklerdir. Bu arada Sancak dışından da birçok Ermeni, Alevi ve Arap Sancak’a getirilerek nüfusa kaydedilmekteydi. Ayrıca Türkler arasında da itilaflar uyandırarak, Türk nüfuzunu tamamen zayıflatmak istemekteydiler. Dışişleri Bakanı Bonnet bu durumu ileride Ankara Büyükelçisi René Massigli’ye; “Gerçekte 1921’den beri Sancağın demografik dengesi Türkler aleyhine değişti, biz bir yandan oranın yabancı insanların Sancağa yerleşmesini kolaylaştırırken, öte yandan Türkiye’den kaçan Anti Kemalistlerin çoğuna iltica hakkı tanıdık” açıklamasında bulunacaktır.⁵⁹ Fransız kaynaklarına göre 1930’ların ortalarında toplam nüfusun içinde Türkler çoğunluğu temsil etmiyordu.⁶⁰ Fransız Diplomatik Belgelerinde bulunan 27 Kasım 1936 tarihli belgede ise; Sancağın toplam nüfusu 219.080 olarak gösterilmektedir. Bu toplam içinde Türkler 85.242 ile birinci sırada yer alırken, ardından Aleviler 62.026, Ermeniler 24. 911, Sünni Araplar, 22.461, Kürtler 22.461 ve diğer nüfuslar yer almaktadır.⁶¹

Nisan 1938’de, Milletler Cemiyeti Komisyonunun gözetiminde Sancak’ta seçimle ilgili çalışmalar başlar. Mayıs ayında seçmen listeleri hazırlanır. Seçim Komisyonu liste hazırlanırken, Türk, Arap, Alevi, Ermeni ve

görsel

53 Soysal, a.g.m., s. 92.

54 Erkin, a.g.e., s. 105.

55 Otto J. Kienitz, “The Emerging Storm :Sir Percy Loraine and Anglo-Turkish Rapprochement, 1934-1935”, *Penn History Review*, vol.23, n°2, Printemps 2016, s. 86-114.

56 Cemil Koçak, *Türk Alman İlişkileri (1923-1939)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2012, s. 130.

57 Keith D. Er Watenpaugh, “The Alexandretta Crisis, and the Formation of Modern Arab Nationalism in Syria”, *International Journal of Middle East Studies*, Vol.28, No.3, Aug., 1996, s. 366. www.jstor.org/stable/176392kin.

58 L’Humanité, 25 Ocak 1938, s. 1.

59 René Massigli, *La Turquie Devant La Guerra, Mission a Ankara 1939-1940*, Edition Plon, Paris, 1964, s. 43.

60 Robert B. Satloff, “Prelude to Conflict: Communal Interdependence in theSanjak of Alexandretta 1920- 1936”, *Middle Eastern Studies*, Vol.22, No.2, 1986, s. 147-180.

61 MAE, Archive Diplomatique Levant 1918-1940, Syrie-Liban, Vol.469, s. 2-7.

Rum-Ortodoks seçmenin doğuştan mensup olduğu cemaate yazılmasını istemektedir. Türkler ise herkesin istediği cemaate yazılmasını istemektedirler. Komisyonun Mayıs ayı sonunda tamamladığı ilk dereceli seçimlere göre kayıtlı 43.735 kişiden %49,98'inin Türk ve %50.02'sinin diğer cemaatlerden olduğu saptanmıştır.⁶²Bu arada seçim sırasındaki olaylar Türkiye'de de itirazlara yol açmış, TBMM ve Türk basınında protesto edilmiştir. 20 Mayıs'ta Atatürk, hastalığına rağmen trenle Ankara'dan yola çıkarak Mersin, ardından Silifke ve Adana'daki askeri birlikleri denetleyerek, resmigeçit yaptırmış ve ardından Sancak sınırına 30.000 kişilik kuvvet yığılmıştır.⁶³Türkiye'nin Paris Büyükelçisi Suad Davaz'ın girişimleriyle Fransa'nın tutumunda yumuşama görülmüş, 4 Haziran'da Fransız Yüksek Komiseri Roger Garreau'nun yerine Albay Philibert Collet getirilmiştir. 6 Haziran 1938'de de Fransız valinin yerine Abdurrahman Melek atanmıştır.⁶⁴ 9 Haziran'da seçimler yeniden başlamış ancak olaylar devam etmektedir. Bunun üzerine Türkiye 17 ve 22 Haziran'da Fransız hükümeti ve Milletler Cemiyeti nezdinde protestolarda bulunur. Türk ve Fransız hükümetlerinin talebi üstüne Milletler Cemiyeti Seçim Komisyonu Sancak'taki seçim işlerini durdurarak, Sancak'tan ayrılır.

Hatay Devleti ve Hatay'ın Anavatana Katılması

14 Haziran'da Genelkurmay İkinci Başkanı Orgeneral Asım Gündüz ile, Fransa'nın Yakındoğu ordusu komutanı General Huntziger'in başkanlığındaki askerî heyet arasında görüşmeler başlamıştı. 29 Mayıs 1937'de Cenevre'de Türkiye ile Fransa arasında imzalanan antlaşmanın 2. ve 3. maddesine dayandırılarak 3 Temmuz 1938'de Türk-Fransız Askerî Antlaşması imzalanır.⁶⁵Le Petit Parisien gazetesi "Türk-Fransız İlişkilerinde Yeni Dönem" başlıklı makalede, Sancağın güvenliği için askerî iş birliğinin önemi ve iki ülke arasında yaşanan krizin son bulduğunu vurgulamaktadır.⁶⁶Antlaşma'ya göre, Sancağın mülki bütünlüğü ile siyasi statüsü Türkiye ve Fransa tarafından sağlanacaktır. Asayışı 6000 kişilik bir kuvvet sağlayacak, bunun 1000 kişisi Sancak'tan geri kalanı da Türkiye ve Fransa tarafından sağlanacaktır. Antlaşma, Sancak'ta manda yönetimi süresince yürürlükte kalacak, ardından yeni bir anlaşma yapılacaktır. Türkiye ile Fransa arasında, Paris ve Ankara'daki siyasi görüşmelerin ardından Türk Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras ile Fransız Büyükelçi Henri Ponsot tarafından Ankara'da 4 Temmuz 1938 Türk-Fransız Dostluk Antlaşması imzalanır.⁶⁷ Antlaşma Türkiye'nin iptal ettiği 1930 Türk-Fransız Dostluk ve İyi Komşuluk Antlaşması yerine geçecektir. Bu Antlaşma iki devlet arasında iyi ilişkilere yönelik hükümler, Sancak'la ilgili maddeler ile herhangi bir saldırı karşısında birlikte alınacak siyasi ve

62 Soysal, a.g.m., s. 97.

63 Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar*, C.2, Yapı Kredi Yayınları,1973, s. 645.

64 Tayfur Sökmen, *Hatay'ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1992, s. 13.

65 BCA, Belge No: 030.10.224.510.12/1.

66 Le Petit Parisien, 2, 9 Temmuz 1938, s. 1.

67 Le Figaro, 4 Temmuz 1938, s. 1.

görsel

Akademik
Bakış

31

Cilt 17

Sayı 33

Kış 2023

ekonomik tedbirleri içermektedir. 4 Temmuz'da Askerî Antlaşma'ya uygun olarak Sancak'ta görev alacak Türk öncü kuvvetleri Sancağa girmiş,⁶⁸Türk birlikleri, Türkler tarafından büyük bir sevinç içinde karşılanmıştır.⁶⁹Bu gelişmeler Sancak'taki Ermeniler ve Suriye'de tepkilere neden olmuştur.⁷⁰

Sancak'ta Fransa Yüksek Komiseri Albay Philibert Collet ve Türk heyetinde yer alarak Antakya'daki askeri görüşmelere katılan Ortaelçi Cevat Açıkalın'ın da yer aldığı seçim komisyonu kurulmuştur.⁷¹Komisyon seçim işlerinin 22 Temmuz'da yeniden başlatılmasına karar vermiş ve 31 Temmuz'da birinci derece seçimler tamamlanmıştır. 2 Ağustos 1938'de Türk toplumuna, Mart 1938 tarihli anlaşma uyarınca 22 milletvekilinin sayısını veren 15 numaralı karar alınmıştır. Seçim büroları tarafından hazırlanan listeler incelendikten sonra, 1 Ağustos günü kayıtlı seçmen sayısı şu şekilde belirlenmiştir: Türk toplumu 35.847, Alevi topluluğu, 11.319, Ermeni topluluğu 5.504, Arap topluluğu 1.845, Rum-Ortodoks topluluğu 2098, diğer topluluklar 359'dur. Bu nedenle ikinci dereceden seçmen sayısı şu şekilde belirlenmiştir: Türk toplumu: 358, Aleviler topluluğu: 113, Ermeni topluluğu: 55, Arap topluluğu: 18, Rum topluluğu-Ortodoks: 20'dir. 22 Türk, 9 Alevi, 5 Ermeni, 2 Arap, 2 Rum-Ortodoks milletvekili seçilmiştir.⁷²Türk milletvekili adayları 22 kişi olduğundan seçim yapılmasına gerek duyulmadan seçilmiş sayılmışlardır.⁷³İskenderun Sancağında ilk oylamaları organize etmek ve kontrol etmekle yükümlü olan komisyonun çalışmaları için, Milletler Cemiyeti tarafından verilen avanslardan 268.676.35 İsviçre Frank'ı Fransız hükûmetinin katkı payı olarak alınmıştır.⁷⁴

2 Eylül 1938'de Sancak Meclisi ilk toplantısını yaptı.⁷⁵Meclis'in ilk toplantısında Tayfur Sökmen Devlet Başkanı olarak seçilmiş ve tüm milletvekilleri, Sancak statüsüne göre resmi dil Türkçe ve Arapça olduğu halde Türkçe yemin etmişlerdir. Toplantıda yeni kurulan devletin adının "Hatay" olması kabul edildi. Atatürk tarafından şekli çizilmiş olan, Türk bayrağına çok benzeyen Hatay Bayrağı belirlenmiştir. 5 Eylül'de Cumhurbaşkanı Tayfur Sökmen, Abdurrahman Melek'i Başbakanlığa atamış ve 7 Eylül 1938'de Hatay Millet Meclisi, Hatay Devleti anayasasını ve hükûmet programını kabul

görsel

68 Le Figaro, 6 Temmuz 1938, s. 1.

69 Soysal, a.g.e., s. 95.

70 Adil Dağıstan; Adnan Sofuoğlu, *İşgalden Katılıma Hatay, Atatürk'ün Dış Politika Zaferi*, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2008, s. 88.

71 Cevat Açıkalın, "Cevat Açıkalın'ın Anıları: İkinci Dünya Savaşı'nın İlk Yılları (1939-1941)", *Belleteri*, C. 56, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1997, s. 371-466.

72 De Pierre Bazantay, *La France et La Question d'Orient, Relations Internationales. Un Conflct de Nationalites*, Document Inédit, (Rapport n03) Par Monsieur Arménag Aprahamian Président du Conseil National Arménien, s. 38. http://www.westernarmenia.eu/stat.gov.wa/fr/2012/Le_Sandjak_d_Alexandrette_Rapport_n3.pdf

73 Melek, a.g.e., s. 61.

74 MAE, Archive Diplomatique Levant 1918-1940, Syrie-Liban, Vol.476 ,s. 240.

75 Gönübol, a.g.e., s. 133.

etmiştir.⁷⁶Türkiye Cumhuriyeti'nde yürürlükte bulunan yasaların Hatay'da uygulanması ilke olarak kabul edilerek Türk İstiklal Marşı, Hatay Milli Marşı olarak kabul edilmiştir. Sancak Statüsü'ne göre, Hatay Devleti dışişlerinde Suriye'ye bağlıdır. Hatay'daki yeni uygulamalardan bir diğeri de devlet daireselerindeki Fransız ve diğer yabancıların yerine Türk uyruklu kişileri getirmek olur. Türkiye'den getirilen uzmanlar jandarma ve emniyet teşkilatının düzenlenmesini sağlarlar. Eğitim programlarının düzenlenmesi çerçevesinde Fransızca zorunlu ders olmaktan çıkarılır, Antakya Lisesinin programları Türkiye liselerinin programları temel alınarak yeniden düzenlenir. 23 Eylül 1938'de Hatay Devleti Yüksek Mahkemesi kurulur. Hatay sorunun çözülmesine çok önem veren Atatürk'ün; 10 Kasım 1938 'de hayatını kaybetmesi Fransız basınında büyük yankı bulmuştur.⁷⁷Ardından, Türkiye'deki gelişmelerin Türk dış politikasına etkileri Fransa Dışişleri Bakanlığı Quai d'Orsay'de uzun uzadıya tartışıldı.⁷⁸Atatürk'ün cenaze törenine gelen Suriye heyeti, Suriye'nin taksim edilmesi önerisini bir kez daha Türk yetkililere ilettiler. Kasım 1938'de René Massigli Ankara'ya büyükelçi olarak atandı ve Ocak 1939'da Ankara'ya geldi. İngiliz taraftarı ve Alman karşıtı olarak bilinen Büyükelçi, aynı zamanda Lozan Barış Konferansı'nda 1922-1923'de genel sekreterlik görevinde bulunmuştu. Konferans süresince, o zaman Türk delegasyonu başkanı olan İnönü ile sıklıkla iletişimde bulunmuştu. Fransızlar Sancağı talep edilen duruma getirmeye isteksizdirler, özellikle Fransa-Suriye Antlaşması'nın imzalanmasından beri Suriye ile ilişkileri güçlü tutmak istiyorlardı.⁷⁹Büyükelçi Massigli'nin, Fransa- Türkiye arasında anlaşma sağlanmasında önemli rolü olmuştur.⁸⁰

Ocak 1939'da Hatay Meselesi ile ilgili hızlı gelişmeler görülmeye başlanır. Hatay Meclisi, Türk Medeni Kanunu ile Türk Ceza Kanunu'nu kabul eder. Türkiye Cumhuriyeti kanunlarının Hatay Devleti Kanunu olarak kabulüne dair kanun 16 Şubat 1939'da Hatay Meclisinde kabul edilir.⁸¹Bu arada Avrupa, genel bir savaşa doğru hızla yaklaşmaktadır. Türkiye ve İngiltere, Balkanlar ve Doğu Akdeniz Bölgesi'nin savunması bakımından yaşamsal önemi olan ortaklaşa bir güvenlik paketi oluşturacaklarını açıkladılar.⁸²12

76 MAE, Archive Diplomatique Levant 1918-1940, Syrie-Liban, Vol.475, s. 214.

77 Le Petit Parisien, 11 Kasım 1938 s.1; Le Matin, 11 Kasım 1938, s.1; Paris Soir, 11 Kasım 1938, s. 1; L'Action Française, 11 Kasım 1938; s.1-2; L'Humanité, 11 Kasım 1938, s.3; Excelsior, 11 Kasım 1938, s.5.

78 Serhan Ada, *Türk-Fransız İlişkileri Çerçevesinde Hatay Sorunu (1918-1939)*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2013, s. 194.

79 Yücel Güçlü, *The Question of the Sanjak Alexandretta: A Study in Turkish -French- Syrian Relations*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2001, s. 248.

80 Tan, 10 Haziran 1939, s. 1.

81 Hamit Pehlivanlı vd., *Türk Dış Politikasında Hatay (1918-1939)*, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi, Ankara, 2011, s. 121.

82 Y. Olmert, "Turkey, the Levant Question During the Second World War," *Middle Eastern Studies*, Vol.23, No.4, Oct. 1987, s. 437. Taylor&Francis, Ltd., www.jstor.org/stable/4283204.

Mayıs 1939'da Türk- İngiliz Ortak Deklarasyonunu imzaladılar.⁸³ Ardından Türkiye, 19 Ekim 1939'da Türk- İngiliz-Fransız ittifakını imzaladı.⁸⁴ İngiliz ve Fransızlarla girişilen antlaşmayı Türk devlet adamları bir savunma önlemi olarak, kendi ulusal çıkarlarını korumak için imzalamışlardı. Bu dönemde Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ve Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Numan Menemencioğlu izledikleri politikayla, bir diplomasi başarı örneğini sergilemişlerdir. Menemencioğlu'nun görüşüne göre Türkiye'nin savaşa girmesi kendisine, "büyük devletlere hizmet etmekten öte bir yarar sağlamazdı." Alman Büyükelçisi Von Papen'e belirttiği gibi: "Dış politikamızın amacı, kendi başımıza karar yetkimizin sonuna kadar korunmasıdır. Kesinlikle inanıyorum ki, savaşa girersek kendi kendimize karar verme yetkimizi yitiririz ve bundan ülkemin en küçük bir kazancı olmaz".⁸⁵ Bu anlaşmaya göre; bir Avrupa devletinin saldırısı ile başlayan, İngiltere ve Fransa'nın katılacakları bir savaş Akdeniz'e yayılırsa Türkiye, İngiltere ve Fransa'ya yardım edecekti. İttifak sonrası İngiltere ve Fransa ile yapılan iktisadi ve mali anlaşmalar ile Türkiye büyük oranda maddi yardım ve savaş malzemesi temin edecekti. Bundan sonra taraflar arasında askeri ve teknik konularda görüşmelere de başlanmıştır.⁸⁶ Hatay Devleti sınırlarını tespit etmek için kurulan Türk-Fransız heyeti 4 Kasım 1939'dan itibaren çalışmalarına başlamıştı.⁸⁷ Bu arada yüksek komiserlik görevinden istifa ettikten sonra, yeni Yüksek Komiser Gabriel Puaux göreve başlayana kadar Beyrut'ta bulunan Damien De Martel, Hatay'da bütünleşme yönündeki gelişmelerin çok hızlı olması üzerine bu yeni durumu, "pazarlık kozlarımızı kaybetmek istemiyorsak, biran evvel görüşmelere başlamalıyız" biçiminde rapor etmektedir. Hatay'da inisiyatifin Türkiye'nin eline geçtiğini anlayan Suriye, Türkiye ile ilişki kurmak için girişimlerde bulunmaktadır. Fransa da bir an önce Türkiye ile anlaşmak gereksinimi duyuyordu. Fransa'nın Ankara Büyükelçisi René Massigli, Türk-Fransız Deklarasyonu'nun Georges Bonnet ile Türk Büyükelçi Suad Davaz arasında Paris'te, Hatay Antlaşması'nın da Türk Dışişleri Bakanı Şükrü Saracoğlu ile kendisi tarafından Ankara'da imzalanması önerisini, Bonnet'e iletmış ve öneri kabul edilmişti. Türk- Fransız görüşmelerinde Antlaşma'nın imzalanmasından önce, Hatay meselesinin kesin bir sonuca bağlanması talebi yerine getirilmiş oluyordu. 23 Haziran 1939'da ittifaka yönelik Türk-Fransız Deklarasyonu Paris'te, Hatay'ın Türkiye'ye ilhakını öngören "Türkiye ile Suriye Arasında Toprak Sorunlarının Kesin Çözümüne İlişkin Antlaşma" Ankara'da

görsel

- 83 Figen Atabay, "Türk-İngiliz Belgeleri Işığında Hatay Sorunu'nun Çözümüne Dair Bazı Değerlendirmeler", *Belgi Dergisi*, S.20, 2020, s. 2586.
- 84 R. R. Kasliwal, "The Foreign Policy of Turkey Since 1919", *The Indian Journal of Political Science*, Vol.7, No.1/2, July-September/October-December, 1945, s.387. Indian Political Science Association, www.jstor.org/stable/42743793
- 85 Selim Deringil, *Denge Oyunu İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2012, s. 5.
- 86 Cemil Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*. C. I., İletişim Yayınları, 2015, s.271.
- 87 Melek, a.g.e., s. 83.

imzalandı ve 13 Temmuz'da yürürlüğe girdi.⁸⁸Antlaşma Türk basınında büyük yankı buldu. Son Posta Gazetesi "Hatay Bayrağımız Altında" manşeti ile "Türkiye ve Fransa dün ilhak kararını imzaladılar bütün yurt sevinç içinde", Cumhuriyet gazetesi "Hatay Artık Bizimdir" manşeti altında Fransa ile varılan anlaşmanın Ankara'da büyük bir merasimle imza edildiğini, Tan gazetesi "Hatay Türk Vatanına Kavuştu", Vakıf gazetesi "Zaferimiz Kutlu Olsun Hatay'a Kavuştu" manşetleri ile tüm aşamalarını takip edip, destekledikleri Hatay davasının mutlu sonucunu okurları ile paylaşmaktaydı.⁸⁹

Antlaşma yürürlüğe girer girmez, Fransa 36 milyon Fransız frankı karşılığında Hatay'daki askerî mallar, Liman İşletmesi, Elektrik İdaresi ve benzerlerini Türkiye'ye devretmeyi kabul etmiştir.⁹⁰Protokole göre; 3 milyon frank düzenleme yürürlüğe girdiği anda, 25 milyon frank düzenlemenin yürürlüğe girmesinin ardından, 30 gün içinde verilecek, kalan tutar 23 Mayıs 1939 tarihinde verilecektir.⁹¹ Ödemeler Fransızlar zamanında yapılan binalar ve mülkler karşılığında, mal sahiplerine yapılan ödemeleri kapsamaktadır. Antlaşma, Suriye tarafında tepki ile karşılanmış ve siyasi olarak yasa dışı olarak değerlendirilmiştir. Fransa'nın bu Antlaşma ile; "Türkiye'yi yatıştırmak için, Sancağı feda ettiği" şeklinde yorumlanmıştır.⁹²

30 Haziran 1939'da Hatay Devleti Meclisi Abdülgani Türkmen başkanlığında bir toplantı yapmış, bu toplantıda Hatay Meclisi Anavatana katılma kararı vermiştir.⁹³30 Haziran'da karar TBMM'de onaylanarak, Hatay Türkiye Cumhuriyeti'ne 63. vilayet olarak katıldı. 4 Temmuz 1939'da Senato'dan Dışişleri Bakanı Georges Bonnet'e gönderilen raporda, "23 Haziran'da Ankara'da imzalanan Antlaşma ile Alexandretta Sancağının Türkiye'ye verildiği, aynı gün Quai d'Orsay'de, Fransa-Türkiye Karşılıklı Antlaşması'nın yapıldığı ve sonrasında yapılacaklar için izin istenmektedir."⁹⁴ 7 Temmuz 1939 tarihinde Hatay'ın Türkiye'ye katılma kararı yasa ile kesinleşmiş ve çıkarılan "Hatay Vilayeti Kurulmasına Dair Kanun" ile merkezi Antakya olan Hatay Vilayeti kurulmuştur.⁹⁵23 Temmuz'da Türk ve Fransız birlikleri arasında bir törenle Hatay Türkiye'ye devredildi. Son Fransızlar, Antakya kışlasının önünde düzenlenen törenle Sancak'tan ayrılmış ve Fransız bayrağı indirilerek Türk bayrağı çekilmiştir. Fransa'nın Antakya Konsolosu M. Grosson,

- 88 MAE, Archive Diplomatique Levant 1918-1940, Syrie-Liban, Vol. 470, s. 124,130; Vol. 473, s. 74-79, 110-111, 228- 229.
- 89 Son Posta, 24 Haziran 1939, s.1.; Cumhuriyet, 24 Haziran 1939, s.1.; Akşam, 24 Haziran 1939, s.1.; Tan, 24 Haziran 1939, s. 1.; Vakıf, 24 Haziran 1939, s. 1.
- 90 MAE, Archive Diplomatique Levant 1918-1940, Syrie-Liban,Vol. 475, s. 9,11,12.
- 91 MAE, Archive Diplomatique Levant 1918-1940, Syrie-Liban, Vol. 470, s. 23-29; Vol. 471, s. 102; Vol. 472, s . 44, 59; Vol. 475, s. 9.
- 92 Edmond, Melhem, "The Sanjak of Alexandretta: A Forgotten Syrian Territory", *Al-Zawba-ah*, Issue, 9, Vol.2,November,1998, s. 3. www.ssnp.net/index2.php?option=com_content&task=view&did=828pop=1&page=0
- 93 Cumhuriyet Gazetesi, 23 Haziran 1939, s. 1.
- 94 MAE, Archive Diplomatique Levant 1918-1940, Syrie-Liban, Vol.471, s.29, 30; Vol. 472, s. 1, 2.
- 95 Resmî Gazete, 11/VII/ 1939, Sayı: 4255.

görsel

Akademik
Bakış

35
Cilt 17
Sayı 33
Kış 2023

Türkiye'deki Fransa Büyükelçisi'ni yapılan tören hakkında bilgilendirmektedir.⁹⁶Yüksek Komiser Gabriel Paux da 24 Temmuz'da Beyrut'tan, son Fransızların törenle Sancak'tan gidişini rapor etmektedir.⁹⁷

Antlaşmanın, Paris'te onay belgelerinin verilerek en geç 22 Temmuz'da yürürlüğe girmesi 11. maddede öngörülmüştü. Türkiye'den sonra Fransa'da da onaylanınca, imzalı metinler 13 Temmuz'da Paris'te verilmiş, böylece Antlaşma o gün yürürlüğe girmişti.⁹⁸Bunun üzerine Fransa Dışişleri Bakanı George Bonnet Antlaşma'nın Fransızca metnini, bir mektupla Milletler Cemiyeti Genel Sekreteri'ne yollamış ve Antlaşma metni Milletler Cemiyetinin Resmî Gazetesi'nde yayınlanmıştır. Paris'ten gönderilen 8 Aralık 1939 tarihli raporda; "Franklin-Bouillon Anlaşması gereğince, Alexandrette Sancağının politikasını Türkiye'nin kontrolüne verdik, bunun üzerine Sancağın tamamını talep ettiler. Fransa-Türkiye ilişkilerinin güzel devam etmesi için, Sancağın tamamını Türkiye'ye verdik (23 Haziran 1939 tarihli Antlaşma)" olarak yer almaktadır.⁹⁹ Türkiye ile Fransa arasında Ankara'da imzalanan bu Antlaşma, Türkiye'de 4 Temmuz 1939 tarihinde Resmî Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe girmiştir.¹⁰⁰

Fransız Diplomatik Belgelerinde yer alan bilgilere göre; Fransa Dışişleri Bakanlığı Ekonomik İşlerden Sorumlu Siyasi Direktör Yardımcısı Robert Renom de la Baume'un, 8 Ocak 1940'ta Türk Dışişleri Genel Sekreteri Numan Menemencioğlu'na teslim ettiği mektubundan, 23 Haziran 1939 Antlaşması'nın ekindeki protokolün 2. maddesine göre Türkiye ödemelerinin 28 milyon nakit para ile peşin, 7 milyon geçen 23 Ağustos'ta olacak şekilde kliring hesabına nakit para ile iki parça halinde ödendiğini ve geriye 7 milyon frank kaldığı anlaşılmaktadır.¹⁰¹Geride kalan miktar da 30 Ağustos 1939 tarihinde ödenerek, ödemeler tamamlanmıştır.¹⁰²Bu şekilde Türkiye'nin, Fransızların Hatay'da yapmış olduğu yatırımlar karşılığında ileride iddia edileceği olasılıklara son vermek amacıyla, diplomatik açıdan gereğini yaptığı anlaşılmaktadır.

Sonuç

Hatay'ın Türkiye'ye katılması 28 Ocak 1920'de Misakımillî'nin ilan edildiği tarihten, 30 Haziran 1939'da Türkiye'ye katılmasına kadar geçen iki aşamalı bir süreci kapsamaktadır. Fransızlarla imzalanan 20 Ekim 1921 Ankara Antlaşması ile bölge Türkiye sınırları dışında kalmış, ancak özel bir statü tanınmıştı. Lozan Antlaşması sırasında çözülemeyen sorun, 27 Ocak 1937'de Milletler Cemiyetinde alınan kararlar ile iç işlerinde bağımsız, dışişlerinde Suriye'ye

96 MAE, Archive Diplomatique Levant 1918-1940, Syrie-Liban, Vol.472, s. 93.

97 MAE, Archive Diplomatique Levant 1918-1940, Syrie-Liban, Vol.472, s.1, 2.

98 MAE, Archive Diplomatique Levant 1918-1940, Syrie-Liban, Vol.474, s. 177, 182.

99 MAE, Archive Diplomatique Levant 1918-1940, Syrie-Liban, Vol.474, s. 128.

100 Resmî Gazete, 4/VII/1939- Sayı: 4249, No. 3658.

101 MAE, Archive Diplomatique Levant 1918-1940, Syrie-Liban, Vol.475, s. 9.

102 Ek 1. MAE, Archive Diplomatique Levant 1918-1940, Syrie-Liban, Vol.473, s. 111, 112, 113.

görsel

bağlı olduğu bir statü kabul edildi. Hatay’da yapılan seçimlerde Türklerin çoğunluğu sağlaması sonucunda, 2 Eylül 1938’de Hatay Devleti kuruldu. Fransa ile imzalanan 23 Haziran 1939 Tarihli ‘Türkiye ile Suriye Arasında Toprak Sorununun Kesin Çözümüne İlişkin Antlaşma’nın ardından, Hatay Millet Meclisi oy birliği ile Türkiye’ye katılma kararı aldı. Bu süreç zarfında Türkiye dikkatli ve sabırlı bir strateji ile Hatay’a bağımsızlık verilmesi ve Hatay’ın Türkiye’ye katılmasını sağlamıştır. Her aşamada diplomatik görüşmeleri sürdürmüş, Milletler Cemiyeti kararlarına uygun davranarak yürütülen müzakerelerde hukuka saygılı bir tavır sergilemiştir. 1930’larda İkinci Dünya Savaşı öncesindeki uluslararası ortam koşulları, Avrupa konjonktüründeki hızlı değişimler dikkatle izlenmiştir. Avrupa’daki revizyonist devletlerin tehdidi altında, ekonomik ve siyasal olarak istikrarsız bir durumda bulunan Fransa, kendi güvenliği açısından Türkiye’ye gereksinim duymaktadır. Türkiye bu ortamda, Ortadoğu ve Balkanlar’daki güç dengesi içinde jeopolitik konumunu çok iyi değerlendirmiştir. Sorununun çözülmesi başta Atatürk olmak üzere, bölge halkının kararlı mücadelesi ve zamanın Türk devlet adamlarının diplomasi alanında kazanmış oldukları, etkileri günümüze kadar süren çok önemli bir başarıdır. Hatay’ın anavatanına katılmasında izlenen politika, dünyanın savaşa sürüklendiği bir süreçte, olayların akıl ve sağduyu ile çözümlenebileceğini göstererek dünya barışına önemli bir örnek olmuştur.

Kaynaklar

Arşiv Belgeleri

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA):

BCA, Fon No 30 10 00 Kutu No.224- Dosya No:510- Sıra No:12/1

BCA, Fon No 30 10 00 Kutu No.224- Dosya No:510- Sıra No:12/20

BCA, Fon No 30 10 00 Kutu No.224- Dosya No:510- Sıra No:12/17

BCA, Fon No 30 10 00 Kutu No.224- Dosya No:510- Sıra No:12/3

BCA, Fon No 30 10 00 Kutu No.224- Dosya No:510- Sıra No:9/1

Fransız Arşiv Belgeleri

Ministère des Affaires Etrangères, Direction des Affaires Politiques et Commerciales:

MAE, Série E Levant 1918-1929, Turquie, Vol. 174, s. 66-87.

MAE, Archive Diplomatique Levant 1918-1940, Syrie-Liban, Vol. 469, s. 2-7.

MAE, Archive Diplomatique Levant 1918-1940, Syrie-Liban, Vol.470, s. 23, 29, 124, 130.

MAE, Archive Diplomatique Levant 1918-1940, Syrie-Liban, Vol. 471, s. 28-30,102.

MAE, Archive Diplomatique Levant 1918-1940, Syrie-Liban, Vol. 472, s.1-2, 44, 59, 93.

MAE, Archive Diplomatique Levant 1918-1940, Syrie-Liban, Vol. 473, s. 79, 110-113, 228-229.

MAE, Archive Diplomatique Levant 1918-1940, Syrie-Liban, Vol. 474, s. 128, 177,182.

MAE, Archive Diplomatique Levant 1918-1940, Syrie-Liban, Vol. 475, s. 9, 12, 214.

MAE, Archive Diplomatique Levant 1918-1940, Syrie-Liban, Vol. 476, s. 86, 240.

Arşiv

Akademik
Bakış

37

Cilt 17
Sayı 33
Kış 2023

Diğer kaynak Eserler

- AÇIKALIN, Cevat, "Cevat Açıkalın'ın Anıları: İkinci Dünya Savaşı'nın İlk Yılları (1939-1941)", Belleten, C. 56, S. 217, Aralık 1992, s. 985-1080.
- ADA, Serhan, Türk-Fransız İlişkileri Çerçevesinde Hatay Sorunu (1918-1939), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2013.
- AİTA, Adnan, Le Conflit d'Alexandrette et la Société des Nations, Librairie Universelle, Damas, 2010.
- ARMAOĞLU, Fahir, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1980), C. I, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1991.
- ATABEY, Figen, "Türk-İngiliz Belgeleri Işığında Hatay Sorunu'nun Çözümüne Dair Bazı Değerlendirmeler", Belgi Dergisi, C. 2, S.20, 2020, s. 2579-2594.
- ATATÜRK'ÜN SÖYLEV VE DEMEÇLERİ, Top: Nimet Arsan, C.1, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1981.
- AYIN TARİHİ, Suriye ve Lübnan Manda Yasası, Başbakanlık Basın Yayın Genel Müdürlüğü, Ankara, 1936.
- BAZANTAY, De Pierre, La France et La Question d'Orient, Relations Internationales. Un Conflict de Nationalités, Document inédit, (Rapport no3) Par Monsieur Arménag Aprahamian Président du Conseil National Arménien. http://www.westernarmenia.eu/stat.gov.wa/fr/2012/Le_Sandjak_d_Alexandrette_Rapport_n3.pdf
- BİTTERLİN, Lucien, Alexandrette: Le "Munich de l'Orient" ou Quand La France Capitulait, Jean Picollec, Paris, 1999.
- BLAKE, Gerald H. ve Drysdale, Alasdair. The Middle East and North Africa: A Political Geography, Oxford University Press, 1985.
- CALLAGHAN, Debra Colon, The Thought and Role of a French Imperialist: Robert de Caix, American University of Beirut and Syria, Department of History and Archeology, France, 1998.
- DAĞİSTAN, Adil; Sofuoğlu, Adnan, İşgalden Katılma Hatay, Atatürk'ün Dış Politika Zaferi, Phoenix Yayınevi, 2008.
- DERİNGİL, Selim, Denge Oyunu İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2012.
- ERKİN, Feridun Cemal, Dışişlerinde 34 Yıl. Anılar, Yorumlar, C.I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1980.
- Gizli Celse Zabıtları (GCZ) C.IV, İş Bankası Kültür Yayınları, 1985.
- GÖNLÜBOL, Mehmet; Sar, Cem, Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1990), Siyasal Kitabevi, Ankara, 1993.
- GÜÇLÜ, Yücel, The Question of the Sanjak Alexandretta: A Study in Turkish French- Syrian Relations, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2001.
- GÜÇLÜ, Yücel, "The Struggle for Mastery in Cilicia : Turkey, France and the Ankara Agreement of 1921", The International History Review, vol.23, n°3 (sept.2001), pp. 580-603.
- H. L., "The Sanjak of Alexandretta," Bulletin of International News, Vol.13.No.15, Jan. 23, 1937, pp. 3-7, Royal Institute of International Affairs, London. www.jstor.org/stable/25639616.
- KARACAN, Ali Naci, Lozan Konferansı ve İsmet Paşa, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1993, s. 254.
- KASLİWAL, R. R., "The Foreign Policy of Turkey Since 1919", The Indian Journal of Political Science, Vol.7, No. 1/2, July-September/October-December, 1945, pp. 387-397, Indian Political Science Association, www.jstor.org/stable/42743793
- KHADDURİ, Majid, "The Alexandretta Dispute", The American journal of International Law, Vol.39. No.3, Jul, 1945, pp. 406-425. www.jstor.org/stable/2193522.

görsel

- KIENITZ, Otto J., "The Emerging Storm : "Sir Percy Loraine and Anglo-Turkish Rapprochement, 1934-1935", Penn History Review, vol.23, n°2, Printemps 2016, pp. 86-114.
- KOÇAK, Cemil, Türk-Alman İlişkileri (1923-1939), Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2012.
- KOÇAK, Cemil, Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945). C. I. İletişim Yayınları, İstanbul, 2015.
- MASSİGLİ, René, La Turquie Devant la Guerre, Mission á Ankara (1939 - 1940), Edition Plon, Paris, 1964.
- MELEK, Abdurrahman, Hatay Nasıl Kurtuldu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1986.
- MELHEM, Edmond, "The Sanjak of Alexandretta: A Forgotten Syrian Territory", Al-Zawba'ah, Issue 9, Vol. 2 November, 1998. www.ssnp.net/index2.php?option=com_content&task=view&did=828pop=1&page=0
- OLMERT, Y., "Turkey, the Levant Question During the Second World War," Middle Eastern Studies, Vol.23, No.4, Oct. 1987, pp.437-452, Taylor, & Francis, Ltd., www.jstor.org/stable/4283204
- PEHLİVANLI Hamit; SARINAY Yusuf, YILDIRIM Hüsamettin, Türk Dış Politikasında Hatay (1918-1939), Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi, Ankara, 2011.
- POULTON, Hugh, Top Hat, Grey Wolf and Crescent. Turkish Nationalism and the Turkish Republic, Hurst&Company, Londres, 1997.
- SARINAY, Yusuf, "Atatürk'ün Hatay Politikası (1936-1938)", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, CXII, S.34 Mart, 1996, s. 3-65.
- SATLOFF, Robert B., "Prelude to Conflict: Communal Interdependence in the Sanjak of Alexandretta 1920-1936", Middle Eastern Studies, Vol.22, No.2, 1986, pp.147-180.
- SONYEL, Salahi R., Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika, C. I., / C.II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1987.
- SOYAK, Hasan Rıza, Atatürk'ten Hatıralar, C.2, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1973.
- SOYSAL, İsmail, Hatay Sorunu ve Türk Fransız İlişkileri, Belleten, S.193, C.49, s.79-109, 1985,
- SOYSAL, İsmail, Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945), C.I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2000.
- SÖKMEN, Tayfur, Hatay'ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1992.
- ŞİMŞİR, Bilal N., "Atatürk'ün Yabancı Devlet Adamlarıyla Görüşmeleri," Belleten, C.XLV/1, Sayı:177/Ocak, 1981, s.157-208.
- TEKİN, Mehmet, Hatay Tarihi-Osmanlı Dönemi, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 2000.
- THOMAS, Martin, The French Empire Between the Wars, Manchester University Press, 2005.
- TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ ZABIT CERİDESİ (TBMM ZC), Devre, II C.26, İçtima senesi III, TBMM Matbaası, Ankara, 1957.
- TÜRKİYE DIŞ POLİTİKASINDA 50 YIL, MONTREUX VE SAVAŞ ÖNCESİ YILLARI (1935-1939), C. IV., TC. Dışişleri Bakanlığı, Ankara, 1973.
- WATENPAUGH, Keith D., "The Alexandretta Crisis, and the Formation of Modern Arab Nationalism in Syria," International Journal of Middle East Studies, Vol.28, No.3, Aug., 1996, www.jstor.org/stable/176392
- YERASİMOS, Stéphane, "Le Sandjak d'Alexandrette: Formation et Integration D'un Territoire," Revue de l'Occident Musulmen et de la Méditerranée, No.48-49, pp.198-202.

Gazeteler

Le Petit Parisien, 31 Ekim 1921; 7 Ocak 1937; 2, 9 Temmuz 1938; 11 Kasım 1938.

gazi

Akademik
Bakış
39
Cilt 17
Sayı 33
Kış 2023

- Le Temps, 4 Haziran 1926.
Le Figaro, 15 Aralık 1936; 8 Ocak 1937;25, 30 Mayıs 1937.
La Croix, 16 Aralık 1937; 28 Ocak 1937.
Kurun, 8 Ocak 1937.
Ulus, 20 Ocak 1937.
Cumhuriyet, 21 Şubat 1937; 23 Haziran 1939.
L'Humanité, 25 Ocak 1938; 11 Kasım 1938.
Le Matin, 11 Kasım 1938.
Paris Soir, 11 Kasım 1938.
L'Action Française, 11 Kasım 1938.
Excelsoir, 11 Kasım1938.
Tan, 10 Haziran 1939.
Son Posta, 24 Haziran 1939.
Resmî Gazete, 4/VII/ 1939, Sayı: 4249; 11/VII/ 1939, Sayı: 4255.

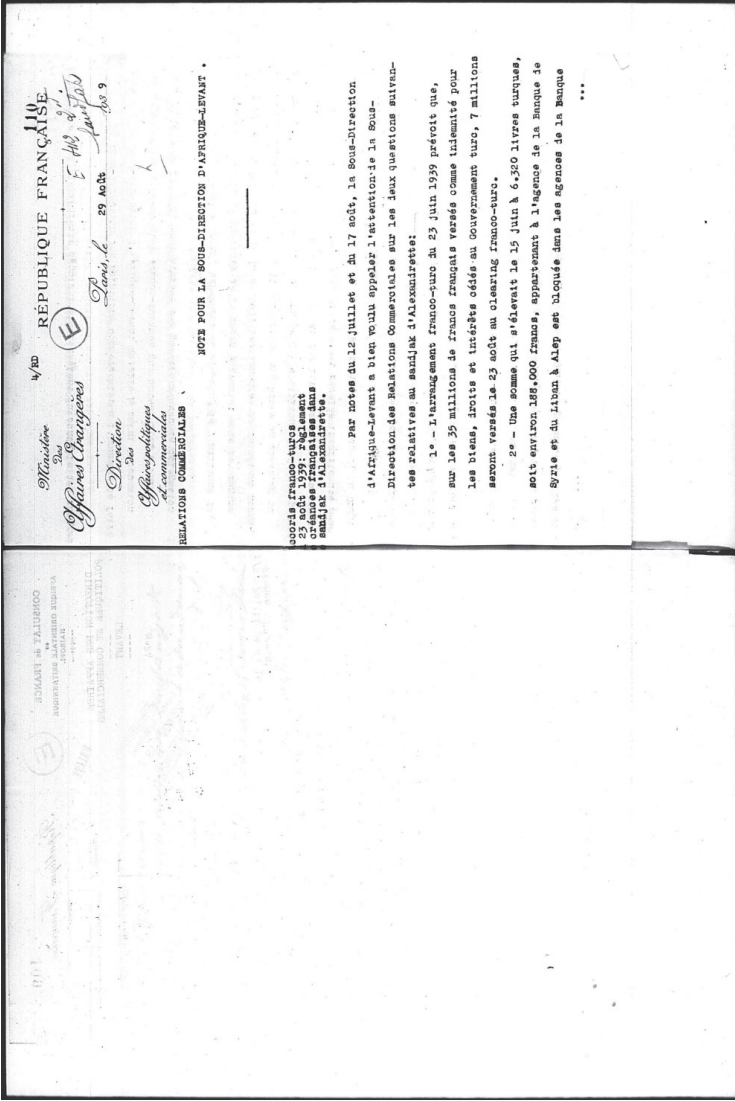
görsel

Akademik
Bakış

40

Cilt 17
Sayı 33
Kış 2023

Ek. 1

gazi

à Antioche et à Alexandrette depuis l'établissement du contrôle des changes dans le sanjak.

La Sous-Direction des Relations Commerciales a l'honneur de faire savoir à la Sous-Direction d'Afrique-Levant qu'elle a saisi l'occasion des négociations commerciales franco-turques qui ont eu lieu à Paris du 6 juillet au 25 août, pour aborder ces questions avec la délégation turque.

Sur le premier point, veralement au clearing de 7 millions de francs, la situation se présente de la façon suivante: sous le régime de l'accord franco-turc du 15 juin 1937, les dérangés se faisaient normalement par compensation privée. Il subsistait toutefois un clearing ou compte C, faiblement alimenté, à raison de 3 à 4 millions de francs par an, destinés à assurer par priorité le paiement des livres, revues et journaux français importés en Turquie. Cette somme s'est révisée insuffisante même pour cette catégorie d'importations et il subsiste, de ce chef, au Compte C un arriéré qui dépasse un million de francs. En outre et malgré les nombreux avertissements qui leur ont été donnés, des exportateurs français ont continué à vendre certaines autres marchandises par le clearing, si bien que les arriérés constitués actuellement à ce clearing et ne pouvant être débouqués par les rentrées normales dépassent, lors des négociations, 20 millions de francs.

Le nouvel accord de paiements franco-turc signé le 25 août et qui entrera en vigueur le 1er septembre, a fait une masse des dirrémés arriérés commerciaux dont les arriérés du clearing représentent un cinquième environ et a décidé qu'ils seraient payés de manière générale par les soins

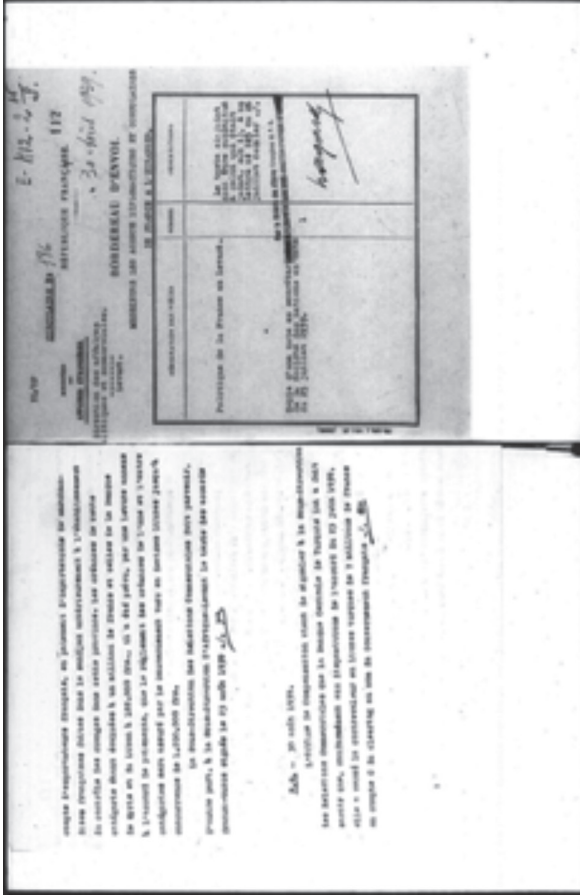
11

de la Société Commerciale Franco-Turque, c'est-à-dire par imputation de marchandises turques en France. Cette façon de procéder comportera forcément pour les intéressés une perte sensible qui résulte du fait que les prix d'achat en Turquie sont sensiblement plus élevés que les prix de revente en France. Cette perte a été de plus de 20 % sur les dernières opérations faites par la Société Commerciale. La contrepartie en livres turques des 7 millions de francs versés au clearing, à la fin du mois d'août, viendront à la suite des ordres arriérés déjà inscrites à cette date au Compte C et risquent par conséquent de n'être pas débouqués avant un délai qui peut être de plusieurs années.

Il subsiste, il est vrai, une possibilité de débouçage sans quittance, mais elle se réduit à une somme infime: un million de francs par an pour l'ensemble des arriérés commerciaux, soit 200.000 frs. par an pour les ordres inscrits au Compte C.

La délégation turque, en réponse aux objections que lui a faites la délégation française au sujet des pertes qui seraient ainsi subies sur les 7 millions, a répondu qu'elle n'y pouvait rien, l'accord du 25 juin ayant expressément stipulé le veralement de la somme dont il s'agit au clearing.

La dernière question soulevée a trait au transfert des sommes bloquées dans les caisses d'Antioche et d'Alexandrette de la Banque de Syrie et du Liban. La délégation française a lié cette question à celle des sommes actuellement bloquées à la succursale de la Banque Centrale de Turquie à Alexandrette, pour le

Kaynak: MAE, Archive Diplomatique Levant 1918-1940, Syrie-Liban, Vol.473, Direction Des Affaires Politiques et Commerciales, E 411-2 Politique Extérieure Relations avec La Turquie: Dossier Général 1930-1934, s.110,111,112.

Extended Abstract

The Sanjak of Iskenderun was included in the influence zone of France in the Middle East after the First World War. During the National Struggle, with the Ankara Agreement signed between Turkey and France on October 20, 1921, Turkey's southern borders were determined, while this region was excluded from Turkish territory. According to Article 7 of the Agreement: "A special administrative regime will be established for the Iskenderun region. The Turkish descendants of this region will benefit from all kinds of facilities for the development of their culture. The Turkish language will have an official quality." The Turkey-Syria border determined in the agreement was also accepted in the Treaty of Lausanne. Meanwhile, France estab-

gazi

Akademik
Bakış
43
Cilt 17
Sayı 33
Kış 2023

lished an autonomous administration in Hatay in accordance with the Ankara Agreement. The French mandate for Syria was approved by the League of Nations on September 29, 1923. On September 9, 1936, France ended its mandate in Syria. However, according to the agreement, France left Sanjak to Syria. Sancak was given the name Hatay by Atatürk, who showed great importance and special interest in the incorporation of the region into Turkish lands. The Turkish government sent a warning to the League of Nations on October 6, 1936, and to France on October 9, 1936, demanding that the independence given to Syria and Lebanon be given to Iskenderun and Antakya. However, France did not accept this request of Turkey. France offered to take the issue to the League of Nations, and Turkey accepted. There representative of the League of Nations, Sandler, suggested that Hatay be counted as "Entité distincte" in the report he prepared and it was accepted. On May 29, 1937, an agreement was reached in Geneva and the agreement guaranteeing the territorial integrity of Hatay was signed. On the same day, the League of Nations adopted the constitution prepared for Hatay. According to the Constitution, an independent Sanjak (Hatay) State will be established. As a result, on June 5, 1938, France left the administration in Hatay to the Turks. The Turkish-French Treaty was signed on 3 July 1938. On July 4, 1938, the first Turkish contingent entered Hatay. In August 1938, elections were held for the Hatay Assembly. At the end of the elections, 22 Turkish deputies were elected to the Hatay Assembly, which consists of 40 deputies. At the first Assembly meeting on September 2, 1938, the red-white flag of Hatay, similar to the Turkish flag with a crescent and star, was adopted. It was accepted that the name of the newly established state would be Hatay. With an agreement signed between Turkey and France on June 23, 1939, it was accepted that Hatay would be part of Turkey. In this process, Turkey, followed a strategy with patience and ensured that Hatay was given independence first and joined Turkey there after. Turkey has paid a total of 42 million francs to France in three parts in return for the investments made by France in Hatay. Turkey continued diplomatic negotiations at every stage, and as a result of following a determined strategy and policy, Hatay took its place with in the borders of Turkey as the 63rd province of Turkey on July 7, 1939.

görsel

Ziya Gökalp'a Göre Kızıllema ve Ceditçilik Hareketi

Kızıllema and Jadidism Movement According to Ziya Gökalp

Alper ALP*

Öz

Bu makalede Ziya Gökalp'ın Kızıllema şiiri çerçevesinde söz konusu kavrama yüklediği anlam, sergilediği yaklaşım incelenmiştir. İdeal mefhumuna büyük önem atfeden Gökalp'ın, Türk milletini içinde bulunduğu krizlerden kurtaracak ideali "Kızıllema" kavramı ile sembolleştirdiği görülmüştür. Onun bu düşünceye yönelmesinde Türk Yurdu Dergisinde ve Türk Ocağında birlikte çalıştığı vaktiyle hem Rusya Müslümanları arasındaki ceditçilik akımının hem de eserin yazıldığı dönemde Türkçülük akımının önde gelen temsilcileri olan Hüseyinzade Ali, Yusuf Akçura ve Ahmed Ağaoğlu gibi aydınların büyük etkisi olduğu anlaşılmıştır. Mevcut süreç ve koşulların verdiği ilhamla Kızıllema kavramını anlatan eserinde Gökalp'ın ceditçilik unsurlarını oldukça sık kullandığı görülmüş, bu unsurlar ayrı ayrı tespit edilerek açıklanmıştır. Görülen o dur ki Ziya Gökalp'ın bu eserinde Kızıllema kavramı ile ceditçilik iç içe geçmiştir.

Anahtar kelimeler: Ziya Gökalp, Ceditçilik, Rusya Müslümanları, Kızıllema, Türkçülük.

Abstract

This article aims to elucidate the significance Ziya Gökalp attributed to the concept of the poem "Kızıllema" and the approach he employed. It is evident that Gökalp, who places great importance on the concept of the ideal, symbolizes the ideal that will rescue the Turkish nation from its crises with the concept of Kızıllema. The influence of intellectuals such as Hüseyinzade Ali, Yusuf Akçura, and Ahmed Ağaoğlu, prominent figures in both the Jadidism movement among Russian Muslims and the Turkism movement during the time of the poem's composition, is apparent. Gökalp collaborated with them in Turk Yurdu magazine and Türk Ocağı, and their influence played a significant role in shaping his orientation towards this idea.

It is argued that Gökalp frequently incorporated elements of Jadidism into his work, describing the concept of Kızıllema with inspiration drawn from the contemporary process and conditions. These elements are identified and explained separately. This work reveals the intertwining of the concepts of Kızıllema and Jadidism.

Key Words: Ziya Gökalp, Jadidism, Russian Muslims, Kızıllema, Turkism.

Makale Geliş Tarihi: 18.07.2023. Makale Kabul Tarihi: 20.11.2023.

Araştırma Makalesi / Künye: ALP, Alper, "Ziya Gökalp'a Göre Kızıllema ve Ceditçilik Hareketi", Gazi Akademik Bakış Dergisi (GABD), Sayı: 33, Cilt: 17, Aralık 2023, s. 45-59.

* Doç. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü,
E-mail: alper.alp@hbv.edu.tr, ORCID ID: 0009-0008-8109-0576.

Gazi

Akademik
Bakış

45

Cilt 17

Sayı 33

Kış 2023

Giriş

Kökeninin eski Türk tarihine gittiğini düşünmek mümkünse de Kızılma kavramının taşıdığı anlamları ortaya koymaya yarayacak kullanım biçimleri Osmanlı Devleti dönemine ait klasik eserlerde bulunmaktadır. Sözgelimi, Evliya Çelebi Seyahatnamesi ve Peçevî Tarihi'nde yer alan “*Kızılma kadar fetih*” deyiimiyle bu kavram kullanılarak büyük ve önemli bir hedefin kast edildiği görülmektedir.¹ Osmanlı yazarları sıklıkla Kızılma'yı Türklerin fethetmek istedikleri şehirlerdeki sembol binalarda somutlaştırmışlardır. İstanbul'daki Ayasofya Kubbesi, Roma'daki Sen Pierre Kilisesi'nin kubbesi bu çerçevede öne çıkmış yapılarıdır. Evliya Çelebi, Viyana, Budin, Belgrad ve Estergon şehir ve kalelerini de Kızılma kavramı ile birlikte anmıştır.² Bütün bu yerler Osmanlı fetih ülküsünün önemli hedefleri olmuşlar, ya çok çetin mücadeleler sonucunda alınmışlar veya Roma ile Viyana örneğinde olduğu gibi büyük birer hedef olarak kalmaya devam etmişlerdir. Osmanlı Devleti'nin kendi kudretli devirlerinde Kızılma fetih amacının yüceliğini ifade eden bir kavram olarak görülebilir. Çünkü fethedilen bölge Osmanlı Devletinin bakış açısıyla en ideal yönetim sistemine kavuşmuş oluyordu. Ancak çalışmamızda kavramın Osmanlı Devleti tarihi boyunca gelişim değil, Ziya Gökalp'ın fikri eserleri çerçevesinde kazandığı yeni içerik incelenmiştir.

Osmanlı Devleti'nin zayıflaması ve toprak kaybetmeye başlamasından sonra Türk devlet hayatında unutulmaya yüz tutan *Kızılma* kavramını yeniden cezbedici bir sözcük haline getiren Ziya Gökalp'ın kalemidir. O, henüz Selanik'te iken Ömer Seyfeddin'in daveti üzerine katıldığı Genç Kalemler Dergisi'nde Türkçülük düşüncesi çerçevesinde yazılarını yayınlamaya başlamıştı. Bu başlangıçla onun maksadı Genç Kalemler Dergisi'nin en tanınmış yönü olan dilde sadeleşme pratiği ile yetinmek değil, Türkçülük hareketini bir bütün olarak mefkûreleri ve programları ile ortaya koymaktı.³ Gökalp, Türk milletini esaret altına düşme tehlikesinden kurtaracak, devletin sağlam esaslar üzerinde yükselmesini sağlayacak yeni bir hayatı hedeflemektedir. Yeni hayatın toplumun her alanda ilerlemesi, gelişmesi sonucunda ortaya çıkacak yeni değerlerle gerçekleşebileceğini savunmuştur. Bu yeni değerlerin ortaya çıkaracağı süreci başlatan temel etken ise ideal kelimesine karşılık olarak kullandığı mefkûre sahibi olmaktır.⁴

Gökalp, yeni hayatın yeni kıymetlerle mümkün olacağı varsayımını ortaya koyduğu sıralarda Rusya Türkleri ceditçilik akımı adını alan yenileşme hareketi kapsamında basın, eğitim, ticaret, sanat, edebiyat ve toplumsal alanda elde ettikleri başarılarla Türk dünyasında takdir toplamakta idiler. Musa Carullah Bigiyev'in “*Halk Nazarına Bir Niçe Mesele*” adlı eserini konu

1 Orhan Şaik Gökyay, *Kızılma*, Yeditepe Yayınları, İstanbul-2018, s.38.

2 A.g.e. , s.43-57

3 Yusuf Akçura, *Türk Yılı 1928* (yay.haz. : Arslan Tekin, Ahmet Zeki İzgeör), TTK yayını, Ankara 2009, s.473.

4 Ziya Gökalp, “Yeni Hayat ve Yeni Kıymetler”, *Genç Kalemler ve Türk Yurdu Yazılar* (Yay. Haz. Ali Duymaz), İstanbul-2011, s.68-75.

Gör

aldığı makalesinde Ziya Gökalp, Türk dünyasında iktisadî kalkınma ve ahla-ki yenileşmede Şimal Türklerinin öncülük edeceğinin daha önce anlaşılması olduğunu, incelediği bu eserle dini uyanışın da şimalden başlayacağı kanaatine vardığını belirterek bu takdir hislerine katılmıştır.⁵ Söz konusu değerlendirmesinden Rusya Türklerine dair gelişmeleri yakından takip ettiği anlaşılmaktadır.

Ziya Gökalp, Balkan Savaşlarından sonra Selanik'in Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetinden çıkması sebebiyle İstanbul'a gelerek ceditçi hareketi ve öncülerini çok daha yakından tanıma fırsatı bulduğu Türk Yurdu Dergisi ve Türk Ocağı çatısı altında çalışmalarını sürdürmüştür.

Kızılma Eserinin Ortaya Çıktığı Muhit Olarak Türk Yurdu Dergisi ve Türk Ocağı

31 Ağustos 1911'de kurulan Türk Yurdu Cemiyeti daha sonra Türk Ocağı'na dönüşmüş ancak bu isim Türk Yurdu Dergisi şeklinde kalıcı olmuştur. Dergi, Yusuf Akçura'nın mesul müdürlüğünde 30 Kasım 1911'de yayınlanmaya başlamıştır.⁶ Türk Ocağı'nın resmen kuruluş süreci ise 12 Mart 1912 tarihinde tamamlanmıştır. Türk Ocağı'nın idare heyetini Hamdullah Suphi, Yusuf Akçura, Halis Turgut, Akil Muhtar ve Hüseyin Ertuğrul oluşturmuştur.⁷ Türk Ocağı Hars Heyeti'nde ise Ziya Gökalp ile birlikte Halide Edip, Mehmed Emin, Hamdullah Suphi, Ahmet Ağaoğlu, Fuat Sabit ve Hüseyinzade Ali Bey bulunmaktadır. Ziya Gökalp, böylelikle daha önceden de tanıdığı Türkçülük akımının önde gelen aydınları ile kültür ve yayın faaliyetleri zemininde bir araya gelmiştir. Bu aydınlar arasında bulunan Hüseyinzade Ali, Yusuf Akçura ve Ahmet Ağaoğlu 1905 ihtilaline giden süreçte ve sonraki birkaç yılda Rusya Türklerinin yenileşme hareketi olan ceditçilik akımı için kendi bölgelerinde önemli konuma sahip kimselerdi.

Ceditçiliğin Güney Kafkasya'daki iki önemli merkezinden biri olan Tiflis'te yetişen Hüseyinzade Ali Bey Petersburg Üniversitesi Fizik Fakültesi'nden mezun olduktan sonra İstanbul'a gelerek Askeri Tıbbiye'de öğrenci olmuştur.⁸ Gökalp'ın Hüseyinzade Ali Bey ile tanışıklığı Diyarbakır'dan İstanbul'a ilk defa geldiği 1896 yılına kadar gitmektedir. Ahmet Vefik Paşa'nın Lehçe-i Osmani ile Süleyman Paşa'nın Tarih-i Alem adlı eserlerinin etkisi ile Türkçülüğe meyleden Ziya Gökalp, Tıbbiyede Türkçülük fikirlerini anlatmakla tanınmış olan Hüseyinzade Ali ile yüz yüze görüşmeler yapmıştır.⁹ Hüseyinzade, Gökalp'a Türkçülük fikirleri bağlamında doğrudan tesir eden

5 Gökalp, "İntikad ve Takriz, Halk Nazarına Bir Niçe Mesele", Türk Yurdu (yay.haz. : Murat Şefkatli), Tutubay Yayınları, Ankara 1998, c.1, s.141-142.

6 Yusuf Sarıay, Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları 1912-1931. Ötüken Yayınları, 4. Baskı, İstanbul-2008, s.124-125.

7 Füsün Üstel, İmparatorluktan Ulus Devlete Türk Milliyetçiliği: Türk Ocakları (1912-1931), İletişim Yayınları, İstanbul-1997, s.58.

8 Hilmi Ziya Ülken, Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 5. Baskı, İstanbul-2018, s.384.

9 Gökalp, Türkçülüğün Esasları, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul-1976, s.9.

görsel

Akademik
Bakış

47

Cilt 17
Sayı 33
Kış 2023

ilk aydın olarak onun fikir hayatında özel bir yere sahiptir.

Hüseyinzade, İttihat ve Terakki ile bağlantısı sebebiyle, 1903 yılında Azerbaycan'a dönmek zorunda kalmıştır. Rusya'da 1905 devrimine doğru giden süreçte ortaya çıkan hürriyet atmosferinde bölgenin Türk ahalisinin taleplerini Çarlık hükümetine iletmek üzere görevlendirilen heyette yer almış, basın hürriyetinin ilanı sonrasında Bakü'de Hayat Gazetesi'ni çıkaran grubun önde gelenlerinden biri olmuştur. Hayat Gazetesi kapatıldıktan sonra Azerbaycan ceditçiliğinin en önemli yayın organlarından bir olan Füyüzat Dergisi'nin başyazarı olarak yayın faaliyetlerine devam etti. Ancak Azerbaycan'da Türkçe basın organları üzerindeki yoğun baskının devam etmesi sebebiyle Füyüzat Dergisi de kapatılınca İrşad, Terakki, Hakikat gibi gazetelerde yazılarını sürdürdü. Rusça yayın yapan Kaspiy Gazetesi'nin başyazarlığını bir müddet üstlendi. Bakü'de ceditçi ilkeler doğrultusunda eğitim veren Sadet Mektebi'nin kuruluşunda yer alıp bu okulda dersler de verdi. Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyetin ilanından sonra Hüseyinzade Ali Bey İstanbul'a döndü.¹⁰

Türk Ocağı ve Türk Yurdu çevresinde oldukça seçkin konumda olan Ahmet Ağaoğlu da Azerbaycan'da yetişmiş bir aydındır. Ahmet Ağaoğlu 1888 yılında üniversite öğrenimi için Paris'e gitmiştir. Burada İttihat ve Terakki'nin önemli fikir adamlarından Ahmet Rıza Bey ile tanışmıştır. Böylelikle Osmanlı Devleti'ndeki fikir ve siyaset hayatıyla erken bir devrede tanışma fırsatı bulmuştur. 1894'te Hukuk fakültesinden mezun olduktan sonra Azerbaycan'a dönmeden önce İstanbul'a gelerek 4 ay kalmıştır. Bu sırada Mizancı Murat ile tanışma imkânı elde etmiştir. Memleketine döndükten sonra bölgenin önemli iş insanlarından olan ceditçi Hacı Zeynel Abidin Taşgıyev tarafından satın alınmış olan Rusça Kaspiy Gazetesi'nin başyazarlığına getirildi.¹¹ 1905-1906 yıllarında Hayat Gazetesi başyazarlığı ve neşirliğini Ali Bey Hüseyinzade ile birlikte yürüttü.¹² 1906 yılından itibaren ise İrşad Gazetesi'ni çıkarmaya başladı. Bu dönemde Ermeni Taşnak örgütünün saldırgan faaliyetlerine karşı Difai adıyla yerel bir siyasi partinin kurucu önderleri arasında yer almıştır. Rusya'da siyasi baskıların yoğunlaşması sebebiyle II. Meşrutiyetin ilanını müteakip İstanbul'a gelerek faaliyetlerine burada devam etmiştir.¹³

Yusuf Akçura aslen Kazan Türklerinden olup İdil boyu şehirlerinden Simbir'de dünyaya gelmiş, kendisi küçük yaşta 1883 yılında ailesi İstanbul'a yerleşmiştir. Ancak ata yurdu ile bağlantısı kesilmemiştir. İlki 1889 yazından 1890 yılı başlarına kadar devam eden ata yurdu gezilerini harbiye öğrencisi iken de devam ettirmiştir. Bu seyahatleri sırasında bölgedeki ceditçilik hareketinin öncülerinden sayılan Şehabeddin Mercanî, Alimcan Barudî

10 Ülken, a.g.e , s.385-386.

11 Akçura, Türkçülüğün Tarihi, Kaynak Yayınları, 4.Baskı, İstanbul-2013, s.151-156.

12 Nazim Ahundov, Azerbaycan'da Dövri Matbuat (1832-1920), Azerbaycan SSR Elmler Akademiyası Neşriyatı, 1965, s.67.

13 Lale Osmankızı, Ahmedbey Ağaoğlunun Publisistikası, Elm ve tehsil, Bakı-2012, s.29-33.

ve Kayyum Nasırî ile tanışmıştır. 1897'de II. Abdülhamid'e muhalif çevrelerle irtibatı sebebiyle sürgün edildiği Trablusgarp'tan 1899'da Fransa'ya kaçmıştır. Paris'te bir yandan Jön Türklerin önde gelenlerinden Ahmet Rıza ile irtibat kurmuşken diğer yandan Siyasal Bilgiler okulunda öğrenim görmüştür. 1903 yılında öğrenimini tamamlayarak siyasi görüşleri ve çevresi sebebiyle Rusya'ya gitmeyi daha uygun bulmuştur.¹⁴ 1905 devrimi sonrasında Rusya'da başlayan meşrutî dönemde önemli liderlerden biri haline gelmiştir. Rusya Müslümanları İttifakı adıyla ceditçi akımın önderleri tarafından kurulan siyasi partinin yöneticileri arasında yer almıştır. Kazan Muhbiri ve Ahbar gibi önemli basın organlarında siyasi, sosyal kültürel konularda makaleler yayınlamıştır. 3 Haziran 1907'de yayınlanan kanun ile Rusya Müslümanlarının siyasi faaliyetlerinin önemli ölçüde kısıtlanması ve şahsına yönelik baskıların arttığı bir dönemde Osmanlı Devleti'nde ilan edilen II. Meşrutiyet ona İstanbul yolunu açmıştır.¹⁵

Rusya Türklerinin önder kadrosu arasında ceditçi hareket için mücadele etmiş olan üç aydın ile Ziya Gökalp'ın İstanbul'da buluşmasının yarattığı duyguyu Yusuf Akçura bütün Türkçülük kuvvetlerinin bir araya toplanması olarak tarif etmiştir. Birinci Dünya Savaşı'na kadar olan bu devreyi genç aydınlar arasında Türkçülüğün en canlı safhası olarak göstermiştir. Türk Ocağı'ndaki bu ortam onun yayın organı olan Türk Yurdu Dergisi'ne de yansımıştır.¹⁶

Türk Yurdu Dergisi'ne İstanbul'daki Türkçü aydınların yanı sıra Türk dünyasının farklı bölgelerinden ceditçi aydınlar yazılarıyla katkı yapmışlardır. Ziya Gökalp'ın Kızılma şiirini yayınladığı sayıya kadar olduğu gibi sonrasında da dergide ceditçi hareketin farklı alanlardaki başarıları, yayınları, önemli şahsiyetleri hakkında okurlarının bilgi ve kanaat sahibi olmalarını sağlayacak içerikte makale ve haberlere yer verilmiştir. Türk Ocağı'nda gerçekleştirilen ve ceditçi harekette dönemin önemli isimlerinin yer aldığı faaliyetler de dergi sayfalarında sıklıkla yer bulmuştur.

Dergide Ahmet Ağaoğlu tarafından hazırlanan "Türk Alemi" ve Yusuf Akçura'nın kaleminden çıkan "Türk Aleminde" ana başlıklarını taşıyan makalelerde Türk Dünyasındaki güncel siyasi, sosyal, fikri, iktisadi gelişmeler hakkında bilgi verilirken değerlendirmeler de yapılmıştır. Bu değerlendirmelerde Türkiye'deki okurlar için Kırım, Kazan, Azerbaycan'daki ceditçilik akımı doğrultusundaki gelişmelerin daha fazla yer aldığı söylenebilir. İsmail Gaspıralı, Hüseyinzade Ali, Rızaeddin Fahreddin, Abdullah Tukay, Fatih Kerimi ve Ayaz İshakî gibi ceditçi ediplerden bahsedilirken Osmanlı Devleti'nde yeni edebiyat döneminin Namık Kemal, Abdülhak Hamid, Mehmed Emin Yurdakul, Tevfik Fikret, Cenap Şahabettin gibi isimlerle silsile halinde

14 Ahmet Temir, Yusuf Akçura, Türk Kültürünün Araştırma Enstitüsü Yayınları, 2. Baskı, Ankara-1997, s.11-30.

15 François Georgeon, Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri Yusuf Akçura (1876-1935), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 3. Baskı, İstanbul-1996, s.54-58.

16 Akçura, Türk Yılı..., s.177.

görsi

Akademik
Bakış

49

Cilt 17
Sayı 33
Kış 2023

devam ettiği belirtilerek mevcut bir ortak zemine işaret edilmiştir.¹⁷ Dini anlayışta topluma rehberlik edecek âlimlere örnek olarak Osmanlı Devleti'nde Mahmud Esad Efendi, Hoca Tahsin, Musa Kazım ve Naim Beylerin isimleri sayılırken Şimal Türklerinde Alimcan Barudî, Rızaeddin Fahreddin, Musa Bigiyev, Ataullah Bayezidov'a yer verilmiştir.¹⁸ Basın hayatında yine Türk dünyasının önemli merkezlerinde ciddi gelişmeler olduğu, canlı bir yayın hayatının sürmekte olduğu tespiti yapılmıştır. Tercüman, Vakit, Yıldız, İrşad, Molla Nasreddin, Şura gibi gazeteler ve dergiler hakkında bilgiler verilmiş, bu gazetelerden alıntılar yapılmıştır. Rus Çarlığı'nın hâkimiyet alanındaki Türk halkları için daha çok Şimal Türkleri adlandırması tercih edilirken eğitim, kültür, ticaret ve toplumsal dayanışma alanlarında yaşanan gelişmeler değerlendirilmiştir.

Türk Yurdu'nda, Türk Tarihi ve kimliği konusunda araştırmaların Osmanlı Türk çevrelerinde önem kazandığı bir dönemde benzer sürecin Şimal Türkleri arasında yaşandığını gösteren bir örnek olarak Kazanlı meşhur tarihçi Aynüddin Ahmerov hakkında bilgi veren yazı dikkate değerdir. Milli uyanışın işaretlerinden biri olarak bu sahada yayınlar yapılmasına yönelik çalışmalara Osmanlı Türkleri arasında Necip Asım, Bursalı Tahir, Fuat Raif, Safvet ve Arif Beylerin başladığı belirtilirken aynı gayretin Şimal Türklerinde de görülmekte olduğunu Ahmerov'un yanı sıra Rızaeddin Fahreddin, Hasan Ata Abeşi isimlerini örnek vererek göstermektedir. Ahmerov, Bulgar ve Kazan Hanlıklarının tarihini bilimsel yöntem ve kurallarla araştıran bir tarihçi olarak yâd edilmektedir.¹⁹

Ceditçilik hareketinin kurucu önderi olan İsmail Gaspıralı'nın bizzat kendi kaleminden ceditçi okulların kuruluş tarihi okuyuculara aktarılmıştır. İsmail Gaspıralı usul-i cedit ile eğitim veren okulların ortaya çıkış sürecini anlatırken öncelikle böyle bir amaç edinmesine etki eden en büyük sebebi vurgulamıştır. Mensup olduğu milletin geleceğinin bütün diğer milletler gibi milli okulun niteliğine bağlı olduğunu düşünmesi onun bu mücadeleye girişmesini sağlamıştır. Milletın kız erkek bütün çocuklarının temel eğitim görmesi gerektiğine, o dönem için pek zor gibi görünen bu hedefin mümkün olduğuna kanidir.²⁰ Makalenin ikinci kısmında bu amaca nasıl yürüdüğünü ve hangi somut sonuçlara ulaştığını anlatırken Şimal Türkleri hakkında önemli bilgiler vermiştir. Devlet bütçesinden pay almayan mektepler için Rusya Müslümanlarından tüccarların desteği hayati bir önem taşıyordu. Bu sebeple Rusya Türklerinin yaşadığı her bir bölgeden tüccarların geldiği Nijni-Novgorod'daki Makaryev Panayırı'na her sene giderek yeni eğitim sistemini tanıtmıştır. Bu gayretlerin sonucunda Bakülü Zeynel Abidin Tağiyev, Orenburglu Hüseyinovlar, Sibiryalı Hacı Nimetullah, Simbirli Akçuraoğulları, Apanaylar, Abdülmennanoğulları gibi zengin tüccarlar ceditçi

17 Ahmet Ağaoğlu "Türk Alemi 2", a.g.e, c.1, s.30-32.

18 Ağaoğlu, "Türk Alemi 3", a.g.e, c.1, s.46-48.

19 "Müverrih Aynüddin Efendi Merhum", a.g.e, c.1, s.49-50.

20 İsmail Gaspıralı, "Türk Yurducuları", a.g.e, c.1, s.109-111.

okulların yaygınlaşmasına büyük katkı vermişlerdir. 1884 yılında başlayan bu gayretlerle 1906 yılına gelindiğinde ceditçi okullar Bahçesaray'dan Kaşgar'a kadar yayılmıştır.²¹ Rusya Türkleri'nin aydın, ulema, tüccar ve sanayici temsilcilerinin bir araya gelerek mevcut mekteplerin ıslahı ve desteklenmesi, yeni mekteplerin açılması, öğretmen yetiştirilmesi, yabancı ülkelere yüksek tahsile öğrenci gönderilmesi, ders kitaplarının hazırlanması, gazete ve dergi yayınlanması gibi icraatları dayanışma içinde gerçekleştirdikleri hayır cemiyetlerinin kurulmasına öncülük etmek de İsmail Gaspıralı'nın Rusya Türkleri'ne yaptığı büyük hizmetlerinden biriydi.²²

Doğru bir tespitle Kazan'ın Rusya Türkleri açısından merkez konumunu vurgulayan dergi Türk Dünyası'ndaki gönül birliğine örnek olarak Trablusgarp savaşı hakkındaki gelişmelerin bölgede ne kadar yakından takip edildiğini ortaya koymuştur. Rusya Türklerinin bütün toplum kesimleri ile bu meselede İtalya'ya karşı birleşip Osmanlı Türklerini desteklediğini, kendi bölgelerindeki mekteplerin kapatılması ve muallimlerin cezalandırılması gibi sorunlarını bu olay karşısında geri plana ittiklerini okuyucularına duyurmuştur.²³ Aynı çerçevede Merhum Mahmud Hüseyinov ve diğer iki kardeşi Ahmet ve Gani Hüseyinov'u tanıtan Türk Yurdu bu zengin tüccar ailesinin Rusya'daki hayır cemiyetlerine, camilere, mektep ve medreselere, Rusya'da ve yabancı ülkelerde yükseköğrenim gören öğrencilere büyük yardımlar yaptıklarını aktarmış, onları Rusya Türklerinin toplumsal hayatına büyük katkılar yapan saygın bir aile olarak tanımlamıştır.²⁴ Türk dünyası açısından bu yönleri ile örnek teşkil eden Hüseyinov ailesinin Osmanlı Türkiye'sinde de hayır hasenat yaptığını belirtmiştir.

Dergi, Türk dünyasındaki gönül birliğine bir başka örnek olarak Rusya Türkleri arasındaki ceditçilik hareketinin ulema sınıfındaki öncülerinden Rızaeddin Fahreddin'in neşretmekte olduğu Şura dergisinde yayınlanan açık mektuba yer vermiştir. Bu açık mektupta Osmanlı Türklerinin Balkan Savaşı sebebiyle büyük sıkıntıya düştükleri ve elem içinde oldukları eğer kurban bayramına kadar bu durumda olumlu bir değişiklik olmazsa bu sebeple kutlama merasimlerinin yapılmayacağı, tebrik, mektup ve telgraf gönderilmeyeceği ilan edilmiştir.²⁵ Bu anlayışın gerekli yankıyı bulduğu Orenburg'ta yayınlanan Vakit gazetesinin haberlerine dayanılarak Türk Yurdu tarafından aktarılmıştır. Buna göre genel bayramlaşma yapılmamış, bayram günlerinde düzenlenmesi adet olan tiyatro ve konserlere yer verilmemiş, halkın önemli bir kısmının evlerinde bayram sofrası kurulmamış, bayram ziyaretleri yapılmamıştır.

Türk Yurdu'nda yer alan haberlere göre, Balkan Savaşlarının Slav-

21 Gaspıralı, "Türk Yurduculara", a.g.e, c.1., s.132-133.

22 Akçura, "İsmail Bey Gasprinski", a.g.e, c.1., s.367-369.

23 F. Bek Han. "Kazan'dan", a.g.e, c.1., s.116-117.

24 "Mahmud Bay Hüseyinov", a.g.e, c.1., s.274.

25 "İmparatorluk Haricindeki Türklerde Türklük", a.g.e, c.2., s.77.

görsel

Akademik
Bakış

51

Cilt 17
Sayı 33
Kış 2023

Türk ve İslam-Hristiyan savaşı şeklinde Rus basınında işleniyor olmasına St. Petersburg'da öğrenimlerini sürdüren Şimal Türklerinden 9 öğrenci Rusça Den Gazetesi'ne protesto metni göndererek tepki göstermişlerdir. Petersburg'da Tıp Fakültesinde öğrenim görmekte olan Ümmü Gülsüm, Rukiye ve ikisi Meryem adını taşıyan dört kız öğrenci Osmanlı ordusu yaralılarına yardım etmek için İstanbul'a gelerek Kızılay'ın çalışmalarına katılmışlardır.²⁶

Balkan Savaşlarının çıkmasından sonra olayları takip etmek üzere İstanbul'a gelen ceditçi gazete temsilcilerine ve Osmanlı ordusu yaralılarına yardım etmeye gelenlere şükran duygularını iletmek üzere Türk Ocağı'nda ikramlı bir davet düzenlendiğini anlatan bir haber yayınlanmıştır. Katılan isimler Türk Dünyasında oldukça faal ve tanınmış kimselerdir. Bunlar arasında Abdürreşid İbrahim, Ahmed Ağaoğlu, Hüseyinzade Ali Bey, Vakıf gazetesi naşiri Fatih Kerimi, Kazan'da yayınlanmakta olan Yıldız gazetesi muharriri Ali Asgar Kamal, Terbiye dergisi sahibi Selim Sırrı Bey ile Kazan, Kırım ve Kaşgarlı bazı tüccarlar, İzmir, Lozan, Cenevre Türk Yurdu Ocaklarının temsilcileri bulunmaktaydı. Ayrıca bazı üniversite öğrencileri de toplantıda yer almıştır. Bu toplantı Türk Dünyasının meseleleri karşısında farklı bölgelerden olan aydın ve zadedânın bir araya gelerek duygu ve düşünce birliği içerisinde olduğunu gösteren örneklerden biridir. Dönemin Türk Ocağı ve Türk Yurdu Dergisi açısından Türklük kavramının ihatasını tanımlayan bir organizasyon olmuştur.²⁷

Kazan'da ceditçi hareketin faaliyet mekânı olan ve İstanbul'daki Türk Ocağını anımsatan Şark kulübünde bilimsel konferanslar ve konserler düzenlemenin yanı sıra tiyatro gurubu kurulduğunu, bu şekilde kulübün gelişimini sürdürdüğünü aktaran dergi bundan daha önemli bir gelişme olarak adı geçen kulübün nizamnamesinde yapılan değişikliklerle kadınlara üyelik hakkı tanıdığını duyurmuştur.

Ceditçi okulların faaliyetlerini sürdürdükleri şehirler, bu okulların kurucu ve idarecileri ile onların faaliyetleri hakkında dergi kapsamlı bilgiler vermiştir. Rusya'da Panislamizm suçlamasıyla aleyhlerine açılmış dava münasebetiyle meşhur ceditçi aydınlar Abdullah ve Ubeydullah Bubi kardeşler bahis konusu edilmiştir. Bubi köyünde açtıkları ceditçi medrese, kız ve erkek öğretmen okulları ile bütün Rusya'da haklı bir ün ve itibar kazanmış olan kardeşleri okuyucularına takdim etmiştir.²⁸ Tiflis'te tanınmış bir aydın olan Abdullah Tevfik Efendi hakkında verilen bilgiler de bu çerçevede dikkate değerdir. İstanbul'da öğrenim görmüş, bu sırada Ahmet Hikmet ve Rıza Tevfik beylerden Osmanlı Türk edebiyatını öğrenmiştir. Öğrenimini tamamladıktan sonra memleketi Gence'ye dönüp yeni usul mektepte Türk Dili ve Edebiyatı dersleri veren, Türkçe matbuatta makaleleri yayınlanan, yeni usulde ders kitapları hazırlayan bu idealist gencin çok genç bir yaşta vefat etmiş

26 "İmparatorluk Haricindeki Türklerin Osmanlılara Yardımı", a.g.e, c.1., s.93.

27 "Türklük Şunu", a.g.e, c.2., s.110-111.

28 Akçura, "Türk Aleminde", a.g.e, c.1., s.287-290.

olduğunu duyurmuştur.²⁹

“Hususî Muhabirimizden” genel başlığı ve “Bakü'den” alt başlığı ile verilen haberler de ceditçilik hareketinin Bakü'de birçok konudaki önemli başarılarını okuyucularına aktarması bakımından önemlidir. Meslek liselerinde okuyan 300, klasik liselerde okuyan 150 civarında Türk öğrenci bulunduğu; on, on beş sene önce bu okullarda okuyan Türk öğrenci sayısının 20 civarında olduğu hatıra getirildiğinde yaşanan bu büyük ilerlemeden duyulan memnuniyet vurgulanmıştır. Hacı Zeynelabidin Tagiyev, kız çocukları için iki mektep yaptırmıştır. Cemiyet-i Hayriye, Neşr-i Maarif, Saadet, Necat ve Safa adlarıyla hayır cemiyetleri kurulmuştur. Bu sıralarda Cemiyet-i Hayriye için Bakü'nün varlıklı kesiminden olan Musa Nakiyef büyük bir konferans salonunu da içinde barındıran güzel bir bina yaptırmaktaydı.³⁰

Dergide, Ahmet Mithat Efendi'nin vefatını müteakip Fatih Kerimî tarafından kaleme alınan bir yazıya yer verilmiştir. Fatih Kerimî bu yazısı ile Türk Dünyası için saygın bir karakterin özelliklerini ortaya koymuştur. Bütün eserleri Rusya Müslümanları tarafından ilgiyle takip edilmiş olan Ahmet Mithat Efendi esas şöhretini Hristiyanlığa karşı İslam dinini savunduğu Müdafaa adlı eseriyle kazanmıştır. Rus Misyonerlerin yoğun Hristiyanlık propagandası faaliyetleri karşısında bölgenin İslam uleması bu kitaptan çok istifade etmiştir. Onun din ile bilimi uzlaştıran, İslam dininin ilerlemeye gelişmeye engel olmayıp tersine teşvik ve destek olduğunu işleyen eserleri de Rusya Müslümanları tarafından kuvvetli bir şekilde benimsenmesi ve sevilmesini sağlamıştır. Şimal Türklerinden İstanbul'a tahsile gelen öğrencilerle yakından ilgilenmiş, destek olmuştur.³¹

Türk Yurdu Dergisi'nde Gökalp'ın Kızılma, şiirin yayınlanmasından önceki otuz sayısının içeriği gözden geçirildiğinde Türk dünyasındaki modernleşme hareketi olarak ceditçiliğin mefkurevî boyutu, aydın kadrosu, faaliyet alanları, güncel meseleleri konularında ayrıntılı sayılabilecek bilgilerin bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu içerik Şimal Türkleri ile Osmanlı Türkleri arasında duyguda, fikirde ve işte birliği de yansıtmaktadır. Kızılma eseri böyle bir ortam ve süreçte yazılmıştır.

Kızılma Şiirinde Ceditçilik Hareketi

Ziya Gökalp'ın 1913 yılında Türk Yurdu dergisinde yayınlanan Kızılma adlı şiiri bir yıl sonra çıkan şiir kitabına da başlık olmuştur. Bu şiiri içeriği açısından ilk ele alanlardan biri Kazım Nami Duru'dur. Kızılma'yı daha yayınlanmadan şairinden dinleyen Duru, Ziya Gökalp konulu kitabında bu şiir hakkında görüşlerini ortaya koymuştur. Duru, şiirdeki mistik özellikler üzerinde durmakla birlikte esas konunun sosyal evrim olduğu kanaatinde-dir. Kızılma kavramını Ziya Gökalp'ın Türklüğün ezelden beri var olan milli

29 “Mühim Bir Ziya.”, a.g.e., c.1. , s.290.

30 Odlu Türk, “Bakü'den.”, a.g.e. , c.2. , s.28-29.

31 Fatih Kerimî, “Ahmet Mithat Efendi ve Şimal Türkleri”, a.g.e., c.2., s.97-98.

görsel

Akademik
Bakış

53
Cilt 17
Sayı 33
Kış 2023

ülküsü olarak işlediğini savunmaktadır.³²

Mehmet Kaplan, *Kızılalma* şiirini incelerken farklı yönleri ve özellikleri üzerinde durmaktadır. İki makalesinde kısmen değinmiş, üçüncü makalede ise tamamen bu şiiri incelemiştir. İlk makalesinde şiiri Ziya Gökalp'ın düşünce dünyasının gelişimi açısından ele almıştır.³³ İkinci makalesinde ise Gökalp'ın farklı eserleri ile birlikte *Kızılalma* şiirini de mefkûre kavramına bakışı açısından değerlendirmektedir.³⁴ Tamamen Kızılalma manzumesini incelediği üçüncü makalesinde şiirdeki kısmî mistik içerik ve üsluba işaret etmektedir. Fikri içeriğine bakıldığında eski edebiyatımızdaki mesnevi türüne yakın bulunduğu eserin Ziya Gökalp'ın en güzel şiirlerinden biri olduğu kanaatinde. Şiirin başkahramanlarından Turgut, mefkûre arayışındaki haliyle Gökalp'ın gençlik dönemini temsil etmektedir. Ay Hanım ise hem mefkûrenin sembolü hem de ideal Türk kadın tipidir. Sadettin Molla, İslami devir Türk tarihinde mütefekkir velileri anımsatmakla birlikte içtimai bir mutasavvıf olarak Gökalp'ı temsil etmektedir. Kaplan, *Kızılalma* şiirinin esas önemli özelliğinin milleti kurtarmaya yönelik bir hayat görüşü sunması olduğu düşüncesindedir. Ziya Gökalp'ın eserde bilim ve eğitim yoluyla geliştirilecek bir kültür milliyetçiliği tanımlaması yaptığı görüşündedir.³⁵

Kızılalma şiirini inceleyen Orhan Şaik Gökyay çeşitli özelliklerinden bahsetmekle birlikte eserde Türk birliği idealizmi yönünü önde görmüştür. Türkçüler arasında çok rağbet gören bu eserin Karl Brockelmann, Martin Hartman, Agust Fischer gibi müsteşriklerin de dikkatini çekmiş olduğunu tespit etmiştir.³⁶ François Georgeon, *Kızılalma* kavramıyla Gökalp'ın Türklerin ana yurdu olan Turan'ı kast ettiğini ileri sürerek büyük bir yanlışlığa düşmüştür. Oysaki Gökalp, *Kızılalma*'nın bir mefkûre olduğunu gidilecek bir yer veya ülke anlamına gelmediğini eserinde hiçbir tereddüte yer bırakmayacak kadar açık biçimde anlatmaktadır.³⁷

Gökalp'ın *Kızılalma*'sında daha önce bu eseri inceleyen çalışmalarda fark edilmemiş veya değinilmemiş olan bir özellik de ceditçi hareket unsurlarının yoğun bir şekilde kullanılmış olmasıdır. Ceditçi hareketin temel hedeflerinden biri kadınların toplumsal hayattaki rollerini artırmaktı. Bu hedefe ulaşmanın tek yolu kız çocuklarının da en az erkek çocuklar kadar çağın gerekleri doğrultusunda iyi eğitilmesine imkân verecek nitelikte mektepler açmak, öğrenimlerini yüksek tahsili kapsayacak şekilde tamamlamalarını sağlamaktı. Ceditçi önderlerin bakış açısıyla bütün bir toplumu geleceğe hazırlayacak olan, gelişmiş toplumlarla devam eden medeniyet yarışında ezil-

32 Duru, Kazım Nami. *Ziya Gökalp*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul-1965, s.3-9.

33 Mehmet Kaplan, *Ziya Gökalp ve Saadet Perisi*, İstanbul Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul-1965, s.58-61.

34 Kaplan, *Ziya Gökalp ve Yeniden Doğma Tezi*, İstanbul Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul-1971, s.7.

35 Kaplan, "Kızılalma", *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar I*. Dergah Yayınları, İstanbul-2002, s.550-558.

36 Gökyay, a.g.e., s.11-12.

37 Georgeon, a.g.e., s.50.

melerini engelleyecek olan ana müessese mekteplerdir. Topluma yön verecek aydın kadro bir hayli az sayıda olduğu için yetenekli gençler Avrupa, Rus ve Osmanlı Üniversitelerine tahsile gönderilmişlerdi. Ceditçi hareketin kültür merkezleri ve öncü bölgeleri; mektepler, basın, hayır cemiyetleri göz önünde bulundurulduğunda Kırım, Kazan ve Bakü idi. Ceditçi programın sağlam bir zemine oturması ve gelişmesi için gerekli giderlerin karşılanmasında tüccar ve sanayici kesimin büyük payı olmuştur.³⁸

Eserin başkahramanı Ay Hanım servet sahibi bir aileye mensup, ceditçi hareketin en önemli merkezlerinden biri olan Bakü'dendir. Paris'te yükseköğrenim gören, memleketinde en yeni usullerde eğitim verecek mektepler açmak isteyen idealist bir aydın olarak tarif edilmektedir. Açmak istediği okula milletin geleceğini hazırlayan kurumlar olması dolayısıyla İstikbal beşiği adını vermeyi düşünmesi ceditçi aydın veya önder tavrıdır. Okul yaptırma işine girişmesi eğitimi, yetmiş kadınların toplumlarına yapabilecekleri büyük katkılara bir örnek teşkil etmektedir. Ay Hanım'ın en yakınında tüccardan Bahadır ağanın bulunması ceditçi harekette aydın kesim ile varlıklı kimseler arasında toplumsal hedeflere yönelik yakın işbirliğinin bir işaretidir.³⁹

Ceditçilik hareketinin mensupları, Rusya imparatorluğunda modern bir toplum olarak ve Ruslarla eşit haklara sahip bir millet olarak varlığını, kültürünü, dilini devam ettirmek ideali çerçevesinde faaliyetlerini sürdürmekte idiler. Okullar, sanayi ve ticaret, basın, kültür ve sanat alanında ilerlemeler bu mefkûre ile yürütülen gayretli, sebatlı çalışmaların sonucu idi. Ancak bütün bunlar henüz hedefe varıldığı anlamına gelmediği için ceditçilik bir mefkûre olma özelliğini sürdürmekteydi. Bu mefkûrenin toplumsal tabanını kuvvetlendirmede ulemanın büyük katkısı vardı.

Gökalp'ın eserindeki başkahramanlardan Turgut aradığı Kızılma'nın soyut bir kavram olduğunu sezmiştir. Ancak anlamını bulmasını sağlayan ulemadan Sadeddin Molladır. Kızılma'nın mahiyetini Turgut'la birlikte Ay Hanım da ondan dinleyerek öğrenmişlerdir. Kızılma bir şehir, bir mekân değil müstakbel bir idealdir. Türk medeniyetine giden yol eskiden anlaşıldığı biçimiyle herhangi bir şehri ele geçirmek değildir. Bu idealin varacağı menzil orijinal bir Türk medeniyeti ortaya çıkarmaktır. Kızılma; bütün Türk âlemini içeren bir milli birliğe, milli düşünceye, milli irfana, dirlik ve düzene, milli tarihe, sosyal hayatta dayanışmaya yönelerek varılacak bir idealdir.⁴⁰

Gökalp eserinde Kızılma'nın tanımını, ceditçilik akımı halka doğru giderken en büyük paya sahip öncüler olan ulemayı temsilen, Sadeddin Molla'ya yaptırmıştır. Bu manayı anlayıp ilk işe koyulan yine ceditçi bir aydın olan Ay Hanım'dır. Bununla birlikte Gökalp'ın yeni Türk medeniyetinin kurulmasında Türk Yurdu ve Türk Ocağı çevresinin büyük katkısı olacağı

38 Gaspıralı, "Mebadi-i Temeddün-i İslamiyan-ı Rus", İsmail Gaspıralı Seçilmiş Eserleri-2 Fikir Eserleri. Yay. Haz. : Yavuz Akpınar, Ötügen Yayınları, İstanbul-2004, s.251-261.

39 Gökalp, "Kızılma", a.g.e. , c.2. , s.115.

40 Gökalp, "Kızılma", a.g.e, c.2. , s.116-118.

Gökalp

Akademik
Bakış

55

Cilt 17
Sayı 33
Kış 2023

ümidini gösteren ifadeler de dikkatten kaçmamaktadır.⁴¹ O dönem Bakü ve Kazan'ın Rus Çarlığına tabi olması sebebiyle karşılaşılabilecek engeller hesaba katılarak, İstanbul'da ise hür bir atmosfer ve demokratik bir ortam bulamama endişesi şeklinde eleştirel bakış ortaya konularak İsviçre'de yeni hayatın, yeni Türk medeniyetinin temelini atacak ve adı Kızıllema olan bir merkez, bir yerleşim kurulması kararı Ay Hanım'ın önerisiyle ve Türk Yurdu mensupları tarafından kabul edilmiştir.⁴²

Ay Hanım'ın, kurduğu Lozan şehri yakınlarındaki bu Kızıllema'da Medreselerde her türlü bilimlere yönelik dersler okutulmuş; ziraat, ticaret ve meslek okulları kurulmuştur. Bu vasıfları ile söz konusu okullarda creditçi programın uygulanmış olduğu söylenebilir. Eserde Türk âleminin her tarafından erkek ve kız çocukları her yıl buradaki okullara geldikleri anlatılmaktadır. Bu durum İsmail Gaspıralı'nın creditçi mektepler için açtığı öğretmenlik kurslarına ve creditçi okuluna Türk dünyasının pek çok farklı bölgesinden öğrencilerin geldiği dönemi anımsatmaktadır.⁴³ Böylelikle bir bakıma yeni hayat anlamına da gelen creditçilik hareketinin zemini kurulmuştur.⁴⁴

Sonuç

Ziya Gökalp, Türkçülük fikrinin önde gelen düşünür, yazar ve siyasetçilerinden biri olarak günümüzde dahi etkisini sürdüren eserler ortaya koymuştur. Kızıllema manzumesi de bunlardan biridir. Osmanlı tarihi boyunca somut bir hedef olan Kızıllema'yı Ziya Gökalp soyutlaştırmış ve daima güncelliğini koruyacak bir içeriğe kavuşturmuş; mefkûre veya ideal kelimelerine karşılık olan Türkçe duyuş, söyleyiş haline getirmiştir.

Türk milletinin yeni bir ideal etrafında birleşerek bilimde, teknoloji- de, sanatta, kültürde, sanayi ve ticarete, iktisatta yapacağı atılımlarla kura- cağı yeni hayatın yeni Türk medeniyetini doğuracağı inancını taşıdığını bu eserinde ifade etmiştir. Bu eserindeki Türklük ile göz önünde bulundurduğu çerçeve bugünkü Türk Dünyasıdır.

Gör

41 Ziya Gökalp'ın Türk Ocakları'nın Türk Dünyasında oynayacağı rol hakkındaki görüşlerine Kazanlı Creditçi Aydın Cemaleddin Velidi şu sözleri ile iştirak etmektedir: “*Temel sermaye olan Türkleri aydınlatmak, Türklere kuvvet vermek için küçücük Türk Ocağı teşekkül etti. Bu ocak, Osmanlı kardeşlerimize milli gıda hazırlıyor. Onların karanlık ve karmaşık Osmanlılıkları içinden bir Türklük idealini ateşliyor. O şimdilik sadece bir ocak, şimdilik onun zayıf bir şulesi vardır. Lakin o, günden güne büyüyecek, günden güne parlayacak, bir gün bütün Türklük göğünü aydınlatacaktır. Onun şulesi Anadolu'nun karanlık dağları, ormanları içine girip, orada mamureler kuracaktır. Bağdat vireneleri üstünde kâşaneler kurup, yeni bir Abbasi devrini ihya edecektir. Biz bunu ümit ediyoruz. Eğer Türklük için bir bası badel mevât mukadder ise şüphesiz onun şuurunu üfleyecek İsrâfiller işbu Türk Ocağına dâhil kişiler olacaktır.*

Bize, Tatarlara ne büyük bir iftihardır ki İstanbul'un Türk Ocağını toplayan yel şimalden, bizden esti. Bu yel zamanında bizim aramızda yaşayıp, milli intibaha, milli hareketle hizmet eden bir iki zatın işidir.” Bkz. Velidi, Cemaleddin. “*Milliet ve Milliyet*”, *Kazan Tatarları Arasında Milliyetçilik Akımı*, Yay. Haz. : Alper Alp, Ankara-2011, s.47.

42 Gökalp, “Kızıllema”, a.g.e. , c.2. , s.118.

43 Fahri Temizyürek, “Gaspıralı İsmail Bey'in Cedit Mektepleri Üzerine”, *Modern Türklük Araştırmaları*, c.11, no.4, Aralık 2014, s.372.

44 Gökalp, “Kızıllema”, a.g.e. , c.2., s.119.

İstanbul'da Kırım, Kafkasya ve Kazan'dan gelen aydınların milli uyanış devresinin heyecanını ve birlik ruhunu yansıtan çalışmaları Gökalp'ın kalemince Kızılma'ya giden yolun başlangıcı olarak tanımlanmıştır. Gökalp, Türk Yurdu'nun namli yazarlarından ve Türk Ocağı'nın önderlerinden olduğu, ceditçi hareketin önderleri ile bir arada çalıştığı dönemde bu manzumeyi kaleme almıştır. Bu süreçte ceditçi hareketin idealist gençlerinden bazılarını çeşitli faaliyetler vesilesiyle tanımış veya yaptıkları başarılı, etkili işler hakkında bilgi sahibi olmuştur. Ceditçilik akımının liderleri ve önemli isimleri ile temasları sayesinde edindiği bilginin bir hayli kapsamlı olduğu bu eserinde anlaşılmaktadır. Kahramanlar ceditçilik hareketinde başlıca konumlara sahip kişilerin özelliklerini taşımaktadır. Bahsi geçen şehirler ceditçi hareketin en bilinen merkezleridir. Bütün bunlar Gökalp'ın ceditçiliğe verdiği yüksek değeri göz önüne serdiği gibi eserin ilham kaynağı olduğunu göstermektedir. Bu eser bağlamında Ceditçilik Kızılma'ya varılacağını müjdeleyen bir adım, bir devredir.

Kaynaklar

AĞAOĞLU, Ahmet, "Türk Alemleri 2", Türk Yurdu (yay.haz. : Murat Şefkatli), Tutibay Yayınları, Ankara 1998, c.1, S.2, 1911, s.30-32.

---, "Türk Alemleri 3", Türk Yurdu (yay.haz. : Murat Şefkatli), Tutibay Yayınları, Ankara 1998, c.1, S.3, 1911, s.46-48.

AHUNDOV, Nazim, Azerbaycan'da Dövrü Matbuat (1832-1920), Azerbaycan SSR Elmler Akademiyası Neşriyatı, Bakı-1965.

AKÇURA, Yusuf, "İsmail Bey Gasprinski", Türk Yurdu (yay.haz. : Murat Şefkatli), Tutibay Yayınları, Ankara 1998, c.1., S.22, 1912, s.367-369.

---, "Türk Aleminde.", Türk Yurdu (yay.haz. : Murat Şefkatli), Tutibay Yayınları, Ankara 1998, c.1., S.17, 1912, s.287-290.

---, Türk Yılı 1928, TTK Yayınları, Ankara-2009.

---, Türkçülüğün Tarihi, Kaynak Yayınları, 2013.

DURU, Kazım Nami, Ziya Gökalp, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul-1965.

HAN, F. Bek, "Kazan'dan.", *Türk Yurdu*, c.1., S.7, 1912, s.116-117.

GASPIRALI, İsmail, "Mebadi-i Temeddün-i İslamiyan-ı Rus", İsmail Gaspiralı Seçilmiş Eserleri-2 Fikir Eserleri, Yay. Haz. : Yavuz Akpınar, Ötüken Yayınları, 2004, s.251-261.

---, "Türk Yurduculara", Türk Yurdu (yay.haz. : Murat Şefkatli), Tutibay Yayınları, Ankara 1998, c.1., S. 7, 1912, s.109-111.

---, "Türk Yurduculara.", Türk Yurdu (yay.haz. : Murat Şefkatli), Tutibay Yayınları, Ankara 1998, c.1., S. 8, 1912, s.132-133.

GEORGEON, François, Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri Yusuf Akçura (1876-1935), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999.

GÖKYAY,Orhan Şaik, Kızılma, Yeditepe Yayınları, İstanbul-2018.

GÖKALP, Ziya. "İntikad ve Takriz, Halk Nazarına Bir Niçe Mesele", Türk Yurdu (yay.haz. : Murat Şefkatli), Tutibay Yayınları, Ankara 1998, c.1., S.32, 1913, s.141-146.

---, "Kızılma.", Türk Yurdu (yay.haz. : Murat Şefkatli), Tutibay Yayınları, Ankara 1998, c.2., S.31, 1913, s.115-119.

---. Türkçülüğün Esasları, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul-1976.

Görüş

Akademik
Bakış

57

Cilt 17
Sayı 33
Kış 2023

- ., "Yeni Hayat ve Yeni Kıymetler.", Genç Kalemler ve Türk Yurdu Yazıları, Yay.Haz. Ali Duyamaz, Ötüken Yayınları, İstanbul-2011, s.68-75.
- "İmparatorluk Haricindeki Türklerde Türklük." , Türk Yurdu (yay.haz. : Murat Şefkatli), Tutibay Yayınları, Ankara 1998, c.2., S.28, 1912, s.77.
- "İmparatorluk Haricindeki Türklerin Osmanlılara Yardımı", Türk Yurdu (yay.haz. : Murat Şefkatli), Tutibay Yayınları, Ankara 1998, c.1. , S.3, 1911, s.93.
- KAPLAN, Mehmet, Ziya Gökalp ve Saadet Perisi, İstanbul Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1965.
- ., Ziya Gökalp ve Yeniden Doğma Tezi, İstanbul Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1971.
- ., "Kızılma", Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar I. Dergah Yayınları, 2002.
- KERİMÎ, Fatih, "Ahmet Mithat Efendi ve Şimal Türkleri", Türk Yurdu, c.2., S.30, 1913, s.97-98.
- "Mahmud Bay Hüseyinov", Türk Yurdu (yay.haz. : Murat Şefkatli), Tutibay Yayınları, Ankara 1998, c.1. , S.16, 1912, s.274.
- "Müverrih Aynüddin Efendi Merhum", Türk Yurdu (yay.haz. : Murat Şefkatli), Tutibay Yayınları, Ankara 1998, c.1. , S.3, 1911, s.49-50.
- "Mühim Bir Ziya", Türk Yurdu(yay.haz. : Murat Şefkatli), Tutibay Yayınları, Ankara 1998, c.1, S.17, 1912, , s.290.
- OSMANKIZI, Lale, Ehmedbey Ağaoğlunun Publisistikası, Sada Neşriyat, 2012
- SARINAY, Yusuf, Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları 1912-1931, Ötüken Yayınları, İstanbul-2008.
- TEMİR, Ahmet, Yusuf Akçura, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1997
- TEMİZYÜREK, Fahri, "Gaspıralı İsmail Bey'in Cedit Mektepleri Üzerine", Modern Türklük Araştırmaları, c.11, S.4, Aralık 2014, s.365-381.
- TÜRK, Odlu, "Bakü'den." , Türk Yurdu, c.2. , S. 25, 1912, s.28-29.
- "Türklük Şunu." , Türk Yurdu, c.2., S.30, 1912, s.110-111.
- ÜLKEN, Hilmi Ziya, Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi, 2018.
- ÜSTEL, Füsün, İmparatorluktan Ulus Devlete Türk Milliyetçiliği: Türk Ocakları (1912-1931). İletişim Yayınları, 1997.
- VELİDÎ, Cemaeddin, "Millet ve Milliyet.", *Kazan Tatarları Arasında Milliyetçilik Akımı*, Yay. Haz. : Alper Alp, Berikan Yayınları, 2011.

Extended Abstract

In my article, I examined the concept of Kızılma, which Ziya Gökalp redefined, and its connection to the Jadidism movement. The focus of my study lies in the rejuvenation of the Kızılma concept, a remnant from the glorious ages of the Ottoman Empire, attributing it with an idealistic meaning beyond the conquest-centric approach. I also explored Ziya Gökalp's perspective on the Jadidism movement in this process. Yusuf Akçura shared the excitement and sentiment of this period, deeming it the most vibrant phase of Turkism for young intellectuals until the outbreak of the First World War.

Ziya Gökalp joined the Genç Kalemler magazine, driven by the principle of simplification in language, to articulate the program of the Turkism movement. However, with the separation of Selanik from the Ottoman Empire after the Balkan Wars, this environment dissolved, and Gökalp relocated to Istanbul. During this time, other prominent intellectuals of the Turkism movement also moved to Istanbul, including Yusuf Akçura, who had to leave Kazan, and Ahmet Ağaoğlu and Hüseyinzade Ali, who had to leave Baku. Notably, these intellectuals were recognized as influential leaders of the Jadidism movement, contributing to educational and

görsel

cultural activities, writing articles in newspapers, and participating in political processes. *Türk Ocağı* and *Türk Yurdu* magazine played pivotal roles in the genesis of *Kızılma*, serving as platforms that brought these intellectuals together with Ziya Gökalp. Renowned writers and intellectuals from the Turkic world participated in various events organized by *Türk Ocağı*, including İsmail Gaspıralı, Fatih Kerimi, and Abdürreşid İbrahim.

Upon reviewing the articles and news published in the 30 issues leading up to the *Kızılma* poem, it becomes apparent that *Türk Yurdu* magazine served as an inspirational and invigorating source for Ziya Gökalp. The magazine provided information on current political, social, intellectual, and economic developments in the Turkic world through articles by Ahmet Ağaoğlu and Yusuf Akçura. It was noted that a new literary period had commenced among the Russian Turkic People, similar to the Ottoman state, with mention of the ulama leading society in religious understanding.

The *Kızılma* poem emerged from this background and emotional context. While previous analyses have made different prioritizations regarding the work's content, the Jadid elements within it have not been identified and analyzed. One of the central characters in the poem, *Baku Ay Hanım*, hailing from one of the major centers of the Jadid movement, is portrayed as an idealistic, well-educated woman from a wealthy family. Her aspiration to open a school and contribute to the future of her nation through quality education is a notable aspect. Sadeddin Molla elucidated that *Kızılma* symbolizes an ideal achievable through national unity encompassing the entire Turkish world, national thought, wisdom, peace, order, national history, and social solidarity. *Kızılma* School, established by Ms. Ay on the path to this goal, reflects the model of Jadid schools in terms of both curriculum and student profiles.

In conclusion, Gökalp views the Jadid Movement as the inaugural step and exemplar, reinforcing the belief that the *Kızılma* ideal can be realized in the context and content in which it was conceived.

görsel

Akademik
Bakış

59

Cilt 17
Sayı 33
Kış 2023

The Impact of “China-Central and Eastern Europe Cooperation” and “Belt and Road Initiative” on Sino-Albanian Relations

“Çin-Orta ve Doğu Avrupa İşbirliği” ve “Kuşak ve Yol Girişimi”nin Çin-Arnavutluk İlişkilerine Etkisi

Rahman NURDUN*

Abstract

The end of WW II in 1945 did not usher in a new era of lasting peaceful environment but brought in confrontations between two opposite camps based on two different ideologies and value systems: One was US-led Western industrialized countries in favor of democratic systems; another was Soviet Union dominated Eastern Bloc countries upholding socialism. China and Albania belong to the latter camp, but split with the Soviet Union after the death of Joseph Stalin due to Nikita Khrushchev's de-Stalinization stance. Subsequently, China and Albania forged an alliance against Soviet Union in 1950s until Albania fell out with China in 1978. Sino-Albanian Rapprochement was achieved in 1980s after the death of Enver Hoxha. Bilateral relations remained stable since and entered into a new phase symbolized by Chinese business engagement with the launch of China-Central and Eastern Europe Cooperation (China-CEEC) and “Belt and Road Initiative” (BRI). The aim of this study is to evaluate the impact of the Chinese new initiative on Sino-Albanian relations.

Key Words: China, Albania, the BRI, Enver Hoxha

Öz

İkinci Dünya Savaşı'nın 1945'te sona ermesi, kalıcı barış ortamının sağlanacağı yeni bir çağın başlangıcı olmadı, ancak iki farklı ideoloji ve değer sistemine dayanan iki karşıt kamp arasında çatışmalara yol açtı: Bunlardan biri, demokratik sistemlerden yana ABD liderliğindeki Batılı sanayileşmiş ülkelerdi; bir diğeri ise sosyalizmi savunan Sovyetler Birliği hakimiyetindeki Doğu Bloku ülkeleriydi. Çin ve Arnavutluk ikinci kampa ait, ancak Joseph Stalin'in ölümünden sonra Nikita Kruşçev'in Stalinizasyondan arındırma tutumu nedeniyle Sovyetler Birliği ile ayrıldılar. Daha sonra Çin ve Arnavutluk, 1950'lerde Sovyetler Birliği'ne karşı ittifak kurdular ve 1978'de Arnavutluk Çin'le arası bozuldu. 1980'lerde Enver Hoca'nın ölümünden sonra Çin-Arnavutluk yakınlaşması sağlandı. İkili ilişkiler o zamandan bu yana istikrarlı kaldı ve Çin-Orta ve Doğu Avrupa İşbirliği (Çin-CEEC) ve “Kuşak ve Yol Girişimi”nin (BRI) başlatılmasıyla Çin'in ticari ilişkilerinin simgelediği yeni bir aşamaya girdi. Bu çalışmanın amacı Çin'in yeni girişiminin Çin-Arnavutluk ilişkilerine etkisini değerlendirmektir.

Anahtar Kelimeler: Çin, Arnavutluk, Kuşak-Yol Girişimi, Enver Hoca

Introduction

The founding of the People's Republic of China (PRC) in October 1949 caught the attention of Albanian leader Enver Hoxha who immediately realized that

Makale Geliş Tarihi: 04.09.2023. Makale Kabul Tarihi: 20.11.2023.

Araştırma Makalesi / Künye: NURDUN, Rahman, “The Impact of “China-Central and Eastern Europe Cooperation” and “Belt and Road Initiative” on Sino-Albanian Relations”, Gazi Akademik Bakış Dergisi (GABD), Sayı: 33, Cilt: 17, Aralık 2023, s.61-73.

* Dr. Part-time Lecturer, Department of International Relations, Hacettepe University, Ankara, E-mail: rnurdun@gmail.com. ORCID ID: 0009-0009-1677-5226.

Gazi

Akademik
Bakış

61

Cilt 17
Sayı 33
Kış 2023

PRC's political system based on communist ideology was shared by Albania. Tirana wasted no time to establish diplomatic relations with China on November 23, 1949 and became one of the first countries that recognized China.¹ At the beginning, bilateral relations was limited to Chinese Ambassador to Budapest or Bucharest's joining Albanian festivals or memorial activities. However, the convergence of national interests gradually helped two countries move closer and closer and resulted in opening embassies in each other's capitals in 1954.² This was a major development for Sino-Albanian relations that was non-existent before 1949 due to long distance and lack of intention of establishing close friendship ties from both sides.³ After the estrangement of both China and Albania from Moscow in 1961, Sino-Albanian relations culminated in Albania receiving substantial aid until 1969, and deteriorated from 1971 onwards until the eventual split from each other in 1978. Therefore, before evaluating the impact of China's return to Albania through the BRI, it is worthwhile to tap into the Sino-Albanian political and economic relations during the Cold War, which may provide some insights on how Albania and China join hands once again within the context of China-CEEC and the BRI.

This article first begins with a brief overview on the background of Sino-Albanian Alliance; then provides in-depth information to shed light on the evolution of China's aid to Albania from 1956 until 1978. By exploring strategic concerns of both countries, this study aims to assess what impact China-CEEC and the BRI may have brought on Sino-Albanian Relations.

A Brief Historical Background of Sino-Albanian Alliance (1956-1978)

After the death of Stalin, the new leader of Moscow Khrushchev openly denounced polices of Stalin era, and called for the revision of the previous stance based on ideology. His policy also reflected his intention of advocating peaceful coexistence with the US-led Western Bloc by constructing a bipolar world to be ruled by the United States of America and the Soviet Union on agreed terms. This change of policy of de-Stalinization was met with fierce objection from the Chinese Communist Party in 1957 during the meeting of the Communist and Workers' Parties held in Bucharest. Albania, overriding all objections, opted to side with China to rise up against the de-Stalinization line of Khrushchev.⁴ It is believed that there were some other reasons

1 叶皓(YE Hao), “中国与阿尔巴尼亚关系发展历程及其经验教训”(The Historical Development of Sino-Albanian Relations and Lessons Learned), 国际问题研究2014年第6期 (International Studies, No. 6, 2014) retrieved May 29, 2023 from <https://zhuanlan.zhihu.com/p/39252442>

2 Ibid.

3 Enver Bytyçi, In the Shadows of Albania-China Relations (1960-1978), Cambridge Scholars Publishing, 2022. Retrieved June 2, 2023 from <https://www.cambridgescholars.com/resources/pdfs/978-1-5275-7768-8-sample.pdf>

4 周帅(ZHOU Shuai), “一带一路”投资政治风险研究之阿尔巴尼亚(One Belt and One Road Investment Risk Analysis Regarding Albania), retrieved May 29, 2023 from <http://>

for Albania to fall out with the Soviet Union. One of the major reasons was related to the new policy introduced by Khrushchev and it was thought to endanger Albanian leader’s power base, therefore, maintaining power at all costs and by any means became the best option for Enver Hoxha. Another reason was that Albania had already been unhappy with Soviet -Yugoslavian rapprochement, which was a sign of betrayal by Khrushchev.⁵ Therefore, it was in Enver Hoxha’s interest to split with Moscow and forge a new alliance with the People’s Republic of China, who did not pose any threat to Albanian territorial integrity and independence.

Severing ties with Moscow had been a huge challenge for Albania, given its small territory and population as well as weak economy. On the other hand, Albanian membership in the Warsaw Pact was another point of concern for Albanian leaders who were worried about possible Soviet military intervention. Albania’s continued defiance to de-Stalinization line further enraged Khrushchev, and eventually Moscow unilaterally cancelled its economic and military aid to Albania, withdrew all experts as well as its naval fleet from Albanian ports, and cut diplomatic ties with Albania in December 1961. Subsequently, China became Albania’s new strategic ally and replaced Soviet Union as aid provider.⁶ A declassified US document claimed that China seized the opportunity to win over Albania, thus acquiring a former Soviet ally in a region where Moscow considered as its backyard, meanwhile, China was fully aware of the economic burden this alliance might bring, but believed that the price was well worth the cost.⁷

From a geostrategic point of view, it is worth mentioning the international situation faced by China in early 1960s. On the one hand, China desperately needed to make friends with developing countries in order to break embargos imposed by the US-led Western Bloc, and on the other hand, China had entered into an ideological rivalry with Moscow⁸, therefore, a new ally was always welcome to further China’s interests in international arena. Albania was well suited for Chinese leadership to showcase Chinese socialism in European countries. Meanwhile, by siding with China, Albanian leadership

views.ce.cn/view/ent/201509/17/t20150917_6506387.shtml

5 叶皓(YE Hao),op.cit.

6 谿旭彬(SHEN Xubin), 最堵心的外交-中国援助阿尔巴尼亚(Most Annoying Diplomacy-China’s Aid to Albania) 华夏文摘(China News Digest) 2012年9月6日 (September 6, 2012), retrieved Jun 3, 2023 from <http://hx.cnd.org/2012/09/06/%E8%B0%8C%E6%97%AD%E5%BD%AC%EF%BC%9A%E6%9C%80%E5%A0%B5%E5%BF%83%E5%A4%96%E4%BA%A4%E2%80%95%E2%80%95%E4%B8%AD%E5%9B%BD%E6%8F%B4%E5%8A%A9%E9%98%BF%E5%B0%94%E5%B7%B4%E5%B0%BC%E4%BA%9A%EF%BC%88%E5%9B%BE/>

7 “The Albania-China Rift: for Tirana Few Options”, August 1977, Approval for Release 2003/10/29, CIA-RDP79R00603A002900070002-5, retrieved Jun 4, 2023 from <https://www.cia.gov/readingroom/docs/CIA-RDP79R00603A002900070002-5.pdf>

8 Victor Carneiro Corrêa Vieira, “From Third World Theory to Belt and Road Initiative: International Aid as a Chinese Foreign Policy Tool”, Contexto Internacional vol. 41(3) Sep/Dec 2019, retrieved June 6, 2023 from <http://dx.doi.org/10.1590/S0102-8529.2019410300003>

gosi

wanted to let its people know that they were the real defender of the International Communist Movement against the de-Stalinization process with the support of a new powerful ally-China,⁹ which became Albania's only window on the World during that time.¹⁰

Evolution of China's Aid to Albania (1961-1978)

When Soviet Union cut off its aid to Albania in Spring 1961, China rushed to Albania's rescue by providing hundreds of thousands tons of food aid and 250 million Chinese yuan financial aid, undertaking 19 complete projects, and thus helped Albania realize the almost still-born Third Five-Year Plan.¹¹ Afterwards, Sino-Albanian relations were further strengthened with "The Sino-Albanian Declaration" signed in January 1964 and the "The Sino-Albanian Declaration" inked in May 1966. Both of these documents laid a solid foundation for a strong cooperation in the following years.¹²

Within this context, in June 1965, Beijing offered around \$214 million loan for Albania's fulfillment of its Fourth Five-Year Plan (1966-1970).¹³ Between 1965 and 1970, with Chinese financial and technical support, Albania undertook 41 important projects of which 24 belonged to heavy industry sectors. During this period, it is worth noting that despite China's own financial difficulties, China managed to maintain its aid to Albania in terms of continuity, large quantity and good quality, and rendered aid on generous terms, either in the form of interest-free or low-interest credits and grants, and became an indispensable partner for the development of Albanian economy.¹⁴ According to Chinese sources, from 1954 to 1978, China granted Albania 75 loans worth over 10 billion Chinese yuan (of which 28% were in-kind support, military materials made up 48%, complete projects comprised 25% and 2% were grant support). Large-scale projects offered by China amounted to 142, of which 91 were completed, 23 were either almost completed or in the making, 17 were in the designing process. To promote Albania's industrial capacity, China helped build new industrial facilities in the fields of steel, chemical fertilizer, soda, acid copper-alloy, glass, papermaking, plastic and arms industry; increased the number of projects in the sectors of electrical power, mechanics, light industry, textiles, building materials, telecommuni-

gor

- 9 Marsela Musabelliu, Sino-Albanian Relations: 70 years of diplomatic ties in retrospect, Working Paper, ISSN: 2560-1628, 2019, No. 7, China-CEE Institute, retrieved June 3, 2023 from https://china-cee.eu/working_papers/sino-albanian-relations-70-years-of-diplomatic-ties-in-retrospect/
- 10 Ramadan Marmullaku, Albania And The Albanians, 1975, C. Hurst & Company, London, retrieved Jun 5, 2023 from <https://michaelharrison.org.uk/wp-content/uploads/2022/06/Albania-and-the-Albanians-Ramadan-Marmuuaku-Hurst-London-1975.pdf>
- 11 谿旭彬(SHEN Xubin),op.cit.
- 12 Ibid.
- 13 Elez Biberaj, Albanian-Chinese Relations 1962-1969, JULY 6, 2020, retrieved June 3, 2023 from <https://tiranaobservatory.com/2020/07/06/albanian-chinese-relations-1962-1969/>
- 14 Ibid.

cations, thus greatly improved Albania’s industrial level.¹⁵ Among these projects, the most well-known projects were, the Metallurgical Plant in the city of Elbasan, the Tractor Plant in Tirana, the Oil Refining plant in Ballsh,¹⁶ the Textile Production Plant in Berat, two out of three Hydropower Plants along the streams of Drini River, the Chemical Plant in Fier.¹⁷

During these hectic years of bilateral relations, China’s aid was portrayed by Albania as the best model to follow for other socialist countries, which was in stark contrast from the aid provided by the “imperialists” and Soviet “revisionists.” Despite the rhetoric, in fact, Albania was not satisfied with Chinese equipment and considered Chinese experts were not as sophisticated as those of the Soviet.¹⁸ Some Albanian sources argue that Chinese aid sometimes put constraints on Albania’s industrial policy due to its lower quality and poor coordination in the implementation of industrial projects. In addition, due to long distance between two countries, it took Chinese commodities long time to reach Albania, therefore, it created problems in the completion of various industrial projects, giving rise to readjustments in investments and construction, and Tirana ended up not achieving its major plan objectives.¹⁹

However, from the Chinese perspective, Chinese officials involved in the past aid activities had been quite discontent with Chinese aid policy for Albania. For instance, former Ambassador to Albania late General Geng Biao recalled in his memoir as such:

“during that time, I was very much worried by our aid to Albania, because China’s aid to Albania was given under such circumstances when China was suffered by embargos and was struggling with economic difficulties. Since 1954, China rendered economic and military aid to Albania valued at nearly 9 billion Chinese yuan. It means about 4000 yuan per capita taking into account of Albania’s two million population. It was a big money if we consider annual per capita income in China only around 200 yuan. The annual output of China-built chemical fertilizer factory was 200 thousand tons, which already surpassed the amount of fertilizer applied in agricultural soils in China. Military aid, on the other hand, was so huge that it exceeded Albanian army’s defense needs. However, Albanian leaders

- 15 王洪起(WANG Hongqi), “山鹰之国亲历” (Personal Experience in the Country of the Eagle), 新华出版社(Xinhua Publishing House), 2008年, p.35.
- 16 Jens Bastian, China’s Evolving Footprint in the Western Balkans: Navigating Between the Belt and Road Initiative and the Covid-19 Pandemic. July 16, 2020, Retrieved Jun 6 2023 from <https://tiranaobservatory.com/2020/07/16/chinas-evolving-footprint-in-the-western-balkans-navigating-between-the-belt-and-road-initiative-and-the-covid-19-pandemic/>
- 17 Marsela Musabelliu,,op.cit.
- 18 Albania: A Country Study, Federal Research Division Library of Congress Edited by Raymond Zickel and Walter R. Iwaskiw Research, April 1992, retrieved Jun 6, 2023 from <https://tile.loc.gov/storage-services/master/frd/frdcstdy/al/albaniacountrystoozick/albaniacountrystoozick.pdf>
- 19 Elez Biberaj,op.cit.

gors

*reckoned that it was entirely natural that China should provide aid to Albania. Enver Hoxha openly declared that Albania should possess what China had already possessed...*²⁰

Chinese veteran journalist Wang Hongqi, who was stationed in Tirana during the Cold Wars years, shared similar observation. In his book, Wang revealed some appalling situations concerning attitudes of Albanians towards Chinese aid material and how they thought it was perfectly justified: “Albanians did not appreciate our aid. We frequently witnessed how those steels, mechanical devices and precision equipment, which were shipped from China with tremendous difficult journeys, were just randomly placed in open-air locations, being battered by the wind and the rain...”²¹ Nevertheless, for the sake of ideological solidarity, Chinese Supreme leader Chairman Mao openly denounced any criticism related to aid to Albania at the height of Chinese Cultural Revolution. Indeed, between 1960 and 1970, the interests of the two ruling parties were highly convergent and reached the climax of Albania as the only ally endorsing Mao’s Cultural Revolution.²² In international area, Albania returned China’s favor by providing consistent support for Beijing’s policies,²³ especially spearheaded the campaign of developing countries for China’s entry into the United Nations.²⁴ Soviet invasion of Czechoslovakia led to Albania’s withdrawal from the Warsaw Pact in 1968. With Chinese assistance, Albania mobilized many resources to construct military underground facilities such as bunkers and anti-bombing shelters.²⁵

Nevertheless, preoccupied with the idea of possible Soviet invasion, Chairman Mao softened rhetoric towards the United States in 1969. However, Mao’s diplomatic maneuver caused dismay in Tirana. Premier Zhou Enlai’s subsequent meeting with Soviet Premier Aleksey Nikolayevich Kosygin (took place at Beijing Airport upon Soviet request)²⁶ further alienated Tirana from Beijing, an undercurrent of ideological rift came to surface.²⁷ However,

20 谿旭彬(SHEN Xubin), op.cit. for some other Chinese aid figures, see Sanja Arežina, “Reflections of the “Belt and Road” Initiative and China-CEEC Cooperation on the Perceptions of China Pervading the Public Discourse in Albania”, 6 July 2020, ISSN: 2560-1628, China-CEE Institute, retrieved June 6, 2023 from https://china-cee.eu/wp-content/uploads/2020/07/Working_paper-202027-by-Sanja-Arez%CC%8Cina.pdf

21 谿旭彬(SHEN Xubin), op.cit.

22 Peter R. Prifti, Albania’s “Cultural Revolution”, c/68-9 September 1968, Center for International Studies, Massachusetts Institute Of Technology, retrieved Jun 5, 2023 from <https://core.ac.uk/download/pdf/18623833.pdf>

23 Ylber Marku (2017). Sino-Albanian relations during the Cold War, 1949-1978: An Albanian perspective (Doctor’s Thesis, Lingnan University, Hong Kong). Retrieved June 4, 2023 from http://commons.ln.edu.hk/his_etd/11/

24 Elez Biberaj, op.cit.

25 Ylber Marku, op.cit.; “The Cold War bunkers that cover a country”, retrieved June 6, 2023 from <https://www.bbc.com/future/article/20181102-the-cold-war-bunkers-that-cover-a-country>

26 “Information about A.N. Kosygin’s Conversation With Zhou Enlai on 11 September 1969”, retrieved Jun 6, 2023 from <https://digitalarchive.wilsoncenter.org/document/information-about-kosygin-conversation-zhou-enlai-11-september-1969>

27 周帅(ZHOU Shuai), op.cit.

gor

Albania remained committed to supporting China’s bid for UN seat²⁸ and played a leading role to get the resolution passed in the UN General Assembly in getting China into UN by ousting the Republic of China (Taiwan).²⁹ As Albania already became heavily dependent on Chinese aid, Enver Hoxha refrained from openly accusing China for improving relations with the United States, but relations became strained.³⁰

Despite uneasy bilateral relations, in August 1970, Albania sent an official delegation to Beijing asking for China’s support for its Fifth Five-Year Plan (1971-1975), which involved a loan of 320 million yuan, China agreed to provide 195 million yuan long-term loan to Albania’s satisfaction.³¹ In October 1974, Albanian Prime Minister Mehmet Shehu sent a letter to late Chinese Premier Zhou Enlai requesting China’s financial support to its Sixth Five-Year Plan, which included \$50 million cash, 20 complete projects (to be financed by given loan) and 98 item materials, altogether valued at 500 million yuan. Albanian demand was more than China could chew due to its large quantity and the fact that Chinese economy was already drifting to the verge of bankruptcy, therefore, Chinese leadership decided to provide 100 million yuan instead after tough negotiations with Albanian delegation.³² In his report to Enver Hoxha, head of Albanian Delegation Adil Çarçani expressed his frustration and strong disappointment after China only agreed to building 10 new works instead of 20.³³

After Mao’s death, Enver Hoxha’s open criticism of Chinese new leadership and his fierce defamation campaign against Chinese Communist Party exceeded the level of Chinese tolerance. Then came the Chinese official announcement in 7 July 1978, in which it notified Albanian government about the complete termination of economic and military aid and immediate withdrawal of Chinese experts stationed in Albania.³⁴ However, unlike Soviet Union version of aid termination, China did not abandon almost completed projects but chose to finish remaining projects during the same year.³⁵

28 Gjon Boriçi, the Fall of the Albanian-Chinese Relations 1971-1978, ILIRIA International Review 6(1):107, July 2016, retrieved Jun 5, 2023 from https://www.researchgate.net/publication/305744722_The_fall_of_the_Albanian_-_Chinese_Relations_1971-1978/link/5891e5c7aca272f9a5581b40/download

29 “Struggle to restore China’s lawful seat in the United Nations”, retrieved Jun 5, 2023 from https://www.fmprc.gov.cn/eng/ziliao_665539/3602_665543/3604_665547/200011/t20001117_697805.html

30 Gjon Boriçi, op.cit.

31 郭毓华(GUO Yuhua), 1979年: 从亲密战友到彻底决裂的中阿关系(1979: Sino-Albanian Relations from Intimate Friend to Complete Break-off), retrieved Jun 5, 2023 from <http://www.zxls.com/Item/1457.aspx>

32 Ibid.

33 Gjon Boriçi, op.cit.

34 “Chinese Foreign Ministry’s Note on China’s Forced Cessation of Aid to Albania,” Peking Review, No. 29, July 21, 1978, pp. 20-23. retrieved Jun 6, 2023 from <https://www.marxists.org/subject/china/peking-review/1978/PR1978-29.pdf>

35 John Franklin Copper, China’s Foreign Aid 1978, Occasional Papers/ Reprints Series in Contemporary Asian Studies, Number 8 - 1979 (29), retrieved Jun 6, 2023 from <https://core.ac.uk/download/pdf/56353791.pdf>

Gjon

Akademik
Bakış

67

Cilt 17
Sayı 33
Kış 2023

Tirana's Response to China-CEEC and the BRI

Following the death of Enver Hoxha in 1985, new Albanian leadership softened its harsh stance toward China, and Sino-Albanian relations entered a new phase towards relaxation of strained relations caused by ideological difference. Despite Albanian government's intention for repairing damaged bilateral relations, no substantial improvement materialized until 1989, when a protocol on economic and technological cooperation was inked by China and Albania to further bilateral relations. Afterwards, Albania's interactions with China remained at a low level albeit exchange of political and economic visits until 2005.³⁶ The real breakthrough in bilateral relations came in April 2012 when China launched its "16+1" Cooperation Mechanism with Central and Eastern European countries (China-CEE Cooperation)³⁷. This mechanism took Sino-Albanian relations onto the "fast track".³⁸ Bilateral relations got further impetus when Albania signed up to join China's BRI in 2017.

In recent years, the China-CEE Cooperation has been gradually merged with the BRI strategy.³⁹ Chinese investments in Albania are mostly related to energy and transport sectors, but with mixed blessings and receiving widespread media coverage and becoming hot topics of public opinion. In energy sector, Chinese company Geo-Jade Petroleum made a major breakthrough by getting hold of American-Canadian Bankers Petroleum for US\$575 million, thus acquiring the major oil extraction field in Albania, such as Patos-Marinza oilfield, Europe's largest onshore oil reserve, as well as a 100 percent interest in the Kucova oilfield, Albania's second largest oilfield.⁴⁰

Chinese performance in the transport sector however did not work out as well as expected. In 2013, Albania started its negotiation with China Communications Construction Company to upgrade small Shëngjin port at a cost of around 2.2 billion euros, but it did not bear fruit. In 2015, the Albanian government failed to reach a deal with China State Construction Company to build a highway connecting Tirana with the Dibra/Debar region on the Macedonian border. Should they have reached an agreement; the project would have been financed by the Exim Bank of China with a loan worth 250 million

36 Anne-Marie Brady, Hiromichi Higashi, "Are we real friends? Albania-China relations in the Xi Era", 17.9.2019, retrieved June 6, 2023 from <https://sinopsis.cz/en/are-we-real-friends-albania-china-relations-in-the-xi-era/>. Marsela Musabelliu, op.cit.

37 "Cooperation between China and Central and Eastern European Countries", retrieved June 7, 2023 from <http://www.china-ceec.org/eng/>

38 周帅(ZHOU Shuai), op.cit.

39 高晓川(GAO Xiaochuan), "一带一路"与中东欧: "16 +1" 机制下中国 - 中东欧经贸合作及建议(One Belt and One Road and China-Central and Eastern Europe: China-Central and Eastern Europe Economic and Commercial Cooperation and Suggestions Under the '16+1' Mechanism), retrieved Jun 8, 2023 from <http://47.94.233.156/RMBase/SysJP/Multimedia/Pdf.ashx?ID=214730&contentid=661130&form=browse>. "How the 16+1 Cooperation promotes the Belt and Road Initiative", China-CEEC Think Tank Book Series Huang Ping, Liu Zuokui, Edited, Retrieve June 8, 2023 from <https://sha.static.vipsite.cn/media/thinktank/attachments/0127811c10d2e4b9c9090b6240f73362.pdf>

40 Anne-Marie Brady, Hiromichi Higashi, op.cit.

Euros. It is believed that Albania gave up this deal because of concerns over increasing public debt.⁴¹ Second transport related project proposal was Adriatic – Ionian Highway that stretches from Trieste to Kalamata, linking Italy, Slovenia, Croatia, Bosnia and Herzegovina, Montenegro, Albania and Greece once completed. Although Albania, Montenegro and the Chinese firm (Pacific Chinese) signed a trilateral Memorandum of Understanding in November 2015, massive student protests broke out in late 2018 which forced the Albanian government to scrap plans concerning the Thumanë–Kashar section development of the said highway in 2019.⁴² Last controversial case of Chinese investment in transport is associated with Tirana Nënë Tereza International Airport. In 2017, Hong Kong-based China Everbright and Friedmann Pacific Asset Management Ltd. obtained 100 percent of the shares in Nënë Tereza International Airport with management license until 2027.⁴³ This acquisition is a milestone for Chinese investments because it was the first time for a Chinese firm to get 100 percent hold of a national gateway airport in the CEEC region. This also symbolized growing footprints of Chinese capital in Albanian economy. However, due to the sharp drop of passenger volume caused by the coronavirus pandemic in 2020, China Everbright gave up its operation license by selling 100 % of its stake, setting a bad example for Chinese investment in the BRI countries in just four years after its signature.⁴⁴

Cases of Chinese investments mentioned above made Albania the only country in the Western Balkans where no large infrastructure projects were undertaken with Chinese loans. According to skeptics, the nature of Chinese loan-based model of infrastructure project implementation might be the major reason for this setback. Chinese model is well known for its way of using Chinese contractors, workers, and materials to implement infrastructure projects overseas, which is contrary to EU rules and gives rise to public debt.⁴⁵ In addition, there might exist some negative impressions among Albanians towards the quality of Chinese projects while suspecting the motives behind Chinese investment. Moreover, given Albania’s close relationship with the United States, Sino-American tensions might compel Albanian government to engage with China through developing some projects with little strategic value.⁴⁶

41 China In The Western Balkans, op.cit.

42 Anne-Marie Brady, Hiromichi Higashi, op.cit.

43 Jens Bastian, op.cit. China In The Western Balkans, April 2020 Issue, Balkan Investigative Reporting Network, retrieved June 7, 2023 from <https://consultancy.birn.eu.com/wp-content/uploads/2020/05/China-in-the-Western-Balkans-April-2020.pdf>

44 Branislav Stanicek with Simona Tarpova, “China’s strategic interests in the Western Balkans”, Briefing, retrieved June 7, 2023 from [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2022/733558/EPRS_BRI\(2022\)733558_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2022/733558/EPRS_BRI(2022)733558_EN.pdf)

45 Ana Krstinovska, China’s Aid in the Western Balkans: Supporting Development, Undermining Good Governance, Policy Paper, retrieved June 7, 2023 from https://chinaobservers.eu/wp-content/uploads/2022/03/CHOICE_policy-paper_balkan_web_08.pdf

46 Ibid.

gost

Akademik
Bakış

69

Cilt 17
Sayı 33
Kış 2023

Conclusion

After a hiatus of many years, China's return to the Balkans in general, and to Albania in particular, has some strategic implications.⁴⁷ For instance, the CEE countries (except Greece) were all under communist regimes during the Cold War, which means they have a common legacy with China in terms of communist ideology. Among them, Albania stands out as China's staunch ally in 1960s.⁴⁸ Albania's NATO membership, connection to EU and its large Muslim populations are among the other reasons for Chinese decision-makers to restore and deepen its relations with Albania.⁴⁹

China-CEEC cooperation and the BRI have signaled further strategic importance of Albania. In the eyes of the current Chinese leadership, Albania is no longer the close ally for its ideological and strategic war against the Soviet Union in the past, rather a source of natural resources and the shortest overland route between the Adriatic and the Aegean seas. In other words, Albania stands out as a useful hub for transporting Chinese goods to Europe.⁵⁰

From the patterns of China's foreign policy implementation in recent years, it is quite evident that the BRI is the major policy instrument for China to advance its economic interest in most parts of the world especially in the fields of transport, energy and communication infrastructure. Hence, China's engagement in infrastructure development in the Western Balkans has great strategic value for the BRI's overall progress.⁵¹ However, according to Chinese sources, the state relations between China and the 16 Central and Eastern European countries are at different "levels" as such: *strategic partnership* (Serbia, Poland and the Czech Republic), *comprehensive friendly and cooperative relations* (Romania), *friendly and cooperative relations* (Hungary), and *comprehensive cooperation partnerships* (Croatia), *general relations* (other CEE countries).⁵² It is obvious that Albania belongs to category of the "other CEE countries", which can be justified by most recent Chinese academic studies on China-CEEC and the BRI.⁵³ Furthermore, case

gost

- 47 Heather A. Conley, Jonathan E. Hillman, Donatienne Ruy, Maesea McCalpin, China's "Hub-and-Spoke" Strategy in the Balkans, retrieved June 7, 2023 from https://csis-website-prod.s3.amazonaws.com/s3fs-public/publication/200427_ChinaStrategy.pdf
- 48 Wouter Zweers, Vladimir Shopov, Frans-Paul van der Putten, Mirela Petkova and Maarten Lemstra, "China's approach to the Western Balkans "in "China and the EU in the Western Balkans", Published by: Clingendael Institute (2020) Stable URL: <https://www.jstor.org/stable/resrep26541.6>; "外交最前排|中国-中东欧国家合作为何如此重要?"(Front Row in Diplomacy-Why China-CEEC Is So Important?), retrieved June 8,2023 from http://www.xinhuanet.com/world/2021-02/09/c_1127084585.htm
- 49 Anne-Marie Brady, Hiromichi Higashi,op.cit.
- 50 Ibid.
- 51 Wouter Zweers et al, op.cit.
- 52 朱晓中(ZHU Xiaozhong), 中国 - 中东欧国家合作应成为 "一带一路"建设示范区(China -Central and Eastern Europe Cooperation Should Become the Model for the BRI), retrieved June 8, 2023 from <http://47.94.233.156/RMBase/SysJP/Multimedia/Pdf.ashx?ID=212178&contentid=651888&form=browse>
- 53 张永安(ZHANG Yong-an), 尚宇红(SHANG Yu-hong) "一带一路"框架下中国—中东欧合作的希望与挑战(On the Prospect and Challenges of the Cooperation between China and Middle and East Europe under the One Belt and One Road Initiative), retrie-

studies show that Chinese investments are relatively small and symbolic, and lack of highest level visit from China to Albania does not match the importance China attaches to Tirana, while total investments so far do not exceed \$800 million,⁵⁴ which makes Albania the only country in the Western Balkans not benefitted from any BRI related loans.⁵⁵

References:

- AREŽINA, Sanja. “Reflections of the “Belt and Road” Initiative and China-CEEC Cooperation on the Perceptions of China Pervading the Public Discourse in Albania”, 6.6 2023, https://china-cee.eu/wp-content/uploads/2020/07/Working_paper-202027-by-Sanja-Arez%CC%8Cina.pdf
- BASTIAN, Jens. “China’s Evolving Footprint in the Western Balkans: Navigating Between the Belt and Road Initiative and the Covid-19 Pandemic”, 6.6. 2023, <https://tiranaobservatory.com/2020/07/16/chinas-evolving-footprint-in-the-western-balkans-navigating-between-the-belt-and-road-initiative-and-the-covid-19-pandemic/>
- BIBERAJ, Elez. “Albanian-Chinese Relations 1962-1969”, 3.6.2023, <https://tiranaobservatory.com/2020/07/06/albanian-chinese-relations-1962-1969/>
- BLAZEVSKE, Bojan. “Zero benefits for Albania from China’s Belt and Road Initiative”, 9.6.2023, <https://meta.mk/en/zero-benefits-for-albania-from-chinas-belt-and-road-initiative/>
- BORIČI, Gjon. “the Fall of the Albanian-Chinese Relations 1971-1978”, *ILIRIA International Review* 6(1):107, 5.6.2023, https://www.researchgate.net/publication/305744722_The_fall_of_the_Albanian_-_Chinese_Relations_1971-1978/link/5891e5c7aca272f9a5581b40/download
- BRADY, Anne-Marie -Hiromichi Higashi, “Are we real friends? Albania-China relations in the Xi Era”, 6.6.2023, <https://sinopsis.cz/en/are-we-real-friends-albania-china-relations-in-the-xi-era/>
- BYTYÇI, Enver, *In the Shadows of Albania-China Relations (1960-1978)*, Cambridge Scholars Publishing, 2022. <https://www.cambridgescholars.com/resources/pdfs/978-1-5275-7768-8-sample.pdf>
- “China In The Western Balkans”, April 2020 Issue, *Balkan Investigative Reporting Network*, 7.6.2023, <https://consultancy.birn.eu.com/wp-content/uploads/2020/05/China-in-the-Western-Balkans-April-2020.pdf>

ved June 8, 2023 from <https://sha.static.vipsite.cn/media/thinktank/attachments/ae6a80915dd0807ff3dco2934e9125fb.pdf>; 吴志成. “一带一路”倡议与中国-中东欧国家合作(the BRI and China-CEEC), 统一战线学研究2017 (6), 107-112 (Journal of United Front Science, No.6, 2017, pp- 107-112) . Retrieved June 8, 2023 from <https://sha.static.vipsite.cn/media/thinktank/attachments/6bo4669545bad2256e40cdo820e6927f.pdf>

侯永志(HOU Yongzhi), 刘培林(LIU Peilin), 何建武(HE Jianwu), “与中东欧国家“一带一路”合作的挑战、潜力及政策建议”(Challenge, Potential and Policy Advice Regarding Cooperation with Central and Eastern European Countries In Line With the BRI), 2018-04-26 ,retrieved June 8, 2023 from http://www.china.com.cn/opinion/think/2018-04/26/content_50967698.htm; 龙静(LONG Jing), 中国与中东欧国家在“一带一路”上的创新合作(Innovative Cooperation of China-Central and Eastern Europe Cooperation Mechanism In line With the BRI), 欧亚经济, 2020第4期(Russian, East European & Central Asian Economy, 2020, No.4), retrieved June 8, 2023 from <http://www.ojj-oys.org/UploadFile/Issue/jforxodo.pdf>; 张海燕(ZHANG Haiyan), 徐蕾(XU Lei), 中国与中东欧国家科技创新合作的潜力与重点领域分析 (Analysis on the Potential and Key Fields of Science, Technology and Innovation Cooperation between China and CEECs), 区域经济评论2021年第6期(Regional Economic Review, 2021, No.6).

54 Sanja Arežina, op.cit.

55 “Zero benefits for Albania from China’s Belt and Road Initiative”, retrieved Jun9, 203 from <https://meta.mk/en/zero-benefits-for-albania-from-chinas-belt-and-road-initiative/>

gost

Akademik
Bakiş

71
Cilt 17
Sayı 33
Kış 2023

- “Chinese Foreign Ministry’s Note on China’s Forced Cessation of Aid to Albania,” *Peking Review*, No. 29, July 21, 1978, pp. 20-23. 6.6.2023, <https://www.marxists.org/subject/china/peking-review/1978/PR1978-29.pdf>
- COPPER, John Franklin, “China’s Foreign Aid 1978”, *Occasional Papers/ Reprints Series in Contemporary Asian Studies*, Number 8-1979 (29), 6.6.2023 <https://core.ac.uk/download/pdf/56353791.pdf>
- “Cooperation between China and Central and Eastern European Countries”, 7.6.2023, <http://www.china-ceec.org/eng/>
- CONLEY, Heather A., Jonathan E. Hillman, Donatienne Ruy, Maesea McCalpin , “China’s ‘Hub-and-Spoke’ Strategy in the Balkans”, 7.6.2023, https://csis-website-prod.s3.amazonaws.com/s3fs-public/publication/200427_ChinaStrategy.pdf
- “Front Row in Diplomacy-Why China-CEEC Is So Important? / “外交最前排|中国-中东欧国家合作为何如此重要? 8.6.2023 http://www.xinhuanet.com/world/2021-02/09/c_1127084585.htm
- GAO, Xiaochuan/高晓川. “One Belt and One Road and China-Central and Eastern Europe: China-Central and Eastern Europe Economic and Commercial Cooperation and Suggestions Under the ‘16+1’ Mechanism / “一带一路”与中东欧: “16 +1” 机制下中国-中东欧经贸合作及建议 8.6.2023, <http://47.94.233.156/RMBase/SysJP/Multimedia/Pdf.ashx?ID=214730&contentid=661130&form=browse>
- GUO, Yuhua/郭毓华. “Year 1979: Sino-Albanian Relations from Intimate Friend to Complete Break-off”/1979年: 从亲密战友到彻底决裂的中阿关系. 5.6.2023 <http://www.zxls.com/Item/1457.aspx>
- HOU, Yongzhi/侯永志- LIU, Peilin/刘培林/HE, Jianwu/何建武. “Challenge, Potential and Policy Advice Regarding Cooperation with Central and Eastern European Countries In Line With the BRI” “与中东欧国家“一带一路”合作的挑战、潜力及政策建议”, 8.6.2023, http://www.china.com.cn/opinion/think/2018-04/26/content_50967698.htm
- HUANG, Ping and Liu Zuokui, “How the 16+1 Cooperation promotes the Belt and Road Initiative”, *China-CEEC Think Tank Book Series*, 8.6.2023 <https://sha.static.vipsite.cn/media/think-tank/attachments/0127811c10d2e4b9c9090b6240f73362.pdf>
- “Information about A.N. Kosygin’s Conversation With Zhou Enlai on 11 September 1969”, 6.6.2023, <https://digitalarchive.wilsoncenter.org/document/information-about-kosygin-conversation-zhou-enlai-11-september-1969>
- KRSTINOVSKA, Ana. “China’s Aid in the Western Balkans: Supporting Development, Undermining Good Governance”, *Policy Paper*, 7.6.2023 https://chinaobservers.eu/wp-content/uploads/2022/03/CHOICE_policy-paper_balkan_web_08.pdf
- LONG, Jing/龙静. “Innovative Cooperation of China-Central and Eastern Europe Cooperation Mechanism In Line With the BRI”/中国与中东欧国家在“一带一路”上的创新合作, *Russian, East European & Central Asian Economy*, 2020, No.4/欧亚经济, 2020第4期. 8.6. 2023 <http://www.oymj-oys.org/UploadFile/Issue/jforxodo.pdf>.
- MARKU, Ylber, “Sino-Albanian relations during the Cold War, 1949-1978: An Albanian perspective”, 2017 (Doctor’s Thesis, Lingnan University, Hong Kong). 4.6.2023, http://commons.ln.edu.hk/his_etd/11/
- MARMULLAKU, Ramadan. *Albania and the Albanian*, 1975, C. Hurst & Company, London, 5.6.2023, <https://michaelharrison.org.uk/wp-content/uploads/2022/06/Albania-and-the-Albansians-Ramadan-Marmuaku-Hurst-London-1975.pdf>
- MUSABELLIU, Marsela. “Sino-Albanian Relations: 70 years of diplomatic ties in retrospect”, *Working Paper*, ISSN: 2560-1628, 2019, No. 7, China-CEE Institute, 3.6.2023 https://china-cee.eu/working_papers/sino-albanian-relations-70-years-of-diplomatic-ties-in-retrospect/
- PRIFTI, Peter R. *Albania’s Cultural Revolution*, c/68-9 September 1968, Center for International Studies, Massachusetts Institute Of Technology, 5.6.2023 <https://core.ac.uk/download/>

gor

The Impact of “China-Central and Eastern Europe Cooperation” and
“Belt and Road Initiative” on Sino-Albanian Relations

pdf/18623833.pdf

SHEN, Xubin/ 谌旭彬. “Most Annoying Diplomacy-China’s Aid to Albania”最堵心的外交-中国援助阿尔巴尼亚. *China News Digest*, September 6, 2012/华夏文摘3.6.2023 <http://hx.cnd.org/2012/09/06/%E8%B0%8C%E6%97%AD%E5%BD%AC%EF%B-C%9A%E6%9C%80%E5%A0%B5%E5%BF%83%E5%A4%96%E4%BA%A4%E2%80%95%E2%80%95%E4%B8%AD%E5%9B%BD%E6%8F%B4%E5%8A%A9%E9%98%B-F%E5%B0%94%E5%B7%B4%E5%B0%BC%E4%BA%9A%EF%BC%88%E5%9B%BE/>

“Struggle to restore China’s lawful seat in the United Nations”, 5.6.2023, https://www.fmprc.gov.cn/eng/ziliao_665539/3602_665543/3604_665547/200011/t20001117_697805.html

STANICEK, Branislav -Simona Tarpova, “China’s strategic interests in the Western Balkans”, BRIEFING, 7.6.2023, [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2022/733558/EPRS_BRI\(2022\)733558_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2022/733558/EPRS_BRI(2022)733558_EN.pdf)

“The Albania-China Rift: for Tirana Few Options”, August 1977, Approval for Release 2003/10/29, CIA-RDP79R00603A002900070002-5, 4.6.2023 <https://www.cia.gov/readingroom/docs/CIA-RDP79R00603A002900070002-5.pdf>

“The Cold War bunkers that cover a country”, 6.6.2023 <https://www.bbc.com/future/article/20181102-the-cold-war-bunkers-that-cover-a-country>

VIEIRA, Victor Carneiro Corrêa. “From Third World Theory to Belt and Road Initiative:International Aid as a Chinese Foreign Policy Tool”, *Contexto Internacional*, vol. 41(3) Sep/Dec 2019, 6.6.2023 from <http://dx.doi.org/10.1590/S0102-8529.2019410300003>

WANG, Hongqi/王洪起. *Personal Experience in the Country of the Eagle*山鹰之国亲历, Xinhua Publishing House, 2008.

WU, Zhicheng/吴志成. “the BRI and China-CEEC” 一带一路”倡议与中国-中东欧国家合作. *Journal of United Front Science*, No.6, 2017, pp- 107-112/ 统一战线学研究, 8.6. 2023, <https://sha.static.vipsite.cn/media/thinktank/attachments/6b04669545bad225640cd0820e6927f.pdf>

YE, Hao/ 叶皓. “The Historical Development of Sino-Albanian Relations and Lessons Learned” 中国与阿尔巴尼亚关系发展历程及其经验教训/*International Studies*, No. 6, 2014/国际问题研究, 29.5.2023, https://www.ciis.org.cn/gjwtyj/qkml/2014n/202007/t20200714_2265.html.

ZHANG, Haiyan/张海燕- Xu, Lei/徐蕾. “Analysis on the Potential and Key Fields of Science, Technology and Innovation Cooperation between China and CEECs” 中国与中东欧国家科技创新合作的潜力与重点领域分析. *Regional Economic Review*, 2021, No.6/ 区域经济评论.

ZHANG, Yong-an/张永安- SHANG Yu-hong/尚宇红. “On the Prospect and Challenges of the Cooperation between China and Middle and East Europe under the One Belt and One Road Initiative” “一带一路”框架下中国—中东欧合作的希望与挑战, 8.6.2023 <https://sha.static.vipsite.cn/media/thinktank/attachments/ae6a80915dd0807ff3dc02934e9125fb.pdf>.

ZICKEL, Raymond and Walter R. Iwaskiw. *Albania: A Country Study*, Federal Research Division Library of Congress, April 1992, 6.6.2023, <https://tile.loc.gov/storage-services/master/frd/frdcdstdy/al/albaniacountrystoozick/albaniacountrystoozick.pdf>

ZHOU, Shuai/周帅. “One Belt and One Road Investment Risk Analysis Regarding Albania” 一带一路投资政治风险研究之阿尔巴尼亚, 29.5.2023, http://views.ce.cn/view/ent/201509/17/t20150917_6506387.shtml

ZHU, Xiaozhong/朱晓中. “China –Central and Eastern Europe Cooperation Should Become the Model for the BRI” 中国 - 中东欧国家合作应成为 “一带一路” 建设示范区. 8.6.2023, <http://47.94.233.156/RMBase/SysJP/Multimedia/Pdf.ashx?ID=212178&contentid=651888&form=browse>

ZWEERS, Wouter, Vladimir Shopov, Frans-Paul van der Putten, Mirela Petkova and Maarten Lemstra, “China’s approach to the Western Balkans”, *China and the EU in the Western Balkans*, Clingendael Institute (2020) Stable URL: <https://www.jstor.org/stable/resrep26541.6>

gazi

Akademik
Bakış

73

Cilt 17
Sayı 33
Kış 2023

1934 Tarihli Talimatnameye Göre Erken Cumhuriyet Döneminde Bulaşıcı ve Salgın Hastalıklarla Mücadelede Seyyar Tabiplik

Itinerant Medical Practice in the Fight Against Infectious and Epidemic Diseases in the Early Republic Period According to the Instruction Dated 1934

Asaf ÖZKAN* - Hüseyin KALEMLİ**

Öz

Tarihin ilk dönemlerinden itibaren her zaman insanlık için büyük bir tehdit olan bulaşıcı ve salgın hastalıklarla mücadelede çeşitli yollara başvurulmuştur. Gerek Osmanlı döneminde gerekse Cumhuriyet'in ilk yıllarında Türkiye'de de birçok bulaşıcı hastalıkla mücadele edilmiş ve bu mücadelede farklı uygulamalardan yararlanılmıştır. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçen bulaşıcı ve salgın hastalıklarla mücadelede yürürlüğe konulan uygulamalardan birisi de seyyar tabiplik olmuştur. Osmanlı döneminde başlangıçta frengi ile mücadele çerçevesinde belirli vilayet ve sancaklarda görevlendirilmeye başlanan seyyar tabipler diğer bulaşıcı ve salgın hastalıklarla mücadelede de görev üstlenmişlerdir. Osmanlı döneminde seyyar tabiplerin çalışma koşullarını belirlemek için farklı talimatnameler hazırlanmıştır. Cumhuriyet döneminde de gerek frengi gerekse diğer bulaşıcı ve salgın hastalıklar devam etmiş, uzun yıllar süren savaşlar neticesinde yorgun düşmüş olan Anadolu insanını derinden etkilemiştir. Bu nedenle Cumhuriyetin ilk yıllarında da frengi ile diğer bulaşıcı ve salgın hastalıklarla mücadelede yine seyyar tabipler önemli bir yer tutmuştur. Bu bağlamda seyyar tabipler hakkında 1934 yılında yeni bir talimatname hazırlanmış ve yürürlüğe konulmuştur. Yürürlüğe konulan yeni talimatname hem öncekilerden daha geniş ve kapsamlı olması hem de erken cumhuriyet döneminin sağlık politikalarını ortaya koyması açısından oldukça önemlidir. Bu tarihten itibaren seyyar tabipler frengi ya da diğer bulaşıcı ve salgın hastalıklarla mücadelede hazırlanan yeni talimatname çerçevesinde hareket edip vazife yapacaklardı. Bu makalede de erken cumhuriyet döneminde frengi ve diğer bulaşıcı ve salgın hastalıklarla mücadelede 1934 tarihli talimatnameye göre seyyar tabiplik konusu ele alınmakta, seyyar tabiplerin görev ve sorumlulukları üzerinde durulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Erken Cumhuriyet Dönemi, Bulaşıcı ve Salgın Hastalıklar, Seyyar Tabiplik.

Abstract

Since the first periods of history, various methods have been used in the fight against infectious and epidemic diseases, which have always been a great threat to humanity. Both in the Ottoman period and in the first years of the Republic, many infectious diseases were fought in Turkey and different practices were used in this struggle. One of the practices put into effect in the

Makale Geliş Tarihi: 07.11.2022. Makale Kabul Tarihi: 20.11.2023.

Araştırma Makalesi / Künye: ÖZKAN, Asaf – KALEMLİ, Hüseyin, "1934 Tarihli Talimatnameye Göre Erken Cumhuriyet Döneminde Bulaşıcı ve Salgın Hastalıklarla Mücadelede Seyyar Tabiplik", Gazi Akademik Bakış Dergisi (GABD), Sayı: 33, Cilt: 17, Aralık 2023, s.75-96.

* Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi. E-mail: asaf.ozkan@atauni.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-5516-0827.

** Doç. Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi. E-mail: huseyinkalemligmail.com, ORCID ID: 0000-0003-4522-7009.

Gazi

Akademik
Bakış

75

Cilt 17
Sayı 33
Kış 2023

fight against contagious and epidemic diseases during the transition period from the Ottoman Empire to the Republic was itinerant medical practice. During the Ottoman period, itinerant doctors, who were initially assigned to certain provinces and sanjaks within the framework of the fight against syphilis, also took on duties in the fight against other infectious and epidemic diseases. In the Ottoman period, different instructions were prepared to determine the working conditions of itinerant doctors. Both syphilis and other contagious and epidemic diseases continued in the Republican period and deeply affected the Anatolian people, who were tired after long years of wars. Therefore, in the first years of the Republic, itinerant doctors had an important place in the fight against syphilis and other infectious and epidemic diseases. In this context, a new regulation was prepared and put into effect in 1934 on itinerant doctors. The new instruction put into effect was very important both in terms of being wider and more comprehensive than the previous ones and revealing the health policies of the early republican period. From this date on, itinerant doctors would act and perform their duties within the framework of the new instruction prepared in the fight against syphilis or other contagious and epidemic diseases. In this article, according to the 1934 regulations, the issue of itinerant medical practice in the fight against syphilis and other infectious and epidemic diseases in the early republican period is discussed, and the duties and responsibilities of itinerant physicians are emphasized.

Key Words: Early Republican Period, Infectious and Epidemic Diseases, Itinerant Medical Practice.

Giriş

Bulaşıcı ve salgın hastalıklar ilk çağlardan itibaren tarihin her döneminde insanlık için sorun olmuş ve sadece bu hastalıklara yakalananları değil görüldüğü toplumlara pek çok yönden olumsuz etkilemiştir.¹ Öyle ki insanlığın başına gelen en büyük felaketlerden biri olarak görülen bulaşıcı ve salgın hastalıklar esnasında binler, yüzbinler, milyonlar ile ifade edilen kayıplar meydana gelmiştir.² Bu tür hastalıklar, içinde bulunulan şartlara göre toplumsal ilişkileri şekillendirmiş, sosyal ve siyasi açıdan oldukça önemli sonuçlar doğurmuştur.

Olumsuz ve yıkıcı etkileri nedeniyle bulaşıcı ve salgın hastalıklara karşı tarih boyunca çeşitli tedbirler alınmaya çalışılmış ve halk sağlığı açısından birtakım uygulamalar yürürlüğe konulmuştur. Osmanlı döneminde bulaşıcı ve salgın hastalıklara karşı mücadele edilirken farklı uygulamalara başvurulmakla birlikte son zamanlarda bu çerçevede seyyar tabiplik müessesesi de ihdas edilmiştir.³ Erken Cumhuriyet döneminde de bulaşıcı ve salgın hastalıklarla mücadelede çeşitli tedbirlerle birlikte seyyar tabiplik kurumundan da yararlanılmıştır.

Osmanlı döneminde 1897’de “Kastamonu Vilayeti ve Bolu Sancağı Frengi Mücadelesi Teşkilat-ı Sıhhiyesi” kuruldu ve aynı yıl ilk talimatnamesi hazırlandı. “Frengi İletinin Men-i Sirayetiyle Tedavisine Mahsus Talimat”

- 1 Hülya Parıldar, “Tarihte Bulaşıcı Hastalık Salgınları”, *Tepecik Eğit. ve Araşt. Hast. Dergisi*, 30 (Ek sayı), 2020, s. 19.
- 2 Orhan Derman, “Tarih Boyunca İnsanlığın Salgın Hastalıklarla Mücadelesi”, *Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi*, 63, 2020, s. 26.
- 3 Osmanlı döneminde seyyar tabiplik hakkında detaylı bilgi için bakınız: Mehmet Güneş, “20. Yüzyılın Başlarında Osmanlı Devleti’nde Frengi ile Mücadelede Etkili Bir Yöntem: Seyyar Tabiplik”, *History Studies*, 13/5, Ekim 2021, s. 1675-1692.

görsel

ismi ile yirmi sekiz maddeden oluşan talimatın bazı maddeleri 1898'de değiştirildi ve ilaveler yapıldı. Böylece bu uygulama ile seyyar tabiplik konusunda ilk adım da atıldı. Kurulan teşkilatın amacı kasaba ve köylerde seyyar tabipler bulundurmak ve hastaları en basit yöntemlerle tedavi ettirmektir.⁴

Talimatnamede görüldüğü üzere frengi ile mücadelede Kastamonu vilayeti ve Bolu sancağı öne çıkmaktaydı. Ancak Hüdavendigâr, Manastır, Ankara, Konya, Adana, Edirne, Sivas, Yanya ve Irak sınırı; Bağdat, Basra ve Musul vilayetlerinde de görülmekteydi. Buralarda frenginin yayılmasına ve şiddetine göre üçer dörder tabip ve bir eczacıdan meydana gelen, sıhhiye müfettişi başkanlığında seyyar sıhhiye heyetleri oluşturulmasına karar verildi. Dolayısıyla bölgesel bir çözüm olarak teşkil edilen seyyar heyet-i sıhhiyelerin ülkenin birçok noktasında görevlendirildikleri dikkat çekmektedir.

Nitekim böylesi bir dönemde ülkenin hastanelere uzak bölgelerinde başta frengi olmak üzere diğer bulaşıcı ve salgın hastalıklar seyyar heyet-i sıhhiyelerce taranmış ve hasta olanlar muayene edilip ayakta veya evlerinde tedavi edilmişlerdi. Durumu kötü olanlar hastanelere sevk olunmuşlardı. Bu şekli ile heyet-i sıhhiyeler devletin uzak vilayet ve sancaklarda yani taşradaki sağlık hizmetlerinin en önemli uygulayıcılarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır.⁵ Bu da tıbbi konularda halka ulaşma açısından oldukça dikkate değer bir husustur.

1910 yılında frengi hastalığının önlenmesi ve seyyar tabipler hakkında yeni bir nizamname yürürlüğe konuldu. Nizamnamenin içerisinde seyyar tabiplerin frengi dışında hangi bulaşıcı ve salgın hastalıklarla mücadele edecekleri bilgisi de yer almaktaydı. “Kastamonu Vilayetinde Teşkil Olunacak Memleket Hastaneleri ve Seyyar Heyet-i Tıbbiye Hakkında Nizamname” isimli nizamname “Hastaneler”, “Seyyar Heyet-i Tıbbiye” ve “Lahika”, başlıkları altında kırk beş maddeden meydana gelmekteydi. Nizamnamenin ilk iki maddesi hastaneler ile ilgili olmakla birlikte diğer kısmı seyyar tabiplerin çalışma koşulları ve görevleri ile ilgiliydi.⁶ Diğer vilayet ve sancaklardaki seyyar heyet-i tıbbiyeler de bu nizamnameye tabi olarak çalışacaklardı denilebilir.

1913 yılında aynı konuda bir başka düzenleme yapıldı ve talimatname yürürlüğe konuldu.⁷ “Seyyar Etıbba Kolları Vezaifi Hakkında Talimatname” isimli talimat, “Mevadd-ı Umumiye”, “Muayene ve Tedavi”, “İhsaiyyat ve Ra-

4 Şennur Şenel, “19. Yüzyılda Kastamonu Vilayetinde Frengi Hastalığıyla Mücadele”, *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 13/1, Mart 2015, s. 265.

5 Şenel, a.g.m., s. 268.

6 Nizamname 13/14 Haziran 1910 tarihlidir. “Kastamonu Vilayetinde Teşkil Olunacak Memleket Hastaneleri ve Seyyar Heyet-i Tıbbiye Hakkında Nizamname”, *Düstur*, Tertib-i Sani, Cild 2, 1 Zilkaide 1327 - 11 Zilkaide 1328 / 1 Teşrin-i sani 1325 - 31 Teşrin-i sani 1326, Matbaa-i Osmaniye, Dersaadet 1330, s. 332-338.

7 Erol Karıcı, *Osmanlı Hükümetleri'nin Sağlık Politikaları (1908-1914)*, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat 2017 (Yayımlanmamış Doktora Tezi), s. 199. Erol Karıcı'nın tezinde seyyar tabipler hakkında 1913 yılında yayımlandığı belirttiği talimatnamenin künyesi şu şekildedir: *Seyyar Etıbba Kolları Vezaifi Hakkında Talimatname*, Matbaa-i Hayriye ve Şürekâsı, İstanbul 1329.

görsel

Akademik
Bakış

77

Cilt 17
Sayı 33
Kış 2023

por Tertibi”, “Köylerde Hıfzıssıhha” başlıkları altında otuz sekiz maddeden oluşmaktaydı. Yeni talimatname öncekine göre daha detaylı içeriğe sahipti ve seyyar tabipler vazifelerini buna göre yapacaklardı. Bununla birlikte görevleri esnasında 1910 tarihli nizamnameyi de dikkate alacaklardı. Yine Kastamonu ve Bolu seyyar sıhhiye teşkilatı da bu talimatnameye tabi olacaklardı.⁸ Aslında bu bulaşıcı ve salgın hastalıklarla mücadele ile birlikte doğrudan seyyar tabiplerle ilgili hazırlanmış bir talimatnameydi.

Osmanlı’dan Cumhuriyet’e geçiş sürecinde bulaşıcı ve salgın hastalıklarla birlikte bu hastalıklara karşı alınan tedbirler de devralınmıştı. Cumhuriyetin ilk yıllarında devlet, birçok problemin yanı sıra genel sağlık sorunları içerisinde özel olarak bulaşıcı ve salgın hastalıklarla da mücadele etmek durumunda kalmıştır. Bu yıllarda bulaşıcı ve salgın hastalıklardan en sık rastlanılanları çiçek, frengi, kuduz, trahom, verem, sıtma gibi hastalıklardı.⁹ Dönemin şartları göz önüne alındığında dünyadaki tüm ülkelerde benzer hastalıklar göze çarpmaktaydı. Ancak uzun süren savaşlara ve ciddi mücahedelelere sahne olan Anadolu coğrafyası bu anlamda daha kırılgan bir özellik göstermekteydi. Bu yüzden de ortaya çıkan bulaşıcı hastalıkların büyük salgınlara dönüşmeden önü alınmaya çalışılmaktaydı.¹⁰

Erken Cumhuriyet döneminde Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâletinin en önemli gündem maddelerinden birisi bulaşıcı ve salgın hastalıklarla mücadele etmek oldu.¹¹ Bu yıllarda yurt dışından gelen bulaşıcı ve salgın hastalıklara karşı Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâletine bağlı Hudut ve Sahiller Sıhhat Umum Müdürlüğü önemli çalışmalar yapmaktaydı.¹² Ülke içerisinde de Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Müdürlükleri, kaymakamlıklar ve gerekli durumlarda hastane ve belediye tabiplikleri önemli görevler üstlenmekteydiler.¹³ Aynı dönemde bu mücadeleyi güçlendirmek üzere çeşitli kanunlar çıkarılıp talimatnameler hazırlandı. Bu bağlamda hazırlanan önemli talimatnamelerden birisi de kasaba ve köylerde temelde frengi ile olmakla birlikte diğer birçok bulaşıcı ve salgın hastalıkla mücadelede ciddi rol oynayacağı düşünülen seyyar tabiplerle ilgiliydi.

Erken Cumhuriyet döneminde bulaşıcı ve salgın hastalıklarla mücadelede önemli rol oynayan seyyar tabiplerle ilgili detaylı düzenleme 1934 yılında yapıldı. Bu düzenleme çerçevesinde “*Seyyar Tabiplerin Vazifeleri Hak-*

8 *Seyyar Etibba Kolları Vezâifi Hakkında Talimatname*, Arşak Garoyan Matbaası - Bab-ı Ali Caddesinde, İstanbul 1331, s. 1-12.

9 Okan Töre, “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Bulaşıcı Hastalıklarla Savaşım”, *Klimik Dergisi*, 34(1), 2021, s. 1.

10 Süleyman Tekir, “Erken Cumhuriyet Dönemi Türkiye’de Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele (1923-1930)”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 65, 2019, s. 408.

11 Töre, a.g.m., s. 1.

12 Resul Köse, “Cumhuriyetin İlk On Yılında Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele”, *Sağlık Bağlamında Edebiyat, Sanat ve Tarih*, Editör: Hasan Erbay, Rating Academy Yayınları, Çanakkale 2020, s. 107.

13 Tekir, a.g.m., s. 408.

ında Talimatname” adlı yeni bir talimatname yürürlüğe konuldu.¹⁴ 1934 tarihli talimatname ile seyyar tabiplerin vazifeleriyle ilgili önceden Osmanlı döneminde yayımlanmış olan bütün talimatnameler yürürlükten kaldırıldı.¹⁵ Bu talimatname de 1913 tarihli talimatname gibi doğrudan doğruya seyyar tabiplerin görevlendirilmeleri ve bunların vazifeleri hakkında idi. Yine bu dönemde var olan bulaşıcı ve salgın hastalıklarla mücadele için başkaca nizamname ya da talimatnameler olsa da bu mesleki açıdan seyyar tabiplik üzerine hazırlanıp yürürlüğe konulmuş bir özellik arz etmekteydi.

Hazırlanan talimatnameye göre; Umumi Hıfzıssıhha Kanunu’nun 18’inci maddesi¹⁶ ve 796 numaralı kanunun 3’üncü maddesine¹⁷ binaen hazırlanıp yayımlanan kararnamenin 6’nıncı maddesi hükümleri çerçevesinde¹⁸ vilayetlerin hususi bütçelerine konulan tahsisat ile ücretleri ve lüzum görülecek diğer masrafları ödenmek üzere seyyar tabipler tayin olunacaktı. Tayin olunacak seyyar tabipler yürürlüğe konulan bu talimatname uyarınca görev yapacaklardı. Özellikle Frengi, Trahom ve Verem gibi hastalıklarla mücadele etmek amacıyla tayin olunan seyyar tabipler, belirtilen hastalıklarla mücadele ederken bunlara dair hazırlanmış olan hususi mücadele talimatnameleri gereğince vazifelerini yerine getireceklerdi.¹⁹

Modern bir ulus devlet olarak kendisini tanımlayan Türkiye Cumhuriyeti’nin halk sağlığına yönelik politikalarının önemli bir boyutunu oluşturan seyyar tabiplik uygulamaları, esasen yeni devletin baş başa kaldığı sorunlara karşı geçmiş tecrübeleri göz önünde bulundurarak aldığı tedbirlerden birisidir. Ülkenin içerisinde bulunduğu sosyo-ekonomik şartlar nedeniyle genel sağlık hizmetlerinin henüz istenen veya bulunması gereken seviyede olmadığı bir dönemde, özellikle nüfusun önemli bir bölümünün yaşadığı kırsal kesime yönelik bu uygulama oldukça dikkat çekicidir. Bu makalede 1934 yılında hazırlanan “Seyyar Tabiplerin Vazifeleri Hakkında Talimatname” kapsamında yeni Türk devletinin halk sağlığına dair en temel tedbirlerinden birisi olan seyyar tabiplikle alakalı düzenlemeler detaylarıyla ortaya konulmaya çalışılacaktır.

- 14 *Seyyar Tabiplerin Vazifeleri Hakkında Talimatname*, Ankara 1934 / Tasvip Tarihi: 9 - 4 - 1934 / 6 Ekim 1934 tarih ve 2821 numaralı Resmi Gazete ile neşredilmiştir.
- 15 *Seyyar Tabiplerin Vazifeleri Hakkında Talimatname*, Madde 51, s. 25.
- 16 Umumi Hıfzıssıhha Kanunu’nun 18. maddesi için bakınız: Kanun Numarası: 1593, Kabul Tarihi: 24/4/1930, *T.C. Resmî Gazete*, 6 Mayıs 1930 Salı, Sayı: 1489, s. 8896.
- 17 1 Nisan 1926 tarih ve 796 sayılı “Umur-ı Sıhhiyeye Mütteallik Bütçeler ile Bilumum Memur-in-i Sıhhiye Hakkında Kanun” için bakınız: Kanun Numarası: 796, Kabul Tarihi: 1 Nisan 1926, *Resmî Ceride*, 12 Nisan 1926 Pazartesi, Numro: 346, s. 1.
- 18 8 Eylül 1926 tarihli ilgili kararnamenin 6’nıncı maddesi köylerin sağlık durumlarını incelemek ve iyileştirmek üzere görevlendirilecek seyyar tabiplerin ve seyyar küçük sıhhiye memurlarının alacakları ücretleri düzenlemektedir. Geniş bilgi için bakınız: *1 Nisan 1926 tarihli ve 796 Numaralı Umur-ı Sıhhiyeye Mütteallik Bütçelerle Bilumum Memur-in-i Sıhhiye Hakkındaki Kanun ve İşbu Kanunun Üçüncü Maddesi Mucibince İdare-i Hususiyelerle Şehir Emanetleri ve Belediyeler Bütçelerinin Umur-ı Sıhhiye ve Hayriryeye Mütteallik Aksamının Suret-i Tanzimi Hakkında Talimatname*, İdeal Basım ve Cilt Evi, Ankara, 1935, s. 8.
- 19 *Seyyar Tabiplerin Vazifeleri Hakkında Talimatname*, Madde 1, s. 3.

görsel

Akademik
Bakış

79

Cilt 17
Sayı 33
Kış 2023

Seyyar Tabiplerin Tayin ve İstihdamlarına Ait Genel Şartlar

Cumhuriyet döneminde 1934 yılında hazırlanıp yürürlüğe konulan bu talimatname içerisinde seyyar tabiplerin tayin ve istihdamlarına ait genel şartlar konusunda her ne kadar ağırlıklı olarak köyler ibaresi kullanılsa da bazı kasabalar da buna dâhil sayılabilir. Çünkü talimatnamenin ikinci kısmında seyyar tabiplerin görevleri tanımlanırken köy ve kasabalarda yerine getirecekleri vazifeler şeklinde bir ifade kullanılmaktadır.²⁰ Ayrıca seyyar tabipler görevleri kapsamındaki yerleşim yerlerine gittiklerinde köy muhtarları veya ihtiyar heyetleriyle, nahiyelerde müdürlerle, belediye bulunan yerlerde belediye başkanlarıyla görüşerek bulaşıcı ve salgın hastalık bulunup bulunmadığını iyice tetkik edeceklerdir denilmektedir.²¹

Sağlık uygulamaları çerçevesinde tabipler arasından seçilerek köylerde vazifelendirilecek olan seyyar tabipler bu göreve tayin edilmeden önce uzman doktorlardan oluşan bir sağlık heyeti tarafından muayene edileceklerdi. Muayenelerde seyyar tabipliğe seçilecek kişilerin sağlıklarının yerinde olması gerekecekti. Her ayın yirmi günü hayvan sırtında köylerde dolaşmaya ve bu dolaşmanın tabii bir sonucu olan güçüklere engel teşkil edecek derecede bünyevi ve arızı herhangi bir hastalığı bulunmadığı haklarında düzenlenecek raporlarda açıkça belirtilecekti. Haklarında düzenlenen raporlarda seyyar tabipliğe elverişli olduğu açıkça belirtilmeyenler bu vazifeye tayin olunmayacaktı. Seyyar tabiplerle ilgili düzenlenen bu raporlar Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâletine gönderilecekti.²²

Gerekli muayeneler yapıp sağlıklı bulunan seyyar tabiplere tayin emrinin tebliğ edildiği yerden, ailelerine de ikamet ettikleri mahalden gidecekleri vilayetin merkezine kadar harcırah verilecekti. Vilayet dâhilinde vazife yapmaya memur edildikleri kazaların merkezlerine kadar ve bir kazadan diğer kazaya gönderilmeleri halinde bu kazalar merkezleri arasındaki mesafeye göre de zati harcırah ve ailelerinin nakli halinde ise aile harcırahı ödenecekti. Eğer tayin tabiplerin kendi istekleriyle zati harcırahla ya da harcırahsız olarak yapılmışsa ilk defa vilayet merkezine kadar olan harcırahlar tayin şartlarına tabi bulunacaktı. Bu şartların vilayet dâhilinde verilecek harcırahları kapsayıcılığı olmayacaktı.²³

20 *Seyyar Tabiplerin Vazifeleri Hakkında Talimatname*, Madde 22, s. 8

21 *Seyyar Tabiplerin Vazifeleri Hakkında Talimatname*, Madde 23, s. 9-10. 1924 tarihli Köy Kanunu'na göre, nüfusu iki binden aşağı yerleşim yerlerine köy, nüfusu iki bin ile yirmi bin arasında olan yerlere kasaba, yirmi binden çok nüfusu olan yerlere ise şehir denilmekteydi. Nüfusu iki binden aşağı olsa dahi belediye teşkilatı mevcut olan nahije, kaza ve vilayet merkezleri kasaba olarak kabul edilmekteydi ve Belediye Kanunu'na tabii idi. 442 Sayılı Köy Kanunu'nun 1'inci maddesi için bakınız: *Resmî Ceride*, 7 Nisan 1340 / 1924 Pazartesi, Numro: 68, s. 6. Nüfusu iki binden aşağı olup belediye teşkilatı mevcut olan nahije ve kasabalarda her zaman sağlık teşkilatı kurulamayacağından buralar da seyyar tabiplerin görev sahalarına giriyor olmalıdır.

22 *Seyyar Tabiplerin Vazifeleri Hakkında Talimatname*, Madde 2, s. 3.

23 *Seyyar Tabiplerin Vazifeleri Hakkında Talimatname*, Madde 3, s. 3-4.

Vazifede görülecek eksikliklerinden dolayı aynı vilayet içinde görev yerleri değiştirilen seyyar tabiplere ve ailelerine harcırah verilmeyeceği gibi aynı sebepten ötürü vilayet dışında bir başka tıbbi vazife ile görevlendirilen seyyar tabiplerin harcırahları da verilmeyecekse bu da tayin emrinde belirtilenecekti.²⁴ Vilayet dâhilinde vazifeye başladığı andan itibaren altı ay geçmeden sağlık durumu haricindeki bir sebepten istifa eden ya da kanuni sebepler dolayısıyla görevine son verilen seyyar tabiplerden de kendilerine verilmiş olan harcırahları geri alınacaktı.²⁵ Seyyar tabiplerin senelik izinleri sırasında ya da görev esnasında kaza sonucu hasta olmaları durumunda maaşları Maaş Kanunu'nun 13'üncü maddesi hükümleri gereğince ödenecekti.²⁶

Seyyar tabiplerin vazife yaptıkları süre içerisinde her iki senede bir üstte de belirtildiği şekilde sağlık kontrolleri yeniden yapılacak ve bu husustaki raporları vekâlete gönderilecekti. Bu muayenelerin yapılması ve gerekli işlemlerin takibinden Vilayet Sıhhat ve İçtimai Muavenet Müdürleri sorumlu bulunacaklardı.²⁷ Görevlendirmeleri bu şekilde yapılacak seyyar tabipler vazifelenirildikleri vilayetlerin vekâletçe tayin edilecek mıntıklarında çalışacaklardı. Bu mıntıkların belirlenmesinde vilayet bütçelerinde bu tabipler için tahsis edilen yer, vilayetin göstereceği lüzum ya da vekalet tarafından takdir edilecek sıhhi ihtiyaçlar göz önüne alınacaktı.²⁸

Seyyar tabiplerin asıl görevleri unvanlarının gösterdiği şekilde köylerde vazife yapmaktı. Bu tabiplerin çalışma mıntıklarının bir merkezi bulunacaktı. Tabipler her ayın beşinci gününde merkezlerinden köylere hareket ederek buralarda aralıksız on gün vazife yaptıktan sonra ayın on dördüncü günü merkezlerine döneceklerdi. Beş gün merkezlerinde kaldıktan sonra ayın yirminci günü tekrar görev yerlerine gideceklerdi. Ayın son gününde yeniden merkezlerine avdet edeceklerdi.²⁹ Her ayın sonunda köylerdeki mesailerine ait birer rapor düzenleyecekler, bunları kaza merkezlerinde hükümet tabiplerine, vilayet merkezlerinde Sıhhat ve İçtimai Muavenet Müdürlüklerine sunacaklardı.³⁰

Bu raporlara seyyar tabiplerin merkezlerden hareket tarihleri, hangi köylere ziyarette buldukları ve hangi gün merkezlerine döndükleri kaydedilecekti.³¹ Her köyde kaç kişi muayene edildiği, muayene edilenler arasında Umumi Hıfzıssıhha Kanunu'nun 57'nci³² maddesinde belirtilen bulaşıcı ve salgın hastalıklara yakalanmış veya bunlardan dolayı vefat etmiş kimse olup

24 *Seyyar Tabiplerin Vazifeleri Hakkında Talimatname*, Madde 4, s. 4.

25 *Seyyar Tabiplerin Vazifeleri Hakkında Talimatname*, Madde 5, s. 4.

26 *Seyyar Tabiplerin Vazifeleri Hakkında Talimatname*, Madde 7, s. 4.

27 *Seyyar Tabiplerin Vazifeleri Hakkında Talimatname*, Madde 6, s. 4.

28 *Seyyar Tabiplerin Vazifeleri Hakkında Talimatname*, Madde 8, s. 4.

29 *Seyyar Tabiplerin Vazifeleri Hakkında Talimatname*, Madde 9, s. 4.

30 *Seyyar Tabiplerin Vazifeleri Hakkında Talimatname*, Madde 10, s. 4-5.

31 *Seyyar Tabiplerin Vazifeleri Hakkında Talimatname*, Madde 10/1, s. 5.

32 Umumi Hıfzıssıhha Kanunu'nun 57'nci maddesi, kolera, veba, lekeli humma, kızamık, cüzzam vb. birçok bulaşıcı ve salgın hastalığın görüldüğü ve bu hastalıklardan dolayı ölüm vakaları ortaya çıktığı durumlarda ilgili kişilerin ihbarda bulunmasını zorunlu tutmaktadır. 57. madde için bakınız: *T.C. Resmî Gazete*, 6 Mayıs 1930 Salı, Sayı: 1489, s. 8898.

görsel

Akademik
Bakış

81

Cilt 17
Sayı 33
Kış 2023

olmadığı varsa sayıları ile yazılacak, eğer bunlardan hasta veya vefat eden bulunuyorsa hasta ve muhiti hakkında ne gibi sıhhi tedbirler alındığı belirtilecekti.³³ Ayrıca köylerde çiçek ve icabına göre tifo veya diğer hastalıklar bulunuyorsa bunlara karşı ne kadar aşı uygulandığı kaydedilecekti.³⁴

Yine bu raporlarda köylerde Umumi Hıfzıssıhha Kanunu'nun 57'nci maddesinde belirtilmeyen zatürre, çocuk ishali, grip, boğmaca öksürüğü, iskorbüt, sıtma ve diğer hastalıkların münferit halde ya da salgın halinde mevcut bulunup bulunmadığı, bunlardan hangi köyde ne kadar bulaşıcı ve vefat olduğu bilgisi tutulacaktı.³⁵ Ayrıca sıtmalı köylerde sıtmaya sebebiyet veren su birikintilerinin nelerden ibaret bulunduğu ve bu bataklıkların kurutulması için ne gibi tedbirler alındığı, kaç sıtmalı teşhis edildiği, bunlara hangi ilaçların verildiği,³⁶ köylerdeki eski ve yeni frengililerin sayısı ile bunların tedavilerinin yapıp yapılmadığı kaydedilecekti. Karşılaşılan veremli ve trahomlular belirtilecekti.³⁷

İçilecek suların çeşme, kuyu, kaynak akarsu vesaire nerelerden alındıkları, bunların sağlık koşulları yerinde olmayanların iyileştirilmesi konusunda nelerin gerektiği ve ıslahı için ne yapıldığı ya da yapılması tavsiye edildiği veya da önceden tavsiye edilenlerin yerine getirilip getirilmediği bilgisine de raporlarda yer verilecekti.³⁸ Raporlara köylerde sokak, avlu, ahır temizliği yaptırılmış veya yapılması tembih edilmiş midir, önceden tembih edilen hususlar yerine getirilmiş midir?³⁹ Köylerin abdesthaneleri nasıldır, bunlar ıslah ettirilmiş midir, önceden ıslahı tavsiye edilenler yapılmış mıdır?⁴⁰ Doğanlar ve ölenler düzenli bir şekilde bildirilmişler midir, hangi köyde bildirilmemiş kaç doğum veya ölüm bulunmaktadır?⁴¹ Gıda yönünden veya herhangi bir açıdan başka genel bir sıkıntı mevcut mudur, mevcut ise caresi nedir?⁴² bilgileri de işlenecekti.

Diğer görülen ve yapılan işlerin de kaydedileceği⁴³ bu raporlara seyyar tabipler hazırlayacakları bazı cetveller ile belgeleri de ekleyeceklerdi.⁴⁴ Bu cetvel ve belgelerde, köylerde görülen bulaşıcı hastalıklar ve vefatların durumunu göstermek üzere hazırlanmış matbu ihbariye varakası bulunacaktı.⁴⁵ Umumi Hıfzıssıhha Kanunu'nun 57'nci maddesi dışında sıtma hariç salgın hastalık mevcutsa bunların sayıları ve bunlardan vefat edenler hakkında

görsel

- 33 *Seyyar Tabiplerin Vazifeleri Hakkında Talimatname*, Madde 10/2-A, s. 5.
 34 *Seyyar Tabiplerin Vazifeleri Hakkında Talimatname*, Madde 10/2-B, s. 5.
 35 *Seyyar Tabiplerin Vazifeleri Hakkında Talimatname*, Madde 10/2-C, s. 5.
 36 *Seyyar Tabiplerin Vazifeleri Hakkında Talimatname*, Madde 10/3, s. 5.
 37 *Seyyar Tabiplerin Vazifeleri Hakkında Talimatname*, Madde 10/4, s. 5.
 38 *Seyyar Tabiplerin Vazifeleri Hakkında Talimatname*, Madde 10/5, s. 5.
 39 *Seyyar Tabiplerin Vazifeleri Hakkında Talimatname*, Madde 10/8, s. 6.
 40 *Seyyar Tabiplerin Vazifeleri Hakkında Talimatname*, Madde 10/6, s. 5.
 41 *Seyyar Tabiplerin Vazifeleri Hakkında Talimatname*, Madde 10/7, s. 5-6.
 42 *Seyyar Tabiplerin Vazifeleri Hakkında Talimatname*, Madde 10/9, s. 6.
 43 *Seyyar Tabiplerin Vazifeleri Hakkında Talimatname*, Madde 10/10, s.6.
 44 *Seyyar Tabiplerin Vazifeleri Hakkında Talimatname*, Madde 11, s. 6.
 45 *Seyyar Tabiplerin Vazifeleri Hakkında Talimatname*, Madde 11/1, s. 6.

açıklamalar içeren cetvel yer alacaktı.⁴⁶ Uğranılan köylerin ihtiyar heyetlerinden tabiplerin köye geldiklerine dair alınacak tasdiknameler,⁴⁷ kullanılan ilaç ve sağlık malzemelerinin detaylı listeleri,⁴⁸ icabında köyler için yapılacak haritalar ve krokiler ile köylerde ihtiyaca binaen yapılan önemli tebligat suretleri ilave edilecekti.⁴⁹

Seyyar tabipler bu şekilde seçilip görev yerlerine gidecekleri gibi hazırladıkları evrak ve cetvelleri de getirip ilgili makamlara teslim edeceklerdi. Hükümet tabiplerine teslim olunacak seyyar tabip raporları ve ekleri bunlarca kontrol edildikten sonra kazalarda kaymakamlıklara takdim edilecekler ve kaymakamlıklar bunlara göre gerekli tedbirlere başvuracaklardı. Hem raporların hem de eklerinin birer kopyaları kazalarda alıkonulacak ve asılları zaman kaybetmeden vilayet makamlarına iletilecekti.⁵⁰ Vilayet merkezlerinde Sıhhat ve İçtimai Muavenet Müdürlüklerine verilen seyyar tabip raporları kontrol edildikten sonra vilayet makamlarına sunulacak ve vilayetçe buna göre gerekli tedbirler alınacaktı.⁵¹

Öte yandan Vilayet Sıhhat ve İçtimai Muavenet Müdürlüklerince hem kazalardan vilayet makamlarına ulaştırılan hem de merkez seyyar tabiplerinin verdikleri raporların içeriklerinden bunlar hakkında her ay ortak birer rapor düzenlenecekti. Düzenlenen bu raporlar vilayet makamlarımdan vekâlete gönderilecekti. Ancak bulaşıcı ve salgın hastalık ihbariyeleri ile ehemmiyetli bilgiler ay sonuna kadar bekletilmeyerek geldikçe hemen vekâlete takdim olunacaktı. Aynı zamanda vekâletçe telgrafla iletilmesi emredilmiş hastalıklar ve salgın biçiminde bulunan her türlü hastalık da Sıhhat ve İçtimai Muavenet Müdürleri tarafından vekâlete ayrıca telgrafla bildirilecekti.⁵²

Her seyyar tabibe köylerde vazifelerini yerine getirmeleri esnasında küçük cerrahi müdahaleleri yapmaya, aşı vurmaya, serum ve ilaç vermeye, diş çekmeye yarayışlı alet ve edevat ile sondalar, hararet derecesi, iğne ve iplik vesairenin bulunduğu kullanılmaya elverişli birer alet kutusu yani trus takımı verilecekti. Bunların yanında pansuman malzemesi, birer ufak yazı makinesi, lüzumlu ve acil ihtiyaç duyulacak ilaçlar, yeterli miktarda kinin komprimeleri⁵³ hususi idareler ödeneğinden tedarik olunarak tevdi edilecekti. Seyyar tabiplere verilecek ilaçların türleri ile kullanıldıkça ikmal edilmesi lazım gelen miktarlar Vilayet Hıfzısıhha Meclisleri tarafından belirlenecekti. Seyyar tabipler bu alet, malzeme ve ilaçları vazifeye çıktıkları zaman beraberlerinde bulundurmaya mecbur olacaklardı.⁵⁴

Seyyar tabipler köylerde fakir ya da zengin fark etmeksizin kendilerine

46 *Seyyar Tabiplerin Vazifeleri Hakkında Talimatname*, Madde 11/2, s. 6.

47 *Seyyar Tabiplerin Vazifeleri Hakkında Talimatname*, Madde 11/3, s. 6.

48 *Seyyar Tabiplerin Vazifeleri Hakkında Talimatname*, Madde 11/4, s. 6.

49 *Seyyar Tabiplerin Vazifeleri Hakkında Talimatname*, Madde 11/5, s. 6.

50 *Seyyar Tabiplerin Vazifeleri Hakkında Talimatname*, Madde 12, s. 6.

51 *Seyyar Tabiplerin Vazifeleri Hakkında Talimatname*, Madde 13, s. 6.

52 *Seyyar Tabiplerin Vazifeleri Hakkında Talimatname*, Madde 14, s. 6-7.

53 Sıkıştırılıp yassı veya küçük bir silindir biçiminde hazırlanmış katı ilaç, hap.

54 *Seyyar Tabiplerin Vazifeleri Hakkında Talimatname*, Madde 15, s. 7.

görsel

Akademik
Bakış

83

Cilt 17
Sayı 33
Kış 2023

başvuran herkesi gerek muayene mahallinde gerekse yatan hastaları evlerinde muayene ve tedavi etmekle mükellefti. Bu muayene ve tedaviler ücretsiz olacaktı. Köylerde hiçbir sebep ve bahane ile muayene ya da tedavi ücreti almaya hakları bulunmadığı gibi kendilerine ait olsa dahi ilaç ve malzeme parası da alamayacaklardı.⁵⁵ Vazife yaparken gerek kendilerini gerekse beraberlerinde götürmek zorunda oldukları alet, malzeme ve ilaçlar ile yanlarında bulundurulması zaruri hususi eşyalarını taşımak için hayvan kullanacaklardı. Otel veya hanlarda konaklayacaklardı. Seyahat giderleri konusunda her ay için kendilerine Vilayet İdare Heyetleri tarafından belirlenecek miktarda ödenek verilecekti.⁵⁶

Göreve çıkan seyyar tabipler gittikleri köylerde her türlü masraflarını kendilerine verilen ödenekten karşılayacaklardı. Bununla birlikte köy ihtiyar heyetleri ve mevcut olan yerlerde belediyeler seyyar tabiplerin istirahatlerini temin edip vazifelerini kolaylaştırmakla yükümlü bulunacaklardı.⁵⁷ Bu şekilde seyyar tabiplerin gittikleri köylerde iâşe ve barınma konusunda vatandaşlara yük olmalarının önüne geçilecekti. Bunların dışında seyyar tabiplerin aylık ücretleri de vilayet bütçelerinde gösterilen miktardan ibaret bulunacaktı. Bundan başka da üstte de belirtildiği üzere alet, malzeme, hayvan kiralama halinde kendilerine toplu olarak belirlenen ücretler verilecekti.⁵⁸

Seyyar tabiplere ayrıca vazifelendirildikleri mıntikalarda düzenli bir şekilde çalışabilmeleri için görev yerlerine gitmeden önce vilayetlerce mıntikaları dâhilinde yer alan köylerin isim ve nüfus miktarları verilecekti. Seyyar tabipler, görevleri esnasında köylerin haritada yerlerini kontrol edecekler, yanlışlık varsa düzelterekler ve kendileri daha doğru bir harita yapacaklardı.⁵⁹ Seyyar tabipler mıntikaları içerisinde bulunan köylerin en çok sıhhi yardıma ihtiyacı bulunanlarından başlamak ve her köyde gereğinden fazla kalmamak suretiyle sırayla bölgenin bütün köylerini ziyaret ederek vazifelerini yerine getireceklerdi. Herhangi bir zorunluluk olmadığı takdirde sıralama bozulmadan belirlenmiş döngüye riayetle köy ziyaretlerine devam edeceklerdi.⁶⁰

Seyyar Tabiplerin Yerine Getirecekleri Tıbbi Vazifeler

Seyyar tabiplerin köylerde ve kasabalarda yerine getirecekleri tıbbi vazifeler şu şekilde belirlenmişti: 1) Bulaşıcı ve salgın hastalıkların tedavi olunması. 2) Bunlara karşı korunma usullerinin tatbik edilmesi.⁶¹ Buna göre, seyyar tabipler görevleri kapsamındaki yerleşim yerlerine gittiklerinde köy muhtarları veya ihtiyar heyetleri ile belediye bulunan yerlerde belediye reisleri ve nahiyelerde müdürler ile görüşerek bulaşıcı ve salgın hastalık olup olmadığını etraflı-

55 *Seyyar Tabiplerin Vazifeleri Hakkında Talimatname*, Madde 16, s. 7.

56 *Seyyar Tabiplerin Vazifeleri Hakkında Talimatname*, Madde 17, s. 7-8.

57 *Seyyar Tabiplerin Vazifeleri Hakkında Talimatname*, Madde 18, s. 8.

58 *Seyyar Tabiplerin Vazifeleri Hakkında Talimatname*, Madde 19, s. 8.

59 *Seyyar Tabiplerin Vazifeleri Hakkında Talimatname*, Madde 20, s. 8.

60 *Seyyar Tabiplerin Vazifeleri Hakkında Talimatname*, Madde 21, s. 8.

61 *Seyyar Tabiplerin Vazifeleri Hakkında Talimatname*, Madde 22, s. 8-9.

ca öğrenerek varsa yatan hastaları evlerinde, ayakta olanları ise tedavi mahalli olarak belirlenecek yerde muayene edip lazım gelen muamelelerde bulunacaklardı. Hastalara yanlarında bulunan ilaçlardan verip bulunmayanların reçetelerini yazacaklardı. Gerek ameliyat gerekse tedavi için bir sağlık kuruluşuna gitmesi lazım gelenleri hastaneye göndereceklerdi.⁶²

Seyyar tabipler gittikleri köylerde Umumi Hıfzıssıhha Kanunu'nun 57'nci maddesinde belirtilen bulaşıcı ve salgın hastalıklardan birisi ya da daha fazlası bulunduğu takdirde bunlara yakalananları, yakalandıklarına dair şüphe edilenleri muayene ve tedavi edeceklerdi. Hastalıkların kaynaklarını, ne zamandan itibaren mevcut olduklarını, hâlihazırda kaç hasta ve vefat bulunduğunu araştıracaklardı. Hastalıkların Umumi Hıfzıssıhha Kanunu'nun 61'inci⁶³ maddesi gereğince köy ihtiyar heyetleri tarafından önceden bildirilip bildirilmediklerini iyice tahkik edeceklerdi. Gerekli bilgileri topladıktan sonra mevcut durumu buldukları mıntıkaya göre belirlenmiş amirlerine ihbarname ile iletceklerdi. Hastalıklarla mücadelelerinde ihtiyaç duyacakları malzemeleri ve gerekiyorsa küçük sağlık memurunu bu makamlardan talep edeceklerdi. Bulaşıcı ve salgın hastalık görülen köylere yakın diğer köylerde de aynı şekilde tahkikat gerçekleştireceklerdi.⁶⁴

Köylerde bulaşıcı ve salgın hastalık ya da şüpheliler tespit edildiğinde seyyar tabipler bu hastalığa yakalananların evlerinde bulunanları veya hastalar ile temas etmiş olanları ya da hastalığın sirayet ettiğini düşündüklerini Umumi Hıfzıssıhha Kanunu'nun 66'ncı maddesine göre⁶⁵ muayene edeceklerdi.⁶⁶ Bulaşıcı ve salgın hastalık bulunan yerlerde hastalıklarla mücadele için Umumi Hıfzıssıhha Kanunu'nun 72, 73, 74, 75, 79'uncu maddeleri⁶⁷ ve

62 *Seyyar Tabiplerin Vazifeleri Hakkında Talimatname*, Madde 23, s. 9-10.

63 Umumi Hıfzıssıhha Kanunu'nun 61'inci maddesi için bakınız: *T.C. Resmî Gazete*, 6 Mayıs 1930 Salı, Sayı: 1489, s. 8898.

64 *Seyyar Tabiplerin Vazifeleri Hakkında Talimatname*, Madde 24, s. 10.

65 Umumi Hıfzıssıhha Kanunu'nun 66'ncı maddesi, sıhhat memurlarını şüphelendikleri durumlarda ve gerek duydukları yerlerde bulaşıcı hastaları ve hastalığın sebeplerini araştırmaya yetkili kılıyordu. Bunun için ayrıca bakınız: *T.C. Resmî Gazete*, 6 Mayıs 1930 Salı, Sayı: 1489, s. 8899.

66 *Seyyar Tabiplerin Vazifeleri Hakkında Talimatname*, Madde 25, s. 10.

67 Umumi Hıfzıssıhha Kanunu'nun 72, 73, 74, 75, 79'uncu maddeleri aynı kanunun 57. maddesinde zikredilen bulaşıcı ve salgın hastalıklardan birinin görüldüğü veya ortaya çıktığına dair şüphelenildiği takdirde alınacak tedbirleri belirlemektedir. Buna göre; hasta veya şüpheliler sıhhat memurlarınca evlerinde veya uygun şartları taşıyan yerlerde tecrit ve müşahade altına alınarak aşılanacaklardı. Hastalığın görüldüğü yerlerdeki eşya, elbise ve binaların temizlenmesi, hastalık yaydığı düşünülen hayvanların itlaf edilmesi, hastalığın ortaya çıkmasına ve yayılmasına sebebiyet veren gıdaların tüketilmesinin yasaklanması ve bulaşıcı ve salgın hastalıkların görüldüğü umumi yerlerin tahliye edilerek kapatılması gerekiyordu (Md.72). Kolera, ruam ve veba hariç diğer hastalıklara maruz kalanların evlerinde tecrit edilmesi yeterli idi. Fakat sıhhat memurları gerekli gördüğü takdirde diğer hastalıklara maruz kalanların da evlerinden alınarak hükümetçe tayine dilecek yerlerde zorunlu tecride tabi tutulmaları mümkündü (Md.73). Bulaşıcı ve salgın hastalıkların tedavisi için uygun şartları haiz olmayan okul, fabrika gibi insanların bir arada bulunduğu yerlerde bulaşıcı hastalığı olanların ahkonulması yasaktı (Md. 74). Kuduz olan veya kuduz şüphesi bulunanların ilgili sağlık kuruluşlarına gönderilmesi, fakir olanların masraflarının sorumlu makamlar tarafından ödenmesi gerekiyordu (Md. 75). Su ile geçtiği

görsel

Akademik
Bakış

85

Cilt 17
Sayı 33
Kış 2023

Emraz-ı Sâriye Talimatnamesi ile Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekâletinin bu hastalıklara dair talimatname ve emirnameleri hükümleri çerçevesinde muamelede bulunacaklardı.⁶⁸

Seyyar tabipler Umumi Hıfzıssıhha Kanunu'nun 57'nci maddesinde belirtilmeyen boğmaca öksürüğü, grip, suçiçeği ve vesaire gibi veya mahiyeti kendilerince anlaşılamayan intani⁶⁹ ve istilai hastalıklara iskorbüt,⁷⁰ pelagra⁷¹ vesaire gibi yetersiz beslenmeye bağlı hastalıkları da ihbarı mecburi hastalıklar gibi bildirecekler ve bunlar için lazım gelen tedbirleri alacaklardı. Dağlık ve ormanlık arazilerde bulunan köylerin hakkında Guatr-Guşa⁷² varsa bunların oranlarını tespit ederek raporlarda belirteceklerdi.⁷³ Bulaşıcı ve salgın hastalık bulunan köylerden ve mıntikalardan hastalık sona erinceye kadar ayrılmayacaklardı. İhtiyaca göre yanlarına küçük sağlık memuru verilecekti. Zaruret karşısında ayrılmaları ancak Sıhhat ve İctimai Muavenet Müdürlerinin izniyle mümkün olabilecekti. Bu durumda mücadeleye devam için yerlerine küçük sağlık memurları ikame edilecekti.⁷⁴

Diğer taraftan seyyar tabipler köylerde kolera veya vebaya yakalanmış kimseler görürlerse ya da şüpheli hastalıklar tespit ederlerse bunlar için lazım gelen mahalli tedbirleri almakla beraber durumu en hızlı yoldan bağlı buldukları makamlara iletceklerdi. Bu hastalıklar hakkında bundan sonraki tedbirler vilayet makamlarından veya Sıhhat ve İctimai Muavenet Müdürlüklerinden verilecek direktifler çerçevesinde yapılacaktı.⁷⁵ Yine bunlar hükümet tıbbi kayıtlarında bulunan kendi mıntıklarındaki frengililerin isimlerini alacaklardı. Bunlardan tedaviye devam etmeyenlerin tedavi için kaza merkezlerine gitmelerini temin edeceklerdi. Buralarda başka frengili tespit ettikleri takdirde bunları hükümet tabiplerine bildirmekle beraber bulaşıcı aşamada olanları tedavi için sevk edeceklerdi. Köylerde muhtar ve ihtiyar heyetleri tarafından fuhşu sanat/meslek ettiği tasdik edilen kadınlar varsa bunları muayene ederek zührevi hastalıklara yakalananları tedavi için hastaneyeye göndereceklerdi.⁷⁶

Köylerde sıtma hıllar görüldüğünde eğer bu köyler sıtma mücadelesine dâhil iseler seyyar tabipler köylerin sıtma tedavi defterlerine bakarak hastalardan tedavi edilmeyen bulunuyorsa veya hastalık yeni başlamış ise ve

bilinen hastalıkların görüldüğü yerlerde şüpheli durumdaki suların içmek veya temizlik için kullanılması yasaktı (Md. 79). Geniş bilgi için bakınız: *T.C. Resmî Gazete*, 6 Mayıs 1930 Salı, Sayı: 1489, s. 8899.

68 *Seyyar Tabiplerin Vazifeleri Hakkında Talimatname*, Madde 26, s. 10.

69 İntani: Mikroplu, mikroptan olan.

70 İskorbüt: Vitamin eksikliğinden ileri gelen ve dermansızlık, zayıflık, diş etlerinin iltihabi vb. belirtilerle kendini gösteren hastalık.

71 Pellagra: B3 vitamini (niasin) eksikliği veya onun öncül maddesi olan triptofan eksikliğine bağlı ortaya çıkan, ağırlıklı olarak cilt bulguları ile seyreden bir hastalıktır.

72 Guatr: Boyundaki tiroit bezinin aşırı büyümesiyle beliren hastalık, guşa, cedre.

73 *Seyyar Tabiplerin Vazifeleri Hakkında Talimatname*, Madde 27, s. 10-11.

74 *Seyyar Tabiplerin Vazifeleri Hakkında Talimatname*, Madde 28, s. 11.

75 *Seyyar Tabiplerin Vazifeleri Hakkında Talimatname*, Madde 29, s. 11.

76 *Seyyar Tabiplerin Vazifeleri Hakkında Talimatname*, Madde 30, s. 11.

görsel

bundan dolayı kayıt altına alınmamışsa bunları sıtma mücadele tabibine iletceklerdi. Ağır sıtmalılara kinin vererek veya zaruret varsa kinin zerk ederek bunu da mücadele tabiplerine bildireceklerdi.⁷⁷ Eğer köyler sıtma mücadelesi kapsamında bulunmuyorlarsa sıtmalılar seyyar tabipler tarafından tedavi edileceklerdi. Köylerde sıtma yayılmış bir halde ise buraların bütün halkını muayene edeceklerdi. Sonucu raporlarında belirteceklerdi. Ayrıca eğer sıtmanın kötü şekilleri görülürse hastaları tedavi etmekle birlikte durumdan acil bir şekilde ilgili mercileri haberdar kılacaklardı.⁷⁸

Bulaşıcı ve salgın hastalıklar açısından seyyar tabipler dolaştıkları köylerde trahom bulunup bulunmadığını da dikkatle takip edeceklerdi. Trahom bulunan köylerde hususi bir mücadele mevcut değilse bütün köy halkını muayene etmek suretiyle sayısını tespit edecekler, üst mercilerine verecekleri raporda bunu detaylıca belirteceklerdi. Bu tür durumlarda trahomlulara hafif ilaçlar verilecek ve köy halkı trahomun bulaşıcılığı ve bundan korunma şekli hakkında bilgilendirilecekti. Seyyar tabiplerin köylerde özellikle trahom tedavisi ile ilgilenebilmeleri için Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekâletinin oluru lazımdı.⁷⁹

Verem açısından da seyyar tabipler köylerde hâlihazırda veremlilerin bulunup bulunmadığını tetkik ederek bunlardan açık akciğer (rie) veremlilerinin ayrılıp tedavi edilmeleri için vilayet hastanesine gönderilmelerini tavsiye edip, hastaneye kabullerini sağlamak için kaza hükümet tabiplerine ve Sıhhat ve İctimai Muavenet Müdürlüklerine bilgi vereceklerdi. Veremli olduğu muayene esnasında anlaşılmayan vakalardan gerekli örnekleri alarak bunları muayene edilmek üzere Sıhhat ve İctimai Muavenet Müdürlüklerine göndereceklerdi. Verem bulunan evlerde hastalığın bulaşma durumuna karşı aile fertlerine hastalıktan korunma yollarını anlatacaklardı.⁸⁰

Seyyar tabipler kendi köy mıntıklararı dâhilinde bulunan fabrika, çiftlik, maden ocağı, yol inşaatı vesaire de çalışan amele arasında bulaşıcı ve salgın hastalık olup olmadığını da kontrol ederek eğer hastalık varsa derhal ilgili makama bildirecekti. Mahallinde gerek kendisi tarafından gerekse fabrika, çiftlik ve iş sahipleri ile bunların tabipleri tarafından yapılması lazım gelen tedbirleri alacak ya da aldıracaklardı.⁸¹ Böylece bulaşıcı ve salgın hastalıkların buralardan köylere yayılmalarının da önü alınmaya çalışılacaktı. Köylerin o dönem itibari ile mevcut durumu düşünüldüğünde aslında bu da oldukça önemli bir tedbir idi. Bu şekilde çevreden hastalıkların köylere girişi önlenecekti.

Seyyar Tabiplerin Yerine Getirecekleri Sıhhi Vazifeler

Seyyar tabiplerin görev bölgelerindeki hastalık vakalarına karşı almaları

- 77 *Seyyar Tabiplerin Vazifeleri Hakkında Talimatname*, Madde 31/1, s. 11-12.
78 *Seyyar Tabiplerin Vazifeleri Hakkında Talimatname*, Madde 31/2, s. 12.
79 *Seyyar Tabiplerin Vazifeleri Hakkında Talimatname*, Madde 32, s. 12.
80 *Seyyar Tabiplerin Vazifeleri Hakkında Talimatname*, Madde 34, s. 12-13.
81 *Seyyar Tabiplerin Vazifeleri Hakkında Talimatname*, Madde 33, s. 12.

görsi

Akademik
Bakış

87

Cilt 17
Sayı 33
Kış 2023

gereken tıbbi tedbirlerin yanı sıra hastalığın ortaya çıkmasını engellemeye yönelik önleyici bir takım sıhhi tedbirler alma görevleri de vardı. Önleyici sağlık hizmeti olarak da değerlendirilebilecek sıhhi vazifeleri şu 13 başlık altında toplanmıştır:⁸²

Köylerin İçme Sularının Temizliği: Seyyar tabiplerin sıhhi vazifelerinin başında köylerin içme sularının şartlarını tetkik etmek bulunuyordu. Köylere geldiklerinde bunları tetkik ederek noksanları köy ihtiyar heyetleri vasıtasıyla ikmal ettireceklerdi. Bu konudaki eksikliklerin giderilip giderilmediğini takip edeceklerdi. Bu çerçevede köylerdeki içme suyu kaynakları; kaynak suları ve çeşmeler, kuyular, artezyen kuyuları, sarnıç suları, dere ve çay suları şeklinde çeşitlilik göstermekteydi. Bu kaynakların her birinin temizliği ve sağlıklı bir şekilde kullanımı için dikkat edilecek hususları seyyar tabipler takip edecekler ve köylüleri bilgilendireceklerdi. Seyyar tabipler bunların uygulanması konusunda azami dikkat göstereceklerdi.⁸³

Köy Çamaşırhaneleri: Köy Kanunu'nun 14'üncü maddesinin 5'inci fıkrasında⁸⁴ köylere çamaşır yıkama yeri yapılması tavsiye edilmişti. Buna göre seyyar tabipler akar bir halde temiz suları olan köylerde çamaşırhane yapılması hususunu takip edeceklerdi. Çamaşırhaneler hiçbir zaman çeşmelerin üst yanlarında bulunmayacaktı. Eğer su çeşmeden alınacaksa bundan uzak ve köyün kenarında uygun bir mahalde olacaktı. Seyyar tabipler çamaşırın sağlıklı bir şekilde nasıl temizleneceğini de köylülere göstereceklerdi.⁸⁵

Köy Civarındaki Bataklıkların Kurutulması: Sıtma Mücadelesi Kanunu'nun 4'üncü maddesi gereğince⁸⁶ şehir, kasaba ve köylerin dâhilinde ve haricinde sivrisinek üremesine yol açabilecek su birikintileri oluşumuna sebebiyet vermek yasaklanmış olduğundan seyyar tabipler mıntıkların dâhilinde bulunan köylerde bu madde hükümlerinin tatbik ettirilmesiyle mükelleftiler. Bunun için su birikintileri akıtılacak ve bataklıklar kurutulacaktı. İcap eden köylerde mandaların içmeleri veya girmeleri için ya da sulama için kullanılacak sular belirli aralıklarla kontrol edileceklerdi. Köy içinde ve etrafında bulunan büyük bataklıkları köylüler kolaylıkla ortadan kaldıramazlarsa bunların kurutulması Sıtma Mücadelesi Kanunu'nda mevcut genel hükümlere tabii bulunacaktı.⁸⁷ Seyyar tabipler bu gibi bataklıkları tetkik ederek Sıhhat ve İctimai Muavenet Müdürlüklerine rapor ile bildireceklerdi.⁸⁸

82 *Seyyar Tabiplerin Vazifeleri Hakkında Talimatname*, Madde 22, s. 8-9.

83 *Seyyar Tabiplerin Vazifeleri Hakkında Talimatname*, Madde 35, 35/1, 35/3, 35/4, 35/5, 35/6, s. 13-16. Köy içme sularının temizliği konusunda daha geniş bilgi için yine aynı maddelere bakılabilir.

84 Köy Kanunu'nun 14'üncü maddesi 5'inci fıkrasında "Köyde bir çamaşırılık yapmak" ibaresi yer almaktadır. *Resmî Ceride*, 7 Nisan 1340 / 1924 Pazartesi, Numro: 68, s. 8.

85 *Seyyar Tabiplerin Vazifeleri Hakkında Talimatname*, Madde 35/2, s. 13-14.

86 13 Mayıs 1926 tarih ve 839 Sayılı Sıtma Mücadelesi Kanunu'nun 4'üncü maddesi sıtma hastalığının yayılmasına sebebiyet veren sivrisineklerin çoğalmasına neden olabilecek su birikintilerinin oluşmasına meydan verecek uygulamaları yasaklamaktadır. Geniş bilgi için bakınız: *Resmî Ceride*, 29 Mayıs 1926, Numro: 384, s. 2.

87 Sıtma Mücadelesi Kanunu için bkz: *Resmî Ceride*, 29 Mayıs 1926, Numro: 384, s. 1-3.

88 *Seyyar Tabiplerin Vazifeleri Hakkında Talimatname*, Madde 36, s. 16-18.

Köy Evlerinin Sıhhi Şartlarının Tetkiki: Seyyar tabipler görev yaptıkları köylerde evlerin sıhhi açıdan uygun olup olmadığını denetleyerek şartların düzeltilmesi konusunda uyarılarda bulunacaklardı. Bu bağlamda evlerin ışıktandırılması, havalandırılması, temizliği, pis suların evin, hatta köyün dışına akıtılması, her evin için üstü kapalı ve kuyulu bir tuvaletin inşa edilmesi, ahırların ve sokakların temizliği gibi hususları inceleyerek bu konuda muhtar ve köy ihtiyar heyetlerini uyarıp sonuçlarını denetleyeceklerdi.⁸⁹

Köy Sokaklarının Temiz Tutulması: Seyyar tabipler köy sokaklarının her zaman temiz tutulmalarını, sokaklara gübre atılmamasını ve köy içi umumi tuvalet inşa ettirilmesini takip edeceklerdi.⁹⁰

Köy Mezarlıkları ve Defin İşlerinin Kontrolü: Seyyar tabipler köy mezarlıkları ile ölümlerin muayene ve defin ruhsatyelerinin verilmesi ve definleri konularını belirleyen Umumi Hıfzıssıhha Kanunu'nun 211, 213, 215, 220, 221, 223'üncü maddeleri hükümlerinin⁹¹ köylerde ne suretle uygulandığını inceleyerek gördükleri eksiklikleri köy muhtarlarına tebliğ edecekler ve bunları hükümet tabiplerine de ayrıca bildireceklerdi. Mezarlıkların düzenlerine dikkat edeceklerdi.⁹²

Köy Okullarının Tetkiki ve Öğrencilerin Muayenesi: Seyyar tabipler köylerde bulunan okulları ziyaret ederek okul binalarının temizlik durumlarını, dersliklerin yeterince ışıklı olup olmadıklarını, sıraların şeklini, okul tuvaletlerinin temizliklerini ve tuvalet çukurlarını, öğrenci sayısına göre tuvaletlerin yeterli bulunup bulunmadıklarını, öğrencilerin su içecekleri kapların sıhhi vaziyetlerini tetkik edeceklerdi. Ayrıca okullarda bulunan öğrencileri de muayene ederek verem, faal frengi, boğmaca öksürüğü, kel, uyuz ve diğer bulaşıcı ve salgın hastalıklara yakalanmış olanlar varsa bunların okula devamdan men edilmelerini öğretmenlerine yazı ile bildirmekle beraber okul öğretmenlerine ve öğrenci velilerine bunlar için yapılması lazım gelen şeyleri anlatıp hasta olanları tedavi edeceklerdi.⁹³

Köylerde Doğum, Ölüm ve Evlenme Kayıtlarının Kontrolü: Köylerde nüfus ve evlenme defterlerini tetkik edecek olan seyyar tabipler doğum, ölüm, evlenme vakalarının bu defterlere düzenli olarak işlenip işlenmediğini, ölümlerin kaydına mahsus hususi defter tutulup tutulmadığını, doğum ve ölümlerin düzenli bir biçimde ilgili makamlara bildirilip bildirilmediklerini araştıracaklardı. Kaydedilmemiş ve bildirilmemiş vakalar varsa bunları usulüne uygun bir biçimde tamamlayacaklardı.⁹⁴

Köy Mıntkasındaki Amelenin Sağlık Şartlarının Tetkiki: Seyyar ta-

89 *Seyyar Tabiplerin Vazifeleri Hakkında Talimatname*, Madde 37, s. 19.

90 *Seyyar Tabiplerin Vazifeleri Hakkında Talimatname*, Madde 38, s. 19.

91 Umumi Hıfzıssıhha Kanunu'nun mezarlıklar ve defin işlemlerini düzenleyen ilgili maddeleri hakkında geniş bilgi için bakınız: *T.C. Resmî Gazete*, 6 Mayıs 1930 Salı, Sayı: 1489, s. 8905-8906.

92 *Seyyar Tabiplerin Vazifeleri Hakkında Talimatname*, Madde 39, s. 19.

93 *Seyyar Tabiplerin Vazifeleri Hakkında Talimatname*, Madde 40, s. 19-20.

94 *Seyyar Tabiplerin Vazifeleri Hakkında Talimatname*, Madde 41, s. 20.

bipler, köy mıntıkları dâhilinde bulunan fabrika, çiftlik, maden ocağı ve yol inşaatında çalışan amelenin çalışma, beslenme ve istirahat şartlarını, amele tahsis edilen meskenler ve içme sularının tedarik şekillerini, ameleden hasta olanların ne şekilde tedavi edildiklerini, sıtmalıları ücretsiz olarak kinin verilip verilmediğini, hastalar için revir veya hastane mevcut bulunup bulunmadığını, Umumi Hıfzıssıhha Kanunu'nun 173, 174, 175, 177, 178, 180'inci maddeleriyle⁹⁵ 179'uncu maddesinde belirtilen nizamname hükümlerinin⁹⁶ ne derecede uygulandığını tetkik edecekler, gördükleri eksiklikleri müessese amirlerine ya da işverenlere yazıyla tebliğ edeceklerdi. Bu tebliğin bir suretini de hükümet tabiplerine veya Sıhhat ve İctimai Muavenet Müdürlerine vereceklerdi.⁹⁷

Çeltik Tarlaları ve Amele Vaziyetlerinin Tetkiki: Seyyar tabipler mıntıkları dâhilinde piriñç ekilen yerlerde çeltik tarlalarını dolaşacaklar, kanallarda ve çeltik bölmelerinde sivrisinek sürfeleri (kurtçuk) olup olmadığını, buralarda çalışan ameleği muayene ile sıtma bulunup bulunmadığını kontrol edeceklerdi. Çeltik tarlalarının olmaları gereken şartlarında görülen eksikliklerin giderilmesi için ilgililere uyarıda bulunmakla beraber, sıtmalıları tedavi edecekler, bütün eksiklikleri ve sağık şartlarına uymayan durumları hükümet tabiplerine veya Sıhhat ve İctimai Muavenet Müdürlerine bildireceklerdi.⁹⁸

Seyyar Sağık Memurlarının Vazifelerine Ait Hususların Tetkiki: Seyyar tabipler uğradıkları köylerde kazaların seygar küçük sıhhat memurlarının faaliyetlerini de inceleyeceklerdi. Sıhhat memurlarının bir sene içerisinde köylere kaç kez ve son defa hangi tarihte geldiklerini, eğer köyde bulacı hastalık vardı ise memurların neler yaptıklarını, yeni doğan çocuklar ile bütün köy çocuklarını ve köy halkını düzenli olarak çiçek aşısı ile aşılayıp aşılamadıklarını, memurların köylerdeki tavır ve hareketlerini gözlemleyeceklerdi. Bunların bir sene içerisinde köylerdeki faaliyetlerine dair izlenimlerini amirlerine bildireceklerdi.⁹⁹

Gıdaların Kontrol Edilmesi: Seyyar tabipler gezdikleri köylerde gıda maddesi satışı yapılan yerleri de görecekler, bu yerlerin temizliklerini sağılatacaklar ve satılan gıdaların bozuk ya da sağığa zararlı bulunanlarını satılmaktan men edeceklerdi. Köylülerin gıda maddeleri konusunda eksikleri varsa bu durumu da mercilerine iletceklerdi.¹⁰⁰

Mütetabiplerin¹⁰¹ Araştırılması: Seyyar tabipler mıntıkları dâhi-

- 95 Umumi Hıfzıssıhha Kanunu'nun 173, 174, 175, 177, 178, 180'inci maddeleri esasen çalışma hayatını toplum sağığı bakımından düzenlemektedir. Geniş bilgi için bakınız: *T.C. Resmî Gazete*, 6 Mayıs 1930 Salı, Sayı: 1489, s. 8903-8904.
- 96 Umumi Hıfzıssıhha Kanunu'nun 179'uncu maddesi yine işyerlerinde işçilerin çalışma şartlarının sağıklı şekilde devam etmesi açısından ilgili vekaletler tarafından gerekli düzenlemelerin yapılmasını şart koşmaktadır. Geniş bilgi için bakınız: *T.C. Resmî Gazete*, 6 Mayıs 1930 Salı, Sayı: 1489, s. 8904.
- 97 *Seyyar Tabiplerin Vazifeleri Hakkında Talimatname*, Madde 42, s. 20.
- 98 *Seyyar Tabiplerin Vazifeleri Hakkında Talimatname*, Madde 43, s. 20-21.
- 99 *Seyyar Tabiplerin Vazifeleri Hakkında Talimatname*, Madde 44, s. 21.
- 100 *Seyyar Tabiplerin Vazifeleri Hakkında Talimatname*, Madde 45, s. 21.
- 101 Mütetabip: Hekim taslağı, hekimlik taslayan.

görsel

lindeki köylerde mütetabiplerin ve üfürükçülüğü kendisine sanat etmiş insanların olup olmadığını öğrenecekler, yaptıkları kanunsuz işler hakkında edindikleri bilgileri amirlerine ileteceklerdi.¹⁰²

Seyyar tabipler bunların dışında Sıhhat ve İctimai Muavenet Müdürlükleri tarafından verilecek emir ve talimatlara göre köylerde Sıhhi ve İctimai Coğrafya için lüzumlu bulunan malumatları da toplayacaklardı.¹⁰³

Seyyar Tabiplerin Öğretecekleri Sıhhi ve İctimai Hususlar

Seyyar tabipler köylerde insanların bilgilendirilmeleri ve sıhhi propaganda ile aydınlatılmaları işini de yürüteceklerdi.¹⁰⁴ Bu bağlamda köylülerin hayat ve sıhhatlerini korumak için yapılan masraf ve zahmetlerin sonuçlarının sağlıklı bir şekilde elde edilmesinden sorumlu bulunan seyyar tabipler aynı zamanda köylülere lazım olan şeyleri öğretmekle de yükümlüydüler. Yapılan uygulamalar çerçevesinde işlerin sağlıklı bir şekilde yürütülebilmesi köylülerin yapılacak şeyler hakkında bilgilerinin olmasına ve bu bilgiye inanmalarına bağlıydı. Seyyar tabipler, bu bilgilendirme sağlanmadan verilecek tavsiyelerin yerine getirilmesinin mümkün olmadığını hatırlarında tutarak halka yönelik sohbet tarzında konferanslar vereceklerdi. Köylülerin anlayacağı şekilde aktarılacak bu bilgilerin konusu duruma göre seçilecekse de bunlardan en lüzumlarını şunlardı:¹⁰⁵

1) Köylerde mevcut veya buralara girmesi muhtemel bulaşıcı ve salgın hastalıkların sebepleri, mikropların insanlara nasıl geçtikleri, hastalıkların başlıca belirtileri, bunlardan korunma usulleri, bu hastalara nasıl bakılacağı, hastaların tecridi, tecridin nedenleri, nekahet devresinde alınacak tedbirler ve aşların faydaları.¹⁰⁶ 2) Evlerin temizlenmesi, ahırların temizlenmesi, evlerde pencere ve ışığın önemi, sokakların temizliği, köy odalarının temiz tutulması.¹⁰⁷ 3) Tuvaletlerin ve bulaşık suların zarar vermeyecek hale getirilmesi.¹⁰⁸ 4) İçilecek suların sıhhi şartları, sulardan bulaşan hastalıklar.¹⁰⁹ 5) Hamileler için alınacak sağlık tedbirleri, yeni doğum yapmışlara nasıl bakılacağı, vilayet merkezlerinde ve kazalarda doğumevi olan yerlerde doğum yapmanın faydaları.¹¹⁰ 6) Çocukların bakımı, çocukları temiz tutma, süt verme zamanları, çocukların beslenmesi, çocuk ishallerinin sebepleri, ishalleri çocuklara verilecek gıdalar, çocuğun sıcak ve soğuktan muhafazası, çocukların uykusu ve oyunları vs.¹¹¹ 7) Okul çocuklarının temizliği, okula devamın lüzumu, derse çalışma, uyku ve oyun zamanları vs., okul jimnastikleri ve sporlar.¹¹²

102 *Seyyar Tabiplerin Vazifeleri Hakkında Talimatname*, Madde 46, s. 21.

103 *Seyyar Tabiplerin Vazifeleri Hakkında Talimatname*, Madde 47, s. 21.

104 *Seyyar Tabiplerin Vazifeleri Hakkında Talimatname*, Madde 22, s. 8-9.

105 *Seyyar Tabiplerin Vazifeleri Hakkında Talimatname*, Madde 48, s. 21-22.

106 *Seyyar Tabiplerin Vazifeleri Hakkında Talimatname*, Madde 48/1, s. 22.

107 *Seyyar Tabiplerin Vazifeleri Hakkında Talimatname*, Madde 48/2, s. 22.

108 *Seyyar Tabiplerin Vazifeleri Hakkında Talimatname*, Madde 48/3, s. 22.

109 *Seyyar Tabiplerin Vazifeleri Hakkında Talimatname*, Madde 48/4, s. 22.

110 *Seyyar Tabiplerin Vazifeleri Hakkında Talimatname*, Madde 48/5, s. 22.

111 *Seyyar Tabiplerin Vazifeleri Hakkında Talimatname*, Madde 48/6, s. 22.

112 *Seyyar Tabiplerin Vazifeleri Hakkında Talimatname*, Madde 48/7, s. 22.

görsel

Akademik
Bakış

91

Cilt 17
Sayı 33
Kış 2023

8) Frengiden korunmak, tedavinin gereği, tedavi edilmeyen frengililerin zararları.¹¹³ 9) Veremin sirayeti ve veremden korunmak.¹¹⁴ 10) Sıtmanın tedavisi, sıtmadan korunma, bataklikların sıtma ortaya çıkardığı ve sebebi.¹¹⁵ 12) Evlenme muayenelerinin faydası, doğum ve ölüm kayıtlarının yararı, kayıt edilmemenin zararları.¹¹⁶

Seyyar Tabiplerin Tutacakları Defter ve Cetveller

Seyyar tabipler vazifeleri esnasında işlerini derli toplu bir şekilde yürütmek, amirleri tarafından her daim teftiş ve tetkik edilebilmek için bazı defterler ile cetvelleri düzenli olarak tutmaya, bunları belirli zamanlarda doldurmaya, icap edenlerini ilgili makamlara göndermeye mecburdular. Tutacakları defter ve cetveller şunlardı: Köy Çalışma Kayıt Defteri, Köy Muayene Defteri, Aşî Defteri, İlaç ve Malzeme Varidat ve Sarfiyat Defteri, Varide ve Sadire Muharrerat Kayıt Defteri, Rapor Kayıt Defteri, Emraz-ı Sâriye İhbariyeleri, Aylık İlaç ve Malzeme Sarfiyatı Cetveli, Rapor Dosyaları, Varide ve Sadire Dosyaları.¹¹⁷ Seyyar tabipler burada yazılı olan defter, cetvel ve dosyalardan başka gerekli idari ve fenni defter ve dosyaları da Sıhhat ve İctimai Muavenet Müdürlerinin gösterecekleri biçimde tutacaklardı.¹¹⁸

Sonuç

Türkiye’de devletin geniş halk kitlelerine yönelik sağlık hizmetlerini yaygınlaştırma çabaları ancak 19. yüzyılda girilen hızlı modernleşme süreci ile birlikte gündeme gelmiştir. Modernleşme öncesi dönemde Osmanlı Devleti’nde devlet eliyle yürütülen sağlık hizmetleri bütün toplum kesimlerine ulaşmaktan uzaktı. Toplumun tamamına hitap edecek bir sağlık teşkilatının oluşturulma süreci Tanzimat döneminde başlamış ve bu dönemde önemli kurumsal ve yasal düzenlemeler yapılmıştır. II. Abdülhamit ve II. Meşrutiyet dönemlerinde de devam eden bu süreç bilhassa sağlık hizmetlerinin taşraya götürülmesinde önemli rol oynamıştır. Bütün bu gelişmelerle birlikte bu dönemlerde de nüfusunun büyük çoğunluğu kırsal kesimde yaşayan Osmanlı ülkesinde toplumun tamamının sağlık hizmetlerinden eşit şekilde faydalandığını söylemek mümkün değildir. İletişim ve ulaşım araçlarının eksikliği, ekonomik yetersizlikler, halkın bilinç düzeyinin düşüklüğü gibi olumsuzluklar kurumsal ve yasal düzenlemelerin çoğu kez kâğıt üzerinde kalmasına neden oluyordu. Bununla beraber modern devletin temel görevlerinden birisi olarak görülen sağlık hizmetlerinin bütün ülkede yaygınlaştırılması zorunluluğu Osmanlı Devleti’ni farklı arayışlara itmiş ve sağlık hizmetlerine ulaşma konusunda sıkıntı yaşayan kırsal kesimde görev yapmak üzere seyyar tabiplik uygulamaları başlatılmıştır. Öncelikle bazı bulaşıcı ve salgın hastalıkla-

113 *Seyyar Tabiplerin Vazifeleri Hakkında Talimatname*, Madde 48/8, s. 23.

114 *Seyyar Tabiplerin Vazifeleri Hakkında Talimatname*, Madde 48/9, s. 23.

115 *Seyyar Tabiplerin Vazifeleri Hakkında Talimatname*, Madde 48/10, s. 23.

116 *Seyyar Tabiplerin Vazifeleri Hakkında Talimatname*, Madde 48/11, s. 23.

117 *Seyyar Tabiplerin Vazifeleri Hakkında Talimatname*, Madde 49; 49/1; 49/2; 49/3; 49/4; 49/5; 49/6; 49/7; 49/8; 49/9; 49/10, s. 23-25.

118 *Seyyar Tabiplerin Vazifeleri Hakkında Talimatname*, Madde 50, s. 25.

rın tespit ve tedavisi için başlatılan bu uygulamalar zamanla hazırlanan yeni yasal düzenlemelerle yaygın halk sağlığı uygulamalarına dönüştürülmüştür.

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş süreci ile birlikte kendisini modern-ulus devlet olarak tanımlayan yeni Türk Devleti, mahiyeti gereği yaygın sağlık politikalarına daha fazla önem vermek ihtiyacı duymuştur. Bu bağlamda daha Millî Mücadele döneminde TBMM'nin açılıp ilk hükümet oluşturulurken müstakil bir Sıhhiye ve İctimai Muavenet Vekâleti kurulmuştur. Henüz birçok ülkede bulunmayan müstakil bir sağlık bakanlığının o günün şartlarında kurulması yeni devletin sağlık politikalarına verdiği önemi göstermesi açısından oldukça anlamlıdır. Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte girilen inkılaplar sürecinde üst yapıda gerçekleştirilen ciddi değişim ve dönüşüme rağmen Osmanlı'dan devralınan toplumsal yapı büyük oranda mevcut durumunu koruyordu. Yine iletişim ve ulaşım araçlarının yetersiz olduğu ve nüfusun ağırlıklı olarak kırsal kesimde yaşadığı Türkiye'de sağlık hizmetlerine ulaşma konusunda yeterli altyapı hazırlanamamıştı. Bir taraftan bu altyapının modernleştirilmesi çabaları devam ederken, diğer taraftan özellikle salgın ve bulaşıcı hastalıklara karşı tedbirler alma zorunluluğu geçmiş tecrübeleri yeniden gündeme getirmişti. Bu bağlamda çalışmanın da ana konusunu oluşturan 1934 tarihli "*Seyyar Tabiplerin Vazifeleri Hakkında Talimatname*" hazırlanarak yürürlüğe konuldu. Bu talimatname kapsamında görevlendirilen seyyar tabipler eliyle sağlık hizmetlerinin ülkenin en ücra köşelerine kadar yaygınlaştırılmasına çalışıldı.

Seyyar Tabiplerin görevlerini tanımlayan talimatname incelendiğinde, bunlara sadece mevcut hastalıkların tespit ve tedavisine dair görevlerin verilmemesi, esasında çalışma alanlarının çok daha geniş olduğu görülmektedir. Maddi ve beşeri sermayesiyle tam bir imparatorluk bakiyesi görünümündeki yeni Türk devleti, gerçekleştirdiği inkılaplarla modern bir ulus-devlet kurma çabasına girdi. Siyasal örgütlenme biçimi olarak modern devleti, toplumsal örgütlenme biçimi olarak da modern ulusu amaçlayan Cumhuriyet rejimi bu dönüşümü her şeyden önce yaygın halk eğitimi ile gerçekleştirebileceğinin farkındaydı. Bu bağlamda asıl görev doğrudan eğitim kurumlarına havale edilmesine rağmen seyyar tabiplerin de halkı sağlık konusunda eğitmek için önemli görevler yerine getirdiği anlaşılmaktadır.

Talimatnamenin dikkat çekici yönlerinden birisi de tıbbi vazifelerle sıhhi vazifeleri birbirinden ayırmasıdır. Tıbbi vazifeler daha çok somut hastalıkların tespit ve tedavisini kapsarken, sıhhi vazifeler önleyici sağlık hizmetleri de diyebileceğimiz toplum sağlığını tehdit edebilecek problemleri tespit edip gerekli önlemleri almaya yönelikti. Tıbbi vazifeler bağlamında seyyar tabipler öncelikli olarak gittikleri yerlerde bulaşıcı ve salgın hastalık olup olmadığını etraflıca tetkik edeceklerdi. Gereki tetkikler yapıldıktan sonra ayakta hasta olanları tedavi mahallerinde muayene edecekken yatan hastaları evlerine giderek kontrol edeceklerdi. Bu bugünkü evde tedavi hizmetlerinin benzeri bir uygulamadır. Özellikle ameliyat veya daha ciddi bir

görsel

Akademik
Bakış

93

Cilt 17
Sayı 33
Kış 2023

tedaviye ihtiyaç duyanların ilgili sağlık kuruluşuna sevk edilmelerini sağlayacaklardı. Bu da yine şimdi olduğu gibi merkezi sağlık kuruluşlarına ulaşım açısından bir kolaylık olacaktı. Seyyar tabiplerin bütün masraflarının ilgili merkezlerce karşılanıyor olması ve gittikleri yerlerde halka yük olmayacak şekilde hareket etmelerinin istenmesi de ayrı bir konu idi. Yine bu bağlamda halktan hangi ad ile olursa olsun herhangi bir muayene ve tedavi ücreti almayacak olmaları halka sağlık imkânlarından eşit bir şekilde yararlanabilme fırsatı verecekti.

Köylerin daha yaşanabilir hale getirilmesi kapsamında beslenmeden barınmaya varıncaya kadar bireysel ve ortak yaşam alanlarının olması gereken şekilde organize edilmesi ve düzenlenmesi konusunda seyyar tabipler tam bir eğitmen olarak tahayyül edilmiş gibi görünmektedir. Çünkü seyyar tabiplerden beklenen gerek hastalıklar konusunda gerekse taşradaki yaşam biçimine dair konularda verilerin toplanması ve işlenmesi süreci, aslında modern devletin temel görünümünden olan vatandaşına dair her türlü istatistikî bilgiye sahip olma arzusunu ifade etmektedir. Böylece seyyar tabiplerin de cumhuriyetin öğretmenleri gibi taşrada devletin temsilcisi olarak değerlendirildiği anlaşılmaktadır. Sonuç olarak cumhuriyetin ilk yıllarında öğretmenleri “*eğitim ordusu*” olarak tanımlayan anlayışa paralel olarak sağlık politikalarının halkın bütün kesimlerine yaygınlaştırılması noktasında görev yapan “*sağlık ordusunun*” en önemli unsurlarından birisinin de seyyar tabiplik teşkilatı ve seyyar tabipler olduğunu ifade etmek mümkündür.

Kaynaklar

Resmî Yayın ve Talimatnameler

“13 Mayıs 1926 tarih ve 839 Sayılı Sıtma Mücadelesi Kanunu”, *Resmî Ceride*, 29 Mayıs 1926, Numro: 384, s. 1-3.

“Kastamonu Vilayetinde Teşkil Olunacak Memleket Hastaneleri ve Seyyar Heyet-i Tıbbiye Hakkında Nizamname”, *Düstur*, Tertib-i Sani, Cild 2, 1 Zilkaide 1327 - 11 Zilkaide 1328 / 1 Teşrin-i sani 1325 - 31 Teşrin-i sani 1326, Matbaa-i Osmaniye, Dersaadet 1330, s. 332-338.

“Umur-ı Sıhhiyeye Müteallik Bütçeler ile Bilumum Memurin-i Sıhhiye Hakkında Kanun”, Kanun Numarası: 796, Kabul Tarihi: 1 Nisan 1926, *Resmî Ceride*, 12 Nisan 1926 Pazartesi, Numro: 346, s. 1.

1 Nisan 1926 tarihli ve 796 numaralı Umur-ı Sıhhiyeye Müteallik Bütçelerle Bilumum Memurin-i Sıhhiye Hakkındaki Kanun ve İşbu Kanunun Üçüncü Maddesi Mucibince İdare-i Hususiyelerle Şehir Emanetleri ve Belediyeler Bütçelerinin Umur-ı Sıhhiye ve Hayriyeye Müteallik Aksaminin Suret-i Tanzimi Hakkında Talimatname, İdeal Basım ve Cilt Evi, Ankara, 1935.

Seyyar Etibba Kolları Vezaifi Hakkında Talimatname, Arşak Garoyan Matbaası - Bab-ı Ali Caddesinde, İstanbul 1331.

Seyyar Tabiplerin Vazifeleri Hakkında Talimatname, Ankara 1934 / Tasvip Tarihi: 9 - 4 - 1934 / 6 Ekim 1934 tarih ve 2821 numaralı Resmî Gazete ile neşredilmiştir.

Umumi Hıfzıssıhha Kanunu / Kanun Numarası: 1593, Kabul Tarihi: 24/4/1930, *T.C. Resmî Gazete*, 6 Mayıs 1930 Salı, Sayı: 1489, s. 8895-8910.

“Seyyar Tabiplerin Vazifeleri Hakkında Talimatname”, *Resmî Gazete*, 6 Teşrinievvel 1934, Sayı: 2821, s. 4381-4388.

göz

Araştırma Eserler

DERMAN, Orhan, "Tarih Boyunca İnsanlığın Salgın Hastalıklarla Mücadelesi", *Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi*, 63, 2020, s. 26-31.

GÜNEŞ, Mehmet, "20. Yüzyılın Başlarında Osmanlı Devleti'nde Frengi ile Mücadelede Etkili Bir Yöntem: Seyyar Tabiplik", *History Studies*, 13/5, Ekim 2021, s. 1675-1692.

KARCI, Erol, *Osmanlı Hükümetleri'nin Sağlık Politikaları (1908-1914)*, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat 2017 (Yayımlanmamış Doktora Tezi).

KÖSE, Resul, "Cumhuriyetin İlk On Yılında Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele", *Sağlık Bağlamında Edebiyat, Sanat ve Tarih*, Editör: Hasan Erbay, Rating Academy Yayınları, Çanakkale 2020, s. 87-110.

PARILDAR, Hülya, "Tarihte Bulaşıcı Hastalık Salgınları", *Tepecik Eğitim ve Araştırma Hastanesi Dergisi*, 30 (Ek sayı), 2020, s. 19-26.

ŞENEL, Şennur, "19. Yüzyılda Kastamonu Vilayetinde Frengi Hastalığıyla Mücadele", *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 13/1, Mart 2015, s. 256-274.

TEKİR, Süleyman, "Erken Cumhuriyet Dönemi Türkiye'de Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele (1923-1930)", *Atatürk Üniversitesi Tıbbi Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 65, 2019, s. 407-430.

TÖRE, Okan, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Bulaşıcı Hastalıklarla Savaşım", *Klimik Dergisi*, 34(1), 2021, s. 1-12.

Extended Abstract

Various measures have been taken against infectious and epidemic diseases, which are a threat to humanity in every period of history, and some practices have been put into effect in terms of public health. In the fight against infectious and epidemic diseases, itinerant medical practice was also used in the early Republican period. The first practices about itinerant medical practice were seen in the Ottoman period. It was established against syphilis that first appeared in Kastamonu province and Bolu Sanjak and then it was also used in Hüdavendigâr, Manastır, Ankara, Konya, Adana, Edirne, Sivas, Yanya and Iraqi borders and in the provinces of Basra, Baghdad and Mosul. Itinerant doctors played an important role in the fight against infectious and epidemic diseases other than syphilis in these places. By this practice, the state tried to bring health services to the most remote corners of the provinces and sanjaks. In this period, instructions were prepared and put into effect to regulate the assignment and working conditions of itinerant doctors. In the transition period from the Ottoman Empire to the Republic, contagious and epidemic diseases continued to affect the public health in Anatolia, so it was necessary to fight against these diseases. Therefore, one of the most important issues of the Ministry of Health and Social Aid in the Republican period was to take precautions against syphilis and other infectious and epidemic diseases. While the General Directorate of Border and Coasts Health, which is affiliated to the Ministry of Health and Social Aids, was working against infectious and epidemic diseases coming from abroad during the Republic period, in the country, the Sıhhiye and Auxiliary Social Directorates, district governorships, and hospitals and municipal doctors were operating in times of need. In this struggle, itinerant doctors were also used against infectious and epidemic diseases in towns and villages. In the Republican era, in 1934, a new instruction was prepared and put into effect, different from the previous ones in the Ottoman era, regarding the itinerant doctors and this new instruction prepared about the itinerant doctors abolished all previous ones. The itinerant medical practice, which constitute an important dimension of the public health policies of the new Turkish state, which defines itself as a modern nation-state, was one of the measures put forward by taking into account the past practices against infectious and epidemic diseases. In this new instruction, which was accepted about the itinerant doctors, firstly, the general conditions regarding the appointment and employment of the itinerant doctors were included and within

görsel

Akademik
Bakış

95

Cilt 17

Sayı 33

Kış 2023

the framework of health practices, information was given on issues such as how they would be selected, how they would start working and how they would meet their needs. The duties they would fulfill in towns and villages were emphasized. The duties to be fulfilled by the itinerant doctors were determined as medical and sanitary duties, and the health and social issues they would teach. The medical duties to be fulfilled by the itinerant doctors were to treat infectious and epidemic diseases and to apply the methods of protection against them. Their sanitary duties were as follows: Inspection and improvement of village drinking water, inspection and improvement of village laundry, rehabilitation of swamps in and around the village, control and improvement of the sanitary conditions of village houses, ensuring that village cemeteries are kept clean, arrangement of village cemeteries as in the law, control of village schools and examination of students, checking birth, death and marriage records in villages, controlling the health conditions of the workers in working places such as factories, farms, mines, road construction, controlling paddy and labor conditions in rice planting areas, controlling the matters pertaining to the duties of itinerant health officers, investigation of fake physicians and controlling food. While carrying out their duties, itinerant doctors would keep various books, record their work and transactions, and constantly inform their superiors.

görsel

Celeleddin Muhtar'ın “Frengi Makalati” Risalesi Temelinde Osmanlı Devleti'nde Frengi Sorunu ve Çözüm Arayışları

The Problem of Sphilis and the Search for Solution in the Ottoman State Based on Celeleddin Muhtar's “Syphilis Atricles” Booklet

Cengiz KESKİN*

Öz

Frengi hastalığının ilk ortaya çıktığı tarih konusu ihtilaflı olsa da genellikle Amerika kıtasının keşfedilmesi ile ortaya çıktığı ve Amerika'dan yayılan bu virüsün 15. ve 16. yüzyıllarda Avrupa'da hızla yayıldığı kabul edilmektedir. Bulaşıcı bir hastalık olan frenginin Osmanlı Devleti'ne etkisi ise 19. yüzyılla birlikte ağır bir şekilde hissedilmeye başlamıştır. Bu noktada Osmanlı Hükümeti'nin çeşitli arayışlar içine girdiği, salgın şeklini alan frengiye karşı birtakım tedbirler aldığı anlaşılmaktadır. 19. yüzyılın son çeyreğinde Osmanlı coğrafyasında frengi iyice etkisini arttırmış, devletin içinde bulunduğu ekonomik şartlar da bu hastalıkla gerektiği şekilde mücadele etmeyi engellemiştir. Bir diğer problem ise halkın hastalığı basit bir hastalık gibi görmesi ve cehaletidir. Frengi hastalığının genellikle cinsel ilişki sonucu bulaşması insanları genellikle hastalıklarını gizlemeye itmiştir. Utanılacak bir hastalık olarak görülen frengi hastalığını alternatif yollarla çözmeye çalışan hastalar, hekim veya şifacı olarak tanınan kişilere yönelmişlerdir. Ancak bu kişiler genellikle hekimlikle veya tıp dünyasıyla hiçbir ilgisi olmayan fırsatçılardır. Bu fırsatçılar kandırdıkları kişilerin hem parasını almışlar, hem de sağlıklarını alt üst ederek hastalığın daha da yayılmasına neden olmuşlardır. Mekteb-i Tibbiye-i Şahane mezunu Celeleddin Muhtar, frengi ile mücadelede önde gelen Osmanlı hekimlerinden biridir. Halkı frengi konusunda bilgilendirmek amacıyla kapsamlı çalışmalar yapmış, “Frengi Makalati” adını verdiği eserini 1899 ve 1907 yıllarında iki kez yayımlayarak halkın istifadesine sunmuştur. Hastalık ile ilgili makalelerini bu eserde bir araya getiren Celeleddin Muhtar, bu eseri kaleme almanın devletine ve milletine karşı bir vefa borcu olduğunu dile getirmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Frengi, Celeleddin Muhtar, Frengi Makalati, Salgın Hastalıklar.

Abstract

While the origins of syphilis remain a subject of debate, it is widely acknowledged that it emerged following the discovery of the American continent. This virus, originating in America, rapidly spread across Europe during the 15th and 16th centuries. The impact of syphilis, a contagious disease, became significantly pronounced in the Ottoman State during the 19th century. During this period, it is evident that the Ottoman Government undertook various initiatives and implemented measures to combat the epidemic.

In the latter part of the 19th century, syphilis escalated in the Ottoman territories, and economic challenges hindered the necessary efforts to combat the disease. Another challenge was the perception of syphilis as a simple ailment, leading to widespread ignorance. The stigma

Makale Geliş Tarihi: 30.01.2023. Makale Kabul Tarihi: 20.11.2023.

Araştırma Makalesi / Künye: KESKİN, Cengiz, “Celeleddin Muhtar'ın “Frengi Makalati” Risalesi Temelinde Osmanlı Devleti'nde Frengi Sorunu ve Çözüm Arayışları”, Gazi Akademik Bakış Dergisi (GABD), Sayı: 33, Cilt: 17, Aralık 2023, s. 97-117.

* Dr. Öğr. Üyesi, Kırklareli Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, E-mail: cengizkeskin@klu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-1919-1981.

Gazisi

Akademik
Bakış

97

Cilt 17
Sayı 33
Kış 2023

associated with the disease, often transmitted through sexual contact, prompted individuals to conceal their illness. Those seeking to address syphilis, considered a shameful ailment, often resorted to individuals posing as physicians or healers. Unfortunately, these charlatans, lacking any medical credentials, exploited people financially and contributed to the further spread of the disease, exacerbating public health concerns.

Celeleddin Muhtar, a graduate of the School of Medicine, emerged as a prominent Ottoman physician in the battle against syphilis. He conducted extensive studies aimed at educating the public about syphilis, publishing his work titled "Syphilis Articles" in 1899 and 1907, presenting it to the public. In this comprehensive work, Celeleddin Muhtar emphasized that his commitment to writing about the disease was a debt of loyalty to his state and nation.

Key Words: Ottoman State, Syphilis, Celeleddin Muhtar, Syphilis Articles, Epidemic Diseases

Giriş

İnsanlık tarihinin en önemli doğal felâketlerinden biri salgın hastalıklardır. Tarihte birçok kez çiçek, veba ve kolera gibi farklı türlerle karşımıza çıkan salgın hastalıklar, önemli nüfus kaybına neden olmuş, toplumlarda büyük bir korku, panik ve çaresizlik yaratmıştır. Aniden insanoğlunun hayatına dâhil olan bu hastalıklara karşı insanoğlu savunmasız ve alınabilecek birkaç tıbbi önlem dışında çaresiz kalmıştır. Tarih boyunca dünyayı etkileyem salgın hastalıkların insan hayatını sosyal ve ekonomik olarak etkilediği, devletlerin salgın hastalıklardan büyük zarar gördüğü ve etkisinin uzun sürmesi nedeniyle toplumlar üzerinde tahribat yarattığı aşikardır.

Tarih boyunca, insanoğlunun farklı türlerdeki etkileşimi hastalıkların yayılmasında en temel saik olmuştur. Ticaret, sosyal aktivite ve hatta savaşlar insanların birbirlerine hastalık bulaştırma tehlikesini yaratmaktadır. Ancak bu hastalıkların insanlar tarafından başta önemsenmemesi ve etkilerinin hemen ortaya çıkmaması yayılımını kolaylaştırmış ve hızlandırmıştır. Salgın hastalıkların seyri ve etkileri çok hızlı ve yıkıcıdır. Salgın hastalıklar nedeniyle binlerce, hatta yüz binlerce insan ölmüş, devletler yıkılmıştır. Örneğin Avrupa'da 13. ve 14. yüzyıllarda ortaya çıkan veba salgınında Avrupa nüfusunun önemli bir kısmının kaybedildiği ifade edilmektedir.¹

Tarih boyunca insanoğlunun mücadele etmek zorunda kaldığı önemli salgın hastalıklardan biri de frengidir. Frengi, tıp literatüründe syphilis (sifilis) olarak bilinmektedir. Genellikle cinsel yolla bulaşan, vücutta bazı yapı ve işlev bozukluklarına neden olan frengi hastalığının farklı yollarla bulaştığı da görülmektedir.² Frengi hastalığına yakalananlarda görülen etki

1 Mesut Ayar, Osmanlı Devleti'nde Kolera İstanbul Örneği (1892-1895), Kitabevi Yay., İstanbul 2007, s. 1-5.

2 Frengi genellikle cinsel yolla bulaşan bir hastalık olmasının yanında, hastalığa yakalanmış kişilerin özel ve kişisel eşyalarını kullanmak veya temas etmek suretiyle de bulaşabilir. Frengi kan ve tükürük yoluyla bulaşabileceği gibi, anne karnında cenine geçerek veya emzirmek suretiyle bebeğe bulaşarak irsi bir nitelik de taşıyabilir. Hatta aynı kaptan su içmek gibi basit bir suretle bile bir başkasına bulaşabilir. Alfred Fournier, Frengi ve İzdivaç (çev. Celeleddin Muhtar), Hanımlara Mahsus Gazete Matbaası, İstanbul 1317/1899, s. 6; Başak Ocak, "Bazı Osmanlı Hekimlerinin Frengi Hakkındaki Görüşleri", Tarih Okulu, Sayı: XL, Haziran 2019, s. 297.

bu hastalığın ne yolla kapıldığıyla ilgili olarak değişkenlik gösterir. Örnek vermek gerekirse eğer hastalık cinsel yolla kapıldıysa cinsel organda, öperek bulaştıysa ağızda, dokunarak veya temas yoluyla bulaştıysa tesirini ellerde gösterir. Bu çıkan ilk yaraya "şankr"³ denir. Bu şankr bir çıban ya da küçük bir yaraya benzer. Ağrısız ve küçük bir yara hüviyetinde olduğu için genellikle insanlar tarafından önemsiz addedilir. Bu şekilde kendini gizleyen hastalık bir süre sonra da kendiliğinden kaybolur. Ancak hastalık sinsi bir şekilde ilerleyerek ikinci evresine geçer, ağrılı ve şiddetli olmaya başlar. Eğer bu noktada da önlem alınmazsa hastalık üçüncü devresine geçer ki uzuvların düşmesi, sakatlık ve hatta deliliğe kadar varan noktaya ilerler.⁴

Bu hastalığın ilk ortaya çıkış tarihi ile ilgili farklı görüşler mevcuttur. Bununla birlikte, bu hastalığın 1492'de Amerika kıtasının keşfinden sonra ortaya çıktığı ve Avrupa'da hızla yayıldığı genel görüş olarak kabul edilmektedir. Avrupa'da hekimlerin çoğu vücudun en aşağılayıcı ve mahrem yerlerinde çıkan bu hastalığı tedavi etmeyi reddetmiş, bu hastalığa yakalananlar aşağılanmışlardır. Bu dışlanmışlıktan kurtulmak ve sağlıklarına kavuşmak isteyenler de çareyi bu hastalığı tedavi ettiklerini iddia edenlere müracaat etmekte bulmuşlardır.⁵ Bilgi eksikliği nedeniyle frenginin sadece cinsel yolla ortaya çıktığını düşünen insanlar, hastalıklarından utanarak bunu saklama ihtiyacı hissetmişlerdir. Fertlerde görülen bu özellik, milletlerde de farklı değildir. Her millet utanılacak bir hastalık olarak gördükleri frengiyi, birbirlerinin üstüne atarak kendilerini temize çıkarmaya çalışmışlardır.⁶

Tarihi metinler incelendiğinde İtalyanların frenginin Fransızlardan geldiğini iddia ettikleri, buna mukabil Fransızların da İtalyanları suçladığı görülmektedir. Frenginin kaynağı olarak İspanyollar Portekizlileri suçlamış, Almanlar ise İspanyolları hedef göstermiştir.⁷ Osmanlı toplumu da bu hasta-

3 Frengi gibi bulaşıcı hastalıklarda enfeksiyonun ilk lezyonu olarak meydana gelen yaradır. Andrew Nikiforuk, Mahşerin Dördüncü Atlısı: Salgın ve Bulaşıcı Hastalıklar Tarihi (çev. Selahattin Erkanlı), İletişim Yayınları, İstanbul 2013, s. 136.

4 Frengi hastalığı vücutta üç evre olarak görülür. İlk devrede hastalığa sebep olan "treponeema pallidum"un vücuda girişiyle 20-30 gün içinde vücutta şankralar görülür. İlk evreden 40-50 gün sonra hastalığın ikinci evresi başlar. Ağızda, boğazda, burunda, yüzde, kafada, ciltte ve bedende birçok lekeler, yaralar açar ve bunların sonucunda ağır bir tahribat yaratır. İkinci evrenin devam müddeti 3-4 sene olarak kabul edilir. Hastalığın üçüncü devresi ise en tehlikeli dönemdir. Bu evrede hastalık sinir sistemini çökerterek kalp, damar hastalıklarına neden olur ve insanı felce kadar götürür. Celeleddin Muhtar, Frengi Makalatı, Karabet Matbaası, İstanbul 1325/1907, s.1, 28-29; Yunus Korkmaz, "Osmanlı'da Frengi İle Mücadele (1880-1918)", Kırklareli Ü. SBE., Kırklareli 2019 (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 3; Nuran Yıldırım, İstanbul'un Sağlık Tarihi, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010, s.107.

5 Frengi hastalığı hakkında en büyük sorun bu noktada başlamıştır. Çünkü dışlanmış insanların başvuruda bulunduğu kişiler, genellikle insanların çaresizliğini kullanarak çıkar sağlamaya çalışan fırsatçılardır. Bu durum hastalığın boyutlarını daha vahim bir hale getirmiştir. Hekimlikle hiçbir ilgisi olmayan bu insanlar, yanlış tedavi ve usullerle frenginin hızla yayılmasına neden olmuşlardır. Muhtar, a.g.e., s. 2-5.

6 Nikiforuk, a.g.e., s. 121-126.

7 Fatma Bulut, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Tehlikeli Miras", Tarih Okulu, Sayı: III, İlkbahar 2009, s. 110.

görsel

Akademik
Bakış

99

Cilt 17
Sayı 33
Kış 2023

lığı Avrupa'ya mâl etmiş ve bu nedenle bu hastalık "frank, freng" isimlerinden türetilerek "frenği" olarak adlandırılmıştır. Osmanlı hekimleri bu hastalığı frenk uyuzu, daü'l efrenc, maraz-ı efrenciye isimleriyle anmışlardır. Arşiv kaynaklarında ise bahsi geçen hastalık "*frenği marazı*", "*illet-i frenği*" veya "*illet-i efrenciyye*" olarak belirtilmiştir.⁸

Çalışmamıza konu olan <Frenği Makalâtı> isimli eseri kaleme alan Celaleddin Muhtar'ın frenği hastalığı üzerindeki çalışmalarıyla duayen bir frenği mütehassısı olduğu tartışmasızdır. Celaleddin Muhtar bahsi geçen eserinde bilgi ve tecrübelerini aktarırken, şahit olduğu frenği vakalarını da örnekleriyle ortaya koymuştur. Dikkat çeken bu çalışmanın monografik incelenmesi kanaatimizce elzemdir. Özellikle son yıllarda Celaleddin Muhtar hakkında bazı akademik çalışmalar yapılsa da "Frenği Makalâtı" risalesi ekseninde kayda değer bir çalışmaya rastlanılmamıştır.⁹ Bu çalışma her şeyden önce bu konudaki eksikliğin bir ürünüdür. Mezkûr risale temelinde frenği sorunu ele alınarak bu alandaki akademik boşluğun giderilmesi hedeflenmiştir. Çalışmamızın benzer çalışmalara da bir kaynak oluşturacağı ümit edilmektedir.

Osmanlı Devleti'nde Frenği

Frenği'nin Osmanlı topraklarında ilk olarak ne zaman görüldüğüne dair bilgilerde ihtilaf vardır. İspanya'daki (Endülüs) katliamdan kaçan Yahudilerin, Osmanlı topraklarına Müslümanlarla birlikte nakledilmesi esnasında frenği Anadolu'ya taşıdıklarına dair iddialar vardır. Diğer bir iddia ise Osmanlı Devleti'nin Batı seferleri ile yani savaşlar nedeniyle bu hastalıkla tanışması şeklindedir.¹⁰ Bununla beraber 1505 yılında tercüme edilen Alaim-i Cerrahin isimli yazma eserde frenğiden bahsedilmesi, Osmanlı toplumunun bu tarihlerden itibaren hastalıktan haberdar olmaya başladığını göstermektedir.¹¹

görsel

- 8 Tuba Demirci, "Body Disease and late Ottoman Literature: Debates on Ottoman Muslim Family in the Tanzimat Period (1839-1908)", Bilkent Ü. ESBE., Ankara 2008 (Yayımlanmamış Doktora Tezi), s. 140; Necati Çavdar-Erol Karıcı, "XIX. Yüzyıl Sonları ve XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devleti'nde Frenği ile Mücadele Kapsamında Yapılan Yasal Düzenlemeler", Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, Sayı: 11/2, Kış 2016, s. 159.
- 9 Sağlık Bilimleri Üniversitesi tarafından 2018'de ilki, 2019'da ikincisi ve 2022'de ise üçüncüsü olmak üzere <Prof. Dr. Celalettin Muhtar Dermatoloji Günleri> başlığı ile sempozyumlar düzenlenmiştir. Alanında birçok değerli akademisyenin katıldığı bu programlarda Celaleddin Muhtar'ın yapmış olduğu çalışmalar ele alındığı gibi, tıp alanındaki diğer ve mevcut gelişmeler hakkında da aydınlatıcı tebliğler sunulmuştur. Sağlık Bilimleri Üniversitesi Resmi İnternet Sayfası, "Prof. Dr. Celalettin Muhtar Dermatoloji Günleri", <https://tip.sbu.edu.tr/tr/etkinlik/Xwe3ns-prof-dr-celalettin-muhtar-dermatoloji-gunleri>; https://www.sbu.edu.tr/FileFolder/Dosyalar/226a44f5/2019_9/ii-prof-dr-celalettin-muhtar-dermatoloji-gunleri-program-93f59675.pdf; https://www.sbu.edu.tr/FileFolder/Dosyalar/226a44f5/2022_11/tipfakdermgunleri-a2428738.pdf.
- 10 Bulut, a.g.m., s. 110-111.
- 11 Yıldırım, "Tanzimattan Cumhuriyete Koruyucu Sağlık Uygulamaları", Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, Cilt: 5, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s. 1330.

Avrupa'da yüzyıllardır görülen frenginin Osmanlı toplumunda 19. yüzyıl ile daha fazla hissedilmeye başladığı görülmektedir.¹² 19. yüzyıl boyunca birçok kez yaşanan Osmanlı-Rus savaşları frenginin toplumda yayılma sürecini hızlandırmıştır. Kaybedilen topraklar, bölge halkları, göçmenler ve askerler frenginin tüm Osmanlı coğrafyasına yayılmasına neden olmuşlardır.¹³ Bunun yanında İstanbul'un Galata bölgesine denetimsiz bir şekilde yerleşen yabancı kadınlar da frenginin artmasına önyak olmuşlardır.¹⁴ Bir diğer sebep de yabancı ülkelere yapılan iş göçüdür. Özellikle Kırım Savaşı'ndan sonra Karadeniz kıyılarından Rusya'ya çalışmaya giden işçiler çeşitli yollarla frengi hastalığını kapmış, memleketlerine dönüşlerinde de bu hastalığı kendi ailelerine bulaştırmışlardır.¹⁵ Hastalığın liman kentlerinden iç kesimlere doğru yayıldığı görülmektedir.¹⁶

Osmanlı toplumunda Avrupa'ya nispetle frengi vakalarının 19. yüzyıla kadar pek nadir görülmesi aslında Müslüman toplum yapısıyla ilgilidir. Çünkü hastalığın ilk bulaşma nedeni olarak akla gelen fuhuş, Osmanlı toplumunda ender görülen bir durumdur. Ancak özellikle 18. yüzyıldan itibaren yaşanan toprak kayıplarıyla beraber gelen ekonomik çöküntü, kültürel ve ahlaki yozlaşmayı da beraberinde getirmiştir.¹⁷ Bu dönemde hemen her bölgede frengi vakaları görülmeye başlamıştır.¹⁸ Fuhuş artmış ve hatta belli başlı muhitlerde genelevler açılmıştır.¹⁹ İlk olarak gizli bir şekilde açılan genelevler, 1880'lerden sonra resmi bir hüviyete bürünmüştür.²⁰ Öyle ki bu fuhuş mu-

- 12 Yüzyıllardır insanoğlunun başına bela olan frengi hastalığı özellikle 19 yüzyıla birlikte etkisini arttırmıştır. Bu nedenle nüfusun azalması başta olmak üzere toplumlar üzerinde birçok olumsuz etkiler yapan frengi konusunda Avrupa'da sosyal farkındalık artmıştır. Nitekim frengi hastalığı ve çareleri konusunda Brüksel şehrinde bir konferans tertiplenmek istenmiş, Osmanlı Devleti de dâhil olmak üzere birçok önemli devlete bu hususta davet mektubu gönderilmiştir. Bu kadar önemli bir hastalık olmasına rağmen, Osmanlı toplumunda ise bu hastalığı hafife alan ve bunu fırsata çevirmeye çalışan kişiler bulunmaktadır. Muhtar, a.g.e., s. 8.
- 13 Yıldırım, a.g.m., s. 1329.
- 14 Hikmet Özdemir, Salgın Hastalıklardan Ölüm 1914-1918, TTK Basımevi, Ankara 2010, s.45.
- 15 Şennur Şenel, <19. Yüzyılda Kastamonu Vilayetinde Frengi Hastalığıyla Mücadele>, CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 13/1, Mart 2015, s. 260-261.
- 16 Hulusi Behçet, Frengi Dersleri, Akşam Matbaası, İstanbul 1936, s. 8; Muhtar, a.g.e., s. 56, 62.
- 17 Mehmet Temel, "Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Fuhuş ve Frengi İle Mücadele", Türkler Ansiklopedisi, Cilt: 14, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2014, s.169.
- 18 Kastamonu başta olmak üzere Konya, Maraş, Hüdavendigâr, Manastır, Ankara, Konya, Erzurum, İzmir, Adana, Edirne, Aydın, Sivas, Yanya, Selanik, Gazze ve hatta Irak'ın birçok bölgesinde frengi vakaları görülmektedir. BOA, DH.İD, 53/34; BOA, BEO, 4145/310851; Abdülkadir Gül, "XIX. Yüzyılda Erzincan Kazasında Salgın Hastalıklar (Kolera, Frengi, Çiçek ve Kızamık)", Erzurum Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Sayı: 41/2009, s. 258-259.
- 19 Yıldırım, a.g.e., s. 107; Aydın Yetkin, "II. Meşrutiyet Dönemi'nde Toplumsal Ahlak Bunalımı: Fuhuş Meselesi", Tarihin Peşinde, Sayı: 6/2011, s. 22; BOA, ŞD, 1644/50, lef: 10.
- 20 Osmanlı Devleti'nin genelevleri meşrulaştırmaya mecbur kaldığı söylenebilir. Zaten gizli bir şekilde yapılan ve kayıt altına alınamayan genelevlerin daha çok risk taşıdığı düşünülmüştür. Bu şekilde en azından genelevler düzenli aralıklarla kontrol altında tutulabilecek ve olası riskler azaltılabilecektir. BOA, DH.İ.UM.EK, 52/5.

gazi

hitleri devletin görevlendirmiş olduğu polisler ve doktorlar tarafından belli günlerde denetleniyor ve bu yerlerde çalışan kadınlar sağlık taramasından geçiriliyordu. Durumu mahzurlu görülenlerin çalışmasına izin verilmiyor, tedavileri için ilgili sağlık kuruluşlarına nakilleri sağlanıyordu.²¹

Genelevlerin çalışmasına resmi olarak izin verilmesine rağmen gizli fuhuşun artarak devam ettiği görülmektedir.²² Bunun farklı gerekçeleri mevcuttur. Her şeyden önce genelevlerin belli aralıklarla denetlendiğinin bilinmesi insanlar üzerlerinde tedirginlik yaratmaktadır. Bu noktada erkeklerin cinsel ihtiyaçlarını zaten gizli bir şekilde karşılayabilecekleri yerler var iken, o denetlemeye tabi olmak istememeleri önemli bir etkidir. Bir diğer sebep ise Osmanlı coğrafyasında her yerde genelev olmamasıdır. İstanbul, İzmir gibi belli başlı büyük nüfuslu yerlerde genelevler var iken, diğer bölgelerde resmi olarak faaliyet gösteren genelevler mevcut değildir. Bu durumun insanları gizli olarak faaliyet gösteren fuhuş yerlerine yönlendirdiği kuvvetle muhtemeldir.

19. yüzyılda başta İstanbul olmak üzere Anadolu'nun birçok bölgesinde frengi vakaları oldukça fazla bir şekilde görülmeye başlamıştır.²³ Osmanlı Devleti bu hastalığa karşı acil önlemler alma gereği duymuş, Ernst Von Düring Paşa²⁴ ve heyeti hastalığın sıklıkla görüldüğü Kastamonu ve civarında bazı incelemelerde bulunmuştur.²⁵ Yaptığı incelemeler sonucunda Kastamonu başta olmak üzere Anadolu'nun önemli bir kısmında frengiye yakalanan insanlar olduğunu tespit eden Ernst Von Düring Paşa, bu hastalığa karşı daha ciddi tedbirler alınmasına dair raporunu İstanbul'a sunmuştur.²⁶

Dört yıl gibi uzun bir zaman süren ve milyonlarca insanın kaybedilmesine neden olan I. Dünya Savaşı'nın frengi hastalığının artmasına neden olduğu da görülmektedir. Nitekim savaş öncesi ve sonrasındaki istatistiki

21 M. İnanç Özekmekçi, "Modern Devlet ve Tıp: II. Abdülhamit Döneminde Frengi ile Mücadele", Kadın Araştırmaları Dergisi, Sayı: 10/2012, s. 95; BOA, BEO, 3891/291781; BOA, DH.MKT, 350/1.

22 BOA, DH.İD, 65/46, lef: 1-3.

23 Ahmed Said, Tarih-i İlet-i Efrenc, Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane Matbaası, İstanbul 1277/1860, s.3; Milaşi İsmail Hakkı, Frengi İleti Hakkında Herkese lazım Olan Malumat, Asır Matbaası, İstanbul, 1317/1899, s. 9.

24 Frenginin ciddi boyutlara ulaşması üzerine Osmanlı Devleti tarafından İstanbul'a davet edilen Ernst Van Düring 1889'da geldiği Osmanlı topraklarında 1902'ye kadar hizmette bulunmuştur. Kendisine Paşa unvanı verilmiş, Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'de emraz-ı cildiye ve efrenciye muallimi olarak görevlendirilmiştir. Bu süre zarfında Anadolu'da görülen deri ve zührevi hastalıklar üzerinde de çeşitli araştırmalar yapmıştır. Arslan Terzioğlu, "Türklerin Tarih Boyunca Dermatoloji ve Veneroloji Alanında Dünya Tıbbına Katkıları", Türkler Ansiklopedisi, Cilt: 11, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 352; BOA, Y.MTV, 236/31, lef: 1-2.

25 19. yüzyılda Osmanlı coğrafyasında en yoğun frengi vakalarının Kastamonu ve çevresinde olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Kasım 1903 tarihli rapora göre Kastamonu'daki salgın iyice büyüyerek köylere kadar yayılmıştır. Raporda, nüfusu tehdit eder vaziyete gelen frengi hastalığının Bartın'a kadar sirayet ettiği ifade edilmiştir. BOA, DH. MKT, 1684/48; BOA, DH. MKT, 442/24; Rüya Kılıç, <Türkiye'de Frengi Tarihi>, Kebikeç Dergisi, Sayı: 38/2014, s. 292.

26 BOA, Y.MTV, 236/31, lef: 1-2; Şenel, a.g.m., s. 263

görsel

Akademik
Bakış

102

Cilt 17
Sayı 33
Kış 2023

bilgiler, savaş öncesine göre frenginin Osmanlı toplumunda iki kattan fazla arttığını göstermektedir.²⁷ Bu konunun farklı izahları yapılabilir. Ancak yapılabilecek en makul çıkarım savaş şartları ve yokluk nedeniyle askerlerin birbirlerinin yiyecek, içecek ve benzeri eşyalarını paylaşması ve kullanmalarındır. Aile hayatından uzun yıllar mahrum kalan ve cinsel ihtiyaçlarını karşılayamayan bazı askerlerin fuhuş yoluyla bu hastalığı kapması da ihtimal dâhilindedir. Devamlı yakın temas halinde olan askerlerden herhangi birinin frengi olması halinde, aynı koğuş veya çadırı paylaştığı arkadaşlarına da bu hastalığı kolaylıkla bulaştırabileceği açıktır.

Frenginin iki farklı türünün olduğu, cinsel yolla bulaşan frenginin ise ilk akla gelen tür olduğu söylenebilir. Bu hastalığa yakalananlar genellikle bu durumdan utandıklarından hastalıklarını gizlemeye çalışmışlardır. Hastalığı birlikte oldukları fahişelerden aldıkları suçlamalarıyla karşılaşmak istemeyen frengililer bu nedenle gizli bir şekilde tedavi olma yolunu seçmişlerdir.²⁸ İkinci tür ise cinsel ilişki olmaksızın bulaşan ve "masum frengi" olarak adlandırılan türdür. Ernst Von Düring Paşa'nın Kastamonu ve civarında yapmış olduğu incelemelerde bir bölgede 140 çocuktan 100'ün üzerinde çocukta frengi hastalığı tespit edilmiştir. Bunun nedeni ise çocukların aynı kaptan yemek yeyip, su içmesidir. Bu istatistikten masum frenginin bölgede fazlasıyla görüldüğü anlaşılmaktadır.²⁹

Frengili olanların eşlerinin genellikle düşük yapması veya doğum yapasa bile genellikle çocuklarının ölmesi durumun vehametini göstermektedir. Enteresan bir şekilde bazılarında ise doğumda hiçbir problem gözükmemekte, doğan çocuklar yaşamakta, ancak ilerleyen yıllarda hastalık tesirini göstermeye başlamaktadır. Bununla beraber bu çocukların bünyeleri genellikle zayıf olduğundan kızamık, kızıl, kuş palazı gibi hastalıklara da diğer çocuklara göre daha çabuk yakalandıkları ve genellikle kurtulamayarak vefat ettikleri tespit edilmiştir.³⁰

Masum frenginin bir başka şekli de "süt annelik veya süt ninelik" olarak bilinen gelenekten kaynaklanmaktadır. Müslüman toplumlarda bu tip hadiselerin fazlasıyla görülmesi frengi hastalığının yayılımını arttırmıştır.³¹ Öyle ki bazı bölgelerde çocuklar üzerinde yoğun bir şekilde görülen

27 BOA, DH.İ.UM, 1914/113.

28 Behçet, "Frengi Niçin Ayıp Görülür? Frengiyi Neden Gizli Tutmak Adet Olmuştur? Tabiatla Ayıp Denen Hastalık Var mıdır?" 15 Şubat 1935'te *İstanbul Radyosunda Verilen Konferans*, İstanbul Belediyesi Basımevi, İstanbul 1935, s. 5-6; Muhtar, a.g.e., s. 14.

29 Bulut, a.g.m., s. 112; Muhtar, a.g.e., s. 69.

30 Bazı çocuklarda doğum veya doğumun hemen akabinde bir hastalık görülmez. Ancak irsi bir şekilde frengi mikrobunu bünyesinde saklayan bu çocukların beş, on ve hatta yirmi yıl sonra bile hastalığı zuhur edebilmektedir. Bu çocuklar üzerinde görülen bir diğer özellik ise diğer çocuklara nispeten akılca geri oluşlarıdır. İstisna bir şekilde çok az bir kısmı güçlü, kuvvetli görünür. Ancak çoğunluğu zayıf, soluk benizli, kısa boyludur. Kemik, dimağ ve sinir hastalıkları olan bu çocuklarda sebebi anlaşılamayan havale, spazma ve beyin zarı iltihabı gibi birçok eserler görülmektedir. Muhtar, a.g.e., s. 4-5.

31 Frengili olan bir süt anne, sadece emzirmiş olduğu bebeğe değil, aynı zamanda o bebe-

görsel

frengi hastalığı nedeniyle karantinalar uygulanmış, köylere giriş ve çıkışlar jandarmalar vasıtasıyla denetlenmiştir. Bazı bölgelerde tüm köy halkının genel sağlık taramasından geçirilmesi ise masum frenginin ulaştığı boyutları göstermesi bakımından dikkat çekicidir.³²

Askeri, İdari ve Tıbbi Tedbirler

Frengi hastalığı ile mücadele Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyıl sonu itibariyle uğraştığı en büyük sağlık sorunlarından biridir. Çünkü bu hastalık Osmanlı toplumundaki etkisini ikinci, hatta üçüncü kuşaklara kadar hissettirmeye başlamıştır. ³³ Bu nedenle yapılan tıbbi çalışma ve araştırmaların yanında, ciddi önleyici tedbirlerin alındığı da göze çarpmaktadır. İnsanların frengiye yakalanmaması için alınacak önlemleri halka duyurmak ana prensiptir. Alınan tüm önlemlere rağmen frengiye yakalananların sağlıklarına kavuşmaları için izlenecek yol olan tıbbi yardım ise devletin temel görevidir.³⁴ Bu hususta Osmanlı Devleti'nin elindeki imkânlar nispetinde halkı bilinçlendirmek için çaba gösterdiği açıktır.

Osmanlı Devleti, 18. ve 19. yüzyılda Avrupa'daki bir kısım topraklarını kaybetmiş olsa da 19. yüzyıl sonlarında halen Avrupa'da önemli bir alanı kapsayan topraklara hakimdir. Bu durum Osmanlı Devleti'nin Avrupa'da sıklıkla görülen frengi hastalığına çok yakın bir temas noktasında olduğu anlamına gelmektedir. Ancak tek sorun Avrupa devletleriyle olan sınırdan ibaret değildir. Esas problem 18. ve 19. yüzyıllarda Avusturya-Macaristan ve Rusya ile bitmek tükenmek bilmeyen savaşlardır. Bu durum frengi gibi bulaşıcı bir kimliğe sahip olan hastalıkların bulaşma riski ve sirayetini arttırmıştır. 1900'lü yıllara kadar Avrupa'ya nispeten Osmanlı Devleti'nde çok ender görülen frengi hastalığının, bu tarihlerden sonra artarak devam ettiği görülmektedir.

Bu durum Osmanlı idarecilerini ilk etapta askeri sahada çalışmalar yapmaya itmiş, askerler ve askerlikle ilgili birtakım esaslar belirlenmiştir. Bunlardan ilki askere alınacak gençlerin genel bir sağlık muayenesinden geçirilmesidir. Frengili olduğu tespit edilenler askerlikten muaf edilmiş veya mecburi hizmetleri tehir edilerek memleketlerine sevk edilmişlerdir. Bununla beraber askere gitmek istemeyenlerin bilerek frengiye yakalanması veya tedavi için kullanması gereken ilaçları kullanmamaları yeni tedbirleri beraberinde getirmiştir.³⁵

ğın anne, baba ve diğer kardeşlerine de hastalığı sirayet ettirmiştir. Bu örneğin tam tersi olarak frengili bir çocuğu emzirmiş bir süt anne ise bu vesileyle frengiye yakalanmıştır. Bundan haberdar olmayan kadıncağız bilmeyerek frengiyi hem eşine hem de 6 masum çocuğuna bulaştırmıştır. Celaleddin Muhtar, Osmanlı toplumunda bunun gibi birçok hadisenin görüldüğünü belirtmektedir. Muhtar, a.g.e., s. 47-50.

32 Bedi N. Şehsuvaroğlu, "Memleketimizde Frengi Tarihçesi", Yeni Asya, Mart 1971. s.3.

33 Muhtar, a.g.e., s. 42-43.

34 Mehmet Güneş, "Osmanlı Devleti'nde Frengi İle Mücadeleye Adanmış Kısa Bir Ömür: Hüdavendigâr Vilayeti Seyyar Frengi Tabibi Nuri Ömer Efendi", Gazi Akademik Bakış Dergisi, Sayı: 29, Aralık 2021, s. 51.

35 Osmanlı Devleti ilerleyen süreçte bu sorunu tespit ederek önlem alma yoluna gitmiştir.

Memleketlerinden askerlik vazifesi için herhangi bir kıtaya giden askerler, buldukları şehirde fuhuş yapılabilecek yerlere kolayca ulaşabiliyorlardı. Umuma açık bu yerlerde frengi hastalığını kapalı askerler hastalığı aynı kışladaki masum arkadaşlarına bulaştırabilecekleri gibi, memleketlerine izine gittiklerinde ailelerine de bulaştırıyorlardı. Osmanlı Hükümeti bu konuya çok ehemmiyet vermiş, yukarıda da bahsedildiği gibi frengili olanların askerliğini tehir etme veya tamamen askerlikten muaf yoluna gitmiştir. Ancak bu durum da hastalığa karşı tam bir çare olamamış ve kötü niyetli insanların bu durumu kullanması için fırsat yaratmıştır.³⁶

19. yüzyılın sonlarına doğru frengi vakalarındaki hızlı artış nedeniyle bu hastalığa karşı alınan tıbbi önlemler de sıklaştırılmıştır. Bu noktada Osmanlı Hükümeti'nin almaya çalıştığı ilk tedbir, her vilayette frengililer için ayrı hastaneler açmaya çalışmaktır.³⁷ Ancak devletin içinde bulunduğu ekonomik buhran buna imkân tanımamıştır. Bu nedenle yapılması planlanan hastanelerin masraflarının mahalli idarelerin bütçesinden karşılanması istenmiştir.³⁸ Bununla beraber mahalli idarelerin durumu da Osmanlı Hükümeti'nden farklı değildir. Bütçelerin yetersizliği ve hastane yapımı masraflarının bir hayli fazla olması gibi etkenlerle çoğu vilayette hastane yapılamamıştır.³⁹ Bu noktada daha çok mevcut olan hastanelerin yeniden düzenlenmesi, yatak sayısının artırılması ve frengili olanların ayrı odalarda tedavi edilmesi yoluna gidilmiştir. Toplumda frengi hastalığının gündene güne artması ise hekim sayısının yetersizliğini gündeme getirmiş, bu nedenle askeri doktorlar da zaman zaman bu hastanelerde görevlendirilmiştir.⁴⁰

Bu noktada Osmanlı Hükümeti'nin ikinci teşebbüsü seyyar tabiplerle süreci yönetmektir.⁴¹ Devletin içinde bulunduğu şartlar düşünüldüğünde, en ekonomik, hızlı ve etkin çözümün de bu olduğu açıktır.⁴² Bu nedenle çeşitli

Frengiye yakalanan askerlerin memleketlerine gönderilmeyip, tam manasıyla iyileşene kadar askeri hastanelerde tedavi altına alınması gerektiği bildirilmiştir. Frengi hastalığı uzun ve zor bir tedavi sürecini gerektirdiğinden, askerlerin en azından bilerek ve isteyerek bu hastalığa yakalanmaması hususunda bir tedbir geliştirilmiştir. BOA, ŞD, 2491/8, lef: 4.

- 36 BOA, DH.EUM.LVZ, 30/103; BOA, DH.HMŞ, 22/72; BOA, DH.MB.HPS, 156/14; BOA, DH.UMVM, 124/6; BOA, DH.HMŞ, 22/26; Korkmaz, a.g.t., s. 14-15.
- 37 Hastane yapımı işi kolay olmadığı ve büyük meblağlar gerektirdiğinden her vilayette frengi hastanesi mevcut değildir. İstanbul, İzmir gibi büyük şehirlerde ve frenginin yoğun görüldüğü Kastamonu Vilayeti dışında, maddi yetersizlikler bu inşaat faaliyetlerine izin vermemiştir. Osmanlı Hükümeti'nin frengi vakaları görülen diğer bölgelere seyyar tabipler göndererek meseleyi halletme yoluna gittiği anlaşılmaktadır. Güneş, "20. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devleti'nde Frengi İle Mücadelede Etkili Bir Yöntem: Seyyar Tabiplik", History Studies, Sayı: 13/5, Ekim 2021, s. 1679-1680.
- 38 Rauf Beyru, 19 Yüzyılda İzmir'de Sağlık Sorunları ve Yaşam, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, İzmir 2005, s. 185-186.
- 39 BOA, BEO, 279/209324.
- 40 Şenel, a.g.m., s. 265.
- 41 Güneş, <20. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devleti'nde Frengi İle Mücadelede Etkili Bir Yöntem: Seyyar Tabiplik", History Studies, Sayı: 13/5, Ekim 2021, s. 1679-1683.
- 42 Seyyar tabipler görev yapacakları yere ulaştıklarında muhtar ve imamları yanlarına ça-

Görüş

sihhi komisyonlar kurularak çeşitli denetimler ve taramalar yapılmasına, yapılan çalışmaların da bir rapor halinde düzenli aralıklarla İstanbul'a gönderilmesine karar verilmiştir.⁴³ Hastaların ilaçlarını içmemesi veya tedaviden kaçması durumunda hapsedilmesi veya ağır para cezalarına çarptırılması da alınan tedbirlerden biridir. Osmanlı Hükümeti bu şekilde hastalığı kontrol altında tutmayı, en azından yayılımını engellemeyi hedeflemiştir.⁴⁴

Frengi hastalığı üzerinde ihtisas yapmak için Avrupa'ya hekim göndermek de alınan tedbirlerden biridir. Cilt ve frengi hastalığında katedilen aşamaları yakından izlemek ve son gelişmeleri takip edebilmek amacıyla Mekteb-i Tıbbiye'den başarıyla mezun olan bazı seçkin öğrenciler Paris'e gönderilmişlerdir.⁴⁵ Fransa'ya ihtisas için gönderilen hekimlerden biri de Celaleddin Muhtar idi. Bu genç doktorun frengi alanında uzman olan yabancı doktorlardan dersler aldığı ve önemli kazanımlarla yurda döndüğü anlaşılmaktadır.⁴⁶ Yaptığı çalışmalarla Paris'teki önemli frengi mütehassıslarının bile saygısını kazanmayı başaran Celaleddin Muhtar, "Frengi Makalatı" isimli eserinde bahsedilen hastalıkla ilgili bilgi ve tecrübelerini halka duyurmaya çalışmıştır.⁴⁷

İnsanlarla yakın temas halinde bulunan esnafa yönelik tedbirler de dikkat çekicidir. Bu nedenle berber, hamam, kahvehane gibi yerlerde çalışan kişilerin periyodik bir şekilde kontrolden geçirilmesi tavsiye edilmiştir. Bu esnafın alet, edevat ve çevre temizliklerine dikkat etmelerinin ne kadar önemli olduğu vurgulanmıştır. Alınan tedbirlerden biri de evlilik hazırlığı yapan çiftlere yapılan sağlık taramalarıdır. Ancak bu konuda da gerektiği gibi bir başarı sağlandığı söylenemez. Bunun temel sebebi Osmanlı Devleti'nin kapalı toplum yapısıdır. Osmanlı Devleti'ndeki doktorların hemen hepsi erkeklerden oluşmaktadır ve tıp alanında eğitim almış ehliyet sahibi kadın hekim çok azdır. Frengi hastalığının teşhis ve tedavisinde ise vücudun en mahrem bölgelerinin dahi dikkatlice kontrol edilmesi gerekmektedir. Bu durum toplumun muhafazakâr kesimlerinde tepkilere neden olmakta, bu yüzden evlilik öncesi yapılması gereken sağlık taramaları genellikle erkekler üzerinde yapılabilir. ⁴⁸

Evlenecek kızların veya dul kadınların evlilikten önce ilk etapta sadece

gırıp davet yoluyla ya da bizzat hastaların evlerine gitmek suretiyle tarama yapmışlardır. Bu durumun zaman kaybını engellediği ve hızlı çözüm sunduğu aşikardır. Tedaviyi kabul etmeyenler veya durumu ağır olup evde tedavileri mümkün olmayanlar ise en yakın hastanelere sevk edilmişlerdir. Çavdar-Karacı, a.g.m., s. 165.

43 BOA, MV, 11/97; Gül, a.g.m., s. 260.

44 Esin Kahya, "Sağlık Kuruluşlarımıza Bir Örnek: Safranbolu'da Frengi Hastahanesi", IX. Türk Tarih Kongresi, Cilt: 3, TTK Yayınları, Ankara 1989, s. 1293.

45 BOA, DH.MKT, 1642/90; BOA, DH.MKT, 1637/32.

46 BOA, DH. MKT, 1577/24; İ.DH, 1115/87238.

47 Muhtar, a.g.e., s. 8.

48 Celaleddin Muhtar, evlenmeden önce sadece erkeklerin değil, aynı zamanda kadınların da kapsamlı bir şekilde kontrol edilmesi gerektiği kanısındadır. Ancak dönemin şartları düşünüldüğünde bu durum sadece Osmanlı coğrafyasında değil, Avrupa'da dahi pek mümkün değildir. Kızlarını veya müstakbel eşlerini dini inanç, ahlaki değer yargıları veya kıskançlık gibi sebeplerle bu muayenelere sokmak istemeyen erkeklerin bu konuya sıcak bakmadığı anlaşılmaktadır. Muhtar, a.g.e., s. 52, 62-63.

el, ağız, boyun, kol ve dirsek gibi bölgelerine bakılmaktadır. Ancak ilerleyen yıllarda bu kontrollerin bile yeteri kadar yapılmadığı anlaşılmaktadır.⁴⁹ Fuhuş yoluyla hayatını kazanan kadınlar ise sıkı bir şekilde denetlenmişlerdir. Bu kadınların haftada en az bir kere hastanelere sevk edilerek kontrolleri yapılacak ya da seyyar tabip vasıtasıyla uygun görülen yerlerde sağlık muayenesinden geçirileceklerdir. Kontroller sonucu hasta olduğu tespit edilenler hemen hastaneye yatırılacak ve dört buçuk ay yoğun bir tedavi programı uygulanacaktır. Tedavi olup hastaneden taburcu edilenler de kendi hallerine bırakılmayacak, bu kişilerin kontrollerine belirli aralıklarla devam edilecektir.⁵⁰

Alınan idari tedbirlerden biri de frengi hastalığı konusunda uzman olmayan, hatta hekimlikle bile ilgisi olmayan kişilerin bu işten men edilmeye çalışılmasıdır. Frengi konusunda uzman olmayan doktorların şayet frengili hastaları tedavi ettiği tespit edilirse meslekten ihraç edileceği, doktor olmayanlar hakkında da yasal işlem başlatılacağı ilan edilmiştir. Anlaşılan o ki Osmanlı Hükümeti birtakım tedbirlerle frengi alanında uzman olmayan hekimlerin bu işe girmesini engellemeye çalışmıştır. Ancak hastalığından utanan ve sadece cinsel ilişki sonucu bu hastalığa yakalandığına inanan hastalar gizli olarak faaliyet gösteren bu sahte hekimlere, ya da şifacı olarak bilinen fırsatçılara gitmeye devam etmişlerdir. Bu durum frengi konusunda alınan tedbirlerin çoğu zaman yetersiz kalmasına neden olmuştur.⁵¹

Fuhuş Tedbirleri

Osmanlı toplumunda özellikle 19. yüzyıl içerisinde görülen ahlaki yozlaşma neticesinde başta İstanbul olmak üzere birçok bölgede fuhuş artmıştır. Devletin her alanda çöküşe geçtiği bu yüzyılda, değer yargıları ve ahlaki değerleri zayıflayan Osmanlı toplumunun da ahlaken iflasın eşiğine geldiği görülmektedir. Uzun yıllar mecburi askerlik için silah altına alınan erkekler eşlerini yalnız bırakmak zorunda kalmış, savaşların ağır hezimetlerle sonuçlanması Osmanlı ekonomisini yerle bir etmiştir. Hele askerde ölenlerin eşleri için daha da zor bir süreç söz konusudur. Elinde geçimini temin edebilecek herhangi bir geliri olmayan ve çalışmak zorunda olan dul kadınların bazıları fuhuş batağına sürüklenmişlerdir.⁵²

Bu çaresizlik durumu sadece eşlerini kaybeden dul kadınlar için geçerli değildir. Hayat şartları, pahalılık, kıtlık gibi sebeplerle geçimini fuhuş yoluyla sağlamaya sürüklenen küçük yaşta kızlar da mevcuttur.⁵³ Günün-

49 Ahmet Şerif, Anadolu'da Tanin (haz. Mehmed Çetin Börekçi), Cilt: 1, TTK Basımevi, Ankara 1999, s. 421.

50 Çavdar-Karcı, a.g.m., s. 170.

51 Şenel, a.g.m., s. 267; Muhtar, a.g.e., s. 77-78.

52 Yetkin, a.g.m., s. 22; Korkmaz, a.g.t., s. 18-19.

53 Fuhuşun yoğun bir şekilde yapıldığı Beyoğlu ve Galata gibi semtlerde 15, 14 ve hatta 13 yaşındaki kızların dahi istismar edildiği anlaşılmaktadır. Yetkin, a.g.m., s. 47; Osman Köse, "XVIII. Yüzyıl Sonları Rus ve Avusturya Savaşları Esnasında Osmanlı Devleti'nde Bir Uyguluma: İstanbul'da İçki ve Fuhuş Yasağı", Turkish Studies, Sayı: 2/1, Kış 2007, s. 105.

gazi

Akademik
Bakış

107

Cilt 17

Sayı 33

Kış 2023

müzde 18 yaşının altındaki birine karşı yapılan cinsel istismarın ağır bir suç olduğu, hele ki 15 yaşın altındakilere karşı işlenen suçlarda, “kişinin rızası olsa bile”, devletin çok ağır yaptırımlar uygulayarak sürecin bizzat takipçisi olduğu bilinmektedir.⁵⁴ Osmanlı Devleti’nde evliliği düzenleyen Hukuk-ı Aile Kararnamesi’nin ise bu konuda büyük bir esneklik sunduğu açıktır. 18 yaş altındaki kızların evlenmesi kanunen yasak olmadığı gibi, erken yaşta evlilik de toplumda fazlasıyla yaygındır.⁵⁵ Ancak bu evliliklerin bir boşanmayla neticelenmesi durumunda toplum üzerinde ağır tahribat yaratacağı açıktır. Çocuk denilecek yaştaki bir kızın böyle bir süreçte fuhuş batağına sürüklenmesi kuvvetle muhtemeldir.

19. yüzyılın sonlarına doğru genelevlerin sayısında artış gözlenmiştir. İstanbuldan sonra genelevlerin ve fuhuşun en yoğun olduğu Osmanlı şehri ise İzmir’dir.⁵⁶ İzmir’in kozmopolit yapısı, yabancıların sıklıkla ziyaret ettikleri bir liman kenti olması ve gayrimüslimlerin burada sayıca fazla olması gibi etkenler İzmir’in diğer iç Anadolu bölgelerine göre ahlaki yönden daha erken dejenere olmasına neden olmuştur.⁵⁷ Bu durum haliyle fuhuş yapan kadınların sayısını da dolaylı olarak arttırmıştır. Bu durum genelevler hususunda denetimlerin arttırılmasını ve daha dikkatli davranılmasını gerekli kılmıştır. Bu noktada genelevlerde çalışan kadınlar devamlı surette devletin görevlendirdiği doktorlar tarafından muayene edilmiş, polisler de bu süreci denetlemişlerdir.⁵⁸

Osmanlı Devleti’nde frengi hastalığının kaynağı olarak genellikle bekâr erkekler görülmüş, bu yüzden bekâr olanların evlenmeleri tavsiye edilmiştir. Cinsel ihtiyaçlarını gayrimeşru yollarla gidermenin dinen ve ahlaken mahzurlu olduğu, ayrıca bu hastalığı kapalı bekâr erkeklerin masum ailelerine de hastalığı bulaştırma ihtimalinin olduğu ve bunun büyük bir vebal olduğu hatırlatılmıştır. Bu nedenle imam ve muhtarların evlenen kişilerden fazla para almamaları, evliliklerin zorlaştırılmayıp, kolaylaştırılması emredilmiştir. Bu emre itaat etmeyenlerin görevlerinden alınacağı ve haklarında yasal işlem yapılacağı da bildirilmiştir. Bunun yanında imam ve muhtarlara hasta olduklarından şüphe ettikleri kişileri derhal o bölgede görev yapan seyyar

görsel

- 54 5237 Sayılı Türk Ceza Kanunu (TCK) ve 5395 Sayılı Çocuk Koruma Kanunu’nda yapılan tanımlara göre “henüz 18 yaşını doldurmamış kişi” çocuk olarak tanımlanmaktadır. Çocuklara karşı işlenen suçların yaptırımı ise TCK’nın 103. maddesinde fıkralar halinde izah edilmiştir. Erdal Baytemir, Cinsel Dokunulmazlığa, Kişi Hürriyetine ve Genel Ahlak Karşı Suçlar, Adalet Yay. Ankara 2009, s. 196-199.
- 55 Hukuk-ı Aile Kararnamesi’nin 36. maddesine göre dokuz yaşına gelen bir kızın evlenmesinde mahzur yoktur. Ahmet Yasin Küçükütyaki, “Osmanlı Devleti’nde Tanzimat Sonrası Aile Hukuku Alanındaki Gelişmelere ve Hukuk-ı Aile Kararnamesi”, Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 13/26, Aralık 2014, s. 189.
- 56 Abdullah Martal, “İllet-i Efrenciye (İzmir’de Frengiyle Mücadele)”, Tepekule Tarih Yerel Tarih Araştırmaları Dergisi, Sayı: 1, İlkbahar 2000, s. 89-90.
- 57 BOA, ŞD, 1387/14, lef: 3.
- 58 BOA, BEO, 3891/291781; İnci Hoş, “Sihhiye Mecmuası’na Göre Ülkemizde Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele (1913-1996)”, İstanbul Ü. SBE., İstanbul 2001 (Yayımlanmamış Doktora Tezi), s. 76.

doktorlara bildirmeleri emredilmiştir. Bu kişiler resmi makamlara ivedilikle sevk edilecek ve nikâhları katiyen kıyılmayacaktır. ⁵⁹

İmam ve muhtarların yanı sıra, bölgede bulunan papaz, haham gibi din adamlarından da bu konuda yardım istenilmiştir. Şüphelendikleri kişileri derhal yetkili mercilere bildirmeleri gerektiği, bunun toplumun yararına bir hizmet olduğu hatırlatılmıştır. Dişçi ve ebe gibi insanlarla yakın temas kurmak zorunda olan meslek erbabına da bu uyarı yapılmış, frengili olduğundan şüphe duydukları şahısları ihbar etmeleri tavsiye edilmiştir. ⁶⁰Bununla beraber hastalığın sadece cinsel yolla bulaşmaması, ufak bir temas, bir sarılma, tokalaşma veya benzeri şekillerde bulaşması tedbirlerin her zaman yetersiz kalmasına neden olmuştur.

Celeleddin Muhtar ve Toplum Bilinçlendirme Çabaları

Frengi ile mücadelede öne çıkan en önemli Osmanlı hekimlerinden biri Celeleddin Muhtar'dır. 1865 doğumlu olan Celeleddin Muhtar doktor bir aileye mensup olup, frengi hastalığıyla ilgili yaptığı çalışmalarla ünlenmiştir. Kendisiyle birlikte babası ve kardeşinin de hekimlik yaptığı bilinmektedir. ⁶¹ Galatasaray Lisesi'ni (Mekteb-i Sultani) bitirdikten sonra, Askeri Tıp Okulu'nda (Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane) eğitim görmüştür. Mezuniyeti sonrasında 1889'da ihtisas için gittiği Fransa'da devrin en önemli frengi uzmanlarından dersler almış, memleketine döndüğünde bu bilgilerini halkın istifadesine sunmaya çalışmıştır. Osmanlı Hükümeti'nin de bu hususta kendisine gerekli desteği verdiği anlaşılmaktadır. Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane mezunu olan Celeleddin Muhtar, 1893'te Fransa'dan İstanbul'a döndüğünde mezun olduğu okulda görevlendirilmiş, frengi ve deri hastalıklarıyla ilgili kapsamlı araştırmalarda bulunmuştur. ⁶²

Fransa'da ihtisas yaparken 1890'da trikofiton adlı mantarın el ve ayak parmakları arasında yol açtığı bir hastalığı saptayarak tedavisi için yeni bir yöntem geliştirmiştir. Celeleddin Muhtar, hastalığın teşhisinde etkin olacak arazlarını ve hastalığın rutin seyrini belirlemiş ve bu belirlemelerini bir rapor halinde Paris Enstitüsü'ne sunmuştur. Bulgularını "De la trichophytie des regions palmaire et plantaire", "El Ayası ve Ayak Tabanlarındaki Trikofiton

59 BOA, A.MKT.MHM, 531/13.

60 Çavdar-Karcı, a.g.m., s. 169.

61 Celeleddin Muhtar'ın babası Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'nin baş katibi ve aynı zamanda Harbiye Mektebi Edebiyat muallimlerinden Mehmed Muhtar Efendi'dir. Celeleddin Muhtar'ın kardeşi Akil Muhtar, Mustafa Kemal Atatürk'ün doktoru, en büyük kardeşi Kemal Muhtar ise ünlü bir bakteriyologtur. Nil Sarı-Ümit Emrah Kurt, "I. Dünya Savaşı'nda Üsküdar'da Hilâl-i Ahmer Aşhanesi ve Celal Muhtar Özden", Uluslararası Üsküdar Sempozyumu VI, Kasım 2008, s. 601; Burhan Engin, Gürkan Yardımcı, Yalçın Tüzün, "Celeleddin Muhtar Özden MD (1865-1947)", Journal of The Turkish Academy of Dermatology, 6/2, Haziran 2012, s. 1-4.

62 Celeleddin Muhtar, Frengi Makalâtı isimli eserinde Paris Mekteb-i Tıbbiyesi öğretim üyelerinden Alfred Fournier'den sıklıkla bahsetmiş, Fournier'in rahle-i tedrisatından istifade ettiğini beyan etmiştir. Meslek terbiyesini Fournier'den aldığını belirtmiş ve onun tıp akademisi dünyasının medar-ı iftiharını olarak görüldüğünü ifade etmiştir. Muhtar, a.g.e., s. 29; BOA, İ.TAL, 29/34; BOA, İ.TAL, 40/43; BOA, İ.TAL, 72/10.

gazi

Akademik
Bakış

109

Cilt 17
Sayı 33
Kış 2023

Enfeksiyonu Üzerine” adıyla 1892 tarihinde yayınlamış ve bu çalışmasıyla dünya tıp literatürüne geçmiştir. Çalışmaları sayesinde Paris Deri Hastalıkları Cemiyeti’ne onur üyesi olarak da seçilen Celaleddin Muhtar, Osmanlı Devleti’nde bir bakteriyoloji laboratuvarı kurulması konusunda çaba göstermiştir. İlk bakteriyoloji laboratuvarı olan Bakteriyolojihane-i Şahane’nin açılması işte bu çabaların bir ürünüdür.⁶³

Celaleddin Muhtar gibi değerli ilim adamlarının çabaları ve Osmanlı Hükümeti’nin de desteğiyle frengi konusunda halkı aydınlatmak için gazetelerde çeşitli yazılar neşredilmiş, kitaplar, risaleler, makaleler yayınlanmış, konferanslar düzenlenmiştir.⁶⁴ Ancak basın-yayın hizmetlerinin yaygınlaşması, maalesef her zaman toplumun çıkarına olmamıştır. Neşriyatın toplum üzerinde olumlu yönlerinin yanında, maalesef olumsuz yönleri de söz konusudur. Özellikle II. Meşrutiyet döneminin getirdiği özgürlükçü hava toplumun ahlakını menfi yönde etkilemiştir. Eğlence mekânları açılmış, eskiden gizli bir şekilde basılan ve gençlerin ahlakını bozacak nitelikteki resim ve kartpostalların basımı tamamen serbest hale gelmiştir.⁶⁵ Bu durumun özellikle genç ve bekâr erkeklerin cinsel arzularını kamçılıdığı tartışmasıdır. Osmanlı toplumunu frengi hastalığına karşı bilinçlendirmek ve doğru bilinen yanlışları izah edebilmek için “Frenge Makalâtı” adını verdiği eserini kaleme alan Celaleddin Muhtar, bu hastalıkla ilgili beş farklı makalesini bir risalede bir araya getirmiştir. Frenge hastalığının nasıl ve ne şekilde bulaştığı, bu hastalığa yakalanmamak için alınacak tedbirler, yakalananları bekleyen gelişmeler, tedavi olunmaması durumunda yaşanacak olaylar bu eserde ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Bahsedilen eserde evlilik hazırlığı yapanların nikâhtan önce yapması gerekenlere varana kadar birçok konuda aydınlatıcı bilgiler bulunmaktadır. Celaleddin Muhtar tarafından Türk ve dünya tıbbına kazandırılan bu önemli eser vesilesiyle frengi konusunda toplumda yeni bir bilinç oluşmuştur.⁶⁶

Frenge hastalığının zor bir süreç olduğunu kabul eden Celaleddin Muhtar’a göre, hastalığın halk tarafından önemsenmemesi ise daha büyük

görsel

- 63 Celaleddin Muhtar’dan önce el ve ayak parmakları ile ayak tabanı arasında görülen lezyonlar tam olarak tanınmıyor ve bu lezyonlara frengi, dizidroz ve egzama gibi tanımlar konuyordu. Celaleddin Muhtar, bu yeni buluşuyla çıkış açmıştı. Safiye Kıranlar, “Savaş Yıllarında Türkiye’de Sosyal Yardım Faaliyetleri (1914-1923)”, İstanbul Ü. AİİTE, İstanbul 2005 (Yayımlanmamış Doktora Tezi), s. 259-261.
- 64 BOA, BEO, 3891/291781.
- 65 Nurettin Van, “İstanbul Polis Müdüriyet-i Umûmiyyesi; Kuruluşu, Teşkilâtı ve Faaliyetleri (1909-1918)”, Marmara Ü. TAE, İstanbul 2012 (Yayımlanmamış Doktora Tezi), s. 193; Korkmaz, a.g.t., s. 22-23.
- 66 Tıp alanındaki son gelişmeler doğru bilinen bazı bilgilerin yanlışlığını ortaya koymuştur. Örneğin 1860-1870’li yıllarda frengi hastalığına yakalananların kısa bir tedavi sürecinden sonra evlenmelerine izin verilirken, 19. yüzyılın sonlarında ise bu süre bir hayli uzun tutulmuştur. Evlenmek isteyen hastalar ancak 3-4 yıl gibi uzun ve ciddi bir tedaviden sonra resmi makamlardan onay alabilişlerdir. Sağlık alanındaki yeni bulgular süreci bu noktaya taşıdığına göre, eski tıp kitaplarındaki köhne bilgilere takılı kalmamak gerekmektedir. Celaleddin Muhtar, tıp alanındaki gelişmeleri günü gününe takip etmenin ne kadar önemli olduğunu işte bu örnek üzerinden vurgulamıştır. Muhtar, a.g.e., s. 76-77.

bir problemdir. Frengi ile ilgili sorunların halkın bu cahilliğinden kaynaklandığına ve hastalığın halk tarafından tam manasıyla idrak edilmedikçe olumlu bir sonuç alınamayacağına inanmaktadır. Bu menfi gelişmelerin kendisini bu eseri yazmaya teşvik ettiğini, bu nedenle bu makaleleri derleme ihtiyacı hissettiğini belirtmiştir. Bu sayede hastalığa yakalanmış olanlar nasıl iyileşeceklerine dair bilgi sahibi olmuş olacaklar, henüz hastalığa yakalanmayanlar ise daha duyarlı ve dikkatli davranacaklardır.⁶⁷

Celaleddin Muhtar'a göre Osmanlı toplumunda Avrupa'daki bilimsel gelişmeleri takip yeterli düzeyde değildir.⁶⁸ Bu yüzden çoğu zaman meydan halk arasında "şifacı hekim" olarak anılan fırsatçılara kalmıştır. İnsanlar kandırıldıklarını bir müddet sonra anlamalarına rağmen, utandıkları için bu kişilerden şikâyetçi de olamamışlardır. Çünkü insanların hâlâ önemli bir kısmı masum frengiye inanmıyor, hastalığın sadece cinsel yolla bulaştığını düşünüyorlardı. Bu kişilerin ihbar edilmesi, aynı zamanda hastaların kendini de ifşa etmesi anlamını taşıyordu.⁶⁹ Bu durum fırsatçıları daha da cesaretlendirmiş, her geçen gün sahte hekim ve şifacıların sayısı artmıştır.

Celaleddin Muhtar'a göre frengiye karşı yapılan hatalardan biri de bu hastalığın ne kadar sinsi olduğunun unutulmasıdır. Öyle ki genç yaşlarda frengiye yakalanıp tedavi olan ve tamamen iyileştigiğine inanan kişilerde dahi çok uzun yıllar sonra hastalık nüksedebilmektedir. Bununla birlikte frengi farklı hastalıkların kimliğine bürünerek, yeni bir hastalıkmuş gibi de kendini gösterebilmektedir. Bu nedenle hastaların frengi dışında herhangi bir basit hastalık için hekime müracaat etseler bile, daha evvel frengi tedavisi gördüklerini beyan etmeleri tavsiye edilmiştir. Hekimin de böyle bir hastaya tedavi uygularken ona karşı daha dikkatli ve duyarlı olması elzemdir.⁷⁰ Bununla beraber Osmanlı toplumunda böyle bir bilinç olduğunu söylemek imkânsızdır.

Celaleddin Muhtar, eserinde sık sık Alfred Fournier ismini telaffuz etmekte ve kendisine derin saygısı olduğundan bahsetmektedir. Bahsetti-

67 Muhtar, a.g.e., s. 1-8.

68 Muhtar, Frengi Tedavisi, Nevsal-i Afiyet Salname-i Tıbbi, Birinci Kitap, Ahmed İhsan ve Şürekası Matbaası, İstanbul 1315/1897, s. 172.

69 Aile efradına frengi bulaştırdığı için öncelikle kendisini suçlayan bir şahıs, akabinde de kendisine yanlış tedavi uygulayan ve sahte ilan veren kişiyi dava etmek istemiştir. Ancak sonrasında bu hastalığını ifşa etmekten utandığını ve buna cesaret edemediğini itiraf etmiştir. Muhtar, Frengi Makalatı, Karabet Matbaası, İstanbul 1325/1907, s. 10-14.

70 Celaleddin Muhtar'a göre uzun müddet frengi tedavisi gördükten sonra, herhangi bir hastalık için doktora başvuran kişinin bu açıklamayı yapması zorunludur. Çünkü frenginin üçüncü devrine mahsus cilt, dimağ ve sinir hastalıklarının frenginin akciğere saldırısıyla vereme benzeyen bir hastalık oluşabilir. Hekim hastanın frengi geçmişini bilmezse, uygulayacağı tedavi de sonuç vermeyecektir. Fakat hekim bu gerçeği bilerek hareket eder ve ona göre tedavi uygularsa, doğal olarak sonuçlar da müspet olacaktır. Nitekim yirmi yaşında frengiye yakalanan birinin, seksen yaşlarına ulaştığında hastalığının tekrar nüksettiğine dair olaylara şahit olunabilmektedir. Celaleddin Muhtar, böyle ihtimalleri her zaman göz önünde tutmanın şart olduğunu belirtmiştir. Günümüz tıp dünyasının frengiye yakalananmış bir hastanın, tedavi olmuş olsa bile tam manasıyla iyileştigiğini söyleyemeyeceği açıktır. Celaleddin Muhtar, bu hastalığın kolay bir süreç olmadığını, uzun ve ciddi bir tedavi gerektirdiğini defaatle dile getirmiştir. Muhtar, a.g.e., s. 1, 12-13, 37-38.

ği frengi mütehassısları arasında Rikor, Vernoy, Julien, Bergost, Marlzker, Landozi, Gongheim, Basro gibi isimler de vardır.⁷¹ Bu kadar önemli ve tıp dünyasında saygın bir yere sahip kişilerin bile frengi konusunda kesin ve net hükümler veremediğini, buna rağmen Osmanlı toplumundaki bazı hekimlerin hüküm vermekten çekinmediklerini ifade etmiştir.⁷² Celaleddin Muhtar, frengi hastalığının tedavisi hususunda ise asla ümitsiz değildir. Nitekim frengi hastalığının etkilerinin ciddi bir tedavi ile önemli ölçüde engellenebileceği yapılan son ilmi çalışmalarla kanıtlanmıştır. Bununla beraber tedbiri elden bırakmamak, her zaman bu hastalığa karşı dikkatli davranmak zorunluluğu vardır.⁷³

Celaleddin Muhtar 1908'de ilan edilen II. Meşrutiyet'ten sonra askerlikten ayrılmış ve 1913 yılında Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nde (Kızılay) müfettiş-i umumi (genel müfettiş) olarak görevlendirilmiştir. I. Dünya Savaşı'nda salgın hastalıkların ülkede yayılmaması için ve özellikle de kolera salgınına karşı halkı uyarmıştır. O, çalışmalarıyla devletin de takdirini kazanmış; padişah kendisini saray doktoru olarak atamıştır. 1918'de kurulan Ahmed İzzet Paşa Kabinesi'nde bir ara iae nazırlığı yapmıştır. Cumhuriyet'in ilanından sonra Özden soyadını alan Celaleddin Muhtar, 26 Ekim 1947 tarihinde vefat etmiştir. Öldükten sonra değeri daha iyi anlaşılan Celaleddin Muhtar hakkında özellikle son yıllarda çeşitli çalışmalar yapıldığı dikkat çekmektedir. 81 yıllık ömrüne büyük başarılar sığdıran Celaleddin Muhtar, Türk ve dünya tıp dünyasına önemli katkılar sunmuş ve ismini tıp tarihine altın harflerle yazdırmıştır.⁷⁴

Sonuç

Frengi hastalığının tam olarak ne zaman ortaya çıktığı konusunda kesin bir bilgi olmasa da genel olarak 15. ve 16. yüzyıldan itibaren görülmeye başladığı kabul edilir. Osmanlı toplumunda ise ilk olarak 16. yüzyılda görüldüğü söy-

görsel

- 71 Celaleddin Muhtar, Fournier ve Rikor'u bu işin özüne vakf ve adeta o işin uzmanları olarak görmekte ve kabul etmektedir. Muhtar, Frengi Makalatı isimli eserinde frengi hastalığının teşhis ve tedavisinde Rikor'un bir çığır açtığını belirtmiştir. Fournier'in ise frengi hastalığının teşhis ve tedavisinde en büyük aşama ve gelişmeleri kaydettiğini ifade etmektedir. Muhtar, a.g.e., s. 11.
- 72 Fournier ve Rikor gibi kendini tüm dünyaya ispatlamış hekimlerin beyanatlarından anlaşılıyor ki, frengi konusunda kesin tedavi diye bir durum henüz söz konusu değildir. Bu önemli frengi mütehassısları, hastalığın bir daha nüksetmemek üzere bittiğini iddia etmenin, günümüz tıp imkânlarıyla mümkün olmadığı kanısındadırlar. Muhtar, a.g.e., s. 12.
- 73 Frengi hastalığı asla tedavi olunamaz bir nitelikte olmamakla beraber, dikkatli, ciddi ve uzun bir tedavi gerektirmektedir. Ancak bu şekilde istenilen sonuçlar elde edilebilecektir. Nitekim Fournier tarafından yapılan araştırma da bu gerçeği ispat etmektedir. Frengisini tedavi ettirmeyenlerin çocuklarının %82'si vefat ederken, az bir müddet dahi olsa tedaviye devam edenlerin %58'si vefat etmiştir. Orta derecede tedaviye devam edenlerin çocuklarının ölüm oranı ise %36'dır. Ciddi ve uzun bir tedavinin ise ölüm oranlarını neredeyse sıfırladığı görülmektedir. Muhtar, a.g.e., s. 7-8.
- 74 Engin-Yardımcı-Tüzün, a.g.m., s. 1-4, Sarı-Kurt, a.g.m., s. 583-604, Mine Şehiraltı, Gülten Dinç, "Celaleddin Muhtar Ozden (1865-1947): his life, works and contributions to the study of dermatophytes", International Journal of Dermatology, 49/2010, s. 705-710.

lenebilir. Bununla beraber frenginin gerçek manada ortaya çıkarak belirgin hale gelmesi 19. yüzyılda olmuştur. Bu yüzyılda yaşanan Osmanlı-Rus savaşları sonucunda etkisini arttıran frengi, yüzyılın sonlarına doğru ise salgın halini almıştır. Başta İstanbul olmak üzere geniş Osmanlı coğrafyasının hemen her bölgesinde görülmeye başlayan frengiye karşı Osmanlı Devleti'nin imkânları nispetinde mücadele ettiği görülmektedir.

Bir Osmanlı hekimi olan Celeleddin Muhtar tarafından kaleme alınan "Frengi Makalatı" bu mücadelenin bir ürünüdür. Hastalığa dair önemli bilgileri barındıran bu eserden anlaşılan odur ki, frengi hastalığı Osmanlı toplumunu tahmin edilenden çok daha vahim bir şekilde etkisi altına almıştır. Alınan tedbirlere rağmen frengi toplumda yayılmakta ve cahil halk yüzünden etkisini hızla arttırmaktadır. Frengi hastalığını kısa sürede tedavi edeceklerini iddia eden fırsatçıların ortaya çıkması ise hastalığın çocuklara ve hatta üçüncü kuşaklara kadar sirayet etmesine zemin hazırlamıştır. Hastalığın sadece cinsel yolla bulaştığını düşünen insanlar hastalıklarından utanmış, bu yüzden gizli bir şekilde tedavi olma yoluna gitmişlerdir. Alanında uzman frengi hekimlerine başvurmak yerine, kendilerini hekim olarak tanıtan kişilere başvurmuşlardır. Bu suretle paralarını kaptırmışlar, sağlıklarını ve hatta hayatlarını kaybetmişlerdir.

19. yüzyılın sonları, Osmanlı Hükümeti'nin her alanda olduğu gibi sağlık alanında da yetersiz kaldığı bir dönemdir. Büyük bütçeler gerektiren hastane yapımı, sağlık ocağı gibi hizmetler şartlar dolayısıyla yapılamamıştır. Osmanlı Devleti frengi görülen bölgelere seyyar tabipler göndererek süreci yönetmeye çalışmıştır. Ayrıca evlilik öncesinde çiftlerin genel bir sağlık muayenesinden geçirilmesi hedeflenmiş, ancak bu düşünce hayata geçirilememiştir. Silah altına alınacak erkeklere de genel sağlık muayenesi uygulanması başlatılmış, ancak bu uygulama da beklenen başarıyı sağlayamamıştır. Yapılan iyi niyetli çalışmalara rağmen frengi hastalığı tüm Osmanlı coğrafyasında etkisini arttırmıştır. Bir taraftan yaşanan savaşlar, diğer taraftan halkın ekonomik sıkıntılar pençesinde kıvrınması ahlaki ve kültürel değerlerin kaybedilmesine yol açmıştır. Bu nedenle özellikle 19. yüzyılın son çeyreğinden sonra fuhuşun bir hayli arttığı, gençlerin dimağlarına zarar veren müstehcen içerikli kitap, broşür ve dergilerin her yerde satılmaya başladığı anlaşılmaktadır.

Bu yozlaşmayla beraber özellikle genç ve bekar erkeklerin fuhuşu sıradan bir ihtiyaçmış gibi görmeye başladığı açıktır. Hatta bazı evli erkeklerin bile fuhuşu bir eğlence aracı olarak tanımladıkları için bu yola çokça tevessül ettikleri anlaşılmaktadır. Bu nedenle evli birçok erkek masum aile üyelerine farkında olmadan bu hastalığı bulaştırmış, kendi ailelerini kendi elleriyle yok etmişlerdir. Zengin ailelerin evlerinde hizmetçilik, dadılık veya süt annelik yapan bazı kadınların da frengi mikrobunu ev sahiplerine veya çocuklarına bulaştırdıkları sıklıkla görülmüştür. Bazen de çalıştıkları evlerde frengiye yakalanan hizmetçiler, kendi ailelerine frengiyi taşımışlardır.

görsel

Akademik
Bakış

113

Cilt 17
Sayı 33
Kış 2023

Celeleddin Muhtar, halkı bu konularda uyararak frenginin uygun tıbbi yollarla tedavi edilmesi için çalışmıştır. Bunun için Osmanlı toplumuna çeşitli tavsiyelerde bulunmuştur. Celeleddin Muhtar'ın üzerinde durduğu en önemli husus ise frenginin sadece cinsel ilişkiyle bulaşmadığıdır. Bu konuda mesafe ve tedbirin çok önemli olduğunu belirten Celeleddin Muhtar, en ufak bir yakınlaşmanın bile bu hastalığa yakalanmaya yeteceğini vurgulamıştır. Tokalaşma, sarılma, aynı kaptan bir şeyler yeme, aynı bardaktan su içme ve hatta bazen aynı ortamda bulunmanın bile frengi mikrobu almaya zemin hazırlayabileceğini belirten Celeleddin Muhtar, bu nedenle insanlara her zaman tedbirli olmalarını ve yakın temastan kaçınmalarını tavsiye etmiştir.

Amacının frengi hastalarını küçük düşürmek veya ümitsizliğe sürüklemek olmadığını beyan eden Celeleddin Muhtar, yapmış olduğu çalışmaların, bir unsuru olmaktan onur duyduğu Osmanlı toplumuna karşı bir vazifesi olduğunu, milletin sıhhat ve selameti için gayret sarf ettiğini ifade etmiştir. Bununla beraber ne Osmanlı Hükümeti'nin almış olduğu tedbirler, ne de Celeleddin Muhtar'ın münferit çalışmaları beklentileri karşılayabilmiştir. Bunun temel sebebinin Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu ekonomik şartlar olduğu açıktır. Ancak frengiye karşı başarısız olunmasının bir diğer önemli sebebi ise halkın bu hastalığa karşı bakış açısı ve cehaletidir.

Kaynaklar

BOA, A.MKT.MHM, 531/13.

BOA, BEO, 279/209324, 3891/291781, 4145/310851.

BOA, DH.İD, 53/34, 65/46.

BOA, DH. MKT, 350/1, 442/24, 1577/24, 1637/32, 1642/90, 1684/48.

BOA, DH.İ.UM, 1914/113.

BOA, DH.İ.UM.EK, 52/5.

BOA, DH.EUM.LVZ, 30/103.

BOA, DH.HMŞ, 22/26, 22/72.

BOA, DH.MB.HPS, 156/14.

BOA, DH.UMVM, 124/6.

BOA, İ.DH, 1115/87238.

BOA, İ.TAL, 29/34, 40/43, 72/10.

BOA, MV, 11/97.

BOA, ŞD,1387/14, 1644/50, 2491/8.

BOA, Y.MTV, 236/31.

AHMED SAİD, Tarih-i İlet-i Efrenc, Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane Matbaası, İstanbul 1277/1860.

AHMET ŞERİF, Anadolu'da Tanin (haz. Mehmed Çetin Börekçi), Cilt: 1, TTK Basımevi, Ankara 1999.

AYAR, Mesut, Osmanlı Devleti'nde Kolera: İstanbul Örneği (1892-1895), Kitabevi Yay., İstanbul 2007.

BAYTEMİR, Erdal, Cinsel Dokunulmazlığa, Kişi Hürriyetine ve Genel Ahlaka Karşı Suçlar, Adalet Yay. Ankara 2009.

BEHÇET, Hulusi, Frengi Dersleri, Akşam Matbaası, İstanbul 1936.

görsel

BEHÇET, Hulusi, "Frengi Niçin Ayıp Görülür? Frengiyi Neden Gizli Tutmak Adet Olmuştur? Tabiatıta Ayıp Denen Hastalık Var mıdır?" *İstanbul Radyosunda Verilen Konferans*, İstanbul Halkevi, İstanbul 1935.

BEYRU, Rauf, 19 Yüzyılda İzmir'de Sağlık Sorunları ve Yaşam, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, İzmir 2005.

BULUT, Fatma, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Tehlikeli Miras", Tarih Okulu, sayı III, İlkbahar 2009, s. 109-123.

CELALEDDİN MUHTAR, Frengi Makalâtı, Karabet Matbaası, İstanbul 1325/1907.

CELALEDDİN MUHTAR, Frengi Tedavisi, Nevsal-i Afiyet Salname-i Tıbbi, Birinci Kitap, Ahmed İhsan ve Şürekası Matbaası, İstanbul 1315/1897.

ÇAVDAR, Necati-KARCI, Erol, «XIX. Yüzyıl Sonları ve XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devleti'nde Frengi ile Mücadele Kapsamında Yapılan Yasal Düzenlemeler», Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, 11/2, Kış 2016, s. 157-175.

DEMİRCİ, Tuba, "Body Disease and late Ottoman Literature: Debates on Ottoman Muslim Family in the Tanzimat Period (1839-1908)", Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2008 (Yayımlanmamış Doktora Tezi).

ENGİN, Burhan-YARDIMCI, Gürkan-TÜZÜN, Yalçın, "Celeleddin Muhtar Özden MD (1865-1947)", Journal of The Turkish Academy of Dermatology, 6/2, Haziran 2012, s. 1-4.

FOURNİER, Alfred, Frengi ve İzdivaç (çev. Celeleddin Muhtar), Hanımlara Mahsus Gazete Matbaası, İstanbul 1317/1899.

GÜL, Abdülkadir, "XIX. Yüzyılda Erzincan Kazasında Salgın Hastalıklar (Kolera, Frengi, Çiçek ve Kızamık)", Erzurum Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 41/2009, s. 239-270.

GÜNEŞ, Mehmet, "Osmanlı Devleti'nde Frengi İle Mücadeleye Adanmış Kısa Bir Ömür: Hüdevandigar Vilayeti Seyyar Frengi Tabibi Nuri Ömer Efendi", Gazi Akademik Bakış Dergisi, 15/29, Kış 2021, s. 49-68.

GÜNEŞ, Mehmet, "20. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devleti'nde Frengi İle Mücadelede Etkili Bir Yöntem: Seyyar Tabiplik", History Studies, Sayı: 13/5, Ekim 2021, s. 1675-1692.

HOT, İnci, "Sihhiye Mecmuası'na Göre Ülkemizde Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele (1913-1996)", İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul 2001 (Yayımlanmamış Doktora Tezi).

KAHYA, Esin, "Sağlık Kuruluşlarımıza Bir Örnek: Safranbolu'da Frengi Hastahanesi", IX. Türk Tarih Kongresi, Cilt: 3, TTK Yayınları, Ankara 1989, s.1291-1296.

KILIÇ, Rüya, "Türkiye'de Frengi Tarihi", Kebikeç Dergisi, 38/2014, s. 291-306.

KIRANLAR, Safiye, "Savaş Yıllarında Türkiye'de Sosyal Yardım Faaliyetleri (1914-1923)", İstanbul Üniversitesi A.İ.İ.T. Enstitüsü, İstanbul 2005 (Yayımlanmamış Doktora Tezi).

KORKMAZ, Yunus, "Osmanlı'da Frengi İle Mücadele (1880-1918)", Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırklareli 2019 (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi).

KÖSE, Osman, "XVIII. Yüzyıl Sonları Rus ve Avusturya Savaşları Esnasında Osmanlı Devleti'nde Bir Uygulamaya: İstanbul'da İçki ve Fuhuş Yasağı", Turkish Studies, 2/1, Kış 2007, s. 104-123.

KÜÇÜKTİRYAKİ, Ahmet Yasin, "Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Sonrası Aile Hukuku Alanındaki Gelişmelere ve Hukuk-ı Aile Kararnamesi", Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 13/26, Aralık 2014, s. 177-201.

MARTAL, Abdullah, "İlet-i efrençiyeye (İzmir'de frengiyle mücadele)", Tepekule Tarih Yerel Tarih Araştırmaları Dergisi, Sayı: 1, İlkbahar 2000, s. 88-91.

MİLASLI İSMAİL HAKKI, Frengi İlet-i Hakkında Herkese Lazım Olan Malumat, Asır Matbaa-

Gazi

Akademik
Bakış

115

Cilt 17
Sayı 33
Kış 2023

si, İstanbul 1317/1899.

NİKİFORUK, Andrew, Mahşerin Dördüncü Atlısı: Salgın ve Bulaşıcı Hastalıklar Tarihi (çev. Selahattin Erkanlı), İletişim Yay., İstanbul 2018.

OCAK, Başak, "Bazı Osmanlı Hekimlerinin Frengi Hakkındaki Görüşleri", Tarih Okulu, 12/XL, Haziran 2019, s. 296-311.

ÖZDEMİR, Hikmet, Salgın Hastalıklardan Ölümler 1914-1918, TTK Yayınları, Ankara 2010.

ÖZEKMEKÇİ, M. İnanç, "Modern Devlet ve Tıp: II. Abdülhamit Döneminde Frengi ile Mücadele", Kadın Araştırmaları Dergisi, 10/2012, s. 83-101.

Sağlık Bilimleri Üniversitesi Resmi İnternet Sayfası, "Prof. Dr. Celalettin Muhtar Dermatoloji Günleri", <https://tip.sbu.edu.tr/tr/etkinlik/Xwe3ns-prof-dr-celalettin-muhtar-dermatoloji-gunleri>; https://www.sbu.edu.tr/FileFolder/Dosyalar/226a44f5/2019_9/ii-prof-dr-celalettin-muhtar-dermatoloji-gunleri-program-93f59675.pdf; https://www.sbu.edu.tr/FileFolder/Dosyalar/226a44f5/2022_11/tipfakdermgunleri-a2428738.pdf.

SARI, Nil-KURT, Ümit Emrah, "I. Dünya Savaşı'nda Üsküdar'da Hilâl-i Ahmer Aşhanesi ve Celal Muhtar Özden", Uluslararası Üsküdar Sempozyumu VI, Kasım 2008, s. 583-604.

ŞEHİRALTI, Mine-DİNÇ, Gülten, <Celalettin Muhtar Ozden (1865–1947): his life, works and contributions to the study of dermatophytes>, International Journal of Dermatology, 49/2010, s. 705-710.

ŞEHSUVAROĞLU, Bedi N., <Memleketimizde Frengi Tarihi>, Yeni Asya, Mart 1971.

ŞENEL, Şennur, <19. Yüzyılda Kastamonu Vilayetinde Frengi Hastalığıyla Mücadele>, CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi, 13/1, Mart 2015, s. 256-274.

TEMEL, Mehmet, "Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Fuhuş ve Frengi İle Mücadele", Türkler Ansiklopedisi, Cilt: 14, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2014, s.169-172.

TERZİOĞLU, Arslan, "Türklerin Tarih Boyunca Dermatoloji ve Veneroloji Alanında Dünya Tıbbına Katkıları", Türkler Ansiklopedisi, Cilt: 11, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 348-355.

YETKİN, Aydın, "II. Meşrutiyet Dönemi'nde Toplumsal Ahlâk Bunahımı: Fuhuş Meselesi", Tarihin Peşinde, 6/2011, s. 21-54.

YILDIRIM, Nuran, "Tanzimattan Cumhuriyete Koruyucu Sağlık Uygulamaları", Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, Cilt: 5, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s. 1320-1338.

YILDIRIM, Nuran, İstanbul'un Sağlık Tarihi, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010.

VAN, Nurettin, "İstanbul Polis Müdüriyeti-i Umûmiyyesi; Kuruluşu, Teşkilâtı ve Faaliyetleri (1909-1918)", Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2012 (Yayımlanmamış Doktora Tezi).

Extended Abstract

While there is no precise information about the emergence of syphilis, it is generally accepted that it began to be observed in the 15th and 16th centuries. It is said to have first appeared in Ottoman society in the 16th century. However, it was in the 19th century that syphilis truly surfaced and became prominent. Syphilis, which intensified due to the Ottoman-Russian wars in this century, escalated into an epidemic by the end of the century. The Ottoman State endeavored to combat syphilis, which started spreading extensively in almost every region of the vast Ottoman territory, particularly in Istanbul, to the best of its capabilities.

görsel

The "Syphilis Articles," written by Celaleddin Muhtar, an Ottoman physician, is a product of this ongoing struggle. This work, containing crucial information about the disease, reveals that syphilis affected Ottoman society much more severely than anticipated. Despite implemented measures, syphilis continued to spread within society, rapidly increasing its impact due to the ignorance of the population. The emergence of opportunists claiming to cure syphilis quickly facilitated the spread of the disease to children and even third generations. People, embarrassed by the sexually transmitted nature of the disease, sought treatment discreetly, opting for individuals posing as physicians rather than consulting syphilis experts. Consequently, they lost not only their money but also their health and, in some cases, their lives.

The late 19th century marked a period when the Ottoman Government faced shortcomings in the field of health, mirroring challenges in other domains. Services such as hospital construction and health centers, requiring substantial budgets, were hindered by circumstances. The Ottoman State attempted to manage the situation by deploying itinerant doctors to regions affected by syphilis. Additionally, there was an effort to enforce general health examinations for couples before marriage, although this idea could not be realized. A similar health examination initiative was launched for men to be recruited, but it did not achieve the anticipated success. Despite well-intentioned efforts, syphilis continued to escalate throughout the entire Ottoman territory. The impact of wars and the suffering of the people amid economic troubles led to the erosion of moral and cultural values. Consequently, prostitution notably increased, especially after the last quarter of the 19th century, with explicit content found in books, brochures, and magazines adversely affecting young minds becoming ubiquitous.

This moral decline led young and single men to perceive prostitution as a commonplace need. Even some married men succumbed to this perspective, defining prostitution as a form of entertainment. Consequently, many married men inadvertently transmitted the disease to their innocent family members, ultimately causing the collapse of their own families. It was also observed that some women working as maids, nannies, or wet nurses in affluent households transmitted syphilis to their employers or their children. Occasionally, maids who contracted syphilis in the houses they worked in introduced the disease to their own families.

Celaleddin Muhtar sounded the alarm on these issues and worked diligently to treat syphilis using appropriate medical means. He made various recommendations to Ottoman society, with the most crucial point being that syphilis is not only transmitted through sexual intercourse. Celaleddin Muhtar emphasized the significance of distance and precautions, stating that even the slightest closeness could lead to contracting the disease. He pointed out that actions like shaking hands, hugging, sharing a bowl, drinking from the same glass, and sometimes merely being in the same environment could facilitate the transmission of syphilis. Therefore, he advised people to exercise caution and avoid close contact.

Celaleddin Muhtar clarified that his intention was not to humiliate syphilis patients or drive them to despair. Instead, he asserted that his work was a duty to the Ottoman society, of which he was honored to be a part, and he exerted efforts for the health and safety of the nation. However, neither the measures taken by the Ottoman Government nor Celaleddin Muhtar's individual efforts could meet expectations. The primary reason for this was the economic conditions of the Ottoman State. Another significant factor contributing to the failure against syphilis was the public's perspective and lack of awareness about this disease.

görsel

Akademik
Bakış

117

Cilt 17
Sayı 33
Kış 2023

1908 Messina Depremi ve Osmanlı Devleti'nin Deprem Yardımları

1908 Messina Earthquake and the Earthquake Aids of Ottoman State

Togay Seçkin BİRBUDAK*

Öz

XX. Yüzyılın ilk çeyreğinde Osmanlı Devleti ile İtalya arasındaki siyasi ilişkilere bakıldığında öne çıkan başlıklar Trablusgarp Savaşı, I. Dünya Savaşı ve sonrasındaki Anadolu'daki İtalyan işgal girişimidir. Gerçekten de 1911 yılında İtalya'nın Osmanlı hâkimiyetinde bulunan Libya topraklarını işgalinden sonraki süreçte İtalya-Osmanlı ilişkilerinin dostluk zeminine oturması mümkün olmamıştır. I. Dünya Savaşı yıllarında iki ülke birbirine düşman ittifak grupları arasında mücadele vermiş, savaşın ardından İtilaf devletlerinin işgaline uğrayan Anadolu topraklarında İtalyan birlikleri de yer almıştır. Ancak bu gelişmelerin hemen öncesindeki yıllara bakıldığında yaşanan bir doğal afet ile bağlantılı olarak Osmanlı Devleti ile İtalya arasında insanî yardımlaşma ve dostluk ilişkileri kapsamında değerlendirilebilecek birtakım gelişmeler dikkati çekmektedir.

28 Aralık 1908 günü merkez üssü İtalya'nın güney ucunda bulunan Messina Boğazı olan deprem ve sonrasında oluşan tsunami bölge halkı için tam bir felaket halini almıştır. Sabah saatlerinde yaşanan deprem ile bölge ağır hasar almış, sarsıntıdan kısa bir süre karayı vuran tsunami dalgaları felaketin etkisini daha da arttırmıştır. Toplamda 60.000 kadar insanın hayatını kaybettiği, başta Messina ve Reggio Calabria şehirleri olmak üzere birçok yerleşim yerinin neredeyse yaşanılmaz bir hale geldiği bu depremin ardından pek çok ülke İtalya'ya yardım eli uzatmış, tıbbî ihtiyaçlar, barınma, gıda ve diğer hususlarda yardımda bulunmuştur. Bu kapsamda Osmanlı Devleti de deprem haberi İstanbul'a ulaştıktan hemen sonra harekete geçerek İtalya'ya yardımda bulunma kararı almıştır. Bu çalışma 1908 Messina depreminin ardından yaşanan büyük felaket münasebetiyle Osmanlı Devleti'nin afetzedelerin yaralarının sarılması ve dayanışma amacıyla İtalya'ya yapmış olduğu yardımları konu edinmektedir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, İtalya Krallığı, Messina, Deprem, İnsani yardım

Abstract

In the first quarter of the XX century, the titles that emerged based on the political relations between the Ottoman Empire and Italy were the Tripoli War, World War I, and the Italian invasion attempt in Anatolia afterward. Italy-Ottoman relations could settle on the grounds of amity after Italy occupied Libyan lands under Ottoman rule in 1911. During the First World

Makale Geliş Tarihi: 19.12.2022. Makale Kabul Tarihi: 20.11.2023.

Araştırma Makalesi / Künye: BİRBUDAK, Togay Seçkin, "1908 Messina Depremi ve Osmanlı Devleti'nin Deprem Yardımları", Gazi Akademik Bakış Dergisi (GABD), Sayı: 33, Cilt: 17, Aralık 2023, s. 119-139.

* Doç. Dr., Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi, Tarih Eğitimi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, Ankara-TÜRKİYE, E-mail: tsbirbudak@gazi.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-6750-1334.

Gazi

Akademik
Bakış

119

Cilt 17
Sayı 33
Kış 2023

War, the two countries fought between the enemy alliances, and after the war, Italian troops took part in the Anatolian lands occupied by the Allied Powers. However, when we look at the years just before these developments, some developments, which can be evaluated within the scope of humanitarian and friendship relations between the Ottoman Empire and Italy in connection with a natural disaster, draw attention.

The earthquake and the tsunami that occurred on December 28, 1908, the epicenter of the Strait of Messina, located at the southern end of Italy, became a complete disaster for the region's people. The region was severely damaged by the earthquake in the morning, and the tsunami waves that hit the land for a short time after the shaking further increased the impact of the disaster. After this earthquake, in which 60,000 people lost their lives and many settlements, especially the cities of Messina and Reggio Calabria, became almost uninhabitable, many countries extended a helping hand to Italy, providing medical aid, shelter, food, and other assistance. In this context, the Ottoman Empire took action immediately after the earthquake news reached Istanbul and decided to help Italy. This study explores the humanitarian aid that the Ottoman Empire delivered to Italy to heal the disaster survivors' wounds after the 1908 Messina earthquake.

Key Words: Ottoman Empire, Italian Kingdom, Messina, Earthquake, Humanitarian aid.

Giriş

XIX. yüzyılın ikinci yarısında millî birliğini kuran ve II. Vittorio Emanuele (1861-1878) liderliğinde Avrupa siyasetinin önemli ülkelerinden biri haline gelen İtalya Krallığı ile Osmanlı Devleti arasındaki ilişkiler ele alındığında ön plana çıkan gelişmeler XX. Yüzyılın ilk çeyreğinde iki ülke arasında yaşanan savaş ve mücadelelerdir. Hakikaten de İtalya-Osmanlı ilişkileri açısından bu periyottaki en derin konular askerî meseleler olmuştur. İtalya'nın 1911 yılında Trablusgarp topraklarını işgal etmesi ile başlayan iki ülke arasındaki mücadele döneminin fasilalarla birlikte Türk Kurtuluş Savaşı yıllarına kadar devam ettiği söylenebilir. 18 Ekim 1912 tarihinde imzalanan Ouchy Antlaşması ile Trablusgarp İtalya'nın denetimine geçmiştir¹. I. Dünya Savaşı yıllarında ise iki ülke karşı cephelerde yer almıştır. İtalya'nın İtilaf devletleri ile hareket etmesi ve 1915 yılında Osmanlı Devleti'ne karşı savaş ilanında bulunması ile iki ülke bir kez daha karşı karşıya gelmiştir. 30 Ekim 1918 günü imzalanan Mondros Mütarekesi'nin ardından Anadolu toprakları İtalyanlar tarafından önce işgal edilecek, sonrasında ise Türk Millî Mücadele hareketinin Yunan birlikleri karşısındaki zaferlerine binaen İtalyanlar 1921 yılında Anadolu'dan çekilmeye başlayacaktır².

Tüm bu gelişmelerin hemen öncesinde siyaseten olmasa dahi insanî diplomasi açısından Osmanlı Devleti ile İtalya arasında dikkat çeken bir yakınlaşma ve yardımlaşma sürecine şahit olmak mümkündür. Öyle ki, Trab-

1 Trablusgarp Savaşı ve bu dönemdeki Osmanlı-İtalyan ilişkileri için bkz. Hale Şıvgın, *Trablusgarp Savaşı ve 1911-1912 Türk-İtalyan İlişkileri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2006.

2 Millî Mücadele yıllarındaki Türk-İtalyan münasebetleri için bkz. Mevlüt Çelebi, "Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri", *Belleten*, C. 62, S. 233, 1998, ss. 157-206.

lusingarp Savaşı'ndan sadece birkaç sene önce 1906 ve 1908 yıllarında İtalya'da yaşanan iki ayrı felaket iki ülke arasındaki ilişkilerin kronolojisi içerisinde yer almaktadır. 5 Nisan 1906 günü İtalya'nın güneyindeki Napoli bölgesinde yer alan Vezüv yanardağı harekete geçmiş ve püsküren lavlar Napoli şehri ve çevresindeki pek çok yerleşim yerine büyük hasar vermiştir. Roma'daki Osmanlı Sefâreti'nden Hâriciye Nezâreti'ne hitaben kaleme alınan 10 Nisan 1906 tarihli telgraf Vezüv'de yaşanan patlama ile ilgili olarak İstanbul'a gelen ilk haber olsa gerektir. Söz konusu telgrafta Vezüv yanardağının patlaması neticesinde büyük bir felaketin yaşandığı, püsküren lavlardan dolayı bazı yerleşim yerlerinde halkın evlerini terk etmek zorunda kaldıkları, ölü ve yaralıların bulunduğu bildirilmiştir³. Napoli üzerine yağın küller, Vezüv yakınındaki yerleşim yerlerinin tahliyesine neden olurken⁴, İtalya'da yaşanan felaket Osmanlı Devleti'nin de aralarında yer aldığı birçok ülke tarafından üzüntüyle karşılanmış, yabancı ülke elçileri temsil ettikleri devletler adına İtalya hükümetine taziye ve dostluk mesajlarını ileterek felakete uğrayan Napoli halkının acı ve üzüntülerine ortak olduğunu bildirmişti⁵.

Vezüv faciasından iki sene sonra ise bu sefer Napoli şehrinin güneyinde yer alan Sicilya ve Kalabriya bölgesi şiddetli bir depremle sarsılmıştır. 28 Aralık 1908 günü sabaha karşı 05.20'de meydana gelen, merkez üssü Messina Boğazı olan ve Richter ölçeğinde 7.1 şiddetinde gerçekleşen deprem yaklaşık 30 saniye sürmüştür. Deprem Mercalli ölçeğine⁶ göre yıkım etkisi XI boyutunda olmuştur. Depremde Messina ve Reggio Calabria şehirleri ile bölgedeki sahil kasabaları neredeyse tamamen yıkılmıştır⁷. Bu depremin ardından tetiklenen ve yaklaşık 8 dakika sonra karaya vuran tsunami dalgaları depremin ardından büyük oranda sahilde toplanan halk için ikinci bir felaketin yaşanmasına neden olmuştur⁸. Boyu yaklaşık 10 metreye ulaşan tsunami dalgaları hasar ve can kaybının daha da artmasına neden olmuştur⁹.

3 BOA. Y.A.HUS. 501/140.

4 BOA. Y.PRK.PT. 23/141.

5 BOA. Y.A.HUS. 502/92-3. Bununla birlikte Vezüv yanardağındaki bu patlama ile alakalı olarak arşiv kayıtlarında dikkati çeken bir başka husus afet bölgesinde bulunan Osmanlı vatandaşlarının kurtarılması meselesidir. Napoli Başşehbenderliği'nin 1906 yılı Temmuz ayında Hâriciye Nezâreti'ne gönderdiği tahriratta bölgede bulunan Osmanlı esnafından 50 kadarının Şehbenderlik'e müracaat ederek aileleri ile birlikte Napoli'den çıkarılmaları konusunda yardım talebinde buldukları bildirilmiştir. BOA. ŞD. 2757/53.

6 Mercalli şiddet ölçeğine göre depremler I en azdan başlayarak XII'ye kadar değişmektedir. Messina depremi için verilen XI değeri ile ilgili olarak Kandilli Rasathanesi ve Deprem Araştırmaları Enstitüsü şu kısa tanımlamayı yapmaktadır: "Birkaç yapı (özellikle taş) dışında tüm binalar ve köprüler yıkılır. Demiryolları büyük oranda eğilir ve bükülür." Boğaziçi Üniversitesi Kandilli Rasathanesi ve Deprem Araştırma Enstitüsü (KRDAE) Kurumsal Web Sitesi, "Magnitüd/Şiddet Karşılaştırması, <http://www.koeri.boun.edu.tr/sismo/bilgi/xMercalli.htm> (E.T.: 10.04.2022).

7 International Institute of Earthquake Engineering and Seismology, "Messina, Italy Earthquake of 28 December 1908, Mw=7.1". <http://www.iiees.ac.ir/en/messina-italy-earthquake-of-28-december-1908-mw7-1/> (E.T.: 13.04.2022).

8 Antonio Bottari ve Maria D'Amico, "La Catastrofe Sismica Calabro-Messinese del 28 Dicembre 1908", *Geitalia*, S. 25, 2008, s. 39.

9 Andrea Billi vd., "On the Cause of the 1908 Messina Tsunami, Southern Italy", *Geophy-*

Geo

Akademik
Bakış

121

Cilt 17
Sayı 33
Kış 2023

Deprem kuzeyde Napoli ve Campobasso bölgesinde; güneyde Malta adasında ve bu bölgelere ilaveten Karadağ, Arnavutluk ve İyon Denizi'ndeki adalarda da hissedilmiştir. Bununla birlikte 28 Aralık 1908'den 31 Mart 1909'a kadar geçen yaklaşık 3 aylık sürede toplam 293 artçı sarsıntı daha yaşanmış ancak bu artçı sarsıntıların hiçbiri büyük ve kapsamlı bir hasara yol açmamıştır¹⁰.

Depremi ardından Messina şehrine atfen "Citta di Morte" (Ölümler Şehri) ismi verilmesi depremin vermiş olduğu büyük hasarı gözler önüne sermesi açısından dikkate değerdir¹¹. L'illustrazione Italiana Dergisi'nde deprem "Bugüne kadar hiç bu kadar çok insanın hayatını kaybetmediği, bu kadar büyük bir yıkımın olmadığı bir olay" olarak değerlendirilmiştir¹², Amerikan New-York Tribune Gazetesi Messina bölgesinden gelen ölüm haberlerine istinaden gelişmeleri "Korkunç Bir Ölü Yığını" manşetiyle okuyucularına duyurmuştur¹³. Bir diğer Amerikan basın kuruluşu The Evening Star'ın Messina tasviri ise "Geniş Bir Mezar" şeklinde olmuştur¹⁴. Keza deprem günü Napoli yakınlarındaki Capri Adası'nda bulunan ve 1 Ocak günü afetin merkezi konumunda bulunan Messina'ya gelen ünlü Rus yazar Maksim Gorki, afet bölgesinde yaşananları dramatik cümlelerle tasvir etmiş ve dev dalgalardan dokunduğu her şeyi yuttuğunu belirtmiştir¹⁵. Tüm bunların yanı sıra depremden sonra ortaya çıkan ölüm istatistikleri bu tasvirleri haklı çıkarır niteliktedir. 1909 yılı Aralık ayında İtalya Tarım, Sanayi ve Ticaret Bakanlığı bülteninde yayımlanan bir makaleye göre Messina depremi nedeniyle 60.325 kişinin hayatını kaybettiği, bunların 32.477'sinin enkaz altında kaldığı tahmininde bulunulmuştur. Aynı dönemde Messina Belediyesi tarafından verilen istatistiğe göre ise hayatını kaybeden kişi sayısı 60.283'tür¹⁶. Yakın zamanda gerçekleştirilmiş bir başka çalışmada ise 120.000'den fazla insanın hayatını kaybettiği ifade edilmektedir¹⁷.

sical Research Letters, Vol: 35, 2008, s. 1.

10 RMS Special Report, *The 1908 Messina Earthquake: 100 Year Retrospective*, Risk Management Solutions Inc, 2008, s. 3-4.

11 RMS Special Report, *a.g.e.*, s. 7.

12 L'illustrazione Italiana Dergisi'nden aktaran John Dickie, *Una Catastrofe Patriottica 1908: il Terremoto di Messina*, Editori Laterza, Bari, 2008, s. 3.

13 *New-York Tribune*, "An Appalling Roll of Dead", No: 22691, 31 Aralık 1908, s. 1.

14 *The Evening Star*, "Reggio Like Messina", No: 17629, 31 Aralık 1908, s. 4.

15 Aktaran Jose M. Carcione ve Jan T. Kozak, "The Messina-Reggio Earthquake of December 28, 1908", *Studia Geophysica et Geodaetica*, Vol: 52, No: 4, October 2008, s. 661, 667.

16 Guisepppe Restifo, "Local Administrative Sources on Population Movements After the Messina Earthquake of 1908", *Annali di Geofisica*, Vol: 38, No: 5-6, November-December 1995, s. 560. Britannica Ansiklopedisi'nin ilgili maddesinde can kaybının 80.000'in üzerinde olduğu bilgisine yer verilmektedir. T. Editors of Encyclopaedia, "Messina Earthquake and Tsunami of 1908", *Encyclopedia Britannica*, December 21, 2021. <https://www.britannica.com/event/Messina-earthquake-and-tsunami-of-1908>. (E.T. 21.03.2022).

17 Ruben Paul Borg, Sebastian D'Amico ve Pauline Galea, "Earthquake and People: The Maltese Experience of the 1908 Messina Earthquake", *Earthquakes and Their Impact on Society*, Springer Natural Hazards, 2016, s. 533.

Messina Depremine Dair Dönemin Basın Kuruluşlarında Yer Alan Haberler

İtalya'da yaşanan şiddetli deprem Osmanlı devlet idaresinin olduğu kadar basının da ilgi gösterdiği bir gelişme olmuştur. Messina depremi Tanîn Gazetesi'nde ilk olarak 30 Aralık 1908 günü yer bulmuştur. Müthiş bir zelzele başlığı altında Palermo'dan gelen ilk bilgiler okuyuculara şu şekilde aktarılmıştır¹⁸.

“32 saniye imtidâd eden müdhiş bir hareket his edilmiştir. Sicilya'nın her tarafında da bu şiddette harekât vukûa gelmiştir. Telgraf ve telefon muhâberâtı münkati olmuştur. Yalnız Napoli ile olan kablo işlemektedir. Katanya'da zelzele 20 saniye devam etmiştir. Limanda büyük bir med u cezîr fırtınası husûle gelmiştir. Hasarât azimdir.”

İtalya'dan haberler gelmeye devam ettikçe felaketin yıkıcı etkisi daha da anlaşılmaya başlamıştır. Gelen haberlerde depremin tahmin edilenden çok daha büyük bir zarar verdiği ifade edilmiştir. Paris kaynaklı haberde 150.000 nüfuslu Messina'da 12.000 kişinin hayatını kaybettiği, 45.000 nüfuslu Reggio'nun da ağır hasarlı olduğu bildirilmektedir¹⁹.

Depremi hemen ardından afet bölgesine yardım için çok sayıda ülkenin harekete geçtiği dikkati çekmektedir. Yabancı basından öğrenebildiğimize göre ilk olarak 29 Aralık'ta Fransa donanmasına mensup Justice ve Verite savaş gemileri ile üç destroyer ve İngiliz savaş gemilerinden Exmouth ile Euryalus ve Minerva adlı kruvazörler depremzedelere yardım için bölgeye hareket etmiştir²⁰. Özellikle İngiliz Minerva kruvazöründe sağlık personeli, sağlık ekipmanları, erzak, ilaç ve battaniye taşınmıştır²¹. 31 Aralık itibarıyla Akdeniz'de bulunan iki Alman vapuru kurtarma çalışmalarına yardımcı olmak üzere Messina'ya doğru yola çıkmıştır²². Kopenhag'dan bildirildiğine göre Pire sularında bulunan bir Danimarka korveti depremzedelere yardım için İtalya'ya doğru hareketlenmiştir²³. Keza bir İspanyol kruvazörü de yardım için bölgeye hareket etmiştir. Deprem bölgesine tıbbî destek veren ülkelerden biri de Yunanistan olmuştur. Yunan donanmasına mensup bir zırhlının afet bölgesine doktor, malzeme ve erzak ulaştırması kararı alınmış-

18 Tanîn, “Müthiş Bir Zelzele”, No: 150, 6 Zilhicce 1326/30 Aralık 1908, s. 1.

19 Tanîn, “Sicilya'daki Müthiş Zelzele”, No: 151, 7 Zilhicce 1326/31 Aralık 1908, s. 2.

20 The Evening Star, “British Ships Move”, No: 17627, 29 Aralık 1908, s. 3; Tanîn, “Sicilya'daki Müthiş Zelzele”, No: 151, 7 Zilhicce 1326/31 Aralık 1908, s. 2.

21 The Evening Star, “British Warship Sails With Doctors and Supplies”, No: 17628, 30 Aralık 1908, s. 10.

22 Tanîn, “Hareket-i Arz Tafsilatı”, No: 153, 9 Zilhicce 1326/2 Ocak 1909, s. 1; “Hareket-i Arz Tafsilatı”, No: 166, 24 Zilhicce 1326/17 Ocak 1909, s. 3.

23 Tanîn, “Hareket-i Arz Tafsilatı”, No: 155, 13 Zilhicce 1326/6 Ocak 1909, s. 1. Bu korvete ilave olarak Danimarka Kralı VIII. Frederick tarafından verilen emirle her biri 80 yataklı 6 taşınabilir hastane afet bölgesine gönderilmiştir. New-York Tribune, “Emperor To Send Six Hospital”, No: 22695, 4 Ocak 1909, s. 2.

görsel

Akademik
Bakış

123

Cilt 17
Sayı 33
Kış 2023

tır. Yine Berlin’de oluşturulan bir heyet vasıtasıyla afetzedeler için erzak ve levazım toplanmaya başlamıştır²⁴. Osmanlı basınında tesadüf edememekle birlikte Rusya’nın savaş gemisi Amiral Makaroff vasıtasıyla depremzedelerin afet bölgesinden taşınmasında görev aldığı görülmektedir²⁵. Ayrıca bu tarihlerde İstanbul’da bulunan Amerikan donanmasına mensup Scorpion gemisinin İtalya’ya gönderilmesine karar verilmiştir²⁶.

Gazetelerde yer alan haberlerde deprem bölgesindeki evlerin neredeyse tamamen yıkıldığı, hayatını kaybeden sayısının on binlerle ifade edildiği, yüzlerce askerin enkaz altında kaldığı aktarılmaktadır. Gelen haberlerin önemli bir kısmında yerleşim yerlerinde enkaz altında kalanlar, kurtarılanlar ya da kurtarılamayanlara dair sayılar yer almaktadır. Ayrıca deprem sonrasında Messina’da yaşanan yangınların söndürülmesinde zorlanıldığı dile getirilmektedir. 30 Aralık tarihli bir telgraf haberi gazetede şu şekilde yer bulmuştur. “(Messina) Şehir bir harâbe hâline gelmiştir. Vefât edenlerin mikdârını tahmîn etmek gayr-i kâbildir. Muhtelif sefâin-i harbiye efrâdı mütemâdiyen çalışmakta, enkâz altında kalanları kurtarmaya uğraşmaktadır.”²⁷. Deprem sonrasında Messina’da başlayan yangınlar aralıksız yağın yağmurlara rağmen ancak 2 Ocak’ta tamamen söndürülebilmıştır²⁸.

Depremi ilk günlerinde Osmanlı basınında yer alan yabancı kaynaklı haberlerde afet bölgesindeki halkın zor durumu sıklıkla konu edilmiştir. Afet bölgesinden uzaklaşmak isteyen 100.000’in üzerindeki insanın demiryolu hattı üzerinde trenlerin başında bekledikleri²⁹, Reggio Calabria kentinde 20.000’den fazla, taşrada ise 7.000’e yakın insanın depremi derinden yaşadığı belirtilmekte³⁰, devam eden artçı sarsıntılara³¹ ilaveten aralıksız yağın yağmur ve tüm bunların üzerine gıda temininde yaşanan sıkıntıların depremzedelerin durumunu daha da zorlaştırdığı, halkın memur ve askerlerin etrafında toplanarak açlıklarını dile getirdikleri ve ekmek için feryat ettikleri yazılmaktadır³². Bu dönemde ortaya çıkan tüm bu yoksunluklara ilaveten salgın hastalık riski de önemli bir tehdit olmuştur³³.

Bununla birlikte depremin yaralarının sarılması adına kapsamlı ça-

gisi

- 24 *Tanîn*, “Hareket-i Arz Tafsilatı”, No: 155, 13 Zilhicce 1326/6 Ocak 1909, s. 1.
25 *The Washington Times*, “500 Refugees Are Brought Brought To Naples on Russian Ship”, No: 6202, 30 Aralık 1909, s. 3.
26 *Tanîn*, “Hareket-i Arz Tafsilatı”, No: 156, 14 Zilhicce 1326/7 Ocak 1909, s. 1. Amerikan gemisinin boğazdan geçişine dair Osmanlı idaresince verilen izin ile ilgili olarak bkz. *BOA. İ.HR. 417/3; BEO. 3491/261784*.
27 *Tanîn*, “Zelzele Tafsilatı”, No: 152, 8 Zilhicce 1326/1 Ocak 1909, s. 3.
28 *Tanîn*, “Hareket-i Arz Tafsilatı”, No: 155, 13 Zilhicce 1326/6 Ocak 1909, s. 1.
29 *Tanîn*, “Hareket-i Arz Tafsilatı”, No: 153, 9 Zilhicce 1326/2 Ocak 1909, s. 1.
30 *Tanîn*, “Hareket-i Arz Tafsilatı”, No: 154, 10 Zilhicce 1326/3 Ocak 1909, s. 1.
31 Haberde depremin üzerinden neredeyse bir hafta geçmiş olmasına rağmen artçı sarsıntılar yüzünden ağır hasarlı yapıların yıkılmaya devam ettiği bildirilmektedir. *Tanîn*, “Hareket-i Arz Tafsilatı”, No: 156, 14 Zilhicce 1326/7 Ocak 1909, s. 1.
32 *Tanîn*, “Hareket-i Arz Tafsilatı”, No: 154, 10 Zilhicce 1326/3 Ocak 1909, s. 1.
33 *The Evening Star*, “Starvation and Pestilence”, No: 17629, 31 Aralık 1908, s. 1,4. Bu nedenden ki ölen insanların cenazelerinin yakıldığı gazetelere haber olmuştur. *The Evening Star*, “Reggio Like Messina”, No: 17629, 31 Aralık 1908, s. 4.

lışmaların yürütüldüğünü de belirtmek gerekir. 4 Ocak 1909 günü Messina ve Reggio Calabria'da örfi idare (olağanüstü hal) ilan edilmiş ve yönetim bir albayın idaresine bırakılmıştır³⁴. Ayrıca deprem bölgesinde kullanılabilir durumdaki hastanelerin yetersiz gelmesi nedeniyle, okullar hastaneye döndürülmüş, Sâlib-i Ahmer (Kızılhaç) tarafından çok sayıda baraka inşa edilmiş ve bu suretle evsiz kalan insanların yağmur altında yatmaktan kurtarılmasına çalışılmıştır³⁵. 5 Ocak'tan itibaren Messina ile Palermo arasındaki demiryolu hattının tekrar kullanıma açılması, gerek savaş gemilerinin gerekse ticaret gemilerinin bölgedeki limanlara ulaşması ile birlikte halkın deprem bölgesinden nakli ve halka yiyecek dağıtımını süreçleri hızlandırmıştır³⁶.

İlerleyen günlerde, günümüzde de halen ilgi odağı konuların başında gelen, afetten sağ kurtulanlara dair hikayeler de basında yer bulmuştur. Örneğin 12 Ocak günü yani depremden 15 gün sonra Reggio Calabria şehrinde üç yaşındaki bir kız çocuğu enkaz altından sağ olarak çıkartılmıştır. Gazetede ifade edildiğine göre çocuğun sağlığı gayet iyidir³⁷. 15 Ocak günü ise Messina şehrinde enkaz altında kalan 9 yaşında bir çocuk sağ salim kurtarılmıştır. Gelen bilgilere göre bu çocuk enkaz altında oluşan bir delik sayesinde nefes alabilmiş ve kurtarıldığı sırada 12 ve 20 yaşlarındaki iki kız kardeşinin de enkaz altında hayatta olduğunu görevlilere söylemiş, bu bilgi üzerine devam eden kurtarma çalışmaları neticesinde kardeşleri de kurtarılmıştır. Bu üç kardeşin enkaz altında geçen 19 gün boyunca soğan, yağ, şarap ve su ile hayatta kaldıkları anlaşılmıştır³⁸.

Messina Depremi ve Uluslararası Yardımlar

Görüldüğü üzere İtalya'da yaşanan bu şiddetli deprem bölgede derin etkiler bırakmış, çok sayıda insan hayatını kaybederken, yerleşim yerleri perişan bir hal almıştır. Bununla birlikte depremin ardından Osmanlı Devleti'nin de aralarında yer aldığı pek çok ülkenin dayanışma içerisinde hareket ederek İtalyan depremzedelere yardım ulaştırma çabası içerisinde girdiği dikkati çekmektedir. Öncelikli olarak devlet liderlerinin veya hükümetlerin yardımları ile tıbbî malzeme, sağlık hizmetleri, gıda ihtiyacının karşılanması hususlarında yardımların yapıldığı görülmektedir. Bu yardımlar kapsamında Sultan II. Abdülhamid'in de aralarında bulunduğu bazı devlet liderlerinin yardımda bulunduğu görülmektedir. Örneğin depremzedeler için Papa 100.000 Frank, İtalya Kralı III. Vittorio Emanuele'nin annesi ise 20.000 Frank yardımda bulunmuştur³⁹. Depremin ardından Fransız hükümeti, İtalya için yardım toplama-

34 *Tanîn*, "Hareket-i Arz Tafsilatı", No: 155, 13 Zilhicce 1326/6 Ocak 1909, s. 1.

35 *Tanîn*, "Hareket-i Arz Tafsilatı", No: 154, 10 Zilhicce 1326/3 Ocak 1909, s. 1.

36 *Tanîn*, "Hareket-i Arz Tafsilatı", No: 156, 14 Zilhicce 1326/7 Ocak 1909, s. 1.

37 *Tanîn*, "Hareket-i Arz Tafsilatı", No: 163, 21 Zilhicce 1326/14 Ocak 1909, s. 4.

38 *Tanîn*, "Hareket-i Arz Tafsilatı", No: 166, 24 Zilhicce 1326/17 Ocak 1909, s. 3.

39 *Tanîn*, "Hareket-i Arz Tafsilatı", No: 154, 10 Zilhicce 1326/3 Ocak 1909, s. 1. Papa tarafından yapılan yardım tutarı Amerikan basınında 1 milyon Lire olarak ifade edilmekte ve bu meblağın 200.000 Dolara tekabül ettiği belirtilmektedir. *The Evening Star*, "King And Queen On Scene", No: 17627, 29 Aralık 1908, s. 3.

Qor

Akademik
Bakış

125

Cilt 17

Sayı 33

Kış 2023

ma kararı almış, bu kapsamda yardım defterleri oluşturulmaya başlanmıştır. Fransız kabinesinde yer alan bakanların 37.000 Frank, Paris Belediyesi'nin 30.000 Frank yardımda buldukları basında haber olmuştur. Ayrıca Fransa Bankası'nın İtalya'ya acilen 100.000 Frank gönderdiği bildirilmiştir⁴⁰. Paris'ten gelen 11 Ocak tarihli bir başka bilgiye göre Fransız hükümeti İtalyan depremzedeler için 1 milyon liralık bir yardım teklifini parlamentoya getirmeyi planlamaktadır⁴¹.

İngiltere de deprem sonrası aktif bir yardım politikası benimseyen ülkeler arasında yer almıştır. 2 Ocak 1909 günü Londra'dan bildirildiğine göre İtalya'daki depremzedeler için İngiltere Kralı 500, Kraliçe ve Prens ise 250'er olmak üzere toplam 1.000 İngiliz Sterlini yardımda bulunmuşlardır. Fransa'da olduğu gibi İngiltere'de de belediye aracılığıyla yardım toplanmaya başlanmıştır⁴². Belediye öncülüğünde gerçekleştirilen yardım kampanyasında toplanan tutar kısa sürede 1.200.000 Frank'ı geçmiştir⁴³. Ayrıca 7 Ocak 1909 günü depremde hayatını kaybedenler için Londra'da bir ayın düzenlenmiş, merasimde bütün elçiler hazır bulunmuşlardır⁴⁴.

Amerika Birleşik Devletleri ise İtalya'daki deprem felaketinin ardından belki de en kapsamlı yardımları yapan ülke olmuştur. Depremzedeler için Amerikan toplumu Kızılhaç bünyesindeki yardım fonuna bağışlar yapmaya başlamış, bu kapsamda Başkan Theodore Roosevelt 500 Dolar bağışta bulunmuştur⁴⁵. Kızılhaç tarafından 1909 yılı Ocak ayı başında İtalya'ya gönderilen yardım tutarı 100.000 Dolar'a ulaşmıştır⁴⁶. Keza Ocak ayı başında ABD tarafından toplanan yardım fonunun büyüklüğü basına konu olmuştur. Kamu kuruluşları, dinî organizasyonlar, ticarî ve sosyal kuruluşlar ve halk tarafından gerçekleştirilen yardımlar neticesinde toplam yardım tutarının 400.000 Dolar'a ulaştığı ifade edilmiştir⁴⁷. Bununla birlikte söz konusu miktar her geçen gün artarak devam etmiştir. Amerika Birleşik Devletleri Savunma Bakanlığı'nın açıklamasına göre İtalya depremzedeleri için 500.000 Dolarlık erzak ve 3.000 hanenin inşasına yetecek miktarda malzeme gönderilmiştir⁴⁸.

Bu ülkelere ilave olarak belirtmek gerekirse, Avusturya İmparatoru

- 40 *Tanîn*, "Hareket-i Arz Tafsilatı", No: 154, 10 Zilhicce 1326/3 Ocak 1909, s. 1.
 41 *Tanîn*, "Hareket-i Arz Tafsilatı", No: 162, 20 Zilhicce 1326/13 Ocak 1909, s. 3.
 42 *Tanîn*, "Hareket-i Arz Tafsilatı", No: 155, 13 Zilhicce 1326/6 Ocak 1909, s. 1.
 43 *Tanîn*, "Hareket-i Arz Tafsilatı", No: 156, 14 Zilhicce 1326/7 Ocak 1909, s. 1.
 44 *Tanîn*, "Zelzele Tafsilatı", No: 158, 16 Zilhicce 1326/9 Ocak 1909, s. 1.
 45 *The Evening Star*, "Saddened World Aids", No: 17630, 1 Ocak 1909, s. 2. Gazetede yer alan bağışçılara ait listenin başında 25.000 Dolar ile Anheuser-Busch Bira Fabrikası yer almaktadır. İkinci en büyük bağış ise John D. Rockefeller'a (10.000 Dolar) aittir. Bununla birlikte New-York Tribune Gazetesi'nde yer alan bağış listesinde dikkat çeken bağışlar ise Birleşik Devletler Çelik Şirketi (25.000 Dolar), Amerikan Borsası (21.000 Dolar) ve Standard Oil Şirketi (10.000 Dolar)'nden gelmiştir. *New-York Tribune*, "Relief Money Pours In", No: 22692, 1 Ocak 1909, s. 3.
 46 *The Washington Times*, "Red Cross Gives \$100.000 To Root", No: 6205, 2 Ocak 1909, s. 2.
 47 *New-York Tribune*, "American Relief Fund Approximates \$400.000", No: 22693, 2 Ocak 1909, s. 2.
 48 *Tanîn*, "Hareket-i Arz Tafsilatı", No: 169, 27 Zilhicce 1326/20 Ocak 1909, s. 1.

Franz Joseph depremzedeler için 50.000 Frank tutarında yardımda bulunmuştur⁴⁹. Yunan Kralı I. George ise depremzedeler için 10.000 Drahmi yardımda bulunmuştur⁵⁰. Ayrıca Yunan Parlamentosu'nda İtalyan depremzedeler için gönderilmek üzere 100.000 Drahmi tutarında bir kredi kabul edilmiştir⁵¹. İspanya hükümeti de 200.000 Peseta tutarında bir yardımı Meclis gündemine getirmiştir⁵².

Messina Depremi ve Osmanlı Devleti'nin Yardımları

Roma'da görev yapan Osmanlı diplomatik misyonunun 29 Aralık 1908 günü Hâriciye Nezâreti'ne gönderdiği telgrafla Messina Boğazı'nda yaşanan deprem Osmanlı idaresinin malumu olmuştur. Söz konusu telgrafta, yaşanan deprem ve sonrasında gelişen tsunami nedeniyle Messina şehrinin tamamen, Reggio Calabria şehrinin ise kısmen harap hale geldiği, hasarın büyük boyutlara ulaştığı, felaketten etkilenen kişi sayısının 10.000'in üzerinde olduğu ve İtalya Kralı III. Vittorio Emanuele'nin de afet bölgesine gitmek üzere yola çıktığı bildirilmiştir⁵³. Roma'daki Osmanlı elçiliğinin aynı gün gönderdiği ikinci telgrafta ise ilk telgrafta bildirilen gelişmelere ilaveten Reggio Calabria şehrinin de Messina gibi tamamen harap bir almasından korkulduğu ifade edilmiştir. Depremzede sayısının 50.000'in üzerine çıktığının belirtildiği telgrafta Kral ile birlikte Kraliçe Helena'nın da afet bölgesine gitmekte olduğu bilgisine yer verilmiştir. İtalya Kralının afetzedeler için 200.000 Frank yardımda bulunduğu, yabancı devlet elçilerinin ise taziye dileklerini İtalya hükümetine sundukları telgrafta dile getirilen diğer hususlar olmuştur⁵⁴. Benzer şekilde farklı İtalyan şehirlerinden de Yıldız Sarayı'na deprem haberleri iletilmiştir. Palermo'dan gelen 30 Aralık tarihli bilgilendirmede Messina'da yaşanan depremle ilgili benzer malumata yer verilmekle beraber, depremin etkileri hakkında "tasavurun fevkinde" değerlendirmesi dikkat çekmektedir⁵⁵.

İtalya'dan gelen ilk haberlerin ardından Osmanlı idaresi ilk iş olarak

- 49 *Tanîn*, "Zelzele Tafsilatı", No: 152, 8 Zilhicce 1326/1 Ocak 1909, s. 3. Yardım miktarı Amerikan basınında 10.000 Dolar olarak kayda geçmiştir. *New-York Tribune*, "Austrian Kaiser Gives \$10.000", No: 22691, 31 Aralık 1908, s. 3.
- 50 *Tanîn*, "Hareket-i Arz Tafsilatı", No: 159, 17 Zilhicce 1326/10 Ocak 1909, s. 1.
- 51 *Tanîn*, "Hareket-i Arz Tafsilatı", No: 155, 13 Zilhicce 1326/6 Ocak 1909, s. 1.
- 52 *Tanîn*, "Hareket-i Arz Tafsilatı", No: 162, 20 Zilhicce 1326/13 Ocak 1909, s. 3.
- 53 *BOA. Y.A.HUS. 526/30-4*. 30 Aralık günü İtalya Kralı ve Kraliçesi Messina'ya gelerek incelemelerde bulunmuştur. Kraliçe Helena, gemilerde tedavi altına alınan yaralıları ziyarete giderken Kral ise şehir ve kasabaları dolaşmıştır. (*Tanîn*, "Zelzele Tafsilatı", No: 152, 8 Zilhicce 1326/1 Ocak 1909, s. 3.) 31 Aralık günü Reggio Calabria kentine giden Kral III. Vittorio Emanuele felaket bölgesinde incelemelerde bulunmuş, şehrin sular altında kalan kısmını kayıkla dolaşmıştır. (*Tanîn*, "Hareket-i Arz Tafsilatı", No: 153, 9 Zilhicce 1326/2 Ocak 1909, s. 1.) 1 Ocak günü tekrar Messina'ya dönen Kral'ın oldukça üzgün olduğu ve yaşanan sıkıntıların giderilmesi adına her şeyin yapılacağını vaat ettiği gazetelerden bildirilmektedir. *Tanîn*, "Hareket-i Arz Tafsilatı", No: 154, 10 Zilhicce 1326/3 Ocak 1909, s. 1.
- 54 *BOA. Y.A.HUS. 526/30-3*. İtalyan Kralı'nın yardım tutarı Amerikan basınında 2 milyon Lire olarak ifade edilmektedir. *The Evening Star*, "King And Queen On Scene", No: 17627, 29 Aralık 1908, s. 3.
- 55 *BOA. Y.PRK.BŞK. 81/112-1*.

görsel

Akademik
Bakış

127

Cilt 17
Sayı 33
Kış 2023

taziye dileklerinin bildirimini konusunu gündemine almıştır⁵⁶. Meclis-i Mebusân'ın 30 Aralık 1908 tarihli oturumunda söz alan Çankırı mebusu Tevfik Efendi, İtalya'da büyük bir depremin yaşandığına ve 20.000 kadar insanın hayatını kaybettiğine dair haberler aldıklarını ifade ederek Osmanlı parlamentosu namına İtalya Meclisi'ne hitaben bir taziye metninin kaleme alınmasını önermiştir⁵⁷. Meclis-i Mebusân'ın 31 Aralık tarihli oturumunda aşağıda yer alan metnin telgraf yoluyla iletilmesine karar verilmiştir⁵⁸:

“İtalya hükümetine;

İtalya milletini bir mâtem-i dilsûza gark eden hareket-i arz bütün millet-i Osmâniyye'yi azim bir teessür içinde bırakmıştır. Mâtemzedelerin ve bi'l-cümle İtalyanların şu felâket-i müdhîşesine bütün kalbleriyle iştirâk eden Osmanlı Millet-i Mebusânı beyân-ı taziyet eder”

Yine aynı gün (31 Aralık 1908) içerisinde yayımlanan bir irâde-i seniyye ile de Osmanlı padişahı namına İtalya Kralı'na yaşanan depremden duyulan üzüntü ve taziye dileklerini içeren bir telgrafın gönderilmesine ve Sultan II. Abdülhamid adına 1.000 Lira yardım yapılmasına karar verilmiştir. Ayrıca Osmanlı donanmasına mensup bir geminin hastaneye dönüştürülerek afet bölgesine gönderilmesi de gündeme gelmiş ancak eldeki mevcut gemilerin durumu ve gemilerin hastane hizmetlerine uygun hale getirilmesi işinin bir hayli zaman alacağından hareketle geç kalmacağı düşüncesi hâkim olmuş ve sonuç olarak bu fikirden vazgeçilmiştir⁵⁹.

2 Ocak 1909 tarihli bir başka irâdede ise Sultan II. Abdülhamid adına yapılacak 1.000 Liralık yardımın Hâriciye Nâzırı aracılığıyla İtalyan sefirine teslim edilmesi, bu yardıma ilaveten afetzedeler için sıhhiye heyeti gönderilmesi ve bu hususta Müşir Cemil Paşa yahut bir başka tıp mütehasssının riyasetinde bir doktor heyetinin kurulması yolunda planlamalar yapılmaya başlanmıştır⁶⁰. Bahriye Nezâreti aynı gün tıbbi destek ekibinin seyahati için Bezm-i Âlem ve Tîr-i Müjgan vapurlarının görevlendirilebileceğini Sadâret'e bildirmiştir⁶¹. 3 Ocak 1909 günü deprem bölgesinde görev yapacak olan heyet-i sıhhiye üyelerinin seri bir biçimde belirlenmesi ve bu heyeti İtalya'ya götürmek üzere Bezm-i Âlem Vapuru'nun süratle ikmal için Bahriye Nezâreti ile görüşmelere başlanmıştır⁶². 6 Ocak'ta ise İtalya seyahati için Bezm-i Âlem yerine Tîr-i Müjgan Vapuru'nun daha elverişli olduğu ve acilen tami-

56 BOA. Y.A.HUS. 526/30-1; İ.HUS. 172/7-1.

57 Meclis-i Mebusân Zabıt Ceridesi (MMZC.), Cilt: I, Devre: I, İçtima Senesi: I, İnikad: 7, 17 Kânunuevvel 1324, s. 85. Arşiv kayıtlarından anlaşıldığına göre Meclis-i Umumî-i Beledî tarafından da İtalya hükümetine taziye telgrafı gönderilmek istenmiştir. BOA. DH.MKT. 2700/94-2.

58 MMZC., Cilt: I, Devre: I, İçtima Senesi: I, İnikad: 8, 18 Kânunuevvel 1324, s. 102.

59 BOA. Y.A.HUS. 526/31-1.

60 BOA. Y.EE.KP. 33/3300-1.

61 BOA. İ.HUS. 172/10-1.

62 BOA. BEO. 3468/260031-1.

rinin yapılarak hazır hale getirileceği bildirilmiştir⁶³. Aynı gün içerisinde Sadâret'ten Harbiye ve Bahriye Nezâretlerine gönderilen yazılardan bu hususta kapsamlı bir hazırlık yapıldığı anlaşılmaktadır. Öyle ki, Harbiye Nezâreti'ne gönderilen yazıda 150 hastaya bir ay süreyle hizmet verecek şekilde personel (doktor, cerrah ve hademe) ile birlikte gerekli levazım ve erzakın maliyeti üzerine çalışılması; Bahriye Nezâreti'nden ise Messina'ya gönderilecek vapur için yeterli miktar kömürün temini işiyle ilgilenilmesi istenmiştir⁶⁴.

31 Aralık tarihli irâde-i seniyye kapsamında öncelikli olarak padişahın yapmış olduğu maddî yardım İtalya'ya ulaştırılmıştır. 8 Ocak 1909 günü Roma Sefâreti'nden Hâriciye Nezâreti'ne gönderilen tahriratta Osmanlı padişahı adına yapılan bu yardımın İtalya hükümeti nezdinde bildirildiği haber edilmiştir. Osmanlı Devleti'nin Roma büyükelçisi⁶⁵ tarafından İtalya Dışişleri Bakanı Tommaso Tittoni'ye durumun aktarıldığı ve Tittoni'nin ise yardımlardan dolayı teşekkürlerini bildiren bir yazı kaleme aldığı bilgisine yer verilmiştir. Tittoni tarafından kaleme alınan mektupta ise bütün İtalya'yı derinden etkileyen bu felaketten dolayı Osmanlı hükümeti adına Hâriciye Nâzırı Tevfik Paşa'dan gelen mesajdan ve Osmanlı idaresinin İtalya'nın bu millî matemine iştirakinden dolayı Tittoni İtalya Krallığı adına samimi teşekkürlerini sunmaktadır⁶⁶.

İtalya'da yaşanan bu deprem kapsamında yapılması düşünülen yardımlar hükümet ile birlikte kamu kurumlarının ve Osmanlı parlamentosunun da gündeminde yer almıştır. Sadâret tarafından hazırlanan tezkirede dile getirilen hususlar şunlardır: 7 Ocak 1909 tarihli Meclis-i Vükelâ oturumunda İtalya'daki afetten zarar görenler için bir yardım toplama girişiminde bulunulması müzakere edilmiştir. Yapılan görüşmelerde afet bölgesine yardım gemisi gönderilmesi hususu bir kez daha görüşülmüş ancak bu iş için yapılacak hazırlıkların uzun süreceğinden hareketle bu teşebbüsten vazge-

63 BOA. BEO. 3468/260030-1.

64 BOA. BEO. 3468/260033-1.

65 Messina depreminin yaşandığı tarihlerde Roma'da büyükelçi olarak görev yapan Osmanlı diplomatının ismi hususunda tam bir netlik bulunmamaktadır. Türkiye Cumhuriyeti Roma Büyükelçiliği'nin resmî web sayfasında İbrahim Hakkı Paşa'nın 01.01.1909 tarihi itibarıyla görevine başladığı belirtilmekte, ancak İbrahim Hakkı Paşa'dan önceki büyükelçi olarak ifade edilen Ziya Paşa'nın ise 30.08.1908-30.08.1909 tarihleri arasında görev yaptığı bilgisine yer verilmektedir. Bu açıdan bakıldığında tarihlendirme açısından bir sorun bulunduğu aşikardır. (T.C. Dışişleri Bakanlığı Roma Büyükelçiliği Kurumsal Web Sitesi, <http://roma.be.mfa.gov.tr/Mission/MissionChiefHistory> (E.T.: 22.03.2022)). Kunalalp bu dönemde Roma sefiri olarak Aralık 1908'de büyükelçilik görevine atanan İbrahim Hakkı Bey'in ismine yer vermektedir. (Sinan Kunalalp, *Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricali (1839-1922)*, İsis Yayınları, İstanbul, 1999, s. 47.) Kurşun ise İbrahim Hakkı Bey'in Aralık 1908-Aralık 1909 tarihleri arasında Roma büyükelçiliği görevini üstlendiğini belirtmektedir. (Zekeriya Kurşun; "İbrahim Hakkı Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 21, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2000, s. 311-314.) Tüm bunların yanı sıra Tanîn Gazetesi'nde yer alan habere göre Roma elçisi olarak atanan İbrahim Hakkı Bey, 17 Ocak 1909 günü İtalya Kralı tarafından resmen kabul edilmiş ve itimatnamesini takdim etmiştir. *Tanîn*, "Muhtelif Telgraflar", No: 168, 26 Zilhicce 1326/19 Ocak 1909, s. 1.

66 BOA. Y.A.HUS. 526/59-3; 526/65-3.

görsel

Akademik
Bakış

129

Cilt 17
Sayı 33
Kiş 2023

çilmiştir. Bununla birlikte depremden zarar görenlere destek olunması adına nakdî yardım yapılmasının ve görev yerleri mahallî hükümetçe belirlenmek üzere beş operatör doktorun hızlı bir şekilde afet bölgesine gönderilmesinin daha uygun olacağına karar verilmiştir. Afetzedeler için özel bir yardım kampanyası düzenlenmesi hususunda ise 200.000 Frank tutarında bir yardımın toplanmasının hedeflendiği, bu doğrultuda toplanacak yardım miktarı ne olursa olsun meblağın 200.000 Frank'a tamamlanması, bunun için Hazine'ce ödenmek üzere Bank-ı Osmânî'den acilen 200.000 Frank avans alınması ve meblağın gidecek heyete verilmesi kararlaştırılmıştır⁶⁷.

Sadâret'ten Şûrâ-yı Devlet'e yazılan 9 Ocak 1909 tarihli resmî yazıda ise İtalya'daki depremezdelere yardımda bulunulması hususunun Meclis-i Vükelâ'da müzakere edildiği ve Osmanlı kurumlarınca yardım toplanması kararı alındığı bildirilmiştir⁶⁸. Aynı gün Sadâret'ten devâir-i merkeziyeye hitaben bir yazı daha kaleme alınmış ve Messina depreminden dolayı nakdî yardım toplanması hususunda Maârif, Mâliye, Harbiye, Bahriye, Ticâret ve Nâfia, Orman, Sıhhiye, Rüsûmât, Evkâf, Dîvân-ı Muhâsebât ve Meşihat dairelerine tebligatlar yapılmıştır⁶⁹. Toplanan yardımların Dâhiliye Nezâreti muhasebe hesabında bir araya getirilmesine hükmedilmiştir⁷⁰.

İtalya'ya yapılacak olan yardımlarla ilgili olarak Sadâret tarafından hazırlanan tezkere Osmanlı Meclis-i Mebusânî'nin 12 Ocak 1909 tarihli oturumunda görüşülmüştür. Görüşmeler esnasında söz alan İstanbul mebusu Kozmidi Efendi'nin sözleri dikkati şayandır⁷¹:

“...Millet-i Osmâniye'ye karşı her vakit hissiyât-ı uhuvvetkârâne göstermiş bir millete mensûb bir kısım ahâli ahîren orada vukûa gelen harekât-ı arziyye vakâyi-i esef-engizi neticesinde birçok bî-çaregân mesâibe ducâr oldukları teessüfle mesmû'umuz olmuştur. Meclis-i Mebusân, Devlet-i Osmâniye ile münâsebât-ı dostânede İtalya Devleti'nin ülkesinin bir kısmında vukû bulan vakâyiden dolayı teessüfünü beyân etmekle beraber muhtâcîne bir iâne-i mahsûsa olmak üzere 100.000 Frank tahsîs edilmesini teklîf ederim.”

Görüşmelerde söz alan bir diğer parlamenter Trablusşam mebusu Fuad Hulûsi Bey ise şu beyanda bulunmuştur⁷²:

“... Cümlelerin malûmudur ki, İtalya'nın ducâr olduğu bu

67 BOA. MV. 123/23-1. Aynı belgede, gidecek olan operatörlerin her birine gidiş-geliş harcırahlara ilaveten yevmî 15 Frank verilmesine, gönderilecek operatörlerin bir aydan uzun süre kalmaları durumunda konunun sefaretçe takip edilmesine karar verilmiştir.

68 BOA. ŞD. 2778/41-1.

69 BOA. BEO. 3467/260022-1.

70 BOA. DH.MKT. 2702/66-1.

71 MMZC., Cilt: I, Devre: I, İçtima Senesi: I, İnikad: 10, 30 Kânunuevvel 1324, s. 134.

72 MMZC., Cilt: I, Devre: I, İçtima Senesi: I, İnikad: 10, 30 Kânunuevvel 1324, s. 135.

âfet, bu musibet, öyle değme âfetlerden, musibetlerden de-ğildir. Gâyet mühimdir. Bi'l-cümle âlem-i beşeriyetçe tees-sürât-ı azîmeyi, telehhüfâtı mûcib olmuştur. Bizde aynı tees-sürâtı hâsil etmiştir. Orada birçok muhtâcîn, meskensiz, aç ve me'vâsız sefiller mevcuttur. Bunlar her taraftan imdâda, her taraftan îâneye fevkalâde muhtâçtır. Bu îâneler vakt u zamânıyla vâsıl olmalıdır. ... İânât-ı umûmiyyeden me'mûl ederiz ki, bundan fazla bile bir meblâğ hâsil olabilir."

Gönderilecek maddî yardımın büyüklüğü konusunda Serfice mebusu Yorgi Boşo Efendi ise "Bizim şân-ı devletimize 200.000 Frank bile azdır." değerlendirmesinde bulunarak yardım miktarının daha da arttırılabileceğini söylemiştir⁷³. Buna mukabil söz alan Sinop mebusu Rıza Nur Bey ise doktor gönderilmesi meselesine dair görüşlerini ifade etmiştir. Rıza Nur Bey, devletin elindeki imkanlar dahilinde gemi gönderilmesinin mümkün olmadığı görüşünü savunmakla birlikte afet bölgesine tabip gönderme niyetine de muhalefet etmiştir. Kendisi de doktor olan Rıza Nur Bey'in beyanına göre depremin üzerinden geçen 15 gün içerisinde afetten etkilenen insanların tedavisine zaten başlanılmış olup; neticede bu süre zarfında depremzedeler ya iyileşmiş ya da vefat etmişlerdir. Bu nedenle bu vakitten sonra gönderilecek tabiplerin yapacakları pek de bir şey yoktur. Rıza Nur Bey'in görüşü Dersim mebusu Lütfi Fikri Bey, Biga mebusu Dr. Arif İsmet Bey, Trablusşam mebusu Fuad Hulûsi Bey ve Sinop mebusu Hasan Fehmi Efendi tarafından da desteklenmiştir. Hatta Edirne mebusu Rıza Tevfik Bey "... şâirâne nutuklardan sarf-ı nazarla çabuk para gönderelim" diyerek tabip gönderilmesi meselesi yerine hızlıca maddî yardımın ulaştırılması hususunun önemine dikkat çekmiştir⁷⁴. Sonuç olarak Meclis-i Mebusân'da yapılan görüşmeler neticesinde Sadâret'in tezkiresi, doktor gönderilmesi hususundan sarf-ı nazar edilmesi ve sadece malî yardım yapılması kaydıyla oy birliği ile kabul edilmiştir⁷⁵. Alınan karar aynı gün Meclis-i Mebusân Reisi tarafından resmî yazıya dökülmüş ve Meclis-i Vükelâ'da alınan kararların Meclis-i Mebusân'da da müzakere edilmesi neticesinde operatör (doktor) gönderilmesinden vazgeçilerek sadece maddî yardımın ulaştırılması yolunda bir görüşün ortaya çıktığı ifade edilmiştir⁷⁶. Tüm bu gelişmeler ve müzakereler neticesinde Osmanlı Devleti'nin İtalya'da yaşanan bu depremden dolayı afet bölgesine katkı sağlamak adına maddî yardımda bulunulmasına karar verildiği anlaşılmaktadır. Bu kapsamda da Bank-ı Osmânî'den avans almak suretiyle yardım parası gönderilmiş, sonrasında da yardım kampanyası üzerinden para toplama aşama-

73 MMZC., Cilt: I, Devre: I, İçtima Senesi: I, İnikad: 10, 30 Kânunuevvel 1324, s. 135-136.

74 MMZC., Cilt: I, Devre: I, İçtima Senesi: I, İnikad: 10, 30 Kânunuevvel 1324, s. 135.

75 MMZC., Cilt: I, Devre: I, İçtima Senesi: I, İnikad: 10, 30 Kânunuevvel 1324, s. 136. Aynı gün Osmanlı Mebusân Meclisi'nin taziye mesajına İtalya'dan gelen cevabî telgraf da okunmuştur. MMZC., Cilt: I, Devre: I, İçtima Senesi: I, İnikad: 10, 30 Kânunuevvel 1324, s. 141.

76 BOA. BEO. 3471/260254-2.

görsel

Akademik
Bakış

131

Cilt 17
Sayı 33
Kış 2023

sına geçilmiştir.

Osmanlı Sultanı adına gönderilen yardımın hâriciye aracılığıyla İtalya hükümetine iletilmesi ile hemen eş zamanlı olarak İstanbul'da görev yapan İtalyan büyükelçisinin bir teşekkür ziyareti gerçekleştirdiği görülmektedir. İtalya'nın İstanbul büyükelçisi Imperiali'nin Osmanlı padişahının İtalyan halkı için ihsan ettiği 1.000 Liralık yardımdan dolayı beyân-ı teşekkür için 8 Ocak 1909 günü Cuma selamlığından sonra padişahının huzuruna çıkacağı haberi Osmanlı basınında yer bulmuştur⁷⁷.

Messina depremzedeleri için Osmanlı bürokrasisi içerisinde birkaç aylık bir periyotta düzenlenen kampanyalar aracılığıyla yardım toplanmış ve toplanan paralar Dâhiliye Nezâreti'ne ulaştırılmıştır. Bunun için İstanbul Şehremini Ziver Bey başkanlığında bir komisyon oluşturulmuş ve toplanan yardımların Bank-ı Osmanî'ye aktarılması görevi bu komisyona verilmiştir⁷⁸. Bu hususta arşivde yer alan kayıtlar incelendiğinde elde edilen bulgular şu şekildedir:

Tütün Rejisi memur ve çalışanları depremzedelere yardımda bulunabilmek adına kendi aralarında bir komite teşkil etmiş ve toplanan ilk yardımlar neticesinde 21 Ocak 1909 itibarıyla 5.000 Frank birikmiştir. Komite üyeleri Tütün Rejisi Komiserliği'ne başvuruda bulunarak toplanan yardımlara dair bilgileri içeren defterin ve yardım parasının nereye teslim edilmesi gerektiği hakkında bilgi talebinde bulunmuşlardır⁷⁹. Reji yönetimi de Sadâret'ten bu konuda kendilerine yol gösterilmesini talep etmiştir⁸⁰. Sonuç olarak 1909 yılı Şubat ayına gelindiğinde Reji Komiserliği çalışanlarının İtalya'daki depremzedeler için topladığı 5.000 Frank tutarındaki yardım, makbuz karşılığında Bank-ı Osmanî'ye teslim etmiştir⁸¹.

Manastır Valiliği'nden Dâhiliye Nezâreti'ne yazılan 27 Mart 1909 tarihli yazıda İtalya'daki depremzedeler için vilayet genelinde yardım toplandığı belirtilmekte, ancak toplanan yardım miktarına dair bir açıklamaya yer verilmemektedir⁸². İstanbul gümrüklerinde görev yapan personel tarafından toplanan yardım miktarı 6.682 Kuruş 35 Para olup söz konusu meblağ 12 Mayıs 1909 günü teslim edilmiştir⁸³. Duyûn-ı Umûmiye Matbaası çalışanları tarafından toplanan yardım tutarı ise 712 Kuruş'tur⁸⁴. Yine 1909 yılı Mayıs ayı sonuna gelindiğinde Zabtiye Nezâreti memur ve çalışanlarının depremzedeler için 13.400 küsur Kuruş yardım topladıkları anlaşılmaktadır⁸⁵.

77 *Tanîn*, "İtalya Hareket-i Arzı", No: 156, 14 Zilhicce 1326/7 Ocak 1909, s. 3.

78 *Tanîn*, "İtalyanlara İane", No: 169, 27 Zilhicce 1326/20 Ocak 1909, s. 3.

79 *BOA. BEO. 3481/261024-3*. Söz konusu arşiv kaydında Reji idaresi bünyesinde kurulan komiteye kimin ne kadar yardım yaptığını gösterir liste de yer almaktadır. Bu husustaki liste için bkz. *BOA. BEO. 3481/261024-4*.

80 *BOA. BEO. 3481/261024-2*;

81 *BOA. DH.MKT. 2731/56-1*.

82 *BOA. DH.MKT. 2794/1-1*.

83 *BOA. DH.MKT. 2871/37-1*.

84 *Tanîn*, "İtalyanlar ve Osmanlılar", No: 163, 21 Zilhicce 1326/14 Ocak 1909, s. 4

85 *BOA. BEO. 3564/267238-1*.

Aynı tarihlerde Dâhiliye Nezâreti'nin bildirdiğine göre ise Zabtiye Nezâreti çalışanları tarafından toplanan yardım tutarı tam olarak 13.464 Kuruş 20 Para'dır⁸⁶. Vilayetlerdeki rüsûmat müdürlükleri aracılığıyla da İtalya'daki depremedelere yardım toplandığı anlaşılmaktadır. Keza bu kapsamda tespit edebildiğimiz arşiv belgelerine göre; Mudanya Rüsûmât Müdürlüğü bünyesinde 400 Kuruş yardım toplanmıştır⁸⁷. Dedeğaç Rüsûmât Müdürlüğü tarafından toplanan yardım tutarı 122 Kuruş 10 Para'dır⁸⁸. İzmir Rüsûmat Başmüdürlüğü tarafından gönderilen yardım tutarı 106 Kuruş⁸⁹ iken Aydın Rüsûmât İdaresi tarafından gönderilen yardım tutarı ise 304 Kuruş'tur⁹⁰.

1909 yılı Haziran ayına gelindiğinde deprem münasebetiyle Bank-ı Osmânî'den alınan avansın ödemesi ile ilgili olarak devlet dairelerince toplanan yardımların Dâhiliye Nezâreti'ne aktarılması çalışmalarına hız verildiği anlaşılmaktadır⁹¹. 1909 yılı yaz aylarına ait arşiv vesikaları incelendiğinde Haziran ayı başında Umûr-ı Sıhhiye Nezâreti'nce toplanan ve Dâhiliye Nezâreti veznesine yatırılan yardım tutarı 1.729 Kuruş olmuştur⁹². Yine aynı tarihlerde Orman ve Maâdin ve Zirâat Nezâreti memurlarınca toplanan 4.944,5 Kuruş da Bank-ı Osmânî'ye teslim edilmiştir⁹³. Hariciye Nezâreti'nce toplanan ve Dâhiliye Nezâreti'ne gönderilen meblağ ise 1.410 Kuruş'tan ibarettir⁹⁴. Dîvân-ı Muhâsebât heyeti tarafından toplanan yardım tutarı 940 Kuruş olarak kayıtlara geçmiştir⁹⁵. Neticede memleketin farklı yerlerinde görev yapan kamu çalışanlarının bir araya gelmesiyle oluşturulan yardım komisyonlarınca toplanan paraların önce Dâhiliye Nezâreti'nde bir araya getirilmesi amaçlanmış sonrasında ise toplanan bu yardım paralarının Bank-ı Osmânî'ye "avansa mahsuben" aktarılması sağlanmıştır⁹⁶.

Yukarıdaki belgelerden de anlaşılacağı üzere İtalya'daki depremle ilgili olarak felaket haberine binaen Sultan II. Abdülhamid adına gerçekleştirilen 1.000 Liralık yardım ve Osmanlı hükümeti namına Bank-ı Osmânî'den avans alınarak gönderilen 200.000 Frank tutarındaki yardım kararı haricinde kamu kaynakları üzerinden herhangi bir gıda, tıbbî malzeme veya sağlık hizmeti desteği verilmemiştir. Ancak bu yardımların dışında küçük bir takım iane organizasyonu ya da girişimlerinin olduğu da görülmektedir. Örneğin, 6 Ocak 1909 günü Şark Kumpanyası tarafından depremedeler ya-

86 BOA. BEO. 3564/267237-5.

87 BOA. DH.MKT. 2771/49-1.

88 BOA. DH.MKT. 2895/72-1.

89 BOA. DH.MUİ. 10/22-1.

90 BOA. DH.MKT. 2897/68-1.

91 BOA. ŞD. 3197/73-2.

92 BOA. BEO. 3571/267799-2.

93 BOA. BEO. 3575/268082-1, 2.

94 BOA. BEO. 3576/268186-2.

95 BOA. DH.MKT. 2871/37-2.

96 BOA. BEO. 3576/268186-3. Osmanlı arşiv kayıtları içerisinde Messina depreminden zarar görenler için oluşturulan Yardım Komitesi bünyesindeki icra kurulunun raporu da yer almaktadır. 1910 yılında İtalyanca kaleme alınan 62 sayfalık raporda gerçekleştirilen faaliyetlerle birlikte ayrıntılı mali raporlar yer almaktadır. BOA. BEO. 3564/267237.

Arşiv

Akademik
Bakış

133

Cilt 17

Sayı 33

Kış 2023

rarına Beyoğlu Varyete Tiyatrosu'nda bir etkinlik tertip edilmiştir⁹⁷. İki ayrı piyesin sergilendiği bu etkinliğe İtalyan elçiliği müsteşarı da katılmış ve Şark Kumpanyası Direktörü Ziya Şakir Bey'e desteklerinden dolayı şükranlarını iletmiştir. Aynı tarihlerde İtalya büyükelçisi Imperiali'nin eşi elçilik çalışanlarıyla birlikte Sultanhamamı civarında ticaretle iştigal eden İtalyan tüccarların mağazalarını ziyaret etmiş ve depremzedeler için yardım toplamıştır. Bu ziyaretten haberdar olan Osmanlı esnafının daveti üzerine Madam Imperiali sadece İtalyan tüccarları değil, Müslüman esnafın ticarethanelerini de ziyaret edip yardım toplamış ve Müslüman esnaf zümresine katkılarından dolayı teşekkürlerini bildirmiştir⁹⁸.

Bu dönemin Osmanlı basını temsilcilerinden biri olan Kalem de İtalya depremine özel bir yardım organizasyonu gerçekleştirmiştir. Dergi idaresince hazırlanan özel bir sayı satışa sunulmuş ve buradan elde edilen gelirin depremzedelere iletmek üzere İtalyan elçiliğine verilmesine karar verilmiştir⁹⁹. Kalem'in 1909 yılı Ocak ayında çıkartılan ve 50 Para karşılığında satılan bu özel sayısının (nüsha-i fevkalâde) kapağında yer alan "*Kâffe-i hâsılâtı Sicilya ve Kalabra hareketzedegânı menfaatine mahsustur*" ibaresi ile depremzedeler için düzenlenen yardım kampanyası okuyuculara sunulmuştur¹⁰⁰. Derginin içerisinde yer verilen "Teşekkür" başlığı altında ise bu nüshadan elde edilecek hasılatın tamamının İtalya'da yaşanan depremde zarar görenlerin ihtiyaçlarının karşılanması adına İtalya konsolosluğuna verileceği belirtilerek, bu özel sayının çıkmasına katkıda bulunanlara, özellikle (kapak sayfasında eserine yer verilen) Müze-i Osmânî Müdürü Osman Hamdi Bey'e, edip Cenab Şahabeddin Bey'e, İtalyan ressamı Fausto Zonaro ve Leonardo de Mango'ya, La Turchia Gazetesi müdürü Bondini'ye ve bu sayının matbaa giderlerini üstlenen matbaa idaresine özel teşekkür edilmiştir¹⁰¹.

Resmî ve özel bu girişimlere ilaveten İstanbul'daki İtalyan cemaatinin de kendi içinde bir yardım kampanyası süreci yürüttüğü görülmektedir. 1863 yılında İstanbul'da kurulan İtalyan Amele Yardımlaşma Cemiyeti, Messina'da yaşanan deprem nedeniyle yardım kampanyası yürüten kuruluşlar arasında yer almıştır. 3 Ocak 1909 günü düzenlenen cemiyet genel kurulunda cemiyet bayrağının 15 gün süreyle yarıya indirilmesine, İtalya Başbakanına hitaben bir taziye mektubu gönderilmesine, depremzedeler için bir yardım kampanyası düzenlenmesine ve ilk etapta cemiyet sosyal kasasından 1.000 Frank bağış yapılmasına karar verilmiştir. Tertip edilen kampanya kapsa-

97 *Tanîn*, "İtalya Hareket-i Arzı", No: 156, 14 Zilhicce 1326/7 Ocak 1909, s. 3.

98 *Tanîn*, "İtalyanlar ve Türkler", No: 157, 15 Zilhicce 1326/8 Ocak 1909, s. 3. Grassi, net bir istatistikî veri olmamasına rağmen 1900-1914 yılları arasındaki dönemde İstanbul'daki İtalyan varlığının doruk noktasına ulaştığını belirtmekte ve belki 12.000 kadar İtalyan'ın İstanbul'da yaşadığını belirtmektedir. Fabio Grassi, *Türk-İtalyan İlişkilerinde Az Bilinenler*, Çev. Sadriye Güneş, Tarihçi Kitabevi, İstanbul, 2014, s. 63.

99 Grassi, *a.g.e.*, s. 73-74.

100 *Kalem*, No: 20 Mükerrer (Nüsha-i Fevkalâde), Kânûn-ı Sâni 1324, s. 1.

101 *Kalem*, No: 20 Mükerrer (Nüsha-i Fevkalâde), Kânûn-ı Sâni 1324, s. 2.

mında toplanan 3.458 Frank yardım da ilaveten Sicilya ve Calabria Depremzedeler Komitesi'ne gönderilmiştir¹⁰².

Messina'da yaşanan depremin üzerinden geçen yaklaşık bir buçuk yılın ardından İtalyan hükümetinin Osmanlı Devleti'ne desteklerinden dolayı bir madalya ve berat takdim ettiği görülmektedir. Tanin Gazetesi'nin 5 Ocak 1909 tarihli nüshasında İtalya'ya yardımda bulunan devletlerin hükümdarlarına takdim edilmek üzere bir madalya ihdas edilmesi fikrinin ortaya atıldığı haber konusu olmuştur¹⁰³. Neticede 1911 yılı Mayıs ayında Messina bölgesinde yaşanan depremden zarar görenler için gerçekleştirilen yardım-severlikten dolayı İtalya Kralı tarafından Osmanlı hükümetine madalya ve berat takdim edilmiş ve Kral III. Emanuele'den gelen bu madalya ve beratın Müze-i Hümayûn'da saklanmasına karar verilmiştir¹⁰⁴. Ayrıca İtalyan Resmî Gazetesi'nin 3 Haziran 1911 tarihli nüshasında da 28 Aralık 1908 depreminden dolayı madalya verilmesi münasip görülen kişi ve kurumların listesi yer almıştır. 30 kadar ülkeden madalya sahiplerinin sıralandığı bu listede Türkiye başlığı altında madalya verilmesi kararlaştırılan kişi ve kurumlar şunlardır: Askerî komutanlardan Zeri'ye gümüş, İstanbul'da bulunan İtalyan Karşılıklı Yardımlaşma Derneği'ne bronz, İstanbul İtalyan Yardım Derneği'ne bronz madalya ve İtalyan Okulları Mezunları Cemiyeti'ne mansiyon ödülü¹⁰⁵.

Bu deprem münasebetiyle dikkat çeken bir diğer taltif ise Trablusgarp Vilayeti'ne olmuştur. 17 Mayıs 1911 tarihli arşiv kaydına göre deprem mağdurları için yapılan yardımlara karşılık bir şükran nişanesi olarak Trablusgarp'ta bulunan İtalyan konsolosu tarafından Trablusgarp Vilayeti ile Trablusgarp Belediyesi adına madalya verilmiştir. Söz konusu madalyaların kabulü ve madalyaların hükümet dairesi ile belediyede saklanmasına Osmanlı Sultanı tarafından izin verilmiştir¹⁰⁶. İtalya tarafından verilen madalyalardan birinin altın değerinin ise gümüş olduğu arşiv kayıtlarında zikredilmektedir¹⁰⁷. Trablusgarp Valisi tarafından Dâhiliye Nezâreti'ne hitaben kaleme alınan 9 Haziran 1911 tarihli yazıda İtalyan konsolosu tarafından takdim edilen madalyalardan birinin Trablusgarp Belediye Reisi'ne teslim edildiği değerininse Hazine-i Evrâk'ta muhafaza altına alındığı bildirilmiştir¹⁰⁸.

Sonuç

28 Aralık 1908 günü sabah saatlerinde Messina Boğazı'nın iki yakasını birden vuran Avrupa tarihinin en şiddetli depremlerinden biri yaşanmıştır. Depremi hemen ardından yaşanan tsunami neticesinde başta Messina ve Reggio Calabria şehirleri olmak üzere güney İtalya'daki pek çok yerleşim yeri

102 Grassi, *a.g.e.*, s. 63, 65.

103 Tanin, "Hareket-i Arz Tafsilatı", No: 156, 14 Zilhicce 1326/7 Ocak 1909, s. 1.

104 BOA. İ.MBH. 6/6-2.

105 Gazzetta Ufficiale Del Regno D'Italia, No: 130, 3 Giugno 1911, s. 3165.

106 BOA. İ.MBH. 6/11-1; DH.MTV. 15/21-2, 3; BEO. 3895/292073-1.

107 BOA. DH.MTV. 15/21-1.

108 BOA. DH.MTV. 15/21-4.

görsel

Akademik
Bakış

135

Cilt 17
Sayı 33
Kış 2023

harap hale gelmiştir. 50.000'den fazla insanın hayatını kaybettiği bu depremin yarattığı ağır tahribat nedeniyle çok sayıda yabancı devlet İtalya'ya eldeki imkanları çerçevesinde yardımda bulunma kararı almışlardır. Bu yardımların bir kısmı tıbbî sağlık hizmetleri, bir kısmı maddî yardımlar, bir kısmı da gıda ve benzeri materyal desteği şeklinde olmuştur.

Messina'da yaşanan deprem felaketinin ardından resmî kanallar üzerinden taziye dileklerini ileten Osmanlı idaresinin bu süreçte İtalyan halkının yaralarının sarılması adına birtakım girişimlerde bulunduğu görülmektedir. Bu kapsamda hayata geçirilen ilk adım Osmanlı padişahı tarafından yapılan 1.000 Liralık ihsan olmuştur. Bu maddî yardıma ilaveten İtalya kıyılarına bir gemi gönderilmesi ve bu gemi aracılığıyla depremzedelerin tıbbî ihtiyaçlarının karşılanması gündeme gelmiş ancak donanmada kayıtlı mevcut gemilerle bu planın hayata geçirilmesi mümkün görülmediğinden bu düşünce hayata geçirilememiştir. Gemi gönderme planının iptalinin ardından birkaç doktordan oluşan bir "heyet-i sıhhiye" gönderilmesi fikri ortaya atılmış, hatta bu hususta münasip bir geminin ve doktorların belirlenmesi, gerekli ikmallerin yapılması için girişimlere dahi başlanmıştır. Ancak bu plan da zamanlama açısından geç kalındığı düşüncesiyle hayata geçirilememiştir. En nihayetinde Sadâret, Şûrâ-yı Devlet ve Meclis-i Mebusân'da gerçekleştirilen müzakereler ve yazışmalar neticesinde İtalya'daki depremzedelere yardım yapılması kapsamında nihâî olarak 200.000 Frank tutarında bir desteğin verilmesine karar verilmiştir.

Messina ve Reggio Calabria'daki afetzedeler için gönderilmesine hükmedilen 200.000 Frank tutarındaki yardımın bir an önce İtalyan makamlarına iletilmesi adına Bank-ı Osmânî'den avans desteği alınmış sonrasında ise tertip edilen yardım kampanyası aracılığıyla Osmanlı kamu kurum çalışanlarından yardım toplama işine girilmiştir. Osmanlı arşivlerinde yer alan kayıtlar açısından bakıldığında özellikle kamu kurumlarının bu hususta gerekli hassasiyeti göstererek kurumsal açıdan yardım toplama işine giriştikleri ve topladıkları yardımları Osmanlı Dâhiliye Nezâreti'ne ileterek imkanları nispetinde katkı sağladıkları görülmektedir. Bunun dışında birkaç küçük yardım toplama girişiminde bulunulduğu da dikkat çekmektedir. Bu kapsamda İstanbul esnafının İtalyan elçiliğinin yardım toplama etkinliğine sağladığı katkı, Şark Kumpanyası'nın depremzedeler yararına tertip ettiği tiyatro gecesi, Kalem mecmuasının depremzedeler yararına özel sayı çıkartması, İstanbul'da yaşayan İtalyan cemaatinin yardım organizasyonu gibi etkinlikler söz konusu deprem sürecinde Osmanlı toplumunun göstermiş olduğu hassasiyeti ve Osmanlı Devleti'nin insanî diplomasi alanındaki bu kıymetli girişimini ortaya koyması açısından anlamlı örnekler olmuştur.

Gör

Kaynaklar

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA) Belgeleri

Bâb-ı Âli Evrak Odası (BEO): 3467/260022; 3468/260030; 3468/260031; 3468/260033; 3471/260254; 3481/261024; 3491/261784; 3564/267237; 3564/267238; 3571/267799; 3575/268082; 3576/268186; 3895/292073.

Dâhiliye Mektûbî Kalemî (DH.MKT.): 2700/94; 2702/66; 2731/56; 2771/49; 2794/1; 2871/37; 2895/72; 2897/68.

Dâhiliye Mütenevvia (DH.MTV.): 15/21.

Dâhiliye Muhaberât-ı Umûmiye İdâresi (DH.MUİ.): 10/22.

İrâde Hâriciye (İ.HR.): 417/3.

İrâde Husûsî (İ.HUS.): 172/7; 172/10.

İrâde Mâbeyn-i Hümâyûn (İ.MBH.): 6/6; 6/11.

Meclis-i Vükelâ Mazbataları (MV.): 123/23.

Şûrâ-yı Devlet (ŞD.): 2757/53; 2778/41; 3197/73.

Yıldız Husûsî Maruzât (Y.A.HUS.): 501/140; 502/92; 526/30; 526/31; 526/59; 526/65.

Yıldız Kâmil Paşa Evrâkı (Y.EE.KP.): 33/3300.

Yıldız Başkitâbet Dâiresi Maruzâtı (Y.PRK.BŞK.): 81/112.

Yıldız Posta Telgraf Nezâreti Maruzâtı (Y.PRK.PT.): 23/141.

Resmî Vesikalar

Gazzetta Ufficiale Del Regno D'Italia: 130 numaralı sayı

Meclis-i Mebusân Zabıt Ceridesi (MMZC.): Cilt: I, Devre: I, İçtima Senesi: I, İnikad: 7, 8 ve 10, Kânûnuevvel 1324.

Gazeteler

Kalem: 20 numaralı nüsha-i fevkalâde

New-York Tribune: 22691, 22692, 22693, 22695 numaralı sayılar

Tanîn Gazetesi: 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 162, 163, 166, 168, 169 numaralı sayılar

The Evening Star: 17627, 17628, 17629, 17630 numaralı sayılar

The Washington Times: 6202 ve 6205 numaralı sayılar

Telif-Tetkik Eserler

BILLI, Andrea – FUNICIELLO, Renato – MINELLI, Liliana – FACCENNA, Claudio – NERI, Giancarlo – ORRECHIO, Barbara – PRESTI, Debora; "On the Cause of the 1908 Messina Tsunami, Southern Italy", *Geophysical Research Letters*, Vol: 35, 2008, ss. 1-5.

BORG, Ruben Paul – D'AMICO, Sebastian – GALEA, Pauline; "Earthquake and People: The Maltese Experience of the 1908 Messina Earthquake", *Earthquakes and Their Impact on Society*, Springer Natural Hazards, 2016, ss. 533-561.

BOTTARI, Antonio – D'AMICO, Maria; "La Catastrofe Sismica Calabro-Messinese del 28 Dicembre 1908", *Geitalia*, S. 25, 2008, ss. 39-41.

CARCIONE, Jose M. – KOZAK, Jan T.; "The Messina-Reggio Earthquake of December 28, 1908", *Studia Geophysica et Geodaetica*, Vol: 52, No: 4, October 2008, ss. 661-672.

ÇELEBİ, Mevlüt; "Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri", *Belleten*, C. 62, S. 233, 1998, ss. 157-206.

DICKIE, John; *Una Catastrofe Patriottica 1908: il Terremoto di Messina*, Editori Laterza, Bari, 2008.

GRASSI, Fabio; *Türk-İtalyan İlişkilerinde Az Bilinenler*, Çev. Sadriye Güneş, Tarihçi Kitabevi, İstanbul, 2014.

görsel

Akademik
Bakış

137

Cilt 17
Sayı 33
Kış 2023

KUNERALP, Sinan; *Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricali (1839-1922)*, İsis Yayınları, İstanbul, 1999.

KURŞUN, Zekeriya; "İbrahim Hakkı Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 21, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2000, ss. 311-314.

RESTIFO, Guiseppa; "Local Administrative Sources on Population Movements After the Messina Earthquake of 1908", *Annali di Geofisica*, Vol: 38, No: 5-6, November-December 1995, ss. 559-566.

RMS Special Report, *The 1908 Messina Earthquake: 100 Year Retrospective*, Risk Management Solutions Inc, 2008.

ŞİVGİN, Hale; *Trablusgarp Savaşı ve 1911-1912 Türk-İtalyan İlişkileri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2006.

İnternet Kaynakları

Boğaziçi Üniversitesi Kandilli Rasathanesi ve Deprem Araştırma Enstitüsü (KRDAE) Kurumsal Web Sitesi, "Magnitüd/Şiddet Karşılaştırması", <http://www.koeri.boun.edu.tr/sismo/bilgi/xMercalli.htm> (E.T.: 10.04.2022).

International Institute of Earthquake Engineering and Seismology, "Messina, Italy Earthquake of 28 December 1908, Mw=7.1". <http://www.iiees.ac.ir/en/messina-italy-earthquake-of-28-december-1908-mw7-1/> (E.T.: 13.04.2022).

T. Editors of Encyclopaedia Britannica, "Messina Earthquake and Tsunami of 1908", *Encyclopaedia Britannica*, December 21, 2021. <https://www.britannica.com/event/Messina-earthquake-and-tsunami-of-1908>. (E.T. 21.03.2022).

T.C. Dışişleri Bakanlığı Roma Büyükelçiliği Kurumsal Web Sitesi, <http://roma.be.mfa.gov.tr/Mission/MissionChiefHistory> (E.T.: 22.03.2022)

Extended Abstract

Starting from the second half of the XIX century, a new era began in Ottoman - Italy, which has been going on since the end of the XIV period. After 1861, the establishment of the Italian Union, the relations between the Italian Kingdom and the Ottoman Empire had an essential place for the Ottoman foreign policy. Besides that, it is noteworthy that the developments that came to the fore in the Ottoman-Italian relations of the first quarter of the XX century were on wars. Italy's occupation of Tripoli in 1911 and the fact that the two countries took place in the enemy ranks in the First World War between 1914-1918, Italy's invasion attempts in Anatolia during the years of the Turkish War of Independence were the prominent steps in the relations between the two countries. However, a natural disaster in the Messina region just before this struggling period between the Ottoman Empire and Italy constitutes one of the essential points in the history of relations between the two countries.

An earthquake with a magnitude of 7,1 on the Richter scale at 05.20 a.m. on December 28, 1908, in the Strait of Messina at the southern end of Italy, and the tsunami that took place a few minutes later caused great destruction for southern Italy, especially the cities of Messina and Reggio Calabria. After this disaster, which resulted in the death of approximately 50,000 people, many countries, including the Ottoman Empire, extended a helping hand to Italy. Within the scope of help initiatives led by countries such as the United States, England, and France, the Ottoman Empire also played an important role in humanitarian diplomacy.

As soon as the news of the disaster in Italy reached Istanbul, condolences were first conveyed through diplomatic channels, and it was decided to donate 1,000 Liras by the Ottoman Sultan of the time, Sultan Abdulhamid II. Afterward, discussions were held in both the government

görsel

and the Ottoman parliament on the humanitarian aid that could be delivered to Italy. The idea of sending a ship to the disaster area and providing health services via this ship was put forward, and the necessary steps were taken. However, after a while, it was revealed that eliminating the technical infrastructure deficiencies would take time, and this plan was suspended. Therefore, it was decided to provide aid amounting to 200,000 Francs for the Italian disaster victims. Due to the urgent need for humanitarian aid for Italy, the amount in question was received in advance from the Ottoman Bank. After this aid, which was in addition to the personal donation of the Sultan, aid campaigns were organized in Ottoman public institutions, and each institution entered into a fundraising activity that would last for a few months. The collected funds were combined under the Ministry of Interior and then deposited in the advance received from the Ottoman Bank.

It is noteworthy that in addition to these official aids provided by the Ottoman administration due to the Messina earthquake, some special fundraising activities were carried out. Hence, the Eastern Company organized a theatrical performance to benefit the earthquake victims. Kalem magazine published a special issue to be distributed to the earthquake victims, and attempts were made to call for humanitarian aid in Istanbul. In addition, the Italian community in Istanbul organized a charity event to raise funds among themselves.

As a result, the Ottoman Empire attempted to provide maximum assistance within the framework of the available resources after a devastating natural disaster in a region with which it had diplomatic relations for centuries. Although different humanitarian aid alternatives have come to the fore to develop a fast and effective way, it has been revealed that sending money is the easiest and most effective model. After the financial support, an aid campaign was organized, especially under the leadership of the Ottoman public administration, along with the contribution of civil and private initiatives. These initiatives are an excellent example of the Ottoman Empire's moderate and benevolent policy in humanitarian diplomacy, even during this event, which coincided with perhaps the most problematic years in politics and economy.

görsel

Akademik
Bakış

139

Cilt 17

Sayı 33

Kış 2023

Diplomasi ve Dış Politika: Fatin Rüştü Zorlu ve Kıbrıs Politikasında Liderlik

Diplomacy and Foreign Policy: Fatin Rüştü Zorlu and Leadership in Cyprus Policy

Sibel AKGÜN*

Öz

Diplomasi bir ülkenin dış politika amaçlarını ve gereksinimlerini gerçekleştirmenin en etkili araçlarından biridir. Barışçıl içeriği ile dış politikanın yürütülme sanatı olan diplomaside diplomatların etki ve rolü azımsanmayacak kadar önemlidir. Kıbrıs Adası Türkiye'nin dış politikasında özellikle 1950'li yıllardan itibaren çok önemli bir yere sahip olmuştur. Adada meydana gelen iç ve dış gelişmeler karşısında Türk diplomasisi Türkiye'nin belirlediği amaçları etkili bir biçimde gerçekleştirmeye çalışmıştır. O dönemde Türkiye'nin Dışişleri Bakanı olan Fatin Rüştü Zorlu Kıbrıs'ın o gününün ve en önemlisi geleceğinin şekillenmesinde kurumsal ve bireysel olarak etkili olmuştur. Çalışmada Fatin Rüştü Zorlu'nun Türkiye'nin Kıbrıs politikasında oynadığı rolü ve önemi ele alınmıştır. Bu çerçevede Margeret Hermann'ın liderlik prototipleri analizleri kullanılmıştır. Bu analizlerden karizmatik ve stratejik liderlik analizi Fatin Rüştü Zorlu'nun Kıbrıs politikasındaki etkisi üzerinden değerlendirilmiştir. Çalışmada Zorlu ile yakın çalışma içinde bulunmuş kişilerin hatıratları önemli bir kaynak oluşturmuştur. Bu çerçevede Zorlu'nun kurumsal ve bireysel olarak Türkiye'nin Kıbrıs politikasında süreçleri ve sonuçları itibari ile en önemli belirleyicilerden biri olduğu yorumlamacı ve analitik yöntemle değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Diplomasi, Dış politika, Kıbrıs, Fatin Rüştü Zorlu, Karizmatik ve Stratejik liderlik.

Abstract

Diplomacy is one of the most effective tools to achieve a country's foreign policy goals and needs. The influence and role of diplomats in diplomacy, which is the art of conducting foreign policy with its peaceful content, is of considerable importance. The Island of Cyprus has had a very important place in Turkey's foreign policy, especially since the 1950s. In the face of internal and external developments on the island, Turkish diplomacy has tried to effectively achieve the goals set by Turkey. Fatin Rüştü Zorlu, who was Turkey's Minister of Foreign Affairs at that time, was institutionally and individually influential in shaping the present and most importantly the future of Cyprus. In the study, the role and importance of Fatin Rüştü Zorlu in Turkey's Cyprus policy is discussed. In this context, Margeret Hermann's leadership prototypes analyzes were used. Among these analyses, charismatic and strategic leadership

Makale Geliş Tarihi: 07.11.2022. Makale Kabul Tarihi: 20.11.2023.

Araştırma Makalesi / Künye: AKGÜN, Sibel, "Diplomasi ve Dış Politika: Fatin Rüştü Zorlu ve Kıbrıs Politikasında Liderlik", Gazi Akademik Bakış Dergisi (GABD), Sayı: 33, Cilt: 17, Aralık 2023, s. 141-161.

* Doç. Dr. Sakarya Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, E-mail: sgulcan@sakarya.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-8290-4227.

analysis was evaluated through Fatin Rüştü Zorlu's influence on Cyprus policy. Memoirs of people who worked closely with Zorlu constituted an important source in the study. In this context, it has been evaluated with an interpretive and analytical method that Zorlu is one of the most important determinants of Turkey's Cyprus policy, both institutionally and individually, in terms of its processes and results.

Key Words: Diplomacy, Foreign Policy, Cyprus, Fatin Rüştü Zorlu, Charismatic and Strategic Leadership.

Giriş

Diplomasi dış politikada ülkelerin uyguladıkları bir politika yöntemidir. Uluslararası ilişkilerin alt disiplinlerinden biri olarak görülen diplomasi, dış ilişkilerde belirleyici unsurların başında gelmektedir. Diplomasi bir uzmanlık alanıdır ve temel amacı devletlerarasında barış ile güvenliği korumak, çatışmaları önlemektir.¹

Uluslararası ilişkilerin barışçıl yöntemi olarak tanımlanan diplomasi- de devletlerin müzakere etmek, uzlaşmak, farklılıkları çözmek için çaba sarf etmesi önceliklidir. Ancak kimi durumlarda bu alanın doğrudan savaş ya da çatışma amaçlarını meşrulaştırmak için kullanılması söz konusu olabilir. John Hoffman'a göre bu durum temelde güç tekelinin devlette olması ile ilgilidir. Diplomasi böyle zamanlarda güç kullanıldığını duyurmakta ve savaş sırasında faaliyetlerine devam etmektedir.²

1950'lerden sonra Soğuk Savaş ortamında İngiltere'de Herbert Butterfield, Martin Wight, Hedley Bull ve Adam Watson gibi akademisyenlerin çalışmaları ile uluslararası toplum kavramı tartışılmaya açılmıştır. İngiliz Okulu adını alan bu yaklaşım ile uluslararası toplumun üzerinde inşa edildiği güç dengesi, uluslararası hukuk, savaş, büyük güçler kavramlarının arasında diplomaside sayılmıştır. İngiliz Okulu temsilcileri uluslararası toplum ve düzen tartışmalarında bu kavramları anlamanın ve güçlendirmenin önemini vurgulamışlardır. Diplomasi teorisine önemli katkıda bulunan Iver Neumann'a göre bu kavramlar arasında diplomasi ana kurum olarak işlevselliğini yitirmiş görünse de diğer mekanizmalara başvurmadan önce diyalogu yeniden tesis etme amacı ile çatışmaların etkisinin en aza indirilmesi için çaba sarf etmektedir. Neuman'a göre bu durum aynı zamanda diplomatik kültür fikrinde gerçekleşmesini sağlamaktadır.³

1 Elvin Abdurahmanlı, "Definition of Diplomacy and Types of Diplomacy Used Between States", *Anadolu Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2021, Cilt: 3 Sayı: 3, s.581.

2 John Hoffman, "Reconstructing diplomacy", *British Journal of Politics and International Relations*, (5/ 4), 2003, s.532-533.

3 Onur Ağkaya Yıldız, İngiliz Okulu ve Uluslararası Toplum Düşüncesi, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 2016, (71/4), 2016, s. 1085, Iver B. Neumann, "The English School on Diplomacy", Discussion Papers in Diplomacy, Editör: Spencer Mawby, Publishing: Netherlands Institute of International Relations Clingendael-Birgit Leiteritz, 2004, s. 7-1, https://www.clingendael.org/sites/default/files/pdfs/20020300_cli_paper_dip_issue79.pdf, E.T: 31.01.2023.

Diplomasinin oluşturulması ve yürütülmesi konusunda uzmanlaşmış kurumsal yapısı ile dışişleri bakanlıkları ve bürokrasisi görevlidir. Dışişleri bakanlıkları aynı zamanda ülkelerin dış politikalarının yürütülmesinde temel rol oynayan ve devletlerin kurumsal teşkilatlanmasında önemli bir yere sahiptir. Bu kurum tarihsel olarak uzun bir geçmişe sahiptir ve her dönem kendi koşullarına uygun olarak değişim ve dönüşüm geçirmiştir. Ancak bu durum dışişleri bakanlıklarının ve misyonlarının o ülkenin dış politikasını en başarılı bir biçimde yürütmesi ve düzenlemesini hatta koordine etmesini değiştirmemiştir.⁴

Dış politikanın oluşturulması ile yürütülmesi çerçevesinde dış politika analizi ise oldukça zahmetli bir akademik alan olarak birbiri ile etkileşim halinde olan yapılar çerçevesinde ve dinamik şartlar altında oluşmaktadır.⁵ Dış politikada karar verme sürecinde temelde çeşitli seçenekler arasında yapılan tercihler “objektif rasyonelite” ile olabileceği gibi “sübjektif rasyonelite” ile de belirlenebilmektedir. Aslında dış politikada karar verme çok karmaşık süreçlere sahiptir ve karar alma olayı analizinde çok çeşitli farklılaşmalar söz konusudur. Burada özellikle bu süreçlere dâhil olan karar vericilerin özellikleri önemlidir. Dış politika karar vericilerinin sahip oldukları inanç sistemleri, kişilik özellikleri, psikik durumları sürece ve sonuçlara etki edebilmektedir.⁶

Dış politikada karar verme süreci yaklaşımda bir ülkenin dış politikasına ilişkin çeşitli tutum ve davranışlarda dışişleri bakanlıkları yürütme ile ilgili görevlerinin yanında bu alanda rol oynayabilmektedir. Temelde dış politika, yapıcılar tarafından yerel, ulusal ve uluslararası arenalarda faaliyette bulunma becerisini gerektirir.⁷ Bu nedenle çok boyutlu olarak dış politika yapım sürecinin iç içe geçmiş unsurları birlikte çalışır ve karar verebilir.

Dışişleri bakanlıklarında diplomasiyi yürüten ve karar verme sürecinde etkili olan kişiler diplomatlardır. Diplomatların ise birçok nitelikleri olması gerekmektedir. Bu nitelikler hareket alanının sınırlarını doğru saptamak, sorunlara yaklaşımda esnek olmak, kendi davranış ile eylem gücü hakkında bilgi sahibi olmak, al ver sürecinin sınırlarını iyi tayin edebilmek, karşı tarafın durumunu iyi analiz edebilmektir.⁸

Diplomatların en önemli görevlerinden biri olan görüşmelerde kullanacakları teknik ile taktikler konuların sonuca ulaşmasında hayati bir içeriğe sahiptir. Diplomatik görüşmelerde kullanılan başlıca teknik ve taktikler ise ikna, vaat veya tehdit, oldubittiye getirme, yeni çözüm önerileri sunmadır.⁹

Ertan Efeğil'e göre yukarıda ele alındığı gibi karar verme süreci ve

4 Temel İskit, *Diplomasi Tarihi, Teorisi, Kurumları ve Uygulaması*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2011, s.289- 290.

5 Ertan Efeğil, *Dış Politika Analizi*, Nobel Yayıncılık, Ankara, 2012, s.3-4.

6 Faruk Sönmezoğlu, *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi*, Filiz Kitabevi,3. Baskı, İstanbul,2000, s.193- 213.

7 Brian Hocking, “Diplomacy and Foreign Policy”, *the Sage Handbook of Diplomacy*, Edited by Costas M. Constantinou, Pauline Kerr and Paul Sharp,2016, s.75.

8 Mehmet Gönülöbol, *Uluslararası Politika İlkeler- Kavramlar- Kurumlar*, Attila Kitabevi,4. Baskı, Ankara, 1993, s.136- 137.

9 Faruk Sönmezoğlu, a.g.,e, s.352.

analizlerinde dış politika kararları ile bu kararların uygulanması, birbiri ile etkileşim halinde olan bir yapı ile alınmaktadır. Alınan kararlar birçok dinamik koşulun etkisinde (duygular, inançlar, stratejiler, iç siyaset, ekonomi vs.) şekillenmektedir. Uluslararası çevre koşullarının da etkilediği bu kararlar içinde liderlerin kişisel özellikleri dış politikaya etki etmektedir. Liderler düzeyinde dışişleri bakanlıkları da önemli etki merkezlerinden biridir.¹⁰

Dış politikada karar verme sürecinde liderlerin kişilik özellikleri, bireylerin belli şekilde davranmasına yol açarken, liderin sahip olduğu entelektüel ve bilişsel kapasite ile eldeki bilgiyi kullanma, analiz etme ve somut politikalara dönüştürme yetenekleri belli bir etkiye sahiptir. Tabii bu durum rejimin şekli, liderin dış politikaya ilgisi, kriz dönemi, liderin diplomatik eğitimi, liderlik tarzı, grup yapısı, liderin uzmanlığı gibi koşullar altında değişiklik gösterebilmektedir.¹¹

Bu konuda Margaret Hermann'ın liderlik tarzları konu ile ilgili önemli analizler sunmaktadır. Hermann'ın liderlik tarzları yaklaşımında ortaya koyduğu kavramsallaştırmalar arasında yer alan iki tür dikkat çekicidir. Bunlar stratejik lider ve karizmatik lider türleridir. Hermann'a göre stratejik lider, kişinin kendi yeteneğine olan inancı ile olayları kontrol ettiği, liderlerin olaylar üzerinde bir dereceye kadar kontrol algıladıkları bir dünya görüşüdür. Dünyada olup bitenleri etkileyebileceklerine inanan liderler genellikle politika oluşturma sürecinde daha ilgili ve aktiftir.¹²

Hermann'ın dürtülere göre yaptığı sınıflamada yer alan karizmatik lider türünde ise sürekliliğin ortasında kalan lider, mevcut durum uygun olduğunda soruna angaje olmaktadır. Böylece sınırlamalara meydan okuyan ve bilgiye açık olan lider, diğerlerini harekete geçirmek amacıyla ilişkilere odaklanmaktadır.¹³

Hermann'ın liderlik türleri içinde özellikle bu iki tür ile birlikte "durum yönelimli lider" profili de dikkatli ve mevcut durumun şartlarına göre kendini uyarlayabilen özelliğe sahiptir. Durum yönelimli lider yeni bilgi arayışı içinde farklı sorunlara karşı kendisini uyarlayabilmekte ve seçenekleri tartışarak istişare ederken, davranışlarını belli koşullara uyarlayabilmektedir.¹⁴

Zorlu'nun Kıbrıs konusunda liderlik tarzı ve tipolojisi için bu konuda izlediği politikaya bakarak analiz yapmak gerekmektedir. Bu nedenle öncelikli olarak Zorlu'nun diplomasi ve politika hayatında Kıbrıs konusunun nasıl geliştirdiği ele alınmalıdır.

10 Ertan Efeğil, a.g.e., s. 4-6.

11 Ertan Efeğil, a.g.e., s.217- 219.

12 Margeret Hermann, Assessing Leadership Style: a Trait Analysis, [https:// social science.net/Docs/LTA. pdf](https://socialscience.net/Docs/LTA.pdf),1999, E.T: 28.07.2022., s.13- 14.

13 Margeret Hermann, a.g.m., s.25.

14 Alex Mintz ve Karl De Rourden aktaran Ertan Efeğil, a.g.e., s. 224-225.

Fatin Rüştü Zorlu'nun Dışişleri Bakanlığı ve Kıbrıs Diplomasisi

Kıbrıs gerek jeopolitik gerekse demografik olarak Türkiye'nin dış politikasında önemli bir yere sahiptir. Adanın egemenliği resmi olarak 24 Temmuz 1923 Lozan Antlaşması ile İngiltere'ye bırakılmıştır. Adada 1923 sonrası İngiliz sömürge yönetimi ile Kıbrıs Rum ve Kıbrıs Türk halklarının yaşadıkları gelişmeler kendi iç dinamikleri çerçevesinde yaşanmıştır. Bu dönemde Türkiye için Ada politik olarak geri planda bir konu olmuştur.

Kıbrıs ile ilgili Türkiye ve diğer aktörler açısından dönüm noktası 2. Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında yaşanan gelişmeler olmuştur. Bu gelişmeler öncelikli olarak self determinasyon hakkının uluslararası bir hukuk normu olarak BM (Birleşmiş Milletler) Antlaşmasında yer alması ile Adada çoğunluk olan Kıbrıs Rum halkının bu hakka dayanarak İngiltere'den bağımsızlığını talep etmeye başlamasıdır. Adada nüfus olarak az olan Kıbrıs Türk halkı bu durum karşısında tepki vermiş, 1950'li yılların ilk yarısında Türkiye ile Yunanistan politik olarak konuya dâhil olmuştur.

Kıbrıs Rumlarının Yunanistan'ın desteğini alarak self determinasyon hakkını kazanmak ve bu hakkı anavatan olarak gördükleri Yunanistan ile birleşmek (Enosis) çabaları karşısında, Türk dış politikası karar vericileri sessiz kalmıştır. Ancak İstanbul ve Ankara'da üniversite gençliği Enosis'e karşı mitingler düzenlemiştir. Buna rağmen gerek CHP (Cumhuriyet Halk Partisi) iktidarının son döneminde Dışişleri Bakanı olan Necmettin Sadak gerekse 1950 Mayıs'ında iktidara gelen DP (Demokrat Parti)'nin ilk döneminde Dışişleri Bakanı olan Fuad Köprülü'nün Kıbrıs ile ilgili sorular karşısında temkinli bir tutum içinde olduğu görülmektedir. Bu anlamda 1950'li yılların ilk çeyreğine kadar Türk hükümetleri Kıbrıs konusunu yalnız İngiltere'yi ilgilendirmesi gereken bir iç sorun olarak tanımlamıştır. 1950'lerin başında Türkiye'nin NATO (Kuzey Atlantik İttifak Paketi)'ya kabul edilmeyi dış politikasının ana hedefi olarak belirlemesi Kıbrıs konusuna temkinli yaklaşmasına neden olmuştur. Bu nedenle hükümet bu konuda NATO'ya katılım hedefini zedeleyecek bir politika izlemekten kaçınmıştır.¹⁵ Dolayısı ile Soğuk Savaşın şiddetli bir biçimde yaşandığı 1950'li yılların başında Türk hükümetlerinin karar vericilerin ve dışişleri bakanlığının Kıbrıs konusunda çekimser tutum sergilemesi söz konusu olmuştur. Bu durum karar verme mekanizmasındaki kişilerin uluslararası sistem ve bu sistem içinde Türkiye'nin dış politika yönü doğrultusunda hareket ettiğini göstermektedir.

Bununla birlikte Kıbrıs konusunda yaşanan gelişmeler bitmemiş ve 16 Ağustos 1954'te BM Genel Sekreterliğine başvuran Yunanistan "Eşit haklar ve self determinasyon ilkelerinin BM koruculuğu altında Kıbrıs adasında ya-

15 Melek Fırat, "Yunanistan'la İlişkiler", *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, 1919 - 1980, Editör: Baskın Oran, Cilt:1, İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2001, s.598, Esra Sarıkoymcu Değerli, "Demokrat Parti Döneminde Türkiye'nin Kıbrıs Politikası (1950 - 1960)", *Gazi Akademik Bakış*, 2012, Cilt: 6, Sayı: 11, s.89.

Gazi

Akademik
Bakış

145

Cilt 17
Sayı 33
Kış 2023

şayan halka uygulanmasını” talep etmiştir.¹⁶

Türkiye'nin Kıbrıs konusu ile ilgili tavır belirleme sürecine girmesine neden olan bu gelişme ile Fatin Rüştü Zorlunun uzun süren kariyer diplomatlığı görevinden politikaya atılması eş zamanlı gerçekleşmiştir. Aslında Zorlu Türkiye'nin Cumhuriyet döneminde yetişmiş en önemli diplomatlarından biridir. 1932 yılında girdiği dışişleri bakanlığı aday meslek memurluğunda kariyer diplomatı olarak çalışmaya başlayan Zorlu, bakanlık bünyesinde birçok birimde yurt içi ve dışı görevlerde bulunmuştur. 1954 yılında DP'den Çanakkale milletvekili seçilip aktif politik hayata atılan Zorlu 1957 - 1960 yılları arasında dışişleri bakanlığı görevinde bulunmuştur.¹⁷ Zorlu, 1955 - 1957 yılları arasındaki IV. Menderes hükümetinde Başbakan Yardımcılığı, 1957- 1960 yılları arasındaki V. Menderes hükümetinde ise dışişleri bakanlığı yapmıştır.¹⁸

Zorlu, politikaya atıldığı ilk dönem olan 1954 - 1955 yıllarında III. Menderes hükümetinde ekonomik işlerden ve Kıbrıs konusundan sorumlu Devlet Bakanlığı ve Başbakan Yardımcılığı görevine getirilmiştir (TBMM, s. 1008: Dağı, 2021). Zorlu'nun aslında aktif politikaya atıldığı bu dönemden itibaren dışişleri bakanlığındaki kariyer tecrübesi ile o dönemde uluslararasılaşmaya başlayan Kıbrıs sorununda aktif rol oynamaya başlaması söz konusu olmuştur. Zorlu o dönemde Kıbrıs konusunda dışişleri bakanlığında yapılmaya başlayan toplantılara katılmaya başlamıştır. Zorlu bu görevi esnasında bakanlık bünyesinde Kıbrıs ile ilgili oluşturulan komisyonda “Beyaz Kitap” adıyla hazırlatılan ve Türkiye'nin Kıbrıs konusundaki argümanlarını kapsayan kitabı dış temsilciliklere göndertmiştir.¹⁹

Türkiye'nin kariyer diplomatlarından biri olan Melih Esenbel hatıratında Zorlu'nun 1954 yılı Mayıs ayı başında NATO nezdindeki daimi delege başkanlığı görevinden Ankara'ya döndüğünde Başbakan Adnan Menderes ile görüşmesi sonucu milletvekilliği seçimlerine gireceğini kendisine söylediğini yazmaktadır. Esenbel, Zorlu'nun kendisine başbakan ile görüşmesinde Kıbrıs konusunu da ortaya attığını ve hükümetin daha hareketli olmasını önerdiğini, bunun gerek Türkiye'nin dış politika gereksinimleri açısından gerekse iç politika yönünden lüzumlu olduğunu aktardığını belirtmektedir. Esenbel'e göre Zorlu'nun Kıbrıs konusunda o dönemde yaptığı uyarılar hükümetin konu üzerindeki hassasiyetini ve açıklamalarını arttırmıştır.²⁰

16 Melek Fırat, a.g.m., s.598.

17 T.C. Dışişleri Bakanlığı Resmi İnternet Sayfası, “Sayın Fatin Rüştü Zorlu'nun Özgeçmişi 1910- 1960”, https://www.mfa.gov.tr/sayin-fatin-rustu-zorlu_nun_ozgecmisi_1910--1960_tr.mfa.

18 TBMM resmi İnternet Sayfası, “Fatin Rüştü Zorlu (Çanakkale) (Hariciye Vekili): Kıbrıs ihtilafı mevzuunda Türkiye ve Yunanistan ve İngiltere ile adadaki Türk ve Rum cemaatleri temsilcileri arasında Londra'da imzalanan Anlaşmalarda hükümetin takip ettiği politika münasebetiyle”, Türkiye Büyük Millet Meclisi, 11. Dönem 8. Cilt 50. Birleşim - Sayfa 32, https://www5.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2.sayfa_getir?sayfa=32:35&v_mecles=1&v_donem=11_yasama_yili=&v_cilt=8&v_birlesim=050.

19 Tekin Önal, “Fatin Rüştü Zorlu'nun Siyasi Mücadelesi (Mayıs 1954 - Mayıs 1960)”, *Gazi Akademik Bakış*, 2014, Cilt:8, Sayı:15, s.165.

20 Melih Esenbel, *Ayağa Kalkan Adam*, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1993, s.15- 16.

Zeynep Dağı'ya göre Zorlu, selefi Köprülü'nün 'Yunanistan'la aramızda Kıbrıs diye bir sorun yok' demesine rağmen, bakanlığı döneminde önceliğini Kıbrıs konusuna ayırmıştır. Dağı'ya göre 1878'de fiilen, Lozan Antlaşması ile de hukuken terk edilen Kıbrıs, Türkiye'nin gündemine Zorlu sayesinde tekrar girmiştir.²¹

Burada dikkat edilmesi gereken en önemli noktalarda biri aslında Zorlu'nun aktif politikaya girdiği yıl olan 1954'te Kıbrıs sorununun uluslararası boyuta evrilmeye başlamasıdır. Bu yıldan sonra Türkiye Kıbrıs sorununa daha fazla angaje olmaya başlamış ve İngiltere'nin Kıbrıs politikası konusunda resmi olarak kendisini muhatap alması durumu ile karşı karşıya gelmiştir. Aynı dönemde DP içinde Başbakan Menderes'in parti içi muhalefet ile karşı karşıya olmasından dolayı ipleri eline almaya başladığı dönem başlamıştır. Dolayısı ile hem iç politikada hem de dış politikada yaşanan gelişmeler sırasında Zorlu'nun DP içinde önemli bir konuma gelmesi söz konusu olmuştur.²²

Zorlu'nun Kıbrıs konusunda resmi olarak ilk aldığı görev 1955 Londra Konferansında olmuştur. 10 Haziran 1955'te İngiltere Başbakanı Anthony Eden Doğu Akdeniz bölgesinin güvenliği konusunda Türkiye ve Yunanistan'ın Londra'ya davet edileceğini duyurmuştur. Londra'ya gidecek olan Türk heyetinin başında Dışişleri Bakanı Vekili olarak Zorlu bulunmuştur. O dönemde (29 Temmuz 1955 - 9 Aralık 1955 arası) Başbakan Menderes dışişleri bakanlığını uhdesine almış ve konferansa vekili olarak Zorlu'yu göndermiştir.²³ Ahmet Gazioğlu'na göre Zorlu'nun bu göreve atanması ile birlikte Kıbrıs konusunda Türk hükümetinin daha atak ve dış politikasında ülkenin çıkarlarının koruması konusunda daha cesaretli adımlar atacağı değerlendirilmiştir.²⁴

İngiltere'de Lancaster House'de 29 Ağustos - 6 Eylül 1955 tarihleri arasında toplanan konferansta Dışişleri Bakan Vekili Zorlu, konferansın ilk aş-

- 21 Zeynep Dağı, (2021) Usta diplomat, acemi siyasetçi: Fatin Rüştü Zorlu, <https://www.politikvol.com/usta-diplomat--acemi-siyasetci-fatin-rustu-zorlu/>, 2021, E.T: 31.07.2022
- 22 DP'nin özellikle 1954 genel seçimleri sonrasında parti içi dengeler ve gelişmeler ile ilgili Bkz. Galatasaray Eğitim Vakfı, *Ekselans: Coşkun Kırca*, Editör: İzzeddin Çalışlar, Galatasaray Eğitim Vakfı Yayınları, İstanbul, Şubat 2009. Coşkun Kırca anısına çıkarılan bu kitapta Kırca'nın yakın arkadaşı İlter Türkmen'in anlattığı bir olay da Zorlu'nun kişilik analizi için önemli bir tespiti yer verilmektedir. Türkmen'e göre Kırca Paris'te Türkiye'nin NATO delegasyonunda çalışırken o devirde NATO Daimi temsilcisi Fatin Rüştü Zorlu ile yaşadığı anlaşmazlık nedeniyle bakanlıktaki görevinden istifa etmiştir. Bu duruma üzülen Zorlu, Kırca'dan kendisi ile yaşadığı anlaşmazlık nedeniyle istifa etmemesi gerektiğini, kendi ömrünün çok kısa olacağını ancak onun gelecek için parlak bir istikbal olduğunu söylemiştir (Galatasaray Eğitim Vakfı, a.g.e., s.13). Beril Yaşar Teksoy, Demokrat Parti'de Parti İçi Demokrasi (1946- 1960), Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Programı, İzmir, 2010 (Yayımlanmamış Yüksek lisans tezi).
- 23 Resul Babaoğlu, Türkiye'nin Kıbrıs Politikasının Evriminde Bir Dönüm Noktası: Londra Konferansı (29 Ağustos-6 Eylül 1955), *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 2018, Cilt: XVIII Sayı: 36, s.328- 332.
- 24 Ahmet Gazioğlu, İngiliz yönetiminde Kıbrıs III (1951- 1959) *Enosis Karşı Taksim ve Eşit Egemenlik*, Kıbrıs Araştırma ve Yayın Merkezi, Ankara, 1998, s.85.

Gazi

Akademik
Bakış
147
Cilt 17
Sayı 33
Kış 2023

masında Adanın Türkiye'nin güvenliği ve savunması için yaşamsal önemine vurgu yaparak, tarihi, ekonomik ve askeri yönden Türkiye'ye bağlı bulunduğunu belirtmiştir. Zorlu, Kıbrıs'ın geleceğinin Lozan Antlaşması gereğince sadece Türkiye ile İngiltere'yi ilgilendirdiğini, Kıbrıs'ta İngiliz hükümlerini devam ettiği müddetçe Türkiye'nin antlaşmaya uymak durumunda bulunduğunu vurgulamıştır.²⁵ Zorlu, İngiltere'nin Kıbrıs'ta egemenliğinin sona ermesi durumunda Adanın 1878'e kadar hem egemenliğini, hem yönetimini, 1923'e kadar ise yalnız egemenliğini elinde tutan Türkiye'ye verilmesi tezi ni savunmuştur. Zorlu bu noktada diğer seçenek olan Adanın Yunanistan'a verilmesi durumunda ise o zaman Lozan Antlaşmasının tümüyle yeniden gözden geçirilmesi gerektiğini belirtmiştir.²⁶ Zorlu, Türkiye'nin Akdeniz kıyılarının Yunanistan tarafından kuşatılmasına karşı Londra Konferansında "önleyici savunma" dediği görüşü, argümanlarının temel noktası olarak almıştır.²⁷

Zorlu'nun hayat hikâyesini kaleme alan kariyer diplomatı Semih Günver'e göre Zorlu, konferansa gitmeden önce oluşturulan Kıbrıs Komisyonunda yapılan görüşmelerde Türkiye'de yapılmak istenen meydan toplantıları isteklerinin hepsini geri çevirmiş, hükümetin resmi görüşünün iyice tespit edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Günver'e göre Zorlu meydanlarda toplanıp, sorumsuz istekler ileri sürmenin davaya fayda yerine zarar getirebileceği düşüncesinde olmuştur. Günver'e göre Zorlu hükümet ile Komisyon'da yapılan istişareler sonucunda Kıbrıs konusunu mantık oyunlarından çıkararak, hukuki bir çerçeveye oturtmakla işe başlamış, böylece Yunanlıların kurnazca yürüttükleri oyunu bozmuştur.²⁸

Günver, diplomat Hasan Esat Işık'ın Zorlu'nun dış ilişkilere yaklaşımı ile ilgili kendisine anlattığı analizi ise şu şekilde nakletmiştir: "*Fatîm Rüştü Zorlu* ülke çıkarlarını koruyabilmek için yabancı muhatapları ile anlaşmazlığa düşmekten sakınmazdı. Bunun yanında muhataplarını itham edici, küçük düşürücü müzakere taktiklerine ve yakıştırma isnatlarına da iltifat etmezdi. Çekişmeleri fikir düzeyinde tutmaya özen gösterirdi, karşı tarafta kusur bulmaya değil, hak bildiği şeyi elde etmeye önem verirdi. Diplomatik mücadeleyi bir er meydanı mücadelesi şeklinde yürütürdü. Bu nedenle de en büyük diplomatik kavgalardan sonra bile muhatabı ile kol kola görmek kabildi".²⁹

Böylece Zorlu'nun daha politikaya atıldığı ilk dönemden itibaren konjonktüründe etkisi ile özellikle Kıbrıs konusunda Türkiye'nin dış politikasında önemli hukuksal ve taktik adımlarla stratejik liderlik örneği sergilediği görülmektedir. Zorlu Londra Konferansında Kıbrıs konusunda gerek İngil-

25 Ahmet Gazioğlu, a.g.e, s. 94- 95.

26 Nihat Erim, *Bildiğim Gördüğüm Ölçüler İçinde Kıbrıs*, Ajans Türk Matbaacılık Sanayii, Ankara, 1975, s.10.

27 Hrisostomos Perikleus, *Tarihsel Süreçten Kıbrıs Referandumuna*, Türkçesi: Ali Çakıroğlu, Galeri Kültür Yayınları, Lefkoşa, 2011, s. 21, Nihat Erim, a.g.e., s.15.

28 Semih Günver, *Fatîm Rüştü Zorlu'nun Öyküsü*, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1985, s.63- 65.

29 Semih Günver, a.g.e., s.99- 101.

tere gerekse Yunanistan'a karşı politik ve diplomatik olarak o zamana kadar gündeme gelmeyen yeni bir stratejik tavır oluşturmaya başlayan Türkiye'nin diplomatik yüzü ve en önemlisi taşıyıcısı olmuştur.

Zorlu'nun politikaya atıldıktan sonra Kıbrıs konusundaki aktif girişimleri hızlı bir şekilde devam etmiştir. Nisan 1955'te Ada'da EOKA (Kıbrıslı Rumların Ulusal Örgütü)'nin faaliyetlerine başlaması ve İngiltere'nin ikircikli tutumu karşısında Menderes hükümetinin Kıbrıs konusundaki politikası değişmeye başlamıştır. DP adada yaşanan gelişmeler karşısında Kıbrıs'ın sadece İngiltere'nin kendi iç sorunu ve egemenlik hakkı olduğu yönündeki politikasını Türkiye'nin lehine olacak biçimde yorumlamaya başlamıştır. Türkiye 1956 yılına kadar Ada üzerinde kendisinin söz sahibi olduğu ve egemenlik konusunda lehine olacak bir durumu kabul edeceğini ortaya koymuştur. Türkiye 1956 sonunda ise Adada İngiltere tarafından özyönetimi içeren Radcliffe Anayasası'nın gündeme alınması ile birlikte Taksim³⁰ tezini savunmaya başlamıştır.³¹

Böylece Londra Konferansında Türkiye Adanın İngiltere yönetiminde kalmasını ya da bu mümkün olmayacaksa kendisine iadesini savunurken, 1956'da Taksim tezini savunmaya başlamıştır. Hatta bu konuda dönemin Başbakanı Menderes 1950'ye kadar CHP'de milletvekilliği yapan, kamu hukuku Profesörü Nihat Erim'den³² 16 Kasım 1956'da Kıbrıs sorunun güvenlik yönünü hukuksal çerçevede ele almasını istemiştir.³³

Türk Hükümeti uluslararasılaşan Kıbrıs sorununu öncelikli olarak Yunanistan'la dostluk ilişkileri ve NATO ile Batı ittifakı çerçevesinde çözmek istemiştir. Ancak Adada yaşanan gelişmeler karşısında Türkiye Kıbrıs'ta İngiltere, Yunanistan ve Kıbrıs Rum halkı ile Türk halkının varlığı ile çıkarları doğrultusunda coğrafi taksimi ön plana çıkarmaya başlamıştır. Bu çerçevede 19 Aralık 1956'da İngiltere'nin de Taksim fikrini seçeneklerden biri olarak kabul ettiğini açıklaması Türkiye açısından kabul görmüştür. 20 Aralık 1956'da Türkiye Kıbrıs'ta Taksim çözümünü resmi tezi olarak açıklamıştır.³⁴

Adada 1956'dan 1958'e kadar Türkiye'nin ve Kıbrıs Türklerinin Taksim, Yunanistan ve Kıbrıs Rum halkının Enosis politikası izlemesi sözkonusudur. Ada içinde ise Kıbrıs Rumları EOKA, Kıbrıs Türkleri ise 1957 yılında savunma amaçlı kurdukları TMT³⁵ (Türk Mukavemet Teşkilatı) örgütleri ile

30 Taksim tezi ile ilgili olarak en detaylı çalışma için B.k.z.: Emrah Balıkcıoğlu, Taksim Tezi Bağlamında Kıbrıs(1954- 1960), Sakarya Üniversitesi, SBE, Sakarya, 2016 (Yayımlanmamış Doktora tezi).

31 Esra Sarıkoyuncu Değerli, a.g.m., s.98.

32 Nihat Erim'in bu konuda yaptığı çalışmalar ve hazırladığı raporlarla ilgili Bkz: Hikmet Zeki Kapçı, "Kıbrıs Sorununun Çözümünde Nihat Erim Raporu", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 2014, Cilt: 15, Sayı: 29, 2014, Tahir Kodal, *Kıbrıs Sorununun Çözümü Konusunda Bilinmeyen Bir Kaynak: Prof. Dr. Nihat Erim'in Başbakan Adnan Menderes'e Sunmuş Olduğu Rapor*, *Belgi Dergisi*, Sayı: 6, 2013.

33 Nihat Erim, a.g.e., s.15.

34 Emrah Balıkcıoğlu, *Kıbrıs Müzakerelerinde Taksim Tartışmaları(1956-1959)*, *Vakanüvis, Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 1, Sayı:2,2016, s.57.

35 TMT ile ilgili olarak en detaylı çalışma için B.k.z., Ulvi Keser, *Kıbrıs'ta Yeraltı Faaliyet-*

görsi

Akademik
Bakış

149

Cilt 17
Sayı 33
Kış 2023

karşı karşıya gelmiştir. İngiltere bu dönemde hem sert asayiş tedbirleri ile sıkıyönetim ilan etmiş ve Richter Heinz'in "psikolojik savaş hali" dediği bir yöntem uygulamış³⁶, hem de Adada self determinasyonun uygulanması konusunda çeşitli planlarla süreci uzatmaya çalışmıştır. İngiltere bu dönemde Radcliffe Planı (Aralık 1956), Foot Planı (Aralık 1957) ve Macmillan Planı (Haziran 1958) gibi çeşitli özerklik planları hazırlamıştır.³⁷

O dönemde Zorlu'nun dört ay süren Devlet Bakanlığı ve Dışişleri Bakan Vekilliği 29 Kasım 1955 sona ermiştir. Başbakan Menderes tarafından 8 Aralıkta yeni hükümet kurulmuş ve Fuad Köprülü ikinci kez Dışişleri Bakanı olmuştur. Köprülü bu görevini 20 Haziran 1956'ya kadar devam ettirmiştir. Zorlu bu durumdan rahatsız olmuş ve inzivaya çekilmiştir. Köprülü sonrası dışişleri bakanlığı görevine Ethem Menderes getirilmiştir. Kürşat Kan'a göre Ethem Menderes'in dışişleri bakanlığı döneminde Zorlu gölge bakanlık yapmıştır.³⁸

Kıbrıs'ta çok önemli gelişmelerin yaşandığı 1957 Kasım'ında tekrar dışişleri bakanlığı görevine getirilen Zorlu'nun bu dönemde Kıbrıs ile ilgili en önemli girişimlerinden biri Adada Kıbrıs Türklerinin öncelikli olarak savunması ve güvenliği ile ilgili kurulan TMT'ye olan aktif yardımları olmuştur. 27 Mayıs 1960 askeri darbesine kadar görevde kalan Zorlu bu dönemde bir kez daha Kıbrıs politikası konusunda hem stratejik hem de karizmatik liderlik özellikleri sergilemiştir. Bunun nedeni Kıbrıs sorununun 1957 yılı birlikte artık geri dönülemez bir biçimde uluslararası konjonktürün ve Adadaki gelişmelerin etkisi ile mutlaka çözülmesi gereken bir karmaşa halini almasıdır. Zorlu karizmatik lider profili ile hem Adadaki gelişmeler ile ilgili inisiyatif alarak Kıbrıs Türklerinin durumuna odaklanmış, hem de uluslararası platformlarda Türkiye'nin stratejik çıkarlarını korumak için yoğun bir çaba içine girmiştir.

Zorlu'nun Adadaki durum ile ilgili olarak attığı ilk somut adım o dönemde Kıbrıs Türk halkının liderleri olan Dr. Fazıl Küçük ve Rauf Denktaş ile 2 Ocak 1958'de Ankara'da gerçekleştirdiği uzun görüşme olmuştur. Denktaş görüşmede Kıbrıs konusunda Zorlu'ya bilgi verdiklerini ve TMT konusunda Türkiye'nin desteğini istediklerini belirtmektedir. Denktaş, Zorlu'nun bu talepler karşısında silah gönderdikleri takdirde alıp alamayacaklarını sorması üzerine kendisinin olumlu, Dr. Küçük'ün ihtiyatlı konuştuğunu belirtmektedir. Denktaş, Zorlu'nun konuyu araştırmak için kendisinin Adaya dönmesini, Dr. Küçük'ün ise biraz daha Ankara'da kalmasını istediğini söylemektedir.³⁹

leri ve Türk Mukavemet Teşkilatı, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, Ankara, 2007.

- 36 Richter Heinz, Çağdaş Kıbrıs'ın Tarihi 1878-2009, Türkçesi: Ali Çakıroğlu, Galeri Kültür Yayınları, Lefkoşa, 2011, s.127.
- 37 Süha Bölükbaşı, "Kıbrıs Uyuşmazlığı ve Birleşmiş Milletler: 1954 – 1996 arası Barışçıl Çözüm-süzlük", *Türk Dış Politikasının Analizi*, Derleyen: Faruk Sönmezoglu, Der Yayınları, 2. Basım, İstanbul, 2001, s.284- 285.
- 38 Kürşat Kan, *Dış Politikada Liderlik: Fatin Rüştü Zorlu Örneği*, Selçuk Üniversitesi SBE, Konya, 2016, (Yayımlanmamış Doktora tezi), s.76- 77.
- 39 Rauf Denktaş'tan aktaran Aydın Akkurt, *Türk Mukavemet Teşkilatı*, Seçil Ofset, İstanbul, 1999, s.85- 87.

görsel

TMT'nin Türkiye tarafından örgütlenmesinde görev almış olan İsmail Tansu hatıratında Denktaş ve Küçük'ün Zorlu ile Ankara'da yaptığı görüşmeyi doğrulamaktadır. Tansu görüşmede Kıbrıs Türk liderlerinin Zorlu'ya içinde buldukları zorluklardan bahsettiklerini ve kendilerine silah yardımı yapılmasını istediklerini belirtmektedir. Tansu'ya göre Zorlu konu hassas olduğu için hemen cevap vermemiştir.⁴⁰

Tansu'ya göre Zorlu, Yunanistan'ın Adada EOKA'yı silahlı olarak desteklemesi nedeniyle Türkiye'nin de aynı şekilde hareket etmesi düşüncesinde idi. Bu konuda Zorlu ilk aşamada Başbakan Menderes'i konuya çekimser bakması nedeniyle ikna edememişti. Ancak Zorlu TMT'nin Türkiye tarafından örgütlenmesi konusunda karar verince önce Genelkurmay Başkanı ile görüşme yapmıştı.⁴¹

Zorlu'nun girişimleri sonucunda Başbakan Menderes de kısa süre sonra TMT'nin desteklenmesini kabul etmiştir. Zorlu 24 Mayıs 1958'de Ankara'ya gelen Dr. Küçük ve Denktaş ile bir görüşme gerçekleştirmiştir. Bu görüşmede Zorlu Denktaş'a TMT ile ilgili isteğinin kabul edildiğini ve örgütün Türkiye tarafından uzman subay ile silahlarla takviye edilmesine karar verildiğini bildirmiştir.⁴²

Tansu, Ulvi Keser ile 23 Kasım 2002'de yaptığı görüşmede "Dışişleri Bakanı Zorlu'ya verdiğimiz ilk brifingde bize -İstedığınız kadar parasal destek sağlanacaktır. Yeter ki siz bir an evvel örgütü kurun ve mümkün olduğu kadar çok silahlandırın- " mesajını verdiğini belirtmiştir.⁴³

Böylece Zorlu'nun girişimleri sonucu dışişleri bakanlığı yetkilileri Tansu'ya TMT'ye yapılacak ödemelerin Ankara'da bulunan KTKD (Kıbrıs Türk Kültür Derneği)'nin banka hesabı aracılığı ile yapılması ve ihtiyaç olduğunda Dernek Başkanı aracılığı ile imza karşılığında ödeneceğini belirtmiştir. Tansu, bu kapsamda KTKD Başkanı Mehmet Ertuğruloğlu adına banka hesabına para gönderildiğini, bu para ile silah sevkiyatında kullanılmak üzere bir balıkçı teknesi alındığını belirtmektedir. Tekne, Orhan Gazi adıyla İzmir Liman İdaresi'ne kayıt edilmiştir. Tekne ile Anamur'dan Kıbrıs'a 24 Mart 1959'dan itibaren Arı Ekibi ile silah sevkiyatlarına başlanmıştır. Zaman içinde Kıbrıs'a silah ve mühimmat gönderilmeye devam edilmiştir.⁴⁴

Nihat Erim 29 Ağustos 1959'da Ankara'da Başbakan Menderes ile yaptığı toplantıda bazı konularda Menderes ile Zorlu'nun görüş ayrılığında olduğunu anladığını teyit etmektedir. Erim, Zorlu ve dönemin Aydın milletvekili ve Eski İçişleri Bakanı Namık Gedik ile görüştiklerini ve Menderes'in Zorlu'nun kendisinden habersiz Kıbrıs'ta bazı girişimlerde bulunduğunu zannettiğini, bu istihbaratı da Gedik'ten yaptığını anladığını belirtmektedir. Erim, Gedik'in Menderes'in talimatı ile Kıbrıs'a bir vali gönderdiğini, valinin

40 İsmail Tansu, *Ashında Hiç Kimse Uyumuyordu*, Minpa Matbaacılık, İstanbul, 2002, s.26.

41 İsmail Tansu, a.g.e., s.26.

42 Rauf Denktaş'tan aktaran Akkurt, a.g.e., s.221.

43 İsmail Tansu'dan aktaran Keser, a.g.e., s.582.

44 İsmail Tansu, a.g.e., s.131, 150- 152.

Görüş

Akademik
Bakış

151

Cilt 17
Sayı 33
Kış 2023

orada bir ay kadar çalışmaları sonucu hazırladığı raporda Kıbrıs'taki Türk halkı içindeki gelişmeler karşısında yazılanların Menderes'i rahatsız ettiğini belirtmektedir. Erim, Menderes'in kendisinin yanında Zorlu'ya "Sen politikanın (p)sinden anlamıyorsun" diye çıkıştığını ama bunun kısa sürdüğünü, sonra onun gönlünü alacak şeyler yaptığını yazmıştır.⁴⁵

Bu durum aslında Zorlu'nun gerektiği yerlerde ve zamanlarda Kıbrıs konusunda inisiyatif almaktan kaçınmadığını göstermektedir. Zorlu Dışişleri Bakanı olarak Kıbrıs'a stratejik ve demografik olarak hep önem vermiş, dış politika yapımında ve bu politikanın yürütülmesinde stratejik lider profili sergilemiştir.

Zorlu'nun Kıbrıs Türklerine Ada'da savunma ve güvenlik için verdiği destek sürekli olarak devam etmiş, en kritik aşamalarda bizzat devreye girerek, duruma angaje olup her açıdan konuyu bizzat takip etmiştir. Adada 1959 yılı sonuna doğru yaşanan bir olay bu durumu net olarak ortaya koymaktadır. 18 Ekim 1959 gece yarısı Silifke Taşucu'ndan hareket eden Elmas teknesi İngiliz mayın tarama gemisi tarafından takibe alınmıştır. Elmas teknesi TMT'ye silah ve mühimmat taşımaktadır. Gemi batırılmışsa da içindeki kişiler iki kasa mühimmat ile yakalanmıştır.⁴⁶ Bu olayı İngilizler "Deniz Olayı" olarak isimlendirilmiş ve kamuoyunda uzunca bir süre konusu edilmiştir.

Dışişleri Bakanı Zorlu 25 Ekim 1959'da bu olay ile ilgili olarak İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Bernard Burrows ile bir görüşme yapmıştır. Zorlu görüşmede bu olayın antlaşmaların uygulanmasına zarar vermemesi gerektiğini belirterek, Türk Hükümeti'nin olayı büyütmeden kapatma niyeti olduğunu söylemiştir. Burada sözü edilen antlaşmalar aşağıda ele alınacağı gibi Kıbrıs'ta iki halk arasında İngiltere, Türkiye ve Yunanistan'ın da bulunduğu 1959 yılında Londra ve Zürih'te imzalanan ortaklık antlaşmalarıdır. Zorlu'ya göre Kıbrıs'ta tarafların silahlandığı bilinmektedir. İngilizler konuyu basına yansıtarak güvensizlik ortamı yaratmıştır. Oysaki sorunun tarafları herhangi bir dış müdahale olmadan bu konuyu aralarında çözecek durumdadır. İngiliz Büyükelçisi, Zorlu'nun bu yaklaşımını, Türk hükümetinin Kıbrıs antlaşmalarını uygulama kararlılığının bir kanıtı olarak değerlendirmişti.⁴⁷

Günver de hatıratında Hasan Esat Işık'tan naklen Zorlu'nun Yunan hükümetinin Kıbrıs'a silah sevk ettiğini ve Türkiye'nin de Adaya Türk halkı için silah sevk etmesini zorunlu gördüğünü aktarmıştır. Yukarıda ele alındığı gibi Deniz Olayı sonrasında yakalanan mürettebatın serbest bırakılması için Zorlu ısrarcı olmuş, duruma bizzat müdahale ederek, İngiliz büyükelçisini makamına çağırmıştır. Zorlu görüşmede Yunan hükümetinin bir süredir Kıbrıs'a silah sevk etmesinin belli olduğunu ve İngiliz makamlarının bu konuda iki ülkeye karşı değişik davrandığını belirtmiştir. Zorlu Türk hükümetinin bu göz yumma karşısında Kıbrıs'a resmen silah sevkine girişmekten

45 Nihat Erim, a.g.e., s.123- 124.

46 Ulvi Keser, a.g.e., s.527- 531.

47 Ahmet Gazioğlu, *Direnış Örgütleri Gençlik Teşkilatı ve Sosyo Ekonomik Durum*, Kıbrıs Araştırma ve Yayın Merkezi, Ankara, 2000, s.40- 41.

başka çaresi kalmadığını söylemiştir. Kısa bir süre sonra konu sorun olmaksızın çıkmış, İngiliz yargıçları mürettebatı serbest bırakmış, geminin yükünün saptanması için araştırmaya mahal olmadığına karar vermiştir.⁴⁸

Tansu, teknenin silah sevkiyatının ortaya çıkması ve personelin yalananması sonrası Zorlu ile yaptığı görüşmede kendisinin olayı farklı değerlendirdiğini belirtmektedir. Tansu'ya göre Zorlu kendisine bu olayın aslında karşı taraflar açısından Türkiye'nin Kıbrıs'ta Türklerin yanında durduğunu gösterdiğini belirtmiştir. Zorlu Tansu'ya politik olarak bu olayın gerekli olduğu durumlarda Türkiye'nin Kıbrıs politikasında yararına da kullanılabileceğini söylemiştir.⁴⁹

Zorlu'nun Kıbrıs ile ilgili olarak hem stratejik hem de karizmatik liderliğine ve durum yönelimli liderlik yaklaşımına uygun en önemli gelişme ise uluslararası konjonktürün etkisi ile 1958 yılı ortasından itibaren yaşanan gelişmeler olmuştur. İngiltere en son Macmillan Planı ile 19 Haziran 1958'de Adaya yeni bir özerklik planı sunmuştur. Bu plana göre Adadaki halklar kısıtlı bir çerçevede yasal yönetim haklarına kavuşacak, ülkedeki İngiliz egemenliği yedi yıl daha sürecektir. Sürenin sonunda İngiltere, uluslararası şartlar çerçevesinde kendisine gerekli olan üs ve başka olanaklar dâhilinde egemenliği Türkiye ile Yunanistan'la paylaşacaktır. İngiltere'nin süre sonunda egemenlik paylaşımı, coğrafi olmasa da fiili olarak Taksim demektir.⁵⁰

İngiltere Macmillan Planını kabul ettirmek için taraflar nezdinde yoğun diplomatik girişimlerde bulunmuş ancak Kıbrıs Rum tarafı ve Yunanistan planı reddetmiştir. Türkiye ve Kıbrıs Türk tarafının ise olumlu karşılamadığı plan Macmillan tarafından gündemde tutulmaya devam etmiştir.⁵¹

Macmillan Planı'nın Türkiye ve Yunanistan'a kabul ettirilmesi için NATO Genel Sekteri Henry Spaak'a telkinde bulunan İngiliz Dışişleri Bakanı Selwyn Lloyd'un girişimi ile konu 10 Haziran 1958'de örgütün Daimi Konsey toplantısında gündeme alınmıştır. Daha öncesinde 4 - 7 Mayıs 1958 NATO Bakanlar Konseyinin Kopenhag'ta yapılan toplantısında Lloyd'un ABD (Amerika Birleşik Devletleri) Dışişleri Bakanı John Fuster Dulles'e Zorlu'yu "üsler konusunda Türkiye ile anlaşmanın mümkün olmadığı, çünkü Türk Dışişleri Bakanı Zorlu ile müzakere yapmanın imkânsız olduğu" şeklinde değerlendirmesi söz konusudur. Böylece Lloyd'un Macmillan Planı'nı NATO çerçevesinde taraflara dikte ettirilmeye çalıştığı görülmektedir. Spaak, *Buzdolabı* formülünü, 16 Temmuz günü İngiliz, Yunan ve Türk daimi delegeleri ile yaptığı görüşmede resmen bildirmiştir. Kıbrıs sorununu "dondurmayı" amaçlayan *Buzdolabı* ilkesi şu noktaları kapsamaktaydı:

1) Şu anda nihai bir çözüm mümkün değildir. 2) Taraflar geçici bir çözüm üzerinde durmalıdır. 3) Geçici çözüm herhangi bir nihai çözüme engel

48 Semih Günver, a.g.e., s.99- 100.

49 İsmail Tansu, a.g.e., s.169.

50 Emrah Balıkcıoğlu, a.g.m., s.55- 56.

51 Richter Heinz, a.g.e., s.140- 141.

görsel

Akademik
Bakış

153

Cilt 17
Sayı 33
Kış 2023

olmamalıdır 4) Geçici çözüm, Kıbrıs'ın özerkliğini genişletmelidir. 5) Antlaşma, Türk azınlığı için kesin güvenlik unsurları dada ihtiva etmelidir".⁵²

Kıbrıs ile ilgili NATO çerçevesinde müzakereler 28 Ekim 1958'e kadar aralıklarla sürmüş ve Spaak'ın planına Yunanistan'ın katılmayacağını bildirmesi üzerine çok önemli gelişmeler yaşanmıştır. Yunanistan konuyu BM'ye götürmüş, 25 Kasım - 5 Aralık tarihleri arasında konu BM Genel Kurulu'nda müzakere edilmiştir. Genel Kurul'un Birinci Komisyonu'nda 25 Kasım'da başlayan müzakereler, 4 Aralık 1958'de İran'ın sunduğu tasarının kabulü ile sona ermiştir. Kabul edilen karara göre, "...nihai çözümü de göz önünde tutmak üzere, İngiltere, Türkiye ve Yunanistan ile Kıbrıs'taki iki toplum temsilcilerinin de katılımıyla müzakereler yapılması, Kıbrıslıların kendi kendilerini yönetmelerinin geliştirilmesi ilkesinin de göz önünde tutulması..." tavsiye edilmiştir.⁵³

5 Aralık 1958'de, 4 Aralık'ta Birinci Komisyon'da kabul edilen karar BM Genel Kurulu'nda Meksika delegesinin verdiği küçük bir ilave ile aynen kabul edilmiştir. BM Genel Kurulu'nda kabul edilen 1287 nolu karar ile "... tarafların BM Anayasası uyarınca barışçıl, demokratik ve adil bir çözüme ulaşılması için sürekli çaba göstereceklerine olan inancı..." belirtilmiştir.⁵⁴

Kıbrıs'ta sorunun uluslararası platformlarda sürekli yer alması ve en son BM Genel Kurulu'nda kabul edilen 1287 sayılı karar sonrası Zorlu'nun Yunanistan Dışişleri Bakanı Evangelos Averoff ile olan diplomatik angajmanı dış politikada diplomasinin liderlik düzeyine gösterilebilecek en iyi örneklerden birini oluşturmaktadır. Averoff ve Zorlu 4 Aralık 1958 akşamı BM Genel Kurulu toplantıları sırasında aralarında konu ile ilgili bir uzlaşma aramak için ortak karar almışlardır.⁵⁵ Diplomat Mahmut Dikerdem hatıratında komisyonda oylama sonucu belli olunca Yunan Dışişleri Bakanının herkesin önünde Zorlu'yu kutlama ihtiyacı duyduğunu belirtmektedir.⁵⁶ Esenbel de hatıratında Aralık başında Zorlu'nun kendisine New York'tan gönderdiği mesajda çok yorgun ve teessür içinde koridorlarda dolaşan Averoff'a rastladığını ve onunla dostane bir görüşme yaptığını yazdığını belirtmektedir. Esenbel, Zorlu'nun bu görüşmede Averoff'a "aramızda anlaşma yollarını arayalım" telkininde bulunduğunu, Yunan Dışişleri Bakanının buna hemen olumlu cevap verdiğini, hatta Averoff'un Ankara'ya bile gelebileceğini yazdığını belirtmektedir. Esenbel'e göre Zorlu bu noktada daha fazla ileri gitmemiş ve Ankara'ya dönüp, Başbakanı alacağı talimata göre hareket etmeyi uygun görerek, konuşmayı o noktada kesmiştir.⁵⁷

Aynı görüşmeyi Erim hatıratında Zorlu'nun kendisine sonradan an-

- 52 Fahir Armaoğlu, Amerikan Belgelerinde Kıbrıs Sorunu 1958 - 1959, *Bellekten*, Cilt: 60 Sayı: 229,1996, s.755-766.
- 53 Fahir Armaoğlu, a.g.m., s.777.
- 54 Fahir Armaoğlu, a.g.m., s.777.
- 55 Fahir Armaoğlu, a.g.m., s.777.
- 56 Mahmut Dikerdem, *Ortadoğu'da Devrim Yılları*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1990, s.140.
- 57 Melih Esenbel, *Ayağa Kalkan Adam*, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1993, s.117- 118.

görsel

lattığını, BM koridorlarında Averoff ile karşılaştığında Yunan Dışişleri Bakanına “İşte bu yıl da denediniz, yine istediğiniz gibi bir kararı buradan çıkaramadınız. Gelin sizinle bu işi birlikte görüşelim ve ikimiz bu işe bir çare bulalım” dediğini belirtmektedir. Erim devamında Averoff’un Zorlu’ya kendisinin de soruna bir çare bulmak istediğini, ancak Kıbrıs Rum halkı liderlerinden Kıbrıs Rum Ortodoks Kilisesi Başpiskoposu Makarios’tan çekindiğini belirtmesi üzerine Zorlu’nun, önce kendi aralarında anlaşılırsa Makarios’u yola getirmenin kolay olduğunu belirttiğini ve bu konuşmanın bu kadarla orada kaldığını belirtmiştir.⁵⁸

Zorlu’nun BM’de Averoff ile konuşması sonrasında 16 - 18 Aralık 1958’de Paris’te NATO Bakanlar toplantıları sırasında Türkiye, Yunanistan ve İngiltere dışişleri bakanları Kıbrıs sorunu için aralarında müzakerelere başlamayı prensip olarak kabul etmiştir. 18 Aralık 1958’de üç dışişleri bakanı Paris’te ilk defa bir araya gelmiştir. Bu tarihten sonra Averoff ve Zorlu arasında görüşmeler Paris’te 18 - 20 Aralık’ta başlamıştır. Bu çerçevede görüşmeler Ankara’da Türk ve Yunan hükümeti yetkilileri ile 28 Aralık’ta devam etmiştir. 31 Ocak 1959’a kadar taraflar arasında devam eden müzakereler sonrası iki tarafın başbakanlarının bir araya gelmesi kabul edilmiştir. Böylece son toplantı sonrası Zürih ve Londra müzakerelerinin Şubat ayında başlamasının yolu açılmıştır. Bu müzakerelerde Kıbrıs için bağımsız bir Cumhuriyet yönetiminin kurulması kararlaştırılmıştır.⁵⁹

Kıbrıs’ta iki halkın ortak bir devlet kurması için kararlaştırılan müzakereler 5 Şubat 1959’da Zürih’te başlamış ve Londra’da devam etmiştir. Müzakereleri Dışişleri Bakanı Zorlu ve bakanlık ekibi yürütmüştür. Dolayısı ile süreç Başbakanların yönetiminde ancak bizzat dışişleri bakanları ve ekiplerinin koordinasyonu ile devam etmiştir. Erim, Zürih ve Londra’da kurulması kararlaştırılan Kıbrıs Cumhuriyeti için Türkiye tarafından oluşturulan Anayasa Komisyonu çalışmalarında 24 Mart 1959’da kendisine hükümet tarafından Zorlu’nun talimatı ile verilen görevi kabul ettiğini belirtmektedir. Erim, Zorlu ile İstanbul’da görüştüğünü ve çalışma metotları konusunda fikir alışverişinde bulunduğunu, süreçte Zorlu ile sürekli temas halinde olduğunu belirtmiştir.⁶⁰

Zürih ve Londra müzakerelerinde görevli olan dönemin Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Esenbel hatıratında Garanti Antlaşması ve Kıbrıs’ta bulundurulması kararlaştırılan Türk Yunan alayı ile ilgili olarak ilginç bir anısını paylaşmıştır. Esenbel, Garanti Antlaşmasının müdahaleyi kapsayan 3. maddesinin ikinci paragrafı düzenlenirken, bunun askeri müdahaleyi içerdiğinin belirtilmesi gereğini Zorlu’ya telkin ettiğini, Zorlu’nun bu telkine uygun olarak Averoff ile görüştüğünü ve ondan aldığı cevabı şu şekilde belirtmiştir: “...Üstünde durduğunuz noktayı anlıyorum. Tek taraflı müdaha-

58 Nihat Erim, a.g.e., s.78.

59 Fahir Armaoğlu, a.g.m., s.779, Ahmet Gazioğlu, İngiliz İdaresinde Kıbrıs 1878- 1960 *Statü ve Anayasa Meseleleri*, Ekin Basımevi, İstanbul, 1960, s.180- 181.

60 Nihat Erim, a.g.e, s.109- 111.

görsel

Akademik
Bakış

155

Cilt 17
Sayı 33
Kış 2023

*lenin askeri yolları da içine aldığı hususunda hiç kimsenin kuşkusu yoktur. Ancak bu kelimeleri metine geçirirsek, başka bir deyişle i harfinin üstüne nokta koyarsak, millet meclisi ayağa kalkar. –Averoff, Kıbrıs'ın Türkiye tarafından işgali için yol gösteriyor- derler...”*⁶¹

Esenbel hatıratında Zürih Konferansı ile ilgili paylaştığı diğer anısında işlerini tamamladıktan sonra Dışişleri Bakanı Zorlu'nun kendisine sonuçtan memnun olup olmadığını sorduğunu, kendisinin ise memnun olduğunu ancak çok uzun ömürlü olacağını sanmadığını söylediğini belirtmektedir. Esenbel, bu cevabı karşısında Zorlu'nun şakalaşırken her zaman kolunu çektiğini, yine öyle yaptığını ve “...Anlıyorum. Makarios şartların müsait olduğu yanlışlığına kapılarak bir gün bu anlaşmaları çiğnemeye kalkışabilir. O zaman Türkiye'den hak ettiği karşılığı görür. Sonuçta bizim durumumuz daha da kuvvetlenir demek istiyorsun...” dediğini belirtmektedir.⁶²

Dikerdem'e göre Kıbrıs Antlaşmaları konusunda Zorlu'nun kulis çalışmaları, izlediği taktik ve New York'ta Siyasi Komisyon'daki demeçleri diplomasi sanatına örnek olacak niteliktedir. Dikerdem'e göre daha önemlisi Zorlu burada elde ettiği sonuç ile Kıbrıs sorununun kaderini değiştirmiş, Yunan ve Türk hükümetlerini baş başa müzakereye zorlamıştır.⁶³

Dikerdem antlaşmalar ile Türkiye'nin Kıbrıs üzerinde en az Yunanistan kadar hakkı bulunduğunu dünyanın kabul ettiğini ve BM'nin de bunu tescillediğini belirtmektedir. O zamana kadar İngiliz sömürgesi olan bir toprak üzerinde Türk halkı azınlık olmaktan kurtularak Rumlarla eşit haklara sahip Kıbrıs vatandaşı haline gelmiştir. Dikerdem'e göre Zorlu çok zor şartlar altında BM'de mücadele etmiş, onun başarı öyküsünü toplantılara katılan arkadaşlarından dinlemiştir.⁶⁴

Zorlu 4 Şubat 1959'da TBMM'de yaptığı konuşmada Kıbrıs için İngiltere'de imzalanan antlaşmaları şu şekilde açıklamıştır: “...*Millî menfaatini korunması sadece bir tarzda olmaz, O menfaatlerin korunmasının en iyi şekli, hiç şüphesiz, karşımızdaki muhasımlarla dost olarak, onlarla anlaşarak ve fakat bir adım geri gitmeden o menafii temin etmekle olur. Huzurunuzda çıkardığımız bu anlaşma bu söylediklerimi tamamıyla yerine getirmiş bir anlaşmadır...*”⁶⁵

Zorlu konuşmasının devamında “*Biz Ada'ya mütemadiyen jandarma kuvvetiyle, tahakküm etmek gayesinde ve iddiasında değiliz. Fakat eğer orada Anayasa ihlâl edilirse 26 milyonun hazır olduğu muhakkaktır. Sayın arkadaşım muhaceretten bahsetti. Türk egemen olamadığı yerden hicret*

61 Melih Esenbel, a.g.e., s.124- 125.

62 Melih Esenbel, a.g.e., s.126- 128.

63 Mahmut Dikerdem, a.g.e., s.140.

64 Mahmut Dikerdem, a.g.e., s.139- 140.

65 TBMM Resmi İnternet Sayfası, “Türkiye Büyük Millet Meclisi, Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri”, Cilt 2 (22 Nisan 1950-20 Kasım 1961)” Cilt:2, Hazırlayanlar: İrfan Neziroğlu, Tuncer Yılmaz, Ekim 2013, https://www5.tbmm.gov.tr/yayinlar/hukümetler/hukümetler/cilt_2.pdf,2013, s.34.

eder, efendi olarak bulunduğu yerden hicret etmez. Türk halkı Ada'da Efendi olarak dolaşacaktır Bu, onun haklarının teminat altına alınmış olması sayesinde” demiştir.⁶⁶

Denктаş, Zorlu ile ilgili hatıratında şu değerlendirmeyi yapmıştır:” ... Fatin Rüştü Zorlu Türkiye'nin büyüklüğünü nefsinde yaşayan ve karşısındakine de bunu kabul ettirebilen güçlü bir diplomat, büyük bir vatanperverdi”.⁶⁷

Dağı'ya göre Zorlu, parlak bir hariciyecisi olarak, Atatürk ve İnönü'nün hedef olarak gösterdiği muasır medeniyetle kurumsal entegrasyonu sağlayan önemli aktörlerden biridir ve savaş sonu Türk dış politikasını Batı ve Batılı kurumlara entegre eden kuruculardan biridir Dağı'ya göre Zorlu Montrö Sözleşmesi, Hatay sorununun çözümü, Kıbrıs Anayasası'nın hazırlanması, Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü ve NATO'ya üyelik, Avrupa Birliği'ne başvuru gibi Türk dış politikasının çok önemli tarihsel kavşaklarında belirleyici rol oynamıştır.⁶⁸

Dış politikada liderlik üzerinden Zorlu'yu inceleyen en kapsamlı ve ilk çalışma olan Kürşat Kan'ın doktora tezinde Zorlu hedef odağı açısından ilişki odaklı lider olarak tespit edilmiştir. Kan'a göre Zorlu, hedef odaklı lider ve ilişki odaklı lider tipolojisindedir. Hedef odaklı liderler kendilerine koydukları hedefe ulaşmaya çalışırlar. Bu amaç dışında başka bir gaye söz konusu değildir. İlişki odaklı liderlerde ise kendi gruplarını (parti, bakanlık, ülke vb.) bir arada tutma ve grubun çıkarlarını maksimize etme ön plandadır. Kan'a göre Zorlu ülkesinin çıkarlarını her şeyin önüne koymuştur.⁶⁹

Dolayısı ile Zorlu Türk dış politikasında liderlik düzeyinde dışişleri bakanı olarak Kıbrıs başta olmak üzere aslında o dönemde birçok tarihi öneme sahip olay ve oluşuma damgasını vurmuştur. Hermann'ın ve Kan'ın tespit ettiği gibi liderlik düzeyinde de önemli rol oynamıştır.

Sonuç

Devletlerin dış politikasında amaçlarını ve gereksinimlerini karşılamak için birçok yol ve yöntem kullanması söz konusudur. Bu yol ve yöntemlerden biri olan diplomasi bürokratik ve kurumsal yapısı ile en önemli seçeneklerden biridir.

Kariyerden uzun bir süreç içinde yetişen diplomatlar dış politikanın sadece yürütülmesinde değil yapım sürecinde dönem dönem etkili olmaktadır. Dış politikada karar verme çerçevesinde konulara dâhil olan diplomatlar bazı aşamalarda süreci belirlemede en önemli aktörlerden biri haline gelebilmektedir.

Fatin Rüştü Zorlu'da DP hükümetleri döneminde aktif olarak yürüttüğü Dışişleri Bakanlığı görevi ile kariyerden yetişmiş bir diplomatı olarak birçok konuda belirleyici olmuştur. Zorlu'nun Bakanlığı döneminde belirleyici

66 TBMM, a.g.k., s.35.

67 Rauf Raif Denктаş, *Hatıralar Toplayış*, 10. Cilt, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 2000, s.411.

68 Zeynep Dağı, a.g.k.

69 Kürşat Kan, a.g.t., s.126.

görsel

Akademik
Bakış

157

Cilt 17
Sayı 33
Kış 2023

olduğu en önemli konulardan biri de Kıbrıs'tır. Adanın 1950 sonrasıyerel ve uluslararası gelişmeler sonrasında Türkiye'nin dış politika gündemine girmesi ile birlikte Zorlu'da bu konudaliderlik düzeyinde karar verme sürecinde belirleyici olmuştur.

Zorlu, Kıbrıs sorununda dönemin koşullarını dikkate alarak 1955 - 1956 arası stratejik, 1957 - 1960 yılları arasında karizmatik ve durum yönetimli liderlik yapmıştır. Zorlu önce Londra Konferansında ekibi ile birlikte stratejik olarak Türkiye'nin Kıbrıs ile ilgili politikasını tüm dünyaya kabul ettirmiştir. Daha sonrasında ise yerel ve uluslararası gelişmeleri dikkatle takip ederek doğru zamanda doğru hamleler ve kararlar ile karizmatik ve durum yönetimli liderliğini göstererek soruna odaklanmıştır. Bu açıdan hem Kıbrıs Türklerinin Adadaki varlığı ve güvenliği için desteklenmesini sağlamış, hem de uluslararası gelişmeleri tahlil ederek, Türkiye'nin güvenliği için taraflarla ortak bir zeminde sorunun çözülmesi için çaba göstermiştir. Özellikle Kıbrıs Antlaşmaları ile hem Kıbrıs Türk halkının hem de Türkiye'nin gereksinimlerini uluslararası hukuk kuralları çerçevesinde garanti altına aldırıştır. Türkiye'nin 1974 yılında ve bugün takip ettiği Kıbrıs politikasında çok önemli kazanımlarla sürecin içinde meşru olarak olmasını sağlamıştır.

Zorlu'nun Türkiye'nin dış politika yapımında Kıbrıs konusunda süreçte aktif olarak dâhil olarak sergilediği bu örnek liderlik profilleri çok önemlidir. Temelde Türkiye'nin Kıbrıs politikasının çerçevesini Zorlu ve ekibinin oluşturması, yürütmesi ve sonuçlandırması söz konusu olmuştur. Bu durum Zorlu'nun lider düzeyinde ne kadar baskın, belirleyici, karizmatik ve ülkesinin gereksinimleri için her türlü aracı kullanmış olduğunu göstermektedir. Ayrıca gelecek kuşaklar için de Zorlu'nun ismini ve sergilediği liderliği emsal olarak öğrenmek ve takip etmenin gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır.

Kaynaklar

Kitaplar ve Makaleler

görsel

ABDURAHMANLI, Elvin, "Definition of Diplomacy and Types of Diplomacy Used Between States", *Anadolu Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(3), 2021, s.580- 603.

AĞKAYA Onur Yıldız," İngiliz Okulu ve Uluslararası Toplum Düşüncesi", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, (71/4), 2016, s. 1059-1089.

AKKURT, Aydın, *Türk Mukavemet Teşkilatı*, Seçil Ofset, İstanbul, 1999.

ARMAOĞLU Fahir, "Amerikan Belgelerinde Kıbrıs Sorunu 1958 – 1959", *Belleten*, 60 (229), 1996.

BABAOĞLU, Resul, "Türkiye'nin Kıbrıs Politikasının Evriminde Bir Dönüm Noktası: Londra Konferansı (29 Ağustos-6 Eylül 1955), *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XVIII (36),2018, s.323- 347

BALIKÇIOĞLU, Emrah, "Kıbrıs Müzakerelerinde Taksim Tartışmaları (1956 - 1959)", *Vakanüvis- Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 2016, s.30-61.

BÖLÜKBAŞI Süha, "Kıbrıs Uyuşmazlığı ve Birleşmiş Milletler: 1954 – 1996 arası Barışçıl Çözumsuzlük", *Türk Dış Politikasının Analizi*, Derleyen: Faruk Sönmezoğlu, Der Yayınları, 2001, s.281-306.

DAĞI, Zeynep, Usta Diplomat, Acemi Siyasetçi: Fatin Rüştü Zorlu, <https://www.politikyol.com>

- com/usta-diplomat--acemi-siyasetci-fatin-rustu-zorlu/, 2021, E.T: 31.07.2022.
- DEĞERLİ, Esra Sarıkoyuncu, "Demokrat Parti Döneminde Türkiye'nin Kıbrıs Politikası (1950 - 1960)", *Gazi Akademik Bakış*, 6 (11), 2012, s.85-101.
- DENKTAŞ, Rauf, *Hatıralar toplayış*, 10. Cilt, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 2000.
- DİKERDEM, Mahmut, *Ortadoğu'da Devrim Yılları*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1990.
- EFEĞİL, Ertan, *Dış Politika Analizi*, Nobel Yayıncılık, 1. Baskı, Ankara, 2012.
- Erim, Nihat, *Bildiğim Gördüğüm Ölçüler İçinde Kıbrıs*, Ajans Türk Matbaacılık Sanayii, 1975.
- ESENBEL, Melih, *Ayağa Kalkan Adam*, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1993.
- FIRAT, Melek "Yunanistan'la ilişkiler", *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, 1919 - 1980, Cilt:1, Editör: Baskın Oran, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s.576-614.
- GALATASARAY EĞİTİM VAKFI, *Ekselans: Coşkun Kırca*, Editör: İzzeddin Çalışlar, Galatara-say Eğitim Vakfı Yayını, İstanbul, Şubat 2009.
- GAZİOĞLU, Ahmet, *İngiliz İdaresinde Kıbrıs 1878- 1960 Statü ve Anayasa Meseleleri*, Ekin Basımevi, İstanbul, 1960.
-, *İngiliz Yönetiminde Kıbrıs III (1951- 1959) Enosis Karşı Taksim ve Eşit Ege-menlik*, Kıbrıs Araştırma ve Yayın Merkezi, Ankara, 1998.
-, *Direnış Örgütleri Gençlik Teşkilatı ve Sosyo Ekonomik Durum*, Kıbrıs Araştırma ve Yayın Merkezi, Ankara, 2000.
- GÖNLÜBOL, Mehmet, *Uluslararası Politika İlkeler- Kavramlar- Kurumlar*, Attila Kitabevi, Ankara, 1993.
- GÜNVER, Semih, *Fatin Rüştü Zorlu'nun Öyküsü*, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1985.
- HEİNZ, Richter, *Çağdaş Kıbrıs'ın Tarihi 1878-2009*, Türkçesi: Ali Çakıroğlu, Galeri Kültür Ya-yınları, Lefkoşa, 2011.
- HERMANN, Margeret, "Assessing Leadership Style: a Trait Analysis", [https:// social science.net/Docs/LTA.pdf](https://socialscience.net/Docs/LTA.pdf), 1999, E.T: 28.07.2022.
- HOCKING, Brian, "Diplomacy and Foreign Policy", *the Sage handbook of diplomacy*, Edited by Costas M. Constantinou, Pauline Kerr and Paul Sharp, 2016.
- HOFFMAN, John, "Reconstructing Diplomacy", *British Journal of Politics and International Relations*, (5/4), 2003, ss. 525-542.
- İSKİT, Temel, *Diplomasi Tarihi, Teorisi, Kurumları ve Uygulaması*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2011.
- KAPÇI, Hikmet Zeki, "Kıbrıs Sorununun Çözümünde Nihat Erim Raporu", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 15, Sayı: 29, 2014, s.353- 375.
- KESER, Ulvi, *Kıbrıs'ta Yeraltı Faaliyetleri ve Türk Mukavemet Teşkilatı*, IQ kültür Sanat Ya-yıncılık, Ankara, 2007.
- KODAK, Tahir, "Kıbrıs Sorununun Çözümü Konusunda Bilinmeyen Bir Kaynak: Prof. Dr. Ni-hat Erim'in Başbakan Adnan Menderes'e Sunmuş Olduğu Rapor", *Belgi Dergisi*, Sayı: 6, 2013, s.771-801.
- NEUMANN, Iver B., "The English School on Diplomacy", *Discussion Papers in Diplomacy*, Editör: Spencer Mawby, Publishing: Netherlands Institute of International Relations Clingendael- Birgit Leiteritz, 2004, ss.1-28, https://www.clingendael.org/sites/default/files/pdfs/20020300_cli_paper_dip_issue79.pdf, E.T: 31.01.2023.
- PERİKLEUS, Hrisostomos, *Tarihsel Süreçten Kıbrıs Referandumuna*, Türkçesi: Ali Çakıroğlu, Galeri Kültür Yayınları, Lefkoşa, 2011.
- ÖNAL, Tekin, "Fatin Rüştü Zorlu'nun Siyasi Mücadelesi (Mayıs 1954 - Mayıs 1960)", *Gazi Aka-demik Bakış*, 8 (15), 2014, s.161-188.
- SÖNMEZOĞLU, Faruk, *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi*, Filiz Kitabevi, İstanbul, 2000.

Gazi

Akademik
Bakış

159

Cilt 17
Sayı 33
Kış 2023

TANSU, İsmail, *Ashnda Hiç Kimse Uyumuyordu*, Minpa Matbaacılık, İstanbul, 2002.

Tezler

BALIKÇIOĞLU, Emrah, Taksim Tezi Bağlamında Kıbrıs (1954 - 1960), Sakarya Üniversitesi, SBE, Sakarya, 2016 (Yayımlanmamış Doktora tezi).

KAN, Kürşat, Dış Politikada Liderlik: Fatin Rüştü Zorlu Örneği, Selçuk Üniversitesi SBE, Konya, 2016 (Yayımlanmamış Doktora tezi).

TEKSOY, Beril Yaşar, Demokrat Parti'de Parti İçi Demokrasi (1946- 1960), Dokuz Eylül Üniversitesi, SBE, Tarih Anabilim Dalı, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Programı, İzmir, 2010 (Yayımlanmamış Yüksek lisans tezi).

Elektronik Kaynaklar

T.C. Dışişleri Bakanlığı Resmi İnternet Sayfası, "Sayın Fatin Rüştü Zorlu'nun Özgeçmiş 1910-1960", https://www.mfa.gov.tr/sayin-fatin-rustu-zorlu_nun_ozgecmisi_1910-1960_tr.mfa, Erişim Tarihi: 28 Temmuz 2022.

TBMM Resmi İnternet Sayfası, "Fatin Rüştü Zorlu (Çanakkale) (Hariciye Vekili): Kıbrıs ihtilafı mevzuunda Türkiye ve Yunanistan ve İngiltere ile adadaki Türk ve Rum cemaatleri temsilcileri arasında Londra'da imzalanan Anlaşmalarda hükümetin takip ettiği politika münasebetiyle", Türkiye Büyük Millet Meclisi, 11. Dönem 8. Cilt 50. Birleşim - Sayfa 32, https://www5.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2.sayfa_getir?sayfa=32:35&v_meclis=1&v_donem=11_yasama_yili=&v_cilt=8&v_birlesim=050, Erişim Tarihi: 2 Temmuz 2022.

TBMM Resmi İnternet Sayfası, "Türkiye Büyük Millet Meclisi, Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri", Cilt 2 (22 Nisan 1950-20 Kasım 1961)" Cilt:2, Hazırlayanlar: İrfan Neziroğlu, Tuncer Yılmaz, Ekim 2013 https://www5.tbmm.gov.tr/yayinlar/hukümetler/_cilt_2.pdf, Erişim Tarihi: 28 Temmuz 2022.

Extended Abstract

Diplomacy is a policy method applied by countries in foreign policy. Diplomacy, which is seen as one of the sub-disciplines of international relations, is the determining factor in foreign relations. The Ministry of Foreign Affairs and the bureaucracy are responsible for the establishment and execution of diplomacy with its specialized institutional features. The Ministries of Foreign Affairs are also the institutions that play a primary role in the execution of the foreign policies of the countries and have an important place in the institutional order of the states. While making and implementing foreign policy decisions, the process is analyzed with various approaches. In the decision-making process approach in foreign policy, various attitudes and behaviors related to a country's foreign policy can also play a role in the process, in addition to their executive duties. Multidimensionally, the intertwined elements of the foreign policy-making process work together and can make decisions. Diplomats who carry out diplomacy in the Ministry of Foreign Affairs and are effective in the decision-making process during the foreign policy analysis process should have many qualifications. While the personality traits of leaders cause individuals to behave in a certain way in the decision-making process in foreign policy, the intellectual and cognitive capacity of the leader and their ability to use, analyze and transform the information into concrete policies have a certain effect on foreign policy as well. Margaret Hermann's leadership styles provide important analysis on the subject. Among the conceptualizations that Hermann put forward in his approach to leadership styles, two types are noteworthy. These are Strategic leader and Charismatic leader types assessment. These are Strategic leader and Charismatic leader types assessment. According to Hermann, a strategic leader is a worldview in which a person controls events with his belief in his own ability, and leaders perceive some degree of control over events. Leaders who believe they can influence what is happening in the world are often more involved and active in the policy ma-

gost

king process. In the type of charismatic leader, which is included in the classification made by Hermann according to impulses, the leader who is in the middle of the continuum is engaged in the problem when it is suitable for the current situation. Challenging limitations and open to knowledge, the leader focuses on relationships in order to mobilize others. Cyprus was one of the issues that Fatin Rüştü Zorlu dealt with the most as a diplomat and as a Minister of Foreign Affairs. Cyprus has an important place in Turkey's foreign policy, both geopolitically and demographically. Zorlu first made the whole world accept Turkey's policy regarding Cyprus with his team at the London Conference. Afterwards, he focused on the problem by following international and local developments carefully, by showing his charismatic leadership with the right moves and decision at the right time. With his charismatic leadership during and after the negotiations at the UN towards the end of 1958, he pioneered the signing of the 1959 Cyprus Treaties. With the Cyprus Treaties, the Turkish Cypriot people became one of the sovereign and equal basic elements of the founding and equal Republic of Cyprus on the Island. In this respect, it has provided both local support for the existence and security of the Turkish Cypriots on the Island, and has made efforts to solve the problem on a common ground with the parties for the security of Turkey by analyzing international developments. Fatin Rüştü Zorlu, as a career-trained diplomat in diplomacy, has been a determining factor in many issues with his role as Minister of Foreign Affairs, which he actively carried out during the DP governments. One of the most important issues on which Zorlu was decisive during his ministry is Cyprus. With the island's entry into Turkey's foreign policy agenda following international and local developments after 1950, Zorlu has been a determinant in the decision-making process at the Leadership level in this regard.

gazi

Akademik
Bakış

161

Cilt 17

Sayı 33

Kış 2023

I. Dünya Savaşı'nda Hilâl-i Ahmer (Kızılay) Cemiyeti'nin Sivas'taki Faaliyetleri

The Activities of the Red Crescent Society in the World War I in Sivas

Mustafa SARI* - Coşkun DOĞAN**

Öz

Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Sivas'ta I. Dünya Savaşı'nın başlarında teşkilatlanmaya başlamıştır. Cemiyetin Sivas'taki faaliyetlerini ise Kafkasya Cephesi'ndeki gelişmeler şekillendirmiştir. Savaşın hemen başında cepheye destek olmak için şehirde bir Hilâl-i Ahmer Hastanesi kurulmuştur. 1916 yılının ikinci yarısında Erzurum ve Trabzon gibi şehirlerin işgali Sivas'da daha önemli hale getirmiştir. Erzurum'daki Hilâl-i Ahmer Hastanesi'nin Sivas'a nakledilmesi ve Trabzon limanından sevkiyatın durması da Sivas'ı Kafkas Cephesi'nin sağlık üssü haline getirmiştir. Ayrıca Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Sivas'ta kolera, dizanteri, tifo ve lekeli humma (tifüs) aşularını üreten bir laboratuvar ile çiçek aşısını üreten aşıhane ve kuduz tedavihanesi tesis ederek ordu ve sivil halkın bu yöndeki ihtiyacına cevap vermeye çalışmıştır. Sivas'taki aşı üretimi ile ilgili bu çalışmalar Cumhuriyet dönemindeki aşı üretiminin de temelini oluşturmuştur. Sivas'ta Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin faaliyetleri, yine Kafkas Cephesi'ndeki gelişmelere paralel olarak 1918 yılı başlarında azalmıştır.

Bu makalede Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin I. Dünya Savaşı yıllarında Sivas'taki faaliyetleri başta Kızılay Arşivi olmak üzere Osmanlı Arşivi ve diğer kaynaklar kullanılarak incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: *I. Dünya Savaşı, Sivas, Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, Çiçek Aşıhanesi, Kuduz Tedavihanesi*

Abstract

Red Crescent Society began to be formed in Sivas at the beginning of the World War I. The activities of the Society in Sivas were shaped by the developments of the Caucasus Front. At the beginning of the war, a Red Crescent Hospital was established in the city to assist the front. The significance of Sivas expressed itself right after the occupation of Erzurum and Trabzon in the second half of 1916. Transferring the Red Crescent Hospital from Erzurum to Sivas and the ceasing trading of Trabzon port made Sivas the health base of the Caucasian Front. In addition, the Red Crescent Society established a laboratory producing cholera, dysentery, typhoid and typhus vaccines, a vaccination laboratory producing smallpox vaccine and a ra-

Makale Geliş Tarihi: 31.08.2022. Makale Kabul Tarihi: 20.11.2023.

Araştırma Makalesi / Künye: SARI, Mustafa – DOĞAN, Coşkun, "I. Dünya Savaşı'nda Hilâl-i Ahmer (Kızılay) Cemiyeti'nin Sivas'taki Faaliyetleri", Gazi Akademik Bakış Dergisi (GABD), Sayı: 33, Cilt: 17, Aralık 2023, s. 163-186.

** Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, E-mail: msari@sakarya.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-0883-1995.

** Yüksek Lisans Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih ABD T.C. Tarihi Bilim Dalı, E-mail: dogan_coskun@windowslive.com, ORCID ID: 0000-0001-5428-3980.

Akademik
Bakış

163

Cilt 17

Sayı 33

Kış 2023

bies treatment centre in Sivas, and tried to meet the needs of the army and civilian people in this regard. These production of vaccine in Sivas also formed the basis of vaccine production in the Republican period. The activities of the Red Crescent Society in Sivas decreased at the beginning of 1918 in parallel with the developments of the Caucasian Front.

This article aims to examine the activities of the Red Crescent Society in Sivas during the World War I by using especially the Red Crescent Archive, the Ottoman Archive and related literature.

Key Words: World War I, Sivas, the Red Crescent Society, the Smallpox Vaccine Laboratory, the Rabies Treatment Center

Giriş

Salîb-i Ahmer (Kızılhaç) Cemiyeti'nin İslam ülkelerindeki adı olan Hilâl-i Ahmer (Kızılay) Cemiyeti, Mekteb-i Tıbbiye Muallimlerinden Miralay Dr. Abdullah Bey ve birkaç arkadaşı tarafından 1868 yılında kurulmuştur¹. II. Abdülhamid Dönemi boyunca atıl bir şekilde kalan Cemiyet², II. Meşrutiyet'in ilanından sonra 1911 yılında yeniden canlandırılmıştır³. Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı yıllarında hızlı bir teşkilatlanma sürecine girmiş ve Osmanlı ülkesinin neredeyse bütün vilayet, kaza hatta bazı yerlerde nahiyelerinde şubelerini açmaya başlamıştır. Sivas Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin ise I. Dünya Savaşı sürecinde kurulduğu görülmektedir.

Son dönemlerde literatürde Hilâl-i Ahmer Cemiyeti üzerine yapılan akademik çalışmaların arttığı görülmektedir. Hilâl-i Ahmer Cemiyeti üzerine Türkiye'deki ilk doktora tezi Mesut Çapa tarafından "*Kızılay (Hilal-i Ahmer) Cemiyeti, (1914-1925)*" başlığıyla yapılmıştır. Bu çalışma 2009 yılında Türkiye Kızılay Derneği tarafından basılmıştır⁴. Bunun dışında Mehmet Polat tarafından "*Hilal-i Ahmer Teşkilatının Kuruluşu ve Teşkilatlanması*" adlı yüksek lisans tezi yapılmıştır⁵. Cenevre Uluslararası Kızılhaç Komitesi Arşivi belgelerine de yer verilen ve Hüsnü Ada tarafından hazırlanan "*Osmanlı Devleti'nin Hizmetinde İlk Modern Osmanlı Sivil Toplum Örgütü: Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti (1868-1911)*" başlıklı doktora çalışması, literatüre yeni birtakım katkılar sunmaktadır⁶. Bu doktora çalışması da 2021'de basıl-

giriş

- 1 Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin kuruluş ayrıntıları için bkz. Hüsnü Ada, *İlk Modern Osmanlı Sivil Toplum Örgütü: Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti (1868-1911)*, Timaş Yayınları, İstanbul 2021, 32-39.
- 2 Mesut Çapa, *Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti (1914-1925)*, Türkiye Kızılay Derneği Yayınları, Ankara 2009, s. 12-13.
- 3 Besim Ömer, *Hanımefendilere Hilâl-i Ahmer'e Dair Konferans*, Ahmet İhsan ve Şürekâsı Matbaacılık Osmanlı Şirketi, İstanbul 1330, s. 20-21.
- 4 Çapa, *a.g.e.*
- 5 Mehmet Polat, "*Hilal-i Ahmer Teşkilatının Kuruluşu ve Teşkilatlanması*", Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 2007.
- 6 Hüsnü Ada, *Osmanlı Devletinin Hizmetinde İlk Modern Osmanlı Sivil Toplum Örgütü: Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti (1868-1911)*, Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2011.

mıştır⁷. Bu gibi genel çalışmaların dışında Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin Antalya⁸, İzmir⁹, Kütahya¹⁰, İzmit¹¹, Çorum¹², Kadıköy¹³, Bilecik¹⁴ gibi yerlerdeki faaliyetleri hakkında da çalışmalar yapılmıştır.

Sivas, I. Dünya Savaşı'nda Kafkas Cephesi'nin hemen gerisinde olması ve savaş boyunca işgale uğramaması nedeniyle birçok sağlık kurumuna ev sahipliği yapmıştı. Hilâl-i Ahmer Cemiyeti de şehirde hastaneler, Aşı Üretim Laboratuvarları ve Kuduz Tedavihanesi gibi kurumlarla I. Dünya Savaşı boyunca gerek orduya gerek yerli ve mülteci on binlerce sivile büyük hizmetlerde bulunmuştur. I. Dünya Savaşı'nda Doğu Cephesi'nde Sivas'ın ön plana çıkmasına ve Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin çok büyük işler başarmasına rağmen konuyla ilgili müstakil bir çalışma yapılmamıştır. Bu nedenlerle kaleme alınan bu makalenin literatürdeki boşluğu doldurması ümit edilmektedir.

Sivas'ta Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Şubelerinin Kurulması ve İlk Faaliyetleri

Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Sivas Şubesi Kasım 1914'te Sivas Valisi Muammer Bey'in gayretleriyle kurulmuştur. Nitekim Muammer Bey, İstanbul'da Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Riyaseti'ne gönderdiği 26 Kasım 1914 tarihli yazıda Sivas Hilâl-i Ahmer Cemiyeti şubesinin teşekkül ettiğini belirterek iane (yardım) toplamaya ve sıhhi levazım tedarikine başladığını ifade etmiştir. Muammer Bey aynı yazıda ayrıca Sivas Vilayeti'ne bağlı kazalarda da cemiyetin şubelerinin kurulmakta olduğunu ilave ederek Sivas şubesine ait mühür ile makbuz ciltlerinin hızlı bir şekilde gönderilmesini rica etmiştir¹⁵.

Burada bir hususu belirtmek yerinde olacaktır. Kızılay Arşivi belgelerine yansıdığı üzere Sivas merkez şubesinin kuruluşundan neredeyse bir yıl önce, 1914 Ocak ayında Sivas'a bağlı bir kaza olan Aziziye'de (Pınarbaşı) bir Hilâl-i Ahmer şubesinin varlığından bahsedilebilir. Nitekim Aziziye Kaymakamı Hamid Bey tarafından Hilâl-i Ahmer Cemiyeti merkezine gönderilen 15 Ocak 1914 tarihli yazıda Aziziye Şubesi sandığında bulunan 213 kuruş 18

7 Ada, a.g.e.

8 Buket Sarı, "Hilal-i Ahmer Cemiyeti Antalya Şubesi'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri", Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uşak 2010.

9 Cevriye Yıldırım, "Hilal-i Ahmer (Kızılay) Cemiyeti İzmir Merkezi'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri (1911-1945)", Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uşak 2013.

10 Tuğba Söğütödere, *Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Kütahya Şubesi'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uşak 2012.

11 Mustafa Sarı, *İzmit'te Hilâl-i Ahmer Cemiyeti (1911-1925)*, Babiali Kültür Yayıncılığı, İstanbul 2016.

12 Kemal Kıran, *Çorum'da Hilâl-i Ahmer Cemiyeti (1912-1932)*, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Zonguldak 2019.

13 Kerem Kesbiç, *Kadıköy Hilâl-i Ahmer Cemiyeti (1912-1922)*, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Zonguldak 2019.

14 Rıfat Zengin, *Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin Ertuğrul Sancağı'ndaki Faaliyetleri (1912-1930)*, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Bilecik 2020.

15 KA, 159/ 6, 13 Teşrinisani 1330 (26 Kasım 1914).

görsel

Akademik
Bakış

165

Cilt 17
Sayı 33
Kış 2023

paranın postayla gönderildiği ifade edilmiştir¹⁶. Aziziye şubesinin üyeleri ise Ekim 1914'te Kadı Sıtkı, Müftü Mehmet, Belediye Reisi Mahmut ve Nizâr Ağalardan oluşmaktadır¹⁷. Sivas merkez şubesi kurulmadan önce kazada bir Hilâl-i Ahmer şubesinin kurulması Hilâl-i Ahmer Nizamnamesi'ne aykırı da olsa¹⁸ bu o dönem şartları için olağan bir durumdu. Bunun en önemli nedeni, sancak ve kazalardaki şubelerin vilayet merkezinden müstakil olarak kurulabilmesiydi¹⁹. Burada bir bilgiye de yer vermek gerekmektedir. Kaza şubeleri toplanan ianeleri vilayet merkezlerine gönderirken Aziziye Şubesi'nden Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Genel Merkezi'ne posta ile 1 Şubat 1915'te 2.491 kuruş, 4 Şubat 1915'te 1.993,5 kuruş²⁰, 22 Şubat 1915'te ise 15.000 kuruş tutarında iane gönderilmişti²¹. Aziziye'de gerek Hilâl-i Ahmer teşkilatının kurulmasında ve gerek ianelerin genel merkeze gönderilmesinde Aziziye Kaymakamı Hamid Bey'in etkin rolü olduğu görülmektedir.

Aziziye Şubesi örneğinin dışında Sivas Vilayeti'nde diğer liva ve kazalarda Hilâl-i Ahmer şubelerinin açılması Muammer Bey'in yazısından sonra olduğu görülmektedir. Aralık 1914 ortalarında Kangal kazasında bir Hilâl-i Ahmer Şubesi teşekkül edilmiştir. Kangal Hilâl-i Ahmer Şubesi Reisi Tevfik Bey tarafından Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Riyaseti'ne 18 Aralık 1914'te gönderilen bir telgraftan Kangal'da teşkilatın yeni kurulduğu anlaşılmaktadır²². Ayrıca Kangal Şubesi tarafından iane olarak toplanan belli bir miktar meblağ ise Cemiyet Riyaseti'nin tensibi üzerine Tevfik Bey tarafından Sivas Merkez Şube'ye gönderilmiştir²³.

Sivas'a bağlı kurulan diğer bir şube, Aralık 1914 sonlarında teşekkül eden Tokat Hilâl-i Ahmer Şubesi'dir. Bu şubenin ilk üyeleri ise eski Selanik Maarif Müdürü Tahir Rüştü Bey, Aziz Bey ve Abdüllatifzade Rahmi Efendi olmuştur²⁴. 1915 yılı mart ayı başlarında ise Sivas'a bağlı Reşadiye, Niksar, Erbaa ve Zile kazaları şubeleri teşekkül ederek faaliyete geçmiştir²⁵. Mayıs 1915'te ise Zara²⁶ ve Yıldızeli (Yenihan) Hilâl-i Ahmer Şubeleri açılmış ve iane toplama-ya başlamıştı. Yıldızeli Şubesi'nin Reisi Abdülhamit Bey'dir²⁷. Sivas'ın Hafik ilçesinde ise Haziran-Temmuz 1915'te bir Hilâl-i Ahmer şubesi kurulmuştu²⁸.

Gör

16 KA, 78/ 363, 2 Kânunusani 1329 (15 Ocak 1914).

17 KA, 155/ 11, 14 Teşrinievvel 1330 (27 Ekim 1914).

18 Çapa, *a.g.e.* s. 31.

19 Amasya Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Şubesi için de aynı durum geçerlidir. Cemiyet Amasya'da faaliyete geçmeden 7 ay önce Havza'da faaliyete geçmişti (Mustafa Sarı, "Milli Mücadele ve Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin Amasya'daki Faaliyetleri (1919-1925)" 9. *Uluslararası Atatürk Kongresi, 12-15 Kasım 2019*, Amasya, 2021, s. 1458-1459.).

20 KA, 155/12, lef: 1, 22 Kânunusani 1330/ 4 Şubat 1915).

21 KA, 155/12, 9 Şubat 1330/ (22 Şubat 1915).

22 KA, 28/ 84, 5 Kânunuevvel 1330 (18 Aralık 1914).

23 KA, 28/ 84, lef: 1, 8 Kânunuevvel 1330 (21 Aralık 1914).

24 KA, 160/ 3, 16 Kânunuevvel 1330 (29 Aralık 1914).

25 KA, 159/ 6, lef: 1, 23 Şubat 1330 (8 Mart 1915).

26 KA, 34/ 7, 7 Mayıs 1331 (20 Mayıs 1915).

27 KA, 161/ 101, 3 Mayıs 1331 (16 Mayıs 1915).

28 KA, 34/ 10, 22 Haziran 1331 (5 Temmuz 1915).

Sivas Hilâl-i Ahmer Merkez Şubesi'nin kurucu üyeleri başta Vali Muhammer Bey olmak üzere, Kolordu Kumandanı Vekili Avni Paşa, Mektupçu Atâ Bey, Maliye Müfettişi İrfan Bey, Meclis-i Umumi azasından Mustafa Efendi, Şeyh Mehmet Efendi, Düyun-ı Umumiye Başmüdürü Tevfik Bey, Sıhhiye Müdürü Ali Saip Bey, Mebus Rasim Bey ve Sivas İktisat Şirketi gibi 36 kişi ve kuruluştan oluşmaktaydı. 1915 yılının sonuna gelindiğinde bu üyelerin her birinden genel olarak 103 kuruş iane toplanmıştı. Burada belirtilmesi gereken bir husus ise bu dönemde Sivas Hilâl-i Ahmer Şubesi'nin kurucu üyeleri arasında sadece 3 gayrimüslim şahsın bulunmasıdır. Bunlar Sivas Reji Müdürü ile zevcesi ve Çömlekçioğlu Yuvaniki Efendi'di. Ayrıca reji müdürünün zevcesi, kurucu üyeler arasındaki tek kadın üye olduğu da belirtilmelidir²⁹. Sivas Hilâl-i Ahmer Şubesi'nin kurucu üyeleri arasında gayrimüslimlerin sayısının az olmasının nedeni I. Dünya Savaşı sırasında uygulamaya konulan tehcir sebebiyle Ermenilerin bölgeden göç etmeleri olduğu söylenebilir. Zira 1911'den sonra kurulan diğer şubeler incelendiğinde Gayrimüslim unsurların sayısının daha fazla olduğu görülecektir. Ancak yine de tehcir olayının yaşandığı bu süreçte Ermeni ve Rumların da şubenin kurucuları arasında yer alması kayda değer bir husustur.

Yukarıda bahsedilen üyelerin dışında yine bu dönemde teberruda (bağış) bulunanların isimlerine de ulaşılmaktadır. Bunlar Mektubi Mümeyyizi Emin Bey, Binbaşı Şevki Bey, Kızılırmak Muallimi Mustafa Efendi, Muhasebe-i Vilayet Liva Kâtibi Rahmi Efendi, Reşit Efendi ve Bank-ı Osmani Sandık Emni Kalust Efendi gibi 23 kişiden oluşmaktaydı. 1915 yılı sonuna gelindiğinde bu kişilerin her birinden genel olarak 19 kuruş iane toplanmıştır³⁰.

Sivas Hilâl-i Ahmer Merkezi'nin 1914-1915 yıllarında kişi ve kurumlarca yapılan yardımlardan elde ettiği gelir toplamı 70.360 kuruş 15 paraydı. Polis Dairesi memurları 4.361 kuruş yardımda bulunurlarken, Telgraf Dairesi memurları 1.254 kuruş, İstinaf Mahkemesi memurları ise 538 kuruş yardımda bulunmuşlardı. Burada tek tek belirtilemese de bütün resmî dairelerden toplanan yardımların Sivas merkezine iletildiği söylenebilir. Bunun dışında isim belirtmeyenlerden ise 28.390 kuruş toplanmıştı. Sivas merkezine bağlı sancak ve kazalarda toplanan yardımlar da merkeze gönderilmekteydi. Bu dönemde Kangal'dan 5.617 kuruş, Gürün'den 855 kuruş, Tokat'tan 13.120 kuruş, Hafik'ten 5.150 kuruş ve Erbaa'dan 4.000 kuruş Sivas Merkez Şube'ye gönderilmiştir. Bu yardımlardan en ilginç olanı ise Alman Sefareti'nin İkinci Müsteşarı Mösyö Mauser tarafından yapılan 824 kuruşluk yardımdır³¹. Sivas'ta bulunan yabancılar da Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'ne yardımda bulundukları görülmektedir.

29 KA, 325/ 5, lef: 4, 1330-1331 (1914-1915).

30 KA, 325/ 5, lef: 4, 1330-1331 (1914-1915).

31 KA, 325/ 5, lef: 1-2, 1330-1331 (1914-1915).

görsel

Akademik
Bakış

167

Cilt 17
Sayı 33
Kış 2023

Sivas Hilâl-i Ahmer Hastanesi'nin Kurulması ve Diğer Faaliyetler

Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin I. Dünya Savaşı sırasında Sivas'taki faaliyetlerinin temelini Hilâl-i Ahmer Hastanesi oluşturmaktadır. Sivas Hilâl-i Ahmer Hastanesi, Osmanlı hükûmetinin I. Dünya Savaşı'na katıldığı ilk günlerde, 1 Aralık 1914'te kurulmuştur³². Sivas'ın Kafkas Cephesi'nin hemen gerisinde olması bu hastanenin kurulmasının en önemli nedenlerindedir.

Hastane kurulduktan sonra eksiklikleri özellikle çevre şubelerden temin edilmek suretiyle giderilmeye çalışılmıştır. Hastane için 216 yatak, 43 şilte, 191 yorgan ve 267 yastık teberru edildiği tespit edilmiştir. Bunların dışında 122 pamuklu içlik, 67 pamuklu hırka, 187 entari, 537 gömlek, 23 top çarşafık dokuma, 14 çinko lazımlık, 54 teneke maşrapa, 305 cam bardak, 202 yatak çarşafı, 43 yatak yüzü, 21 yastık yüzü, 21 battaniye, 967 çift çorap, 150 kaşık gibi kırk altı kalem malzeme teberru edilmiştir. Bu teberrularda Aziziye, Kangal, Niksar, Reşadiye ve Tokat şubeleri ön plana çıkarken Müdafaa-i Milliye ve Belediye Emanet Heyeti gibi kurumlardan da yardımlar gelmiştir³³.

Sivas Hilâl-i Ahmer Hastanesi'nin ambarına giren erzak konusunda da arşivlerde bilgiye ulaşılmaktadır. 15 Aralık 1914-13 Aralık 1915 tarihleri arasındaki bir senelik süre zarfında 322 okka tuz, 15 okka fasulye, 743 okka yağ, 2.196 okka pirinç, 2.083 okka yoğurt, 350 kilo ve 196 okka şeker, 2.573 okka süt, 44 teneke gaz, 2.690 okka et, 7.742 okka ekmek, 1.854 okka sebze gibi erzak ambara giriş yapmıştır. Ambara giren erzakın genel olarak Tekâlif-i Harbiye'den, Belediye'den, Aziziye ve Kangal kazalarından elde edildiği görülmektedir. Erzakın bir kısmını ise hastane kendisi satın almıştır³⁴. Bu arada Sivas Hilâl-i Ahmer Şubesi'nin elde ettiği gelirlerin büyük bir çoğunluğunun Hilâl-i Ahmer Hastanesi'nin masrafları için harcandığı görülmektedir. 1915 yılı sonuna kadar şubenin 62.541 kuruş tutarında sarf ettiği meblağın 56.353 kuruşu hastanenin giderlerinde kullanılmıştır. Bunu 3.866 kuruş ile ilaç bedeli takip etmektedir³⁵.

Sivas Hilâl-i Ahmer Hastanesi'nde kuruluşundan itibaren 1915 sonlarına kadar 1.057 hasta tedavi edilmiştir. 14 kişi ise hastaneye geldiğinde ölmüştü. Hastanede tifüs (58 kişi), dizanteri (71 kişi), iltihab-ı ema/bağırsak iltihabı (90 kişi), nezle-i müstevliye/nezle salgını (123 kişi), iltihab-ı kasabât/bronşit (55 kişi), inhirâf-ı mizac/keyifsizlik-kırıklık (159 kişi), daü'l-cereb/uyuz (5 kişi), daü'l-efrenc/frenği (6 kişi), humma-yı racia (71 kişi), humma-yı tifoidi (36 kişi) gibi yaklaşık 40 çeşit hastalık tedavi edilmeye çalışılmıştır. Hastaların 902'si tedavisi biterek taburcu edilirken 100 hasta da tedavileri sürerken vefat etmiştir. Vefat eden hastaların daha çok dizanteri (23 kişi) ve

32 KA, 325/ 5, lef: 3, 1330-1331 (1914-1915).

33 KA, 325/ 5, lef: 5, 8, 9, 11, 1330-1331 (1914-1915).

34 KA, 325/ 5 lef: 6, 1330-1331 (1914-1915).

35 KA, 325/ 5, lef: 10, 1330-1331 (1914-1915).

tifüse (23 kişi) yakalananlar olduğu göze çarpmaktadır. Sivas Hilâl-i Ahmer Hastanesi'nde sadece Türk askerler değil, cephelerinden gelen esirler de tedavi edilmiştir. Bu şekilde 55 esir hastanede tedavi edildikten sonra askerî hastaneye gönderilmiştir³⁶.

Sivas Hilâl-i Ahmer Hastanesi sadece hastaların tedavisi ile meşgul olmamış, eşya ve erzak vermek suretiyle vilayet dâhilinde bulunan bazı kurumlara yardımlarda da bulunmuştur. Mesela hastane, 1915'te Merkez Vilayet Öksüz Yurdu ihtiyacı için eşya ve erzak vermiştir. Hastanenin 1916 yılında da bu yardımı devam ettirdiği görülmektedir³⁷.

Sivas merkez kazasının dışında Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin Sivas-Kayseri yolu üzerinde bulunan Şarkışla'da bir hastanesi daha bulunmaktaydı. Aslında hastane tıbbiye son sınıf öğrencilerinden olup 1915 yılının ilk aylarında bulaşıcı hastalıklarla mücadele etmek için Sivas Vilayeti'ne tayin olunan Ahmet, adında bir genç tarafından kurulmuştu. Ahmet Şarkışla'ya geldiğinde böyle bir hastanenin kaza için gerekli olduğunu düşünmüş ve Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin yardımıyla 30 yataklık olarak kurmaya muvafık olmuştu³⁸.

Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, Sivas-Erzurum hattı üzerinde olan III. Ordu nakliyatının gerçekleştirildiği Suşehri'nde de Kasım 1915'te 100 yataklı bir hastane kurmuştu. Hastanenin giderleri ise kaza ahali ve ordu tarafından yapılan yardımlarla sağlanmaktaydı³⁹. Ocak 1916'da Sivas Valisi Muammer Bey bu hastanenin giderleri için Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Genel Merkezi'nden 300 liralık tahsisat gönderilmesini talep etmişti⁴⁰.

Burada belirtilmesi gereken diğer bir husus ise 1915 başlarında Sivas'ta görülen lekeli humma (tifüs) salgınıyla mücadeledir. Bu mücadelenin kahramanı ise bir sonraki başlıkta üzerinde daha detaylı olarak duracağımız Server Kâmil (Tokgöz) Bey'dir. Server Kâmil Bey, I. Dünya Savaşı başladıktan sonra Şubat 1915 başlarında Erzurum Hilâl-i Ahmer Hastanesi Sertababete'ne (Başhekimliğine) tayin edilmişti. Erzurum'a giderken Mart 1915 başlarında Sivas'a geldiğinde lekeli humma salgınının çok ciddi boyutlara ulaştığını görmüştü. Çünkü Sivas'ta cepheye gönderilmek üzere eğitim alan 15 bin kadar asker⁴¹ bulunmaktaydı. Hem askerler hem de sivil halk arasındaki lekeli humma salgınıyla Vali Muammer Bey mücadele etmeye çalışmaktaydı. Bakteriyolog Server Kâmil Bey'in Sivas'a geldiğini gören Muammer Bey, bu hastalığın daha fazla yayılmaması için onun yardımını istemişti. Ordunun da uygun görmesiyle Server Kâmil Bey üç hafta kadar Sivas'ta kalarak aldığı

36 KA, 325/ 5 lef: 7, 1330-1331 (1914-1915).

37 KA, 325/ 325, 15 Mart 1333 (15 Mart 1917).

38 KA, 21/35, 17 Mayıs 1331 (30 Mayıs 1915).

39 KA, 531/2, 29 Kânunusani 1331 (11 Şubat 1916).

40 KA, 531/1, 13 Kânunusani 1331 (26 Ocak 1916).

41 Sivas'ta askerleri eğitmek için kurulan 10.000 kişilik bir talimgah bulunmaktaydı (Aziz Samih İlter, *Birinci Dünya Savaşı'nda Kafkas Cephesi Hatıraları*, Yay.Haz. Zekeriya Türkmen, Elmas Çelik, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2007, s. 56).

şiddetli tedbirlerle hastalığın yayılmasının yollarını kapatmış, daha sonra da Erzurum'a gitmek üzere Sivas'tan ayrılmıştı⁴².

Sivas'ta savaşın ilerleyen aylarında Rus esirlerin sayısının artması sonucu tifüs vakaları artmıştı. Aslında Rus esirleri Sivas'a geldiğinde aralarında bu hastalığa yakalananlar bulunmaktaydı. Esirlere şehirdeki sıhhi heyetin hemen müdahale etmesine, gerekli bütün sağlık tedbirlerinin alınmasına, onların gıdalarına ve elbiselerinin düzgün olmasına dikkat edilmesine rağmen salgın durdurulamamıştı. 17 Ocak 1915-12 Kasım 1915 arasında Sivas'taki Rus esirlerin sayısı 1.786 nefer ile 29 subaydan ibaret olup, bunlardan 875 neferle 6 zabıt tifüs hastalığından dolayı vefat etmişti⁴³.

Erzurum Sıhhiye Heyeti'nin Sivas'a Gelmesi ve Hilâl-i Ahmer Hastanesi

Sivas'taki Hilâl-i Ahmer Hastanesi'ne 1916 yılının ikinci yarısından itibaren Erzurum Sıhhiye Heyeti Reisi Server Kâmil (Tokgöz) Bey sertabiplik (başhekimlik) etmiştir. Erzurum Sıhhiye Heyeti ise ilk olarak Doktor Mehmet Emin Bey'in başkanlığında I. Dünya Savaşı başlangıcında 500 yataklık kapasitesiyle Gülnihal Vapuru'yla Trabzon üzerinden Erzurum'a gönderilmişti. Bu sırada Doktor Mehmet Emin Bey'in istifası üzerine yerine Doktor Server Kâmil Bey tayin edilmişti. Heyet, Şubat 1916'ya kadar Erzurum'da kalmış ancak Rusların Erzurum'u işgali üzerine Erzincan'a nakledilmiştir. Rusların ilerleyişinin devam etmesi üzerine Temmuz 1916'da da Erzincan'dan Sivas'a nakledilmiştir⁴⁴. Bu nakillerde yaz mevsimi yaşandığı için zayıf çok fazla olmamıştı. Erzincan'dan Sivas'a gelen bu heyetin ilk başlarda Bezirci Mahallesi'ndeki binalarda ve Manastır'da faaliyet gösterdiği anlaşılmaktadır⁴⁵.

Bu sırada Trabzon'un da Rus işgaline uğraması İstanbul'dan doğrudan cepheye gelen yardımlarda azalmasına neden olmuştu. Bu durum ise cephe hattına yakın olan ancak işgale uğramayan Sivas'ın önemini bir kat daha artırmıştı. Bu süreçte Sivas'taki Amerikan Okulu hastaneye dönüştürülmüş, Erzincan Merkez ve Askerî Hastaneleri ile Erzincan ve Konya Hilâl-i Ahmer hastanelerinin Sivas'a nakledilmesiyle Sivas merkezdeki yatak sayısı 4.000'lere çıkarılmıştı⁴⁶. Böylece 1916 senesi ağustos ayından itibaren Kaf-

gost

Akademik
Bakış

170

Cilt 17
Sayı 33
Kış 2023

- 42 Server Kâmil, *Kafkas Cephe-i Harbinde Lekeli Humma*, Matbaa-i Vilâyet, Sivas, 1333 [1917], s. 3.
- 43 BOA, HR.SYS, D: 2219, G: 30, lef: 1, 20 Teşrinisani 1331 (3 Aralık 1915).
- 44 *Osmanlı'dan Cumhuriyete Hilâl-i Ahmer İcraat Raporları (1914-1928)*, Yay.Haz. Murat Uluğtekin, M..Gül Uluğtekin, Türk Kızılayı Derneği, Ankara 2013, s. 12-13.
- 45 Kemal Özbay, *Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri*, 1. Cilt, Yörük Basımevi, İstanbul 1976, s. 157, 165-166.
- 46 Müjgân Üçer, "1900 Yılından Cumhuriyet'e Sivas'ta Tıbbî Kuruluşlar", *Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları*, Sayı: 17, Yıl: 2011, s. 36. Bu dönemde Refahiye'de 500, Zara'da 1.000, Kayseri'de 300 Tokat'ta 1.000, Zile'de 300, Amasya'da 1.000 Samsun'da 500, Ordu'da 400, Giresun'da 500 yataklı hastanelerle Zincidere'de 1.500 yataklı bir Hilâl-i Ahmer Hastanesi bulunmaktaydı. Bütün bu rakamlar düşünüldüğünde Sivas'taki 4.000 yataklı hastaneler kompleksinin önemi daha da artmaktadır (*Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi: Kafkas Cephesi 3 üncü Ordu Harekâtı*, c. II/2, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1993, s. 730).

kasya Cephesi'nde adeta yarı mütareke durumunun yaşandığı dönemde cephe gerisindeki önemli hastane şehri Sivas olmuştu⁴⁷.

Bu dönemde Sivas'ta bir Aşı Dârü'l-İstihzarı (laboratuvar) da bulunmaktaydı. Bu laboratuvarın Sivas'ta faaliyete başlama hikâyesi, Erzurum Heyet-i Sıhhiyesi'nin Sivas'a gelme hikâyesiyle örtüşmektedir. I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Devleti Kafkas Cephesi'nde yaralanmayla kaybettiği askerden daha fazlasını hastalıklar sebebiyle kaybetmişti. İstanbul'dan Trabzon'a Gülnihal Vapuru ile yapılan aşı sevkiyatının yetersiz kalması ve aşılardan uzun süre korunamaması nedeniyle yeni bir aşı üretim tesisi kurulmasına ihtiyaç vardı. Bu nedenle 1915'te Erzurum Gurebâ Hastanesi'nde bir aşı Dârü'l-İstihzarı kurulmuştu. 1916'da Erzurum'un Ruslar tarafından işgali sonrasında bu kuruluş Erzincan'a getirilerek buradaki Serum Laboratuvarı ile birleştirildi. Ancak bu kez Nisan 1916'da Trabzon'un Ruslar tarafından işgali ile Hilâl-i Ahmer'in cephe hattına deniz yoluyla yapmış olduğu yardımlar da sona ermişti. Bu sırada Temmuz 1916'da Erzincan'ın da işgal altına girmesi nedeniyle Heyet-i Sıhhiye ile bu Aşı Dârü'l-İstihzarı da Sivas'a nakledildi⁴⁸.

Erzincan'dan nakledilen aşı Darü'l-İstihzarı, Sivas Hilâl-i Ahmer Hastanesi bünyesinde çalışmalarına başlamıştır. Sivas Aşı Dârü'l-İstihzarında savaşın sürdüğü bu dönemde dar ve kısıtlı imkânlarla çeşitli aşlar hazırlanmaya başlanmış ve Ağustos 1916'da 254 kg kolera aşısı üretilmiştir. Eylül 1916'da ise şehirdeki muhacirler ve askerlere bu tesiste üretilen aşlar uygulanmaya başlanmıştır⁴⁹.

1916 sonlarında 1917 başlarında Amerikan Okulu'nda faaliyet gösteren Sivas Hilâl-i Ahmer Hastanesi'nde Çavdarlızâde Dr. Hayri Bey, Dr. Asım Bey ve Dr. Nuri Bey görev yapmaktaydı. Bunun dışında hastanenin bünyesinde Operatör Kemalettin (Keskinel) Bey'in idaresinde de Ağır Yaralılar Bölümü bulunmaktaydı. Yukarıda bahsedilen Aşı Dârü'l-İstihzarında ise Dr. Bakteri-yolog Tevfik İsmail (Gökçe) Bey görev yapmaktaydı⁵⁰.

Sivas Hilâl-i Ahmer Hastanesi'nin ihtiyaçları için 25 Eylül 1916 tarihinde Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Genel Merkezi tarafından 1.000 lira gönderilmişti⁵¹. Bunun dışında hastanenin gelirleri arasında halktan yardım toplamak, cemiyete özel müzeyyenat (süs) eşyası satmak, sinema ve benzeri etkinlikler de bulunmaktaydı. 1916 yılı sonlarında hastane 57.465 kuruşu halktan yardım, 21.328 kuruşu ise müzeyyenat eşyası satışından olmak üzere 78.793 kuruş gelir elde etmişti⁵². Böylece hastane yapacağı faaliyetleri için

47 Mustafa Karatepe, "I. Dünya Savaşında Kafkas Cephesinde Tifüsle Mücadele", *Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları*, Sayı: 8, 2002, 107-162, s. 134-135.

48 Üçer, *a.g.m.*, s. 36.

49 Murat Aksu, "Sivas Telkikhanesi ve Çiçek Aşısı Üretim Tesisi", *VIII. Türk Tıp Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler, (16-18 Haziran 2004, Sivas-Divriği)*, edit. Nil Sarı-Ayşegül D. Erdemir, İstanbul 2006, s. 260.

50 Kemal Özbay, *Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri*, 3. Cilt, 2. Kitap, Yörük Basımevi, İstanbul 1981, s. 225.

51 KA, 325/ 33, 12 Eylül 1332 (25 Eylül 1916).

52 KA, 315/142, 27 Kânunusani 1332 (9 Şubat 1917).

görsel

Akademik
Bakış

171

Cilt 17
Sayı 33
Kış 2023

önemli bir gelir elde etmiş bulunuyordu.

Sivas Hilâl-i Ahmer Hastanesi çalışanlarına bazı durumlarda yardım edildiği de olmaktadır. 1916 sonbaharında doktorların ve memurların elbiseleri artık giyilemez surette yıpranmıştı. Hastane Sertabibi Server Kâmil Bey'in girişimleriyle Eylül 1916'da Hilâl-i Ahmer Genel Merkezi'nden 40 metre kadar elbiselik ve 35 metre paltoluk kumaş temin edilmeye çalışılmıştır⁵³.

Sivas Hilâl-i Ahmer Sıhhiye Heyeti'nin vilayet dâhilindeki sivil halka da yardımları olmaktadır. Erzurum, Trabzon, Erzincan gibi yerlerin Ruslar tarafından işgalleri nedeniyle 1916 bahar aylarında Sivas'a 116.000 mülteci gelmişti⁵⁴. Başta yetim ve dullar olmak üzere bu mültecilerin giydirilmesi ve işleriyle Hilâl-i Ahmer Heyeti ilgilendi⁵⁵. Nitekim 1916 yılı ekim ayına gelindiğinde bu mültecilerin sıkıntıları daha da artmış, birçoğu yarı çıplak bir vaziyette kışı geçirmeye çalışmaktaydılar. Bu durum üzerine Sivas Hilâl-i Ahmer Hastanesi Sertabibi Server Kâmil Bey, İstanbul Genel Merkezi ile yazışarak bu muhacirlerin giydirilmesine çalışmıştı⁵⁶. Bunun dışında Sivas'ta savaştan dolayı sokaklarda dolaşan çok sayıda kimsesiz çocuk bulunmaktaydı. Hilâl-i Ahmer Sıhhiye Heyeti bir yetimhane açarak sokaktan toplattığı 500'den fazla kimsesiz çocuğu burada koruma altına almıştır⁵⁷.

Sivas Hilâl-i Ahmer Hastanesi'nin şehirdeki halkın yararına faaliyetleri devam etmekteydi. Bulaşıcı hastalıklara mücadele eden Sivas halkının en büyük eksikliklerinden birisi de şehirde herhangi bir eczanenin olmamasıydı. Hastane Başhekimi Server Kâmil Bey, ahalinin ihtiyacı için şehirde bir eczane açılmasını düşünmekteydi. Server Kâmil Bey, 14 Kasım 1916 tarihinde Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Genel Merkezine bir telgraf göndererek eczanenin açılması için izin istemişti. Genel Merkez de eczanenin açılmasına izin vermişti⁵⁸.

Bunların dışında Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Sivas esir kampında bulunan Rus esirlerine Salîb-i Ahmer Cemiyeti tarafından yapılan yardımların ulaşmasında aracılık etmekteydi. Salîb-i Ahmer Cemiyeti, Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'ne Sivas'ta bulunan 460 Rus esirine ulaştırılmak üzere Nisan 1916'da 230 liralık bir meblağı havale etmişti⁵⁹. Görüldüğü üzere Hilâl-i Ahmer Cemiyeti uluslararası yükümlülüklerini de yerine getirmekteydi.

Gör

53 KA, 325/184, 19 Ağustos 1332 (1 Eylül 1916).

54 Tuncay Ögün, *Unutulmuş Bir Göç Trajedisi Vilayât-ı Şarkiye Mültecileri (1915-1923)*, Babil Yayıncılık, Ankara 2004, s. 38.

55 *Osmanlı'dan Cumhuriyete Birinci Dünya Savaşında Türkiye'deki Rus Savaş Esirleri*, IQ

56 KA, 315/66, 22 Eylül 1332 (5 Ekim 1916).

57 *Osmanlı Hilâl-i Ahmer Mecmuası*, 15 Teşrinisani 1337/Kasım 1921, Sayı: 3, s. 62.

58 KA, 315/92, 1 Teşrinisani 1332 (14 Kasım 1916).

59 Nebahat Oran Arslan, *Birinci Dünya Savaşında Türkiye'deki Rus Savaş Esirleri*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2008, s. 228. 1916 yılında Sivas esir kampında 460 Rus askerinin bulunduğunu bir İngiliz Arşivi belgesi doğrulamaktadır. Ancak bu esirlerin dışında kampta 20 Fransız ve 2 İngiliz askeri de bulunmaktaydı (Mahmut Akkor, *I. Dünya Savaşı'nda Anadolu'daki İngiliz Esirleri ve Esir Kampları Kralın Eser Askerleri*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2019, s. 252).

Sivas Hilâl-i Ahmer Hastanesi'nin Faaliyetleri (1917-1918) Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele

Sivas Hilâl-i Ahmer Hastanesi bünyesinde 1916 yılında faaliyete geçen Sivas Aşı Dârü'l-İstihzarı'nda aşı üretimine 1917 yılı içerisinde de devam edilmiştir. Sivas Aşı Dârü'l-İstihzarı ile Merzifon Aşı Dârü'l-İstihzarı'nda 1917 yılında 2.566 kilo kolera aşısı üretilmiş ve gerekli yerlere dağıtılmıştır⁶⁰. Bu dönemde Sivas Hilâl-i Ahmer Hastanesi bünyesinde koleranın dışında dizanteri, tifo⁶¹ ve lekeli humma (tifüs) aşuları da üretilmiştir.

Sivas Hilâl-i Ahmer Hastanesi Başhekimi Server Kâmil Bey'le mesai arkadaşları, Sivas'ta 1917'nin ilk aylarında tifüs mikrobunu bazı hayvanlara nakletmeye çalışıyorlardı. Bununla amaçlanan, hastalığın nakledildiği hayvanlardan elde edilecek serumlarla hastalığa karşı mücadele edebilmektir. O zamanlar gerek tifüslü hasta kanı gerekse tifüs mikrobunu taşıyan bitler aracılığıyla hastalığın maymunlara naklinin mümkün olduğu zaten biliniyordu. Server Kâmil Bey ve arkadaşları ise hastalığın başka hayvanlara da naklinin mümkün olup olmadığı üzerinde bir süredir çalışmalar yapmaktaydılar. Sonunda bu çalışmalarını netice vermiş ve tifüslü hasta kanı zerk etmek suretiyle hastalığı keçiye nakletmeyi başarmışlardı. Tifüs hastalığı nakledilen keçilerden elde edilen aşı ve serumlarla hastalığın tedavisine çalışılıyor⁶². Server Kâmil Bey, Hilâl-i Ahmer Genel Merkezine gönderdiği 31 Mart 1917 tarihli yazıda bu çalışmalarından bahsederek konuya cemiyetin dikkatini çekmeye çalışmıştı⁶³. Burada belirtilmesi gereken diğer bir husus ise Server Kâmil Bey'in öncülüğünde Sivas Aşı Dârü'l-İstihzarında lekeli humma aşısının nasıl geliştirildiğinin hikâyesinin bizzat Server Kâmil Bey tarafından kaleme alınmasıydı. Server Kâmil Bey *Kafkas Cephe-i Harbinde Lekeli Humma* başlığını taşıyan bu kitapçığı Sivas'ta Rumi 1333/Miladi 1917'de kaleme almış ve Sivas Vilâyet Matbaası'na bastırmıştır⁶⁴.

Sivas ve civarında bulaşıcı bir hastalık olan kolera ile mücadele için önemli bir mesai harcanmaktaydı. Sivas yol güzergâhında bulunduğundan bu bulaşıcı hastalığın yayılmaması hususunda daha dikkatli olunması gerekliydi. Tefvik Salim Bey'in yerine III. Ordu Sıhhiye Reis Vekilliği görevine getirilen Server Kâmil Bey de Sivas Hilâl-i Ahmer Hastanesi Sertababet Vekâleti'ne gönderdiği 5 Nisan 1917 tarihli yazıda bu duruma dikkat çekmiştir. Sivas'tan Kayseri ve Harput'a gidecek sivil yolcuların hastanede koleraya karşı aşılanmalarını, yolcular arasında portör (taşıyıcı, bulaştırıcı) aranmasını, temiz olan yolculara temiz olduklarına dair vesika verilmesini istemiştir. Bunun dışında portör durumunun ortaya çıkması hâlinde ise yolcunun muhafaza altında Mülkiye Hastanesi Tecrithanesi'ne teslim edilmesini talep etmiştir⁶⁵.

60 Tefvik Sağlam, *Büyük Harpte 3. Orduda Sıhî Hizmet*, Askerî Matbaa, İstanbul 1941, s. 312-313.

61 Aksu, *a.g.m.*, s. 262.

62 Server Kâmil, *a.g.e.*, s. 47-55.

63 KA, 325/ 384, 31 Mart 1333 (31 Mart 1917).

64 Server Kâmil, *a.g.e.*

65 KA, 325/ 406, 5 Nisan 1333 (1917).

görsel

Akademik
Bakış

173

Cilt 17

Sayı 33

Kış 2023

Server Kâmil Bey'in uyarısından bir ay sonra, Mayıs 1917'de Zara'daki 18. Alayda iki kolera vakası ortaya çıkmıştı. Bu durumda alay efradı arasında taşıyıcı olup olmadığının araştırılması icap etmişti. İkinci tabur efradının münferit muayenesinin 1 numaralı Mütenevvia Hastanesi'nde⁶⁶ ve diğer taburlar efradının da grup tarzında muayenesinin Sivas Hilâl-i Ahmer Hastanesi'nde icrası uygun görülmüştü⁶⁷. Sivas'ta Temmuz 1917'de ise bu kez ahali arasında kolera hastalığı görülmüştü. Merkez Mıntıkası Sertababeti tarafından Sivas Hilâl-i Ahmer Hastanesi Sertababeti'ne gönderilen 3 Temmuz 1917 tarihli yazıda ahalden alınan numunelerin laboratuvarda incelenerek bildirilmesi istenmişti⁶⁸.

Sivas'ta 1917'de 179.445 kişiye kolera aşısı tatbik edilmiştir. Bu tür önlemlere rağmen 1917 yılı içerisinde Sivas Vilayeti dâhilinde 192 kolera hastalığına yakalanan kişi tespit edilmiş ve bunların 101'i vefat etmiştir. Kolera hastalığı en fazla Sivas merkez, Erbaa, Merzifon ve Amasya'da görülmektedir⁶⁹.

I. Dünya Savaşı yıllarında en sıkıntılı hastalıklardan birisi de lekeli tifoydu (tifüs)⁷⁰. Lekeli tifo hastalığına sadece halk ve askerler değil, aynı zaman doktorlar da yakalanmaktaydılar. Onların korunması için III. Ordu Sıhhiye Reis Vekili Server Kâmil Bey, Sivas Hilâl-i Ahmer Hastanesi Sertababeti'ne gönderdiği 7 Nisan 1917 tarihli yazıda lekeli tifo geçirmeyen doktorların aşılmasının zorunlu tutulduğunu belirtmişti. Bu nedenle laboratuvar da her doz ayrı ayrı şişelerde bulunmak üzere elli kişilik aşı hazırlanmasını istemişti. Aşı, lekeli tifo hastalarından alınan kanlardan imal edildiği için Server Kâmil Bey hastanede bulunan lekeli tifo hastalarından alınan kanın aşı hazırlamaya yetmemesi durumunda diğer hastanelerden kan alınmasını da istemişti⁷¹. Bunun dışında Üçüncü Ordu Sıhhiye Riyaseti, bölgedeki lekeli tifo ile mücadele için 20 Mayıs 1917 tarihinden itibaren tespit edilen lekeli tifo vakalarının teşhis konulduğunda yani lekeler ortaya çıktığı anda mutlaka Sivas Hilâl-i Ahmer Hastanesi'nde Doktor Tefik Bey'e haber verilmesini istemiştir⁷².

Sivas'ta salgın hastalıklarla daha etkin mücadele için Merkez Mıntıkası Sertababeti, Hilâl-i Ahmer Hastanesi Sertababeti'ne 8 Mayıs 1917 tarihinde bir yazı göndermişti. Bu yazıda bütün askerî tabiplerin şehir dâhilinde

66 Sivas'ta iki tane mütenevvia hastanesi bulunmaktaydı. 1 numaralı Sivas Mütenevvia Hastanesi, Dr. Sani Yaver Bey idaresinde Bezirci'deki metruk Ermeni evleri ve Amerikan Hastanesinde yerleşmiştir. 2 numaralı Sivas Mütenevvia Hastanesi ise lise binasında Dr. Nazım Şakir Bey idaresinde 1.000 yatak kapasitesiyle faaliyette bulunmaktaydı. Bkz. Özbay, *age*, 3. Cilt, 2. Kitap, s. 224.

67 KA, 325/ 604, 29 Mayıs 1333 (1917).

68 KA, 325/ 490, 3 Temmuz 1333 (1917).

69 Sağlam, *a.g.e.*, s. 310, 312.

70 Tifüs, I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı yetkilileri arasında bazen lekeli tifo, bazen de lekeli humma olarak adlandırılmıştır (Sevilay Özer, "I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nde Tifüs (Lekeli Humma) Salgını", *Bellekten*, C. 80, no. 287, Nisan 2016, s. 219-220).

71 KA, 325/ 420, 7 Nisan 1333 (1917).

72 KA, 325/ 576, 21 Mayıs 1333 (1917).

görecekları humma, kolera, çiçek, kuduz, beyin humması, humma-yı racia (dönek humma), lekeli humma, humma-yı tifoidi ve kuşpalazı hastalıklarını vakit kaybetmeden Vilayet Sıhhiye Müdüriyeti'ne veya mıntıka karakollarına ihbar bildirilmesi gerektiği ifade edilmişti. Bunun dışında yazıda bu tür bulaşıcı hastalıklara yakalanan hastaların hanesinin kolaylıkla bulunabilmesi için ihbar varakasına hastanın, ailesinin ve mahallesinin isimleri de yazılması istenmişti. Yazı son olarak bulaşıcı hastalıklar konusunda en ufak ihmali bulunanların şiddetle cezalandırılacakları uyarısıyla bitmekteydi⁷³.

Bu gibi tedbirlere rağmen lekeli tifo sebebiyle doktorlar hayatını kaybetmeye devam etmekteydiler. Sivas Merkez Mıntıkası Sertababeti'nin Hilâl-i Ahmer Hastanesi Sertababeti'ne gönderdiği 17 Haziran 1917 tarihli yazıda doktorların lekeli tifo nedeniyle ölümlerine dikkat çekmekteydi. Yazıda ayrıca, bu ölümlerin devam etmemesi için III. Ordu mıntıkasında bulunan ve tifüs geçirmeyen her tabibin tifo aşısı ile aşılınmalarının mecburi olduğu belirtilmişti. Bunun dışında yazıda aşılananlara hangi tarihte aşıldıklarını gösteren tasdikli vesika verileceği de ifade edilmişti. Yazıda daha sonra lekeli tifo aşısının nasıl hazırlanması ve uygulanması gerektiği de tarif edilmiştir⁷⁴. Bu konuda kendisine ait bir aşı laboratuvarı bulunan Sivas'ın şanslı olduğunu söylemeye gerek yoktur.

Enfeksiyon ve salgın hastalıklardan vefat eden memurlar ise şehit adedilmekte ve aileleri için de gerekli tedbirler alınmaktaydı. Ancak alınan bu karara rağmen hastanelerde bu gibi bulaşıcı hastalıklardan ölen şahısların vefat ihbarnamelerinde vefat sebepleri bazen gösterilmemekteydi. Bu nedenden dolayı da maaşları kesilmekte ve ayrıca geride kalan çocukları hakkında da bir işlem yapılamamaktaydı. Sivas Merkez Mıntıkası Sertababeti, bu duruma son vermek için 17 Haziran 1917 tarihinde Hilâl-i Ahmer Hastanesi Sertababeti'ne bir yazı göndererek emraz-ı intaniye ve müstevliyeden (enfeksiyon ve salgın hastalıklardan) vefat edenlerin hastanelerden verilecek vefat ihbarnamelerinde kişinin vefat sebebinin mutlaka zikredilmesini istemiştir⁷⁵.

Sivas Hilâl-i Ahmer Hastanesi tifo, kolera, tifüs gibi önemli hastalıkların dışında başka hastalıklarla da uğraşmaktaydı. Nisan 1917'de isvi-dâd (cildin kararması) hastalığı Sivas'ta çok fazla yayılmıştı. Hilâl-i Ahmer Hastanesi'nden bu hastalığın yayılmasına karşı önlem alınması istenmişti⁷⁶. Hastanenin uğraştığı bir diğer hastalık ise kazıklı humma (tetanos) idi. 1918'in başında Sivas Hilâl-i Ahmer Hastanesi'nde kazıklı humma nedeniyle tedavi gören hastalar bulunmaktaydı. III. Ordu tarafından ise bu hastalık takip edilmekteydi. Nitekim Ordunun 2. Mıntıka Sertababeti Ahmet Fikri Bey, Hilâl-i Ahmer Hastanesi Sertababeti'ne de gönderdiği 5 Ocak 1918 tarihli yazıda kazıklı humma şikâyeti ile yatan hastalar ile ilgili kısa bilgilerin yeterli

73 KA, 325/ 513, 8 Mayıs 1333 (1917).

74 KA, 325/ 445, 17 Haziran 1333 (1917).

75 KA, 325/ 444, 17 Haziran 1333 (1917).

76 KA, 325/ 395, 3 Nisan 1333 (1917).

görsel

Akademik
Bakış

175

Cilt 17
Sayı 33
Kış 2023

olmadığını, bu hastaların yaralı olup olmadığını, ne vakit yaralandığını, serum tatbik edilip edilmediğinin bildirilmesi gerektiğini ifade etmiştir⁷⁷.

Burada belirtilmesi gereken diğer bir husus ise Sivas Hilâl-i Ahmer Hastanesi'ne bağlı olarak çalışan bir de kimyahaneye bulduğudur. Bu kimyahanenin görevlisi ise Kimyager Necmettin Bey'dir. Necmettin Bey'in 1916 Haziran ayından itibaren bu kimyahanede çalıştığı anlaşılmaktadır⁷⁸. Kızılay Arşivi belgelerinden bu kimyahanede yapılan çalışmalarla ilgili bazı bilgilere ulaşılmaktadır. Buna göre Mayıs 1917'de kimyahanede 67 adet idrar, 18 adet kan, 1 adet toprak, 1 adet bir çakı üzerinde kan lekesi aranması, 1 adet sabun, 1 adet alçı, 1 adet su tahlili olmak üzere toplam 90 adet kimyevi tahlil yapılmıştır. Bunların dışında yine 1917 Mayıs'ında kimyahanede bir kilo iki yüz gram da pepton yapılmıştır⁷⁹. Kimyager Necmettin, hizmetlerinden dolayı takdir edilmiştir. Nitekim Hastane Sertabibi Server Kâmil, Dersaadet Hilâl-i Ahmer Riyaseti'ne gönderdiği 1 Ocak 1918 tarihli yazıda bir buçuk seneye yakındır hastane kimyagerliğini ifa eden Necmettin Efendi'ye mükâfaten yirmi lira gönderilmesine müsaade buyurulmasını rica etmektedir⁸⁰.

Hastanenin Diğer Faaliyetleri

Sivas Hilâl-i Ahmer Hastanesi'nin vilayet dâhilindeki diğer kurum, kuruluş ve insanlara yardımları da olmaktadır. Sivas Hilâl-i Ahmer Hastanesi, bölgedeki diğer hastanelere yiyecek tedarik etmekteydi. Mesela Nisan 1917'de Mütenevvia Hastanesi için sarf edilmek üzere 84 kilo kuru bamya Sivas Hilâl-i Ahmer Hastanesi'nden alınmıştı⁸¹. Sivas Hilâl-i Ahmer Hastanesi ayrıca Sivas Amerikan Normal School adlı okulun talebi üzerine eşya yardımında bulunmuştu⁸².

Sivas Hilâl-i Ahmer Hastanesi, Şubat 1918'de Sivas Merkez Vilayet İnas Darüleytamı'nda (Kız Yetimhanesi) yirmiyi aşkın talebenin uyuz hastalığına yakalanması üzerine bu hastalığın önlenmesi için çaba sarf etmiştir. Bu çocukların tamamı şehit evladından olup bebek denilecek yaşlardaydılar. Mektepte tedavileri mümkün değildi. Hastalığın yayılmaması için haricte tedavileriyle mektebin temizlenmesine ihtiyaç duyuluyordu. Bunun üzerine Sivas Valisi Süleyman Necmi (Selmen) Bey devreye girmiş ve Sivas Hilâl-i Ahmer Hastanesi Sertababeti'nden bu çocukların hastanede tedavi edilmelerini istemişti⁸³.

Sivas Hilâl-i Ahmer Hastanesi, ordudaki hayvanlar arasında ortaya çıkan ruam salgınının yayılmasını da önlemeye çalışmıştır. Hastane, ruam aglütinasyonunun hayvanlara uygulanmasını etibba-yı baytariyeye (veteriner doktorlara) öğretmek üzere ordu tarafından uygun bulunan baytarlara

77 KA, 864/ 13, 5 Kânunusani (Ocak 1918).

78 KA, 221/ 156, 1 Kânunusani (Ocak 1918).

79 KA, 325/ 541, (t.y.).

80 KA, 221/ 156, 1 Kânunusani 1334 (Ocak 1918).

81 KA, 864/ 87, 18 Nisan 1333 (1917).

82 KA, 864/ 97, Teşrinievvel 1333 (1917).

83 KA, 864/ 62, 21 Şubat 1334 (1918).

bakteriyoloji uygulamasını göstermiştir⁸⁴. Diğer yandan Ziraat Müdürlüğü tarafından ihtiyaç duyulan ve ilaçlamada etkili bir madde olan göz taşının Sivas Hilâl-i Ahmer Hastanesi'nden de temin edildiği görülmektedir. Sivas Vilayeti Ziraat Müdürlüğü'nün talebi üzerine⁸⁵, Sivas Hilâl-i Ahmer Hastanesi bu kuruma 10 kilo göz taşı vermiştir⁸⁶.

Bu gibi bazı yardımların dışında Sivas Hilâl-i Ahmer Hastanesi'nin cephedeki askerlere jest yaptığı da oluyordu. Örneğin, Ocak 1917'de cephe hattında bulunan Osmanlı gazilerine Sivas Hilâl-i Ahmeri'nin bir hediyesi olmak üzere kırk bin paketi efrada, 2.000 paketi zabıtana dağıtılmak üzere toplam kırk iki bin paket sigara ordu mıntıka müfettişliğine teslim edilmiştir⁸⁷.

Hastanenin Personel Durumu

I. Dünya Savaşı'nda sağlık kuruluşlarının en büyük sıkıntılarının biri personel azlığı olmuştur. Bu nedenle aynı ildeki hastaneler hatta çevre şehirdeki hastaneler arasında ihtiyaç olduğunda doktor alışverişleri olabilmekteydi. Aynı durum Sivas'ta da yaşanmaktaydı. Sivas'ın kazalarından olan ve III. Ordu'nun genel karargâhının bulunduğu Suşehri'nde portör (taşıyıcı) şahısların tedavisine hâlihazırdaki doktorlar yetişememekteydi. Bunun üzerine III. Ordu Sıhhiye Reisi Tevfik Salim Bey, Sertabip Server Kâmil Bey'e gönderdiği 26 Mart 1917 tarihli yazıda Suşehri'nde portör (taşıyıcı) mesaisinin pek fazlaştığını bildirerek yardım için hastane doktorlarından Zeki Bey'in bir iki haftalığına Suşehri'ne gönderilmesini rica etmişti⁸⁸. Bu yazı üzerine Zeki Bey Suşehri'ne gönderilmiş ancak aradan bir ay geçmiş olmasına rağmen Sivas'a geri dönmemişti. Bunun üzerine Server Kâmil Bey, Tevfik Salim Bey'den Zeki Bey'in geri gönderilmesini istemiştir. Tevfik Salim Bey ise Zeki Bey'in Suşehri'ndeki işlerinin henüz bitmediğini, bu nedenle Zeki Bey'in kısa bir süre daha Suşehri'nde kalacağını cevap olarak vermiştir⁸⁹.

Geçici bir süre de olsa görev yeri değişen sağlık personelleri arasında Sivas Hilâl-i Ahmer Hastanesi Başhekimi Server Kâmil Bey de bulunmaktaydı. Server Kâmil Bey, III. Ordunun talebi⁹⁰ ve Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Genel Merkezi'nin uygun görmesi üzerine III. Ordu Sıhhiye Riyaseti Vekâleti'ne tayin edilmişti⁹¹. Bunun üzerine Server Kâmil Bey 2 Nisan 1917'de III. Ordu Genel Karargâhı'nın bulunduğu Suşehri'ne doğru yola çıkarken Sivas Hilâl-i Ahmer Hastanesi Başhekimliği Vekâletini de geçici olarak idare memuru Hasan Tahsin Bey'e bırakmıştı⁹².

84 *Hilal-i Ahmer İcraat Raporları 1914-1928*, s. 13.

85 KA, 92/ 1, 6 Kânunuevvel 1333 (Aralık 1917).

86 KA, 92/ 1, lef: 1, (t.y.).

87 KA, 315/ 127, 3 Kânunusani 1332 (16 Ocak 1917).

88 KA, 325/ 298, 26 Mart 1333 (1917).

89 KA, 325/ 379, 28 Mayıs 1333 (1917).

90 KA, 714/ 68, 31 Mart 1333 (1917).

91 KA, 325/ 394, 1 Nisan 1333 (1917).

92 KA, 325/ 388, 1 Nisan 1333 (1917).

görsel

Akademik
Bakış

177

Cilt 17
Sayı 33
Kış 2023

Server Kâmil Bey'den sonra Sivas Hilâl-i Ahmer Hastanesi çalışanlarının III. Ordu bünyesinde geçici olarak istihdam edilmeleri devam etmişti. Bu kez Tabip Bakteriolog Yüzbaşı Alâattin Efendi Ocak 1918'de geçici olarak III. Ordu Sıhhiye Riyaseti Sefaretliği'ne tayin edilmişti⁹³. Geçici görevlendirmelerin dışında Eylül 1917'de ise Sivas Hastanesi eczacısı Zihni Efendi, Kayseri Zincidere Hilâl-i Ahmer Nekahethanesi İdare Memurluğuna tayin edilmişti⁹⁴.

Sivas Sıhhiye Müdüriyeti'nin de Sivas Hilâl-i Ahmer Hastanesi etibba (doktor) aileleri için yardımda bulunduğu olmuştur. Bu şekilde Sivas Sıhhiye Müdüriyetinden hastane idaresine Ocak 1918'de 244 kuruş⁹⁵, Şubat 1918'de ise 165 kuruş gönderilmiştir⁹⁶.

Sivas Hilâl-i Ahmer Hastanesi çalışmalarından dolayı takdir de edilmekteydi. Nitekim III. Ordu Menzil Müfettişliği Sertabibi Fahri Bey, Mayıs 1917'de ikinci mıntıkadaki sıhhi müesseseleri teftişleri esnasında özellikle Sivas Hastanelerindeki mesai ve düzenli işlemleri daha bariz bir surette görerek sağlık çalışanlarına teşekkürlerini arz etmiştir⁹⁷. Ayrıca Doktor Server Kâmil Bey, III. Ordu Sıhhiye Reis Vekilliği görevindeyken Sivas Hilâl-i Ahmer Hastanesi'nin faaliyetlerini de çok yakından takip etmekteydi. Server Kâmil Bey, hastanede çok gayret eden ve liyakat gösterenlerin harp madalyalarıyla ödüllendirilmelerini istemiştir⁹⁸. Bunun dışında Hilâl-i Ahmer Cemiyeti de Sivas Hilâl-i Ahmer Hastanesi'ne gönderdiği 27 Aralık 1917 tarihli bir telgrafla hastane heyetinin hizmetlerini takdir etmiştir. Hastane Sertabibi Doktor Server Kâmil de 2 Ocak 1918 tarihli bir yazı ile hastane heyeti adına Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'ne teşekkürlerini arz etmiştir.⁹⁹

Sivas Çiçek Aşısı Dârü'l-İstihzarı (Aşihane) ve Dâü'l-Kelb (Kuduz) Tedavihanesi

1917 yılı başlarında Sıhhiye Müdür-i Umumisi (Genel Müdür) Dr. Adnan (Adıvar) kış döneminde alınan önlemleri incelemek amacıyla III. Ordu bölgesinde bir teftişte bulunmuştu. III. Ordu Sıhhiye Reisi Tevfik Salim (Sağlam) Bey'in de eşlik ettiği bu teftiş sonucunda bulaşıcı hastalıklarla mücadele etmek için Sivas'ta yeni bir Çiçek Aşısı Dârü'l-İstihzarı (Aşihane) ve Dâü'l-Kelb (Kuduz) Tedavihanesi'ne ihtiyaç olduğu ortaya çıkmıştı. Sivas'ta böyle bir müessesenin kurulmak istenmesinin nedenleri Sivas'ın Anadolu merkezinde bulunması ve doğu yörelerinde meydana gelen kuduz vakalarının İstanbul'daki tedavi kuruluşlarına ulaştırılmasındaki zorluklardı. Müessesenin aynı zamanda bakteriyoloji ihtiyaçlarına cevap veren bir yapıda olması da planlanmıştı. Müessesenin binası olarak da Ceditkebir (Bezirci) Mahalle-

93 KA, 864/ 24, 16 Kânunusani 1334 (Ocak 1918).

94 KA, 44/ 203, 10 Eylül 1333 (1917).

95 KA, 864/ 7, 2 Kânunusani 1334 (Ocak 1918).

96 KA, 864/ 50, 4 Şubat 1334 (1918).

97 KA, 325/ 571, 20 Mayıs 1333 (1917).

98 KA, 325/ 566, 19 Temmuz 1333 (1917).

99 KA, 864/ 4, 2 Kânunusani 1334 (Ocak 1918).

si'nde iki katlı ve on beş odası bulunan bir Ermeni evi belirlenmişti¹⁰⁰.

Bu Ermeni evinin geçici olarak kullanıldığı veya hiç kullanılmadığı görülmektedir. Çünkü 1917 Mart ayında yeni bir Çiçek Aşısı Darü'l-İstihzarı ve Dâü'l-Kelb Tedavihanesi binasının inşaatına başlanmıştır. Fakat bu inşaat savaş şartları, ödeneğin zamanında ve yeteri kadar gelmemesi nedeniyle yavaş ilerlemektedir. Sivas Hilâl-i Ahmer Hastanesi Sertabibi Doktor Server Kâmil Bey, İstanbul Hilâl-i Ahmer Riyaseti'ne gönderdiği 1 Nisan 1917 tarihli yazıda bu zorluklar üzerinde durduktan sonra o ana kadar inşaatına 200 liraya yakın bir meblağ harcanan Aşihane ile Dâü'l-Kelb Tedavihanesi'nin on güne kadar tamamlanmasının umulduğunu belirtmiştir¹⁰¹. Bu süreçte Üçüncü Ordu Sıhhiye Reis Vekili görevine getirilen Server Kâmil Bey¹⁰², bu kez Sivas Hilâl-i Ahmer Hastanesi Sertabipliği Vekâleti'ne 6 Nisan'da gönderdiği telgrafta Dâü'l-Kelb Tedavihanesi işlerinin pek ağır gittiğini belirterek inşaatın on güne kadar son bulmaması durumunda sertabibi görevinden azledeceğini ifade etmiştir¹⁰³. Server Kâmil Bey'in bu tehditkâr sözleri aslında savaş ortamında artık bir saniye bile beklenilmeye tahammülün olmadığını da ortaya koymaktaydı.

Server Kâmil Bey'in önerdiği 10 gün içerisinde değil ancak 25 gün içinde Dâü'l-Kelb (Kuduz) Tedavihanesi ve Çiçek Aşısı Dârü'l-İstihzarının (Aşihane) açıldığını görmekteyiz. Resmî açılışa vali, askerî ve mülkî memurlar ile şehir halkı katılmıştı. Artık Sivas'ta Hilâl-i Ahmer Cemiyeti bünyesinde çiçek aşısı üretilmeye başlanmıştır¹⁰⁴. Dâü'l-Kelb Tedavihanesi ve Çiçek Aşısı Darü'l-İstihzarı denilen bu müessesenin özellikle orduda kuduz vakalarının artması üzerine Sivas Hilâl-i Ahmer Hastanesi Sıhhi Heyeti aracılığıyla Hilâl-i Ahmer Cemiyeti ve Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesi tarafından ortaklaşa tesis edildiği görülmektedir¹⁰⁵. Müessese, ordunun ve Hilâl-i Ahmerin yardımıyla 31.237 kuruşluk bir masraf yapılarak meydana getirilmişti. Müessesenin başına ise Dr. Asım Bey getirilmişti¹⁰⁶. Aşı müstahzarı (hazırlayıcısı) olarak da Hamdi Efendi ilave memuriyet olarak 150 kuruş maaşla tayin edilmişti¹⁰⁷. Dr. Asım Bey ve Hamdi Efendi'nin dışında 4 aşı memuru, 1 hademe ve 1 güvenlik memuru daha müessesede görev yapmaktaydı. İlerleyen dönemde Müdüriyet-i Umumiye'den gönderilen Dr. İsrail Efendi Sivas'a geleerek aşı hazırlama vazifesine başlamıştır. Bu görevlilerin aylık maaş miktarı ise 2.650 kuruştur. Aşihanenin 1917'de ki toplam masrafı ise yaklaşık 16.000 kuruşu bulmuştur¹⁰⁸.

1917 Mayıs ayı ortalarında hâlâ III. Ordu Sıhhiye Reis Vekili olarak

100 Aksu, *a.g.m.*, s. 261.

101 KA, 325/ 389, 1 Nisan 1333 (1917).

102 KA, 325/ 394, 1 Nisan 1333 (1917).

103 KA, 325/ 412, 6 Nisan 1333 (1917).

104 KA, 587/ 196, 9 Mayıs 1333 (1917).

105 *Hilal-i Ahmer İcraat Raporları 1914-1928*, s. 13.

106 Aksu, *a.g.m.*, s. 261.

107 KA, 325/ 592, 25 Mayıs 1333 (1917).

108 Sağlam, *a.g.e.*, s. 301.

Aş

Akademik
Bakış

179

Cilt 17
Sayı 33
Kış 2023

görev yapan Server Kâmil Bey, Sivas Hilâl-i Ahmer Hastanesi Sertabibi Asım Bey'e gönderdiği 14 Mayıs tarihli yazıda şimdiye kadar ne kadar çiçek aşısı çıkarılabildiğinin ve kaç günde ne kadar verilebileceğinin süratle bildirilmesini istemektedir¹⁰⁹. Bu süre zarfında Sivas Aşı Dârü'l-İstihzarında ne kadar çiçek aşısı üretildiğine dair bilgiler bulunmasa da Server Kâmil'in bu bilgi talebi aşı üretim işlerinin sıkı takip edildiğini göstermekteydi. 1917 Haziran ayından itibaren 1917'nin sonuna kadar aylık olarak üretilen çiçek aşısı miktarları ise şu şekildedir:

Haziran	44.200
Temmuz	176.350
Ağustos	33.500
Eylül	196.065
Ekim	183.460
Kasım	74.135
Aralık	134.110
Toplam	841.820¹¹⁰

Tablodan da görüldüğü üzere Sivas Aşı Dârü'l-İstihzarı'nda 1917'nin son 7 ayında 841.820 kişilik çiçek aşısı üretilmiştir. Bazı aylarda aşısı üretiminin ise 200.000'lere kadar çıktığı görülmektedir.

Sivas Aşıhanesi'nde sadece ordu için 1.169.810 kişilik çiçek aşısı üretilmiştir¹¹¹. Sivil halka ise bir kısmı İstanbul'dan gönderilenler de dâhil olmak üzere Sivas vilayeti dâhilinde 532.685 kişiye çiçek aşısı yapılmıştır. Bu, o sırada 1.042.000 nüfusu olan Sivas'taki halkın %51'ine çiçek aşısı yapıldığı anlamına gelmektedir¹¹². Bu sayıyı dikkat bir hadisedir.

Sivas Daü'l-Kelb Tedavihanesi hakkında yeterli bilgi elde edilememiştir. Daha önce belirtildiği üzere Daü'l-Kelb Tedavihanesi de Çiçek Aşısı Darü'l-İstihzarı ile birlikte Mayıs 1917'de açılarak faaliyete başlamıştı. Daü'l-Kelb Tedavihanesi'ne iâşesi hastaneden sağlanmak üzere 20 yatak konulmuştu. Kuduz hastalığı ile ilgili Sivas'ta yapılan bu çalışmalarla doğu yörelerinde kuduz hastalığına yakalananların tedavi için İstanbul'a kadar

109 KA, 325/ 535, 14 Mayıs 1333 (1917).

110 Sağlık, a.g.e.,s. 301.

111 *Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Cephesi'nde Sağlık Hizmetleri*, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2011, s. 81.

112 Sağlık, a.g.e.,s. 118, 307.

gönderilmesine gerek kalmamıştır¹¹³. İlerleyen süreçte bu müessesenin daha işlevsel hale gelmesi için Dersaadet Daü'l-Kelb Müdürü Dr. Haim Naum Bey Sivas'a gönderilmiştir. Müessesede Haziran 1917'den itibaren yılsonuna kadar 7 aylık süreçte 87 adet hasta kuduz tedavisi görmüştür. Bu hastalardan birisi de vefat etmiştir¹¹⁴.

Sivas Daü'l-Kelb Tedavihanesi çevre şehirlerin de kuduz hastalıklarına tedavisine cevap vermekteydi. Mesela 25 Ağustos 1917'de Canik Sancağı Mutasarrıfı Mehmet Raşit tarafından Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen yazıda kuduz köpek tarafından ısırıldığı anlaşılan üç çocuğun Sivas'ta açılan Dâü'l-Kelb Tedavihanesi'ne gönderildiği bildirilmekteydi.¹¹⁵ Sivas Dâü'l-Kelb Tedavihanesi'ne tedavi için gönderilenlerden biri de Ba'lebek ahalisinden İskender'di. İskender, Dördüncü Ordu Kumandanlığının emir ve tensibi üzerine Yozgat'a sevk edilmiş biriydi. Burada bir kuduz köpek tarafından ısırılmıştı ve mahallî tabip tarafından tedavi için Sivas Dâü'l-Kelb Tedavihanesi'ne gönderilmesine lüzum görülüyordu. Yozgat Mutasarrıflığı bir yazısında bu durumu Ankara Valiliğine bildirmişti ve Ankara Valiliği'nden verilen cevapta İskender'in kuduz köpek tarafından ısırıldığına kanaat getirilirse tedavisinden sonra iade edilmek üzere Sivas Dâü'l-Kelb Tedavihanesi'ne gönderilmesi uygun bulunuyordu. Ankara Valiliği malumat vermek amacıyla bu hadiseden 1 Ocak 1918'de Dâhiliye Nezareti'ni de haberdar etmişti¹¹⁶.

Sivas Çiçek Aşısı Dârü'l-İstihzarı Sivas, Harput, Erzurum, hatta Diyarbakır ve Bitlis vilayetleriyle Kayseri Sancağı'nın aşı ihtiyacına cevap vermiştir. Sivas Dâü'l-Kelb Tedavihanesi ise Sivas, Harput vilayetleriyle Erzurum Vilayeti'nin batı kısmı ve Kayseri Sancağı'nın ihtiyacını karşılamaya kifayet etmektedir¹¹⁷.

Sivas Hilâl-i Ahmer Hastanesi'nin Samsun'a Nakledilmesi ve Diğer Kurumların Durumu

1917 Mart ve Kasım aylarında meydana gelen Rus ihtilalleri neticesinde Türk-Rus cephesinde savaş durma noktasına gelmişti. Nitekim Aralık 1917'de mütarekeler de imzalanınca Türk-Rus Savaşı sona ermişti. İşte bu sıralarda Sivas Hilâl-i Ahmer Hastanesi'nin yatak adedinin yüze indirilmesi gündeme gelmişti. III. Ordu Sıhhiye Reisi Tevfik Salim Bey, Harbiye Nezareti Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyyesi'ne gönderdiği 28 Ocak 1918 tarihli yazıda Hastanenin şimdilik yüz yatağa indirilmesinin uygun olmadığını, gelecekte ordunun ileri hareketi hâlinde Hilâl-i Ahmer Hastanelerini ileri almak istemediğini belirtmiştir. Bu yazıdan Sivas Hilâl-i Ahmer Hastanesi Sertabibi Server Kâmil Bey de haberdar edilmişti¹¹⁸.

113 *Hilal-i Ahmer İcraat Raporları 1914-1928*, s. 13.

114 Sağlam, *a.g.e.*, s. 301-302.

115 BOA, DH.ŞFR, D: 561, G: 76, 25 Ağustos 1333 (1917).

116 BOA, DH.EUM.KLU, D: 13, G: 7, 1 Kanunusani 1334 (Ocak 1918).

117 Sağlam, *s.g.e.*, s. 302.

118 KA, 864/ 39, 28 Kânunusani 1334 (Ocak 1918).

görsel

Akademik
Bakış

181

Cilt 17
Sayı 33
Kış 2023

12 Şubat 1918 tarihinden itibaren Kafkas Cephesi'nde Türk ileri harekâtının başlaması üzerine ise Sivas Hilâl-i Ahmer Hastanesi'nin Samsun'a nakledilmesi kararlaştırılmıştı. Hastanenin buraya nakledilmesindeki amaç sahilden yapılacak Türk ileri harekâtındaki askerlerdeki yaralı ve hastalara daha kolaylıkla yardımcı olunmasıydı¹¹⁹. Hastaneye ait malzeme ve sağlık memurlarının Samsun'a ulaşmaları için de gerekli nakliye vasıtaları tahsis edilmişti¹²⁰. Sivas Hilâl-i Ahmer Hastanesi Samsun'a nakli mümkün olmayan malzemeleri ise Sivas'ta Mütenevvia Hastanesi'ne bırakmıştı¹²¹. Sivas Hilâl-i Ahmer Hastanesi Sertabibi Server Kâmil ile hastane heyetinin ise 21 Mart 1918'de Samsun'a vardıkları görülmektedir¹²². Hastane artık Samsun'da görevini ifa etmeye devam edecekti.

Sivas Hilâl-i Ahmer Hastanesi'nin Samsun'a nakledilmesinden sonra Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin Sivas'taki faaliyetlerinde eskiye nazaran bir durgunluk yaşanmıştı. Ancak Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin 1917'de Sivas'ta tesis ettiği Çiçek Aşısı Darü'l-İstihzarı (Aşihane); I. Dünya Savaşı sırasında, Milli Mücadele Dönemi'nde ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında Sivas'ta faaliyetlerine devam etmiştir. 1928 yılında Ankara'da Hıfzıssıhha müessesesinin kurulmasından sonra bu kurum da Ankara'ya taşınmıştır. 1917 yılında Sivas'ta faaliyete başlayan bu müessese 1928 yılına kadar Türkiye'nin en büyük aşı üretim merkezlerinden birisi olarak faaliyet göstermiştir. Dâü'l-Kelb (Kuduz) Tedavihanesi bölümü ise 1940'lı yıllara kadar çalışmalarını devam ettirmiştir¹²³.

Sonuç

1914'ün başlarından itibaren Sivas Vilayetine bağlı bir kaza olan Aziziye'de Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin faaliyetlerinden bahsedilebilir. Ancak Sivas merkezde Hilâl-i Ahmer Şubesi'nin I. Dünya Savaşı başlamasından hemen sonra Vali Muammer Bey'in çabalarıyla Kasım 1914'te kurulduğu görülmektedir. Merkez şubenin kurulmasından sonra kazalardaki teşkilatlanma daha da hızlanmıştır. Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin Osmanlı Devleti'ndeki şubeleşmesi II. Meşrutiyet'in ilanı, Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı'nda olmak üzere üç dönemde daha hızlı bir şekilde gerçekleşmiştir. Sivas'ta ise I. Dünya Savaşı döneminde bu şubeleşme meydana gelmiştir. Bunun en önemli nedeni Sivas'ın Kafkas Cephesi'nin hemen gerisinde çok önemli bir noktada olmasından kaynaklanmaktaydı.

Sivas Hilâl-i Ahmer Şubesi'nin kurucu üyeleri arasında diğer vilayetlerdeki şubeler ile paralel olarak başta vali, kaymakam, jandarma komutanı olmak üzere üst düzey memurlar bulunmaktaydı. Ancak 1911'den itibaren kurulan diğer vilayetlerdeki şubelerdeki Gayrimüslim unsurların sayısıyla kıyaslandığında Sivas Hilâl-i Ahmer Şubesi'nin kurucu üyeleri arasında bu

119 *Hilal-i Ahmer İcraat Raporları 1914-1928*, s. 13.

120 *Doğu Cephesi'nde Sağlık Hizmetleri*, s. 50.

121 KA, 864/ 92, 31 Mayıs 1334 (1918).

122 KA, 864/ 106, 21 Mart 1334 (1918).

123 Aksu, *a.g.m.*, s. 262-263.

sayının daha az olduğu görülecektir. Bunun en önemli nedeni olarak Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasını takip eden süreçteki Ermeni isyanları ve bunun sonucunda gerçekleşen tehcir kanunu ile Ermenilerin bölgeden uzaklaştırılmış olması söylenebilir. Ancak böyle bir ortamda gayrimüslimlerin de şubenin kurucu üyeleri arasında yer alması dikkat çekici bir durumdur.

I. Dünya Savaşı süresinde Sivas'taki Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin faaliyetlerini Kafkasya Cephesi'ndeki gelişmeler doğrudan etkilemiştir. Cephe açılır açılmaz Sivas'ta da bir Hilâl-i Ahmer Hastanesi açılmıştır. Bu hastane 1916'nın ortalarına kadar Kafkas Cephesi'ndeki yaralı ve hasta askerlerle sivil halkı tedavi etmiştir. 1916'nın şubat ayından itibaren Kafkas Cephesi'nde Trabzon, Erzurum ve Erzincan'ın işgali üzerine bu bölgelerdeki diğer sağlık kuruluşları gibi Hilâl-i Ahmer İmdat Heyeti de hastanesiyle birlikte Sivas'a gelmiştir. Artık bu tarihten itibaren Sivas, 4.000 kişilik yatak kapasitesi ile Kafkas Cephesi'nin sağlık üssü olmuştur. Bu süreçte aynı zamanda Erzurum'da bulunan Aşı Dârü'l-İstihzarı (laboratuvarı) da Sivas'a nakledilmiş ve kolera, dizanteri, tifo ve lekeli humma (tifüs) aşuları üretilmeye başlanmıştır. Bu kurumların dışında Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Sivas'ta Mayıs 1917'de Çiçek Aşısı Dârü'l-İstihzarı (Aşihane) ve Dâü'l-Kelb (Kuduz) Tedavihanesi kurarak hem çiçek hem de kuduz ile etkin mücadele de bulunmaya çalışmıştır. Böylece Sivas adeta bölgenin aşı üretim ve kuduz hastalıklarının tedavisi merkezi haline gelmiştir. Aşihane- de sadece ordu için 1 milyondan fazla çiçek aşısının üretildiğini söylemek bu kurumların önemini ortaya koyması açısından yeterlidir. Ayrıca Sivas Hilâl-i Ahmer Hastaneleri Başhekimi Bakteriyolog Server Kâmil Bey'in de bu süreci iyi bir şekilde idare ettiğini ifade etmek yerinde olacaktır.

Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, kurumlarıyla sadece ordunun ihtiyacını görmemiş, savaş ortamında Sivas'a gelen on binlerce mültecinin sağlık ve işe meseleleriyle ilgilenmiş yetim çocuklar için eytamhane inşa ederek onların korunmasını sağlamıştır. Ayrıca Sivas'ta ahalide ortaya çıkan başta lekeli humma, kolera ve çiçek gibi bulaşıcı hastalıklarla mücadelede Cemiyet yine ön plana çıkmış, yüzbinlerce kişiye yakalandıkları hastalıklarla ilgili aşılarını yapmıştır. Bunların dışında Sivas Esir Kampı'nda tutulan esirlerle ilgili sağlık ve diğer meselelerle yine Hilâl-i Ahmer Cemiyeti ilgilenmiştir.

1918'de Kafkasya Cephesi'ndeki gelişmeler bu kez Sivas'ın sıhhi açıdan önemini azaltacaktır. Nitekim Şubat 1918'de Kafkas Cephesi'nde Türk ileri harekâtının başlamasıyla Sivas Hilâl-i Ahmer Hastanesi Samsun'a nakledilmiştir. Bu olay ile Hilâl-i Ahmer Cemiyetinin Sivas'taki etkinliği eskiye nispetle azalmıştır. Ancak Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin tesis ettiği Çiçek Aşısı Darü'l-İstihzarı ve Dâü'l-keleb Tedavihanesi, hastanenin Samsun'a naklinden sonraki süreçte de faaliyetlerini sürdürmüştür. 1928'de Ankara'da Hıfzıssıhha müessesesi kurulunca Çiçek Aşısı Darü'l-İstihzarı da Ankara'ya nakledilmiştir. Yine Dâü'l-Kelb Tedavihanesi'nin de 1940'lı yıllara kadar Sivas'ta faal olduğu görülmektedir.

görsel

I. Dünya Savaşı'nda işgal edilmeyen bir şehir olan Sivas'ta Hilâl-i Ahmer Cemiyeti; hastane, aşı üretim tesisleri ve kuduz tedavihanesi gibi kurumlar ile yoğun bir çalışma göstererek hem ordunun hem de bölge insanların ihtiyaçlarına cevap vermeye çalışmıştır. Ayrıca Türkiye Cumhuriyeti'nin en önemli aşı üretim merkezi olan Hıfzıssıhha Enstitüsü'nün temelini de I. Dünya Savaşı sırasında Sivas'ta kurulan Hilâl-i Ahmer Aşihanesi'ndeki tecrübeler ile atıldığı vurgulanmalıdır.

Kaynaklar

Arşivler

Kızılây Arşivi (KA)

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA) Belgeleri

Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Kalem-i Umumi (DH.EUM.KLU)

Dahiliye Nezareti Şifre Kalemi (DH.ŞFR)

Hariciye Siyasi Kalemi (HR.SYS)

Salname, Rapor ve Süreli Yayınlar

Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Salnamesi (1329-1331), Matbaa-i Ahmet İhsan ve Şürekâsı, İstanbul, (t.y).

Osmanlı Hilâl-i Ahmer Mecmuası, 15 Teşrinisani 1337/Kasım 1921, Sayı: 3.

Türkiye Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Merkez-i Umumisi Tarafından 1339 Senesi Hilâl-i Ahmer Meclis-i Umumisine Takdim Edilen (1335- 1338) Dört Senelik Devreye Ait Rapor, Matbaa-i Ahmed İhsan ve Şürekâsı, İstanbul 1339.

Kitap, Makale ve Tezler

ADA, Hüsnü, *İlk Modern Osmanlı Sivil Toplum Örgütü: Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti (1868-1911)*, Timaş Yayınları, İstanbul 2021.

ADA, Hüsnü, *Osmanlı Devletinin Hizmetinde İlk Modern Osmanlı Sivil Toplum Örgütü: Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti (1868-1911)*, Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2011.

AKKOR, Mahmut, *I. Dünya Savaşı'nda Anadolu'daki İngiliz Esirleri ve Esir Kampları Kralın Eser Askerleri*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2019.

AKSU, Murat, "Sivas Telkhihanesi ve Çiçek Aşısı Üretim Tesisi", *VIII. Türk Tıp Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler, (16-18 Haziran 2004, Sivas-Divriği)*, edit. Nil Sarı-Ayşegül D. Erdemir, İstanbul 2006, s. 259-264.

ARSLAN, Nebahat Oran, *Birinci Dünya Savaşında Türkiye'deki Rus Savaş Esirleri*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2008.

Besim Ömer, *Hanımefendilere Hilâl-i Ahmer'e Dair Konferans*, Ahmet İhsan ve Şürekâsı Matbaacılık Osmanlı Şirketi, İstanbul 1330.

Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi: Kafkas Cephesi 3 üncü Ordu Harekâtı, c. II/2, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1993.

Birinci Dünya Savaşında Doğu Cephesi'nde Sağlık Hizmetleri, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2011.

ÇAPA, Mesut, *Kızılây (Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti (1914-1925)*, Türkiye Kızılây Derneği Yayınları, Ankara 2009.

İLTER, Aziz Samih, *Birinci Dünya Savaşında Kafkas Cephesi Hatıraları*, yay.haz. Zekeriya Türkmen, Elmas Çelik, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2007.

KARATEPE, Mustafa, "I. Dünya Savaşında Kafkas Cephesinde Tifisle Mücadele", *Yeni Tıp Ta-*

görsel

rihi Araştırmaları, Sayı: 8, 2002, ss. 107-162.

KESBİÇ, Kerem, *Kadıköy Hilâl-i Ahmer Cemiyeti (1912-1922)*, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Zonguldak 2019.

KIRAN, Kemal, Çorum'da Hilâl-i Ahmer Cemiyeti (1912-1932), Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Zonguldak 2019.

Osmanlı'dan Cumhuriyete Hilâl-i Ahmer İcraat Raporları (1914-1928), yay.haz. Murat Uluğtekin, M..Gül Uluğtekin, Türkiye Kızılay Derneği Yayınları, Ankara 2013.

ÖĞÜN, Tuncay, *Unutulmuş Bir Göç Trajedisi Vilayât-ı Şarkîye Mültecileri (1915-1923)*, Babil Yayıncılık, Ankara 2004.

ÖZBAY, Kemal, *Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri*, 1. Cilt, Yörük Basımevi, İstanbul 1976

ÖZBAY, Kemal, *Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri*, 3. Cilt, 2. Kitap, Yörük Basımevi, İstanbul 1981.

ÖZER, Sevilay, "I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nde Tifüs (Lekeli Humma) Salgını", *Bellekten*, C. 80, no. 287, Nisan 2016, s. 219-260.

POLAT, Mehmet, "*Hilâl-i Ahmer Teşkilatının Kuruluşu ve Teşkilatlanması*", Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 2007.

SAĞLAM, Tevfik, *Büyük Harpte 3. Orduda Sıhhi Hizmet*, Askerî Matbaa, İstanbul 1941.

SARI, Buket, "*Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Antalya Şubesi'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri*", Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uşak 2010.

SARI, Mustafa, "Millî Mücadele ve Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin Amasya'daki Faaliyetleri (1919-1925)" 9. *Uluslararası Atatürk Kongresi, 12-15 Kasım 2019*, Amasya, 2021, s. 1453-1481.

SARI, Mustafa, *İzmit'te Hilâl-i Ahmer Cemiyeti (1911-1925)*, Babıalî Kültür Yayıncılığı, İstanbul 2016.

Server Kâmil, *Kafkas Cephe-i Harbinde Lekeli Humma*, Matbaa-i Vilâyet, Sivas, 1333 [1917].

SÖĞÜTDERE, Tuğba, *Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Kütahya Şubesi'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uşak 2012.

ÜÇER, Müjgân, "1900 Yılından Cumhuriyet'e Sivas'ta Tıbbî Kuruluşlar", *Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları*, Sayı: 17, Yıl: 2011, s. 31-42

YILDIRIM, Cevriye, "*Hilâl-i Ahmer (Kızılay) Cemiyeti İzmir Merkezi'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri (1911-1945)*", Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uşak 2013.

ZENGİN, Rifat, *Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin Ertuğrul Sancağı'ndaki Faaliyetleri (1912-1930)*, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Bilecik 2020.

Extended Abstract

The Red Crescent Society in the Ottoman Empire was established on 11 June 1868 with the efforts of Colonel Doctor Abdullah Beg. The Society, which remained idle during the period of Abdulhamid II, was revived after the declaration of the Constitutional Monarchy. Following this, the Red Crescent entered a rapid organizational process in almost all cities of the Ottoman country. World War I was an important step in the organization of the society. The Sivas Red Crescent Society was also established in this process.

The Sivas Branch of Red Crescent Society was established in November 1914 by the efforts of Sivas Governor Muammer Beg. Then, the Society started its activities by establishing branches in the districts of Kangal, Tokat, Reşadiye, Niksar, Erbaa, Zile, Zara, Yıldızeli (Yenihan)

görsel

Akademik
Bakış

185

Cilt 17

Sayı 33

Kış 2023

within the Sivas Province. State officials such as the governor, district governor, gendarmerie commander, health director assumed important duties in the organization of the society both in the central branch of Sivas and in the districts. Apart from this, there were no non-Muslim elements among the founders and members of the branches compared to other branches established between 1911-1914. The most important reason for this was the Armenian revolts during the First World War and the expulsion of the Armenians from the city in accordance with the Law on Dispatch and Settlement in the following period.

During the First World War, the Red Crescent Hospital was the basis of the activities of the Red Crescent Society in Sivas. It was established on December 1, 1914, in the first days of the First World War. The fact that Sivas was just behind the Caucasian Front is one of the most important reasons for the establishment of this hospital. Until the end of 1915, Sivas Red Crescent Branch spent approximately 560 liras for the hospital. Approximately 1,000 patients were treated at Sivas Red Crescent Hospital until the end of 1915. Typhus, dysentery and bronchitis were leading among these diseases.

Changes in the Caucasian Front also directly affected the activities of the Red Crescent Society in Sivas. With the occupation of cities such as Trabzon, Erzurum and Erzincan by the Russians from the beginning of 1916, the health institutions in these places were transferred to Sivas. Thus, Sivas has become the most important health base of the 3th Army. Especially, Erzurum Red Crescent Hospital headed by Server Kamil Beg, and Vaccine Laboratory, achieved significant success in Sivas. In the Vaccine Laboratory, cholera, dysentery, typhoid and typhus vaccines were produced for the military and civilian population. Apart from these, due to the need, the Smallpox Vaccine Laboratory and the Rabies Treatment Centre were opened in Sivas in May 1917. By the end of 1917, approximately 850,000 vaccines were produced in the Smallpox Vaccine Laboratory. In the same period, 87 patients were treated in the Rabies Treatment Centre.

The developments in the Caucasus Front in 1918 reduced the importance of Sivas in terms of health. With the start of the Turkish forward operation in the Caucasus Front in February 1918, Sivas Red Crescent Hospital was transferred to Samsun. With this event, the Red Crescent Society lost its effectiveness in Sivas. However, the Smallpox Vaccine Laboratory and the Rabies Treatment Centre, continued its activities in Sivas during the National Struggle and the Republican period.

In Sivas, a city that was not occupied during World War I, the Red Crescent Society tried to respond to the needs of both the army and the people of the region by working intensively with institutions such as hospitals, vaccine production laboratories and rabies treatment centre.

görsel

Inevitable Choice for Survival: The Last Ottoman Grand Strategy

Mevcudiyetini Koruma Adına Nihai Çare: Son Dönem Osmanlı Grand Stratejisi

Murat TOMAN* - Fikrettin YAVUZ**

Abstract

Today most scholar in the field, defines the concept of grand strategy as the allocation of a state's resources to meet its main objectives. In history no exceptions all states had guiding strategy to grow, exist or survive within the international environment. Even though Ottoman Empire like all other ones in history, had never used the grand strategy term to define their overall purpose, most empire's rulers set main objectives, established priorities, allocate resources and followed long term systemic plans in order to establish regional/global supremacy from fourteenth and eighteenth century successfully. However, their political/military/financial supremacy faded away when they were not able to renew the existing grand strategy according to the shifting international environment during the eighteenth century. This study examines the Ottoman's new revised grand strategy had emerged during the first half of the nineteenth century in order to secure the survival of empire. Within historical context, this paper designed to discuss Mahmud II's innovative and visionary grand strategic approach in detail. While doing it this study overall linked the centralization, westernization, Ottomanization and the balance of power policy in foreign affairs as the main component of renewed grand strategy. Last but not least this study presents an analysis of the attempt to reshape the empire's late period grand strategy aim to outmanoeuvre stronger rivals in an anarchic international order shaped by European great powers.

Key Words: Grand Strategy, Balance of Power, Ottomanism, Centralization, Modernization, Mahmud II.

Öz

Günümüzde grand strateji kavramını konunun uzmanları, bir devletin kaynaklarını ana hedefe/stratejiye ulaşmak için kullanması olarak tanımlamaktadır. Tarihte istisnasız tüm devletler, büyümek, mevcudiyetlerini devam ettirmek veya yıkılmamak için rehber olarak nitelendirilebilecek grand stratejiler takip etmiştir. Osmanlı İmparatorluğu tarihteki diğer imparatorluk ve devletler gibi grand stratejiye sahipti ancak Osmanlılar devletin ana amaçları, politikaları veya stratejileri olarak tanımlanan bu kavramı hiçbir zaman kullanmamıştı. Bununla birlikte Osmanlılar, grand strateji yaklaşımı bağlamında değerlendirilen uzun vadeli ana stratejileri, politikaları ve öncelikleri, bölgesel/küresel güç olma adına on dördüncü ve on sekizinci yüzyıllar arasında başarıyla uygulamaya koymuştur. Fakat, değişmekte olan

Makale Geliş Tarihi: 21.06.2022. Makale Kabul Tarihi: 20.11.2023.

Araştırma Makalesi / Künye: TOMAN, Murat – YAVUZ, Fikrettin, "Inevitable Choice for Survival: The Last Ottoman Grand Strategy", Gazi Akademik Bakış Dergisi (GABD), Sayı: 33, Cilt: 17, Aralık 2023, s. 187-206.

* Dr. Öğretim Üyesi, Hitit Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, E-mail: murattoman@hitit.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-4698-7520.

** Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, E-mail: fyavuz@sakarya.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-3161-457X.

Gazi

Akademik
Bakış

187

Cilt 17
Sayı 33
Kış 2023

küresel dinamiklere uygun bir şekilde grand stratejisini revize edememesi neticesinde, imparatorluk on sekizinci yüzyılda sahip olduğu siyasi, askeri ve finansal üstünlüğü kaybetmiştir. Bu çalışma, Osmanlı'nın yıkılma tehlikesiyle karşı karşıya kaldığı on dokuzuncu yüzyılın ilk yarısında ortaya çıkan ve imparatorluğun bekasını güvence altına almayı hedefleyen yeni grand stratejiyi analiz etmektedir. Bu çalışma tarihsel süreç içerisinde II. Mahmut'un grand strateji olarak kabul edilebilecek yaklaşımını detaylı bir şekilde ele almaktadır. Bunu yaparken aynı zamanda Sultan tarafından uygulamaya konulan merkeziyetçi, batıcı, millî kimlik odaklı politikalar ve dış politikada güçler dengesi politikası irdelenmiş ve bu unsurlar yenilenen grand stratejinin öğeleri olarak tespit edilmiştir. Son olarak bu çalışma Avrupa'nın büyük güçleri tarafından şekillendirilen anarşik bir uluslararası düzende, imparatorluğun daha güçlü rakiplerini alt etmeyi amaçlayan geç dönem Osmanlı grand stratejisinin anlaşılmasına katkı yapmayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Grand Strateji, Güçler Dengesi, Osmanlılık, Merkeziyetçilik, Batıcılık, II. Mahmud.

Introduction

As a classical empire, the Ottoman Empire, had enjoyed supremacy over the European powers for centuries by implementing an overreaching grand strategy in order to sustain territorial expansion from fourteenth and eighteenth centuries. However, at the outset of the eighteenth century, the empire lost superiority over the European powers due to internal and external factors.¹ In particular, Russian Empire, emerged as a threatening rival given its grand strategy of expansion southwards, encroaching on Ottoman territory. Russia's ambitious expansion strategy forced the empire to engage in sustained and costly battles that gravely depleted the empire's financial and human resources. Their expansion had also provoked Slavic population to revolt against the Ottomans.²

Having an intimidating and menacing enemy at the gate and dissatisfied minorities at home were not the only issues for Ottoman rulers to deal with. The empire had fundamental internal issues related to military, political social, financial and administrative domains. Ongoing increase in decentralization forced the empire to depend on local elites (ayans) that further undermined the central authority and further caused unrest among minorities. In addition, the lack of cultural and political ideals fomented unrest and despise amongst outnumbered groups. Despite few attempts to win over dissenters, the empire's policy makers had failed to understand shifting international environment.³

Ottomans had tried to strengthen military capabilities in order to overcome pressing issues throughout the eighteenth century. While they not

- 1 Vedit İnal, "The Eighteenth and Nineteenth Century Ottoman Attempts to Catch Up with Europe", *Middle Eastern Studies*, Vol: 47, No: 5, September 2011, pp. 725-756.
- 2 Mehmet Yetişgin, "The Ottoman Way of Governing Multi-Ethnic and Multi-Religious", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Cilt:4, No:21, 2007, pp. 150-151.
- 3 Robert Zens, "Provincial Powers: The Rise of Ottoman Local Notables (Ayan)", *History Studies*, Vol: 3, Issue:3, 2011, pp. 433-447.

görsel

only failed to catch up with the ongoing transitions but also failed to renew the grand strategy of the empire that would preserve territorial peace and stability. Besides, despite political, technological, social and financial reforms aimed to revitalize the empire strength, never ending competition for throne created power vacuum while European powers had been in progress. Furthermore, due to nepotism, favouritism and corruption the empire could not enact impending reforms.⁴

Royal family members had no choice to get the support of certain groups in order to keep their power. Military officials, high ranking officials and religious elites were in a position to lobby for persuading royal family members to secure their own benefits. Their impact on the empire's faith had already started to pose huge threat to the empire around the beginning of sixteenth century. They were almost in total control of state's decision around the end of eighteenth century.⁵ So indeed, the empire was under the control of those groups who were particularly not interested in any reforms target to strengthening the position of Ottoman dynasty. The situation was critical for the empire due to looming total failure.⁶ The empire needed to have a resilient and intelligent rulers or sultans to initiate change. Selim III became the fiercest one reigned from 1789 to 1807. He was one of the mighty sultans-initiated reforms and policies targeting not only the existing order but also shifting the grand strategy of the empire.⁷ However, he failed to achieve his ambitious vision in the face of intense resistance from existing power groups, again military, administrative and religious elites acted against reforms due to fear of losing their privileges. They moved against him and Selim III first lost his throne and then his life. Yet his vision for reforming the state did not come to end since his cousin Mahmud II acted smart and enacted reforms in a long period of time. Being only the sole alternative for the throne kept him alive and protect his power. He instituted wide-ranging reforms shifted the empire's grand strategy in time. It is true that he never used the grand strategy term to define his actions. He was able to reformulate the grand strategy of the empire from 1808-1839.

This study aims to analyze Selim III and Mahmud II's efforts to reform the empire in order to save it from the total failure analyzing by the grand strategic approach. It is a critical analysis of the period in the Ottoman history regarded as a decline by some scholars. The study focuses on how certain policies such as westernization, centralization, Ottomanism and balance of power could be regarded as the empire's new grand strategy. Here,

4 Walter F. Weiker, "The Ottoman Bureaucracy: Modernization and Reform", *Administrative Science Quarterly*, Vol. 13, No. 3, December 1968, pp. 457-460.

5 Kemal H. Karpat, "The Transformation of the Ottoman State, 1789-1908", *International Journal of Middle East Studies*, Vol: 3, 1972, p. 244.

6 Bernard Lewis, "Some Reflections on the Decline of the Ottoman Empire", *Studia Islamica*, No: 9, 1958, pp. 111-113.

7 Stanford J. Shaw, *Between Old and New: The Ottoman Empire Under Sultan Selim III, 1789-1807*, Harvard University Press, Cambridge, 1971, pp. 260.

görsel

Akademik
Bakış

189

Cilt 17
Sayı 33
Kış 2023

the purpose is to show how new grand strategy is crucial for shaping the future policies that allowed empire survive in an anarchic environment of the nineteenth century.

The study indeed covers historical research, critical analysis and observation. Since using grand strategy as a historical analysis as a new way first the conceptual and theoretical foundation of the grand strategy are explored. Then it examines the empire through the lens of grand strategy. Finally, all analysis and lessons drawn from the study aims to demonstrate how the empire's new grand strategy was able to shape the Turkish grand strategy during the Republican period a century later.

Grand Strategy Literature

Grand strategy is a relatively new and popular concept that allows scholars/researchers to examine the principal strategy adopted by states. The term has garnered more attention ever since Paul Kennedy published a ground-breaking collection of work entitled *Grand Strategies in War and Peace*.⁸ Since then, his contribution to the conceptual foundation of the term has been phenomenal.⁹ Today the grand strategy is a popular academic concept predominantly in the fields of international relations and strategy studies. Despite its popularity, the lack of a universal definition remains a challenge. Nevertheless, it is widely accepted that grand strategy is the highest blueprint shaping a state's policies in military, politics, diplomacy, economic domains, and any source of capacity that allow states to act within the boundaries of settled aims.¹⁰ Within this context, it could be inferred that whether big or small, every state had a grand strategy that shaped their overall aims and even without wording it.

In the past, empires, states and city states had used grand strategic logic in order to achieve their aims. According to Martel, ancient period philosophers and statesmen such as Sun Tzu, Thucydides and modern period scholars, theorists and statesmen such as Niccolò Machiavelli, Thomas Hobbes, John Locke, Immanuel Kant, Adam Smith, Fredrich List and Alexander

8 Nina Slove, "Beyond the Buzzword: The Three Meanings of Grand Strategy", *Security Studies*, 2017, p. 1; Paul Kennedy, "Grand Strategy in War and Peace: Toward a Broader Definition," Paul Kennedy (ed.) *Grand Strategy in War and Peace*, Yale University Press, New Haven/CT, 1991, pp. 1-5.

9 With the contribution of John Gaddis and Charlie Hill, Paul Kennedy established the Brady-Johnson Program in Grand Strategy in 2000. For more information about the program see: Yale University, Brady-Johnson Program in Grand Strategy About", <https://grandstrategy.yale.edu/about>

10 More definitions: Barry Posen, *The Sources of Military Doctrines: France, Britain, and Germany between the World Wars*, Ithaca/NY, Cornell University Press, 1984, pp.13-14; Colin Dueck, *Reluctant Crusaders: Power, Culture, and Change in American Grand Strategy*, Princeton University Press, Princeton/NJ, 2006, pp. 9-13; William C. Martel, *Grand Strategy in Theory and Practice the Need For an Effective American Foreign Policy*, Cambridge University Press, Cambridge, 2015, pp.23-24; Lukas Milevski, *The Evolution of Modern Grand Strategic Thought*, Oxford University Press, Oxford, 2016, pp. 1-3; Thierry Balzac et al., *Comparative Grand Strategy A Framework and Cases*, Oxford University Press, Oxford, 2019, pp.5-8..

Hamilton could be considered grand strategists on the basis of their views on war, strategy, state, international order etc.¹¹ Apart from them in real terms, Antonie H. Jomini and Carl von Clausewitz were the first theorists to use grand strategy into their studies.¹² Having read a translation of *Taktika* written by Byzantine Emperor Leo VI, Jomini established the main principle of the term grand strategy, relating it to military strategy.¹³ Subsequently, during the military campaigns of Napoleon between 1804-1812, grand strategy was used as a distinct term for military operations. Clausewitz contributed much to the development of term by incorporating war and policy into his studies.¹⁴

Later, in the first half of the twentieth century, Basil L. Hart fundamentally shifted the definition of grand strategy.¹⁵ Henry A. Sargeant and Geoffrey West then expanded the terminology by including political, financial, social and psychological instruments into their description.¹⁶ Edward Mead Earle was to become one of the first who elaborated on the grand strategy concept by adding non-military elements and described it as the highest policy of state.¹⁷ By the end of the Second World War, the interest in grand strategy theory had waned since most American scholars in international politics were focused instead on the containment of Soviet expansion and employing classical international theories rather than grand strategy.¹⁸

However, by the 1970s, due to increasing anti Americanism around the globe, American policy-makers started to question existing policies and grand strategy evolved into a major area of research for strategic studies and international relations. Lawrence Freedman was the first to develop the theory of strategy in 1970s.¹⁹ With the publishing of two major books, *The Grand Strategy: Principles and Practices* and *The Grand Strategy of the Roman Empire*, the theory was used by historians for the first time,²⁰ and gained more momentum when mainstream awareness reached its peak in

11 Martel, 2015, pp. 23-89.

12 Antoine Henri de Jomini, *The Art of War*, Greenhill Books/Lionel Leventhal Ltd. London, 2006; Carl von Clausewitz, *On War*, (trans: Colonel J.J. Graham), London, 1918.

13 Jeremy Black, "Strategic Culture and the Seven Years War ", Williamson Murray et al, (ed.) *The Shaping of Grand Strategy: Policy, Diplomacy, and War*, Cambridge University Press, Cambridge, 2011, p. 64.

14 Martin Kornberger, "Clausewitz: On Strategy", *Business History*, Vol. 5, No. 3, 2013, p.1066.

15 Lukas Milevski, "The Mythology of Grand Strategy," *Infinity Journal*, Vol: 3. No: 1, Winter 2012, p. 32;

16 Henry Antony Sargeant, Geoffrey West, *Grand Strategy*, Thomas Y. Crowell Company, New York, 1941.

17 Edward M. Earle (ed.), "Introduction," to *Makers of Modern Strategy from Machiavelli to Hitler*, Princeton University Press, Princeton, 1971, p. viii.

18 Thomas C. Schelling, "Bernard Brodie (1910-1978)", *International Security*, Vol. 3, No. 3, Winter 1978-1979, p. 2.

19 Milevski, 2016, p. 109.

20 Edward N. Luttwak, *The Grand Strategy of the Roman Empire from the First Century A.D. to the Third*, Baltimore, MD, Johns Hopkins Press, 1976.

gazi

Akademik
Bakış

191

Cilt 17
Sayı 33
Kış 2023

the 1980's. During this decade, scholars like Barry Posen²¹ and Paul Kennedy²² contributed substantially to the development of grand strategy theory. Then by 2000, new studies emerged on grand strategy. Scholars like Eric A. Nordlinger,²³ Gary Hart,²⁴ Edward N. Luttwak,²⁵ Sulman W. Khan²⁶ all published works on grand strategy substantially advancing the theory.

Apart from all these studies, there are some studies specifically focused on the Ottoman grand strategy. Gabor Agoston opened the way for scholars using grand strategy as a tool to comprehend the Ottoman Empire's policies.²⁷ Subsequently Veysel Simsek, Goktug Sonmez and Burak Kadercan contributed much to the understanding of the Ottoman history respectively.²⁸ Today, in addition the aforementioned, there are works about to be printed using grand strategy as a tool to comprehend past and current state's grand strategy. This study is one of those focused on the grand strategy of a failing empire seeking to survive in the age of revolution.²⁹

Renewal of Ottoman Grand Strategy

As one of the long-lasting empires, the Ottoman Empire has an unparalleled place in history. The empire's pre-nineteenth century history is usually divided into two phases: the golden-classical age (1400-1600) and the stagnation-decline period (1600-1800).³⁰ During the golden age, the empire had enjoyed a sustained period of expansion, holding dominion over territories across three continents - Europe, Asia and Africa.³¹ At that time, the grand strategy of the empire was based on steady expansion shaped by geopolitical aims.³² The outstanding success of the empire stemmed from its ability to

21 Posen, 1984, p.7.

22 Kennedy, 1991, p. 4.

23 Swaine D. Michael- Tellis, J. Ashley *Interpreting China's Grand Strategy: Past, Present, and Future*, RAND Publishing, 2000.

24 Gary Hart, *The Fourth Power: A Grand Strategy for the United States in the Twenty-First Century*, Oxford University Press, Oxford, 2004.

25 Edward N. Luttwak, *The Grand Strategy of Byzantine Empire*, Cambridge, Harvard University Press, 2009.

26 Sulman W. Khan, *Haunted by Chaos: China's Grand Strategy from Mao Zedong to Xi Jinping*, Harvard University Press, Cambridge, 2018.

27 Gabor, Agoston, "Information, Ideology, and the Limits of Imperial Policy: Ottoman Grand Strategy in the Context of Ottoman-Habsburg Rivalry," Virginia Aksan-Daniel H. Goffman (ed), *The Early Modern Ottomans: Remapping the Empire*, Cambridge University Press, Cambridge, 2007, pp. 75-103.

28 Veysel Simsek, "The Grand Strategy of the Ottoman Empire, 1826-1841", Unpublished PhD. Thesis, McMaster University, Hamilton, September 2015; Burak Kadercan, "Territorial Design and Grand Strategy in the Ottoman Empire", *Territory, Politics, Governance*, Vol. 5, Issue. 2, January 2017, pp. 158-176.

29 Eric Hobsbawm, *The Age of Revolution 1789-1848*, Vintage Books, New York, 1962.

30 Virginia H. Aksan, *Ottoman Wars 1700-1870: An Empire Besieged*, Routledge, 2007, New York, p. 5.

31 Leila T. Fawaz, *An Occasion for War: Civil Conflict in Lebanon and Damascus in 1860*, Los Angeles: University of California Press, 1994, pp. 1-7; Sevket Pamuk, "Institutional Change and the Longevity of the Ottoman Empire, 1500-1800", *The Journal of Interdisciplinary History*, MIT Press, Vol. 25, No. 2, Autumn, 2004, p. 226.

32 Gabor Agoston, "The Ottomans from Frontier Principality to Empire", John A. Olsen and

gok

pursue a grand strategy founded on coherent relationship among the empire's political, social, military and financial policies.³³

During the stagnation-decline period. the empire's policy-makers strove to catch up with the enlightened European powers which had made huge advances in the fields of science, technology, politics, education and strategy.³⁴ These efforts were, however, thwarted by both external and internal factors.³⁵ When Selim III took power in 1789, the empire was on the brink of collapse threatened by political, financial and military issues. The grand strategy of the empire founded on expansion proved useless and needed urgent revision. Selim thus introduced new radical reforms to save the empire from the total collapse. However, he failed to execute these reforms and to reform the state in the face of fierce resistance from both the administrative and military ranks. The tension between Selim III and powerful elites descended into a bloody revolt against him, and he was eventually dethroned, on May 29, 1807.³⁶

During the short reign of Mustafa IV (1807-1808), the priority was the restoration of the old order yet this time he was dethroned by the Danubian elite (from here on Ayan) Alemdar Mustafa Pasha, who had a strong army to achieve his goal of reorganizing the empire according to his agenda based on decentralization and strong elites.³⁷ He wanted to enthrone Selim III yet his efforts failed when the supporters of Mustafa IV executed the dethroned Selim III. Subsequently, with the help of Alemdar Pasha, Mahmud II acceded to the throne on July 28, 1808.³⁸

As a result, Mahmud II allowed Alemdar Pasha to be the absolute authority which licenced him to act impulsively. Alemdar Pasha wanted to abolish Janissaries by establishing new army under the name of *Sekban-ı Cedid* (The Keepers of Royal Hounds) similar to *Nizam-ı Cedid* (The New Order) previously established by Selim III. However, he failed due to underestimating the power of the Janissaries. Once again, the Janissaries revolted, on this occasion against the kingmaker, Alemdar Pasha. Surprisingly Mahmud II did not intervene in the revolt which ended in the execution of Alemdar Pasha on November 16, 1808. While this proved a huge relief for the young sultan, left without protection he decided to act cautiously in order to

Colin S. Gray, *The Practice of Strategy from Alexander the Great to the Present*, Oxford University Press, Oxford, 2011, pp. 267-269.

33 Martel, 2015, p. 110.

34 Sebastian Conrad, "Enlightenment in Global History: A Historiographical Critique", *The American Historical Review*, Vol.117, Issue. 4, October 2012, pp. 999-1027.

35 Vedit Inal, "The Eighteenth and Nineteenth Century Ottoman Attempts to Catch Up with Europe", *Middle Eastern Studies*, Vol. 47, No. 5, September 2011, pp. 725-756.

36 William L. Cleveland-Martin Buntun, *A History of the Modern Middle East*, Westview Press, Boulder, 2009, p. 50.

37 Godfrey Goodwin, *The Janissaries*, SAQI Books, London, 2013, p. 320.

38 Stanford J. Shaw-Ezel Kural Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey Volume II Reform, Revolution, and Republic: The Rise of Modern Turkey, 1808-1975*, Cambridge University Press, Cambridge, 1977, p. 1.

gazi

Akademik
Bakış

193

Cilt 17

Sayı 33

Kış 2023

keep his throne.³⁹

Mahmud II was a quite smart and cautious ruler. During his first fifteen years, he neither moved against his opponents nor revealed his aims to initiate any reforms restructure the grand strategy of the empire. Nonetheless, he was fully aware of the need to create a new grand strategy in order to save the empire from the imminent and total destruction. Therefore, his choice of grand strategy centred on the survival of the empire. He thus tried to introduce reforms that could be formulated as centralization, reformation, nation building and balance of power policy. Despite being unable reverse the decline of the military, he could manage to postpone the total collapse of the empire specifically his claim of reasserting the central authority that had been lacking for many years.

Centralization Policies: Reclaiming the Supreme Authority

The Ottoman Empire had been on the brink of total collapse when Mahmud II took power in 1808. At that time, one of the most pressing issues was the integrity of the empire since ayans had been enjoying uninterrupted provincial authority. Their influence increased in the period when sultans required more soldiers to deal with internal uprisings. Since they acted as an alternative military force used for internal and external security, their presence had been appreciated by sultans.⁴⁰ During the reign of Selim III, local elites emerged as the significant power shaping internal politics, in particular, they wielded influence over rivalry for the throne. Alemdar Mustafa Pasha became the famous ayan who enthroned Mahmud II in 1808. His influence over the new sultan threatened traditional power elites. Their growing influence over the throne became a major problem for the unity of empire since some of them revolted against the central authority, demanding greater privileges.

When he succeeded to the throne, he was well aware of the imminent threat coming from the local elites. However, since he was in need of the protection provided by Alemdar Pasha, he had no choice but to work in harmony. Consequently, he did not hesitate to sign the Deed of Agreement (Sened-i İttifak) with ayans introducing more decentralization on 7 October 1808.⁴¹ Fortunately, he did not wait long or act against Alemdar Pasha since the Janissaries regarded him as their principal enemy, a threat to their very existence. When they moved against him, Mahmud II did nothing to rescue him.⁴² The elimination of Alemdar Pasha was a major setback for him and yet simultaneously it served his purpose. It also enabled him to carry out his centralization policy, vital to his grand strategy, although he did not act against disobedient ayans until 1812.⁴³

39 Necdet Sakaoglu, *Bu Mülkün Sultanları*, Oglak Yayınları, İstanbul, 1999, pp. 406-417.

40 Karpat, 1972, pp. 251-252.

41 Feroz Ahmad, *The Making of Modern Turkey*, Routledge, London, 2002, p. 29.

42 Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Doğu Batı Yayınları, İstanbul, 1978, pp. 137-145.

43 Mustafa Nuri, *Netayicü'l-Vukuat*, 4, Uhuvvet Matbaası, 1909, İstanbul, p. 98.

After signing the Treaty of Bucharest with Russia in 1812, Mahmud II finally decided to focus on the ayan issue. However once again, due to the emerging successive diplomatic and military crisis, he was unable to use military force against them.⁴⁴ Instead, he employed the carrot and stick policy towards them.⁴⁵ For instance, when any loyal ayan passed away, he allowed his heir to replace his father as a courtesy, though evidently with greater restriction on their privileges. At the same time, when an ayan showed an inclination of disloyalty or autonomy, he used both threats and punishment. For example, he implicitly set Haznedarogullari against Tuzcuogullari. Their rivalry between 1812 -1834 enabled Mahmud II to focus on more urgent issues. In addition, he used his power of appointment when a disobedient ayan passed away; he deprived their heirs of privileges. As such, he was able to eliminate Capanogullari in 1813 and Karaosmanogullari in 1816 peacefully and Tepedenli Ali Pasha by force in 1821.⁴⁶ Sometimes he used ayans to suppress another disobedient one. He thereby eliminated prominent ayans like Tekelioglu Ibrahim, Dagdevirenoglu Mehmet and ended the control of Mam-luk rule in Baghdad.⁴⁷

From the outset of his reign, Mahmud II focused on strengthening and reframing the central authority. As one of the crucial components of his grand strategy, centralization policy allowed him to restore much of the empire's central authority, in particular throughout Anatolia and Rumelia.⁴⁸ Despite that success, the empire was confronted by nationalist movements informed by the ideals of French Revolution. Serbian (1804), Greek (1821) and Bosnian (1829) revolts led to a failure in maintaining the territorial integrity. The destructive impact of the French Revolution and European power politics led the empire to lose more territory over time.⁴⁹ Despite these territorial losses, Mahmud II strengthened central authority through measures such as eliminating powerful ayans. Reclaiming central authority indubitably delayed the final collapse of empire.

Westernization Policies: Road to Integration into Europe

The Ottoman grand strategy based on continuous expansion worked well until the end of the seventeenth century. The first full-scale reform movement was initiated between 1718-1730 during the *Tulip Era*. Selim III wanted to shape the empire's grand strategy through substantial reforms in various areas as well as restructuring the grand strategy of the empire

44 Mehmet S. Hanioglu, *A Brief History of the Late Ottoman Empire*, Princeton University Press, Princeton, 2008, p.60.

45 Cleveland- Bunton, 2009, p.62.

46 Shaw-Shaw, 1977, pp.17-19.

47 Mehmet Ataullah Efendi, *Sânîzâde Tarihi*, 2, Süleyman Efendi Matbaası, Istanbul, 1873, pp. 349-353.

48 Mehmet A. Yalçınkaya, "The Provincial Reforms of the Early Tanzimat Period as Implemented in the Kaza of Avrethisarı", *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Vol. 6, No. 6, 1995, pp. 353-356.

49 Frederick F. Anscombe, 'The Balkan Revolutionary Age' *The Journal of Modern History*, Vol. 84, No. 3, September 2012, p. 572.

görsel

Akademik
Bakış

195

Cilt 17

Sayı 33

Kış 2023

based on a policy of balance of power. He also conceived of secularism with the reformation of bureaucracy and the religious class who were powerful in shaping the policies of empire. His visionary approach became a blueprint for his successor.⁵⁰

At the beginning of the eighteenth century, the empire suffered five major revolts that harmed the central authority. Four out of nine sultans were forced to surrender the throne, while numerous statesmen and bureaucrats lost their lives during that period.⁵¹ Mahmud II thus chose to abandon ideas of military reform and instead he put pressure on the high-ranking officers of the Janissary Corps. As a result, there were twenty-four Janissary Aghas from 1808 to 1826.⁵² Other than using his powers of delegation, he did not act to change the power structure in which Janissaries were the principal force until 1820s. Their tarnished image due to failure in the battlefield licenced Mahmud II to execute his removal strategy in 1826.⁵³

Firstly, he established a new army which the Eskinçi Corps, created unrest among Janissaries. Then he provoked them by spreading rumours about the abolishment of the Janissary Corps which enraged them. Janissaries once again moved to remove the threat against their existence and revolted on the night of June 14, 1826. This time they were destined to fall because counter-rebel forces from other corps, members of ulema and even civilians were ready to fight against the Janissaries. Consequently, most of the rebels were eliminated and their barracks were set on fire. The very next day, the Janissary Corps was abolished on June 15-17, 1826.⁵⁴

The dramatic abolition of the Janissary Corps was recorded as an *Auspicious Incident*, which shows Mahmud II's remarkable success in removing the major obstacle before the westernization of the state. His achievement was remarkable because for centuries, Janissaries had been the main power group preventing the necessary reforms. He initially founded the new corps, The Trained Victorious Soldiers of Muhammed (*Muallem Asakir-i Mansure-i Muhammediyye*) in 1826. Later, he abolished the Timar system in 1831 so as to strengthen the central authority. Subsequently in 1834, he introduced the *redif* system (reserve militia) to prepare provinces to send combat-ready units as and when required.⁵⁵ In addition to all those necessary military reforms, he also carried out full-scale administrative and institutional reforms. In so doing, he established various institutions and ministries.⁵⁶ Through

50 Avigdor Levy, "The Ottoman Ulema and the Military Reforms of Sultan Mahmud II", *Asian and African Studies*, Vol.7, 1971, pp. 13-39.

51 Mehmet M. Sunar, "Cauldron of Dissent: A Study of the Janissary Corps, 1807-1826", Unpublished Thesis, State University of New York New York, 2006, p. 96-98.

52 Howard A. Reed, *The Destruction of the Janissaries by Mahmud II in June, 1826*, Princeton University, 1951, 39.

53 Sunar, 2006, p. 198.

54 Kemal Beydilli, *Yeniçeriler ve Bir Yeniçerinin Hatıratı*, Yitik Hazine Yayınları, İstanbul, 2013, p. 43.

55 Shaw-Shaw, 1977, p. 23.

56 During his reign, all the following ministries were established. The Chamber of Interpre-

such reforms, he aimed to create a new cabinet system similar to the European model. For the first time in history, the empire was inclined to adapt European state system. Those reforms were to a large extent pass down to future generations and even created a predisposition toward the adaptation of republican ideals in the future.

In conclusion, the ability of Mahmud II to carry out extensive reforms for the first time in the history of the empire was not sufficient to maintain the territorial integrity of the empire, yet those reforms contributed much to the formation of his grand strategy and allowed the empire's policy-makers to halt its decline, beginning from the end of eighteenth century. However, in the age of revolution and nationalism, the Ottomans needed more sophisticated policies like nation-building that would strengthen the sense of togetherness amongst multi-ethnic and religious groups living within the empire's domains. Therefore, Mahmud II became the first sultan inclined toward the creation of national identity.⁵⁷ However such an undertaking proved a major challenge. His visionary approach not only influenced the decisions of policy-makers after him but also initiated fundamental reforms begun during the period of Tanzimat, and within a short period of time, minorities acquired more rights and representation in the political system, through the establishment of local councils to represent them.

Nation-Making Policy: Ottomanism

During the golden age, the Ottoman Empire as a multi-ethnic, religious and -lingual empire constituted her identity based on religious-ethnic tolerance, loose integration and the millet system.⁵⁸ The empire, from its outset, placed importance on the protection of territorial and religious division. This strategic choice was employed to secure full freedom to create adequate living condition for non-Muslim subjects.⁵⁹ However, due to internal and external factors, the empire faced grave uprisings within the Balkan territories.⁶⁰ Greek and Serbian uprisings not only led to territorial losses but also presented an

tation (1821), the Ministry of Public Finance (1826), the Ministry of Public Order (1826), the Ministry of Imperial Foundation (1826), the Ministry of Mukataat (1827), the Ministry of Foreign Affairs (1836), the Ministry of Justice (1836), the Ministry of Internal Affairs (1836), the Ministry of Finance (1838), the Prime Ministry (1838) and the Ministry of Grain and Provisions (1839). For details see, Carter V. Findley, *Bureaucratic Reform in the Ottoman Empire, The Sublime Porte 1789-1922*, Princeton University Press, Princeton, 1980, pp. 133-142

57 Yelda Demirağ, "Pan-Ideologies in The Ottoman Empire Against the West: From Pan-Ottomanism to Pan-Turkism", *The Turkish Yearbook of International Relations*, No. 36, 2005, p. 139.

58 Mehmet Yetişgin, "The Ottoman Way of Governing Multi-Ethnic and Multi-Religious", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Cilt.4, No. 21, 2007, pp. 141-142.

59 Hugh Poulton, "The Muslim Experience in the Balkan States, 1919-1991", *Nationalities Papers*, Vol. 28, No.1, 2000, p. 46.

60 Birol Gündoğdu, "Ottoman Constructions of the Morea Rebellion, 1770s: A Comprehensive Study of Ottoman Attitudes to the Greek Uprising", Unpublished PhD Thesis, University of Toronto, Toronto, 2012, pp. 8-9.

gazi

Akademik
Bakış

197

Cilt 17
Sayı 33
Kış 2023

immediate threat to social integrity.⁶¹

The failure to suppress both uprisings constituted not only a military and security issue but also had sociological and political consequences. In order to ensure subjects' loyalty to the empire, Mahmud II devised the idea of creating unitary national identity- Ottomanism, which gained popularity during the Tanzimat period, one of the crucial components of his grand strategy.⁶² For the first time in history, a sultan acted unconventionally, taking into consideration minority rights as part of citizenship. Mahmud II focused on this creation of new collective identity right after the beginning of the Greek Revolt in 1821.⁶³ He finally adapted the idea of an Ottoman state composed of diverse nationalities religious and ethnic origins, but with equal rights.⁶⁴ While it was too late to prevent Greek and Serbian revolts, Ottomanism contributed substantially in attempts to create a new collective identity in the Tanzimat period.

As a key element of his grand strategy, Ottomanism failed longer term but it nevertheless staved off the empire's collapse by inspiring its policy-makers to pursue unitarian and egalitarian policies during the Tanzimat Period (1839-1878).⁶⁵ However, at that time, the empire needed a more articulated foreign policy in order to survive as the aggressively expanding international environment encroached on its territory. Without a halt to other powers' involvement with the empire's minority communities, the creation of a new identity was destined for failure. In particular some minorities, influenced by French Revolution ideals, were already invested in the creation of their own state. Right from the beginning, Selim III was aware of the need for a new foreign policy focused on a balance of power policy. When he succeeded to the throne, Mahmud II also embraced the balance of power policy which constituted the key part of his grand strategy.

The Balance of Power Policy

In the age of revolutionary wars in Europe Napoleon Bonaparte posed the major threat to the international order. When he was defeated at Waterloo on 18 June 1815, Britain, Austria, Russia, Prussia and Royal France decided to establish a new order based on the balance of power policy.⁶⁶ Before

- 61 Miroslav Sedivy, *Metternich, Great Powers and the Eastern Question*, Pilsen/Czech Republic, 2013, pp. 59-86.
- 62 Darin Stephanov, "Sultan Mahmud II (1808-1839) and the First Shift in Modern Ruler Visibility in the Ottoman Empire", *Journal of the Ottoman and Turkish Studies Association*, Vol. 1, No. 1-2, 2004, pp. 129-148.
- 63 Niyazi Berkes, *The Development of Secularism in Turkey*. Routledge, New York, 1998, p. 90.
- 64 Roderic H. Davison, "Nationalism as an Ottoman Problem and the Ottoman Response", in *Nationalism in a Non-National State: The Dissolution of the Ottoman Empire*, William W. Haddad-William Ochsenwald, Columbus (ed.), Ohio State University Press, Ohio, 1977, pp. 39-40.
- 65 Shaw-Shaw, 1977, p.129.
- 66 Michael Sheehan, *The Balance of Power Policy History and Theory*, Routledge, London, 1996, pp. 1-4.

gost

this came into being the Ottoman Empire already had their own balance of power policy designated by Selim III in order to prevent total collapse of the empire. He believed that participating in the European balance of power was not a choice but rather a necessity since the empire had been already part of the balance of power amongst European powers.⁶⁷ In addition, the imminent and significant threat coming from Russian Empire necessitated an alliance with Prussia and Sweden in 1790. Thereby the empire formed its first ever alliance against an enemy.⁶⁸ When the Austrian-Russian Treaty (1795) explicitly mentioned the Greek Project⁶⁹ and the Anglo-Russian Treaty became a major risk that could not be ignored, Selim III decided to shift the existing policy.⁷⁰

He joined the defensive alliance together with Spain, Holland, Denmark, Sweden and Prussia that was signed with France on 24 May, 1796. However, France refused to ratify the treaty to avoid any future commitment.⁷¹ Only two years later, due to the unexpected French Invasion of Egypt in 1798, Selim III took the radical step of forming an alliance first with Russia on December 23, 1798, then with the British Empire on January 5, 1799, and finally with the Kingdom of Napoli on January 21, 1799.⁷² The empire also joined the European Alliance against Napoleon during the Second Coalition Wars (1799-1801).⁷³ In so doing, the empire, for the first time in its history, used the balance of power policy to eliminate an enemy.⁷⁴

Forming an alliance against France served its purpose, compelling France sign the treaty of Amiens with the British Empire on 27 March, 1802. By signing this treaty, France was forced to return Egypt to the Ottoman Empire. On 25 June 1802, the Treaty of Paris was signed by France and the Ottoman Empire, ending enmity between two powers. Series of treaties signed by the Ottoman Empire; Selim successfully exploited the hostility between European powers. However, the empire's decision not to join the Third Coalition Wars that waged between 1803-1806 created an opportunity for Russians to move against their arch enemy. They interpreted the neutrality decision by the Ottoman Empire as a sign of antagonism.⁷⁵ Their sustained

67 Berridge G.R. "Diplomatic Integration with Europe Before Selim III", Yurdusev A.N. (eds) *Ottoman Diplomacy Studies in Diplomacy*, Palgrave Macmillan, London, 2014, p. 114.

68 Behice Ö. Gökakan, "The Ottoman Empire and European International Society, A Theoretical-Historical Analysis", Unpublished Ph.D. Dissertation, Bilkent University, Ankara, January 2010, p.317.

69 See more info about the Greek Project: Alexander Bitis, "The Russian Army and the Eastern Question", Unpublished Ph.D. Dissertation, London, London School of Economics, 2000, p.12.

70 Kahraman Sakul, *An Ottoman Global Moment: War of the Second Coalition in the Levant*, Washington University, Washington, November 18, 2009, p. 54.

71 Sakul, 2009, p. 58.

72 Aksan, 2007, pp. 229-230.

73 Thomas Naff, "Reform and Conduct in Ottoman Diplomacy in the Reign of Selim III, 1789-1807", *Journal of the American Oriental Society*, Vol. 83, No. 33, 1963, pp. 295-315.

74 Sakul, 2009, pp. 93-95.

75 Valery Morkva, "Russia's Policy of Rapprochement with the Ottoman Empire in The

görs

Akademik
Bakış

199

Cilt 17
Sayı 33
Kış 2023

aggressive stance toward the empire became a major point of conflict for years.

On the other hand, Mahmud II was just twenty-four years old when he came to the throne, inheriting a failing empire beset by major internal and external pressures, particularly the constant threat coming from Russia, Austria, France, Great Britain and even from Mehmed Ali Pasha's Egypt.⁷⁶ He consequently had to pursue the balance of power policy in foreign affairs to survive the relentlessly hostile international environment.⁷⁷ Like his cousin, Selim III, Mahmud II wished to exploit the competition between the great powers yet Britain, France and Russia all played a role in the Serbian and Greek uprisings and the Egypt issue. Shortly before his coronation in 1804, the Serbian Revolt broke out and needed to be addressed immediately.⁷⁸ Even though Selim III had declared the revolt an internal issue, it had already developed into an international issue by the time Mahmud II took power. The Russians had long been pressing for a new treaty as the guardian of the empire's Orthodox subjects of the empire.⁷⁹ Its alliance with France was about to collapse as France had suffered some major setbacks against the rival coalition.⁸⁰

Mahmud II attempted to halt the Serbian Revolt by declaring an amnesty for the rebels and appointed Milos Obrenovich as the new leader to bring an end to the revolt in 1813. This solution worked well initially. However, it did not prevent the unrest in Serbia finally the second revolt started in 1815, led by Obrenovich following Napoleon's defeat in 1814. In response to increased pressure from European powers, Mahmud II accepted Serbian autonomy in 1817. While had no choice to step back from Serbia, Mahmud II used both the local and international balance of power to prevent Russian and Austrian involvement in the growing problem. Despite this, the Ottoman Empire lost complete control over Serbia.⁸¹ The Serbian revolt was the first challenge to Mahmud II's balance of power policy but his failure did not deter him from pursuing the policy because it remained the pivotal element of his grand strategy.

When the Greek uprising, initiated by Hypsilanti in 1821, began, Mahmud II was unaware of the organized insurrection movements in Moldavia, Romania, Morea and Istanbul. Initially, the empire's policy-mak-

Era of The French Revolutionary and Napoleonic Wars, 1792-1806", Unpublished Ph.D. Dissertation, Bilkent University, Ankara, September 2010, pp. 316-323.

76 Hanioglu, 2008, pp. 6-8.

77 Aksan, 2007, p. 259.

78 Dusan Batakovic, "Balkan-Style French Revolution? The 1804 Serbian Revolution in European Perspective" *Balkanica*, Vol. XXXVI, 2005, p. 114.

79 Stanford Shaw, "The Ottoman Empire and the Serbian Uprising 1804-1807", W. S. Vucinich (ed.) *The First Serbian Uprising, 1804-1813*, Brooklyn College Press, New York, 1982, pp. 71-94.

80 Gökakın, 2010, pp.237-238.

81 Serap Toprak, "Osmanlı Avrupa İlişkileri Bağlamında Sırbistan'ın Bağımsızlığı", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Vol 6, Issue. 28, Winter 2013, p. 351.

ers viewed the revolt as an internal affair. However, failure to anticipate the seriousness of the uprising and consequent ineffective military, political and social measures meant the Greek uprising soon became an international issue.⁸² Russian, French and British intervention constituted a military catastrophe for the Ottoman Empire. While Russians were eager to help Greeks given their status as protector of Orthodox Christians, secured by the Treaty of Kuchuk Kainarji in 1774, Austria and Britain were more concerned with the preservation of the European international society and order.⁸³

The Ottoman Empire was unable to exploit the discord among European powers due to a lack of diplomatic strategy and a desire to preserve international order. Preferring decisive military intervention over diplomacy, the empire lost its credibility and reinforced Greek propaganda when Kavalali İbrahim Pasha of Egypt, tried to crack down on rebels.⁸⁴ The European Concert member states, Britain, Russia and France took the radical decision to intercede in the matter. Military intervention at Navarino cost the Ottoman Empire its entire fleet. War with Russia lasted two years for which, again, the Ottoman army lost battles against Russian due to military failure Mahmud II accepted Greek independence in 1830.⁸⁵

When the balance of power policy was challenged by both Serbian and Greek uprisings, Mahmud II was also addressing administrative and military reforms and had long been attempting to reinstate central authority. Ironically, Mehmet Ali Pasha was an Ayan who enjoyed enduring good relations with Mahmud II. He was instrumental in the suppression of the Wahhabi uprising (1812-1818) and sent his son Ibrahim Pasha to Morea responding to the need for disciplined soldiers to replace the inadequate Janissaries there (1824-1827).⁸⁶ Eventually, the Greek revolt resulted in its independence. Both Mahmud II and Mehmet Ali Pasha were affected by the disastrous outcome. Their collaboration came to an end when, in return for his service in Morea, Mehmet Ali Pasha was only remunerated with the administration of Crete. As a result, he was disinclined to send aid to the central authority during the Ottoman-Russian War of 1828-1829. Consequently, Mahmud II ordered him to leave Crete as soon as possible but he refused to comply with the order and, in response to this clear disobedience, Mahmud II devised a (failed) plan with the assistance of the Pasha of Syria to oust Mehmet Ali Pasha.⁸⁷

Mehmet Ali Pasha managed to avoid assassination thanks to an insider informant. He thereafter initiated a military operation under the command of Ibrahim Pasha. The failure to remove him from office cost the empire

82 Sedivy, 2013, p. 77.

83 Ibid, p. 187.

84 Mehmet Kocaoglu, "The Revolt of Cavallan Mehmet Ali Pasha, (1831-1841)", *OTAM*, No 5, 1994, p. 213.

85 For details see, Norman Rich, *Great Power Diplomacy 1814-1914*, McGraw Hill, New York, 1992, pp.44-57.

86 Hanioglu, 2008, p. 66.

87 Kocaoglu, 1994, pp. 213-214.

görsel

Akademik
Bakış

201

Cilt 17
Sayı 33
Kış 2023

dearly since he had huge prestige as, the strongest ayan with international support in particular from France. Ibrahim Pasha together with his army reached Aksehir on November 19, 1832 with numerous victories against the Ottoman army along the way.⁸⁸ In response, Mahmud II made contact with the Concert of Europe's member countries. The Russians agreed to help the empire but their first offer of intervention was rejected. Ibrahim Pasha preferred to wait for French assistance but this was an error because France was already supporting Mehmet Ali Pasha.⁸⁹ He did not hesitate to give order to Ibrahim Pasha march towards Istanbul. The marching of Egyptian army towards Istanbul without any resistance directed Mahmud II to accept the Russians' offer on February 20, 1833.⁹⁰

Russians, in return for their military assistance, demanded a formal alliance, which resulted in the Treaty of Hunkar Iskelesi being signed between both parties on July 8, 1833.⁹¹ This treaty was a defensive alliance with a clause which closed the Dardanelles to any foreign war vessels in Russia's favour. In response, therefore, France and Britain tried to block the alliance of the two powers. British, French and even Austrian ambassadors offered mediation and devised a plan to ensure Mehmet Ali Pasha returned to Egypt without any territorial gains. Although the alliance with Russia saved the empire from the collapse, the deal brokered by the Russians did not satisfy both Mahmud II and Mehmet Ali Pasha.⁹² They thus sought opportunities to retaliate. Finally, the imperial troops and Mehmet Ali's forces fought at Nizip on June 24, 1839. The victory of Ali Pasha alarmed European Powers, in particular Britain, concerned about the status quo in Europe and the balance of power between Concert powers.⁹³

British intervention once again saved the Ottoman Empire from final disintegration. However, the balance of power policy for the sake of survival had already compelled Mahmud II to offer substantial privileges to Britain by signing the Agreement of Free Commerce on August 16, 1838.⁹⁴ Mahmud II never saw the final resolution of the Mehmet Ali Pasha issue as he died on July 1, 1839. During his thirty-one-year reign, he focused on the balance of power policy that formed the principal element of his grand strategy in foreign affairs. Although he could not halt territorial loss, he was able to stave off the empire's final disintegration His last decision to establish an alliance with the British Empire safeguarded the empire's existence within the Euro-

88 Hanioglu, 2008, p. 66.

89 Stuart T. Miller, *Mastering Modern European History*, Second Edition, Palgrave, London, 1997, p. 136.

90 Edward Hertslet, *The Map of Europe by Treaty*, Butterworths and Harrison, London, 1875, pp. 925-927.

91 J Hurewitz, "Russia and The Turkish Straits: A Revaluation of the Origin of the Problem", *World Politics*, Vol. 14, No. 4, 1962, pp. 605-632.

92 Hanioglu, 2008, pp. 66-67.

93 Gökakın, 2010, pp. 245-246.

94 Ali B. Eşiyok, "Osmanlı İmparatorluğunun Dünya Ekonomisine Eklemlenmesinde Bir Dönüm Noktası 1838 Serbest Ticaret Anlaşması, *Mülkiye*, Vol XXXIV, No 266, 2010, p. 79.

pean balance of power for a number of years.

Conclusion

Both Selim III and Mahmud II came to the throne under the threat of existing power groups focused on mostly their interests. Even though, Selim III failed to complete his reforms due to being executed by the dissatisfied power groups, some of his ideas were embraced by Mahmud II. Both sultans without using the grand strategy term aimed to revamp the empire's grand strategy in order to save the empire from approaching total failure. Especially Mahmud II by dissolving the Janissary Corps and undermined the authority of ulema, creating a new bureaucratic structure, introducing wide ranges of reforms, strengthening the central authority and implementing balance of power policies was able to save the empire from unavoidable disintegration.

His success was not only crucial for the short-term period, it was central for the future generations. During the Tanzimat period, the empire's policy makers had adapted wider reforms to modernize institutional structures and improve societal capacity. They had tried to create a new identity and promoted Ottomanism. They also followed the balance of power policy that largely functioned during the Crimean War (1853-1856). The newly reformed grand strategy also played a crucial role in the future. After the total collapse of the empire new Turkish Republic continued use some policies of the grand strategy was introduced almost a century ago.

During the establishment period, Ottoman grand strategy offered a blueprint for the new Turkish Republic. Turkey became an independent unitary state with a new collective identity based on Turkish citizenship. Full-scale reforms in order to participate in the existing international arena were also successful. Modernizing the state allowed Turkey to catch up with the existing global order. In particular adopting the balance of power policy allowed the state survive in one of the most-deadliest war, Second World War. In our time, Turkish officials has still been using the late Ottoman grand strategy at home and abroad.

References

- AGOSTON, Gabor, "The Ottomans from Frontier Principality to Empire", John A. Olsen and Colin S. Gray, *The Practice of Strategy from Alexander the Great to the Present*, Oxford University Press, Oxford, 2011.
- AGOSTON, Gabor, "Information, Ideology, and the Limits of Imperial Policy: Ottoman Grand Strategy in the Context of Ottoman-Habsburg Rivalry," Virginia Aksan and Daniel H. Goffman (ed) *Remapping the Empire*, Cambridge University Press, Cambridge, 2007.
- AKSAN, H. Virginia, *Ottoman Wars 1700–1870: An Empire Besieged*, Routledge, New York, 2007.
- ANSCOMBE, F. Frederick, "The Balkan Revolutionary Age" *The Journal of Modern History*, Vol. 84, No. 3, September 2012, pp. 572-606.
- BADEM, Candan, *The Ottoman Crimean War (1853-1856)*, Brill, Boston, 2010.
- BALZAC Thierry, *Comparative Grand Strategy A Framework and Cases*, Oxford University Press, 2019.
- BATAKOVIC, Dusan, "Balkan-Style French Revolution? The 1804 Serbian Revolution in European Perspective" *Balkanica*, Vol XXXVI, 2005, p. 113-128.

gazi

Akademik
Bakış
203
Cilt 17
Sayı 33
Kış 2023

- BERRIDGE, G.R. "Diplomatic Integration with Europe Before Selim III", Yurdusev A.N. (eds) *Ottoman Diplomacy Studies in Diplomacy*, Palgrave Macmillan, London, 2014
- BERKES, Niyazi, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Doğu Batı Yayınları, İstanbul, 1978.
- BERKES, Niyazi, *The Development of Secularism in Turkey*. Routledge, 1998,
- BEYDİLLİ, Kemal, *Yeniçeriler ve Bir Yeniçerinin Hatıratı*, Yitik Hazine Yayınları, İstanbul, 2013.
- BITIS, Alexander, *The Russian Army and the Eastern Question*, Unpublished Ph.D. Dissertation, London School of Economics, London, 2000.
- BLACK, Jeremy, 'Strategic Culture and the Seven Years' War', Williamson Murray et al, (ed.) *The Shaping of Grand Strategy: Policy, Diplomacy, and War*, Cambridge University Press, Cambridge, 2011.
- CLAUSEWITZ von Carl, *On War*, (trans). Colonel J.J. Graham, London, 1918,
- CLEVELAND L. William-Martin Bunton, *A History of the Modern Middle East*, Westview Press, Boulder, 2009.
- CONRAD, Sebastian, "Enlightenment in Global History: A Historiographical Critique", *The American Historical Review*, Vol 117, Issue 4, (October 2012), pp.999-1027.
- DAVISON, H. Roderic, "Nationalism as an Ottoman Problem and the Ottoman Response", in *Nationalism in a Non-National State: The Dissolution of the Ottoman Empire*, William W. Haddad-William Ochsenwald (ed), Ohio State University Press, Columbus Ohio, 1977.
- DEMIRAĞ, Yelda, "Pan-Ideologies in The Ottoman Empire Against the West: From Pan-Ottomanism to Pan-Turkism", *The Turkish Yearbook of International Relations*, No 36, 2005, 139,158.
- DUECK, Colin, *Reluctant Crusaders: Power, Culture, and Change in American Grand Strategy*, Princeton University Press, Princeton, 2006.
- EARLE M. Edward, (ed.), "Introduction," to *Makers of Modern Strategy from Machiavelli to Hitler*, Princeton University Press, Princeton, 1971.
- EFENDİ Ataullah, Mehmet, *Sânizâde Tarihi*, 2, Süleyman Efendi Matbaası,1873.
- EŞİYOK, B. Ali, "Osmanlı İmparatorluğunun Dünya Ekonomisine Eklemlenmesinde Bir Dönüm Noktası 1838 Serbest Ticaret Anlaşması, *Mülkiye*, Vol XXXIV, No 266, 2010, pp. 67-108.
- FAWAZ, T. Leila, *An Occasion for War: Civil Conflict in Lebanon and Damascus in 1860*, University of California Press, Los Angeles, 1994.
- FEROZ. Ahmad, *The Making of Modern Turkey*, Routledge, London, 2002.
- GOLDSTEIN, Avery. *Rising to the Challenge: China's Grand Strategy and International Security*, Stanford University Press, Stanford/CA, 2005.
- GOODWIN, Godfrey, *The Janissaries*, SAQI Books, London, 2013.
- GÖKAKIN, Ö. Behice, *The Ottoman Empire and European International Society, A Theoretical-Historical Analysis*, Unpublished Ph. D Dissertation, Bilkent University, Ankara, January 2010.
- GÜNDOĞDU, Birol, *Ottoman Constructions of the Morea Rebellion, 1770s: A Comprehensive Study of Ottoman Attitudes to the Greek Uprising*, Unpublished PhD Thesis, The Graduate School of University of Toronto, Toronto, 2012.
- HALE, William, *Turkish Foreign Policy 1774-2000*, London, Frank Cass, 2002.
- HANIOĞLU, S. Mehmet, *A Brief History of the Late Ottoman Empire*, Princeton University Press, Princeton, 2008.
- HART, Gary, *The Fourth Power: A Grand Strategy for the United States in the Twenty-First Century*. Oxford University Press, Oxford, 2004.
- HERTSLET, Edward, *The Map of Europe by Treaty*, Butterworths and Harrison, 1875.
- HOBSBAWM, Eric. *The Age of Revolution 1789-1848*, Vintage Books, 1962.
- HUREWITZ, C. J. "Russia and The Turkish Straits: A Reevaluation of the Origin of the Problem", *World Politics*, Vol 14, No 4, 1962, pp. 605-632
- İNAL, Vedit. "The Eighteenth and Nineteenth Century Ottoman Attempts to Catch up with Europe", *Middle Eastern Studies*, Vol 47, No 5, September 2011, pp. 725-756.
- JOMINI, Antoine Henri, *The Art of War*, London, Greenhill Books/Lionel Leventhal Ltd., 2006.

göç

- KADERCAN Burak, "Territorial Design and Grand Strategy in the Ottoman Empire", *Territory, Politics, Governance*, Vol 5, Issue 2, (January 2017), pp. 158-178.
- KARPAT, H. Kemal, "The Transformation of the Ottoman State 1789-1908" *International Journal of Middle East Studies*, Vol 3, 1972, 243-282.
- KHAN, W. Sulman, *Haunted by Chaos: China's Grand Strategy from Mao Zedong to Xi Jinping*, Cambridge, Harvard University Press, 2018.
- KENNEDY, Paul, "Grand Strategy in War and Peace: Toward a Broader Definition," Paul Kennedy (ed.) *Grand Strategy in War and Peace*, New Haven/CT, Yale University Press, 1991.
- KOCAOGLU, Mehmet, "The Revolt of Cavallan Mehmet Ali Pasha, (1831-1841)", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, No 5, 1994, pp. 209-226.
- KORNBERGER, Martin, "Clausewitz: On Strategy", *Business History*, Vol 55, No 3, 2013, pp. 1058-1073.
- LEVY, Avigdor, "The Ottoman Ulema and the Military Reforms of Sultan Mahmud II", *Asian and African Studies*, vol. 7, (1971): 13-39.
- LUTTWAK, N. Edward, *The Grand Strategy of Byzantine Empire*, Cambridge, Harvard University Press, 2009.
- LUTTWAK, N Edward. *The Grand Strategy of the Roman Empire from the First Century A.D. to the Third*, MD, Johns Hopkins Press, Baltimore, 1976.
- LEWIS, Bernard "Some Reflections on the Decline of the Ottoman Empire", *Studia Islamica*, No: 9, 1958, pp. 111-127.
- MARDİN Şerif, "Religion and Secularism in Turkey" in *Ataturk: Founder of a Modern State*, Ali Kazancığil & Ergun Ozbudun (eds), Hurst & Company, 1997.
- MARTEL, C. William. *Grand Strategy in Theory and Practice the Need for an Effective American Foreign Policy*, The First Edition, Cambridge University Press, 2015.
- MILEVSKI, Lukas. *The Evolution of Modern Grand Strategic Thought*, Oxford University Press, 2016.
- MILEVSKI Lukas. "The Mythology of Grand Strategy," *Infinity Journal*, Vol 3. No 1, Winter 2012, pp. 29-33.
- MILLER, T. Stuart. *Mastering Modern European History*, Second Edition, London, Palgrave, 1997.
- MARKOVA, Valery. "Russia's Policy of Rapprochement with the Ottoman Empire in The Era of The French Revolutionary and Napoleonic Wars, 1792-1806", Unpublished PhD. Dissertation, Bilkent University, Ankara, September 2010.
- MURRAY Williamson (ed), *The Shaping of Grand Strategy Policy, Diplomacy, and War*, First Edition, Cambridge University Press, 2011.
- MURRAY Williamson-Mark Grimsey. "Introduction: On Strategy," in *The Making of Strategy: Rulers, States, and War*, Alvin H. Bernstein, et all, (ed.), Cambridge University Press, 1994.
- NAFF, Thomas. "Reform and Conduct in Ottoman Diplomacy in the Reign of Selim III, 1789-1807", *Journal of the American Oriental Society*, Vol. 83, No. 33, 1963, pp. 295-315.
- NORDLINGER, A. Eric. *Isolationism Reconfigured: American Foreign Policy for a New Century*, Princeton, Princeton University Press, 1995.
- NURI, Mustafa. *Netayicü'l-Vukuat*, 4, Istanbul, Uhuvet Matbaası, 1909.
- PAMUK, Sevet. "Institutional Change and the Longevity of the Ottoman Empire, 1500-1800," *The Journal of Interdisciplinary History*, MIT Press, 25, No. 2, Autumn, 2004, pp. 225-247.
- SLOVE, Nina. "Beyond the Buzzword: The Three Meanings of Grand Strategy", *Security Studies*, 2017, pp. 27-57.
- POSEN R. Barry and Andrew L. Ross, "Competing Visions for U.S. Grand Strategy", *International Security*, Vol. 21, No.3, Winter 1996-1997.
- POSEN, Barry. *The Sources of Military Doctrines: France, Britain, and Germany between the World Wars*, Cornell University Press, Ithaca/NY, 1984.
- POSEN, R. Barry, "The Struggle Against Terrorism: Grand Strategy, Strategy, and Tactics",

görsel

Akademik
Bakış
205
Cilt 17
Sayı 33
Kış 2023

- International Security*, Vol. 26, No.3, Winter 2001-2002, pp.39-55.
- POULTON, Hugh. "The Muslim Experience in the Balkan States, 1919-1991", *Nationalities Papers*, Vol. 28, no.1, 2000, pp.45-66.
- REED, A. Howard. "The Destruction of the Janissaries by Mahmud II in June, 1826", Unpublished Ph.D. Princeton University, 1951.
- RICH, Norman. *Great Power Diplomacy 1814-1914*, McGraw Hill, New York, 1992.
- SAKAOGLU, Necdet, *Bu Mülkiin Sultanları*, Oglak Yay. İstanbul, 1999.
- SAKUL, Kahraman, "An Ottoman Global Moment: War of the Second Coalition in the Levant", George Washington University, November 18, 2009.
- SARGEAUNT A. Henry-Geoffrey West, *Grand Strategy*, Thomas Y. Crowell Company, New York, 1941.
- SIMSEK, Veysel, "The Grand Strategy of the Ottoman Empire, 1826-1841", Unpublished Ph.D. Thesis, McMaster University, Hamilton/ON, September 2015.
- SHELLING, C. Thomas. "Bernard Brodie (1910-1978)", *International Security*, Vol 3, No 3, Winter 1978-1979.
- SEDIVY, Miroslav. *Metternich, Great Powers and the Eastern Question*, Pilsen/Czech Republic, 2013.
- STEPHANOV, Darin, "Sultan Mahmud II (1808-1839) and the First Shift in Modern Ruler Visibility in the Ottoman Empire", *Journal of the Ottoman and Turkish Studies Association*, Vol 1, No, 1-2, 2004, pp.129-148.
- STOKER, Donald. *The Grand Design: The Strategy and the US Civil War*, Oxford, Oxford University Press, 2010.
- SHAW J. Stanford, *Between Old and New: The Ottoman Empire Under Sultan Selim III, 1789-1807*, Harvard University Press, 1971.
- SHAW J. Stanford and Ezel Kural Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey Volume II Reform, Revolution, and Republic: The Rise of Modern Turkey, 1808-1975*, Cambridge University Press, 1977.
- SHAW, Stanford. "The Ottoman Empire and the Serbian Uprising 1804-1807", W. S. Vucinich (ed.) *The First Serbian Uprising, 1804-1813*, Brooklyn College Press, 1982.
- SHEEHAN, Michael. *The Balance of Power Policy History and Theory*, Routledge, 1996.
- SUNAR, M. Mehmet, "Cauldron of Dissent: A Study of the Janissary Corps, 1807-1826", Unpublished PhD Dissertation, University of New York, 2006.
- TOPRAK, Serap, "Osmanlı Avrupa İlişkileri Bağlamında Sırbistan'ın Bağımsızlığı", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Vol 6, No.28, Winter 2013, pp. 348-353.
- UNIVERSITY, Yale, "Brady-Johnson Program in Grand Strategy About", Access Date August 9, 2019)) <https://grandstrategy.yale.edu/about>
- WEEKS, L. Albert, *Stalin's Other War: Soviet Grand Strategy, 1939-1941*, Lanham, Rowman & Littlefield Publishers, 2003.
- WEIKER, F. Walter, "The Ottoman Bureaucracy: Modernization and Reform", *Administrative Science Quarterly*, Vol. 13, No. 3, December 1968, pp. 451-470.
- YALÇINKAYA, A. Mehmet. "The Provincial Reforms of the Early Tanzimat Period as Implemented in the Kaza of Avrethisarı", *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Vol 6, No 6, 1995, 343-385.
- YETİŞGİN, Mehmet, "The Ottoman Way of Governing Multi-Ethnic and Multi-Religious", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, No 21, 2007, pp.135-169.
- ZENS, Robert, "Provincial Powers: The Rise of Ottoman Local Notables (Ayan)", *History Studies*, Vol 3, Issue 3, 2011, pp. 433-447.

gost

Charles De Gaulle's Effect on French Politics*

Charles De Gaulle'ün Fransız Siyasetine Etkisi

Pelin ALİYEV**

Abstract

The fate of France's political and constitutional history, which had been rife with instability, was altered with the establishment of the Fifth Republic. However, the transition to a new political system was quite painful. Moreover, system debates continued after the proclamation of the Fifth Republic. Especially the 1962 constitutional amendment process left France faced with a new political crisis. This research aims to reveal how Charles de Gaulle, the first president of the Fifth Republic, had an effect on the shaping of French politics and overcoming the political crises that led to the system debates.

Key Words: *The Fifth Republic, Charles de Gaulle, France, Semi-presidential system, 1958 Constitution.*

Öz

Fransa'nın istikrarsızlıkla dolu siyasi ve anayasal tarihinin kaderi, Beşinci Cumhuriyet'in kurulmasıyla değişti. Ancak yeni bir siyasi sisteme geçiş oldukça sancılı oldu. Üstelik sistem tartışmaları Beşinci Cumhuriyet'in ilanından sonra da devam etti. Özellikle 1962 anayasa değişikliği süreci Fransa'yı yeni bir siyasi krizle karşı karşıya bırakmıştır. Bu araştırma, Beşinci Cumhuriyet'in ilk cumhurbaşkanı Charles de Gaulle'ün Fransız siyasetinin şekillenmesinde ve sistem tartışmalarına yol açan siyasi krizlerin aşılmasında nasıl bir etkisi olduğunu ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Beşinci Cumhuriyet, Charles de Gaulle, Fransa, Yarı Başkanlık Sistemi, 1958 Anayasası.*

Introduction

France is a state that has been the subject of many academic researches due to its rich historical past, strong political and economic structure and geographical location. The country took its name from the Franks, who ruled these lands throughout the 5th century, and it was during this time that France became one of the first states to achieve its national and political unity. Similar to the Palace of Westminster in the United Kingdom, the famous Palace of Versailles, built by King Louis XIV (1643-1715), became a symbol of the political unity. During the Bourbon Dynasty, France was a powerful state

Gazi

Akademik
Bakış

207

Cilt 17
Sayı 33
Kış 2023

Makale Geliş Tarihi: 02.08.2022. Makale Kabul Tarihi: 20.11.2023.

Araştırma Makalesi / Künye: ALİYEV, Pelin, "Charles De Gaulle's Effect on French Politics", Gazi Akademik Bakış Dergisi (GABD), Sayı: 33, Cilt: 17, Aralık 2023, s. 207-228.

* This article is developed from PhD's thesis written by Pelin Aliyev under the supervision of Assoc. Prof. Şakir Dinçşahin at Hasan Kalyoncu University in 2021.

** Asst. Prof. Dr., Department of Political Science and International Relations, Faculty of Economics, Administrative and Social Science, Hasan Kalyoncu University, Gaziantep/Turkey., E-mail: pelin.aliyev@hku.edu.tr; ORCID ID: 0000-0003-2466-2132.

characterized by absolute monarchy and centralism gained importance.¹ But the French monarchy disappeared following the 1789 French Revolution.² While this Revolution opened a new era in world history, it affected the development of the political system in France. The 'old regime' (*ancien régime*) collapsed and the foundations of the new regime were laid in France. However, the new regime did not bring stability to France and there were great political fluctuations in the country for a long time. These fluctuations resulted in many constitutional changes and amendments. The fate of French political and constitutional history, which had been rife with instability, was altered with the establishment of the Fifth Republic. France has reached an important political and constitutional stability although the political transition has been quite painful. At this point, it is important to consider this process and to examine the role of Charles de Gaulle, who left his mark on French politics in this process.

The Fourth Republic Period in France in the Shadow of System Debates and Government Instability

After the Nazis withdrew from the country in August 1944, the Vichy regime was abolished and the Fourth Republic was proclaimed in France. However, since there were different opinions on the political system, a referendum was held on October 21, 1945 to determine the political system. Voters were asked in the referendum whether they preferred a new constituent assembly or a return to the 1875 Constitution. As a result of the referendum, almost all voters stated they preferred a constituent assembly with limited powers to a return to the 1875 Constitution. They also accepted the law dated November 2, 1945, which was presented to them in the referendum and which would regulate the government until the new constitution was drafted. In this law, the principle of parliament's supremacy over the executive was accepted.³ The voters elected also the representatives for the constituent assembly. Three-quarters of the electorate supported the Communists (*Parti communiste français*, PCF), Socialists (*Section française de l'internationale ouvrière*, SFIO), and Christian Democrats (*Mouvement Républicain Populaire*, MRP) in these elections, in which the left gained strength.⁴

Communist and socialist parties opposed to a strong executive branch because the executive could try to restrict fundamental rights and freedoms due to their ties with the bourgeoisie. They supported a political framework with a powerful legislative and a weak executive. De Gaulle, on the contrary, emphasized the Third Republic's bad experience and claimed that lessons should be learned from the past experiences, and that the political structure

1 Cem Eroğul, *Çağdaş Devlet Düzenleri*, Kırılgaç Yayınevi, Ankara, 2005, p. 141.

2 Peter Morris, *French Politics Today*, Manchester University Press, Manchester and New York, 1994, p.3.

3 Ayferi Göze, *Siyasi Düşünceler ve Yönetimler*, Beta Yayınevi, İstanbul, 2005, p. 585-587.

4 Göze, 2005, p. 585-586; Roger Price, *Fransa'nın Kısa Tarihi* (Translation by Ö. Akpınar), Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, 2012, p. 333.

Gör

should be based on a weak legislature and a strong executive branch.⁵ Parliament initially recognized his unrivalled position as head of state, but their authoritarian and 'Bonapartist' intentions raised suspicions.⁶ De Gaulle, who was strongly opposed to returning to a regime with parliamentary sovereignty, resigned on January 20, 1946, warning that the Fourth Republic would suffer from the same institutional weaknesses as the Third Republic.⁷

The PCF and SFIO, which held the majority of the constituent assembly, presented a draft constitution based only on parliamentary supremacy. In the April 1946 constitutional referendum, 10.5 million people voted no, while 9.4 million voted yes.⁸ According to Price⁹, the biggest reason for the rejection was the concern about the Communist's dominance in the parliament. Thereupon, a new constituent assembly drafted a new constitution following a compromise between socialists, communists and republicans, and this time it was approved by referendum on October 13, 1946. This constitution is the Constitution of the Fourth Republic of France, dated October 27, 1946. Although 9 million people voted in favour of the new constitution, 7.8 million people did not vote in the referendum and there were just as many 'no' votes. It was not a good and encouraging beginning to a new era.¹⁰ Vincent Auriol from the Socialist Party was elected as the first President of the Fourth Republic in 1947. This coalition government was formed by Socialist Paul Ramadier and was called 'Tripartisme' since it consisted of Socialists, Communists and Christian Democrats.¹¹ It was believed that if the three major parties of the resistance (PCF, SFIO and MRP) remained together, France would have a stable political system with a progressive left majority. This assumption, on the other hand, lacked strong foundation due to the May 1947's political developments in Cole's opinion. When Socialist Interior Minister Jules Moch dismissed the Communists from the government, the triple coalition was in charge. Internal and external pressures had a significant impact on the PCF's overall trajectory. The expulsion of the Communists from the government was a condition imposed by the USA administration as a condition for France to receive financial aid under the Marshall plan. On the other hand, Stalin's passion for Eastern Europe was growing and Stalinism

5 Esat Çam, *Siyaset Bilimine Giriş*, DER Yayınları, İstanbul, 2005, p. 159.

6 Price, 2012, p. 333.

7 Alistair Cole, *French Politics and Society*, Routledge, London and New York, 2017, p. 15; Michael Roskin, *Çağdaş Devlet Sistemleri: Siyaset, Coğrafya, Kültür* (Translation by B. Seçilmişoğlu), Adres Yayınları, Ankara, 2009, p. 118.

8 Cole, 2017, p. 15-16; Roskin, 2009, p. 118; Price, 2012, p. 334.

9 Price, 2012, p. 334.

10 Göze, 2005, p. 587; Seda Dunbay, "23 Temmuz 2008 Tarihli Anayasa Reformu Işığında Fransa'daki Yarı Başkanlık Sistemi", *Ankara Barosu Dergisi*, no 3, 2012, p. 300; Nicholas Atkin, *The Fifth French Republic (European History in Perspective)*, Palgrave Macmillan, New York, 2005, p. 14.

11 Çınar Özen ve Nuri Yeşilyurt, "Fransız Dördüncü Cumhuriyeti'nde Siyasal Yapı ve Dış Politika : Süveyş Krizi'ne Giden Yolda Fransa'nın İsrail Politikası", *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 17, 1, 2018, p. 104.

görsel

Akademik
Bakış

209

Cilt 17
Sayı 33
Kış 2023

was getting stronger. Meanwhile, PCF declared its loyalty to Moscow and its total hostility towards the regime from 1947 until the collapse of the Fourth Republic in 1958.¹²

The splits within the left, the outbreak of the Cold War in 1947, and voters' dissatisfaction with left-wing parties all contributed to the rise of the right. General de Gaulle, who created the Rally of the French People (*Rassemblement du Peuple Français*, RPF) as a movement aimed to restore the Fourth Republic under a more presidential-style regime, became the new champion of the right. After 1947, the Fourth Republic faced intense opposition from the left (PCF) and right (RPF). Between 1947 and 1951, the so-called centrist parties (Socialists, Radicals, Christian Democrats, and moderate Conservatives) were forced into a series of defensive 'third power' alliances whose main purpose was to protect the Republic.¹³

As a result of the fall of the three-party system, political instability returned to French political life in 1947. The Algerian problem, however, was the most significant occurrence during this time. From 1954 onwards, serious internal turmoil began to take place in Algeria. The Algerian War of Independence began on November 1, 1954. It was never mentioned that France was at a 'war' because Algeria was seen as part of France. The operations carried out to maintain order were under the responsibility of the Minister of the Interior, François Mitterrand. The war was waged ruthlessly on both sides.¹⁴ The French army insisted on not leaving Algeria, which had been a French colony since 1830 and was considered a normal part of France even by the most left-wing. Civil war and nationalist revolt in Algeria began violently in November 1954. The French government became increasingly incapable of controlling the activities of the army, the colonial administration, or the native French settlers. The majority of the French army was deployed in Algeria to put down the uprising. Successive unstable governments in Paris failed to enact reforms and put down independence movements. In early 1958, the French government lost practically all of its authority. Thereupon, de Gaulle announced on May 15, 1958, that France was on the verge of disintegration and that he was ready to accept the Republic's responsibilities.¹⁵

At the risk of escalation into civil war, the National Assembly supported and empowered de Gaulle to alter the constitution. As a result, when successive governments failed to address the Algerian situation, the presidency of the government was handed over to General de Gaulle under military pressure. De Gaulle was chosen Prime Minister by President René Coty.

12 Cole, 2017, p. 16-17.

13 Cole, 2017, p. 17.

14 William Smith, "Introduction: France in the making", in *Aspects of Contemporary France*, ed. Sheila Perry, Routledge, London and New York, 1997, p. 18; David S. Bell, *French Politics Today*, Manchester University Press, Manchester, 2002, p. 11.

15 Göze, 2005, p. 590; John Gaffney, *Political Leadership in France: From Charles de Gaulle to Nicolas Sarkozy*, Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2010, p. 1; Bell, 2002, p. 12.

göze

Thus, on June 1, 1958, Charles de Gaulle returned to power in France as the last prime minister of the Fourth Republic. De Gaulle's return to politics was motivated by two objectives: On the one hand, he would resolve the Algerian issue and keep Algeria within French borders. On the other hand, he would restore the territorial integrity of the state and the government effectiveness. De Gaulle's government, created on June 2-3, 1958, held full authority for six months. In addition, the new government was granted the right to modify the constitution. De Gaulle drafted a new constitution and established a new republic in less than six months. De Gaulle's first reform was the re-organization of institutions.¹⁶ The Fourth Republic is notorious for its high cabinet instability. The political structure of the Fourth Republic, which lasted twelve years (1946-1958) in France, led to the emergence of weak, disorganized and short-lived coalition governments. The average duration of a cabinet was about 6 months. During the regime's 12-year existence, 24 cabinets were established under 16 prime ministers.¹⁷ In these governments, despite their political weight, small groups held power and gained influence. According to Lefort, some small groups and politicians played a role in the fate of governments in the Fourth Republic. The Fourth Republic is often remembered for its negative features such as political instability, blockage in the decision-making process, and executive weakness. The governments of the day were weak in showing integrity in following a certain policy.¹⁸

Although cabinet instability was intense, it is noteworthy that there was a remarkable stability in terms of personnel in key cabinet positions. During the Third Republic, a similar situation can be observed. Of the 561 ministers appointed between 1870 and 1940, at least 120 served in five or more governments. At this point, it is underlined that these ministers gained an administration experience due to their long term in office, and therefore they made critical decisions regarding the existence of France. On the other hand, in the midst of these government instabilities, it is necessary to mention the stability of the administration as well as the stability of the ministers. The French administration is seen as a factor that holds the country together and keeps France alive. While the regimes and governments in France were changing one after the other, the French administration maintained its existence at all times. It can be argued that despite the numerous disturbances in French history, the bureaucracy did not disappear or even renew itself. Even though it was acknowledged that most of the bureaucracy was out of date by the 20th century, it was nevertheless seen as the Republic's cornerstone.¹⁹ As

- 16 Smith, 1997, p. 18; Gaffney, 2010, p. 1-2; Bell, 2002, p. 12-13; William Woodruff, *Modern Dünya Tarihi* (Translation by H. Vardar and A. Vardar), Pozitif Yayınları, İstanbul, 2006, p. 354.
- 17 John D. Huber and Cecilia Martinez-Gallardo, "Cabinet Instability and the Accumulation of Experience: The French Fourth and Fifth Republics in Comparative Perspective", *British Journal of Political Science*, 34, 1, 2004, p. 27.
- 18 Özen and Yeşilyurt, 2018, p. 103.
- 19 Lee, 2004, p. 151-151; William L. Shirer, *The Collapse of the Third Republic: An Inquiry*

Guérard said²⁰, ‘So long as the bureaucrat is at his desk, France survives!’ His statement makes it very evident how vital the French bureaucracy was to the survival of France.

The Fourth Republic, weakened by the domination of the legislature over the executive branch, and the inability of governments to take important decisions, government instabilities, the increase in indiscipline and the weakness of political parties, was replaced by a new constitution and the regime established by it in 1958.²¹ But it should be added that this political turmoil is not the only legacy of the Fourth Republic. The Fourth Republic marks the start of significant economic progress, known as ‘*trente glorieuses*’. France made a determined effort in economic modernization and investment during these years. Significant transformation has taken place in the agricultural sector, with industry beginning to respond to the wider European market and policy changes that have encouraged rebuilding.²²

Transition to the Fifth Republic

De Gaulle believed that a new regime was essential because of the political fragmentation that existed under the Third and Fourth Republic. De Gaulle gives important clues about how the new regime should be in his famous speech delivered in Bayeux, France in 1946, with the following words: ‘...All the principles and experiences demand that the public powers - the legislative, the executive and the judiciary - be clearly separated and strongly balanced...’.²³ De Gaulle believed that as the executive became dependent on the legislature, its capacity to rule weakened, making France unmanageable. He claimed that by strengthening the executive branch, France would become more manageable.²⁴ Party rivalries and quarrels, according to de Gaulle, damaged the Third and Fourth Republics. Both periods were characterized by recurrent government instability due to the weakness of multiparty government coalitions. De Gaulle believed that French institutions should be designed to put an end to the political turmoil. The president would be able to prevent the government instability that plagued France during the Third and Fourth Republics. In addition, the president would have a key role in exhib-

Into the Fall of France in 1940, Simon and Schuster, New York, 1969, p. 96-104.

- 20 Albert L. Guérard, *The France of Tomorrow*, Harvard University Press, Cambridge, 1942, p. 144.
- 21 Hüseyin Nail Kubalı, *Anayasa Hukuku Dersleri: Genel Esaslar ve Siyasi Rejimler*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1971, p. 414-415; William Safran, “The Context of French Politics”, in *Politics in Europe*, Ed.M. D. Hancock *at al.*, Chatham House Publishers Seven Bridges Press, LLC, New York-London, 2003, p. 86-165; William Safran, *The French Polity*, Routledge, New York, 2016, p. 9; Morris, 1994, p. 20-21; John D. Huber, *Rationalizing Parliament: Legislative Institutions and Party Politics in France*, Cambridge University Press, Cambridge, 1996, p. 1-2.
- 22 Bell, 2002, p. 11.
- 23 Charles de Gaulle, *Discours de Bayeux*, 16 juin 1946. <https://www.charles-de-gaulle.org/wp-content/uploads/2017/03/Discours-de-Bayeux-16-juin-1946.pdf>
- 24 Mahmut Nedim Eldem, “Anayasalarımızda Siyasi Rejim Arayışı ve Yarı Başkanlık Çözümü”, Unpublished master’s thesis, Kırıkkale University, 2007, p. 49-50.

iting the leadership that France lacked throughout the Second World War and the Algerian crisis. However, strengthening the role of the presidency should not be interpreted as an intention to establish a presidential system.²⁵ According to de Gaulle, the president's sovereignty over the institutions can be genuinely ensured only if the people elect him or her. For this reason, he desired to abolish the parliamentary system and replace it with a strong presidential system.²⁶

The Presidency, in de Gaulle's opinion, is the only office that can act as an arbiter at the national level. Regardless of political parties or daily debates, only president can fulfil this responsibility. The state should have a leader in this regard. The president should be in charge of the executive branch's key responsibilities. The president, on the other hand, should be to rise above the parties and engage in direct dialogue with the electorate. In this context, de Gaulle sought to establish an authority capable of dealing with the vicious confrontations between the parties and therefore protecting the common interest, while designing a chief at the national level and above all others.²⁷ A commission chaired by Michel Debré was tasked with conducting constitutional studies. In three months, a new constitution was drafted. The resulting constitution mostly reflected the views of the general. As a result, on September 4, 1958, the anniversary of the proclamation of the Third Republic, de Gaulle presented the new constitution to the French in the Place de la République in Paris.²⁸

Despite the criticism from the left, the new constitution was presented to the public in the referendum on September 28 and entered into force on October 4, upon approval by the majority of the people. The 1958 Constitution was approved by a strong majority in a referendum. The Constitution was widely supported since it allowed for modernizing reforms and the restoration of internal peace that previous republics had failed to achieve. This widespread public support made people forget about the difficult circumstances that led to the constitution. Furthermore, this Constitution was drafted in an environment where the republican system's legitimacy could not be questioned. The law of June 3, 1958 stipulated that the constitutional project must adhere to the republican tradition's essential ideas and ensure respect for the fundamental freedoms mentioned in the preamble of the 1946 Constitution and the Declaration.²⁹

The 1958 Constitution is a reaction text to the Third and Fourth Re-

- 25 Rob Turner, "The Presidency", in *Aspects of Contemporary France*, ed. Sheila Perry, Routledge, London and New York, 1997, p. 26.
- 26 Philip Nord, *France's New Deal: From the Thirties to the Postwar Era*, Princeton University Press, Princeton, 2010, p. 1.
- 27 Cemil Oktay, "Çoğunlukçu Kurumsallaşmış Yarı-Başkanlık Rejimi: Fransa", in *Karşılaş-tırılmalı Siyasal Sistemler*, Eds. E. Kalaycıoğlu ve D. Kağnicioğlu, Anadolu Üniversitesi Yayını, Eskişehir, 2018, p. 81.
- 28 Aurélien Fayet et Michelle Fayet, *L'Histoire de France*, Eyolles, Paris, 2009, p. 351-352.
- 29 Philippe Raynaud, *L'esprit de la Ve République*, PERRIN, Paris, 2017, p. 3.

gors

Akademik
Bakış

213

Cilt 17
Sayı 33
Kış 2023

public's political instability. In addition, it also includes new measures to solve social crises. The Constitution of the Fifth Republic's first goal is to establish a strong executive branch that will not be powerless in the face of political instability and societal crisis like those seen in earlier eras.³⁰ As Turner³¹ points out, the president is the cornerstone of the French state in the political framework formed with the passage of the 1958 Constitution. Michel Debré used the term 'keystone' (*clé de voute*) to describe the presidency's importance to the regime while introducing the Fifth Republic's constitution. Kirchheimer³² compares the constitutional referendum with the referendum held in 1799 and writes: 'As in 1799, the French were asked in 1958: What is it in the constitution that we are asked to ratify in the plebiscite? The similarity of the answer – Bonaparte and de Gaulle – is as misleading as it is obvious.' As a matter of fact, de Gaulle is referred to as the 'founding father' of the Fifth Republic although numerous others worked during the process of writing a new constitution.³³

Fifth Republic Period Under Charles de Gaulle (1958-1969)

The first legislative elections of the new regime were held between November 23 and 30, 1958. With an alliance of de Gaullists and conservatives, the Union for the New Republic (*Union pour la nouvelle République*, UNR) gained a large majority in the elections. Approximately 70% of the elected deputies supported Charles de Gaulle. The left, on the other hand, suffered a heavy defeat against the right. Their ambiguous or hostile attitude towards de Gaulle was seen as a key factor of this defeat.³⁴ Following the legislative elections, the first presidential election of the Fifth Republic was held on December 21, 1958. The President was elected by an average of 80,000 people, which included deputies, members of the council, deputies of overseas assemblies and elected representatives of the municipal council. There was an indirect election practice for the presidency. Three candidates ran in the presidential election of 1958: Charles de Gaulle, Georges Marrane and Albert Chatelet. As a result of the election, Charles de Gaulle won the elections with 78.51 percent of the votes and became the first president of the Fifth Republic.³⁵

On January 10, 1959, de Gaulle invited Michel Debré, one of his most important supporters and an advocate of maintaining French rule in Alge-

30 Koraltay Nitas, "Fransa Yönetim Sistemi", p. 211. http://www.arem.gov.tr/ortak_icerik/arem/Projeler/21yy/fransa.pdf (18.04.2022).

31 Turner, 1997, p. 25.

32 Otto Kirchheimer, "France from the Fourth to the Fifth Republic", *Social Research*, 25, 4, 1958, p. 379.

33 Safran, 2003, p. 99; Safran, 2016, p. 9; Morris, 1994, p. 20-21; Huber, 1996, p. 1-2.

34 Price, 2012, p. 352.

35 Décision n° 59-2 PDR du 8 janvier 1959 – Proclamation des résultats du scrutin du 21 décembre 1958 pour l'élection du Président de la République, Président de la Communauté, available at <https://www.legifrance.gouv.fr/cons/id/CONSTEXT000017665092> (18.04.2022); Smith, 1997, p. 18; Price, 2012, p. 352-353.

ria, to establish the cabinet.³⁶ The head of state aimed to ensure a strong and stable executive power by consulting the nation through a referendum. But the regime had to deal with the Algerian problem first and foremost. De Gaulle was extremely nationalist, sceptical about Europe, anti-American, but he had to get rid of the Algerian problem before he could shape France.³⁷ Algerian issues and efforts to consolidate de Gaulle's authority dominated French politics in the early stages of the Fifth Republic. Between 1958 and 1962, de Gaulle was able to transform the country into a personal rule. De Gaulle's form of government laid the foundations for the presidency to become the most powerful institution in the new republic.³⁸ During these years, de Gaulle implemented various unconstitutional methods to run the government effectively. The first was that he forbade government meetings on Wednesday mornings, except for the council of ministers he presided over. He also activated political institutions such as the presidential general secretary, the Community affairs secretariat, and the presidential cabinet in the Elysée Palace. Many significant decisions were taken by smaller groups meeting in the inter-ministerial council led by the president rather than by the Council of Ministers. De Gaulle held regular meetings with the foreign minister in some areas, such as foreign affairs, defence and Algeria. Finally, he became the government spokesperson and took part in presidential press conferences, the main forum where important policy changes were announced.³⁹

During this time, opposition to de Gaulle manifested itself in two significant ways. One of them was the Algerian problem and the other was European policies. Although de Gaulle told in 1957 ex-minister Christian Pineau that the independence of Algeria was inevitable, the independence of Algeria was not an issue that de Gaulle openly expressed at that time.⁴⁰ De Gaulle was aware that the decolonization process had begun, and accordingly, in 1958, he founded the French Community (*Communauté française*) based on the example of the British Commonwealth, which recognized the autonomy of its colonies, but positioned them economically and politically under the influence of France.⁴¹ In addition to this step, he did not hesitate to take drastic measures to suppress the uprising in Algeria. However, seeing that these measures were not sufficient, de Gaulle started negotiations with the FLN in January 1960. This step caused the reaction of the French settlers in

36 Price, 2012, p. 353.

37 Smith, 1997, p. 18.

38 Cole, 2017, p. 24.

39 Jean Louis Thiébault, "The collapse of the presidential leadership in France", ECPR Joint Sessions Universidad de Salamanca, 10-15 April 2014, p. 2, available at <https://ecpr.eu/events/paperdetails.aspx?paperid=16473&eventid=12> (10.04.2020).

40 Charles G. Cogan, "The Break-up: General de Gaulle's Separation from Power", *Journal of Contemporary History*, 27, 1, 1992, p. 174.

41 Halil Kanadıkırık, "İki Darbe Arasında Beşinci Cumhuriyet: Fransız Siyasal Kültürü ve de Gaulle'ün Sentezi", *Journal of International Management Educational and Economics Perspectives*, 10, 2, 2022, p. 140.

görsel

Akademik
Bakış

215

Cilt 17

Sayı 33

Kış 2023

Algeria and some members of the army. One of the main factors that brought de Gaulle to power was the Algerian crisis. The army supported him because he believed that Gaulle could solve this crisis. However, de Gaulle's decision to negotiate with the FLN was seen as a betrayal by some groups within the military. A group of soldiers who were against the independence of Algeria planned an uprising known as 'Weeks of Barricade' by organizing the settled French in Algeria, but de Gaulle suppressed it in a short time.⁴²

The real coup took place in April 1961, when a group from within the French army attempted a coup against de Gaulle. Prime Minister of the time, Michel Debré, in his statement emphasizing the concept of national will, stated that all officers in Algeria were obliged to be loyal to President de Gaulle. De Gaulle declared martial law based on Article 16 of the Constitution. He appeared on television in his military uniform and informed the French people and soldiers that he forbade them to obey any orders from the putschists. In order for the coup to be successful, the attitude of the rest of the army, political parties and the public towards de Gaulle was also important. The rest of the army did not support the coup, and with very few exceptions, commanders remained loyal to the government. All political parties except National Centre of Independents and Peasants (*Centre National des Indépendants et Paysans*, CNIP) condemned the coup attempt. While the trade unions called the workers for a one-hour general strike against the putschists, the communists reactivated the antifascist committees to rally all the democratic forces. The public, as well as the parties and civil society, favoured Gaulle. Prime Minister Debré's calls to go to airports to prevent possible landing of paratroopers received a positive response from the public. The coup attempt was suppressed with the coming together of all sections of the country. General Salan, one of the putschists who managed to escape, continued to struggle to prevent Algeria's independence through the Secret Army Organization (*Organisation de l'Armée Secrète*, OAS) he founded. Many people lost their lives due to the attacks. They also attempted to assassinate de Gaulle many times, but none of them succeeded.⁴³

France and the FLN signed the Evian Peace Agreement on March 18, 1962, after eight years of war. This Agreement meant France's recognition of Algeria's independence. The next day, a ceasefire was declared between the parties. In the referendum held in July 1962, Algeria gained its independence with a 99.72 percent "yes" vote.⁴⁴ Following the declaration of independence, more than a million Europeans fled to France, abandoning all their possessions. This population became major opposition against de Gaulle.⁴⁵ The Al-

42 Halil Kanadıkırık, "Fransa'da Son Darbe: General de Gaulle ve Halkın Direnişi", *Toplumsal Tarih*, 274, 2016, p. 62.

43 Ibid.

44 Martin Alexander and J. F. V. Keiger, "France and the Algerian War: strategy, operations and diplomacy", *Journal of Strategic Studies*, 25, 2, 2002, p. 1.

45 Smith, 1997, p. 18.

gerian crisis allowed Gaulle to expand his influence in the Fifth Republic. Between 1958 and 1962, the head of state appointed and dismissed ministers based on his personal interests, reducing the Debré Government to merely an implementer of his policies, contrary to what the constitution envisioned. By employing the media to communicate directly to the French and increasing the number of referendums, de Gaulle weakened the influence of parliament. Taking advantage of the feelings caused by the Petit-Clamart attack organized by the OAS members on August 22, which was almost successful, he wanted to ensure that his successor would be elected by the people and gain the legitimacy to form a strong leadership.⁴⁶ The ultimate aim of this reform, according to Raynaud⁴⁷, was not to ensure de Gaulle's re-election or to strengthen de Gaulle's authority with a new referendum, but to enable future presidents to overcome their weaknesses, who would not benefit from de Gaulle's historical and charismatic legitimacy.

In September 1962, he declared that a referendum would be held to allow the president to be elected directly by the people. The proposed draft constitution received a negative response from the opposition. This draft was viewed by many as a threat to democracy. Moreover, because of this attempt, Charles de Gaulle was compared to Louis-Napoléon Bonaparte. Opponents pointed out that Louis-Napoléon Bonaparte was the last head of state elected by popular vote, and that a dictatorship came after this victory. All non-Gaullist political parties called for a 'no' vote against the draft constitution. In October, the Debré government was forced to resign with a motion of no confidence. During this time, it was observed that the parliamentary opposition became strong enough to overthrow the government. De Gaulle's response was to dissolve the parliament and hold the referendum. The principle of election of the president directly by the people was accepted with a high rate of 62 percent in the constitutional referendum held in October 1962. The results strengthened the presidential system. The parliamentary elections held a month later provided a strong majority for the Union for the New Republic (*Union pour la Nouvelle République*, UNR). These elections strengthened the government majority. Pompidou's second cabinet was established in December. Thus, the de Gaullist Republic was firmly established.⁴⁸ This high vote showed that Charles de Gaulle was seen as the only political person who could block France after the Fourth Republic.⁴⁹

These successes, according to Price⁵⁰, ensured the completion of the constitutional reform process that formed the presidential system of the

46 Price, 2012, p. 353.

47 Raynaud, 2017, p. 3-4.

48 Thiébaud, "The collapse of the presidential", 2; William Edmiston et Annie Duménil, *La France contemporaine*, Heinle Cengage Learning, Boston, 2010, p. 98; Fayet et Fayet, 2009, p. 388-389; Price, 2012, p. 353.

49 Fayet et Michelle Fayet, 2009, p. 389.

50 Price, 2012, p. 354.

gors

Akademik
Bakış

217

Cilt 17
Sayı 33
Kış 2023

Fifth Republic. Charles de Gaulle's greatest achievement was the creation of a political system acceptable to almost the entire population. For the first time since the Revolution, a general consensus has emerged in favour of republican institutions. Cole⁵¹, who supports Price's views, believes that this referendum is critical to the regime's survival. The directly elected president now had at least as much popular legitimacy as the National Assembly. The presidential institution, strengthened by its direct link with the French, was the cornerstone of the Fifth Republic's political legitimacy. This unquestioned position of the President was largely preserved until 1986. On the other hand, with the direct election of the president, Charles de Gaulle succeeded in politicizing the presidency by making this task a subject of political competition, instead of protecting this institution from competition. French political scientist Maurice Duverger summarizes the importance of the referendum in one sentence: 'The 1962 constitutional referendum did not give the president new powers, but it gave him power'.⁵² The reform in question was intended to reduce the risk of returning to the party regime. However, it still provided political parties a new and important power. In the new system, no candidate had a chance to win without the support of a major party. No president can dominate executive power without the support of a majority coalition. In this context, a two-round majority system, a structure called le quadrille bipolar by Maurice Duverger, emerges, in which two coalitions formed around two parties and separated according to the left/right axis come face to face.⁵³

The president was at the centre of the political system founded after 1958. De Gaulle wanted to deal with the Algerian crisis himself, in addition to defence and foreign policy. Regardless of the constitutional position he had, the prime minister was in practice largely under the influence of the president. Ministers, on the other hand, were bureaucratic practitioners who could be fired at any time. The replacement of Prime Minister Debré, who was one of his most important supporters, by Pompidou in April 1962 clearly revealed Charles de Gaulle's approach to the issue. His reappointment in October, right after Pompidou had to resign with a vote of no confidence in the parliament, was also an important indicator of de Gaulle's commitment to the system.⁵⁴ The beginning of a process of 'bipolarisation' was one key trend that emerged after the elections. This was actually a process of political restructuring, in which various parties tended to merge with Gaullist and opposition groups, while centrist parties such as the Radicals and MRP were largely included in the presidential coalition. Another factor promoting bi-polarization was the presidential system itself. This system allows only two candidates in the final vote.⁵⁵

51 Cole, 2017, p. 24-25.

52 Cited in Morris, 1994, p. 28

53 Raynaud, 2017, p. 4.

54 Price, 2012, p. 354.

55 Price, 2012, p. 354-355.

In the 1965 Presidential elections in France, the principle of two-round direct voting was applied for the first time. The first round of the elections took place on 5 December 1965 and the second round on 19 December 1965. In the first round on 5 December 1965, Marcel Barbu, François Mitterrand, Jean Lecanuet, Pierre Marcilhacy, Charles de Gaulle and Jean-Louis Tixier-Vignancour competed. Charles de Gaulle and François Mitterrand were the winners of the first round, in which 24 502 916 voters voted (equivalent to 84.75% of the total electorate). In the second round on December 19, 1965, when these two candidates competed, 24 371 647 voters (equivalent to 84.32% of the total electorate) voted, and de Gaulle was elected as the president for the second time in the 1965 Presidential elections in France with 55.2% of the votes.⁵⁶ Television played an important role for the first time during the pre-election campaigns.⁵⁷ Mitterrand's results in these elections are at least as important as Gaulle's victory. It is seen that the opposition to the policies followed by de Gaulle was quite strong.

Gaullist regime achieved significant success in political stability, social reconciliation and economic growth. However, the dominance of the Gaullist party at all levels of the state was not welcomed by the French. De Gaulle was re-elected in 1965, but his paternalistic and even autocratic administration style began to disturb some parts of the society. The 1958 Constitution maintained political stability, but there was a risk of authoritarianism. As a matter of fact, as of 1965, de Gaulle began to lose his supra-partisan position. De Gaulle had won the 1965 elections, but it turned out that there were other political alternatives. The results of the 1965 elections revealed the existence of a left-wing opposition in French politics.⁵⁸ With the 1967 elections, it became more evident that de Gaulle's position was weakening. In the legislative elections held on March 5-12, 1967, Communists and Socialists achieved 40% representation in the parliament. On the other hand, the Gaullists did not win the majority in the parliament alone and established a coalition government with Giscard's Independent Republicans. In the March 1967 legislative elections, the left-wing alliance was in full swing. The Gaullists, on the other hand, retained their absolute majority while losing seats. Prime Minister Georges Pompidou re-established the government as prime minister following the elections. De Gaulle's political framework appeared to be far from unassailable over a decade after he took office.⁵⁹

Essentially, the founding of the Fifth Republic put the left in a potentially negative position. In the 1958 elections, only 10 Communists, 47

56 Décision n° 65-10 PDR du 28 décembre 1965 – Proclamation des résultats de l'élection du Président de la République, <https://www.conseil-constitutionnel.fr/decision/1965/6510pdr.htm> (18.04.2022).

57 "Élection présidentielle 1965: ses spécificités", Vie publique, le 6 juin 2019, <https://www.vie-publique.fr/eclairage/24174-election-presidentielle-1965-ses-specificites> (19.04.2022).

58 Cole, 2017, p. 27; Smith, 1997, p. 18-19.

59 Ibid.

gors

Socialists and 40 Radicals were able to be elected to the parliament. The communists had been in decline for a long time. Socialists, like the Radicals, were publicly associated with the failures of the Fourth Republic. Moreover, the strict Stalinist and pro-Soviet stance of the Communists made cooperation between these parties much more unlikely. The 1962 legislative elections, in which de Gaulle was credited for resolving the Algerian issue, further reinforced this apparent appearance of final decline. Throughout the 1960s, however, the left would increasingly take a stand against the excessive 'personal' power of the president, denouncing social injustice. In addition to the presidential elections in December 1965, in which de Gaulle failed to obtain a full majority in the first round, the legislative elections held in March 1967 revealed that this viewpoint was gaining more and more supporters.⁶⁰ The improved appearance of the opposition was due to the fact that the Communists were now a little more cooperative and, in the person of François Mitterrand, a reliable alternative to de Gaulle emerged. Alongside the Radicals, Mitterrand had convinced mainstream Socialists and various scattered groups to assemble and cooperate in the newly created Federation of the Democratic and Socialist Left (*Fédération de la gauche démocrate et socialiste*, FGDS). Mitterrand's long-term strategy would be to change the political balance in favour of the left and to increase the appeal of the opposition in the elections by reducing the Communists to an extremely unimportant position.⁶¹

The unexpected upheavals that erupted in 1968 were, in fact, yet another testament to the current discontent. May 1968 was a period of serious crisis for France. All the resentment against authoritarianism in the family, elitism in society and its manifestations in secondary and higher education, overcrowded and under-resourced education opportunities, inequality, injustice and insecurity fuelled by rapid social change, as well as in government and the workplace, suddenly surfaced.⁶² The student movements that started at the University of Nanterre in May 1968 quickly spread to other campuses and the strikes paralyzed the economic life of the country. According to Smith⁶³, the violence and chaos in the demonstrations and the utopian idealism of most of the participants reminded the 1848 revolution and the 1871 Commune. The country faced with a major crisis in which street clashes took place between the police and the demonstrators. The turmoil caused by some student groups was soon supported by leftist political groups, followed by the occupation of faculties and other education centres, and occupation of factories and workplaces. At the end of May, millions of workers were on strike and violent clashes took place between demonstrators and police. The economic life in the country came to a standstill and objections to the current

60 Price, 2012, p. 360.

61 Price, 2012, p. 360-361.

62 Price, 2012, p. 361.

63 Smith, 1997, p. 19.

political regime emerged. The social opposition suddenly paralyzed France with all its institutions.⁶⁴

These events exposed some of the disadvantages of a highly centralized political system that was now dependent on the decisions of an aging head of state and unable to respond to an unexpected crisis. At the same time, it showed that the trust in existing institutions had been considerably lost.⁶⁵ In the face of this situation, Charles de Gaulle declared his intention to present a national reform program, first of all through a referendum. In the ruling party's view, the weakness of the parliamentary majority since the 1967 elections tied their hands and hindered reforms, which deepened the crisis. This view has also been one of the themes of election campaigns.⁶⁶ In a broadcast he made on May 30, de Gaulle announced the dissolution of the National Assembly and called for unity to defend the Republic against the danger of anarchy and communism.⁶⁷

Parliamentary elections were held on 23-30 June 1968 and as a result of the two-round elections, the UDR won the majority by taking 292 seats in the parliament. UDR is followed by RI with 61 seats. Georges Pompidou was replaced by Maurice Couve de Murville. Thus, as a result of the elections, the majority of the voters showed that they still trust the current administration. Compared to the elections in March 1967, it is seen that many candidates received the absolute majority of the votes in this election. No candidate from the Reform Movement, Technical and Democratic, and far right-wing groups won the number of votes equal to 10% of the registered voters, and as a result, did not qualify for the runoff. Similarly, although the Unified Socialist Party (*Parti socialiste unifié*, PSU), which strongly supported student and worker groups in May, was the only left-wing group to gain votes in 1967, 229 of its 232 candidates were thus eliminated. It can be said that the lack of unity in the left-wing groups and the fact that they are divided among themselves have an effect on the voters. This is one of the biggest reasons why some politicians such as Mendes-France failed in the elections.⁶⁸

Continuing to struggle on a platform of law and order in the 23-30 June elections, the regime was making great progress to regain its legitimacy.⁶⁹ Raynaud⁷⁰ also states that these events show the regime's inability to overcome the divisions in French society, but adds that the victory of the

64 IPU (Inter-Parliamentary Union), France, Elections in 1968, http://archive.ipu.org/parline-e/reports/arc/FRANCE_1968_E.PDF (19.04.2022); Claire Annesley, *A Political and Economic Dictionary of Western Europe* (First Edition), Routledge, London and New York, 2005, p. 92; Price, 2012, p. 361.

65 Price, 2012, p. 362.

66 IPU (Inter-Parliamentary Union), France, Elections in 1968, http://archive.ipu.org/parline-e/reports/arc/FRANCE_1968_E.PDF (19.04.2022); Annesley, 2005, p. 92.

67 Price, 2012, p. 362.

68 IPU (Inter-Parliamentary Union), France, Elections in 1968, http://archive.ipu.org/parline-e/reports/arc/FRANCE_1968_E.PDF (19.04.2022).

69 Price, 2012, p. 362.

70 Raynaud, 2017, p. 4.

gors

Akademik
Bakış

221

Cilt 17
Sayı 33
Kış 2023

Gaullists and their partners in the June elections was sufficient to reaffirm the legitimacy of de Gaulle and the power that Gaulle embodied. The election results also revealed the power of political conservatism. This was actually an instinctive reaction based largely on fear of social upheaval. Despite the victory, the May events proved to have significantly weakened the authority of the president. The events only increased the reputation of Prime Minister Pompidou, who was better able to cope with the crisis. Hence, his dismissal in the following period would appear as a philistine effort by the General to eliminate a former subordinate who had become a potential successor due to the events.⁷¹

Charles de Gaulle established a Fifth Republic in which the presidency gained more weight, resolved the Algerian problem, abolished colonial administrations in French North Africa, and followed an international grandeur policy. Remaining in power for ten years, de Gaulle maintained control over the broad student and labour movements in May-June 1968, but resigned the same night after his proposal to reorganize the regional government was rejected in a referendum in April 1969, and remained in power until November 1970, when he died. De Gaulle interpreted this negative game of the French as a lack of confidence in the politics they followed and resigned.⁷²

Gaullism: The Legacy of Charles de Gaulle to French Politics

According to Cole⁷³, de Gaulle should be considered as the most important president of the Fifth Republic of France and one of the leading statesmen of Europe in the post-war period. For him, among the many aspects of de Gaulle's legacy, we should mention: the creation of a strong presidency, the reorganization of the French party system, the resolution of the Algerian conflict, the adoption of a more independent foreign policy, the consolidation of the Franco-German alliance at the heart of the European Community, and fostering a new spirit of national self-confidence and economic prosperity. De Gaulle's influence on French politics led to the emergence of 'Gaullism', a new term in political terminology. De Gaulle is seen as the founding father of the 'Gaullist' political movement.⁷⁴

The first aspect of Gaullism was an improved political system based on a strengthened executive, shaped by a strong president. De Gaulle advocated a strong presidency that allowed the interests of the entire French nation to be represented above what he defined as the special interests represented by political parties. According to him, France needed a strong government that would allow it to regain its international prestige. In de Gaulle's terminology,

71 Price, 2012, p. 363.

72 Charles Tilly, *Avrupa'da Devrimler: 1492-1992*. (Translation by Ö. Arıkan), AFA Yayın-cılık, İstanbul, 1995, p. 254; Smith, 1997, p. 19; Edmiston and Duménil, 2010, p. 99-100; Oktay, 2018, p. 82.

73 Cole, 2017, p. 25.

74 Annesley, 2005, p. 92.

gor

this was a prerequisite for France to 'be it'. Presidency constituted the central core of the political system.⁷⁵

The second important feature of Gaullism lay in the field of foreign policy. Charles de Gaulle had a strong belief that France should play an independent and leading role in world affairs. De Gaulle was primarily against anything that would restrict the sovereignty of France. He was critical of the growing influence of the United States in Western Europe after the Second World War. Although de Gaulle was not completely against military alliances, he advocated the idea that a state should be able to stand alone in its own defence. This approach led de Gaulle to decide to withdraw from NATO's integrated command structure. De Gaulle said that thanks to this step, France regains its freedom of action and decision when it comes to defence. However, he stressed that France remains a member of the Atlantic Alliance. Besides, according to de Gaulle, France had to have nuclear weapons if it wanted to ensure its security through an independent defence policy. Therefore, de Gaulle took action to create a French nuclear deterrent. Another reason for this step was the belief that it would provide prestige to the country and strengthen the position of France as a world power. On the other hand, de Gaulle gave importance and priority to the concept of the nation-state. For this reason, he approached the European Economic Community (EEC) with a distance. When he came to power, although he did not object to France's membership in the EEC due to the economic benefits, he opposed developments that would reduce French sovereignty. Disturbed by the influence of the USA in Europe de Gaulle took steps to strengthen the role of France in Europe in this context. First De Gaulle vetoed the British application for EEC membership, which he saw as an American Trojan horse, twice, in 1963 and 1967, on the grounds that it had very close ties to the United States.⁷⁶ Secondly, it sought to strengthen the Paris/Bonn axis as the driving force of the EEC. De Gaulle and Chancellor of the Federal Republic of Germany Konrad Adenauer worked hard for a Franco-German peace. In this context, he signed the Elysée Agreement, a friendship and cooperation agreement, with Chancellor Adenauer. De Gaulle desired to have a close continental ally to help him achieve his goal of a 'European Europe' led by France, where Anglo-Saxon influence waned. De Gaulle thought that the bloc system reduced the sovereignty of European states. For this reason, he advocated the idea of reducing the influence of the USA and the USSR in Europe. At this stage, he thought France was the state best positioned to play the lead. At this point, De Gaulle tried to follow a policy of rapprochement with the Soviet Union and its satellite regimes in Eastern Europe in line with the goal of weakening

75 Cole, 2017, p. 26; Fayet et Michelle Fayet, 2009, p. 390-391.

76 Price, 2012, p. 358; Cole, 2017, p. 26; Fayet et Michelle Fayet, 2009, p. 390-391; Woodruff, 2006, p. 354-355; Özlem Demirkıran, "Fransa'nın Güvenlik Politikası: De Gaulle Dönemi (1958-1969)", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3, 5, 2007, p. 83-87.

gors

Akademik
Bakış

223

Cilt 17
Sayı 33
Kış 2023

the bloc system and ending the division of Europe.⁷⁷

The third aspect of Gaullism was the advent of a period of economic prosperity after the weak years of the late 1940s and 1950s. Although the mechanisms that made economic revival possible were put into practice in the Fourth Republic, they bore fruit in the de Gaulle period. During the de Gaulle period, the economic growth and restructuring process continued at a fast pace. The political stability provided by a more effective anti-inflationist policy and the fiscal rigor of the government, which was the main feature of de Gaulle's presidency, has greatly facilitated this. The Treaty of Rome, which admitted France to the EEC, was signed in 1957 and entered into force on January 1, 1959. Besides its potential economic advantages, the EEC has given France the opportunity to assume a dominant role in a resurgent Western Europe and to exert greater influence in international affairs. During de Gaulle's 11-year tenure, the growth rates of the French economy surpassed that of other European Union members. Economic growth reached 5.8% in France, 4.8% in Germany, 4% in the USA and 2.7% in the Britain between 1958 and 1969.⁷⁸

As the founder of the Fifth Republic, de Gaulle introduced new institutions to France. His works were notable: decolonization, state reconstruction, Franco-German reconciliation, economic growth. Their priorities were national independence and the impact of France on the world.⁷⁹ However, according to Gaffney⁸⁰, de Gaulle not only brought Gaullism to French politics, he also brought 'himself' politically.⁸¹ Thus, it has become possible to see the traces of de Gaulle's political personality in the institutions of the Fifth Republic.

Conclusion

In this study, which aims to reveal how Charles de Gaulle, the first president of the Fifth Republic, had an impact on the shaping of French politics and overcoming the political crises that led to system debates, firstly, the Fourth Republic, which is known for its system debates and governmental instability, secondly the transition process to the Fifth Republic, thirdly, the political developments and crises in the Fifth Republic under Charles de Gaulle, and finally, within the framework of the concept of Gaullism, Charles de Gaulle's legacy to French politics were examined. The 1789 French Revolution brought the end of the French monarchy, which paved the way for the establishment of nation-states in Europe. However, the new era did not mean the emergence of a stable political system. France was occupied by

77 Rodney Balcomb, "Defence Policy", in *Aspects of Contemporary France*, ed. Sheila Pery, Routledge, London, UK, 1997, p. 67-70; Price, 2012, p. 358; Demirkiran, 2007, p. 83-87.

78 Cole, 2017, p. 26; Fayet et Michelle Fayet, 2009, p. 390-391; Price, 2012, p. 358-360.

79 Isabelle Flahault et Philippe Tronquoy, *Le président de la République en 30 questions*, La Documentation Française, Paris, 2017, p. 12.

80 Gaffney, 2010, p. 3.

81 Ibid.

Germany during the war. The conditions of occupation by Germany during the Second World War created a political leader who would leave his mark on French political history: Charles de Gaulle. Addressing the French people through his radio broadcasts from London, de Gaulle won the support of the people. The role he assumed during this period enabled him to gain the characteristic of a charismatic leader. After the occupation, he served in the structuring of French political life. During the Fourth Republic, he officially became involved in politics as a political party leader.

But very soon the Fourth Republic faced political crises. As a result of the discussions on the political system, de Gaulle resigned. Although a new constitution was adopted in 1946, governmental instability led to the weakening of the Fourth Republic. The deadly blow of the crises came from Algeria. Gaulle was appointed as prime minister for the resolution of the Algerian issue and the making of a new constitution. On the one hand, de Gaulle wanted to solve the Algerian issue and keep Algeria within the borders of the country, on the other hand, he wanted to lay the foundations of a new political structure that would put an end to government instability. De Gaulle was aware that Algeria's independence was inevitable at a time when the colonies were gaining their independence one by one. Despite this, he continued to intervene in the crisis. However, when he realized that the steps taken were insufficient and that the crisis were out of control, he resorted to the option of negotiation with the FLN. This step also resulted in de Gaulle being accused of treason and led to a coup attempt against him. De Gaulle was able to reverse the direction of the wind thanks to the support he received from all parts of the country. As a result of these developments, Algeria declared its independence as a result of Evian Peace Treaty and referendum in 1962. However, the independence of Algeria should not be seen as a political failure of de Gaulle. A few months later, in a referendum held in France, the principle of direct election of the president by the people was accepted, and de Gaulle thus realized the strong executive dream that he had insisted on since the Fourth Republic.

However, the transition to a new political system was quite painful. In the Fourth Republic, the political debates that took place in the process of making a new constitution were experienced again. De Gaulle believed that the only way for France to avoid governmental instability was to abolish parliamentary supremacy. In the new system, the executive had to be strengthened. Thus, de Gaulle spearheaded the construction of a new political system in which the president was the cornerstone and the power of parliament was limited compared to the past. However, system discussions continued after the proclamation of the Fifth Republic. Especially the 1962 constitutional amendment process left France faced with a new political crisis. However, this crisis was overcome after the amendment was approved by referendum. Thus, the political system of France, which continues to this day, took its final form. In this sense, the most important legacy left by de Gaulle to French political life is the semi-presidential system. This system, which enabled France

gazi

Akademik
Bakış
225
Cilt 17
Sayı 33
Kış 2023

to leave behind the political fluctuations it was exposed to from the end of the 18th century to the middle of the 20th century, also reflects Gaulle's political views and in this sense is his work. Another important legacy of de Gaulle is his foreign policy approach. De Gaulle, who was in favour of independence in foreign policy, left the military wing of NATO within the scope of this policy approach. De Gaulle was in favour of strengthening France's role in Europe. Although France re-joined NATO's integrated command structure, this country continues to express its own opinion within such organizations as in the Libyan intervention.

References

- “Élection présidentielle 1965: ses spécificités”, Vie publique, le 6 juin 2019, <https://www.vie-publique.fr/eclairage/24174-election-presidentielle-1965-ses-specificites> (19.04.2022).
- ALEXANDER, Martin and KEIGER, J. F. V., “France and the Algerian War: strategy, operations and diplomacy”, *Journal of Strategic Studies*, 25, 2, 2002, pp. 1-32.
- ANNESLEY, Claire, *A Political and Economic Dictionary of Western Europe* (First Edition), Routledge, London and New York, 2005.
- ATKIN, Nicholas, *The Fifth French Republic (European History in Perspective)*, Palgrave Macmillan, New York, 2005.
- BALCOMB, Rodney, “Defence Policy”, in *Aspects of Contemporary France*, ed. Sheila Perry, Routledge, London, UK, 1997, pp. 67-70.
- BELL, David S., *French Politics Today*, Manchester University Press, Manchester, 2002.
- COGAN, Charles G., “The Break-up: General de Gaulle's Separation from Power”, *Journal of Contemporary History*, 27, 1, 1992, pp. 167-199.
- COLE, Alistair, *French Politics and Society*, Routledge London and New York, 2017.
- ÇAM, Esat, *Siyaset Bilimine Giriş*, DER Yayınları, İstanbul, 2005.
- DE GAULLE, Charles, *Discours de Bayeux*, 16 juin 1946. <https://www.charles-de-gaulle.org/wp-content/uploads/2017/03/Discours-de-Bayeux-16-juin-1946.pdf> (29.01.2023).
- Décision n° 59-2 PDR du 8 janvier 1959 – Proclamation des résultats du scrutin du 21 décembre 1958 pour l'élection du Président de la République, Président de la Communauté, available at <https://www.legifrance.gouv.fr/cons/id/CONSTEXT000017665092> (18.04.2022);
- Décision n° 65-10 PDR du 28 décembre 1965 – Proclamation des résultats de l'élection du Président de la République, <https://www.conseil-constitutionnel.fr/decision/1965/6510pdr.htm> (18.04.2022).
- DEMİRKIRAN, Özlem, “Fransa'nın Güvenlik Politikası: De Gaulle Dönemi (1958-1969)”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3, 5, 2007, pp. 79-92.
- DUNBAY, Seda, “23 Temmuz 2008 Tarihli Anayasa Reformu İşığında Fransa'daki Yarı Başkanlık Sistemi”, *Ankara Barosu Dergisi*, 3, 2012, pp. 293-316.
- EDMISTON, William et Annie Duménil, *La France contemporaine*, Heinle Cengage Learning, Boston, 2010.
- ELDEM, Mahmut Nedim, “Anayasalarımızda Siyasi Rejim Arayışı ve Yarı Başkanlık Çözümü”, Unpublished master's thesis, Kırıkkale University, 2007.
- EROĞUL, Cem, *Çağdaş Devlet Düzenleri*, Kırılmaç Yayınevi, Ankara, 2005.
- FAYET, Aurélien et FAYET, Michelle, *L'Histoire de France*, Eyolles, Paris, 2009.
- FLAHAULT, Isabelle et TRONQUOY, Philippe, *Le président de la République en 30 questions*. Paris: La Documentation Française, 2017.
- GAFFNEY, John, *Political Leadership in France: From Charles de Gaulle to Nicolas Sarkozy*, Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2010.

gor

- GÖZE, Ayferi, *Siyasi Düşünceler ve Yönetimler*, Beta Yayınevi, İstanbul, 2005.
- GUÉRARD, Albert L., *The France of Tomorrow*, Harvard University Press, Cambridge, 1942.
- HUBER, John D. and Cecilia Martinez-Gallardo, "Cabinet Instability and the Accumulation of Experience: The French Fourth and Fifth Republics in Comparative Perspective", *British Journal of Political Science*, 34, 1, 2004, pp. 27-48.
- HUBER, John D., *Rationalizing Parliament: Legislative Institutions and Party Politics in France*, Cambridge University Press, Cambridge, 1996.
- IPU (Inter-Parliamentary Union), France, Elections in 1968, http://archive.ipu.org/parline-e/reports/arc/France_1968_E.PDF (19.04.2022).
- KANADIKIRIK, Halil, "Fransa'da Son Darbe: General de Gaulle ve Halkın Direnişi", *Toplumsal Tarih*, 274, 2016, p. 62-69.
- KANADIKIRIK, Halil, "İki Darbe Arasında Beşinci Cumhuriyet: Fransız Siyasal Kültürü ve de Gaulle'in Sentezi", *Journal of International Management Educational and Economics Perspectives*, 10, 2, 2022, pp. 139-150.
- KIRCHHEIMER, Otto, "France from the Fourth to the Fifth Republic", *Social Research*, 25, 4, 1958, pp. 379-414.
- KUBALI, Hüseyin Nail, *Anayasa Hukuku Dersleri: Genel Esaslar ve Siyasal Rejimler*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1971.
- MORRIS, Peter, *French Politics Today*, Manchester University Press, Manchester and New York, 1994.
- NİTAS, Koraltay, "Fransa Yönetim Sistemi", http://www.arem.gov.tr/ortak_icerik/arem/Projeler/21yy/fransa.pdf (18.04.2022).
- NORD, Philip, *France's New Deal: From the Thirties to the Postwar Era*, Princeton University Press, Princeton, 2010.
- OKTAY, Cemil, "Çoğunlukçu Kurumsallaşmış Yarı-Başkanlık Rejimi: Fransa", in *Karşılaştırmalı Siyasal Sistemler*, Eds. E. Kalaycıoğlu ve D. Kağnıcıoğlu. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını, 2018.
- ÖZEN, Çınar ve YEŞİLYURT, Nuri, "Fransız Dördüncü Cumhuriyeti'nde Siyasal Yapı ve Dış Politika: Süveyş Krizi'ne Giden Yolda Fransa'nın İsrail Politikası", *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 17, 1, 2018, pp. 99-126.
- PRICE, Roger, *Fransa'nın Kısa Tarihi* (Ö. Akpınar, Çev.), Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, 2012.
- RAYNAUD, Philippe, *L'esprit de la Ve République*, PERRIN, Paris, 2017.
- ROSKIN, Michael, *Çağdaş Devlet Sistemleri: Siyaset, Coğrafya, Kültür* (B. Seçilmişoğlu, Çev.), Adres Yayınları, Ankara, 2009.
- SAFRAN, William, "The Context of French Politics", in *Politics in Europe*, Ed.M. D. Hancock vd., New York-London: Chatham House Publishers Seven Bridges Press, LLC, 2003, pp. 86-165.
- SAFRAN, William, *The French Polity*, Routledge, New York, 2016.
- SHIRER, William L., *The Collapse of the Third Republic: An Inquiry Into the Fall of France in 1940*, Simon and Schuster, New York, 1969.
- SMITH, William, "Introduction: France in the making", in *Aspects of Contemporary France*, ed. Sheila Perry, Routledge London and New York, 1997, pp. 1-21.
- THIÉBAULT, Jean Louis, "The collapse of the presidential leadership in France", ECPR Joint Sessions Universidad de Salamanca, 10-15 April 2014, pp. 1-29, available at <https://ecpr.eu/events/paperdetails.aspx?paperid=16473&eventid=12> (10.04.2020).
- TILLY, Charles, *Avrupa'da Deurimler: 1492-1992*. (Translation by Ö. Arıkan), AFA Yayıncılık, İstanbul, 1995.
- TURNER, Rob, "The Presidency", in *Aspects of Contemporary France*, ed. Sheila Perry, Routledge, London and New York, 1997, pp. 25-43.
- WOODRUFF, William, *Modern Dünya Tarihi* (Translation by H. Vardar and A. Vardar), Pozitif Yayınları, İstanbul, 2006.

görsel

Akademik
Bakış

227

Cilt 17
Sayı 33
Kış 2023

Türk Tarihindeki Mitoloji, Masal ve Hikâyelerin Cumhuriyet Döneminde Derlenmesi ve Günümüzde Yaşatılması Üzerine Bir Değerlendirme

An Evaluation on the Compilation and Preservation of Mythology, Folktales, and Stories in Turkish History during the Republican Era and Their Continuation in the Present Day

Hasan IŞIK*

Öz

Çalışmada Türk kültürüne ait mitoloji, masal ve hikâye gibi sözlü kültür unsurlarının günlük hayatta var olma durumları, Batı kültüründeki benzer içeriklerin günümüzdeki durumları, geçirdikleri tarihsel süreç ile karşılaştırılarak değerlendirilmeye tabi tutulmuştur. Batı kültüründeki benzer unsurların özellikle kitle iletişim araçları ile yeniden uyarlamalarının yapılması ve bu figürlerin dünya ölçeğinde bir kültürel etki alanı olarak kullanılması üzerine de tespitler yapılmaya çalışılmıştır. Ayrıca günümüzde varlığını sürdüren Türk kültürüne ait bu unsurların günlük hayatta ne şekilde yer ettiği de Keloğlan masalı ve Dede Korkut Hikâyeleri örneğinden hareketle değerlendirilmiştir. İncelenen örnekler üzerinden hareketle ele alınan konunun sadece günümüzde yaşatılması değil, ayrıca güncellemelerinin ne şekilde olması gerektiği ve bunun önemi de vurgulanmıştır. Yapılan çalışma sonucunda her ne kadar konuyla ilgili Cumhuriyetin ilk yıllarında, Batı'da 17 ve 19. yüzyıllar arasında olduğu gibi bir derleme çalışması olmuşsa da, bu sürecin kısa bir süre sonra tamama erdiği ve özellikle günümüz neslinin tam olarak dünyalarında yer almadığı sonucuna varılmıştır. Günümüze kadar bu değerlerin ulaşması açısından özellikle çocuklar için tam olarak güncellenmediği düşünülen Dede Korkut Hikâyeleri ve yeterli düzeyde güncellemelerinin yapıldığı düşünülen Keloğlan masalları üzerinden bazı sonuçlar çıkarılmaya çalışılmıştır. Konuyla ilgili kitle iletişim araçlarının hem Türkiye hem de Türk Dünyası açısından yeri ve önemi de vurgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türk, Hikâye, Mitoloji, Masal, Derleme.

Abstract

The study evaluates the current presence of elements from Turkish oral culture, such as mythology, tales, and stories, by comparing them with the contemporary state and historical evolution of similar content in Western culture. The aim is also to determine whether analogous content in Western culture is adapted and utilized as a sphere of cultural influence by mass media worldwide. The study further assesses how these existing Turkish cultural elements are applied in daily life, drawing examples from Keloğlan tales and Dede Korkut stories. Through

Makale Geliş Tarihi: 20.04.2022. Makale Kabul Tarihi: 20.11.2023.

Araştırma Makalesi / Künye: IŞIK, Hasan, "Türk Tarihindeki Mitoloji, Masal ve Hikâyelerin Cumhuriyet Döneminde Derlenmesi ve Günümüzde Yaşatılması Üzerine Bir Değerlendirme", Gazi Akademik Bakış Dergisi (GABD), Sayı: 33, Cilt: 17, Aralık 2023, s.229-249.

* Doç., Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimler Fakültesi, Tarih Bölümü, E-mail: hisik@aybu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-3033-4867.

Gaz

Akademik
Bakış

229

Cilt 17
Sayı 33
Kış 2023

the analysis of these examples, the study emphasizes the significance of the discussed issue and highlights not only the necessity of preserving it but also adapting it.

According to the conducted research, despite initial efforts to collect and preserve these cultural elements during the early years of the Republic period, similar to the initiatives in the Western world between the 17th and 19th centuries, it is concluded that the process was short-lived and failed to secure a lasting place in the contemporary world. The study attempts to draw some inferences considering the relevance of these cultural values in the present time, utilizing sufficiently updated Keloğlan tales and insufficiently updated Dede Korkut stories. It underscores the role and importance of mass media in the context of Turkey and the Turkic World concerning this issue.

Key Words: Turkish, Story, Mythology, Fairy Tale, Compilation

Giriş

Bin Bir Gece Masalları, geçmişin öykülerini sonrakilere ders oluştursun diye saklayanlara övgüler düzerek başlar. Eskilerin yaşam öykülerini anlatan bu masallar, zamanımızda yaşayanlara örnek oluştursun, böylece bir kimse kendinden başkasının başına gelenleri öğrenerek, geçmişteki insanların serüvenlerini ve söylediklerini dikkatle göz önünde tutup kendini ıslah etsin şeklinde de son bulmaktadır.¹ Bin Bir Gece Masallarında dile getirilen bu hususlar Türk kültürüne ait birçok mitoloji, masal ve hikâye için de kabul edilebilir. Burada dikkat çeken nokta “geçmişin öykülerini sonrakilere ders oluştursun diye saklayanlara övgüler düzerek” ifadesidir. Bu aşamada, ders alması ve kendilerini ıslah etmeleri beklenenler yani sonraki nesiller için “Türk tarihinde oluşan ve Türk kültürünün temel kodlarına sahip olan mitoloji, masal ve hikâyeler bugüne kadar kalması için saklanabildiler mi?” ve “Bugüne kadar ulaştırılmış olanlar vasıtasıyla da bu kültürel birikim yeni nesillere uygun şekilde aktarılabilir mi?” soruları gündeme gelmektedir.

Barry Sanders, benliğin oluşum sebebi olarak gördüğü okuryazarlık için “İnsan okuryazarlığın ürünüdür.” demiş ve bugünün gençliğinin bu hasletten uzaklaştığını belirtmiştir. Oysa bugünkü anlamıyla benlik, Batı’nın düşünce tarihinde oldukça geç bir dönemde ortaya çıkmıştır. Okuryazarlığa geçen her insan ya da topluluk, öncelikle sözlü dünyanın içinde bir okuma-yazma temeli oluşturur. Sözellik okuryazarlığı destekler, onu şekillendirmek için gerekli itici gücü sağlar.² Sanders’in ifadelerinden hareketle benlik sahibi, okuryazar bir toplumun inşasında sözel anlatının önemli bir yeri olduğu görülmekte, bu açıdan da sözlü kültürün devamının sağlanması gerekmektedir. Efsane, mit gibi sözlü kültür unsurları kendisini üreten toplumun bir millet olarak benlik bilincine ulaşması noktasında bir aracı görevi üstlenmektedirler.³ Burada Batı kültüründe özellikle 17 ve 18. yüzyıllarda

1 Hüseyin Köksal, “İlk Çağ’da Vatandaşlık Eğitimi Olarak Tarih Öğretimi”, *Kastamonu Eğitim Dergisi*, Cilt 15, Sayı: 1, Mart 2007, s. 271.

2 Barry Sanders, *Öküzün A’sı*, Ayrıntı yayınları, 2010 İstanbul, s. 10.

3 Onur Alp Kayabaşı, *Destan ve Hükümdar: Türk Destanlarında Devlet ve Yönetim*, Kömen yayınları, Konya 2016, s. 7.

sözlü kültür birikimlerinin yazıya aktarılmasında görülen girişimler de bu çerçevede ele alınabilir. Hem okuryazarlığın artırılması hem de bu yolla bir Avrupalı insan belleğinin inşası için bu araca başvurulması gerekli görülmüş olabilir. Ayrıca Sanders'ın sözel kültürün eksikliği ile ilgili “*Artık ülkemizdeki (ABD) çocukların gittikçe azalan bir bölümü sözelliği yaşayabiliyor ve bu da yaşamları için son derece korkunç sonuçlara yol açıyor. Öğrenciler kendi yaşamlarında gerçek sözelliği yaşamıyorlarsa sınıf ortamında da ezber yapabilmesi mümkün değildir. Çocuk önce atalarının sözlü kültürü içine girmezse, sözlü olarak tanıdığı dili görsel bir eyleme dönüştürmesi için gerekli o yapay adımı atması nasıl başarabilir?*”⁴ şeklinde düşüncelerini belirtmesinin altında masal, hikâye ve mitoloji gibi sözlü kültürün çocuklara aktarılmasının önemini vurgulamak yatmaktadır. Bu nedenle Türk toplumunun yıllar içerisinde oluşturduğu bu sözel birikimin güncellenerek gerek yazılı gerek anlatı şeklinde gerekse kitle iletişim yolu ile yeni nesillere aktarılması önemli görülmektedir.

Avrupa’da ve Türkiye’de Konuyla İlgili Gelişmeler

Avrupa’da halk arasında sözlü olarak yer alan birçok masal, hikaye ve mitolojinin uzunca bir yıl derlendiği ve günümüzde de yaşatılmaya devam ettiği görülmektedir. Örneğin ilk Alman mitoloji kitabı, Elias Schedius (1615-1641) tarafından yazılmış ve ölümünden sonra 1648 yılında Amsterdam’da yayınlanmıştır.⁵ Fransızlarda ülkenin her köşesinden yaklaşık on bin masal kaydetmiştir.⁶ 19. yüzyılda ise Grimm Kardeşler de köy köy dolaşp, Alman masallarını, derleyip yayınlamışlardır. Grimm Kardeşler bunu yaparken temel amaçları hiç şüphesiz “*Alman milletinin kültürünü ve kökenini halkın mit ve masallarında aramışlardır.*”⁷ ifadesinde de belirtildiği gibi Alman milletinin kültürünün derinliklerine ulaşmaktır. Hiç şüphesiz bu tür çalışmaların yapılmasında özellikle halk masallarının sadece elitlerin değil, 18. yüzyıl Fransa’sında olduğu gibi yaygınlaşan birçok diyalekten ötürü köylülerin arasında da kök salmış olduğunun düşünülmesidir.⁸ 17 ve 18. yüzyıllarda toplanarak yazıya geçirilen Alman, Fransız ve İngiliz masallarına bakıldığında kendi toplumlarının içinde bulunduğu sosyal-ekonomik durumu, kendi espri anlayışlarını, dini inançlarının figürlerini yansıttığı görülmektedir. Batı kültürüne ait birçok halk anlatısının eski versiyonlarında o dönemde insanların içinde buldukları durum, köy hayatının zorlukları rahat bir şekilde görülebilmektedir. Bu anlatıların sonraki güncellemelerinde de bu kültürel kodların izlerini barındırmaya devam ettikleri söylenebilir.

Özellikle de Fransız İhtilali’nden sonra yayılan milliyetçilik akımına

4 Sanders, a.g.e., s. 43.

5 Cemile Akyıldız Ercan, “Germen Mitolojisinde Yaratılış”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 18, Sayı: 1, Mayıs 2014, s.123.

6 Robert Darnton, *Büyük Kedi Katliamı*, Koç Üniversitesi yayınları, İstanbul 2015, s. 28

7 Öçal Oğuz, “Türkiye’de Mit ve Masal Çalışmaları veya Bir Olumsuzlama ve Tek-Tipleştirme Öyküsü”, *Millî Folklor*, Sayı: 8, Kış 2010, s. 36.

8 Darnton, , a.g.e., s. 12.

görsel

Akademik
Bakış

231

Cilt 17
Sayı 33
Kış 2023

bir destek mahiyetinde sözlü kültürün araç olarak kullanıldığı görülmektedir. Konuyla ilgili Darnton'un "Köylü meddahların anlattıkları, Fransız imgesini oluşturan semboller, ifadeler ve üsluplar dağarcığından besleniyordu. Coğrafi bölge ve sosyal statü farklılıklarına rağmen, masallar Fransızlara özgü özellikleri, değerleri, tutumları ve dünya kurgusunu iletiyorlardı. Zaman içinde mesaj, halk masallarının ve köylülüğün sınırları ötesine yayıldı. Genelde, en popüler düzeyde olduğu kadar en sofistike düzeyde de Fransız kültürünün başat teması oldu."⁹ ifadeleri bu tespiti ortaya koyar mahiyettedir. Almanya örneğinde de olduğu gibi her ne kadar amaçları kendi kültürlerine ait değerleri ortaya çıkararak Alman ulusçuluğuna katkı sağlamak olsa da bugün bu masallar hem varlığını sürdürmekte hem dünyanın birçok yerinde bilinmektedir. Modernleşme ile beraber batı toplumları kendi kültürlerine ait bu masalarda ve efsanelerde değişiklikler yapmışlar böylece güne uyarlayarak kendi kültürel aktarımlarını amaçlamışlardır. Günümüz dünyasına bakıldığında ise yine bu anlatı hazinesinin çeşitli kitle iletişim araçları ile devamlılığının sağlandığı görülmektedir. Günümüzde de bu masalları konu alan birçok sinema, çizgi, animasyon filmler yapılmakta ve böylece sözlü kültürün bu öğelerinin sürekli güncelliği de korunmaktadır.

Türkler, yayıldıkları coğrafyaya ve sahip oldukları kültürel birikime bağlı olarak mitoloji, destan, masal ve hikâye hazinesi en geniş olan milletlerden birisidir. Ancak günümüz dünyasında gelişen teknolojinin de etkisi ile tek tipleşme ile karşı karşıya kalınmakta ve kültürel emperyalizmin etkisi ile de Türk mit, masal ve hikâyeleri varlığını, güncelliğini kaybetmektedir. "Cumhuriyet'in kuruluş sürecinde ve ilk yıllarında sözlü kültüre ve mitolojiye ilgi artmıştır. Bir yandan mitolog ve tarihçiler tarafından Türkistan'da Türk mitolojisinin izleri sürülmüş, öte yandan folklorcular tarafından Anadolu'da halk masalları toplanmıştır."¹⁰ Cumhuriyetin ilk yıllarında konuyla ilgili ilk dikkat çeken isimlerden birisi de Ziya Gökalp'tir. "Gökalp'in "şifahi anane" adını verdiği sözlü geleneğin, yani halk edebiyatı ürünlerinin derlenmesi ve yayımlanması konusunda, Avrupa'da epey mesafe kat etmiş olan folklor ve halk edebiyatı çalışmalarından, özellikle de Alman Grimm Kardeşlerin görüş ve uygulamalarından etkilendiği açıktır."¹¹ Her ne kadar Avrupa'dan çok sonra da olsa benzer şekilde Ziya Gökalp de aynen Grimm Kardeşler gibi masalları, destanları, efsaneleri derleyip bazı küçük güncellemeler ile beraber yayımlamıştır. Bu çalışmalardan Kızıl Elma¹², Yeni Hayat¹³,

9 Darnton, , a.g.e., s. 74, 76.

10 Oğuz, (2010), a.g.m., s. 36.

11 Ziya Gökalp, "Sunuş", *Altın Işık*, (Haz. Ali Duymaz), Ötüken yayınları, İstanbul 2016, s. 11.

12 Bu eser, 1914 yılında "Kızıl Elma" adıyla yayımlanmış Ziya Gökalp'in bir şiir kitabıdır. Gökalp, büyük bir çoğunluğunu "Genç Kalemler", "Türk Yurdu", "Halka Doğru", "Çocuk Dünyası", "Türk Sözü" gibi dergilerde ve "Tanin" gazetesinde yayımladığı şiirlerini "Kızıl Elma" adı altında bir araya getirmiştir. Bknz. Ziya Gökalp, *Kızıl Elma*, (Haz. Halil İbrahim Şahin), Ötüken yayınları, İstanbul 2016.

13 Gökalp'in bu kitabı da farklı tarihlerde Tanin Gazetesi, İslâm Mecmuası, Talebe Dergisi,

Altın Işık¹⁴, Ala Geyik¹⁵ konuyla ilgili Ziya Gökalp'in dikkat çeken eserleridir.

Ziya Gökalp tarafından Küçük Mecmua'da yayınlanan derlemeler ve daha sonra bunların büyük bir bölümünün yer aldığı *Altın Işık kitabı* en dikkat çeken konuyla ilgili derleme eserdir. Altın Işık kitabında Türk kültürüne ait çeşitli masallar, menkıbeler ve tarihî hikâyelere yer verilmiştir. Fakat Cumhuriyetin ilk yıllarında Türk mitoloji, masal ve hikâye çalışmalarına yönelik başlayan ve önem kazanan bu ilgi 1930'lardan sonra önemi kaybetmeye başlamıştır. "*Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin mitolojik eksenini 1930'lu yıllarda Türkistan'dan Anadolu'ya kaymış, Atatürk'ün ölümüne kadar Sümer ve Eti görüşü öne çıkarken, Atatürk'ten sonra Roma ve Yunan kültürü ve mitolojisi egemenlik kazanmıştır.*"¹⁶ Burada dikkat çeken nokta aslında Grimm Kardeşlerin yaptığı gibi Cumhuriyet'in kuruluş sürecinde ve ilk yıllarında da sözlü kültüre ve mitolojiye ilginin artmış olmasıdır.

Yine bu konulardaki çalışmaları ile 1940'ların Cumhuriyetinde dikkat çeken iki isim; Fuad Köprülü'nün de öğrencileri olan Hüseyin Nihal Atsız ve Pertev Naili Boratav'dır. Her ikisinin çalışmaları da İkinci Dünya Savaşı sonrası siyasi ortamın Türkiye'ye etkileri ile oluşan zamanın şartları nedeniyle devam etmemiştir. Daha sonraki dönemde ise ilk baskısı 1989'da yapılan Bahaeddin Ögel'in iki ciltlik *Türk Mitolojisi*¹⁷ adlı eserinde ele alınan içerik bu konudaki gelişmelere önemli katkılar sunmuştur. Ögel'in bu eserinde kendi çabası ile içeriklere yönelik karakalem resim yaparak Oğuzname gibi eserlerdeki çoğu figürü göz önüne alarak birçok çizim yapması dikkat çekici

Yeni Mecmua ve Harp Mecmuası'nda yayımlanan şiirlerinden ve otuz iki manzumesinden oluşmaktadır. Bknz. Ziya Gökalp, *Yeni Hayat*, (Haz. Salim Çonoğlu), Ötüken yayınları, İstanbul 2015.

14 Ziya Gökalp, *Altın Işık*, (Haz. Ali Duymaz), Ötüken yayınları, İstanbul 2016. Bu kitap 1923 yılında Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekâleti Neşriyatı Çocuklar Kütüphanesi yayınlarının 1. kitabı olarak İstanbul'da Matbaa-i Amire'de eski harfli olarak basılmıştır. Ziya Gökalp'in kitabına isim olarak verdiği Altın Işık, Türk mit ve efsanelerinde gökten inen ışık motifidir. Altın Işık, etnolog ve sosyologların *mana*, eski Türklerin ise *kut* dedikleri kutsiyetin tecelli ediş şekillerinden biridir. Eski Türkler, *kutu* gökten inen bir nur sütunu, bir altın ışık suretinde tasavvur etmişler, bu altın ışık hangi insana, hangi hayvana, hangi şeye temas ederse onu mukaddes kılacağına inanmışlardır: Kutlu dağ, kutlu geyik, kutlu kent gibi. Gökalp, Türk mitolojisinin temel motiflerinden birini "Altın Işık" şeklide kavramlaştırarak kitabına ad olarak koymuştur. Bknz. Ziya Gökalp, "*Sunuş*", *Altın Işık*, (Haz. Ali Duymaz), Ötüken yayınları, İstanbul 2016, s. 16.

15 Ziya Gökalp, *Ala Geyik*, Ötüken yayınları, İstanbul 2022. Bu kitap Gökalp'in çocuklar için millî motiflere yer vererek yazdığı içinde sekiz masalın yer aldığı masal kitaplarından birisidir.

16 Oğuz, (2010), a.g.m., s. 42.

17 Kitabın birinci cildinde yer alan konular: Büyük Hun Devleti ve Türk Mitolojisi, Türklerin Kurttan Türeyişi, Ergenekon Efsanesi, Uygurların Türeyiş Efsanesi, Oğuz Destanı, Türkmenlerin Şeceresi, Oğuz Destanı Hakkında Bazı Notlar, Han-Name, Yaratılış Destanı, Manas Destanı, Türkler ve Moğol Mitolojisi, Türk Mitolojisinde Geyik, Türk Mitolojisinde Kartal başlıkları. İkinci ciltte yer alan bazı konular: Alp Er Tonga Efsanesi, Tepegöz Hakkında, Deli Dumrul Hakkında, Türk Mitolojisinde "Keloğlan", Türklerde Hızır Anlayışı, Geyik ve Türkler, Kurt ve Türkler, Doğan ve Kartal, Don Değiştirme, Gök ve Türkler, Göğün Direği, Kutup Yıldızı, Güneş, Ay, Yıldızlar, Samanyolu, Serap ve Türkler, Ebe Kuşağı gibi. Daha detaylı bilgi için Bknz. Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi*, (C. 1-2), Türk Tarih Kurumu basımevi, Ankara, 1989.

Görüş

Akademik
Bakış

233

Cilt 17
Sayı 33
Kış 2023

bulunmuştur. Bu çaba, Ögel'in konunun güncellenmesi, insanların zihninde daha iyi yer etmesi yani masal, hikâye ve mitolojilerde anlatılanların zihinlerde daha iyi canlandırılması gerekliliğine olan inancı olarak da değerlendirilebilir. Bugün Ögel'in eserinde ortaya koyduğu Türk tarihi için önemli olan Manas, Oğuz Kağan, Uygurların Türeyiş, Altay topluluğunun Yaratılış gibi destanları yeni nesil tarafından ne kadar bilinmektedir? Her ne kadar Cumhuriyet döneminde dile getirilen örnek girişimler olsa da bu konuda Batı ile karşılaştırma yapıldığında farkın oldukça fazla olduğu görülmektedir. Özellikle bugün günlük hayatın içinde, çocukların dünyasında çalışmada ele alınan kültürel zenginliklerin ne şekilde yer alıp almaması açısından yapılacak bir karşılaştırma dahi Türk tarihi sürecinin bu konuda yetersiz kaldığını ortaya koymaktadır. Görüldüğü üzere Ziya Gökalp'ten sonra da Türk hikâye ve masal kültürü ile ilgili Hüseyin Nihal Atsız, Pertev Naili Boratav, Dede Korkut Hikâyeleri gibi eserler üzerinde ise Kilisli Rıfat Bilge, Orhan Saik Gökay gibi kişilerin bazı girişimleri olmuştur. Fakat Türkiye'de özellikle 1940'lı yıllarda oluşan ortamın, mitoloji ve folklor çalışmalarını olumsuz yönde etkilemesi sonucunda bu çalışmalar değersizleşmiştir. Yaşanan süreç içerisinde de Türk kökenli mitolojinin yerine Yunan Mitolojisi geçmiş, Anadolu masallarının yarattığı boşluğu da Grimm Masalları doldurmuştur.

Türk uluslaşma hareketi Grimmlerin yarattığı mitoloji ve masal çizgisinde başlamasına rağmen bu yolda devam etmemiştir.¹⁸ Aslında Atatürk'ün ölümünü takip eden yıllardaki gelişmeler ile Atatürk'ün desteklediği yaklaşımdan ziyade yerini Roma-Grek Kuramı almıştır. Bu yaklaşım, Anadolu'nun kadim ve köklü uygarlığı olarak Roma ve Yunan uygarlığını görmüş ve Türk çağdaşlaşmasının bu uygarlığı içselleştirmesi, sahiplenmesi ve sürdürmesi ile mümkün olabileceğini savunulmuştur. Sonradan izlenebilir sonuçları açısından bu sürecin Zeus ve Olimpos eksenli Yunan Mitolojisi ile Ülgen ve Altay eksenli Türkistan Mitolojisinin savaşı olarak da okunması mümkündür. Fakat Atatürk'ten sonraki gelişmeler ile Roma ve Yunan kültürü ve mitolojisi egemenlik kazanmıştır.¹⁹

Türk Tarihine Ait Mitoloji, Masal ve Hikâyelerin Günümüze Taşınmasının Önemi

Mitoloji, masal ve hikâyeler birer tarihsel belge olarak da değerlendirilebilir. Onlar yüzyıllar boyunca gelişmiş ve farklı kültürlerde farklı kılıklara girmişlerdir. İnsanın içsel varlığının değişmeyen işleyişini ifade etmekten çok, bizzatli zihniyetlerin değiştiğini de düşündürürler.²⁰ "Öyküler sözlü kültürlerin can damarı, masalcı ise kabile ya da topluluğun yüreğidir. Öyküler insanlara kim olduklarını bir kez daha anlatır, inandıkları şeyleri hatırlatır; bu öyküler topluluk üyelerini birbirine bağlar. Masalcı, öykülerinin ağında her şeyi

18 Oğuz (2010), a.g.m., s. 40.

19 Oğuz (2010), a.g.m., s. 41-42.

20 Darnton, a.g.e., s. 26.

yakalar –tarih, gerçek, kahramanlık, din, felsefe, ahlak, sevgi.”²¹ Masallar, hikâyeler ve peri masalları gibi sözel anlatı geleneğinin vazgeçilmez türleri hem çocuklar için önemlidir hem de popüler kültür içine yerleşip yayılması açısından da dikkate değerdir.²² Bir zamanlar Grimm Kardeşlerin hikâyeleri derleyip günün şartlarına göre uyarladıkları gibi Batı’da modern çağda da benzer amaçlar için bu hikâyeler modernize edilmekte ve yeniden uyarlamaları yapılmaktadır.

Avrupa’da folklor çalışmalarının doğuşu ile ümmet veya imparatorluk organizasyonları içindeki toplumların millet olma bilincini yükseltmeye başlamaları arasında doğrudan ilişki görülmektedir.²³ Şüphesiz Batı kültürünün kendi kodlarını taşıyan mitlerindeki, masallarındaki kodları güncel tutmasında bu durumun devamlılığının sağlanmasının istenmesinin de etkisi vardır. Aslında genel olarak bakıldığında masal ve hikâyeler derlenip toplanırken her toplum kendi kültür dairesi çerçevesinde bunlara şekiller vermektedir. “*Masallar, edebî ve estetik değerinden ziyade çocuklarda millî şuurun uyandırılması başta olmak üzere eğitim işlevi ağır basan metinlerdir. Gökalp’a göre masallar, çocukların eğitimi açısından son derece önemli metinlerdir.*”²⁴ Özellikle Grimm Kardeşler gibi hikâyeye, masal ve mitolojileri derleyen Bahaeddin Ögel’in “*Mitoloji bir milletin fikir ve düşünce tarihidir.*”²⁵ şeklindeki ifadesi konunun özünü ortaya koymaktadır. Ayrıca bir toplumsal yapının, geleneğin ya da davranışların nasıl ortaya çıktığına ilişkin ipuçlarını o toplumun mitolojik öğelerinde bulmak mümkündür. Mitoloji bir toplumun en eski zamanlardan itibaren şekillenen kültürel kodlarıdır.²⁶

Çalışmada ele alınan konunun tarihçiler açısından da önemli bir yeri bulunmaktadır. Darnton “*Büyük Kedi Katliamı*” başlıklı kitabında şunları dile getirmiştir: “*Kitlelerin dünya görüşüne nüfuz etmenin ve toplumun en alt tabakalarındaki insanların değer ve tutumlarını incelemenin bir yolu bulunabilseydi, tarihe tamamen yeni bir boyut kazandırılabilirdi. Ama bu tür bir araştırmanın yaratacağı sorunlar aşılabilir gibi görünüyordu. 19. yüzyıl öncesinde Avrupalıların çoğu okuryazar değildi. Bir tarihçi hiç yazılı kayıt bırakmamış insanların zihinsel aktivitelerinin izlerini nasıl sürebilirdi ki?*”²⁷ Bu sorunun cevaplarından birisinin de sözlü kültürle toplum içerisinde yaşatıla gelen mitolojik unsurlar, masallar ve hikâyeler ile elde edilebileceği olabilir. Aslında Darnton’un ifade ettiği buradaki sorunun cevabını yine kendisi şu şekilde ifade etmiştir: “*19. yüzyıl sonları ve 20. yüz-*

21 Sanders, a.g.e., s. 14-15.

22 Kinem Tokdemir, “Uyuyan Güzel Masalından Malefiz Filmine Ötekileştirmenin Yeniden Üretimi: Cadı Prototipinin Ters Yüz Edilmesi mi?”, *Toplum ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 6, 2020, s. 112.

23 Oğuz (2010), a.g.m., s. 37.

24 Gökalp, “Sunuş”, a.g.e., s. 14.

25 Ögel, a.g.m. s. 9.

26 Mustafa Gökçe, “*Türk Devlet Geleneğinin Mitolojik Kökenleri*”, *Türk Tarihine Dair Yazılar*, Gece Kitaplığı, Ankara 2018, s.233.

27 Darnton, a.g.e., s. 11.

görsel

Akademik
Bakış

235

Cilt 17
Sayı 33
Kış 2023

yl başlarında toplanan büyük masal koleksiyonları, hiçbir iz bırakmadan geçmişte yitip gitmiş okuma yazma bilmeyen kitlelerle temas kurmak için nadir bulunabilecek bir fırsat sağlar.”²⁸ Bu bakış açısından hareketle ilk Türklerin mitoloji, masal ve hikâyelerinin incelenmesi ile de sahip oldukları dünya görüşü, değerleri ve tutumlarının izlerine ulaşılabileceği düşünülmektedir. Türk kültürünün en önemli taşıyıcılarından biri olan destanlar ve diğer sözlü kültür öğeleri Türklerin fikri hayatlarıyla ilgili konuları ve o milletin hayata bakış açılarını içerisinde bulundurmaktadır.²⁹ Aynı şekilde bir toplumun devlet geleneğinin temellerini, devlet ve hâkimiyet anlayışlarına ilişkin ilk örneklerini mitolojik çağ olarak adlandırılan sözlü kültür dönemine ilişkin eserlerde bulmak mümkündür.³⁰ Özellikle bu kaynaklar, okuryazarlık oranının yok denecek kadar az olduğu dönemler için önemli birer hazine olarak değerlendirilebilir. “Sözelliğin anlayış çerçevesine girmeye çalışmak çok önemli, çünkü az çok herkesin geçtiği ve sonra da unuttuğu bu dönem, okuryazarlığın temelini oluşturur. Okuryazarlık, sözellikle ilişkisi keşfedilmeden tam olarak anlaşılabilir.”³¹

Özellikle 1960’lı yıllarda Latin Amerika’da önem kazanan fantastik edebiyat, gerçeküstüçülük ve büyülü gerçekçilik gibi akımlar sayesinde dünyada başta şiir, sinema ve roman olmak üzere birçok sanat dalında mitoloji ve efsanelerin geri dönüşü yaşanmıştır. Bilinen mitler ve efsaneler onlarca, yüzlerce kere sanat eserlerine kaynaklık ederken, hiç işlenmemiş Türk mit ve efsanelerinin Türk sanatçılar tarafından dahi kullanılmaması önemli bir eksiklik olarak görülebilir. Çocuklar için çekilen Türk dizilerinin fantastik kahramanlarının tamamının Olimposlu olmaları, bir tek kahramanın bile Türk mitolojisi veya efsanesi kökenli olmaması dikkate alındığında, mitoloji alanındaki bu eksiklik veya kültür kaynaklarının bilinmemesinin olumsuz sonuçları olacaktır.³² Bu açıdan Türk Dünyası yapımcılarının milli kültür anlayışı ile Türk kültürünün ilgili ürünlerinin bugüne taşınması, günümüz şartlarına göre bu değerleri yeniden imajlaması ve medya aracılığı ile bu ürünlerin çocukların ilgisine sunulması gerektiği belirtilebilir.

Mitoloji, Masal ve Hikâye Unsurlarının Günlük Hayatın İçinde Varoluş Durumu

Bugün, Samanyolu olarak adlandırdığımız yıldız takımının İngilizce’deki karşılığı süt yolu anlamındaki *Milk Way*’dir ve mitolojik olarak kökeni de Yunan Tanrılarından Herakles’e dayandırılmaktadır.³³ İngilizlerin günümüzde bu galaksiye *Milk Way* demeleri örneği Avrupa kültüründe Yunan mitolojisinin etkisini göstermesi açısından dikkat çekicidir. Bunun gibi günümüz modern

28 Darnton, a.g.e., s. 30.

29 Kayabaşı, a.g.e., s. 5.

30 Gökçe, a.g.m., s. 233.

31 Sanders, a.g.e., s. 14.

32 Oğuz (2010), a.g.m., s. 42.

33 Robert Graves, *Yunan Mitleri, Tanrılar, Kahramanlar, Söylenceler*, (Çev. Uğur Akpur), Say yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2010, s. 606.

Avrupası'nda, savaşa katılan askerlerin ilk olarak sol ayakları ile yürümeye başlamalarının dahi altında Yunan Mitolojisi yer almaktadır. Mitolojik Yunan kahramanı, Iason'un giydiği tek pabuç vardır ve bunu sol ayağına giymiştir. İnanca göre, bu onun savaşçı bir kimliğe sahip olduğunu göstermektedir.³⁴ Aynı şekilde Homeros'un bahsettiği ve üzerinden bin yıldan fazla zaman geçmiş olmasına rağmen meşhur Truva Savaşları, pek çok filme konu olmuş ve etkisi günümüzde hâlâ devam etmektedir. Çanakkaleli Truvalıları yenen ve Yunanlı olan Akalar'ın mitolojik kahramanı Agamemnon ismi, 1914 yılında işgalci kuvvetlerin Çanakkale Boğazı'ndan ilk olarak geçmesini istedikleri geminin adında görülmektedir. Batı kültürünün mitolojisinde yer alan bu isimleri aradan geçen onca zamana rağmen farklı şekillerde günlük hayatlarında yaşattıkları görülmektedir. Burada "Gündelik hayata bu kadar nüfuz eden bu kültürel unsurlar gibi Türk kültürünün kodlarını barındıran Türk mitolojisi ne kadar hayatımızın içindedir?" şeklinde bir soru akıllara gelmektedir.

Hâlbuki Mustafa Kemal Paşa'nın 1922 yılında Keçiören bağlarında Afgan Büyükelçisi ile Nevruz Bayramını kutlaması, Türklerin tarihi kökleri hakkında devletin en yüksek makamının o dönem için aslında düşüncesini ortaya koymaktaydı. 1934 yılında ise İran Şahı Rıza Şah Pehlevi'nin Türkiye'ye ziyareti sırasında da Atatürk, Türk tarihinin ilk operası unvanına sahip olacak bir opera hazırlanmasını istemiş ve tamamlanması 27 gün sürecek olan bu opera metni tamamıyla İran efsaneleri ve Türk efsanelerine ayrılmıştır. İran'ın millî destanı kabul edilen Şâhnâme'de de yer alan efsaneye göre Türkistan'da yaşayan en büyük hakanın üç oğlu vardır. Bunlar; Tur, İraç ve Selm'dir. Tur, Türkleri, İraç, İran halkını Selm ise Rumları temsil etmektedir. Ancak Atatürk opera metnini yalnızca Tur ve İraç'tan oluşmasını ister. Böylece iki devlet arasındaki dostluğu kültürel tarih yoluyla, o güne taşıyarak vurgulamış olacaktır.³⁵ Fakat Atatürk'ün günlük hayatta yer verdiği Türk destanlarının yer aldığı bu yaklaşıma benzer durumlar devam etmemiş ya da unutulup gitmiştir.

Bugün Grimm Kardeşlerin derlemeleri dünya edebiyatına esin kaynağı olurken, Türkiye entelektüelinin 1940'lardaki tartışmayı aşamaması, küreselleşme ve kültürel tek-tipleşme sürecinde Türkiye'nin Olimpos anlatılarının yanına Altay ve Kafdağı mitolojisini, Pamuk Prenses ve Sinderellanın yanına ise Nardaniye Hanım ve Ahu Melek masallarını koyamaması sonucunu doğurmuştur.³⁶ Şayet Cumhuriyetin ilk yıllarında başlayan bu süreç 1940'larda sekteye uğramamış olsaydı, bunun yanında Anadolu'da bu masalların toplanıp derlenme işi ayrıca günün şartlarına göre de güncellenebilseydi belki de bugün bu araştırmada ele alınan konuya gerek bile kalmayacaktı. Günümüzde bazı devlet kurumları bu güncelleme konusunda bir dizi çalışma yürütmekte olsa da bunun yansımaları anca zaman içerisinde görülebilecektir.

34 Graves, a.g.e., s. 772.

35 M. Volkan Atuk, "İran Şahı Rıza Pehlevi' nin Türkiye Ziyareti", Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, Cilt: 17, Sayı: 35, Mart 2018, s. 241.

36 Oğuz (2010), a.g.m., s. 36.

göz

Akademik
Bakış

237

Cilt 17
Sayı 33
Kış 2023

Anadolu’da bir zamanlar kutlanan “Çiğdem Günü”³⁷ birçok Türk öğrenci tarafından bilinmez iken Batı kültürüne ait “*Cadılar Bayramı*” ile ilgili öğrenciler birçok imgeye sahiplerdir. Böyle bir geleneğin günümüzde farklı şekillerde de olsa yeniden canlandırılmasını gerçekleştirilebilirdi. Konuyla ilgili olarak Oğuz, “*Yeniden canlandırma ile Çiğdem Günü ile ilgili kutlamaların yarattığı farkındalığın kültürel mirasın hatırlanmasına ve topluluk kimliğinin güçlenmesine katkı sağlayacağı, gençlere çevre ve doğa bilinci aşılacağı, kültürel ve sanatsal yaratıcılığa esin kaynağı olacağı öngörülebilir.*” diyerek Türk kültürünün kodlarını taşıyan bir geleneğin dahi ne tür olumlu katkılar sağlayacağını³⁸ dile getirmektedir. Batı kültürünün bir ögesi olan cadılar bayramında çocukların kapı kapı gezmesi gibi Çiğdem Günü’nde de çocuklar ucu sivri bir değneğe çamurdan bir top takıp kırlara çiğdem toplamaya gitmektedirler. Daha sonra ellerindeki çamur topa dizdikleri çiğdemler ile bu çocuklar kapı kapı dolaşarak baharın gelişini insanlara müjdelmekte, kapılarını çaldıkları kişilerden hediye olarak buğday, arpa, paralar almakta ve farklı ritüeller ile bugünü kutlamaktaydılar.

Batı kültürüne ait bir cadının süpürgesine binip uçma sahnesini zihninde canlandırdığı gibi Türk kültürüne ait cadının sinirlendiğinde içi dolu bir küpe binip uçtuğu kaç öğrencinin zihninde canlanmaktadır? Kaç öğrenci Türk kültürüne ait bir deyiş olan “Sinirden küplere binmek” deyimini duyduğunda zihninde olayın tarihi arka planını canlandırabilmektedir? Bu küpe binme deyişinin çıkış noktasının arka planında Türk masallarında geçen, sinirlendiğinde küpe binip uçan ve küp içindeki yılanları kızdığı kişilere fırlatan cazı imgesi olduğu göz önüne alındığında bu sorunun cevabının “nereye de hiç” şeklinde olacağını tahmin etmek zor olmasa gerek. Kültürün günümüze taşınmaması sonucu bu deyiş örneğinde olduğu gibi söylemin tarihsel temellerini, arka planını nesiller kaybetmiş olmaktadır. Bu tespit edilen sonuçların ortaya çıkmasının temelinde hiç şüphesiz en büyük etken Batının kültüründe sahip olduğu birikimi imgelemesi, yeni imajlar ile günümüze taşınması yatmaktadır. Bu durumu “*Eski öyküler sosyal sınırlar ve yüzyıllar boyunca yayıldıkça, kahcılıkları müthiş artmıştır. Tatlarını yitirmeden değişmişlerdir. Modern kültürün ana akımlarına karıştıktan sonra bile, eski bir dünya görüşünün direngenliğine tanıklık etmişlerdir.*”³⁹ şeklinde özetlemek mümkündür. Yıllar öncesine ait Batı kültürünün masallarındaki Pamuk Prenses, Uyuyan Güzel, Kül Kedisi, Kırmızı Başlıklı Kız, Noel Baba, Zeus gibi figürlerin yeniden bir imaja bürünmesi ve dünyaya servis

37 Gerek kırsal gerekse kentsel alanda çocuklar tarafından artık unutulmuş ancak çocukluk çağlarında bu uygulamaya katılan orta ve üstü yaş grupları tarafından hatırlanan Çiğdem Günü, yapılan alan araştırmalarına ve yayımlanan makalelere göre yaklaşık 40-50 yıl önce Orta Anadolu’da yoğunluk kazanmak üzere kırsal alanda bir Nevruz pratiği olarak ergenlik çağına girmeyen çocuklar arasında yaşatılan bir gelenektir. Detaylı bilgi için Bknz.: Öcal Oğuz, “Çağdaş Kentte Bir Yeniden Canlandırma Örneği: Çiğdem Günü”, *Millî Folklor*, Sayı: 101, Bahar 2014, s. 25-39.

38 Oğuz (2014), a.g.m., s. 25.

39 Darnton, a.g.e., s. 78.

edilmesindeki yaklaşım ve araçlar dikkate alınmalıdır.

Hâlbuki benzer şekilde Türk kültüründe yer alan; Ülgen, Erlik, Peri Kızları, Al Karısı, Dev, Tepegöz, Nardaniye Hanım, Ülker ile Aydın gibi birçok figürde varlığını ve anlamını bugün koruyabilirdi. Ama günümüz kitle iletişim araçlarında sunulan içeriğe bakıldığında Deli Dumrul yerine Kara Şövalyenin, Köroğlu yerine Robin Hood'un, Ülker ile Aydın yerine Hansel ve Gratel'in daha çok imaj olarak yer aldığı rahat bir şekilde görülebilmektedir. Anneler çocuklarını uyutmak için *Kül Kedisi*⁴⁰ masalını okurken, yüzyıllardır Anadolu'da anlatılagelen ve Kül Kedisinin Türkçe versiyonu olan Ahu Melek Masalı'nı okuma imkânına sahip değillerdir. Aynı şekilde Ziya Gökalp'in Altın Işık kitabında da yer verdiği ve içeriğinde üvey anne yüzünden ormana bırakılan çocukların ele alındığı Ülker ile Aydın'ın yerine bunun hikâye yapısına benzeyen, çizgi ve sinema filmleri yapılan Grim Kardeşlerin derlediği Hansel ve Gratel daha çok hayatımızda yer almaktadır. Çünkü Türk kültürünün kodlarını taşıyan bu masallar günümüze uyarlanmamış, taşınmamış ve yeniden kültürümüze uygun olarak bir imaja büründürülememiş ve kitle iletişim araçları ile de ilgi çekici bir şekilde sunulmamıştır.

Burada dikkat çeken bir diğer hususta Türk kültürüne ait bu ürünlerin yukarıda da dile getirildiği gibi günümüze kadar saklanmamış olmasının yanında saklananlarında günümüz çocuklarının dünyasına göre güncellenmemiş olması da bir eksiklik olarak görülebilir. Örneğin Türk kültürünün bir ürünü olan ve bugüne kadar varlığını koruyan Nardaniye Hanım masalının yazılı versiyonunda masalın kahramanı kız, üvey annesinin yılan yavrularını içine attığı suyu içmekte ve gebe kalmaktadır. Daha sonra karnı şişen Nardaniye Hanım'ın üvey annesi tarafından hamile olduğu iftirası atılması üzerine babası tarafından evden uzaklaştırmaktadır. Bu ve buna benzer içerikler yüzyıllar önce Avrupa masallarında da hiç şüphesiz vardı ama bugün Batı masallarında bu yönlerin çağa uygun bir hale getirildiği ve çocukların hayal dünyalarını süslediği görülmektedir. *"Halk masallarına ilgi göstermesi beklenebilecek son kişi olan, bir saray mensubu, XIX. Louis'nin otoriter kültürel politikalarının mimarı olan, köylülere ya da arkaik kültürlerine hiç sempatisi olmayan Perrault dahi kültürel fayda için sözlü gelenekten öyküleri almış ve onları salonlara uyarlayarak sofistike bir izleyici kitlesinin zevkine uygun hale getirmiştir. 'Kırmızı Başlıklı Kız' hikâyesinde geçen çivi ve iğneli yol, büyükanne'nin kız tarafından yenmesi gibi yamyamca saçmalıkları bir kenara atmıştır. Yine de, masalın orijinal gücünün çoğunu korumuştur."*⁴¹ Bu ifadelerle bakıldığında; *"Perrault'u birçok masalda bu şekilde değişiklikler yaparak derlemeye iten sebep neydi?"* sorusu gündeme gelmektedir.

40 Orijinal adı Sinderella olan bu masalı Vanessa Joosen (a.g.e., s. 159), "Amerikan popüler kültüründe alınılan" olarak betimlemiş ve bir eleştiri dile getirmiştir.

41 Darnton, a.g.e., s. 75.

göz

Akademik
Bakış
239
Cilt 17
Sayı 33
Kış 2023

Türk Tarihindeki Mitoloji, Hikâye ve Masalların Günümüzde Yaşatılmaları Açısından İki Örnek: Keloğlan Masalları ve Dede Korkut Hikâyeleri

Hem var olan masalların yeni derlemelerinin güncellenerek ortaya konulması hem de Anadolu'da kaybolmaya yüz tutan birçok masalın kayıt altına alınması önemli görülmektedir. Sadece bunların yeni derlemeleri ve kayda alınmaları ile yetinilmemeli bu kültürel zenginlikleri konu alan filmlerin çekilmesi, uygun ve ilgi çekici şekilde resmedilmiş ve giydirilmiş hikâye kitaplarının yazılması ayrıca bu eserlerde yer alan kahramanların günlük hayatta çocukların kullandığı ürünler üzerinde de yer alması gerektiği düşünülmektedir. Bu konuda Ziya Gökalp'in *Altın Işık* kitabında ilk sırada yer verdiği *Keloğlan*⁴² masalı günümüz çocuklarının hayal dünyasında da yer alması açısından güzel bir örnektir. Keloğlan masal kahramanı günümüz çocukları tarafından bilinmekte ve günlük hayatlarında zihin dünyalarında yer almaktadır. Ama bunun yanında bu kitapta yer alan Kuğular, Deli Dumrul, Ülker ile Aydın, Ala Geyik, Kolsuz Hanım gibi masallar ya da masal kahramanları ne kadar günümüzde nesillerin zihinlerinde, gönül dünyalarında varlıklarını sürdürebilmektedir?

Keloğlan kahramanının günümüzde varlığını sürdürmesi açısından istisnai bir durumunun olmasından dolayı bu çalışmanın ele almaya çalıştığı, önerdiği hususa olumlu bir örnek olduğu düşünülmektedir. Özellikle 1965 yılından sonra bu masal kahramanı karakterinin farklı uyarlama ve isimler ile filme, televizyon dizisine ya da animasyon yapımları gibi çeşitli formatlara uyarlandığı görülmektedir. Hatta temeli Türk tarihinin derinliklerine kadar giden bu masalsı kahramanın birçok resimli hikâye kitaplarının ortaya konulduğu bunun yanında günümüzde çocuklar tarafından ilgiyle izlenen TRT yapımı çizgi film uyarlamalarının olduğu dikkat çekici bulunmuştur. Çünkü Orta Asya Türk Devletlerinde de bilinen, Altay mitoloji, hikâye ve masal anlatılarındaki ile benzer özellikler ile yer alan, Türk kültürünün kodlarını taşıyan bu karakter çocukların günlük hayatında yer alabilmiş, onların hayal dünyalarını süsleyerek bir varlık göstermiştir. Türk dünyasındaki anlatı ile benzerlik gösteren "*Keloğlan Masallarının çizgi filmi içeriği açısından didaktik ve kültürel özellikler taşıdığı, evrensel, kültürel, sosyal ve milli değerlere yer verildiği*"⁴³ de görülmüştür. Aynı yaklaşımın diğer Türk kültürünün kodlarını taşıyan masal, hikâye ve mitolojileri için de hem Türkiye'de hem de diğer Türk dünyasında gösterilmesinin önemli olduğu düşünülmektedir.

Bu kahramanın yanında günümüzde varlığını çeşitli resimli hikâye kitapları, bazı çizgi film denemeleri ile sürdüren dikkat çekici bir diğer hikâye ise Dede Korkut Hikâyeleridir. Her ne kadar günümüze kadar var olması için

42 Gökalp, a.g.e., s. 21.

43 Arzu Özyürek vd., "Keloğlan Masalları Çizgi Filminin Değerler Açısından İncelenmesi", *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 4, Eylül 2018, s. 1.

yapılan çalışmalar övgüye mazhar olsa da bu hikâyelerin Keloğlan örneğindeki kadar nesillere tesir etmediği, çocuklar tarafından gerektiği kadar ilgi uyandırmadığı düşünülmektedir. Bu sonuçlara ulaşılmasının arkasında yatan sebeplere değinilmeden önce Dede Korkut Hikâyelerinin tarihsel süreci, eserinin değeri ve eser hakkındaki tespitlere yer vermek doğru olacaktır.

On beşinci yüzyılda derlenen Dede Korkut Hikâyelerinin, günümüzde 1815 yılına ait Dresden nüshası⁴⁴ ve 1952 yılına ait Vatikan'da olmak üzere iki nüshası yer almaktadır. Ayrıca 2019 yılında İran'ın Türkmen-Sahra bölgesindeki Gümbet-i Kavus şehrinde bulunan Türkistan/Türkmen Sahra nüshasının bulunması ile bugün bu hikâyelerin üçüncü nüshası da mevcuttur. Bu üçüncü nüshada daha önce bilinen bu iki nüsha dışında kayıp hikâyeye olarak da bilinen ve önceki nüshalarda on birinci hikâyeye olan Salur Kazan hikâyesinin devamı niteliğindeki on üçüncü hikâyeye de yer almaktadır. Dede Korkut Kitabı'nın bu üçüncü nüshasını da Metin Ekici 2019 yılında, "13. Dede Korkut Destanı: "Salur Kazan'ın Yedi Başlı Ejderhayı Öldürmesi 'Boyunu Beyan Eder Hanım Hey!'"⁴⁵ isimli makalesi ile Türkiye'de literatüre kazandırmıştır.

Yeni bir nüshanın da bulunmasıyla, toplam on üç ayrı hikâyeden oluşan bu eserin yazarı hakkında farklı görüşler mevcuttur. Bunlardan bir tanesi Dede Korkut'un, Bayat Boyu'ndan Kara Hoca'nın oğlu olduğudur. Dört ayrı hükümdara danışmanlık yaptığı da kaydedilen bilgiler arasındadır.⁴⁶ Her ne kadar bu ve benzeri bilgiler mevcutsa da Dede Korkut'un gerçek bir kişi olduğunu ya da tam aksine onun hayali bir kahraman olduğunu kesin olarak iddia etmek eldeki bilgilere göre zor görünmektedir. Bu anlamda onun kimliğinden ziyade, günümüze kalan eseri önemli bir kültür hazinesidir. Bu eser her ne kadar on beşinci yüzyılda derlenmiş olsa da ilk ortaya çıkışının onuncu yüzyıldan önce olduğu düşüncesi ağır basmaktadır. Bunun yanında eser, İslami dönemde yazılmış olsa da içerisinde fazlaca İslam öncesi Türk kültür motiflerini de barındırmaktadır.

Kitabın içeriği hikâyeye ve masallardan ziyade birer milli destan olarak da değerlendirilebilir. Dede Korkut Hikâyeleri, Türk kültürünün zenginliklerini, idarî ve sosyal hayatın renkleriyle, zihin dünyamızda canlanmasını sağlayabildiği gibi Türk insanının hakkaniyetini, misafirperverliğini, savaşçılığını, kadına, doğaya, hayvanlara ve çocuklara verilen önemi ve değerleri, sağlam bir aile yapısının önemini ve temel kurumlardan birisi olduğunu, Türk insanının yüksek insanî özelliklerini ve kabiliyetlerini bizlere aktarmaktadır. Sarıtaş'ın da ifade ettiği gibi bu eser "Taşadığı kültürel unsurlar ile

44 Bu nüshanın Türkiye'deki ilk yayınlanması 1916 yılında Kilisli Muallim Rifat tarafından yapılmıştır. Bulunmasından yaklaşık yüz yıl sonra Türkiye'de basılabilen bu eser günümüze kadar önemli bir kaynak eser olarak birçok kişi tarafından okunmuştur.

45 Metin Ekici, "13. Dede Korkut Destanı: 'Salur Kazan'ın Yedi Başlı Ejderhayı Öldürmesi' Boyunu Beyan Eder Hanım Hey!", *Milli Folklor*, Sayı: 122, Yaz 2019, s. 5-13.

46 Ergün Veren, "Dede Korkut'a ve Dede Korkut Kitabı'na Bakış Açısı Değiştirilmeli mi?", *Türk Yurdu*, Sayı: 379, Mart 2019, s. 55.

görsel

Akademik
Bakış

241

Cilt 17
Sayı 33
Kış 2023

*Türk dili ve edebiyatçıları tarafından, mitik dönemden itibaren Türk kültür ve medeniyetinin izlerini taşıması nedeniyle Türk insanının hayat felsefesini gösteren önemli bir eser olarak nitelendirilir.*⁴⁷ Aynı şekilde Çetinkaya da “Dede Korkut Hikâyeleri, daha önceki dönemlerin inanç sistemlerini, destansı anlatımın özelliklerini ve yaşam felsefesinin izlerini ortaya koyan ve dönemler üstü söylem oluşturan bir eserdir. Hikâyelerde, İslamiyet’e geçişin izleri belirgin olmakla birlikte geçmişin değerler sisteminin toplumsal yaşama ve kolektif şuuraltından bireysel yaratılara yansımış şekilleri de görülmektedir.”⁴⁸ ifadeleri ile hikâyelerin hem zaman hem de içerik olarak geniş kapsamına değinmektedir. Eser içinden çıktığı toplumun tam bir yansıtıcısıdır. Türk insanının şerefi, namusu, ahlaki özellikleri, zevkleri, merakları, inançları, hünerleri, zayıf yönleri, mantığı, dünya görüşü, değerleri, gelenekleri, töresi vd. unsurların tam kadro karşımıza çıkaran önemli bir eserdir.⁴⁹ Dede Korkut Hikâyeleri, zaman yolculuğunda her biri kahramanın başından geçen olaylar gibi görünse de köklü tarih anlayışına, gelenek, göreneklere dönemin penceresinden bakmayı sağlayan bir eserdir. Hikâyelerde bireyler, tarihî bir kahraman olmanın ötesinde canlı birer toplumsal bellek taşıyıcısı olarak yer alarak kültürel süreklilik temelini, kültürel bellek üzerinden canlı tutmaktadır.⁵⁰

Dede Korkut’ta Türk kültüründe yer alan farklı çok önemli motifler görülebilmektedir. Bu motifleri; devlet yönetimi, hakanın ve hatunun bir arada görülmesi, hakanın zenginliğini halkı ile paylaşması, anne ve baba, kadın, sosyal yapı, ant içme, ölüm-yas gelenekleri, savaş gelenekleri, kullanılan silahlar, ahiret inancı, düzenlenen toylar, ad verme geleneği, hutbe okutulması, tek eşlilik, evlilikle olan gelenekler, atalara olan saygı gibi pek çok başlık altında sıralayabiliriz. Bunun yanında Dede Korkut Hikâyelerinde anlatılan olaylara bakıldığında; kahramanlık, cesaret, gurur duymak, büyüklere saygı, namus, yardımsever olmak, kardeş sevgisi, değerlere saygı gibi vasıfların yer aldığı görülmektedir.⁵¹

Geçmişin öykülerinin övgüye mazhar olabilmelerinin nedeni, insanın, süregiden serüveninin özünü ve bizzat kendisini anlama fırsatını içlerinde barındırmalarıdır.⁵² Bir kültürel bellek aktarıcısı rolüne sahip Dede Korkut Kitabı geçmiş, bugün ve gelecek arasında köprü niteliğine sahip bir eserdir.⁵³ Bu hikâyeler sadece belirli bir dönemin değil dönemlerin ve yüzyılların ortak

47 Şenay Eray Sarıtaş, “Dede Korkut Kitabı’nda Toplumsal Cinsiyet Rollerini Ekseninde Kadınlık Olgusu”, Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi, Cilt: 55, Sayı: 3, 2020, s. 1950.

48 Gülnaz Çetinkaya, “Dede Korkut Hikâyeleri’nde Kültürel Belleğin Söylem Haritası Olarak Giyim-Kuşam ve Yeme-İçme Sembolleri”, *Millî Folklor*, Sayı: 107, Güz 2015, s. 83.

49 Ülkü Eliuz, “Dede Korkut Hikâyelerindeki Şahıs Kadrosunun Karakter Yapıları Bakımından İncelenmesi”, *Bilig Dergisi*, Sayı: 18, Yaz 2001, s. 63.

50 Çetinkaya, a.g.m., s. 96.

51 Cafer Özdemir, Dede Korkut Hikâyelerinde İdeal Türk Gençliği, Gençlik ve Kültürel Mirasımız Uluslararası Kongre Kitabı, Editörler, Bekir Şişman, Muhittin Düzenli, C. 1, Sam-sun, 2014, ss. 173-182.

52 Köksal, a.g.e., s. 272.

53 Sarıtaş, a.g.m., s. 1951.

hafızasının ürünü olarak aktarılmıştır.⁵⁴ Bu açıdan da Türk kültürünün özelliklerini barındıran Dede Korkut Hikâyeleri de okuyucularının hikâyelerde anlatılan dönemi, öncesindeki süreci, birikimi ve kendilerini de anlamalarını sağlama konusunda katkı sağlayacağı belirtilebilir.

Burada Türk kültürü açısından değeri ve içeriği vurgulanan Dede Korkut Hikâyelerinin günümüzde çocukların hayal dünyasında yer alması, günlük hayatta var olması açısından bakıldığında maalesef Keloğlan kahramanı örneğindeki gibi bu hikâyelerin kahramanlarına olumlama yapmak zor görülmektedir. Bunun sebebi olarak da bu hikâyelerin günümüz çocuklarının dünyasına hitap eder şekilde güncellenmedikleri ya da güncellemelerinin Keloğlan örneğinde olduğu gibi çeşitli vasıtalarla çocuklara sunulmadığı dile getirilebilir. Bu açılardan da Dede Korkut gibi Türk kültürüne ait hikâyelerin yukarıda dile getirilen noktalarda dikkate alınması, güncellenmesine yönelik gerekli çalışmaların yapılması elzem görülmektedir. Her ne kadar Dede Korkut Hikâyeleri üzerine uzun yıllar derinlemesine tarih ve edebiyat alanları açısından incelemeler yapılmış olsa da konunun günümüze yansımaları, günümüz Türk Dünyasında farkındalığının artması gibi açılardan bu hikâyelerin fazla ele alınmadığı görülmektedir.

Mitoloji, Masal ve Hikâyelerin Günümüzde Yaşatılmasında Kitle İletişim Araçlarının Yeri

Günümüzde çocuğun yetişmesinde medya, diğer değişle kitle iletişim araçları, artık kültürün rolünü elinden almış durumda.⁵⁵ Bu açıdan Dede Korkut Hikâyeleri gibi diğer tür kültür ürünlerinin günümüz neslinin anlam dünyalarına uygun güncellenmelerinin yapılması ve bunların kitle iletişim araçları vasıtasıyla yeni nesle ulaştırılmasının gerektiği rahatlıkla dile getirilebilir. Mitoloji, masal, hikâye gibi bu güncellemelerin özellikle sinema, çizgi film gibi ürünler ile kitle iletişim araçları vasıtasıyla sunulması önem arz etmektedir. Bu önem Dede Korkut Hikâyeleri özelinde Eliuz'un şu ifadeleri ile vurgulanabilir: *“Destanî özellik taşıyan ve kahramanlık duygusu ile donatılmış olan Dede Korkut bireyleri, millî kültür kodlarının yaşatıcı ve ayırt edici nitelikleri ile bütünleşirler. Geleneksel ve evrensel sembollerle yüklü olan eser, geçmişimizin zengin, gelişmiş ve sağlam medeniyetinin en açık belgeleridir. Verilmiş değil yaşanmış tarihe telmih yapılır. Bu eser “biz kimiz?” sorusunun cevabını veren bir nitelik kazanmıştır.”*⁵⁶ Yukarıda verilen örneklerde de görüldüğü gibi her kültürün, adeta kendisiyle bütünleşmiş eserleri vardır. O kültürü yaşayan insanlar bu eserlerden kendilerine, kültürlerine ait değişik alanlarla ilgili bilgi ve örnekler bulabilirler.⁵⁷ Bu açıdan Türk kültür dünyasının da önemli eserlerinden birisi Dede Korkut Hikâyesi gibi diğer bu nitelikteki eserlerin günlük hayatımızın içinde yaşaması sağlan-

54 Çetinkaya, a.g.m., s. 83.

55 Sanders, a.g.e., s. 140.

56 Eliuz, a.g.m., s. 82-83.

57 Saim Sakaoğlu, *Dede Korkut Kitabı İncelemeler- Derlemeler-Aktarmalar*, Selçuk Üniversitesi Vakfı yayınları, Konya 1998, s. 5.

görsel

Akademik
Bakış
243
Cilt 17
Sayı 33
Kış 2023

miş olur. Fakat bu yaşamının sağlanmasında da kitle iletişim araçları çağın gereklerinden dolayı göz ardı edilmemelidir.

Hiç şüphesiz burada dile getirilen sonuçların oluşmasında “Amerikan Kültür Emperyalizminin ekonomik ve siyasi olmak üzere iki amacı vardır: kendi kültürel ürünleri için piyasaları ele geçirmek ve toplum bilincini şekillendirerek hegemonya oluşturmaktır”⁵⁸ ifadesinde de dile getirildiği gibi Walt Disney, Hollywood şirketleri gibi medya üzerinde etkin olan güçleri de göz önüne alınca anlaşılabilir. Sinemanın bir endüstri haline getirildiği Amerika Birleşik Devletleri’nde üretilen masal uyarlamalarında da görüldüğü üzere, benzer türde filmler salt ticari kaygılar güderken, “eril iktidar”ın mevcut konumunu onaylamakta ve varlığını bir kez daha hatırlatmaktadır. Masallar, film gibi çeşitli kanallar aracılığıyla Batının hegemonik kültürel söylemlerini yeniden üretilip, sürdürülmek için⁵⁹ bir araç olarak kullanılabilir. Özellikle Walt Disney Batı kültürüne ait masal kahramanlarını güncel hale getirerek, çocukların seveceği şekilde animasyon filmlerini çekti. Giderek büyüyen ve dev bir şirket haline gelen Walt Disney tarafından yayınlanan Pamuk Prenses gibi projeler dünya genelinde milyarlarca çocuk tarafından sevilerek izlendi. Bugün Türk dünyasının da buna benzer şirketler aracılığı ile kendi masal kahramanlarını, gerekli güncellemeler ile en azından Türk Dünyasının çocuklarının beğenisine sunmasının gerekliliği burada dile getirilebilir.

Yüzyıllar boyunca insanlar yazılı metinden okumayı içselleştirmiş ve bu şekilde okuryazarlık sürecini geliştirmiştir. Hatta geçmişten kalan sözlü kültür hazinelerini de toplayarak bunları da yazıya aktarmıştır. Metin modelini içselleştiren insanlık geçmiş yaşam öykülerini de yazılı metinden okumaya, bu şekilde de yeni nesillere aktarmaya devam etmiştir. Fakat günümüzde artık bu metin modelinin yerini ekran modeli almaya başlamıştır. Günümüz gençliği vaktinin çoğunu bilgisayar ya da telefon ekranı karşısında, İnternet dünyasında, gözlerini ise bu ekrandan yansıyan içeriğe odaklamış durumdadır. Sonuç olarak günümüzde okuryazarlığın yerini televizyon, sinema, bilgisayar oyunları, sosyal medya mecraları, İnternet dizileri almış, gençler arasında kitap okuryazarlığı da günden güne azalma eğilimi göstermiştir. Bu açılardan da sözlü kültürün önemine binaen bu kültürün ürünlerinin bu vasıtalar ile gençlere ulaştırılması da önemli görülmektedir. Çünkü sözlü kültürün gençler tarafından kazanımı benlik oluşumu açısından önemlidir. Sanders konuyla ilgili “Öğretmenler ve anne-babalar, çocukları okuryazar insanlar olarak yetiştirmeyi düşünmeye başlamadan önce onları birer sözlü kültür varlığı haline getirmeliler.”⁶⁰ şeklindeki ifadelerinde sözlü kültür aktarımının önemini vurgulamıştır. Fakat burada, çocuklar üzerinde öğretilenden, anne-babadan daha etkili olan kitle iletişim araçlarının da

58 Ömer Faruk Cantekin-Batuhan Selvi, “Dil Emperyalizmi Bağlamında Türkiye’ de İngilizce Öğretimi”, *Türk Yurdu*, Sayı: 365, Ocak 2018, s. 57.

59 Tokdemir, a.g.m., s. 125-126.

60 Sanders, a.g.e., s. 11.

sözlü kültür unsurlarının sunulmasında kullanılmasının önemi de yapılan tespite eklenebilir. Bu açıdan Türk kültürüne ait sözlü kültür hazinelerinin günümüze uygun uyarlamalarının yapılmasının yanında bu ürünlerin kitle iletişim araçlarında sunulan çizgi film gibi ürünler haline getirilmesinin önemi de göz ardı edilmemelidir. Çünkü çizgi filmler “Çocukların günlük yaşantılarının önemli bir bölümünde yer almaktadır. Çizgi filmler, gerek çizgi karakterleri gerek içeriği bakımından çocukları etkilemekte ve olumlu ya da olumsuz değerler kazandırmaktadır.”⁶¹ Bu açılardan “ekrandan öğrenen bir nesil” tanımından kaçmak günümüzde artık zor görünmektedir. Örneğin bir zamanlar Ziya Gökalp’in bir çocuk kitabı olarak bastırıldığı, Türk sinemasında da yer almış olan ve onun en bilinen manzum eserlerinden olan “Ala Geyik” günümüz çocukları tarafından ne kadar bilinmektedir? Türk mitolojisinin, Türk kültürünün en eski döneminin kült motifi olan bu geyik motifi ele alan Ziya Gökalp’in bir zamanlar çocuklar tarafından da çok sevilen ve benimsenen bu metin günümüzde ne kadar bilinmektedir? Şayet batılılar gibi güncelleyerek kitle iletişim vasıtaları ile yeni nesillere bu tür kıymetleri sunmadıkça bu soruya “büyük oranda bilinmektedir” şeklinde cevap vermek zor gibi görülmektedir.

Sonuç

Avrupa’da mitoloji, masal ve hikâyeler üzerine daha önce yapılmaya başlanan çalışmaların Cumhuriyetin ilk yıllarında ise Ziya Gökalp’in Anadolu’da Türkistan kaynaklı derleme ve güncelleme çalışmaları yapması ile başladığı görülmektedir. Fakat 1930’lardan sonra bu konuda eksen kayması yaşanarak daha çok Anadolu ilk uygarlıklarına doğru yön değişimi olduğu, 1940’lardan sonra ise siyasi gelişmeler sonucu bu yönün daha çok Roma ve Yunan kültürüne ilgi duyulmaya başlandığı görülmektedir. Bugüne kadar konuyla ilgili bazı çalışmalar yapılmış ise de günümüzde derleme ve güncelleme konusunda gelinen noktaya bakıldığında bunun yetersiz kaldığı söylenebilir. Bunun yanında Batı kültürü örneğinde olduğu gibi bu derlemelerin özellikle genç nesillerin dünyalarında yer almadığı bu sonucun ortaya çıkmasında da özellikle kitle iletişim araçlarının gerekli şekilde kullanılmamasından kaynaklandığı sonucuna ulaşılmıştır. Türk milletinin yüz yıllardır sürdürdüğü hayat tarzı, doğal ve çok zengin bir kültür hazinesi ile günümüze kadar çeşitli kaynaklar ile taşınmıştır. Birçok kültürel değer ise zaman içerisinde tarihin bir döneminde unutulup kalmıştır. Bu değerleri içinde barındıran Türk mitolojisi, destanları, hikâyeleri ve masallarında yer alan figürlerin, kişilerin, kahramanların tanınması, bilinmesi, anlaşılması ve çağımıza aktarılacak hayatın içinde yer alması böylece Türk kültürünün kodlarının sürdürülmesi açısından önem arz etmektedir. Avrupa’nın kültürel düzeyde günümüzde ulaştığı ilerlemede hiç şüphesiz sözlü kültür hazinelerinin derlenerek ve güncellenerek bugüne kadar taşınmasının etkisinin önemli olduğu söylenebilir. Kültürel açıdan yapılan buna benzer çalışmalar Almanya örneğinde olduğu

görsel

Akademik
Bakış
245
Cilt 17
Sayı 33
Kış 2023

gibi Alman milliyetçiliğini ciddi şekilde etkilemiştir. Mesela Alman besteci Wagner, ömrü boyunca, neredeyse tamamı Alman mitolojisi olan eserler yazmıştır. Ülger konuya ilişkin; “*Konular neden mitlerden seçilir? Mit, bizi tarihe yönlendirir fakat bu tarih geçmiş değil aslında içinde yaşadığımız bir gerçekliktir. İnsanlık, doğadan kopmuş ve yarattığı kültür-uygarlık ve tarihin içinde yaşamaya başlamıştır. Zamanla, tarih dediğimiz şey mit, mit dediğimiz şey de tarihe dönüşmüştür.*”⁶² demektedir. Bu açıdan bakıldığında gerek Türkiye’de gerekse Türk Dünyasında bu konuda çok da iyi bir durumda olunduğunu söylemek zordur. Bu eksikliğin giderilmesi adına Türk kültürünün kodlarını taşıyan mitoloji, masal ve hikâyelerin yapılacak çalışmalar ile günümüze taşınmasının önemli olduğu düşünülmektedir. Her ne kadar Ziya Gökalp “*derlemenin temel ilkelerinden olan masalcının ağzından çıkan her kelimenin olduğu gibi kaydedilmesi, bir kelimesinin bile değiştirilmemesi gerektiği ilkesine vurgu yapsa*”⁶³ da günümüz nesli tarafından bu ürünlere ilgi duyulması için güncellemelerin de yapılması gerektiği sonucuna ulaşılmıştır. Aslında Ziya Gökalp’in masaları derlerken de kendi müdahaleleri ile günün şartlarına göre çeşitli uyarlamalar yaptığı da söylenebilir. Ziya Gökalp’in “*Altın Işık*” kitabı üzerine yazılan bir değerlendirme yazısında “*Eser incelendiğinde yazarın masallar üzerinde bazı değişiklikler yapmış olabileceği kanaati doğmaktadır. Özellikle bazı masalarda anılan isimler adeta olaylar günümüzde yaşanıyor gibi bir izlenim vermektedir.*”⁶⁴ şeklindeki tespitler de bu çalışmada ulaşılan sonuçları destekler mahiyettedir. Burada geçen “*adeta olaylar günümüzde yaşanıyor gibi*” ifadesi bu çalışmada vurgulanmaya çalışılan bir sonuçtur. Türk kültürüne ait olan mitoloji, masal ve hikâyelerdeki kahramanlar Ziya Gökalp’in zamanı için olduğu gibi günümüzde de adeta yaşıyor gibi olması için bir dizi çalışmalar yapılması gerekmektedir. Özellikle bu içeriklerin konu ve anlatım bakımından çocuk pedagojisine uygun hale getirilmesi, yetişkin dil dizgesine göre anlatımından da uzaklaştırılması gerektiği çalışmada karşılaştırmalı bir şekilde ele alınan Keloğlan ve Dede Korkut kahramanları üzerinden de ortaya konulmaya çalışılmıştır. Yapılan incelemelerde bugüne kadar varlığı sürmüştür olan Keloğlan Masalında yapılan güncelleme ve kitle iletişim araçlarına yönelik çalışmalar ile çocukların dünyasında bu figürün önemli oranda yer aldığı görülmüştür. Bunun yanında yine günümüze kadar varlığını sürdürmüş sözlü kültür hazinesi Dede Korkut Hikâyelerinin ise çocukların dünyasında yer alma açısından aynı hasletlere sahip olmadığı belirlenmiştir. Bu çerçevede bu tür eserlerde günümüz şartlarına göre Batı da olduğu gibi güncellemeler yapılmalı ve bu doğrultuda ürünler üretilmeli, sinema, çizgi film, resimli hikâye, masal kitapları gibi ilgi çekici ürünlerin ortaya koyulma-

62 Emir Ülger, “Richard Wagner’ de Müzik Felsefesinin Temelleri”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:13, Sayı: 49, Bahar 2014, s.212.

63 Gökalp, “Sunuş”, a.g.e., s. 12.

64 Yusuf Kummuz, “Ziya Gökalp ve Altın Işık (Kitap İncelemesi)”, *Türkiye Eğitim Dergisi*, Cilt 3, Sayı 2, 2018, s.71.

sına yönelik çalışmaların yapılması gerekmektedir. Böylece bu ürünler çağa uygun bir formata getirilerek sadece Türkiye’de değil Türk dünyasında da yeni neslin hayal dünyasında yer edinmesinin sağlanması, ortak bir kültür hazinesine dönüşmesi böylece hayatın içerisinde var olması sağlanmalıdır. “Çocuklar için çekilen Türk dizilerinin fantastik kahramanlarının tamamının Olimposlu olmaları, bir tek kahramanın bile Türk mitolojisi veya efsanesi kökenli olmaması dikkate alındığında mitoloji alanındaki eksiklik veya kültür kaynaklarının bilinmemesinin yarattığı sanatsal kısırlık ve kültürel çeşitliliğe duyarsızlık kendiliğinden ortaya çıkar.”⁶⁵ Aynı şekilde Türkiye’de ve Türk dünyasında ortak bir kültürel birikimin paylaşılmasında kitle iletişim araçları etkin olarak kullanılmalıdır. Bu konuda bir üst akıl ya da Türk Devletler Teşkilatı benzeri üst kurumsal vasıtalar aracılığıyla ortak girişimlerin gerekliliği görülmektedir. Türk dünyasında senaryo yazarlarının, film yapımcılarının bu konuda ortak bir yaklaşım göstermeleri bu yönde çeşitli ürünler üretmelerinin gerektiği düşünülmektedir. Bu konuda gerek Türkiye’de gerekse Türk Cumhuriyetlerinde bireysel çapta girişimler dikkat çekmekte fakat bu durum yeterli görülmemektedir. Ortak bir plan dâhilinde yapılacak girişimlerin sonucu ortaya çıkacak eserlerin sonrasında hazırlanan çeşitli ürünler, kitle iletişim araçlarının da vasıtası ile çocukların hayal dünyasını süsleyecektir. Böylece çocukların oynadıkları oyuncakların, kullandıkları araç gereçlerin üzerinde Batı kültürü kaynaklı figürlerin yer alması yerine Türk kültürüne ait görsellerin yer aldığı görülmüştür de şaşırtıcı olmayabilir.

Kaynaklar

- ATUK, M. Volkan, “İran Şahı Rıza Pehlevi’ nin Türkiye Ziyareti”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 17, Sayı: 35, Mart 2018, s. 219-247.
- CANTEKİN, Ömer Faruk - SELVİ Batuhan, “Dil Emperyalizmi Bağlamında Türkiye’de İngilizce Öğretimi”, *Türk Yurdu*, Sayı: 365, Ocak 2018, s. 52- 63.
- ÇETİNKAYA, Gülnaz, “Dede Korkut Hikâyeleri’nde Kültürel Belleğin Söylem Haritası Olarak Giyim-Kuşam ve Yeme-İçme Sembolleri”, *Millî Folklor*, Sayı: 107, Güz 2015, s. 83-96.
- DARNTON, Robert, *Büyük Kedi Katliamı*, Koç Üniversitesi yayınları, İstanbul 2015.
- EKİCİ, Metin “13. Dede Korkut Destanı: ‘Salur Kazan’ın Yedi Başlı Ejderhayı Öldürmesi’ Boyunu Beyan Eder Hanım Hey!”, *Millî Folklor*, Sayı: 122, Yaz 2019, s. 5-13.
- ELİUZ, Ülkü, “Dede Korkut Hikâyelerindeki Şahıs Kadrosunun Karakter Yapıları Bakımından İncelenmesi”, *Biliş Dergisi*, Sayı: 18, Yaz 2001, s. 63-86.
- ERCAN, Cemile Akyıldız, “Germen Mitolojisinde Yaratılış”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 18, Sayı: 1, Mayıs 2014, s.121-132.
- GÖKALP, Ziya, *Yeni Hayat* (haz. Salim Çonoğlu), Ötüken Yayınları, İstanbul 2015.
- GÖKALP, Ziya, *Altın Işık* (haz. Ali Duymaz), Ötüken Yayınları, İstanbul 2016.
- GÖKALP, Ziya, “Sunuş”, *Altın Işık* (haz. Ali Duymaz), Ötüken Yayınları, İstanbul 2016.
- GÖKALP, Ziya, *Kızılma* (haz. Halil İbrahim Şahin), Ötüken Yayınları, İstanbul 2016.

- GÖKALP, Ziya, *Ala Geyik*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2022.
- GÖKÇE, Mustafa, "Türk Devlet Geleneğinin Mitolojik Kökenleri", *Türk Tarihine Dair Yazılar*, Gece Kitaplığı, Ankara 2018, ss. 233-261.
- GRAVES, Robert, *Yunan Mitleri, Tanrılar, Kahramanlar, Söylenceler*, Say Yayınları, İstanbul 2010.
- KAYABAŞI, Onur Alp, *Destan ve Hükümdar: Türk Destanlarında Devlet ve Yönetim*, Kömen Yayınları, Konya 2016.
- KÖKSAL, Hüseyin, İlk Çağ'da Vatandaşlık Eğitimi Olarak Tarih Öğretimi, Kastamonu Eğitim Dergisi, Mart 2007, C. 15, No: 1. ss. 271-278.
- KUMMUZ, Yusuf, "Ziya Gökalp ve Altın Işık", *Türkiye Eğitim Dergisi*, Cilt 3, Sayı: 2, 2018, s. 66-71.
- ÖGEL, Bahaeddin, *Türk Mitolojisi*, C. 1-2, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1989.
- OĞUZ, Öcal, "Türkiye'de Mit ve Masal Çalışmaları veya Bir Olumsuzlama ve Tek-Tipleştirme Öyküsü", *Millî Folklor*, Sayı 8, Kış 2010, ss. 36-45.
- OĞUZ, Öcal, "Çağdaş Kentte Bir Yeniden Canlandırma Örneği: Çiğdem Günü", *Millî Folklor*, Sayı 101, Bahar 2014, ss. 25-39.
- ÖZDEMİR, Cafer, "Dede Korkut Hikâyelerinde İdeal Türk Gençliği", *Gençlik ve Kültürel Mirasımız Uluslararası Kongre Kitabı*, C. 1, Samsun 2014, s. 173-182.
- ÖZYÜREK, Arzu, KAYA, Baransel, YEŞİL, Zühal ve KARADAŞ, İsmail, "Keloğlan Masalları Çizgi Filminin Değerler Açısından İncelenmesi", *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 4, Eylül 2018, s. 1-11.
- SAKAOĞLU, Saim, *Dede Korkut Kitabı İncelemeler, Derlemeler, Aktarmalar*, C. 1, Selçuk Üniversitesi Vakfı Yayınları, Konya 1998.
- SANDERS, Barry, *Öküzün A'sı*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2010.
- SARITAŞ, Şenay ERAY, "Dede Korkut Kitabı'nda Toplumsal Cinsiyet Rollerini Ekseninde Kadınlık Olgusu", *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, Cilt: 55, Sayı: 3, 2020, s. 1949-1964.
- TOKDEMİR, Kinem, "Uyuyan Güzel Masalından Malefiz Filmine Ötekileştirmenin Yeniden Üretimi: Cadı Prototipinin Ters Yüz Edilmesi Mi?", *Toplum ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 6, 2020, s. 111-130.
- ÜLGER, Emir, "Richard Wagner'de Müzik Felsefesinin Temelleri", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 49, Bahar 2014, s. 203-220.
- VEREN, Ergün, "Dede Korkut'a ve Dede Korkut Kitabı'na Bakış Açısı Değiştirilmeli mi?" *Türk Yurdu*, Sayı 379, Mart 2019, s. 55-59.

görsel

Extended Abstract

Elements of oral culture, such as mythology, tales, epics, and stories, hold a crucial role in the self-formation of societies and the development of national consciousness. Efforts to collect and transcribe cultural heritage, seen in the West during the 17th and 18th centuries, and similar attempts in the early years of the Republic period in Turkey, can be considered in this context. The study aims to answer the following questions:

Have mythology, tales, and stories, which embody the fundamental codes of Turkish culture, been preserved to this day?

Has the cultural heritage that has been preserved been adequately passed on to the new generation?

While newly created mythological content is being widely disseminated through various means and is becoming integrated into daily life alongside the historical mythology of the West, it is notable that even well-known Turkish mythological elements are on the verge of being forgotten. The study draws various inferences based on historical developments in light of this conclusion.

During the Republic period, Ziya Gökalp, akin to the Grimm Brothers who collected tales, epics, and legends in many villages in the 19th century, conducted studies in Anatolia and published elements of Turkish oral culture with slight updates. Despite the initial interest in studies on Turkish mythology, tales, and stories, as exemplified by Ziya Gökalp, their importance waned after the 1930s. Despite some efforts in later years, these studies remained relatively insufficient in the historical process.

In comparison with the West, it is evident that, despite some exemplary efforts, Turkey has fallen short in preserving its cultural richness through historical processes. Much like how the Grimm Brothers adapted the tales they collected, similar tales are being modernized and adapted for the same purpose in the modern era. This adaptation in Europe aims to raise national consciousness, and for this purpose, the West strives to update its cultural codes found in myths and tales. The study discusses the place and importance of mass media in addressing these issues.

It is crucial to update and transmit the oral cultural accumulation created over the years in Turkish history, both in written and narrative forms, via mass media to new generations. While the West adapts and transfers its oral cultural elements to the world of new generations, Turkey needs to do the same, considering its traditions, beliefs, and mentality. Despite having a rich cultural heritage, Turkish tales, stories, and mythological elements haven't been adapted, transmitted, or presented spectacularly by mass media in a way that aligns with our culture.

To illustrate the validity of this assertion, the study uses the example that Keloğlan tales, which continue to captivate children's imaginations today, have retained their relevance, whereas Dede Korkut stories have not. Dede Korkut stories, lacking updates to meet modern needs and insufficiently presented through various mediums, have not found a significant place in the imaginations of today's children.

görsel

Akademik
Bakış

249

Cilt 17
Sayı 33
Kış 2023

Yanal Baskı Teorisi Çerçevesinde Büyük Güçlerin Rekabetinin Analizi

Analysis of Great Powers Rivalry in the Framework of Lateral Pressure Theory

Zuhal ÇALIK TOPUZ*

Öz

21. yüzyılın en belirgin özelliklerinden biri büyük güçlerin rekabetinin uluslararası siyasete geri dönüşü olmuştur. Bu yüzyılda, dünyanın önde gelen üç jeopolitik aktörü ve askeri-ekonomik gücü olan Amerika Birleşik Devletleri, Çin Halk Cumhuriyeti ve Rusya Federasyonu, kendilerini karmaşık güç rekabeti içerisinde bulmuştur. Güç rekabeti içerisinde kaynak ve güç arayışı, üç büyük gücün uluslararası sistem içerisinde hayatta kalmasında merkezi bir role sahip hale gelmiştir. Üç büyük gücün, sınırlarının ötesinde kaynak elde etme, çeşitlendirme ve güvenceye alma ihtiyacının yönlendirdiği yanal baskı sonucunda küresel rekabet giderek yoğunlaşmaya başlamıştır. Bu çalışmada büyük güçlerin kaynak ve güç rekabeti, Nazli Choucri ve Robert C. North tarafından geliştirilen yanal baskı teorisi çerçevesinde analiz edilmiştir. Bu kapsamda büyük güçlerin uluslararası genişlemesi ve çatışmanın katalizörü olan kaynak ihtiyacına vurgu yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yanal baskı, büyük güç, ABD, Çin, Rusya.

Abstract

One of the most distinctive features of the 21st century has been the return of the competition of great powers to international politics. In this century, the three leading geopolitical actors and military-economic powers of the world, the United States of America, the People's Republic of China, and the Russian Federation, found themselves in a complex power competition. In the power competition, the gap between resources and power has become a central role in the survival of the three great powers in the international system. As a result of the lateral pressure driven by the need of the three great powers to obtain, diversify and secure resources beyond their borders, global competition has started to intensify. In this study, resource and power rivalry of great powers are analyzed within the framework of lateral pressure theory developed by Nazli Choucri and Robert C. North. In this context, the international expansion of great powers and the need for resources, which are the catalysts of conflict, were emphasized.

Key Words: Lateral pressure, great power, China, Russia, USA.

Giriş

Uluslararası ilişkiler, her zaman güçlü siyasi oluşumların arasındaki rekabet ile karakterize edilmiştir. Bu açıdan 19. yüzyılın sonlarına, büyük güçlerin sömürgelere sahip olmak için ekonomik ve askeri nüfuz mücadelesi damgasını vururken, 20. yüzyılda, büyük güç olmanın ne anlama geldiğine dair fikirler

Makale Geliş Tarihi: 08.04.2022. Makale Kabul Tarihi: 20.11.2023.

Araştırma Makalesi / Künye: ÇALIK TOPUZ, Zuhal, "Yanal Baskı Teorisi Çerçevesinde Büyük Güçlerin Rekabetinin Analizi", Gazi Akademik Bakış Dergisi (GABD), Sayı: 33, Cilt: 17, Aralık 2023, s. 251-271.

* Dr. Öğr. Üyesi, Ardahan Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü,
E-mail: zuhalcaliktopuz@ardahan.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-0021-1353.

Akademik
Bakış

251

Cilt 17
Sayı 33
Kış 2023

değişmiş ve bir sömürge devlete sahip olma fikri tamamen reddedilmiştir.¹ 21. yüzyıl uluslararası sistemi ise, kendine has özellikleri bünyesinde barındırmakla birlikte büyük güçler arasında jeopolitik güç rekabetinin yaşandığı bir dönem olmaya başlamıştır. Büyük güçler arasında artan jeopolitik rekabet, Ukrayna, Kuzey Afrika ve Orta Doğu'da doğrudan karşı karşıya gelmek yerine genellikle proxyler aracılığıyla gerçekleşmeye başlamış ve dünyanın enerji kaynaklarını ve ticaretini taşıyan deniz yollarına kadar uzanmıştır.² Bu yüzden, dünyanın 21. yüzyılda büyük güç rekabeti çağına girdiğini ileri sürmek günümüzde olağan hale gelmiştir.³

Güç ve nüfuz rekabetinin devletler arasındaki siyasetin genel bir özelliği olduğu göz önüne alındığında, çatışmalara neden olan etki alanları arasındaki kesişmeleri işaret eden yanal baskı teorisi önem arz etmektedir. I. Dünya Savaşı'nın uzun vadeli nedenlerine ilişkin çalışmalarında, Nazli Choucri ve Robert C. North tarafından geliştirilen yanal baskı teorisinde (Lateral Pressure) ulusal büyüme ile uluslararası rekabet arasındaki dinamikler açıklanmaya çalışılmıştır. Choucri ve North, yanal baskı teorisini nitel ve nicel terimlerle formüle ettiklerinde, nüfus ve teknolojik büyümeye bağlı olarak kaynak ihtiyacının neden olduğu yanal baskı sürecinin, iki veya daha fazla büyük gücün çıkarları kesiştiğinde çatışmalara neden olabileceğini savunmuşlardır. Ülkelerin kaynaklarının, nüfusun taleplerine ve teknoloji seviyelerine göre sınırlı olması durumunda, ülkelerin davranışlarını ulusal sınırların dışına genişleteceğini ifade etmişlerdir.⁴ Bununla birlikte, bir ülkenin yanal baskı gücünün, o ülkenin kapasitesi ve gücüyle pozitif bir ilişki içinde olduğunu ortaya koymuşlardır.⁵ Kısaca, bir ülkenin yanal baskısı ne kadar güçlüyse, rekabetin ve dolayısıyla silahlanma yarışlarının, krizlerin ve savaşın yoğunlaşma olasılığının daha fazla olduğunu iddia etmişlerdir.

Yanal baskı teorisi, 21. yüzyıl'da yaşanan jeopolitik güç rekabetinin büyük güçlerin kaynak taleplerini ve siyasi kontrolü sağlama ihtiyacını yansıttığı için tercih edilmiştir. Bu çalışmada ABD, Çin ve Rusya üç büyük güç olarak seçilmesinde sahip oldukları ekonomik, askeri ve teknolojik güç kapasitelerinin yanında Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyindeki etkin siyasi

Gör

- 1 Manjari Chatterjee Miller, *Why Nations Rise: Narratives and the Path to Great Power*, Oxford University Press, New York 2021, s.16- 21-22.
- 2 Menon Shivshankar, *Order from Chaos, How great power competition has changed*, Brookings, 04.05.2015. <https://www.brookings.edu/blog/order-from-chaos/2015/05/04/how-great-power-competition-has-changed/>.
- 3 Bart Gaens-Ville Sinkkonen, *Great-power Competition and the Rising US-China Rivalry: Towards a New Normal?*, Finnish Institute of International Affairs, 2020. https://www.fia.fi/wp-content/uploads/2020/09/report66_great-power-competition_rising-us-china-rivalry_web.pdf, s.11.
- 4 Annababette Wils- Matilde Kamiya- Nazli Choucri, "Threats to sustainability: Simulating conflict within and between nations", *System Dynamics Review: The Journal of the System Dynamics Society*, Sayı 14, Summer- Fall 1998, s.131.
- 5 Nazli Choucri-Gaurav Agarwal, The Theory of Lateral Pressure Highlights of Quantification & Empirical Analysis, *SSRN Electronic Journal*, 2016. doi:10.2139/ssrn.2859712. s. 3.

konumları dikkate alınmıştır. Choucri ve North'un teorisine dayanan bu çalışmanın amacı, uluslararası sistemdeki büyük güçlerin kaynak arayışı rekabetini yanal baskı teorisi temelinde açıklamaktır. Bu amaçla çalışmada yanal baskı teorisi kullanılarak ana değişkenler (nüfus, teknoloji ve kaynaklar) aracılığıyla (a) uluslararası sistemde üç büyük gücün ülke profilleri hesaplanmış ve (b) üç büyük gücün ülke profilleri ile uluslararası davranış kalıpları arasındaki ilişkiler açıklanarak üç büyük gücün rekabeti analiz edilmiştir. Bu kapsamda çalışma, üç bölüm olarak tasarlanmıştır. İlk bölümde güç kavramı, gücün unsurları ortaya konularak büyük güç kavramına değinilmiştir. İkinci bölümde çalışmanın teorik alt yapısını oluşturan yanal baskı teorisi ele alınmıştır. Çalışmanın son kısmında ise üç ülke arasındaki büyük güç rekabeti yanal baskı teorisi çerçevesinde ele alınarak 21. Yüzyıl'daki büyük güç rekabetine genel bir bakış sağlanmıştır.

Büyük Güç Rekabeti

Güç kavramı, doğası gereği ilişkisel ve görelî bir kavramdır.⁶ Thucydides'den günümüze kadar sayısız siyaset bilimci gücün tanımına, özelliklerine ve ölçülmesine ilişkin çıkarımlarda bulunmuştur. Uluslararası politikanın teorik çekirdeği olarak güç kavramının önde gelen savunucularından biri olan Hans Morgenthau'ya göre uluslararası politika bir güç mücadelesi olmakla birlikte devletler için güç, amaçtır.⁷ Holsti'ye göre güç, bir ülkenin sahip olduğu imkan ve kabiliyetini ödül, ceza, ikna ve zorlama gibi çeşitli yollara başvurarak, karşı tarafın davranışını kendi çıkarları doğrultusunda etkileyebilme ve değiştirebilme kapasitesidir.⁸ Dahl'a göre ise, A aktörünün B aktörüne, başka türlü yapmayacağı bir şeyi B aktörüne yaptırabileceği ölçüde B aktörü üzerinde güce sahiptir.⁹ Güç tanımlaması yapılırken çoğunlukla kapasite ve etki yönü ön plana çıkarılsa da; güç kavramı insan kaynağı, ulusal kaynakların mevcudiyeti, ekonomi, bilim ve teknolojik kapasite gibi birçok faktörü içinde barındırmaktadır. Morgenthau, bir ülkenin ulusal gücünü belirlerken; coğrafya, doğal kaynaklar, endüstriyel kapasite, askeri hazırlık derecesi, nüfus, ulusal karakter, moral, diplomasi ve yönetim gibi sekiz temel unsuru dikkate almıştır.¹⁰ Waltz ise "nüfus ve bölge büyüklüğü, kaynak donanımı, ekonomik yetenek, askeri güç, siyasi istikrar ve yeterlilik" gibi unsurlara dikkat çekerek gücü, bir devletin hegemonyasını sürdürmesine izin veren siyasi, ekonomik ve askeri yeteneklerin mevcudiyetine dayandırmıştır.¹¹ Bu unsurlar, aynı zamanda büyük güçlere küresel bağlamda diğer devletlerin davra-

6 Hans J. Morgenthau, *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace*, Alfred A. Knopf, 6th Edition. New York 1985, s.174.

7 Morgenthau, *a.g.e.*, s.13.

8 Holsti J. Kalevi, "The concept of power in the study of international relations", *Background*, Sayı:7, Vol:4, 1964, ss.179-194, s.180-181.

9 Robert Dahl, "The Concept of Power", *Behavioral Science*, Sayı:2 Vol: 3, 1957, ss.201-215, s.202-203.

10 Morgenthau, *a.g.e.*, s.110.

11 Kenneth Waltz, *Theory of International Politics* McGraw Hill,, San Francisco 1979, s. 131.

görsel

Akademik
Bakış

253

Cilt 17

Sayı 33

Kış 2023

nışlarını değiştirmek için üstünlük sağlamasında yardımcı olmuştur.¹²

Büyük güç kavramı, 1648 yılında modern ulus-devletin ortaya çıkmasıyla birlikte uluslararası ilişkiler literatüründe merkezi konuma gelmeye başlamıştır. Büyük Güçler olarak kabul edilen devletlerin belirlenmesine, sınıflandırılmasına, açıklanmasına, anlaşılmasına ve bu devletlerin uluslararası sistemdeki görelî yükseliş ve düşüşlerinin neden ve sonuçlarının araştırılmasına büyük önem verilmiştir. Bu yüzden, bazı devletleri diğer devletlerden daha güçlü yapan nedir? sorusu uluslararası ilişkiler disiplininin cevabını aradığı en önemli konulardan birisi olmuştur.¹³ Levy'nin tanımına göre büyük güçler, güvenlikle ilgili konularda uluslararası politikada önemli rol oynayan devletlerdir. Bu tür devletler, diğer devletlere kıyasla yüksek düzeyde askeri yeteneğe sahip ve dış çevrelerini şekillendirmek için güç kullanma veya güç kullanma tehdidinde bulunma seçeneğiyle askeri gücünü sınırlarının ötesine yansıtan güçlere sahiptir.¹⁴ Mearsheimer, uluslararası politikanın seyrini etkileyebilecek kapasiteye ve güce sahip devletler olarak tanımladığı büyük güçlerin, daha fazla güç arayışı içinde olduğunu ve büyük güç statüsünü kazanmak ve elinde tutmak için diğer devletlerle rekabet halinde olduğunu savunmuştur. Mearsheimer'a göre, büyük güçlerin rekabetleri coğrafi olarak sınırsızdır, dolayısıyla küreseldir ve ulusal gücün tüm boyutlarında gerçekleşir.¹⁵ Devletler uluslararası politikada; ortakları, rakipleri ve hasımları karşısında işbirlikçi, rekabetçi ve çatışma etkileşimlerinin benzersiz karışımını kullanmaktadırlar.¹⁶ Rekabet de, devletlerin güvenlik, refah ve prestij arayışında doğal olarak yaptığı bir davranıştır. Büyük güç statüsünün kazanılmasının, askeri prestije, askeri potansiyele ve askeri başarıya bağlı olması devletleri rekabete itmektir.¹⁷ Büyük güçler, son iki yüzyılda yapılan büyük savaşların çoğunda yer almış bununla birlikte en yüksek düzeyde uluslararası krizlere dahil olmuşlardır.¹⁸ Büyük güçlerin rekabetinde devletlerin sahip oldukları güç kapasiteleri büyük güç çatışmalarının temel nedeni olarak görülmektedir.

Uluslararası sistem içerisindeki devletlerin, sahip oldukları ulusal gücün teorik yaklaşımlardan farklı olarak ampirik doğrulamalarla ortaya konulması için ulusal gücün ölçülmesinde çok sayıda ve çok değişkenli modeller önerilmiştir. Ulusal gücün hesaplanmasının amacı, devletleri birbirle-

- 12 Kenneth Waltz, "The Emerging Structure of International Politics," *International Security*, Sayı: 18, Vol:2, Autumn 1993, ss. 44-79.
- 13 Michael Beckley, "The Power of Nations: Measuring What Matters", *International Security*, Sayı, 43, Vol 2, 2018, ss.7-44. s.1.
- 14 Jack S. Levy, *Great Power Wars, 1495-1815, ICPSR 9955*, 1994.
- 15 John J. Mearsheimer, *The tragedy of great power politics*, W W Norton & Company, New York and London: 2001.
- 16 Kandrik Matej, "The Case Against the Concept of Great Power Competition", *The Strategy Bridge*, 30.06.2021. <https://thestrategybridge.org/the-bridge/2021/6/30/the-case-against-the-concept-of-great-power-competition>.
- 17 Quincy Wright, *A Study of War Vols 2*, University of Chicago Press, Chicago 1942, s.268.
- 18 Vesna Danilovic, *When the stakes are high: Deterrence and conflict among major powers*, University of Michigan Press, 2002. p.26.

görsel

riyle karşılaştırılabilir kılmak için sahip oldukları ölçülebilir güç kaynaklarını matematiksel olarak ölçmeye çalışmaktadır. Bu veriler, devletlerin stratejik anlamda düşmanlarını daha iyi anlaması ve büyük güçlerin ve medeniyetlerin yükselişi ve düşüşü gibi bazı tarihsel kalıpları açıklamaya yardımcı olabilmektedir. Clifford German'ın ulusal güç kapasitelerin ölçülmesinde geliştirdiği modelde ulusal güç; arazi, nüfus, sanayi ve askeri büyüklüğünün toplamının nükleer kapasitesiyle çarpılmasıyla formüle edilmiştir.¹⁹ Cline ise ulusal gücü ölçmek için kritik kitle (nüfus + bölge), ekonomik yetenek, askeri yetenek, stratejik amaç ve ulusal iradeyi kullanmıştır.²⁰ Uluslararası ilişkiler alanında en yaygın kullanılan güç hesaplamalarından biri de David Singer tarafından geliştirilen CINC (The Composite Index of National Capability) indeksidir. CINC indeksi, demografik, ekonomik ve askeri bileşenleri kullanarak ulusal gücün hesaplanmasında bir kombinasyon oluşturmuştur.²¹ Ulusal gücü hesaplayan bu modellerle, devletlerin küresel jeopolitik sistem içerisindeki statülerinin değerlendirmesinde önemli veriler elde edilmektedir.

Son olarak, tarihsel açıdan büyük güçlere baktığımızda, Viyana Kongresi'nden Birinci Dünya Savaşı'na kadar Avrupa'daki beş güç –Avusturya-Macaristan, Fransa, Büyük Britanya, Prusya ve Rusya- güç dengesini sağlayarak uluslararası sistemdeki hakimiyetlerini sürdürmüştür.²² Avrupa devletlerinin uluslararası sistem içerisindeki üstünlüğü, Birinci Dünya Savaşı'nın ardından kırılmaya başlasa da İkinci Dünya Savaşı'na kadar devam etmiştir. İkinci Dünya Savaşı, güç dengesindeki büyük ağırlığın Avrupa'dan iki Avrupalı olmayan Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyetler Birliği'ne kaymasıyla Soğuk Savaş dönemi olarak adlandırılan, iki kutuplu bir uluslararası sisteminin ortaya çıkmasıyla sonuçlanmıştır. Soğuk Savaş sonrası uluslararası sistem olarak tanımlanan çağdaş uluslararası sistem²³ ise, 1990 yılından 11 Eylül 2001'e kadar süren dönem ve 11 Eylül'den günümüze kadar gelen dönem olmak üzere iki kısma ayrılabilir. 11 Eylül saldırılarına kadar ki dönemde uluslararası sistemin en önemli özelliği, ABD'nin baskın askeri ve siyasi gücü etrafında “tek kutuplu” bir hegemonya sistemine dönüşmesi olmuştur. 2001 sonrası uluslararası sistem ise, ABD, Çin ve Rusya öncülüğünde çok kutuplu bir yapıya evrilmeye başlamıştır. Çok kutuplu bir uluslararası sistemde, ABD, Çin ve Rusya arasındaki rekabetin temel özelliği ise, ideolojik unsurlardan ziyade daha çok güç ve çıkarlar üzerinde yoğunlaşması olmuştur. Bu nedenle, Soğuk Savaş'ın ideolojik/politik mücadelesinden çok

19 German F. Clifford, A tentative evaluation of world power, *Journal of conflict resolution*, Sayı: 4, Vol: 1, 1960, ss.138-144. s.139.

20 Ray S. Cline, *World Power Assessment: A Calculus of Strategic Drift*, Westview Press: Boulder, USA 1975.

21 David Singer. “The ‘Correlates of War’ Project: Interim Report and Rationale” *World Politics*, Sayı: 24, Vol: 2, 1972. ss. 243-70, s.244.

22 Roy F. Bridge- Roger Bullen, *The great powers and the European states system: 1814-1914*, Longman, London 2005, s.1.

23 Okon Eminue, “International System and its Actors: An Appraisal”, A. E. Ekpe, M. B. Abasiattai and O. Akpan (Eds.) *An Introduction to International Studies and World Politics*. Yaounde: Book House, 2012, ss.201-241. s.206.

görsel

Akademik
Bakış

255

Cilt 17
Sayı 33
Kış 2023

1914 öncesi Avrupa'nın gerçekçi güç rekabetine benzemektedir. Böyle bir benzetme, rekabetin nasıl gelişeceğini, tarihsel veriler ışığında anlamamıza yardımcı olması açısından önem taşımaktadır.²⁴

Yanal Baskı Teorisi

Nazli Choucri ve Robert C. North tarafından geliştirilen yanal baskı teorisi, devletlerin bölgesel genişleme de dahil olmak üzere, neden çeşitli yollarla etkilerini artırma eğilimleri olduğunu açıklamaya çalışmaktadır. Yazarların kendi tanımlarıyla yanal baskı teorisi, “ekonomik, siyasi, askeri, bilimsel, dini veya diğer amaçlarla, bireylerin ve toplumların faaliyetlerini genişletme ve yerleşik sınırlarının ötesinde etki ve kontrol uygulama eğilimi” olarak ifade edilmiştir.²⁵ Bu nedenle teori, uluslararası ilişkilerdeki dönüşüm ve değişimin kaynaklarını ve sonuçlarını ele almakta ve potansiyel geri bildirim dinamiklerini analiz etmek için bir temel sağlamaktadır. Bununla birlikte, belirli türdeki uluslararası davranış veya faaliyetlerin neden bazı devletler için diğerlerinden daha yaygın görüldüğüne dair özel önermeler ortaya koymaktadır. Yanal baskı teorisindeki itici mantık, insan taleplerinin – ihtiyaçlar, istekler, arzular, iddialar ve karşı iddialar – hacmi ve doğasına ve toplumların bu talepleri karşılama yollarına dayanmaktadır.²⁶ İnsanlar gibi devletler de yüksek nüfus artışı ve teknolojik gelişmelerdeki değişim sonucu daha fazla ekonomik kalkınmayı desteklemek için artan kaynak stoklarına ihtiyaç duymakta ve zamanla yaşanan kaynak eksikliği, devletleri sınırları dışına yayılmaya iterek yanal baskı ile karşı karşıya kalmalarına neden olmaktadır. Yanal baskı teorisinin temel faktörlerine dayanarak Wils, uluslararası çatışmanın iç kaynaklarının analizini genişletmiş ve geri bildirim etkilerinin doğasını, yani uluslararası çatışmanın devletin temel değişkenlerini nasıl etkilediğini ve çatışmanın iç kaynaklarını ve çatışma eğilimlerini nasıl değiştirdiğini incelemiştir.²⁷

Yanal baskı teorisine göre, devletlerin en temel nitelikleri nüfus, teknoloji ve kaynaklar²⁸ olarak sınıflandırılan ana değişkenlerdir. Bu yüzden teori, devletlerin temel nitelikleri arasındaki etkileşime dayanmaktadır. Devletler,

görsel

- 24 Jeffrey Mankoff, “The United States in a world of great power competition”, *Journal of International Analytics*, Sayı: 11, Vol 3, 2020, ss.78-94, s.81.
- 25 Nazli Choucri-Robert C. North. 1975. *Nations in Conflict: National Growth and International Violence*, W. H. Freeman, San Francisco 1975, s. 16-19.
- 26 Nazli Choucri, *Cyberpolitics in international relations*. MIT press, Cambridge 2012. s.25-27.
- 27 Annababette Wils- Matilde Kamiya- Nazli Choucri, “Threats to sustainability: Simulating conflict within and between nations”, *System Dynamics Review: The Journal of the System Dynamics Society*, Sayı 14, Summer- Fall 1998, ss.129-162.
- 28 Nüfus, belirli bir bölgede, belirli bir zaman dilimi sürecinde yaşayan bireylerin toplamıdır. Teknoloji, mekanik (ekipman, makine vb.) ve organizasyonel (kurumsal) terimlerdeki tüm bilgi ve beceri uygulamalarını ifade eder. Kaynaklar ise, insan varoluşu için (çeşitli türlerde) kritik olan tüm unsurları (su, hava vb.) içeren girdilerdir. Bkz: Choucri Nazli and Berry, Rebecca (1995). Sustainability and diversity of development: Toward a generic model. Proceedings of the 1995 International System Dynamics Conference, 1, 30-39. 1995.

nüfus özelliklerinin, kaynak donanımlarının ve teknolojik yeteneklerinin değişim seviyeleri ve oranları bakımından farklılık gösterdiğinden, uluslararası davranışlarının kalıpları da buna göre değişmektedir.²⁹ Choucri ve North, devletleri demografik hareketlerine, teknolojik ilerlemelerine ve kaynaklara erişimlerine bağlı olarak yedi (7) farklı kategoriye ayırmıştır. Alfa, Beta ve Gama ülkeleri uluslararası sistemin çekirdeğinde yer alan yüksek kapasiteli devletlerden oluşurken Epsilon, Zeta ve Eta ülkeleri ise tarihsel olarak, imparatorluk olma yolunda daha güçlü devletler tarafından derin nüfuz ve tahakküm altında tutulan ve sıklıkla sömürü ve fetih için hedef olan düşük kapasiteli ülkeler olarak sınıflandırılmıştır. Delta ülkeleri ise, düşük demografik yapıya ancak gelişmiş teknolojik kapasiteye sahip ülkeler olarak belirtilmiştir.³⁰ Yanal baskı teorisi, tüm devletlerin nüfus, kaynaklar ve teknolojinin (ana değişkenler) farklı kombinasyonları ile karakterize edilebileceğini ve bu farklı kombinasyonların farklı ülke profilleri verdiğini (deneysel olarak) savunmuştur.³¹ Tablo 1 ana değişkenlere göre ülke profillerini göstermektedir.

Tablo 1: Ülke Profilleri³²

Profil 6	Teknoloji	>	Nüfus	>	Kaynaklar
Profil 5	Teknoloji	>	Kaynaklar	>	Nüfus
Profil 4	Kaynaklar	>	Teknoloji	>	Nüfus
Profil 3	Nüfus	>	Teknoloji	>	Kaynaklar
Profil 2	Nüfus	>	Kaynaklar	>	Teknoloji
Profil 1	Kaynaklar	>	Nüfus	>	Teknoloji

Tablo 1'e göre, ülkelerin nüfus özelliklerinin, kaynak donanımlarının ve teknolojik yeteneklerin değişim seviyeleri ve oranları bakımından farklılık göstermesi, uluslararası faaliyet kalıplarının da buna göre değişmesine yol açmaktadır. Yanal baskı teorisi, çatışmanın köklerinin, belirli teknoloji seviyeleri ve doğal kaynakların mevcudiyetine bağlı olarak nüfusların ihtiyaç ve

29 Nazli Choucri-Robert C. North-Susumu Yamakage, *The Challenge of Japan Before World War II & After*, Abingdon: Routledge, 1992, s.3.

30 Choucri- North-Yamakage, a.g.e. s.13-16. Alfa ülkeleri, nüfusları, teknolojileri ve kaynak erişimleri büyük ve orantılı olarak ilerleyen yüksek yanal baskıya sahip devletlerdir. Artan ihtiyaçları olan güçlü ve gelişmiş ülkeler olan alfa ülkelerinin, uluslararası çatışmalara daha eğilimli olduğunu iddia etmişlerdir. Beta ülkeleri kendi coğrafyalarına göre büyük nüfusa sahip, teknolojik olarak gelişmiş ancak kaynaklara erişimi sınırlı ülkelerdir. Gama devletleri sınırlı kaynağa sahip olmalarına rağmen bu kaynaklara yüksek derecede erişim sağlayabilen ülkelerdir. Alfa, Beta ve Gama ülkeleri yüksek yanal baskıya sahip devletlerden oluşmaktadır. Epsilon, Zeta ve Eta ülkeleri ise geri kalmış ve düşük kapasiteli ülkelerden oluşmaktadır.

31 Choucri, a.g.e., s.31.

32 Choucri, a.g.e., s.32.

görsel

Akademik
Bakış

257

Cilt 17

Sayı 33

Kış 2023

isteklerinin bir araya gelmesine kadar takip edilebileceğini ileri sürmektedir. Yanal baskı teorisine göre kaynaklar; nüfus talepleri ve teknoloji seviyelerine göre sınırlıysa devletler ulusal sınırların dışına genişleme çabası içinde olacak ve genişleme, devletler arasındaki etki alanlarında kesişmelere ve potansiyel olarak askeri çatışma da dahil olmak üzere rekabet ve çatışmaya yol açacaktır.³³ Teorik olarak farklı ülke profilleri, genişleme için farklı eğilimler üretmektedir. Bu yüzden, iç nitelikler ve dış davranış arasındaki doğrudan bağlantı çok çeşitli uluslararası sonuçlara yol açmaktadır. Başka bir deyişle, farklı nüfus/kaynak/teknoloji ilişkileri ile karakterize edilen farklı ülke profilleri, dışsal davranışlar için farklı eğilimler gösterir. Örneğin, yüksek düzeyde yanal baskıyla karşı karşıya kalma ve genişlemeyi sürdürme olasılığı en yüksek olan devletler, hızlı ekonomik büyüme ve sanayileşme yaşayan büyük nüfuslu “alfa” devletlerdir.³⁴ Dışa doğru genişleyen her devletin motivasyonlarının ve etki alanlarının kesiştiği yer, yanal baskı teorisine göre gelecekteki çatışmaların ortaya çıkacağı yerdir.³⁵

Literatürde, yanal baskı teorisine devletlerin genişleme ihtiyaçlarını ortaya koyan birçok araştırma bulunmaktadır. Hafeez’e göre, yanal baskı, “geçmişin eski imparatorluklarına ve hatta yayılmacı devlet öncesi toplumlara kadar geriye götürülebilecek” genel bir fenomendir. Bu yüzden geçmişte, ABD’nin dikkate değer genişlemesini ve Rusların doğuya doğru Volga Ural havzası, Orta Asya, Sibirya ve Uzak Doğu’ya doğru imparatorluk yürüyüşünü anlamamızı sağlamaktadır.³⁶ Weimar, Çin ve Hindistan’ın artan kaynak ihtiyacı ve hayati güvenlik çıkarlarının Hint Okyanusu ve Güney Çin denizinde örtüştüğünü ortaya koyarak yanal baskı teorisini iki devlet arasındaki artan gerilimleri açıklamak için kullanmıştır.³⁷ Fravel, yanal baskı teorisini kullanarak Çin’in büyük bir güç olarak yükselişinin barışçıl mı yoksa çatışma içeren bir yapıya sahip olacağı konusunda çıkarımlarda bulunmak için yanal baskı teorisinden yararlanmış ve Çin’in artan kaynak ve güvenlik ihtiyaçlarını karşılamak için genişleme ve yayılma politikasının potansiyel faydalarının sınırlı olduğunu savunmuştur. Sundgeran, yanal baskı teorisinin küresel çevre sorunu olan küresel ısınma sorununa uygulanabilirliğini araştırarak alternatif bir yaklaşım sunmuştur.³⁸ Jiang makalesinde, Çin ile ABD arasında yaşanabilecek herhangi bir çatışmanın medeniyetler arası bir farklılıktan değil, yanal baskı teorisinin mantığı doğrultusunda kaynaklara ulaşım isteği

görsel

33 Wils-Kamiya-Choucri, a.g.m. s..131.

34 Taylor M. Fravel, “International relations theory and China’s rise: Assessing China’s potential for territorial expansion”, *International Studies Review*, Sayı:10, Vol: 4, 2010, ss.505-532, s.513.

35 Nicholas Jackman, “Chinese Satellite Diplomacy: China’s Strategic Weapon for Soft and Hard Power Gains”, Wright State University, 2018. s.3.

36 Malik Hafeez (ed.). *The roles of the United States, Russia and China in the new world order*. Springer, 2016. p.2.

37 Niclas D. Weimar, “Sino-Indian power preponderance in maritime Asia: a (re-) source of conflict in the Indian Ocean and South China Sea”, *Global Change, Peace & Security*, Sayı:25, Vol:1, 2013, ss.5-26.

38 Jan Sundgren, “Lateral pressure theory as applied to global warming: an initial assessment”, *International Political Science Review*, Sayı:14, Vol:1, 1993, ss.87-102.

yönünde olabileceğini vurgulamıştır.³⁹ Johnson ise, mülteci kamplarına yönelik saldırıları anlamak ve bir çerçeve sağlamak için yanal baskı teorisinden yararlanmış ve gelecekteki mülteci akışlarını açıklamak için yanal baskı teorisinin kullanılabilirliğini ileri sürmüştür.⁴⁰

Sonuç olarak, Choucri ve North yasal baskı teorisinde, lebensraum (yaşam alanı) teorisinin daha karmaşık bir versiyonunu geliştirerek savaşın temel nedeninin tek başına nüfus artışı olmadığını, nüfus artışı ile teknolojik büyümenin birleşimi olduğunu savunmuşlardır. Ek olarak, büyüyen bir nüfusun, kaynaklar için artan talebe yol açtığını, eş zamanlı teknolojik büyümenin ise kaynakların fiilen artan oranda kullanılmasına neden olduğunu ifade etmişlerdir. Bu iki verideki eşzamanlı artışın, kaynaklara daha fazla çeşitlilikte ve daha büyük miktarlarda ihtiyaç duyulmasına neden olduğu için devletlerin yanal baskısının arttığını iddia etmişlerdir. Özetle, bir devletin yanal baskısı, onun ekonomik veya bölgesel çıkarlarının baskı altındaki diğer devletlerinkilerle çatıştığı noktalara kadar genişlemesine ve sonuçta askeri çatışmanın çıkmasına neden olabilmektedir. Bu kapsamda çatışmaya en yakın olan devletlerin, yüksek nüfusa, yüksek teknolojiye ve yetersiz kaynaklara sahip olan devletler olduğu sonucuna ulaşılabilir. Bu çalışmada ülkelerin yanal baskısının analiz edilmesinde aşağıda sunulan yanal baskı hesaplamasıyla elde edilen veri kullanılmıştır.

Yanal Baskının Hesaplanması

Yanal Baskı teorisi çerçevesindeki varsayımlar doğrultusunda, belirli bir devlet için teknoloji, nüfus ve kaynaklara yönelik veriler, herhangi bir belirli yılda ilgili değişkenin dünyanın toplamına bölünmesiyle hesaplanmaktadır.⁴¹

$$\text{Ana Değişkenler}_{\text{ülke}}^{\text{zaman}} = \frac{\text{Değişken}_{i}^z}{\text{Değişken}_{\text{Dünya}}^z}$$

Bir ülkenin nüfus verilerini ölçmek nispeten kolay olsa da kaynakları ve teknolojiyi operasyonel hale getirmek bir hayli zordur. Bu yüzden önceki çalışmalar esas alınarak, bir ülkenin kullanabileceği kaynak miktarı için bölgesel büyüklük ve teknoloji seviyesi için ise GSMH tercih edilmiştir.⁴² Devletlerin yanal ve iç baskısının ortaya konulmasında Wils tarafından geliştirilen formül kullanılmıştır.⁴³

$$\text{Yanal Baskı}_{\text{ülke}}^{\text{zaman}} = \frac{\sqrt{\text{Nüfus}} \times \sqrt{\text{Teknoloji}}}{\sqrt{\text{Kaynak}}}$$

- 39 Jiangi Zhewen, "Civilization in international affairs: A review of Samuel Huntington's Clash of Civilizations" *Journal of Political Inquiry at New York University*, Spring, 2014, s.4.
- 40 Richard Johnson, "Refugee camp security: decreasing vulnerability through demographic controls" *Journal of Refugee Studies*, Sayı: 24, Vol: 1, 2011, ss.23-46.
- 41 Choucri-Agarwal, a.g.e., s.23.
- 42 Wils-Kamiya-Choucri, a.g.m. s..136-137.
- 43 Wils-Kamiya-Choucri, a.g.m. s..138.

Agar

Akademik
Bakış
259
Cilt 17
Sayı 33
Kış 2023

Bu formüllere göre, nüfus ve teknoloji artışının her ikisi de yanal baskıyı artırır, bu da daha fazla uluslararası çatışmaya yol açar. Kaynaklardaki artış ise yanal baskıyı, uluslararası çatışmayı ve çatışmanın sonuçlarını azaltır.⁴⁴

Yanal Baskı Teorisi Çerçevesinde Büyük Güçlerin Rekabetinin Analizi

Büyük güç rekabeti 21. yüzyılda uluslararası sistemin merkezine geri dönmüştür. Büyük güçler uluslararası sistem üzerinde en fazla etkiye sahip olan, dünyanın en güçlü devletleridir. Bu ülkeler, küresel ölçekte etki veya güç kapasiteleriyle baskın konumlara sahiptir. Dünyanın üç önemli büyük gücü arasında Amerika Birleşik Devletleri, Çin ve Rusya yer almaktadır.⁴⁵ ABD, dünyanın en önde gelen ekonomik ve askeri gücü olmakla birlikte, dünyanın üçüncü büyük nüfusuna sahiptir. Soğuk Savaş'ın ardından ideolojik zaferini ilan eden ABD, uluslararası sistemdeki küresel üstünlüğünü devam ettirmektedir. ABD'nin ardından ikinci olarak Çin gelmektedir. Çin'in yükselişinin kilit unsuru, küresel pazarlardaki ekonomik rekabet gücü olmuştur. Çin ekonomisi, ABD'nin ardından dünyanın en büyük ikinci ekonomisidir.⁴⁶ Çin ekonomisini genişletirken askeri modernizasyonu da tesis etmiştir. Bu doğrultuda Çin, 14 trilyon doları aşan GSYİH'si,⁴⁷ 1,40 milyar insanı ve 9.597 milyon km karelik toprakları ile önemli bir küresel aktördür. Benzer şekilde Rusya ise, coğrafi alanı bakımından dünyanın en büyük ülkesi olup dünyanın en büyük ikinci ülkesi olan Kanada'nın neredeyse iki katı büyüklüğündedir. Rusya, büyük bir nüfusa, nükleer güce ve muazzam bir doğal kaynak zenginliğine sahiptir.⁴⁸ Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Rusya, küresel güç statüsünü geri kazanmak için petrol ve gaz ihracatı merkezli bir enerji süper gücü olarak ortaya çıkmaktadır.⁴⁹ Rusya'nın kaynakları, devlet bütçesi için önemli gelirler sağlamakla birlikte hem nükleer silahlar da dahil olmak üzere büyük bir gücün savunma harcamalarını sürdürmesini hem de ana ihracat pazarının bazı bölümlerinde siyasi kaldıraç olarak kullanmasında rol oynamaktadır. Bu yüzden, Rusya'nın büyük güç rolü, büyük bir petrol ve gaz ihracatçısı rolüyle iç içe geçmiş durumdadır.⁵⁰ Özetle, enerji kaynaklarının ihracatı, Rusya'nın zenginliğinin anahtarı olmakla birlikte, gaz ihracat ve

görsel

- 44 Wils-Kamiya-Choucri, a.g.m. s.133.
45 World Superpowers 2022, <https://worldpopulationreview.com/country-rankings/world-superpowers>; <https://www.usnews.com/news/best-countries/rankings/power>.
46 Bruce Jones, "China and the return of great power strategic competition, Global China: Assessing China's Growing Role in the World", *The Brookings Institution*, Washington, DC 2020. s.1.
47 The World Bank Data, <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?locations=CN>.
48 David P. Calleo, "The United States and the great powers", *World Policy Journal*, Sayı:16, Vol: 3, 1999, ss.11-19. s.11.
49 Paul B. Rich, "Russia as a great power", *Small Wars & Insurgencies*, Sayı:20, Vol:2, 2009, ss. 276-299. s..276.
50 Niklas H. Rossbach, "The Geopolitics of Russian Energy Gas, oil and the energy security of tomorrow", *FOI* (Swedish Defense Research Agency), Stockholm, 2018. S..48.

boru hatları üzerindeki kontrol, Rusya'nın uluslararası rolünü sürdürmesinde önemli bir role sahiptir.

Büyük güçler arasındaki rekabeti değerlendirdiğimizde, Mearsheimer'a göre, herhangi bir büyük gücün bakış açısından, diğer tüm büyük güçler potansiyel düşmandır.⁵¹ ABD açısından, Çin ve Rusya'nın güçlerini, ABD ile çatışan çıkarlarını ve değerlerini savunmak için birleştirmesiyle "büyük güçler rekabetinin yeni bir çağı"na girilmiştir.⁵² 2017 yılındaki ABD Ulusal Güvenlik Stratejisi'nde, ABD dış politikasının kavramsal çerçevesi olarak "büyük güç rekabeti"ne yönelik resmi eksenine ortaya koyulmuş ve Rusya ve Çin, Amerika'nın gücüne, etkisine ve çıkarlarına meydan okuyan rakipler olarak belirtilmiştir.⁵³ Çin ve Rusya ise, Batı ve değerleri üzerine kurulmuş bir dünya düzeni yerine çok kutuplu bir dünya düzenini savunmaktadırlar. Ortak hedefleri olmakla birlikte, Rusya ve Çin'in stratejik ittifakının giderek ilerlemesinde, ABD hegemonyasına ve baskısına muhalefetin olduğu ortak çıkarları etkili olmaktadır. Örneğin, ABD'nin Güneydoğu Avrupa'daki askeri güç projeksiyonu, Ukrayna ve Gürcistan'ın iç siyasetine ve Orta Asya'ya müdahil olması, Rusya ile Çin'i stratejik anlamda bir araya gelmesine neden olmuştur. Jeopolitik ve jeostratejik çıkarlarının yanında iki ülkenin ortak çıkarları arasında enerji kaynakları da bulunmaktadır. Rusya, Çin'in en büyük petrol ihracatçılarından biridir.⁵⁴ Baktığımızda, Çin-Rus resmi olmayan stratejik ortaklığı büyük bir jeopolitik ağırlığa sahip olmakla birlikte eğer etkin bir şekilde gerçekleşirse küresel ölçekte güç dengesini yeniden şekillendirebilme potansiyeline sahiptir.⁵⁵

Çin yükselişi ile sadece büyük güç sıralamasını yeniden değiştirmekle kalmayıp mevcut uluslararası düzeni yeniden şekillendirme potansiyeline sahip hale gelmiştir.⁵⁶ Çin'in, ABD liderliğindeki liberal uluslararası sistemle temelde bağdaşmayan çıkarları, iki büyük gücün karşı karşıya gelmesine yol açmaktadır.⁵⁷ Örneğin Çin, hızlı ekonomik büyümesi ve yüksek nüfusunun baskısına rağmen sınırlı doğal kaynaklarından dolayı, Asya'ya doğru etkisinin, genişlemesi kaçınılmazdır. Ancak ABD'de aynı bölgedeki hakim etkisini sürdürmek için büyük çaba harcamaktadır. Bunun sonucunda iki büyük güç

51 Mearsheimer, a.g.e. s. 29-54.

52 Graham Allison, "The New Spheres of Influence Sharing the Globe with Other Great Powers" *Foreign Affairs*, Sayı:99, Vol:2, 2020, ss.30-40.

53 "National Security Strategy of the United States of America," *The White House*, December 2017, <https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2017/12/NSS-Final-12-18-2017-0905.pdf>.

54 Evan S. Medeiros-Michael S Chase, "Chinese Perspectives on the Sino-Russian Relationship", *National Bureau of Asian Research, NBR Special Report*, No. 66, July 2017, s.9.

55 Arkady Moshes- Matti Nojonen, "Russia-China relations, Current state, alternative futures, and implications for the West", *The Finnish Institute of International Affairs*, Helsinki, 2011. s.7.

56 Moshes- Matti, a.g.m. s. 10.

57 Michael D. Swaine, "A Relationship Under Extreme Duress: U.S.-China Relations at a Crossroads", *Carnegie Endowment*, 2019. <https://carnegieendowment.org/2019/01/16/relationship-under-extreme-duress-u.s.-china-relations-at-crossroads-pub-78159>.

görsel

Akademik
Bakış

261

Cilt 17
Sayı 33
Kış 2023

arasında çeşitli konularda gerginlikler yaşanması muhtemel gözükmektedir. Mearsheimer'a göre, Çin'in son 30 yılda olduğu gibi önümüzdeki 30 yılda ekonomik olarak büyümeye devam etmesi halinde, sahip olduğu zenginliği askeri güce çevireceğini ve ABD'nin hakim olduğu şekilde Asya'ya hakim olmaya çalışmaya başlayacağını savunmaktadır. Bu yüzden, Çin'in bölgesel bir hegemon haline gelmesini önlemek ABD'nin stratejik çıkarına olduğunu iddia etmektedir.⁵⁸ Doğu Asya bölgesinde Çin'in politikaları ve emelleri giderek ABD çıkarlarıyla çatışmakta ve bölgenin dengesini tehdit etmektedir.⁵⁹

1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılmasından ve Rusya'nın dünya-daki konumu üzerindeki yansımalarından bu yana geçen on yıllar boyunca, Rusya'nın liderleri yoğun bir şekilde hasarı onarmaya ve dünyada hak ettiği konumunu yeniden kazanmaya odaklanmışlardır.⁶⁰ Bu amaçla, Rusya'nın temel çıkarları arasında, dünya gücü statüsünün yeniden canlandırılması, enerji süper gücü olarak yeni tanımlanmış bir statü elde edilmesi ve Sovyet sonrası dönemde kalan nüfuzunun korunması yer almaktadır. Aralık 2015'te yayınlanan Rusya Ulusal Güvenlik Stratejisi belgesinde, ABD ve NATO müttefikleri, Rusya'nın ana tehdidi olarak tanımlanmıştır. Batı'yı uluslararası düzene hakim olmaya ve Rusya'yı uluslararası arenada hak ettiği yerden yoksun bırakmaya çalıştığına dair suçlamalarda bulunulmuş ve Rusya'nın askeri gücünü geliştirmenin önemi vurgulanmıştır.⁶¹ Somut olarak, ABD'nin Moskova'nın etki alanı olarak gördüğü yerlere gerek NATO üyeliği yoluyla gerekse muhalefet hareketlerine destek vererek müdahil olmaya çalışması Rusya ile gerginliğe yol açmış⁶² ve NATO'nun Rusya sınırlarına doğru olası genişleme çabası Rusya'nın Ukrayna'ya askeri müdahalesi ile sonuçlanmıştır.

Büyük güç rekabetinde, jeopolitik ve teknoloji giderek iç içe geçen jeoekonomi ve kaynaklar güç rekabetinin birincil arenası haline dönüşmüştür. Teknoloji artık büyük ölçüde siyasileşmiş ve büyük güç rekabetinin daha belirgin bir unsuru haline gelmiştir. Büyük güçler arasındaki rekabetin kaynağı, ticaretten yüksek teknolojinin korumasına, bölgesel stratejilere ve enerji kaynakları üzerindeki hakimiyetinin sağlanmasına kadar genişlemiş ve iç içe geçmiş jeopolitik ve teknolojik faktörler, büyük güçler arasındaki

- 58 "Why China Cannot Rise Peacefully". YouTube video, 1:30:45, "Centre for International Policy Studies Ottawa," October 26, 2012, <https://m.youtube.com/watch?v=CXov7Mkg-PB4>
- 59 Jeffrey A. Bader, "A framework for U.S. policy toward China", Brookings. 2016, <https://www.brookings.edu/research/a-framework-for-u-s-policy-toward-china-2/>.
- 60 Robert E. Beris, "Strengthening Russia's Influence in International Affairs, Part I: The Quest for Great Power Status", NTI, 13.07.2021, <https://www.nti.org/analysis/articles/strengthening-russias-influence-in-international-affairs-part-i-the-quest-for-great-power-status/>
- 61 Russian National Security Strategy, December 2015, <https://www.ieee.es/Galerias/fichero/OtrasPublicaciones/Internacional/2016/Russian-National-Security-Strategy-31Dec2015.pdf>.
- 62 Alexander Nikitin, "A Twenty-First Century Concert of Powers—Promoting Great Power Multilateralism for the Post-Transatlantic Era", *Peace Research Institute Frankfurt (PRIF)*, 2014, p.19. https://www.hsfk.de/fileadmin/HSFK/hsfk_downloads/PolicyPaper_ATwentyFirstCenturyConcertofPowers.pdf

altta yatan yoğun rekabetin yeniden ortaya çıkmasında birincil öneme sahip olmuştur.⁶³ Teknoloji unsurunun yanında büyük güçlerin enerji kaynaklarına erişimi ve kontrolü kaçınılmaz hale gelmiştir. Enerji kaynakları üzerinde en fazla kontrole sahip olan ülkeler, uluslararası sistemde büyük güç avantajına sahip olan ülkelerdir. Bu yüzden, sınırlı kaynaklara ulaşım için devletler arasındaki rekabet giderek artmakla birlikte kaynaklar için muhtemel çatışmalar da kaçınılmaz hale gelmektedir.⁶⁴

Teknolojinin ve kaynakların giderek öneminin arttığı bu yüzyılda, yanal baskı teorisi büyük güç rekabetini açıklamamıza yardımcı olmaktadır. Yanal baskı teorisinde, ana değişkenler – nüfus (N), kaynak (K) ve teknoloji (T) – ülke profilini tanımlamanın ve bir ülkenin profil tipini hesaplamının temelini oluşturmaktadır. Bu çalışma kapsamında ülkelerin 2020 yılına ait nüfus, teknoloji ve kaynak verileri⁶⁵ kullanılarak yukarıda belirtilen Yanal Baskı Hesaplama formülü ile yapılan işlem neticesinde belirlenen değişken sıralaması ve ülke profilleri aşağıda yer alan Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2: N, T ve K açısından Büyük Güçlerin Ülke Profil Kategorileri

Ülke	Nüfus	Teknoloji	Kaynaklar	Değişken Sıralaması	Ülke Profili
ABD	4.2465	24.7324	6.1418	T>K>N	5
Rusya	1.8722	1.7364	11.48	K>N>T	1
Çin	18.4652	17.6468	6.4435	N>T>K	3

Tablo 2’ye göre yanal baskı teorisi açısından üç büyük gücün ülke profillerini değerlendirdiğimizde, üç ülkenin de birbirinden farklı özelliklerinin ön plana çıktığı anlaşılmaktadır. ABD, teknolojik unsuruyla ön plana çıkarken Rusya, kaynaklar; Çin ise nüfus bakımından öne çıkmaktadır. Fravel, Çin’in yanal basınç teorisi altında bir Alfa ülkesi olarak iyi bir uyum gösterdiğini savunmaktadır. Çin, hızla gelişen bir nüfusa ve hızla gelişen bir teknolojik sektöre sahip olmasına rağmen hızla genişleyen ekonomisine ayak uydurabilmek için kaynak arzını genişletmek zorundadır. Özellikle Çin, petrol ve gıda kaynakları gibi hayati kaynakları güvence altına almaya odaklanmalıdır.⁶⁶ ABD, nüfusuna göre yeterli teknoloji ve kaynak tabanına sahiptir. Ancak, sahip olduğu yüksek teknoloji seviyesi karşısında ABD’nin

63 Wu Xiangning, “Technology, power, and uncontrolled great power strategic competition between China and the United States”, *China International Strategy Review*, Sayı 2, Vol:1, 2020, ss. 99-119. s.100.

64 Roland Dannreuther, “International Relations Theories: Energy, Minerals and Conflict”, *Polinares Working Paper*, Sayı: 8., 2010, s.3.

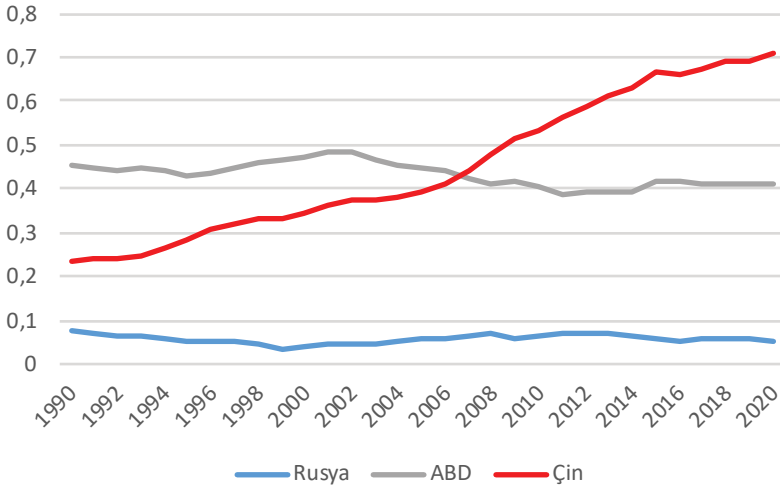
65 Veriler data.worldbank.org ve www.worldometers.info adresli siteden alınmıştır.

66 Fravel, a.g.m.,s. 513.

görsel

kaynaklarının yetersiz kalma riski bulunmaktadır. Rusya ise yüksek kaynak yoğunluğuna ve nispeten daha az teknoloji yoğunluğuna sahiptir. Rusya, her iki ülkeden de yüksek oranda kaynak oranına sahip olmasına rağmen, teknolojik yeterliliği diğer iki ülkeye kıyasla çok geride yer almaktadır.

Bu çalışmada büyük güçlerin 1990-2020 yılları arasındaki nüfus, teknoloji ve kaynak durumuna ilişkin yıllık bazı veriler⁶⁷ yukarıda verilen Yanal Baskı Formülü ile hesaplanarak yanal baskı oranı elde edilmiştir. Bir ülkede bu oranın 1'e yaklaşması o ülkede yanal baskının arttığı anlamına gelmektedir. Büyük güçlerin 1990-2020 yıllarına ilişkin verileri kullanılarak yapılan yanal baskı hesaplaması sonucunda yıllık bazda elde edilen yanal baskı oranları yardımıyla Şekil 1'de sunulan yanal baskı grafiği oluşturulmuştur.

Şekil 1: Büyük Güçlerin Yanal Baskı Grafiği

Şekil 1'de sunulan ABD, Rusya ve Çin'in yanal baskı grafiği değerlendirildiğinde, Çin en çok yanal baskı altında olan ülkedir. Çin'in kentsel-sanayi toplumuna geçişi, ağırlıklı olarak bol miktarda yerli kömür arzına ve ikinci olarak petrol ve gaz ithalatındaki artışa dayanmaktadır. Bu nedenle, Çin'in kaynak zengini, enerji ihraç eden ülkelerdeki petrol ve gaz endüstrilerindeki stratejik yatırımları büyük ölçüde artmıştır.⁶⁸ Yanal baskı teorisi Çin Devlet Başkanı Xi Jinping'in dış politikasının merkezi olarak görülen Tek Kuşak, Tek Yol girişimi ile yakından ilgilidir. Bu projeye Çin, dış ticaretini düzene sokmayı, istikrarlı enerji tedariki sağlamayı, Asya altyapı gelişimini teşvik

67 Veriler data.worldbank.org ve www.worldometers.info adresli siteden alınmıştır.

68 Mehdi P. Amineh- Guang. Yang, "China's geopolitical economy of energy security: a theoretical and conceptual exploration", *African and Asian Studies*, Sayı:17, Vol: 1-2, 2018, ss.9-39. s.9.

etmeyi ve Pekin'in bölgesel etkisini pekiştirmeyi Çin liderliğindeki bir İpek Yolu için kendi vizyonunu ortaya koymuştur. Özetle Çin, kaynak zengini ülkelere yatırımlarını artırarak enerji güvenliğini sağlamaya çalışmaktadır.⁶⁹ ABD'nin yanal baskısı 0.5-0.4 aralığında orta düzey bir yanal baskı aralığında çıkmıştır. ABD, Rusya kadar geniş kaynaklara sahip olmadığı için kaynak arayışı yanal baskısının fazla çıkmasına neden olmaktadır. ABD'nin 1990 ve 2003 yılında Irak'ı işgalinin kanıtladığı gibi, enerji güvenliğine yönelik yaklaşımları giderek daha fazla askerileşmiştir.⁷⁰ Amerika'nın Körfez Savaşı'na müdahalesindeki amacı, petrolün ABD ve müttefikleri olan sanayileşmiş dünya ekonomileri için merkezi önemi göz önüne alındığında, kabul edilebilir fiyatlarla petrol kaynaklarına erişimi sürdürmek olmuştur. Bununla birlikte, Amerika Birleşik Devletleri stratejik petrol rezervlerini ve diğer kaynakları stoklamaya devam etmesi, Amerika'nın kaynak bağımlılığının ulusal güvenlik için potansiyel bir tehdit olduğuna devam ettiğini göstermektedir.⁷¹ Rusya için, Yanal baskı ve çatışma ölçümleri arasında çok az ilişki var gibi görünmektedir. Veriler doğrultusunda Rusya'nın yanal baskısı 0,1 düzeyinde çıkmış olmasına rağmen uluslararası sistem içerisindeki baskın askeri tutumunu, yanal baskı teorisiyle açıklayamayız. Rusya'nın uluslararası politikadaki tutumunu değerlendirdiğimizde, genişleme kaynakları; yanal baskı, nüfus baskısı ve güvenlik ikileminin dinamiklerini içerir.⁷² Örneğin, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Rusya ve Japonya arasında toprak ihtilafı nedeniyle devam eden Kuril adaları sorununda iki ülkenin birbirine karşılıklı tehdit algısı ve güven sorunu boyutu önemlidir.⁷³ Yine benzer şekilde Rusya'nın Rusya'nın Ukrayna üzerindeki askeri müdahalesini hem enerji hatları hem de güvenlik ikilemi boyutuyla ele almak gerekmektedir. Bu açıdan Kuril adası veya Ukrayna krizi gibi uluslararası sorunlar Rusya için farklı bir boyutta baskı yaratmakta ve yanal baskı teorisiyle yeteri kadar açıklanamamaktadır.

Güçlü devletler, ekonomik ve teknolojik genişleme için ihtiyaç duyulan kaynakları ararken diğer güçlü devletlerle çatışmaktadır.⁷⁴ Bu yüzden, kaynak ihtiyacından kaynaklı jeopolitik güç rekabeti, büyük güçlerin daha çok karşı karşıya gelmesine yol açmaktadır. Çin'in artan kaynak ihtiyacı, Çin'i uluslararası politikada daha iddialı olmaya sevk etmektedir. Çin'in ekonomik gücü büyümekte ve çıkarlarını korumak ve tasdik etmek istediği için siyasi tabanını genişletmeye çalışmaktadır. Şimdiye kadar Çin ile ABD

69 James McBridge, Building the New Silk Road, Council on Foreign Relations, <https://www.cfr.org/backgrounder/building-new-silk-road>.

70 Brye Butler Steeves- Helton Ricardo Ouriques, "Energy security: China and the United States and the divergence in renewable energy", *Contexto Internacional*, Sayı:38, 2016, ss.643-662. s.645.

71 Daniel Deudney, "The Case Against Linking Environmental Degradation and National Security." *Millennium* Sayı: 19, Vol:33, 1990, ss.461-476 pp.471.

72 Fravel, a.g.m., s. 512.

73 Niyazi İpek, "Rusya-Japonya İlişkilerinde Kuril Adaları Sorunu'nun Analizi", *International Journal of Social Inquiry*, 13.2: ss. 645-680, s. 645.

74 William R. Thompson- Rafael Reuveny, *Limits to globalization: North-South divergence*, Routledge, 2009. s.117.

görsel

Akademik
Bakış

265

Cilt 17
Sayı 33
Kış 2023

arasında bir çıkar çatışması çıkmamasında, Çin'in ABD çıkarlarına çok fazla meydan okumaması ve ABD'nin uluslararası sistemdeki sağlamış olduğu statükoyu kabul etmesi yer almaktadır.⁷⁵ ABD ise, kendi egemen olduğu hegemonik bir küresel yapı içinde, Çin'in enerji zengini devletlerle bağlarını geliştirmesini yakından takip etmektedir. Rusya'nın ise, küresel düzene meydan okurken, birincil güç kaynağı olan enerji sektörü, uzun vadede büyük güç statüsünü baltalama riskiyle karşı karşıya kalma riskini taşımaktadır. ABD'nin beklenmedik bir şekilde artan enerji bağımlılığında petrol ve gaz ihracatçısı olma yolunda olması, küresel enerji akışları modelinin de değişmesine yol açmaktadır.⁷⁶ 2000 ve 2019 yılları arasında ABD enerji üretimi %42 artarak ABD'nin büyüyen bir enerji ithalatçısı olarak önceki konumunu değiştirmiştir.⁷⁷

Thucydides tuzağı kuramında belirtildiği gibi, yükselen bir güç, egemen bir gücü yerinden etmekle tehdit ettiğinde, en olası sonuç çatışmadır.⁷⁸ Büyük güçler arasında yaşanan enerji tabanlı kaynak arayışları ülkeler arasında gerginliklerin artmasının kaçınılmaz olduğunu göstermektedir. Yanal baskı teorisi açısından da Çin ve ABD'nin artan teknoloji kapasiteleri ve nüfus dinamikleri göz önüne alındığında kaynak ihtiyacının her iki ülke içinde baskı yarattığı görülmektedir.

Sonuç

Bu çalışma yanal baskı teorisi üzerine inşa edilerek uluslararası sistemdeki üç büyük gücün rekabetini analiz etmeyi amaçlamaktadır. Bu amaçla ilk olarak üç büyük gücün ülke profilleri hesaplanmıştır. Bu hesaplama sonucunda üç büyük ülke profillerinin birbirinden farklı özelliklere sahip olduğu ortaya çıkmıştır. ABD'nin teknolojik (T); Rusya'nın kaynaklar (K) ve Çin'in ise nüfus (N) değişkeni ile ön planda yer aldığı anlaşılmıştır. Bu kapsamda ABD, Çin ve Rusya'nın ülke profilleri sırasıyla 5 (T>K>N), 3 (N>T>K), 1 (K>N>T) olarak hesaplanmıştır. Üç büyük gücün farklı ülke profillerine sahip olması çok çeşitli uluslararası davranış kalıplarının ortaya çıkmasına yol açmaktadır.

Yanal baskı teorisi çerçevesinde ülke profilleri hesaplanan üç büyük gücün yanal baskısı incelendiğinde, Çin'in en çok yanal baskıya maruz kalan aktör olduğu ortaya çıkmıştır. Çin'in ekonomik ve teknolojik büyümesini ve aynı zamanda küresel alanda ekonomik gelişimini devam ettirebilmesi için kaynak ihtiyacını gidermesi gerekmektedir. Büyümenin getirdiği artan enerji ve pazar ihtiyacı Çin'in yeni kaynaklar ve tedarikçiler aramasına neden olmaktadır. Teknolojik ve ekonomik büyümenin getirdiği yanal baskı Çin'i kaynaklarını çeşitlendirmek ve güçlendirmek için Orta Asya, Orta Doğu ve

75 Natalia Rigol, "A Game of Giants: The Future of Sino-US Relations", *Harvard International Review*, Sayı: 27, No: 1, Spring 2005, ss. 32-34, s.32.

76 Rossbach, a.g.m., s.71.

77 Congressional Research Service Report, "U. S. Energy in the 21th Century: Primer, 16.03.2021. <https://crsreports.congress.gov/product/pdf/R/R46723>, p.3.

78 Thucydides Trap, Belfer Center, <https://www.belfercenter.org/thucydides-trap/overview-thucydides-trap>.

Afrika gibi bölgelerdeki devletlerle anlaşmalar yapmaya itmektedir. ABD'nin ise artan teknoloji kapasitesi ve nüfus verileri göz önüne alındığında kaynak ihtiyacının ABD üzerinde orta düzeyde bir yanal baskı yarattığı söylenebilir. Rusya'nın ise, kaynak zengini bir ülke olması onun yanal baskısının düşük olmasına neden olmaktadır. Bu yüzden Rusya'nın, uluslararası sistem içerisindeki baskın tutumunu yanal baskı teorisi ile açıklanmak yeterli olmaktadır.

Yanal baskı teorisi, ekonomik büyüme ve kaynak tüketimini bir devletin dış politikasıyla ilişkilendirir. Choucri ve North (1989), büyük güçler arasındaki etkileşimlerin, genellikle ileri teknoloji seviyelerinin teşvik ettiği yüksek yetenekler ve kaynak talepleri nedeniyle yüksek derecede yanal baskıya maruz kaldığını ve bu yüzden çatışmaya daha yatkın olma eğiliminde olduklarını savunmuşlardır. Yanal baskı teorisinin çerçevesine uygun olarak, günümüzde üç büyük gücün, kaynaklarını çeşitlendirme ve güvence altına alma ihtiyacının neden olduğu yanal baskı ile giderek birbirlerinin arka bahçelerine müdahale etmeleri durumu açıklanabilir.

Günümüz uluslararası konjonktüründe, yanal baskı ve bunun sınırların ötesindeki güç projeksiyonunun uluslararası karşılığı, en çok enerji kaynaklarında görülmüştür.⁷⁹ Bu yüzden, yanal baskı teorisi çatışma ve ittifak dönüşümlerini açıklamada bir potansiyel yaratmıştır. Yanal baskı teorisi açısından, kaynaklara ulaşım konusunda, göreceli kapasitelerinin izin verdiği ölçüde, uluslararası ve küresel sistemdeki herhangi bir devlet, belirli bir miktarda yanal baskı yaratabilir ve yaratması beklenebilir. Devletler arası rekabet ve devlet davranışları göz önüne alındığında enerji kaynakları, küresel gücün dağılımında önemli bir faktördür. Enerji kaynaklarının devletlerin kendi varlığını sürdürmesi için gerekli olması nedeniyle, enerji kaynaklarını kontrol eden devletlerin uluslararası sistemde bir güç avantajı bulunmakta ve bu da devletler arasında rekabete neden olmaktadır. Bu yüzden küresel etki için önemli itici güçlerden birisi de enerji kaynaklarıdır. Dünyanın büyük güçlerinin aynı zamanda küresel enerji pazarındaki en büyük oyuncular olması tesadüf değildir.⁸⁰ Choucri ve North'un Yanal Baskı teorisi, büyük güçlerin kendi enerji kaynağı taleplerini karşılamaya öncelik verdiklerini ve rekabet halindeki kaynak çıkarlarının olduğu bir ortamda etkileşim kurduklarını öne sürmektedir. Büyük güçler arasındaki kaynak rekabetinin boyutunun ortaya konması ise büyük güçlerin gelecekteki eylemlerine ışık tutması açısından önem arz etmektedir.

21. yüzyıl uluslararası siyasetinde üç büyük güç; askeri, ekonomik, bilim ve teknoloji potansiyelleri ve doğal kaynaklar gibi göstergelerin tamamı veya bir kısmı yönünden lider konumunda ülkelerdir. Çin ve ABD, mevcut

79 Mehdi Parvizi Amineh, *State, society and international relations in Asia*, Amsterdam University Press, 2010. s.246.

80 Loeffler, Shane. Energy and the Great Powers: The Future of Energy Relations. *Swarthmore International Relations Journal*, 2016, 1.1: 37-42.

görsel

Akademik
Bakış

267

Cilt 17
Sayı 33
Kış 2023

dünya siyasi ve ekonomik düzeni çerçevesinde lider pozisyonunda yer alırken, Rusya ise nispeten yüksek bir siyasi manevra özgürlüğüne ve dünya düzeninin dönüşümü üzerinde kritik etkiye sahiptir. Bu yüzden, uluslararası sistem ABD-Çin-Rusya rekabet üçgeninden büyük ölçüde etkilenmekte ve kaynaklar, büyük güçlerin rekabetinde jeopolitik gerilim noktası olmaya devam etmektedir.

Kaynaklar

- ALLISON, Graham, "The New Spheres of Influence Sharing the Globe with Other Great Powers" *Foreign Affairs*, Sayı:99, Vol:2, 2020, s.30-40.
- AMINEH P. Mehdi - Guang. Yang, "China's geopolitical economy of energy security: a theoretical and conceptual exploration", *African and Asian Studies*, Sayı:17, Vol: 1-2, 2018, s.9-39.
- BADER, A. Jeffrey, "A framework for U.S. policy toward China", Brookings. 2016, <https://www.brookings.edu/research/a-framework-for-u-s-policy-toward-china-2/>.
- BECKLEY, Michael, "The Power of Nations: Measuring What Matters", *International Security*, Sayı, 43, Vol 2, 2018, s.7-44.
- BERIS, E. Robert, "Strengthening Russia's Influence in International Affairs, Part I: The Quest for Great Power Status", NTI, 13.07.2021, <https://www.nti.org/analysis/articles/strengthening-russias-influence-in-international-affairs-part-i-the-quest-for-great-power-status/>.
- BRIDGE, F. Roy - Roger Bullen, *The great powers and the European states system: 1814-1914*, Longman, London 2005.
- CALLEO, P. David, "The United States and the great powers", *World Policy Journal*, Sayı:16, Vol: 3, 1999, s.11-19.
- CHOUCRI, Nazli -Gaurav Agarwal, The Theory of Lateral Pressure Highlights of Quantification & Empirical Analysis, *SSRN Electronic Journal*, 2016. doi:10.2139/ssrn.2859712.
- CHOUCRI, Nazli -Robert C. North-Susumu Yamakage, *The Challenge of Japan Before World War II & After*, Abingdon: Routledge. 1992.
- CHOUCRI, Nazli -Robert C. North. 1975. *Nations in Conflict: National Growth and International Violence*, W. H. Freeman, San Francisco 1975.
- CHOUCRI, Nazli, *Cyberpolitics in international relations*. MIT press, Cambridge 2012.
- CLIFFORD, F. German, A tentative evaluation of world power, *Journal of conflict resolution*, Sayı: 4, Vol: 1, 1960, s.138-144.
- Congressional Research Service Report, "U. S. Energy in the 21th Century: Primer, 16.03.2021. <https://crsreports.congress.gov/product/pdf/R/R46723>.
- DAHL, Robert, "The Concept of Power", *Behavioral Science*, Sayı:2 Vol: 3, 1957, s.201-215.
- DANILOVIC, Vesna *When the stakes are high: Deterrence and conflict among major powers*, University of Michigan Press, 2002.
- DANNREUTHER, Roland, "International Relations Theories: Energy, Minerals and Conflict", *Polinares Working Paper*, Sayı: 8, 2010.
- DEUDNEY, Daniel, "The Case Against Linking Environmental Degradation and National Security." *Millennium* Sayı: 19, Vol:33, 1990, s.461-476.
- EMINUE, Okon, "International System and its Actors: An Appraisal", A. E. Ekpe, M. B. Abasiatai and O. Akpan (Eds.) *An Introduction to International Studies and World Politics*. Yaounde: Book House, 2012, s.201-241.
- FRAVEL, M. Taylor, "International relations theory and China's rise: Assessing China's potential for territorial expansion", *International Studies Review*, Sayı:10, Vol: 4, 2010, s.505-532.

görsel

- HAFEEZ, Malik (ed.). *The roles of the United States, Russia and China in the new world order*. Springer, 2016.
- JACKMAN, Nicholas, "Chinese Satellite Diplomacy: China's Strategic Weapon for Soft and Hard Power Gains", Wright State University, 2018.
- JERVIS, Robert, "Cooperation Under the Security Dilemma", *World Politics*, Sayı:30, Vol:2, 1978, s.167-214.
- JOHNSON, Richard, "Refugee camp security: decreasing vulnerability through demographic controls" *Journal of Refugee Studies*, Sayı: 24, Vol: 1, 2011, s.23-46.
- JONES, Bruce, "China and the return of great power strategic competition, Global China: Assessing China's Growing Role in the World", *The Brookings Institution*, Washington, DC 2020.
- IPEK, Niyazi, "Rusya-Japonya İlişkilerinde Kurul Adaları Sorunu'nun Analizi", *International Journal of Social Inquiry*, 13.2: 645-680.
- KALEVI, J. Holsti, "The concept of power in the study of international relations", *Background*, Sayı:7, Vol:4, 1964, s.179-194.
- Levy, S. Jack, *Great Power Wars, 1495-1815, ICPSR 9955*, 1994.
- MANKOFF, Jeffrey, "The United States in a world of great power competition", *Journal of International Analytics*, Sayı: 11, Vol 3, 2020, s.78-94.
- MATEJ, Kandrik, "*The Case Against the Concept of Great Power Competition*", The Strategy Bridge, 30.06.2021. <https://thestrategybridge.org/the-bridge/2021/6/30/the-case-against-the-concept-of-great-power-competition>.
- MCBRIDGE, James, *Building the New Silk Road*, Council on Foreign Relations, <https://www.cfr.org/backgrounder/building-new-silk-road>.
- MEARSHEIMER, J. John, *The tragedy of great power politics*, W W Norton & Company, New York and London: 2001.
- MEDEIROS Evan S.-Michael S Chase, "Chinese Perspectives on the Sino-Russian Relationship", *National Bureau of Asian Research, NBR Special Report*, No. 66, July 2017.
- MILLER, Manjari Chatterjee, *Why Nations Rise: Narratives and the Path to Great Power*, Oxford University Press, New York 2021.
- MORGENTHAU, J. Hans, *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace*, Alfred A. Knopf, 6th Edition. New York 1985.
- MOSHES Arkady - Matti Nojonen, "Russia-China relations, Current state, alternative futures, and implications for the West", *The Finnish Institute of International Affairs*, Helsinki, 2011.
- National Security Strategy of the United States of America, *The White House*, December 2017, <https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2017/12/NSS-Final-12-18-2017-0905.pdf>.
- NIKITIN, Alexander, "A Twenty-First Century Concert of Powers—Promoting Great Power Multilateralism for the Post-Transatlantic Era", *Peace Research Institute Frankfurt (PRIF)*, 2014, https://www.hsfk.de/fileadmin/HSFK/hsfk_downloads/PolicyPaper_ATwentyFirstCenturyConcertofPowers.pdf.
- PARVIZI, Mehdi Amineh, *State, society and international relations in Asia*, Amsterdam University Press, 2010.
- RAY, S. Cline, *World Power Assessment: A Calculus of Strategic Drift*, Westview Press: Boulder, USA 1975.
- RICH, B. Paul, "Russia as a great power", *Small Wars & Insurgencies*, Sayı:20, Vol:2, 2009, s. 276-299.
- RIGOL, Natalia, "A Game of Giants: The Future of Sino-US Relations", *Harvard International Review*, Sayı: 27, No: 1, Spring 2005, s. 32-34.
- ROSSBACH, H. Niklas, "The Geopolitics of Russian Energy Gas, oil and the energy security of tomorrow", *FOI* (Swedish Defense Research Agency), Stockholm, 2018.
- Russian National Security Strategy, December 2015, <https://www.ieee.es/Galerias/fichero/>

görs

- [OtrasPublicaciones/Internacional/2016/Russian-National-Security-Strategy-31Dec2015.pdf](#).
- SHIVSHANKAR, Menon, *Order from Chaos, How great power competition has changed*, Brookings, 04.05.2015. <https://www.brookings.edu/blog/order-from-chaos/2015/05/04/how-great-power-competition-has-changed/>.
- SINGER, David, "The 'Correlates of War' Project: Interim Report and Rationale" *World Politics*, Sayı: 24, Vol: 2, 1972. s. 243-70.
- SINKKONEN, BART Gaens-Ville *Great-power Competition and the Rising US-China Rivalry: Towards a New Normal?*, Finnish Institute of International Affairs, 2020. https://www.fiaa.fi/wp-content/uploads/2020/09/report66_great-power-competition_rising-us-china-rivalry_web.pdf.
- STEEVES, Brye Butler - Helton Ricardo Ouriques, "Energy security: China and the United States and the divergence in renewable energy", *Contexto Internacional*, Sayı:38, 2016, s.643-662.
- SUNDGREN, Jan, "Lateral pressure theory as applied to global warming: an initial assessment", *International Political Science Review*, Sayı:14, Vol:1, 1993, s.87-102.
- SWAINE, D. Michael, "A Relationship Under Extreme Duress: U.S.-China Relations at a Crossroads", *Carnegie Endowment*, 2019. <https://carnegieendowment.org/2019/01/16/relationship-under-extreme-duress-u.s.-china-relations-at-crossroads-pub-78159>.
- THOMPSON, William R. - Rafael Reuveny, *Limits to globalization: North-South divergence*, Routledge, 2009.
- Thucydides Trap, Belfer Center, <https://www.belfercenter.org/thucydides-trap/overview-thucydides-trap>.
- WALTZ, Kenneth, "The Emerging Structure of International Politics," *International Security*, Sayı: 18, Vol:2, Autumn 1993, s. 44-79.
- WALTZ, Kenneth, *Theory of International Politics* McGraw Hill,, San Francisco 1979.
- WEIMAR, D. Niclas, "Sino-Indian power preponderance in maritime Asia: a (re-) source of conflict in the Indian Ocean and South China Sea", *Global Change, Peace & Security*, Sayı:25, Vol:1, 2013, s.5-26.
- WILS Annababette - Matilde Kamiya- NazlivChoucri, "Threats to sustainability: Simulating conflict within and between nations", *System Dynamics Review: The Journal of the System Dynamics Society*, Sayı 14, Summer- Fall 1998, s.129-162.
- World Superpowers 2022, <https://worldpopulationreview.com/country-rankings/world-superpowers>; <https://www.usnews.com/news/best-countries/rankings/power>.
- WRIGHT, Quincy, *A Study of War Vols 2*, University of Chicago Press, Chicago 1942.
- "Why China Cannot Rise Peacefully". YouTube video, 1:30:45, "Centre for International Policy Studies Ottawa," October 26, 2012, <https://m.youtube.com/watch?v=CXov7MkgPB4>.
- XIANGNING, Wu, "Technology, power, and uncontrolled great power strategic competition between China and the United States", *China International Strategy Review*, Sayı 2, Vol:1, 2020, s. 99-119.
- YERGIN, Daniel, *The Quest – Energy Security, and the Remaking of the Modern World*, Penguin Books, London 2012.
- ZHEWEN, Jiangi, "Civilization in international affairs: A review of Samuel Huntington's Clash of Civilizations" *Journal of Political Inquiry at New York University*, Spring, 2014.

Extended Abstract

International relations have always been characterized by the rivalry between powerful political entities. In this respect, the end of the 19th century was marked by the great powers' struggle for economic and military influence to have colonies, while in the 20th century, ideas about what it means to be a great power changed and the idea of having a colonial state was completely

rejected. In the 21st century, although the international system has its own unique features, geopolitical power competition has begun to occur between great powers. Increasing geopolitical competition between great powers has begun to take place through proxies rather than directly confronting them in Ukraine, North Africa and the Middle East, and extending to the sea routes that carry the world's energy resources and trade. Therefore, it has become commonplace today to argue that the world has entered the era of great power competition in the 21st century.

Given that competition for power and influence is a general feature of politics between states, lateral pressure theory points to intersections between spheres of influence that cause conflicts. In their studies on the long-term causes of World War I, the dynamics between national growth and international competition were tried to be explained in the lateral pressure theory developed by Nazli Choucri and Robert C. North. When Choucri and North formulate the theory of lateral pressure in qualitative and quantitative terms, the process of lateral pressure caused by the need for resources due to population and technological growth can cause conflicts when the interests of two or more great powers intersect. However, they found that the strength of a country's lateral pressure is positively correlated with that country's capacity and strength. They argued that the stronger the lateral pressure of a country, the more likely it is to intensify competition and thus arms races, crises and war.

Powerful states are in conflict with other powerful states as they seek the resources needed for economic and technological expansion. Therefore, the competition for geopolitical power stemming from the need for resources leads to more confrontation between great powers. China's increasing need for resources pushes China to be more assertive in international politics. China's economic power is growing and it seeks to broaden its political base as it seeks to protect and affirm its interests. The fact that there has not been a conflict of interest between China and the USA so far is that China does not challenge the US interests too much and that the US accepts the status quo in the international system. The USA, on the other hand, closely follows China's development of ties with energy-rich states within a hegemonic great structure that it dominates. Russia's energy sector, which is its primary power source, risks undermining its great power status in the long run as it challenges the great order. The fact that the USA is on the way from an unexpectedly increasing energy dependency to an oil and gas exporter causes a change in the model of global energy flows. Between 2000 and 2019, US energy production increased by 42%, replacing the previous position of the US as a growing energy importer.

As stated in the Thucydides trap theory, when a rising power threatens to overthrow a dominant power, the most likely outcome is conflict. The search for energy-based resources between great powers shows that it is inevitable to increase tensions between countries. In terms of the lateral pressure theory, it is seen that the need for resources creates pressure in both countries, considering the increasing technological capacities and population dynamics of China and the USA.

In the 21st century international politics, the three great powers are the leading countries in terms of all or some of the indicators such as military, economic, science and technology potentials and natural resources. China and the United States occupy leading positions within the framework of the current or future world political and economic order, while Russia has a relatively high freedom of political maneuvering and the opportunity for critical influence on the transformation of the world order. Therefore, the international system is heavily influenced by the USA-China-Russia rivalry triangle.

Yanal

Akademik
Bakış

271

Cilt 17
Sayı 33
Kış 2023

Ermeni Kaynaklarında Sultan Melikşah İmajı ve Türk Hâkimiyet Telakkisi

The Image of Sultan Melikşah and the Turkish Sovereignty Concept in the Armenian Sources

Serkan ÖZER*

Öz

Anadolu'nun fethi ve İslamlaştırılması sürecinde Türk akınlarının en yakın tanıkları ve Türklerin ilk muhatapları olan Ermenilerin tarihî kaynaklarında Selçuklular özelinde gayet olumsuz bir Türk/Müslüman imajıyla karşılaşmaktayız. Uzun bir süreçte oluşan literatürde şahsî, kavmî ve dinî manada saldırı, hakaret ve iftira dolu bir içerik bulunmakta; Selçuklu Devleti'nin azamet devrini ifade eden Melikşah'a kadarki süreçte yaşanan olaylar ve olayların failleri olan sultanlar çok kötü resmedilmektedir. Bu zaman dilimi, devletin kuruluş ve yükseliş dönemini ifade ettiği için fetih yönündeki en yoğun çatışmalar bu evrede vuku bulmuş ve bu da kaynaklara yansıyan Tuğrul Bey ve Alp Arslan imajını menfi yönde etkilemiştir. Ancak Alp Arslan'ın şehadetiyle birlikte Ermeni kaynaklarının dili olumlu yönde değişmekte; ideal bir devlet adamı, müşfik bir baba ve merhametli bir hâmi rolüyle Melikşah karşımıza çıkmaktadır. Yazarların bu tavır değişikliği, mezkûr sultanlar ile Melikşah dönemi arasındaki yapısal farktan kaynaklanmaktadır. Nitekim fetih hareketlerinin en yoğun yaşandığı çalkantılı dönemin anlatım dili ile babası Alp Arslan'dan güçlü bir devlet devralan Melikşah döneminin tüm tebaaya yansıyan müreffeh ortamındaki dil arasında büyük farklılıkların bulunması anlaşılabilir bir durumdur. Melikşah'a dair kayıtlardaki Türk Hâkimiyet Telakkisi ile Baba Figürü ise özellikle dikkat çekmektedir. Bu noktalardan hareketle çalışma, Ermeni yazarların kayıtlarındaki Sultan Melikşah imajını İslam kaynaklarıyla karşılaştırarak açıklamayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Tuğrul Bey, Alp Arslan, Melikşah, Ermeni Tarih Yazıcılığı, Türk Hâkimiyet Telakkisi.

Abstract

In the historical sources of the Armenians, who were the closest witnesses of the Turkish incursions and the first interlocutors of the Turks, in the process of the conquest and Islamization of Anatolia, we encounter a very negative Turkish/Muslim image, particularly on Seljuks. In the literature, which has been formed in a long period, there is content full of attacks, insults, and slanders in a personal, national and religious sense; the events and the sultans, who were the perpetrators of the events are portrayed very badly, until Melikşah who represent of the great age of the Seljuk state. Since this time period represents the establishment and rise of the state,

Makale Geliş Tarihi: 20.02.2022. Makale Kabul Tarihi: 20.11.2023.

Araştırma Makalesi / Künye: ÖZER, Serkan, "Ermeni Kaynaklarında Sultan Melikşah İmajı ve Türk Hâkimiyet Telakkisi", Gazi Akademik Bakış Dergisi (GABD), Sayı: 33, Cilt: 17, Aralık 2023, s. 273-293.

* Dr. Öğr. Üyesi, Erzurum Teknik Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, E-mail: serkan.oz@erzurum.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-4079-9454.

Gazisi

Akademik
Bakış
273
Cilt 17
Sayı 33
Kış 2023

the most intense conflicts in the direction of conquest occurred in this phase, and this situation negatively affected the image of Tuğrul Bey, and Alp Arslan reflected in the sources. However, with the martyrdom of Alp Arslan, the language of Armenian sources changes positively; Melikşah appears as an ideal statesman, a benevolent father, and a merciful protector. This change of attitude of the writers is due to the structural difference between the aforementioned sultans and the Melikşah period. It is understandable that there are significant differences in the language of expression between the turbulent period when the conquest movements were most intense and the prosperous environment that spread all over the subjects of the Melikşah period, which inherited a strong state from his father, Alp Arslan. The Turkish Sovereignty Concept and the Father Figure in the records about Melikşah draw attention especially. From this point of view, the study aims to explain the image of Sultan Melikşah in the Armenian writer's records by comparing them with Islamic sources.

Key Words: Tuğrul Bey, Alp Arslan, Melikşah, Armenian Historiography, The Turkish Sovereignty Concept.

Giriş

Ermeni yazarların Türk ve Müslümanlar hakkındaki menfi kayıtları, Hz. Muhammed ve İslâm'ın ortaya çıkışıyla başlamaktadır. İlk örneklerine Bizanslı tarih yazarı ve din adamı Theophanes¹ ile Emevîler döneminde yaşamış olan Yuhannâ ed-Dîmeşki'nin² eserlerinde rastlanan ve Ermeni yazarlarca da tekrarlanan Hz. Muhammed ve İslâm hakkındaki kara propaganda, tarihi süreçte geliştirilerek günümüze kadar ulaştırılmış; başka bir deyişle Hz. Muhammed ve tebliğ ettiği din, Ermeni tarih yazımında da nefretle yerini almıştır. Örneğin konuyu Türklerin İslâm'a girişi ve faaliyetleri ile birleştiren Ermeni tarih yazarı Vahram, İslâm'ın doğuş ve yükselişini *her yeri etkisi altına alan bir ateşe* benzetmekte; İslâm'ın kılıçla yükseldiğini, birçok ülkeye boyun eğdirdiğini ve Hz. Muhammed'in haleflerinin de kılıçla hâkimiyetlerini (zulmetlerini) devam ettirdiklerini kaydetmektedir. Türklerin İslamiyet'e dâhil olmalarını ise *daha felaketli bir olay* olarak tasvir eden yazar, Türk fetihlerine ve hâkimiyetine bakış açısını referans noktasıyla birlikte gözler önüne sermektedir. Keza Juansher de eserinde, Hz. Muhammed ve İslâm hakkında aynı olumsuz yargılara yer vermektedir.³ Buna karşılık gerek Arap gerekse Türk hâkimiyetine duyulan nefret konusunda Ermeni yazarların pek de insafsız davranmadıkları fark edilmektedir. Zira önce Ermenilerin Bizans-Sâsânî mücadelesinin ortasında kaldıkları dönemi, Bizans'ın ilhak politikası çerçevesinde uyguladığı dinî, siyasî, iktisadî baskıyı ve tehciri; sonra da bunların hayatına Müslüman Arap ve Türklerin olumlu etkilerini hatırlamak

giriş

- 1 *The Chronicle of Theophanes Confessor: Byzantine and Near Eastern History, AD 284-813*, (trans: Cyril Mango and Roger Scott), Oxford University Press, New York 1997, s. 464-465.
- 2 Bkz. İsmail Taşpınar, "Doğu'nun Son Kilise Babası Yuhanna ed-Dîmeşki (649-749) ve İslâm", *M. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 21, 2001, s. 23-54.
- 3 *Vahram's Chronicle of the Armenian Kingdom in Cilicia during the Time of the Crusades*, (trans: Charles Fried. Neumann), London 1831, s. 25-26; *Juansher's Concise History of the Georgians*, (trans: Robert Bedrosian), New York 1991, s. 94; Değerlendirmeler için bkz. Mehmet Çoğ, "Ortaçağ Ermeni Literatüründe Hz. Muhammed Algısı", *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, Sayı: 26, Haziran 2016, s. 1-14.

gerekir.⁴ Konumuzu teşkil eden Melikşah dönemi, bunun en bariz kanıtıdır ve Ermeni yazarların da inkâr edemeyerek övgüyle bahsettikleri Selçuklu sultanı, türlü alanlarda gösterdiği iyi niyet ile adeta Ermenilerin kalplerine dokunmuştur.

Sultan Melikşah öncesinde Türklere ve Selçuklu sultanlarına karşı nefret ifadelerine çokça yer veren Ermeni yazarlar, Melikşah'tan sitayişle bahsetmeye başlarlar. Bu olumlu Melikşah imajı, önceki Selçuklu sultanları ve dönemleriyle doğrudan ilgilidir. Nitekim Melikşah ile seleflerini karşılaştırmak suretiyle anlatımlarına yön tayin eden Ermeni yazarların bu tavrı, onların Alp Arslan kadar zarar görmedikleri herhangi bir sultan veya devlet adamını da daha yumuşak ifadelerle kayda geçirmelerini açıklamaktadır. Bu yönüyle kaynaklardaki Alp Arslan ve Melikşah anlatımları büyük bir tezat oluşturmaktadır. Örneğin Alp Arslan'ın *bütün memleketi kana boyadığını* zikreden Müverrih Vardan, tahtın yeni sahibinin *fazl ve sulhperver*⁵; *Ermenilere karşı merhametli ve iyi düşünen* biri olduğunu kaydetmektedir.⁶ Aynı şekilde Vardan Arewelts'i de Tuğrul Bey'in yerine geçen Alp Arslan'ın tüm dünyayı kanla doldurduğunu ifade ederken; Melikşah için *iyi ve barışsever* ifadelerini kullanmıştır.⁷ Sultan Alp Arslan'ın Ani'yi fethi ise Ermeni tarih yazımında üslubun en sertleştiği olaylardandır⁸ ve yazarların tamamı, yaşanan olayın hissiyatıyla abartı unsurunda aşırıya kaçtıklarından gerek sayısal verilerde gerekse sultanın faaliyetlerinde gerçekliğin dışına çıkmaktadırlar.⁹ Dolayısıyla *canavar, kibirli, kâfir* gibi yakıştırmalarda bulunulan Alp Ars-

4 Müverrih Vardan, "Türk Fütihat Tarihi (889-1269)", (çev. Hrant D. Andreasyan), *Tarih Semineri Dergisi*, Sayı: 1-2, İstanbul 1937, s. 162, 165, 177-179, Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vakayinamesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, (çev. Hrant D. Andreasyan), TTK, Ankara 2000, s. 98-99, 112-113; Süryanî Mihail, *Süryanî Patrik Mihail'in Vakayinamesi (1042-1195)*, (çev. Hrant D. Andreasyan), TTK'da Yayınlanmamış Nüsha 1944, s. 23; Gülay Ögün Bezer, "Bizans İmparatorluğunun Doğu Siyaseti ve Türk Fethinin Etkilerine Dair Bir Değerlendirme", *Prof. Dr. Abdülkerim Özaydın'a Armağan*, (ed. Ebru Altan, Muharrem Kesik, Murat Öztürk), Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2020, s. 173-184; Bizans'ın Ermenilere uyguladığı baskı, tehcir ve Müslümanların hoşgörülü yaklaşımı konusunda ayrıca bkz. Serkan Özer, "Artze (Karz) Savaşı ve Ermeni-Bizans İmparatorluğu İlişkileri", *Osmanlı Hâkimiyetinin 500. ve Kurtuluşun 100. Yılında Uluslararası Erzurum Sempozyumu*, Erzurum 2018, s. 964-966; Arslan Durdu, "Sultan Melikşah'ın Cihan Hâkimiyeti Telâkkisi Doğrultusunda Ermenilere Karşı Tutumu", *OAD*, Cilt: 6, Sayı: 1, 2023, s. 29-30.

5 Müverrih Vardan, a.g.e., s. 171.

6 Müverrih Vardan, a.g.e., s. 180.

7 *Vardan Arewelts'i's Compilation of History*, (trans: Robert Bedrosian), New Jersey 2007, s. 3; (Kaynakçada belirtilen internet adresindeki dokümanın sayfa numaraları esas alınmıştır.)

8 İbrahim Tellioglu'nun değerlendirmesine göre Çağrı Bey'in Doğu Anadolu Seferi sonrasında dinî taassubunun etkisinde bir yazım geliştirerek Türklere ilgili olumsuz ifadeler kullanan Urfalı Mateos, kendisinden sonraki yazarları da etkilemiş ve *Ermeni kaynaklarındaki Türk imgesinin oluşmasına* büyük katkıda bulunmuştur. İbrahim Tellioglu, *Orta Çağ'da Türkler Ermeniler Gürcüler*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2019, s. 22.

9 Urfalı Mateos, a.g.e., s. 118-122; Vardan Arewelts'i, a.g.e., s. 4; Juansher, a.g.e., s. 104-105; *Kirakos Gandzakets'i's History of the Armenians*, (trans: Robert Bedrosian), New York 1986, s. 83-84; İbrahim Tellioglu, a.g.e., s. 77-78; Değerlendirmeler için ayrıca bkz. Ali Sevim, *Genel Çizgileriyle Selçuklu-Ermeni İlişkileri*, TTK, Ankara 1983, s. 14-18.

görsel

Akademik
Bakış

275

Cilt 17

Sayı 33

Kış 2023

lan'ın ölümü, Ermeni tarih yazımında son derece sevinçli bir olay olarak karşılığını bulmaktadır.¹⁰

Bol ihsanları nedeniyle Melikşah'ı seven Ermeniler, Tuğrul Bey ve Alp Arslan'dan nefret etmek hususunda da kendilerince belli argümanlara sahiptiler. Ancak Ermeni yazarların nefret söylemlerinden mezkûr Selçuklu sultanları kadar Bizans da nasibini almış; fetih hareketleri ve yaşanan çatışmalar sebebiyle Ermenilerin ağır eleştirilerine maruz kalmıştır. Nitekim Ermeni tarihçilerin nazarında Bizans, topraklarını ilhak ettiği halde onları koruyamayan, başlarına iyi ve muktedir idareciler atamayan, en başından beri dinî, siyasi, iktisadî baskı uygulayan, kısacası Türkler karşısında Ermenileri çaresiz/korunmasız bırakarak Türklerin başarısına çanak tutan bir devlet konumundadır.¹¹ Dolayısıyla Tuğrul Bey ve Alp Arslan döneminin hızlı fetih hareketleri sona erdiğinde sahneye çıkan Melikşah, Ermenilerin nazarında önceki dönemin acılarını unutturarak Bizans'ın tüm eksikliklerini gideren bir *baba* figürüne bürünmüştür. Başka bir ifadeyle Melikşah'ı baba olarak nitelendiren Ermenilerin Türklere sempati duymaya başlamaları, Bizans zulmü ile Türklerin adaletini mukayese etmelerinden kaynaklanmaktadır.¹²

Genel bir ifadeyle Tuğrul Bey ve Alp Arslan dönemleri, Ermeni yazarların kayıtlarına fetihler ve yaşanan acılar üzerinden yansımıştır. Öyle ki bu dönemde çok önemli başarılar elde edilmiş; Pasinler Savaşı, Ani'nin fethi ve Malazgirt gibi zaferlerle ortaya çıkan tablo, tarih yazımındaki üslubu belirlemiştir.¹³ Türkler karşısında varlık gösteremeyerek yer değiştirmek durumunda kalan Ermenilerin, tebaası olmaktan hiç hoşlanmadıkları Bizans'ın insafına bırakılması da fail olarak Türkleri nefret söylemlerinin hedefi haline getirmiştir.¹⁴ Ancak durumun sadece Ermenileri değil Bizans'ı da aynı derecede etkilediğini dile getiren Çamiçyan, sultanın Ermeni ve Rumları mülksüzleştirdiğini; kalıcı Türk fetihlerinin sadece Ermenilerin değil aynı zamanda Bizans'ın da hükmünü yok mesabesine indirdiğini ifade etmiştir.¹⁵

Ermeni Kaynaklarında Sultan Melikşah İmajı

Ermeni kaynaklarında genel olarak Hıristiyanlara karşı merhametli ve iyi niyetli tutumuyla zikredilen Sultan Melikşah'ın hâkimiyeti süresince Allah'ın yardımına nail olduğu, Ermeni topraklarına huzur ve asayiş getirdiği kay-

10 Vardan Arewelts'i, a.g.e., s. 4; Kirakos Gandzakets'i, a.g.e., s. 96; Değerlendirmeler için bkz. Muharrem Kesik, "Sultan Alp Arslan Nasıl Öldürüldü?", *USAD*, Sayı: 5, 2016, s. 95-115.

11 Urfalı Mateos, a.g.e., s. 56, 111-112; Değerlendirmeler için bkz. İbrahim Tellioglu, a.g.e., s. 79; Serkan Özer, a.g.m., s. 956-974.

12 Ahmet Ocak, *Selçukluların Dini Siyaseti (1040-1092)*, Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları, İstanbul 2002, s. 299-300.

13 Vardan Arewelts'i, a.g.e., s. 3-4; Kirakos Gandzakets'i, a.g.e., s. 96.

14 Vahram, a.g.e., s. 26; *Het'um the Historian's History of the Tartars*, (trans: Robert Bedrosian), New Jersey 2004, s. 22. (Kaynakçada belirtilen internet adresindeki dokümanın sayfa numaraları esas alınmıştır.)

15 Father Michael Chamich, *History of Armenia*, vol: II, (trans: Johannes Avdall), Bishop's College Press 1827, s. 167.

dedilmektedir.¹⁶ Bu üslup, sadece Ermenilere karşı hoşgörü ve merhamet sahibi Melikşah'ı değil, onun Hıristiyanlara karşı aynı hoşgörü politikasını uygulayan vali, komutan ve yöneticilerini de kapsamaktadır. Örneğin Ukaylı emîri Şerefüddeve Müslim b. Kureyş'in Hıristiyanları korumak için çoğu kez kendi millettaşlarını cezalandırmaktan çekinmediği takdirle kaydedilmiştir;¹⁷ Hıristiyan topraklarını imar eden Haleb valisi Aksungur da övgü dolu satırların muhatabı olmuştur.¹⁸ Buna karşılık Antakya valisi Yağısıyan, *köpek tabiath ve müfsid* gibi nefret ifadeleriyle Ermeni tarih yazımında yerini almıştır.¹⁹ Bu iki farklı üslup, Ermeni yazarların fayda-zarar hesaplarını ve başta Melikşah olmak üzere Türklerin yaklaşımına göre bir yazım geliştirdiklerini göstermektedir. Bu bağlamda birçok tarihî kaynak, huzuruna çıkan Hıristiyanları memnun eden veya onların taleplerini fazlasıyla karşılayan Melikşah'ın babacan tavrından sitayişle bahsetmektedir. Bunun en bilinen örneği, Melikşah'a başvuran kilise mensuplarının vergiden muafiyet başta olmak üzere elde ettikleri imtiyazlardır.

Ermeni tarih yazarları Sultan Melikşah'ı kilise, manastır ve ruhanîleri vergiden muaf tutması sebebiyle göklere çıkarmaktadırlar. Öyle ki Urfalı Mateos, Ermeni Katolikosu²⁰ Barseğ'in kilise ve ruhanileri vergiden muaf tutması için Sultan Melikşah'ın huzuruna çıkışını anlatırken sultan için *cihangir, alicenab, tath ve dindar* tanımlamalarında bulunmuş;²¹ Smbat Sparapet de sultanı tüm elde edilen imtiyazların coşkusuyla *Allah*'ı seven şekilde tavsif etmiştir.²² Kayıtlara göre Ermeni Katolikosu Barseğ, 1090 yılında, yanında değerli hediyeler ve kilise mensuplarından oluşan bir maiyetle Sultan Melikşah'ın huzuruna çıkmış, bazı bölgelerde Hıristiyanların tazyik edildiğini,

16 Urfalı Mateos, a.g.e., s. 146; Müverrih Vardan, a.g.e., s. 180; Vardan Arewelts'i, a.g.e., s. 4.

17 Urfalı Mateos, a.g.e., s. 163; Şerefüddeve Müslim b. Kureyş'in faaliyetleri hakkında bkz. Gülay Öğün Bezer, "Müslim b. Kureyş", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 32, İstanbul 2006, s. 94-96; Mevlüt Günler, "Müslim b. Kureyş Dönemi Selçuklu-Ukaylı İlişkileri", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 44, 2020, s. 237-251.

18 Urfalı Mateos, a.g.e., s. 172; *Smbat Sparapet's Chronicle*, (trans: Robert Bedrosian), Long Branch, New Jersey 2005, s. 44; İslam kaynakları da Haleb'de iyi bir idare sergileyen Aksungur'un yolcuları koruduğunu, halka insafli davrandığını, bozguncuları Haleb ve yörelerinden uzaklaştırarak asayiş sağladığını ve neticesinde hem Haleb'in saygınlığının arttığını hem de ticaretin canlandığını kaydetmektedirler. Ali Sevim, "İbnü'l-Kalânîsi'nin Zeylî Tarih-i Dimaşk Adlı Eserinde Selçuklularla İlgili Bilgiler I. (H. 436-500=1044/45-1106/07)", *Belgeler*, Cilt: XXIX, Sayı: 33, TTK, Ankara 2008, s. 14-15; İbnü'l-Esîr, *İslam Tarihi*, Cilt: X, (çev. Abdülkerim Özeydin), Bahar Yayınları, İstanbul 1987, s. 137, 146, 160; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân fî Târîhi'l-Âyân'da Selçuklular*, (Seçme, Tercüme ve Değerlendirme: Ali Sevim), TTK, Ankara 2011, s. 278; İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-Taleb fî Tarihi Haleb (Seçmeler)*, (Çeviri, Notlar ve Açıklamalar: Ali Sevim), TTK, Ankara 1989, s. 63; aynı müellif, *Zübdetü'l-Haleb min Târîhi Haleb'de Selçuklular (H. 447-521=1055-1127)*, (Seçme, Tercüme ve Değerlendirme: Ali Sevim), TTK, Ankara 2014, s. 64.

19 Urfalı Mateos, a.g.e., s. 172; Smbat Sparapet, a.g.e., s. 44.

20 Ermenilerin dinî liderini ifade eden Grekçe bir kelimedir. Bkz. Alexander Kazhdan, "Katholikos", *The Oxford Dictionary of Byzantium*, vol: II, Oxford University Press, New York 1991, s. 1116.

21 Urfalı Mateos, a.g.e., s. 176.

22 Smbat Sparapet, a.g.e., s. 45.

görsel

Akademik
Bakış

277

Cilt 17
Sayı 33
Kış 2023

kilise, manastır ve ruhanîlerden vergi alındığını bildirerek bu konuya bir çözüm getirilmesini talep etmiştir. Heyete teveccüh gösterip iltifat eden Melikşah, Ermeni kilise, manastır ve ruhanîlerini vergiden muaf tutmuş ve heyet, sultanın huzurundan sevinç içinde, memnuniyet duyarak ayrılmıştır.²³ Hatta heyetin yol emniyetini de düşünen Melikşah, onları aralarında yüksek şahısların da bulunduğu askerî birlikle uğurlamıştır.²⁴ Sultanın verdiği fermanın emirlerini yerine getirmekle/takibiyle görevlendirilen Azerbaycan valisi Kutbeddîn İsmail, vergileri kaldırıp Ermenilerin yaşadıkları yerleri imar etmiş, Ermeni kilise ve manastırlarını devlet adına himayesi altına almıştır.²⁵ Her ne kadar Smbat Sparapet, Melikşah'ın bu tavrının Barseğ'in kişisel karizmasıyla ilgili olduğunu ileri sürerek bilge, yakışıklı ve belagatli katolikosun, hikmetiyle sultanın kendisiyle tartıştığı her şeyi kabul ettirdiğini söylese de²⁶ aşağıda detayları bulunduğu üzere bu durum, Melikşah'tan ve onun takipçisi olduğu Türk devlet geleneğinden kaynaklanmaktadır.

Kilise mensuplarından oluşan heyetin elde ettikleri sadece vergi muafiyetiyle sınırlı değildi, esasında bu görüşmenin Ermeni Kilisesi'ne kazandırdıkları daha kayda değerdir.²⁷ Zira Melikşah'ın tavrından cesaret bulduğu ifade edilen Barseğ, Ermeni yazarların nefretle bahsettikleri Ermeni beyi Philaretos'tan katolikosluk yetkisi almış olan Teodoros'u bertaraf etmeyi başarmış ve *katolikosluğu kendi şahsında birleştirmiştir*. Sırasıyla Urfa, Kayseri ve Antakya'ya uğrayan Barseğ, tekrar Urfa'ya dönmüş ve geçtiği her yerde büyük sevinç gösterileriyle karşılanmıştır ki bunlar, Melikşah'ın cömertliği sayesinde gerçekleşmiştir.²⁸ Nitekim Müverrih Vardan ve Vardan Arewelts'i, Barseğ'in tüm bunları Melikşah'tan aldığı cesaretle başardığını açıkça ifade etmektedirler.²⁹ Hatta Urfalı Mateos, katolikosun kiliseyi sulha kavuşturmak için Melikşah'a müracaatının kınanacak bir olay olmadığını ispata uğraşmış ve bizzat Hz. İsa'nın Yahudilerin yanına gitmesini referans göstermiştir.³⁰

Melikşah'ın Ermeni kaynaklarındaki bu olumlu imajı, sadece dinî

23

Urfalı Mateos, a.g.e., s. 176; Father Michael Chamich, a.g.e., s. 167-168; Vardan Arewelts'i, a.g.e., s. 4-5; Müverrih Vardan, a.g.e., s. 180; Smbat Sparapet, a.g.e., s. 45; Gürcü Kralı Giorgi de sultanın huzuruna çıkmış ve Gürcü Vakayinamesi yazarının tabiriyle *sevgili bir evlat gibi* kabul görmüştü. Yazar, Ermeni kaynaklarına uygun bir şekilde tasvir ettiği Melikşah'ın adaletli yönetimine ve kralın tüm isteklerinin fazlasıyla karşılandığına dikkat çekmektedir. *Gürcistan Tarihi (Eski Çağlardan 1212 Yılına Kadar)*, (Gürcüceden çev. Marie Felicite Brosset, çev. Hrant D. Andreasyan, Notlar ve Yayına Hazırlayan: Erdoğan Merçil), TTK, Ankara 2003, s. 308.

24 Urfalı Mateos, a.g.e., s. 176; Ali Sevim, *Selçuklu-Ermeni İlişkileri*, s. 20; Ahmet Ocak, a.g.e., s. 295.

25 Ali Sevim, a.g.e., s. 20; Ahmet Ocak, a.g.e., s. 295; İbrahim Kafesoğlu, *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu Devleti*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2014, s. 130; İlhan Türkmen, "Türk Yönetimine Geçirildiğinde Ermenilerin Siyasi Durumu (1071-1243)", *Gaziosmanpaşa Ü. SBE., Tokat 2010, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*, s. 72-73.

26 Smbat Sparapet, a.g.e., s. 45.

27 Örneğin, haçın Barseğ'in önünde taşınması gibi bir imtiyaz da bahşedilmişti. Father Michael Chamich, a.g.e., s. 168.

28 Urfalı Mateos, a.g.e., s. 176-177; Smbat Sparapet, a.g.e., s. 45.

29 Müverrih Vardan, a.g.e., s. 180; Vardan Arewelts'i, a.g.e., s. 4-5.

30 Urfalı Mateos, a.g.e., s. 176-177.

alandaki sulhu inşa etmesi veya birtakım maddî muafiyetler sunmasından kaynaklanmıyordu; Ermeni yazarların ittifak ettikleri üzere Melikşah aynı zamanda genel sükûn ve asayiş de temin etmişti. Nitekim Ermeni yazarlar, Melikşah'ın, hâkimiyeti altındaki topraklara getirdiği istikrardan övgüyle söz etmişlerdir. Ermeni Kilisesi'nin birliğini bozduğu için kaynaklarda nefretle anılan Philaretos'un ayrıştırıcı faaliyetlerinin sonucunda Melikşah'ın emriyle fethedilen Urfa'da sağlanan istikrar, bunun en güzel örneklerindedir. Ermeniler arasındaki genel siyasî ve dinî birliğin zevalinden değişken siyasetinin sonucu olarak sultan Melikşah'tan bazı imtiyazlar koparmayı başaran hatta Müslüman olan Philaretos'un sorumlu olduğu anlaşılmaktadır.

Hem Bizans'a hem de Selçuklulara itaatini bildirerek ayakta kalmayı başaran Philaretos'tan kendi oğlu dâhil herkes nefret etmekteydi. Ebü'l-Ferrec'in çete reisi, Urfalı Mateos'un şeytanın birinci oğlu olarak tavsif ettiği Ermeni Beyi Philaretos, yol kesen, soygunculuk yapan, adam öldüren Ermeni gruplarını etrafında toplayarak Kilikya bölgesinde zulmünü artırmıştı.³¹ Hıristiyanlara karşı acımasızca davranan Philaretos, birçok eyalet ve şehri zapt etmiş ve bölgenin ileri gelenlerini merhametsizce öldürmüştü.³² Hatta Urfa senyörü Vasil'in ölümüyle ortaya çıkan kargaşada şehri ele geçiren Philaretos, tahribatta bulunmuş, Urfa Ermenilerini memuriyetlerden çıkarmış, bazılarını katlederken bazılarını sakat bırakmış, şehrin birçok ileri gelenini ise Maraş'a götürüp hapsedmişti.³³ Bu bilgilerden hareketle Ermeniler arasında yaşanan sorunların bizzat kendilerinden kaynaklandığı, başka bir deyişle hem siyasî hem de dinî manada insicamı bozan Philaretos gibilerin bunlara sebep olduğu ileri sürülebilir. Ancak Philaretos'un hâkimiyet alanı, Türkiye Selçuklularının İslam ülkeleriyle bağlantısını kestiğinden önce Süleymanşah³⁴ sonra da Emir Buldacı'nın vurduğu darbelerle topraklarını kaybeden

31 Abû'l-Farac, Gregory (Bar Hebraeus), *Abû'l-Farac Tarihi*, Cilt: I, (çev. Ömer Rıza Doğrul), TTK, Ankara 1999, s. 330; Süryani Mihail, a.g.e., s. 30; Urfalı Mateos, onun Ermeni bir ana-babadan doğmakla beraber tam bir Romalı gibi davrandığını belirtmiş; Urfalı Mateos, a.g.e., s. 147; İbnü'l-Esir ise onu doğrudan doğruya *er-Rûmî* nisbesiyle kaydetmiştir. İbnü'l-Esir, a.g.e., c. X, s. 128.

32 Urfalı Mateos, a.g.e., s. 147; Bu esnada Romanos Diogenes'in dikkatini çeken Philaretos, unvanlar verilerek Malatya-Antakya hattında görevlendirildi. Ancak Bizans tarih yazarlarına göre kötü şöhretli, çirkin bir adam olmasına rağmen imparator tarafından itimat edilen Philaretos, Türklerle karşılaştığı zaman görev yerlerini terk ederek kaçmayı tercih etmişti. Ioannes Zonaras, *Tarihlerin Özeti*, (çev. Bilge Umar), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2008, s. 128-129; Mihael Attaleiates, *Tarih*, (çev. Bilge Umar), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2008, s. 138. Ancak hem Selçuklulara hem de Bizans'a itaatini bildirerek faaliyetlerini sürdüren Philaretos, Kilikya ve Antakya'dan sonra Maraş, Râbân, Urfa, Malatya, Tarsus gibi bölgedeki önemli şehirlerde hâkimiyetini tesis etti. Abû'l-Farac, a.g.e., s. 331; Süryani Mihail, a.g.e., s. 31; Ali Sevim, a.g.e., s. 22; Erdoğan Merçil, "Selçukluların Anadolu'ya Gelişlerinden Haçlı Seferlerinin Başlangıcına Kadar Urfa'nın Durumu", *Bellekten*, Cilt: 52, Sayı: 203, TTK, Ankara 1988, s. 468.

33 Urfalı Mateos, a.g.e., s. 160-161.

34 Süleymanşah, 1082 yılında harekete geçerek önce Tarsus'u, ardından da Adana, Misis ve Anazarba gibi yerleri alıp 1083'te Çukurova'ya hâkim oldu. Salim Koca, "Selçuklular Döneminde Türk-Ermeni İlişkileri", *Selçuklu Devri Türk Tarihinin Meseleleri*, Berikan Yayınevi, Ankara 2011, s. 486. Ardından Philaretos Urfa'da iken şehirden gelen davete hızlıca karşılık veren Süleymanşah, 1085 yılında Antakya'yı da fethederek onun gücünü

görsel

Akademik
Bakış

279

Cilt 17
Sayı 33
Kış 2023

Ermeni beyi, Melikşah'a sığınmak durumunda kalacaktır.

Philaretos'un Ermeniler tarafından nefretle anılmasının temel sebebi Ermeni Kilisesi'nin birliğini bozmasıdır. Bu durum, yine onun hâkimiyet alanının daraltılmasıyla ilgilidir. Öyle ki 1085-1086 yılında Emir Buldacı'nın Yukarı Ceyhan bölgesini Philaretos'tan almasıyla birlikte Katolikos Teodoros, onun hâkimiyeti alanında kalmış; Philaretos, onu çağırdığı halde gelemezince o da S. Nişan Manastırı başrahibi Boğos'u Maraş'ta katolikos tayin etmişti. Urfalı Mateos'un ifadesiyle Teodoros, Allah'ın emriyle değil Philaretos'un emriyle bu makama getirilmişti ve bu durum, Ermeniler tarafından hoş karşılanmamıştı. Nihayet bizzat Boğos da bu tayinden hoşlanmayarak makamını terk etmişti.³⁵ Emir Buldacı'nın vurduğu darbe sonrası durumu kötüye giden Philaretos, 1086 yılında Melikşah'ın huzuruna çıkarak tekrar güç kazanmak istedi. Kayıtlara göre Philaretos, Melikşah'ın huzuruna giderken Urfa'da yerine Baragamanos adında bir adamını bırakmıştı ancak halk, onu katleden Barsama adlı kişiye itaati tercih etti. Durum haber alınınca Melikşah'ın gözünden düşen Philaretos, Türklerin iltifatını geri kazanmak için ihtida etmişse de ne Müslümanlara ne de Hıristiyanlara yaranabilmiştir.³⁶ Buna karşın Süryani yazarlar, Urfa halkının kendisini sevmediği için sultanın Philaretos'u Maraş'a tayin ettiğini ve ölmeden önce tekrar Hıristiyan olduğunu bildirmektedir.³⁷

Philaretos sonrasında istikrarın sağlanamadığı Urfa'nın Emir Bozan tarafından kuşatılması esnasında bu defa Barsama'ya karşı bir ayaklanma vuku buldu. Barsama'nın Bozan'a sığınmak isterken surlardan düşüp ölmesi üzerine şehir halkı, Bozan'a teslim olmayı tercih etti (1087). Barsama'ya nefretleri söz konusu olsa da Ermeni yazarlar, Urfa'da Selçuklu hâkimiyetinin tam bir huzur, refah ve asayiş temin ettiğini belirtmişlerdir.³⁸

Sultan Melikşah'ın ölümü de Ermeni yazarların sultanın iyiliklerini anmaları için bir vesile teşkil etmiştir. Nitekim Melikşah döneminin tüm ni-

iyice kırdı. Urfalı Mateos, a.g.e., s. 161-162; Abû'l-Farac, a.g.e., s. 331; krş. İbnü'l-Esir, a.g.e., c. X, s. 128-129; Mehmet Ersan, *Selçuklular Zamanında Anadolu'da Ermeniler*, TTK, Ankara 2007, s. 39-41; Salim Koca, a.g.m., s. 486-487; İlhan Türkmen, a.g.t., s. 72; Ali Sevim, a.g.e., s. 22-24. Philaretos'un duruma müdahale edemediğini kaydeden Urfalı Mateos'un, inanç noktasındaki ayrılıklar dolayısıyla Antakya'nın elden çıkmasına sevinmiş olması da dikkat çekmektedir. Urfalı Mateos, a.g.e., s. 162.

35 Urfalı Mateos, a.g.e., s. 164-165.

36 Urfalı Mateos, a.g.e., s. 170-171; Smbat Sparapet, a.g.e., s. 44.

37 Abû'l-Farac, a.g.e., s. 333; Süryani Mihaıl, a.g.e., s. 31; Süleymanşah'ın vurduğu darbenin ardından Emir Buldacı da Yukarı Ceyhan bölgesini, Elbistan, Göksun ve Râbân'ı aldı. Elinde sadece Maraş kalan Philaretos, Urfa'ya gitti ancak şehir alınmayınca Melikşah'ın huzuruna çıkarak Müslüman oldu. Nihayet elinde bulundurduğu yerler için vergi ödemek ve Melikşah adına hutbe okutmak şartıyla Maraş'a vali tayin edildi (1086/1087). Ali Sevim, a.g.e., s. 24-25; Mehmet Ersan, a.g.e., s. 42; İlhan Türkmen, a.g.t., s. 72.

38 Urfalı Mateos, a.g.e., s. 173; Smbat Sparapet, a.g.e., s. 38, 44; Bu fetih, şehre huzur getirmiş olmakla birlikte fethin akabinde yine Ermenilerden kaynaklanan bazı menfi olaylar da vuku bulmuştu. Kaynakta kötü niyetli kimseler olarak tarif edilen bazı insanların fitne ve iftiralara sonucunda on iki zengin ve yüksek mevki sahibi Ermeni idam edilmişti. Urfalı Mateos, a.g.e., s. 173; İbrahim Kafesoğlu, a.g.e., s. 111.

metlerinden yararlanan Ermenilerin sultanın ölümüne üzüldükleri ve kendilerince yas tuttıkları kaynaklara yansımıştır. Bu vesileyle kaleme alınan satırlar, yazarların sultanı tanımlamalarına ve kendileri için ne konumda olduğuna da işaret etmektedir. Ermeni yazarlar bu elim olayı anlatırken herkesin babası, merhametli Melikşah'ın ölümünün tüm dünyayı yasa boğduğunu kaydetmişlerdir.³⁹

Sultanın ölümü dolayısıyla Ermeni yazarların duydukları üzüntü, kanıksadıkları müreffeh ortamın sona ereceğine dair endişeyle karışmaya başlayarak daha anlamlı bir hal alacaktır. Zira Ermeni yazarların tamamı, Melikşah'ın ölümü üzerine istikrarın kalktığı ve Hıristiyan tebaanın zarar gördüğü konusunda hemfikirlerdir. Malum olduğu üzere sultanın ölümü üzerine başlayan saltanat mücadelesi, devleti bir kaosa sürüklemiş ve bu ortamda gerek Müslüman gerekse Hıristiyan tebaa pek çok zarar görmüştü.⁴⁰ Melikşah'ın ölümü üzerine Emir Bozan, Yağısyan ve Aksungur, buldukları şehirlere hâkim olarak şehzadeler arasındaki saltanat mücadelesine aktif bir şekilde katılmış ve olayların uzamasında etkili olmuşlar;⁴¹ daha önce sözünü ettiğimiz Barseğ ise Ani'ye gelerek katolikosluk makamına oturmuştur.⁴² Urfalı Mateos'un Melikşah'ın ölümü üzerine Ermenilerin şiddetli bir katliama uğradığı; birçok insanın telef, birçoklarının da esir edildiğine dair kaydı bu saltanat mücadelesinin bir yansıması olmalıdır.⁴³ Böylece Ermeni ve Süryanilerin Melikşah dönemine nazaran devlete bağlılıkları zayıflamış ve bu durum, tarih yazımına da yansımıştır. Nihayet Anadolu'ya ulaşan Haçlıların *kurtarıcı* olarak karşılanması da olayların olumsuz yansımalarındandır.

Melikşah'ın ölümü sonrasında barışın çökmeye başladığını ve Ermeni topraklarının tüm yapısının bozulduğunu kaydeden Orbelean'ın şu satırları, Selçuklu Devleti'nin içinde bulunduğu durumu özetlemektedir: “*Melikşah'tan sonra herkes etrafına baktı, başını kaldırdı ve kendi kendini yönetmeye talip oldu ve sahip oldukları güçlerle birbirleriyle savaşarak -esir almak da dâhil olmak üzere- ülkeyi harap etti*”.⁴⁴ Kirakos ise Tutuş ve Berkyaruk arasındaki mücadelenin olumsuz sonuçlarına değinerek *Melikşah*'ın ölümünden sonraki dönemin, iyi şeylerden yoksun olarak geçtiğini; toprakların parçalandığını, kargaşanın hâkim olduğunu ve sel gibi kan aktığını belirtmiştir. Nihayet Tutuş'u bertaraf eden Berkyaruk'un saltanatı döneminde bir parça istikrar sağlanmışsa da onun ölümüyle bu istikrar ortamı tekrar

39 Urfalı Mateos, a.g.e., s. 178; Müverrih Vardan, a.g.e., s. 184; Vardan Arewel's'i, a.g.e., s. 6.

40 Değerlendirmeler için bkz. Abdülkerim Özaydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi (498-511/1105-1118)*, TTK, Ankara 1990, s. 18-37; Ali Sevim-Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, TTK, Ankara 2014, s. 198-216.

41 Bkz. Nilay Ağırnash, “Suriye Selçuklu Meliki Tâcü'd-Devle Tutuş'un Faaliyetlerinin Bölgede Yaşanan Siyasi ve Askeri Gelişmeler Üzerine Etkisi”, *Cappadocia Journal of History and Social Sciences*, Sayı: 15, 2020, s. 260-262.

42 Urfalı Mateos, a.g.e., s. 178-179; Müverrih Vardan, a.g.e., s. 184; Vardan Arewel's'i, a.g.e., s. 6.

43 Urfalı Mateos, a.g.e., s. 179.

44 *Step'annos Orbelean's History of the State of Sisakan*, (trans. Robert Bedrosian), New Jersey 2012-2015, s. 168.

görsel

Akademik
Bakış

281

Cilt 17
Sayı 33
Kış 2023

bozulmuştur.⁴⁵ Bu kargaşa ortamında yalnızca Berkyaruk ve dayısı İsmail, Melikşah imajına yakın bir şekilde resmedilmiş; kilise, manastır ve ruhanîleri himayesi altına alan ve Ermeni topraklarını imar eden kişiler olarak takdirle kaydedilmişlerdir.⁴⁶

Ermeni Kaynaklarında Halef-Selef Bağlamında Sultan Melikşah

Her Türk fethi, Ermeni ve Süryaniler için birer ferahlama vesilesi olmuştur. Nitekim abartılı tasvirler üzerinden kaynaklara yansıyan Ani'nin fethi, Ermenilerin 1045 yılından beri devam eden Bizans'ın ağır baskı ve zulmünden kurtarılması, şehrin imarı ve düzenin yeniden tesisi anlamına gelmektedir. Dolayısıyla Ermeni kaynaklarına yansıyan katliam ve tahribatla ilgili abartılı kayıtlar, şehrin halkın nazarındaki değeri ve kaybıyla alakalı öfke yansımaları olarak düşünülmelidir. Bu kaybın verdiği acıyla kaleme sarılan yazarların gelişen olaylar konusunda itidali gözetmeleri pek imkân dâhilinde değildir. Ancak Türklerin savaş hukukuna aykırı işler yaparak kadın, çocuk ve yaşlıları katlettiklerine ve kutsal mekânları tahrip ettiklerine dair kayıtlar; fetih mefkûresini içselleştirmiş olan Türklerin zimmîlere yönelik politikalarıyla çelişmektedir.⁴⁷ Buna karşılık Alp Arslan-Melikşah kıyaslaması yapan Ermeni yazarlar, ihsanları ve merhameti dolayısıyla Melikşah'ı ne kadar övüyorlarsa Alp Arslan'ı da o derece yermektedirler. Hatta Melikşah'ın üstün vasıfları öne çıkarılırken onun babasının izinden gitmeyip dünyaya huzur ve barış getirdiği belirtilmektedir. Bu bağlamda Ermeni tarih yazarı Kirakos'un yaptığı ilgi çekici karşılaştırma özetle şu şekildedir: Alp Arslan'dan sonra hüküm süren talihli oğlu Melikşah, babasının kötü huylarını taklit etmeyerek başta Ermeniler olmak üzere tüm tebaası için iyi işler yaptı. Zeki bir adam olan sultan, kan ve yağmayla çıldırmış olan babasının uygulamalarından uzaklaştı; akıllı ve iyi niyetli bir politika ile her şeyi yoluna koydu. Pek çok kraldan daha ihtiyatlıydı, herkesi umursardı ve insanların birbirine adaletle davranmasını isterdi. Geniş fikirli ve fiziksel olarak da sultanlığa layık olan Melikşah, kısa sürede tüm dünyaya savaş ve zorbalıkla değil, barış ve sevgiyle boyun eğdirdi. Bu sayede iyi bir şöhrete sahip olarak yirmi yıl hüküm sürdü ve karısının zehriyle öldü.⁴⁸

Yazarın kaydında vurgulanan adalet mefhumu önem arz etmektedir; zira burada Melikşah'a ait bir meziyet olarak sunulan adil yönetim, Alp Ars-

45 Kirakos Gandzakets'i, a.g.e., s. 97; Step'annos Orbelean, a.g.e., s. 174; Şair Mu'izzî, emniyetin sultanın varlığıyla daim olduğunu; o ölünce emniyetin de ortadan kalktığını dile getirmiştir. Bkz. Gökhan Gökmen, "Emîr Mu'izzî Dîvânı'nda Sultan Melikşâh, Nizâmülmülk, Fahrülmülk, Terken Hâtun ve Mucîrüddevle İçin Yazılan Mersiyeler", Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı, Sayı: 26, 2019, s. 136; İbnü'l-Esîr de şairi destekleyen rivayetinde Melikşah'ın hükümdarlık yıllarının genel bir huzur, emniyet ve adalet içinde geçtiğini kaydetmiştir. İbnü'l-Esîr, a.g.e., c. X, s. 182.

46 Urfalı Mateos, a.g.e., s. 179; Vardan Arewelts'i, a.g.e., s. 6; Smbat Sparapet, a.g.e., s. 45.

47 Ali İpek, "Sultan Alp Arslan'ın Ani Ermenilerine Karşı Tutumu", *Tarihte Ermeniler ve Türkler*, Cilt: II, TTK, Ankara, 2014, s. 140-142.

48 Kirakos Gandzakets'i, a.g.e., s. 96-97.

lan'ın hassasiyet noktalarından birini oluşturmaktaydı ve İbnü'l-Kalânîsi'nin kaydına göre Melikşah, adalet ve iyi yönetimi babasından miras almıştı.⁴⁹ Bu minval üzere Türklerdeki devlet terbiyesi ve geleneğini sürdüren Melikşah da babası gibi adaletin timsali olmuş ve *Adil Sultan* lakabıyla anılmıştır.⁵⁰ Türkler hakkındaki kayıtları pek müsbet olmayan Süryani Mihail bile ihtiyatlı bir yaklaşımla Sultan Alp Arslan'ın adil bir zat olduğunu ve yaptığı pek çok iyiliğin nakledildiğini belirtmekten kendini alamamıştır.⁵¹ Bu bakımdan Kirakos'un yaptığı karşılaştırma yani Melikşah'ın kötü bir örnek olan babasının tavrından uzaklaşarak adaletle hükmetmesi iddiası gerçeği yansıtmamaktadır. İbrahim Tellioglu'nun da işaret ettiği üzere Kirakos'un karşılaştırmalarını mezkûr iki sultanın şahsî özellikleri/mizacı üzerinden değerlendirmek yanıltıcı olacaktır. Nitekim İslam kaynaklarının da belirttiği üzere gerek Melikşah gerekse selefleri, faydalı olanı temin ve muhafaza noktasında aynı devlet geleneğinin temsilcisiydiler.⁵² Melikşah da diğer Selçuklu sultanları gibi hâkimiyeti altındaki topraklarda aksaklıkları ve bölünmüşlüğü ortadan kaldırmış; asayiş problemini gidermiş; yol kesicilik veya yağma gibi menfi olaylara son vererek ticareti canlandırmıştır.⁵³

Karşılaştırılan iki sultanın dönemleri arasındaki koşulların farklılığı, Ermeni yazarların yaklaşımını açıklar niteliktedir. Devletin kuruluş ve yükseliş dönemi, fetihlerin gerçekleştirildiği, sınırların genişletildiği ve Râvendî'nin tabiriyle devlet ağacının dikildiği kahramanlıklar dönemiye Melikşah dönemi bu ağacın meyvelerinin toplandığı, devletin güç ve refahının tüm tebaaya yansıdığı, memleketin mamur bulunduğu dingin bir dönemdir.⁵⁴ Bu dönem, *ele geçirilen yerlerde artık hâkimiyetin tesis edildiği, devletin gücünü her yerde hissettirdiği*⁵⁵ bir süreci ifade etmekteydi. Öyle ki devletin gücünü, sınırlarını hatta cihan hâkimiyetini dile getiren el-Ömerî, sultanın hâkimiyet alanını güneşin yarım gün veya biraz daha fazla sürede kat ettiğini kaydetmiştir.⁵⁶ Benzer ifadeler yer veren İbnü'l-Esîr ise başka bir noktayı

49 Ali Sevim, "İbnü'l-Kalânîsi'nin Zeylü...", s. 9.

50 Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2005, s. 218; Tuğrul Bey ve Melikşah'ı huzuruna kabul eden Abbâsî halifesi de sultanlara adaletle davranmalarını ve zulme mani olmalarını özellikle emretmiştir. İbnü'l-Esîr, *İslam Tarihi*, Cilt: IX, (çev. Abdülkerim Özeydin), Bahar Yayınları, İstanbul 1987, s. 480; aynı müellif, a.g.e., c. X, s. 142.

51 Süryani Mihail, a.g.e., s. 27.

52 İbrahim Tellioglu, a.g.e., s. 166-167.

53 Aydın Taneri, *Türk Devlet Geleneği Dün-Bugün*, MEB, İstanbul 1993, s. 154-155.

54 Muhammed b. Ali b. Süleyman er-Râvendî, *Râhat-üs-Sudûr ve Âyet-üs-Sürûr*, Cilt: I, (çev. Ahmed Ateş), TTK, Ankara 1999, s. 123.

55 Mehmet Ersan, "Ortaçağ Ermeni Kaynaklarına Göre Selçuklu Sultanları", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt: 25, Sayı: 1, 2010, s. 151; Selçuklu hâkimiyetinin yerleşmesi, artık Ermenilerin Selçuklu vatandaşı olduğu anlamını taşımaktadır. Selçukluların tanınması ile onların Ermenileri veya Hıristiyanlığı yok etmek gibi bir amaçlarının olmadığı anlaşılmış; Ermeni kaynaklarının dili Melikşah'ın Ermenilere karşı tavrı nedeniyle olumlu yönde değişmiştir. İbrahim Tellioglu, a.g.e., s. 105; Arslan Durdu, a.g.m., s. 35.

56 Şihabeddin b. Fazlullah el-Ömerî, *Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım-Mesâlikü'l-Ebsâr*, (çeviri ve notlar: D. Ahsen Batur), Selenge Yayınları, İstanbul 2014, s. 173.

görsel

Akademik
Bakış

283

Cilt 17
Sayı 33
Kış 2023

vurgulayarak Bizans imparatorunun *Melikşah'a* cizye ödediğini ve onun her isteğini yerine getirdiğini belirtmiştir.⁵⁷

Ermeni Kaynaklarında Türk Hâkimiyet Telakkisi

Cihan Fatihî Sultan Melikşah

Sultan Melikşah'ı *cihangir* olarak tesmiye eden ve bunu her fırsatta dile getiren Ermeni yazarlar, büyük bir orduyla yola çıkan sultanın Antakya ve Akdeniz'e kadar uzanan seferini anlatırken canlı tasvirlerine devam etmektedirler. Ermeni yazarlar, Melikşah'ın bu seferi hakkında bazı nüanslarla şu bilgileri vermişlerdir: “*Sultanın yüreği, Hristiyanlara karşı şefkatle dolu idi. O, geçtiği memleketlerin halkına bir baba gözü ile bakıyordu. O, böylelikle hiç muharebe yapmadan birçok eyalet ve şehirlere hâkim oldu. Sultan, bu yıl içinde bütün Ermenistan'a ve Rum ülkelerine hâkim olduktan sonra büyük Antakya şehrine geldi ve bu memleketle beraber Haleb'i de zapt etti. Onun hâkimiyeti, Gasp'tan (Hazer Denizi'nden) Okyanus'a kadar yayılmıştı. O, Okyanus denizinin beri tarafında bulunan bütün krallıkları kendisine tâbi kıldı ve onun hâkimiyeti haricinde bulunan hiçbir devlet kalmadı. On iki millet ona tâbi ve vergiyle mükellef oldular. Sultan, Antakya'yı zapt ettikten sonra Sevodi (Süveydiye) denilen yere gitti. Sultan, oradan geniş denizi görüp hâkimiyet sahasının, babası Alpaslan'inkinden çok daha genişlemiş olduğundan dolayı Allah'a şükran okudu. O, atını Okyanus'un sularının içine doğru sürdü, kılıcını çekip üç defa denizin içine daldırdı ve 'işte Allah, İran denizinden bu denize kadar olan yerleri benim elime vermiştir' dedi. Sonra elbisesini çıkarıp yere serdi ve namaz kılıp Allah'ın inayetine teşekkür etti. Sultan, uşaklarına denizden kum almalarını emretti. O bunu İran'a götürüp babası Alpaslan'ın kabrinin üzerine serpti ve: 'Ey babam Alpaslan! İşte sana müjde, henüz bir çocuk olarak bırakmış olduğun oğlun, dünyayı baştanbaşa fethetmiştir' dedi.”⁵⁸*

Bu sefere dair Çamiçyan'ın kaydındaki ifade, büyük önem arz etmektedir, zira yazar, denize ulaşınca kılıcını üç kez suya daldıran Melikşah'ın, başarılarından ötürü Allah'a şükrettiğini, kılıcını kınına soktuktan sonra *bu, denizden denize hükmetmem için Allah'ın bana verdiği kılıcıdır!* diye haykırarak onu denize fırlattığını kaydetmiştir.⁵⁹ Yukarıdaki yazarlar ve Çamiçyan'ın bu kaydı, *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresinin* tam bir tezahürüdür; gerek İslam öncesi dönemde gerekse İslamî dönemde bunun pek çok örne-

57 İbnü'l-Esir, a.g.e., c. X, s. 154, 182.

58 Urfalı Mateos, a.g.e., s. 171-172; Smbat Sparapet, a.g.e., s. 44; Müverrih Vardan, a.g.e., s. 183; Vardan Arewelts'i, a.g.e., s. 6. Bu konuda daha muhtasar bilgiler veren İslam tarih yazarları, sultanın Haleb'den yola çıkarak Süveydiye'ye kadar gittiğini, Doğu Denizi'nden Batı Denizi'ne kadar olan tüm ülkelere sahip olduğu için deniz kenarında namaz kılarak Allah'a şükrettiğini kaydetmişlerdir. *Azîmî, Azîmî Tarihi, Selçuklularla İlgili Bölümler (H. 430-538= 1038/39-1143/44)*, (Metin, Çeviri, Notlar ve Açıklamalar: Ali Sevim), TTK, Ankara 2006, s. 30; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, s. 62-63; Muhammed b. Ali b. Süleyman er-Râvendî, a.g.e., s. 126-127.

59 Father Michael Chamich, a.g.e., s. 167.

görsel

ğini görmek mümkündür. Dolayısıyla burada Türk hâkimiyet anlayışına ve Selçuklulara yansımaya yakından bakmak gerekmektedir.

Bilindiği üzere Türk hâkimiyet anlayışının ilahi menşei, Oğuz Kağan'dan beri takip edilebilmektedir. Tanrının hâkimiyet yetkisini Oğuz Kağan'a ve evlatlarına vermesi, Uluğ Türk'ün gördüğü rüyayla teyit edilmiş ve Oğuz Kağan, evlatları arasında tâbî-metbû ilişkilerini düzenlemiştir.⁶⁰ Referans aldığımız Oğuz Kağan'ın her faaliyetinde tanrının rolü ve etkisi görülmektedir ve tanrı, hâkimiyeti Oğuz Kağan'ın soyuna bağışlamıştır. Bu anlayış, Selçuklulardan Osmanlıya kadar Türklerin kurdukları tüm devletlerde canlı tutulmuştur.⁶¹ Bu anlayış çerçevesinde şekillenen ve karizmatik olarak adlandırılan Türk hâkimiyet telakkisine göre tanrı, verdiği kut ile Türk hakanını sadece kendi milletini değil, tüm dünyayı idare etmekle yetkili kılmaktaydı. Bu anlayışın ürünü olarak Türk hakanları, cihan hâkimiyeti ülküsü etrafında faaliyetlerini tanrı adına yürütmekte ve kendilerini dünyaya nizam vermeye ehil görmekteydiler.⁶² Bu minval üzere Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi, düşüncede *yeryüzünde huzur ve sükûnu sağlamak* iken; pratikte tüm dünyayı Türk hâkimiyeti altında birleştirmektir.⁶³

Selçuklulardaki hâkimiyet anlayışının ilahi menşei, İslam öncesi devirden miras alınarak İslamî öğelerle sentezlenmiştir. Bu açıdan Ermeni kaynaklarına *dünyayı bir uçtan bir uca fethetmek ve hâkimiyet sembolü olarak kılıç* üzerinden yansıyan bilgiler, İslamî literatürle de desteklenmektedir. Nitekim büyük vezir Nizâmülmülk, Türk hâkimiyet telakkisinin ilahi menşesine vurgu yaparak tanrının her asırda halk arasından birini seçerek hükümdarlık vasıflarıyla donattığını, onun hâkimiyeti altında insanların adalet ve huzur içinde yaşadıklarını dile getirmiştir.⁶⁴ Râvendî ise tanrının yeryüzündeki vekili olan sultanın seçilmiş bir kimse olduğunu, halkına iyi muamelede bulunması için tanrının ona lütufta bulunduğunu kaydederek Nizâmülmülk'ü

60 Salim Koca, "Oğuz Kağan Destanının Türk Kültür Tarihi Bakımından Değeri", *Selçuklu Devri Türk Tarihinin Meseleleri*, Berikan Yayınevi, Ankara 2011, s. 522-523.

61 Salim Koca, a.g.m., s. 528. Bu anlayış çerçevesinde fethi kararlaştırılan yerlerin paylaşılması da Selçukluların takip ettikleri eski bir Türk geleneğiydi. Oğuz Kağan Destanındaki ok motifleri üzerinden yola çıkılarak Göktürklerin ve Uygurların fethi düşünülen yerlere hanedan üyelerini tayin ettikleri görülmektedir. Keza Selçuklular da Dandanakan zaferi sonrası topladıkları kurultayda bu uygulamaya bağlı kalmışlardı. Değerlendirmeler için Bkz. Arslan Durdu, a.g.m., s. 31-32.

62 İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2015, s. 239-240; Osman Turan, *Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, Cilt: I, Nakışlar Yayınevi, İstanbul 1979, s. 38-39; Tanrının Türk hakanına verdiği *Kut*, siyasi iktidarı ifade ederken Ülüş, tanrının hakana verdiği ekonomik güç anlamına geliyor ve hakana, bu ekonomik gücü halkı için harcaması dolayısıyla babalık görevi yükleniyordu. *Güç* ise tanrının, onun savaşçılık vasıflarını artırmasını ve düşmana boyun eğdirmesini ifade ediyordu. Salim Koca, *Türk Kültürünün Temelleri*, Berikan Yayınevi, Ankara 2019, s. 92-93.

63 İbrahim Kafesoğlu, a.g.e., s. 244; Türklerin anlayışına göre üstte gök, altta yağız yer arasında kişiöğlü yaratılmış, bu kişiler üzerine Türk kağanı oturtulmuştur. Dolayısıyla Türk devletinin mekânı bütün dünya olmaktadır ve bütün insanlar da Türk hakanının halkıdır. İslamî dönemde de aynı anlayışı devam ettiren Türkler, cihanşümul bir devlet ve hükümdar tasavvur etmişlerdir. Salim Koca, a.g.m., s. 524, 529.

64 Nizâmü'l-Mülk, *Styâset-nâme*, (haz. Mehmet Altay Köymen), TTK, Ankara 2016, s. 8.

görsel

Akademik
Bakış
285
Cilt 17
Sayı 33
Kiş 2023

teyit etmiştir.⁶⁵ Türk hükümdarının tüm dünyayı idare etmek üzere tanrı tarafından görevlendirildiğine dair anlayışı Tuğrul Bey'i Bağdad'da karşılamaya çıkan (1055) Abbâsî veziri Reîsürrüesâ İbnü'l-Müslime de *tanrı bütün dünyayı sana verdi* diyerek yansıtmıştır.⁶⁶

Türk kağanı, tanrının kendisini seçtiğine inanıyordu ve bu inancı halk da paylaşıyordu.⁶⁷ Buna uygun bir şekilde Selçuklu sultanları da durumlarını bizzat kendileri dile getirmişlerdir. Sultan Alp Arslan tanrının, kendisini dünya işlerini düzene koyması için seçtiğine inanırken;⁶⁸ Sultan Sancar 1133 yılında Abbâsî halifesine yazdığı mektupta kendisini tanrının görevlendirdiğine değinmiş;⁶⁹ aynı anlayışı Kirman ve Türkiye Selçuklu sultanları da türlü vesilelerle belirtmişlerdir.⁷⁰ Keza Ermeni kaynaklarının cihan fatihi olarak tanımladıkları Melikşah da bizzat yazdığı şiirde Allah'ın izniyle dünyaya hükmettiğini dile getirmiştir.⁷¹

Bir Baba Figürü Olarak Sultan Melikşah

İnsanda bulunan yüksek ahlak, değer ve üstün nitelikler olarak tarif edilen *erdem*, Türk hükümdarının en mümtaz özelliklerinin başında gelmektedir. Aydın Taneri'nin ifadesiyle büyük olarak küçüğünü koruma duygusu, erdemli bir vasıf olarak Türk hükümdarının baba rolünü belirlemektedir. Türk sultanının bu babalık görevi, üzerine tebaasını koruma mükellefiyeti yüklemekte ve tebaasının itaat ve bağlılığına karşılık milletini doyurmak, giydirmek ve zengin etmek şeklinde formüle edilmektedir.⁷²

Türk hükümdarının babalık vasfı da yine İslam öncesi kadim dönemde, hâkimiyet anlayışı çerçevesinde ortaya çıkmış bir düşünceydi. Zira babalık vasfı, öncelikle Oğuz Kağan'dan beri takip edebildiğimiz *toy* ve *han-ı yağma* geleneğiyle karşılığını bulmaktaydı.⁷³ İkinci bir referans noktasını

65 Muhammed b. Ali b. Süleyman er-Râvendî, a.g.e., s. 123.

66 Abdurrahman İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî Târîhi'l-Ümem'de Selçuklular (H. 430-485 = 1038-1092)*, (Seçme, Tercüme ve Notlar: Ali Sevim), TTK, Ankara 2014, s. 20; Muhammed b. Ali b. Süleyman er-Râvendî, a.g.e., s. 65; Erdoğan Merçil, *Selçuklular'da Hâkimiyet Alametleri*, TTK, Ankara 2007, s. 2.

67 Salim Koca, a.g.e., s. 92.

68 Erdoğan Merçil, a.g.e., s. 2.

69 Osman Turan, a.g.e., s. 291; Erdoğan Merçil, a.g.e., s. 2.

70 Erdoğan Merçil, a.g.e., s. 3-5.

71 Arslan Durdu, "Sultan Melikşâh'ın Fetih Siyaseti ve Türk Cihan Hâkimiyeti Telakkisi", Süleyman Demirel Ü. SBE., Isparta 2016 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 94 vd.

72 Aydın Taneri, a.g.e., s. 154.

73 Osman Turan, a.g.e., s. 178; Kadim Türk geleneklerinden biri olan *toy* (ziyafet / şölen) ve bu yemekli toplantının sonunda gerçekleşen *han-ı yağma*, Türk hükümdarının babalık vasfını göstermesi noktasında önem arz etmektedir. Gerek İslam öncesi Türk devletlerinde gerekse Türk-İslam devletlerinde devam ettirilen bu gelenek, hükümdarın sofrasının –dolayısıyla devlet kapısının– milletine açık olduğunu ve cömertliğini ifade etmekteydi. Hükümdarın halkını doyurup beslemesi çerçevesinde değerlendirilen *han-ı yağma*, tâbî-metbû ilişkilerini düzenlemekte ve bu vesileyle hükümdar, tebaasının bağlılığını teyit etmekteydi. Toya icabet etmemek itaatsizlik anlamına gelip yaptırım gerektirdiği gibi, diğer boyutta hükümdarın tebaasına karşı sorumluluğunu / yükümlülüğünü ifade ettiğinden ihmal edildiğinde tebaanın ışyanı dahi vuku bulmaktaydı. Salim Koca, "Toy", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 41, İstanbul 2012, s. 270-271; Erdoğan Merçil, a.g.e., s. 9;

ise Türk hakanının milletine karşı bu yükümlülüklerini dile getiren Bilge Kağan'ın ifadelerinde bulmaktayız.⁷⁴ Selçuklu sultanları örneğinde görüldüğü üzere cihan hâkimiyeti ülküsünü cihad mefkûresiyle birleştiren Türk hükümdarı, âleme nizam verme görevini kadîm anlayışa uygun olarak *baba* sıfatıyla üstlenmekteydi. Gerek Ermeni gerekse İslam kaynaklarından takip edilebileceği üzere Melikşah da kadîm Türk geleneğinin iyi bir takipçisiydi.

Türk devlet telakkisinin esasını oluşturan babalık vazifesinin ihmali, şikâyet ve isyanların baş göstermesine neden olmaktadır.⁷⁵ Nitekim Melikşah'ın Türkistan seferi dolayısıyla hem Türk hâkimiyet telakkisinin hem de Türk hükümdarının babalık vasfının altını çizen Nizâmülmülk, sultanın tüm cihanın aile reisi ve tüm hükümdarların onun astı olduğunu belirtmiş; dolayısıyla onun cömertliğinin tüm hükümdarlardan daha fazla ve daha iyi olacağını ifade etmiştir.⁷⁶ Bu doğrultuda Melikşah, halkın refah seviyesini yükseltmek; halkını doyurmak, giydirmek, ülkede asayiş ve huzuru sağlamak gibi babalık görev ve sorumluluklarını yüklenmişti.

Osman Turan'ın değerlendirmelerine göre babalık vasfını taşıyan Türk sultanı, aynı zamanda *cihanın sahibi* telakki olunduğundan tebaasına şefkat, merhamet ve adaletle muamele etmek ve milleti için çalışmak şuurunu insanî, dinî ve millî bir değer haline getirip benimsemiştir. Bu da onun hâkimiyetinin yayılmasına ve tanınmasına katkıda bulunmuştur.⁷⁷ Ermeni kaynaklarındaki Melikşah imajında görüldüğü üzere bu hasletlere sahip Türk sultanlarının hâkimiyet iddiası güden diğer güçlere nazaran daha adil ve insanî olanı temsil ettiği de muhakkaktır.⁷⁸ Bu gerçek, bizi Ermeniler özelinde kendinden olmayan müthiş bir tahammülsüzlük örneğinin verildiği Bizans hâkimiyeti dönemine götürmektedir. Zira Ermeni ve Süryanileri Ortodokslastırmak ve Rumlaştırmak temelli uygulanan Bizans baskısı, bu milletlerin dinî ve millî hislerini daha da kavileştirmekten başka bir şeye hizmet etmemiş ve Bizans, baba şefkati, hoşgörüsü ve adaletten yoksun yaklaşımıyla hâkimiyet iddiasında başarısız olmuştur. Nitekim Müslüman Arap ve Türklerin Doğu Hıristiyanları tarafından sevinçle kabulü, bunun en büyük kanıtıdır.⁷⁹

görsel

Akademik
Bakış

287

Cilt 17
Sayı 33
Kış 2023

Babalık vasfını haiz Türk hakanının/sultanının in'am ve ihsanları hakkında Kutadgu Bilig'de de *cömertlik, aç olanı doyurmak, çıplak olanı giydirmek* mealinde pek çok tavsiye yer almıştır. Bkz. Altan Çetin, "Memlûk Sultanlarının İn'am ve İhsânlarına Dair", *EKEV Akademi Dergisi*, Sayı: 26, 2006, s. 104.

74 Bkz. Muharrem Ergin, *Orhun Abideleri*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1986, s. 19, 49 / 22-23, 36 / 25, 39.

75 Osman Turan, *Selçuklular Tarihi*, s. 210; Nizâmülmülk'ün anlatımına göre Melikşah, 1088 yılında -Karahanlı Devletindeki dâhili olaylar dolayısıyla- gerçekleştirdiği Türkistan seferinde ziyafet vermeyi ihmal etmiş; bunun üzerine Yağma ve Çiğil boyları, rahatsızlıklarını sertçe dile getirerek isyan etmişlerdi. Nizâmü'l-Mülk, a.g.e., s. 107; Osman Turan, a.g.e., s. 208-210; Erdoğan Merçil, a.g.e., s. 10-11.

76 Nizâmü'l-Mülk, a.g.e., s. 107.

77 Osman Turan, *Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi*, s. 179, 186.

78 Osman Turan, a.g.e., s. 177.

79 Osman Turan, a.g.e., s. 61.

Hâkimiyet Sembolü Olarak Melikşah'ın Kılıcı

Ermeni kaynaklarında dikkat çeken noktalardan biri de Melikşah'ın kılıcıdır. Çamiçyan'ın yukarıdaki kaydına göre sultan, bu kılıcın Allah tarafından kendisine, dünyaya hükmetmesi için tevdi edildiğini, başka bir deyişle bu kılıcın dünya hâkimiyetini sembolize ettiğini söylemektedir. Öyle ki kılıç, bir savaş aleti olmanın ötesinde aynı zamanda *hâkimiyet sembolü, doğruluk ve adaletin temsili ve askerî-siyasî gücün göstergesidir*.⁸⁰ Kılıcın hâkimiyet sembolü olarak kullanılması ve hâkimiyetin ilahi menşesine işaret etmesi anlayışının kökeni, İslam öncesi döneme dayanmaktadır. Nitekim Avrupa Hun hükümdarı Uldız, elindeki kılıçla doğmakta olan güneşi göstermiş ve gelen Doğu Roma elçilerini tüm dünyayı fethetmekle tehdit ederek Türklerin cihan hâkimiyeti mefkûresini dile getirmişti.⁸¹ Onun bu siyasetini devam ettiren Attila ise dünya hâkimiyetine giden yolda Doğu ve Batı Roma'yı itaat altına aldıktan sonra sıranın Sâsânîlere geldiğini düşünüyordu. Avrupa'yı titreten bu Türk hakani hakkında bazı efsaneler yayılmış; savaş tanrısı Ares'in kılıcına sahip olduğu için yenilmediği anlayışı yerleşmişti. Batılılarca Tanrı'nın Kırbacı tesmiye edilen Attila da tanrının kendisini tüm dünyanın imparatoru tayin ettiğine, elindeki kılıcın bunun alameti olduğuna ve bu kılıç sayesinde savaşlarda başarılı olduğuna inanıyordu.⁸² Attila'nın, kendisi hakkında yayılan efsanelere inanması bir tarafa, onun zihnindeki hâkimiyetin ilahi menşei önem arz etmektedir. Zira kendilerini günahlarından dolayı cezalandırmak için tanrının Attila'yı gönderdiğine inanan Hıristiyanlar olayı başka bir açıdan değerlendirmekle birlikte hâkimiyetin menşei hususunda Attila ile hemfikirler.⁸³

Aynı anlayışı Melikşah'ın Antakya seferinde de görmekteyiz. Zira yukarıdaki örneğin hemen hemen aynısını ifade eden kayıtlara göre Melikşah da Allah'ın, kendisini dünyaya hükmetmesi için seçtiğini ve hâkimiyetinin sembolü olarak da kendisine elindeki kılıcı verdiğini haykırmişti.⁸⁴ İslam

görsel

80 Erkan Göksu, *Türk Kültüründe Silah*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2015, s. 188.

81 Ali Ahmetbeyoğlu, *Avrupa Hunları*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2013, s. 103; İbrahim Kafesoğlu, a.g.e., s. 73.

82 Ali Ahmetbeyoğlu, a.g.e., s. 117; İbrahim Kafesoğlu, a.g.e., s. 77; Şerif Başstav, *Büyük Hun Kağanı Atilla*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2015, s. 168; Osman Turan, a.g.e., s. 157, 267; Erkan Göksu, a.g.e., s. 354-355; Tarih yazarı Priskos'a göre Attila kendine güvenen ve büyük işler yapacağına inanan biriydi. Ona bu güveni veren ise İskit krallarının kutsal kabul ettikleri elindeki kılıçtı. Bu kılıç hakkında bkz. Ali Ahmetbeyoğlu, *Grek Seyyahı Priskos (V. Asır)'a Göre Avrupa Hunları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1995, s. 53; Jordanes, *The Gothic History*, (trans. Charles Christopher Mierow), Oxford University Press, New York 1915, s. 102-103.

83 Tanrının Hıristiyanları cezalandırmak amacıyla Türkleri göndermesi anlayışı, Ermeni kaynaklarında Bizans için özelleştirilmiştir. Attila hususunda özeleştirici gibi duran satırlar, aslında Hıristiyanların Türkler karşısındaki aczine bahane bulmaktan ibaretti. Ancak Selçuklular mevzu bahis olunca genel olarak Doğu Hıristiyanlarının Türkleri *kurtarıcı* olarak görmeleri bir gerçeği ifade etmektedir. Uzun süre Bizans'ın siyasî, dinî, iktisadî baskısına maruz kalan özellikle Ermeni ve Süryaniler, râfîzî olarak tanımladıkları Rumları cezalandırmak için Allah'ın Türkleri gönderdiğine inanıyorlardı ve Türk hâkimiyetini tercih ediyorlardı. Osman Turan, a.g.e., s. 39, 296.

84 Aynı anlayışa Türkiye Selçuklu Sultanı II. Süleymanşah'ın 1202 yılında çıktığı Gürcistan

dünyasının dinî liderleri olarak Abbâsî halifeleri de Selçuklu sultanlarına hâkimiyet sembolü olmak üzere iki kılıç kuşandırmış ve unvanlar vermiştir. Örneğin İslam kaynakları, 1057-1058 yılı olaylarını naklederken huzura kabul edilen Tuğrul Bey'e halifenin özel bir kılıç kuşattığını ve ona Doğunun ve Batının (dünyanın) hükümdarı unvanını verdiğini; Arslan Besâsîrî olayını çözüme kavuşturması dolayısıyla da 1060 yılında yine sultana kılıç verdiğini kaydetmektedirler.⁸⁵ Bûndârî, bu konuda halifenin Tuğrul Bey'e biri altın süslemeli, iki kılıç verdiğini ve bunların *iki devletin idaresini* (Doğunun ve Batının Sultanı) ifade ettiğini kaydetmiştir.⁸⁶ Bu gelenek sürdürülerek Sultan Melikşah'a da 1087-1088 yılında halife tarafından hâkimiyet sembolü olmak üzere iki kılıç verilmişti.⁸⁷

Sonuç ve Değerlendirme

Neredeyse tamamı kilise mensubu olan Ermeni yazarlar, dinî-mezhebî-millî hislerin etkisiyle gerek Selçuklular gerekse Bizans hakkında son derece olumsuz bir üsluba sahiptirler. Türklerin Anadolu akınlarına kadar Bizans'ı hedef alan bu üsluba, Çağrı Bey'in Doğu Anadolu keşif seferiyle birlikte Türkler de dâhil edildi. Sultan Melikşah dönemine kadar süregelen menfî tasvirler, Selçuklu sultanlarının icraatıyla doğrudan ilgili olup Tuğrul Bey ve Alp Arslan ile Melikşah anlatımları büyük bir tezat oluşturmaktadır. Ermenilerin Selçuklu sultanlarından gördükleri zarar ya da ihsanlar doğrultusunda şekillenen bu anlatım tarzı ve Melikşah hakkındaki övgü dolu satırlar, onun Ermenilere tanıdığı imtiyazların bir sonucudur.

Ermeni yazarların ifade ettikleri üzere Melikşah, tarihi çok eskiye dayanan ve İslamî öğelerle sentezlenen Türk devlet geleneğinin iyi bir temsilcisidir. İslam kaynaklarının da desteklediği bu realite, Melikşah'ın menfî bir baba figüründen uzaklaşarak adil bir yönetim tarzı benimsediğini değil, aksine selefinden miras aldığı değerleri devam ettirdiğini göstermektedir. Dolayısıyla kötü addedilen selefleri üzerinden Sultan Melikşah'ı değerlendirmek yanıltıcı olacağı için süreçteki şartları göz önünde bulunduran bir bakış açısı tarihsel gerçekliğe ulaşmayı sağlayacaktır.

Ermeni yazarların Melikşah'a dair kayıtları, Türk devlet telakkisini yansıtmaları bakımından özellikle önem arz etmektedir ve cihan hâkimiyeti

seferinde Gürcü kraliçesi Tamara ile mektuplaşmasında da rastlamak mümkündür. Süleymanşah, öncelikle kendisini "sultanların en yükseği" ve "Allah'ın yardımcısı" şeklinde tanıtmıştır. İlerleyen satırlarda ise kraliçeye hitaben özetle, adaleti icra etmeye ve *Allah'ın kendisine verdiği kılıcı* bir daha çekmemeyi ona öğretmeye geldiğini söyleyerek elindeki kılıcın Allah'ın hâkimiyeti kendisine tevdi ettiğinin sembolü olduğunu belirtmişti. *Gürcistan Tarihi*, s. 406; Osman Turan, a.g.e., s. 306-307; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Turan Neşriyat, İstanbul 1971, s. 257.

85 Abdurrahman İbnü'l-Cevzî, a.g.e., s. 32, 58; Bûndârî (iht.), *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, (çev. Kıvameddin Burslan), TTK, Ankara 1999, s. 16. Sibt İbnü'l-Cevzî, a.g.e., s. 43.

86 Bûndârî, a.g.e., s. 11-12; krş. İbnü'l-Esîr, a.g.e., c. IX, s. 490.

87 Abdurrahman İbnü'l-Cevzî, a.g.e., s. 143; Sibt İbnü'l-Cevzî, a.g.e., s. 278; Halifenin Selçuklu sultanlarına kılıç kuşandırması konusunda ayrıca bkz. Erdoğan Merçil, a.g.e., s. 236; Erkan Göksu, a.g.e., s. 356; İbrahim Kafesoğlu, *Sultan Melikşah*, s. 113.

görsel

Akademik
Bakış
289

Cilt 17
Sayı 33
Kış 2023

ülküsü, baba-devlet anlayışı ve hâkimiyetin temsil biçimleri bu cümleden-
dir. Melikşah'ın Türk devlet geleneği çerçevesinde yüklendiği sorumlulukları
hakkıyla yerine getirdiği, ihsanları ve temin ettiği huzurlu ortamla tebaası-
nın itaatini sağladığı ve nihayetinde hak ettiği takdiri kazandığı, onun Erme-
ni tarih yazımında *baba* sıfatıyla anılmasından anlaşılmaktadır. Bu bakı-
ndan Ermeni yazarlar tarafından *Cihan Fatihi* olarak tesmiye edilen Sultan
Melikşah, Türk cihan hâkimiyeti mefkûresinin sadece dünyayı fethetmekle
alakalı olmadığını ve fethin en önemli veçhesinin dünyayı imar etmek oldu-
ğunu göstermiştir.

Huzur ve asayiş temin eden baba figürünün oluşmasında, gayrimüs-
limler de dâhil olmak üzere tüm tebaayı kapsayan *devlet kapısının herkese
açık olması* ilkesi kilit bir rol oynamaktadır. Nitekim ruhanîlerden oluşan
Ermeni heyetinin, Philaretos'un veya Gürcü kralının taleplerini iletmek üze-
re sultanın huzuruna çıktıkları ve tamamının talepleri karşılanmış bir şekil-
de mutlu ayrıldıkları görülmektedir. Türklerin kültür kaynaklarının başında
gelen Kutadgu Bilig'deki hükümdar tipini anımsatan bu örnek, hem tebaası-
nın huzurdan mutlulukla ayrıldığı adil bir yönetimi hem de Melikşah'ın Türk
devlet geleneğindeki hükümdar tipini karşıladığını göstermektedir.

Kaynaklar

Kaynak Eserler

Abû'l-Farac, Gregory (Bar Hebraeus), *Abû'l-Farac Tarihi*, Cilt: I, (çev. Ömer Rıza Doğrul), TTK, Ankara 1999.

Azîmî, *Azîmî Tarihi, Selçuklularla İlgili Bölümler (H. 430-538= 1038/39-1143/44)*, (Metin, Çe-
viri, Notlar ve Açıklamalar: Ali Sevim), TTK, Ankara 2006.

Bundârî (iht.), *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, (çev. Kıvameddin Burslan), TTK, Ankara 1999.

Father Michael Chamich, *History of Armenia*, vol: II, (trans: Johannes Avdall), Bishop's Col-
lege Press 1827.

Gürcistan Tarihi (Eski Çağlardan 1212 Yılına Kadar), (Gürcüceden çev. Marie Felicite Brosset,
çev. Hrant D. Andreasyan, Notlar ve Yayına Hazırlayan: Erdoğan Merçil), TTK, Ankara 2003.

Het'um the Historian's History of the Tartars, (trans: Robert Bedrosian), New Jersey 2004.
([https://ia600201.us.archive.org/18/items/HetumTheHistoriansFlowerOfHistoriesOfTheE-
ast/Hetum.pdf](https://ia600201.us.archive.org/18/items/HetumTheHistoriansFlowerOfHistoriesOfTheEast/Hetum.pdf) Erişim Tarihi: 03.01.2022)

Ioannes Zonaras, *Tarihlerin Özeti*, (çev. Bilge Umar), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2008.

İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-Taleb fî Tarihi Haleb (Seçmeler)*, (Çeviri, Notlar ve Açıklamalar: Ali Sevim), TTK, Ankara 1989.

İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb min Târîhi Haleb'de Selçuklular (H. 447-521=1055-1127)*, (Seç-
me, Tercüme ve Değerlendirme: Ali Sevim), TTK, Ankara 2014.

İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî Târîhi'l-Ümem'de Selçuklular (H. 430-485 = 1038-1092)*, (Seçme,
Tercüme ve Notlar: Ali Sevim), TTK, Ankara 2014.

İbnü'l-Esîr, *İslam Tarihi*, Cilt: IX-X, (çev. Abdülkerim Özeydın), Bahar Yayınları, İstanbul 1987.
Jordanes, *The Gothic History*, (trans. Charles Christopher Mierow), Oxford University Press,

görsel

Akademik
Bakış

290

Cilt 17
Sayı 33
Kış 2023

New York 1915.

Juansher's Concise History of the Georgians, (trans: Robert Bedrosian), New York 1991.

Kirakos Gandzakets'i's History of the Armenians, (trans: Robert Bedrosian), New York 1986.

Mikhael Attaleiates, *Tarih*, (çev. Bilge Umar), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2008.

Müverrih Vardan, "Türk Fütuhât Tarihi (889-1269)", (çev. Hrant D. Andreasyan), *Tarih Semineri Dergisi*, Sayı: 1-2, İstanbul 1937, s. 154-258.

Nizâmü'l-Mülk, *Siyâset-nâme*, (haz. Mehmet Altay Köymen), TTK, Ankara 2016.

el-Ömerî, *Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım-Mesâlikü'l-Ebsâr*, (çeviri ve notlar: D. Ahsen Batur), Selenge Yayınları, İstanbul 2014.

er-Râvendî, *Râhat-üs-Sudûr ve Âyet-üs-Sürûr*, Cilt: I, (çev. Ahmed Ateş), TTK, Ankara 1999.

Sevim, Ali (çev.), "İbnü'l-Kalânisi'nin Zeylî Tarih-i Dımaşk Adlı Eserinde Selçuklularla İlgili Bilgiler I. (H. 436-500=1044/45-1106/07)", *Belgeler*, Cilt: XXIX, Sayı: 33, TTK, Ankara 2008, s. 1-42.

Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân fi Târîhi'l-Âyân'da Selçuklular*, (Seçme, Tercüme ve Değerlendirme: Ali Sevim), TTK, Ankara 2011.

Smbat Sparapet's Chronicle, (trans: Robert Bedrosian), Long Branch, New Jersey 2005.

Step'annos Orbelean's History of the State of Sisakan, (trans. Robert Bedrosian), New Jersey 2012-2015.

Süryanî Mihail, *Süryanî Patrik Mihail'in Vakayinamesi (1042-1195)*, (çev. Hrant D. Andreasyan), TTK'da Yayınlanmamış Nüsha 1944.

The Chronicle of Theophanes Confessor: Byzantine and Near Eastern History, AD 284-813, (trans: Cyril Mango and Roger Scott), Oxford University Press, New York 1997.

Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vakayinamesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, (çev. Hrant D. Andreasyan), TTK, Ankara 2000.

Vahram's Chronicle of the Armenian Kingdom in Cilicia during the Time of the Crusades, (trans: Charles Fried. Neumann), London 1831.

Vardan Arewelts'i's Compilation of History, (trans: Robert Bedrosian), New Jersey 2007, ([http://www.documentacatholicaomnia.eu/03d/1200-1300._Vardan_Arewelts'i._Compilation_Of_History_\[The_Armenia_History\]_.EN.pdf](http://www.documentacatholicaomnia.eu/03d/1200-1300._Vardan_Arewelts'i._Compilation_Of_History_[The_Armenia_History]_.EN.pdf) Erişim Tarihi: 03.01.2022)

Araştırmalar

AĞIRNASLI, Nilay, "Suriye Selçuklu Meliki Tâcü'd-Devle Tutuş'un Faaliyetlerinin Bölgede Yaşanan Siyasi ve Askeri Gelişmeler Üzerine Etkisi", *Cappadocia Journal of History and Social Sciences*, Sayı: 15, 2020, s. 246-267.

AHMETBEYOĞLU, Ali, *Avrupa Hunları*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2013.

AHMETBEYOĞLU, Ali, *Grek Seyyahı Priskos (V. Asır)'a Göre Avrupa Hunları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1995.

BAŞTAV, Şerif, *Büyük Hun Kağanı Atilla*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2015.

BEZER, Gülay Ögün, "Bizans İmparatorluğunun Doğu Siyaseti ve Türk Fethinin Etkilerine Dair Bir Değerlendirme", *Prof. Dr. Abdülkerim Özyayın'a Armağan*, (ed. Ebru Altan, Muharrem Kesik, Murat Öztürk), Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2020, s. 173-184.

BEZER, Gülay Ögün, "Müslim b. Kureys", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 32, İstanbul 2006, s. 94-96.

ÇETİN, Altan, "Memlük Sultanlarının İn'am ve İhsânlarına Dair", *EKEV Akademi Dergisi*, Sayı: 26, 2006, s. 101-114.

ÇOĞ, Mehmet, "Ortaçağ Ermeni Literatüründe Hz. Muhammed Algısı", *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, Sayı: 26, Haziran 2016, s. 1-14.

DURDU, Arslan, "Sultan Melikşah'ın Fetih Siyaseti ve Türk Cihan Hâkimiyeti Telakkisi", Süleyman Demirel Ü. SBE., Isparta 2016 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

görsel

Akademik
Bakış

291

Cilt 17
Sayı 33
Kiş 2023

- DURDU, Arslan, "Sultan Melikşah'ın Cihan Hâkimiyeti Telâkkisi Doğrultusunda Ermenilere Karşı Tutumu", *OAD*, Cilt: 6, Sayı: 1, 2023, s. 27-40.
- ERGİN, Muharrem, *Orhun Abideleri*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1986.
- ERSAN, Mehmet, "Ortaçağ Ermeni Kaynaklarına Göre Selçuklu Sultanları", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt: 25, Sayı: 1, 2010, s. 147-154.
- ERSAN, Mehmet, *Selçuklular Zamanında Anadolu'da Ermeniler*, TTK, Ankara 2007.
- GÖKMEN, Gökhan, "Emîr Mu'izzî Dîvânı'nda Sultan Melikşâh, Nizâmülmülk, Fahrülmülk, Terken Hâtun ve Mucirüddeve İçin Yazılan Mersiyeler", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ*, Sayı: 26, 2019, s. 131-148.
- GÖKSU, Erkan, *Türk Kültüründe Silah*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2015.
- GÜNLER, Mevlüt, "Müslim b. Kureyş Dönemi Selçuklu-Ukaylı İlişkileri", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 44, 2020, s. 237-251.
- İPEK, Ali, "Sultan Alp Arslan'ın Ani Ermenilerine Karşı Tutumu", *Tarihte Ermeniler ve Türkler*, Cilt: II, TTK, Ankara, 2014, s. 137-145.
- KAFESOĞLU, İbrahim, *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu Devleti*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2014.
- KAFESOĞLU, İbrahim, *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2015.
- KAZHDAN, Alexander, "Katholikos", *The Oxford Dictionary of Byzantium*, vol: II, Oxford University Press, New York 1991, pp. 1116.
- KESİK, Muharrem, "Sultan Alp Arslan Nasıl Öldürüldü?", *USAD*, Sayı: 5, 2016, s. 95-115.
- KOCA, Salim, "Oğuz Kağan Destanının Türk Kültür Tarihi Bakımından Değeri", *Selçuklu Devri Türk Tarihinin Temel Meseleleri*, Berikan Yayınevi, Ankara 2011, s. 509-559.
- KOCA, Salim, "Selçuklular Döneminde Türk-Ermeni İlişkileri", *Selçuklu Devri Türk Tarihinin Temel Meseleleri*, Berikan Yayınevi, Ankara 2011, s. 479-507.
- KOCA, Salim, "Toy", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 41, İstanbul 2012, s. 270-272.
- KOCA, Salim, *Türk Kültürünün Temelleri*, Berikan Yayınevi, Ankara 2019, s. 92-93.
- MERÇİL, Erdoğan, "Selçukluların Anadolu'ya Gelişlerinden Haçlı Seferlerinin Başlangıcına Kadar Urfa'nın Durumu", *Belleken*, Cilt: 52, Sayı: 203, TTK, Ankara 1988, s. 461-474.
- MERÇİL, Erdoğan, *Selçuklular'da Hâkimiyet Alametleri*, TTK, Ankara 2007.
- OCAK, Ahmet, *Selçukluların Dini Siyaseti (1040-1092)*, Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları, İstanbul 2002.
- ÖZAYDIN, Abdülkerim, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi (498-511/1105-1118)*, TTK, Ankara 1990.
- ÖZER, Serkan, "Artze (Karz) Savaşı ve Ermeni-Bizans İmparatorluğu İlişkileri", *Osmanlı Hâkimiyetinin 500. ve Kurtuluşun 100. Yılında Uluslararası Erzurum Sempozyumu*, Erzurum 2018, s. 956-974.
- SEVİM, Ali - Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, TTK, Ankara 2014.
- SEVİM, Ali, *Genel Çizgileriyle Selçuklu-Ermeni İlişkileri*, TTK, Ankara 1983.
- TANERİ, Aydın, *Türk Devlet Geleneği Dün-Bugün*, MEB, İstanbul 1993.
- TAŞPINAR, İsmail, "Doğu'nun Son Kilise Babası Yuhanna ed-Dımaşkî (649-749) ve İslâm", *M. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 21, 2001, s. 23-54.
- TELLİOĞLU, İbrahim, *Orta Çağ'da Türkler Ermeniler Gürcüler*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2019.
- TURAN, Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2005.
- TURAN, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Turan Neşriyat, İstanbul 1971.

görsel

TURAN, Osman, *Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, Cilt: I, Nakışlar Yayınevi, İstanbul 1979.

TÜRKMEN, İlhan, “Türk Yönetimine Geçirildiğinde Ermenilerin Siyasi Durumu (1071-1243)”, Gaziosmanpaşa Ü. SBE., Tokat 2010, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

Extended Abstract

The activities and struggles of the Seljuks in Anatolia until the period of Sultan Melikşah caused a negative image in Armenian historiography. In the formation of this image, the conflicts and how the Armenians' imagination the Turks were influential. In other words, the pessimistic mood of the Turks that they would drive the Armenians from their place or deny their right to life also affected Armenian writings. Therefore, it has been overlooked that the Turkish conquests were a means of relief for the Armenians compared to the previous periods of domination. For example, the conquest of Ani and the Turkish administration created in this place clearly show this. Despite this, Armenian writers were not mercifully about the general activities of the Turks and Seljuk sultans before the Melikşah. Because the Turks performed a fairer administration in the Anatolian lands compared to the Sassanid and Byzantine periods. As Armenian historians have stated, this fair and peaceful administration coincides with the period of Sultan Melikşah, which expresses the developed period of the Seljuk State in all aspects. This situation provides the sultan to take place in Armenian historiography with the image of an ideal statesman, a benevolent father, and a merciful protector. At the forefront of the issues highlighted by Armenian writers, the sultan approached all of his subjects with the compassion of a father. The historical basis of this father figure is based on the pre-Islamic understanding of the state and sovereignty of the Turks. This gives the Turkish khan or sultan the responsibility of providing the most basic human needs such as protecting, feeding, and dressing his subjects as a father. Hence, in the records of Armenian writers, Melikşah appears as a strict follower of the Turkish state tradition. Likewise, the emphasis of the sword as a symbol of dominance in the understanding that accepts dominance as a divine origin is one of the interesting points in the records of the authors. Moreover, the sword motif that Melikşah used as a symbol of dominance was inherited from the pre-Islamic period; the Abbasid caliphs, who were the leaders of the Islamic world, gave a sword to Seljuk sultans as the symbol of dominance, so it gained deeper meaning. Finally, it should be noted that Armenian writers, while praising Sultan Melikşah for the privileges they obtained in the religious and economically, compare him with Alp Arslan. This point of view leads to a highly undesirable result. Because the conditions in the periods of the aforementioned sultans are not the same, and there are differences in terms of the state structure. Moreover, the authors who continue the negative Alp Arslan narratives that emerged due to the rapid conquest movements do not want to see the order that Alparslan brought to the Armenian lands before Melikşah. This results in Melikşah being praised and Alp Arslan being criticized with heavy accusations. However, it should not be forgotten that Muslim Turkish rulers were brought up in the same state education and tradition, and they tried to bring order to the world within the framework of the conquest policy they internalized.

görsel

Akademik
Bakış
293
Cilt 17
Sayı 33
Kış 2023

(In)securitising post-Soviet Space through Security Policies: Russian and the Western Concerns on the Colour Revolutions in Ukraine and Georgia

Güvenlik Politikaları Aracılığıyla Sovyet Sonrası Toprakları Güvenlik(siz)leştirme: Rusya ve Avrupa'nın Ukrayna ve Gürcistan'daki Renkli Devrimlere İlişkin Endişeleri

Fatih YAŞAR* - Muharrem DOĞAN**

Abstract

This article mainly elaborates the relations between Russia and the West during and after the Cold War. Both sides saw each other as a security threat during the Cold War. After 1990s when the Soviet Union collapsed, this antagonistic relation ended for a short period. Once Vladimir Putin came to power, Russia once again revealed security concerns in the post-Soviet space. The iconic symbol of this concern was the Colour Revolutions in Georgia and Ukraine. The Kremlin saw the Revolutions as a Western threat to Russia's identity formation in the region. On the other hand, the West saw the Revolutions as a call for democratic liberation for the peoples of the region. Hence, this study looks deeply into both sides of concerns about the Revolutions through the concepts of identity politics and security concerns.

Key Words: Russia, West, Colour Revolutions, Identity Formation, Security Concern, Post-Soviet Space.

Öz

Bu makale, Soğuk Savaş sırasında ve sonrasında Rusya ile Batı arasındaki ilişkileri ele almaktadır. Soğuk Savaş sırasında her iki taraf da birbirini güvenlik tehdidi olarak görmüştür. 1990'lardan sonra ise, Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla, bu karşıt ilişki kısa bir süreliğine de olsa sona ermiştir. Fakat, Vladimir Putin'in iktidara gelmesiyle birlikte Rusya bir kez daha Sovyet sonrası topraklarda güvenlik endişelerini ortaya koymuştur. Bu endişelerin ikonik simgesi ise Gürcistan ve Ukrayna'daki Renkli Devrimler'dir. Kremlin, devrimleri Rusya'nın bölgedeki kimlik oluşumuna yönelik Batı tehdidi olarak görmüştür. Öte yandan Batı, devrimleri bölge halkları için bir demokratik kurtuluş çağrısı olarak tanımlamıştır. Bu nedenle, bu çalışma kimlik siyaseti ve güvenlik kaygısı kavramları aracılığıyla devrimler hakkındaki endişelerin her iki tarafını da derinlemesine ele almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Rusya, Batı, Renkli Devrimler, Kimlik Oluşumu, Güvenlik Kaygısı, Sovyet Sonrası Topraklar

Makale Geliş Tarihi: 24.11.2022. Makale Kabul Tarihi: 20.11.2023.

Araştırma Makalesi / Künye: YAŞAR, Fatih – DOĞAN, Muharrem, "(In)securitising post-Soviet Space through Security Policies: Russian and the Western Concerns on the Colour Revolutions in Ukraine and Georgia", Gazi Akademik Bakış Dergisi (GABD), Sayı: 33, Cilt: 17, Aralık 2023, s. 295-318.

* Doktora Öğrencisi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, E-mail: ffatihyasarr@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-3885-6560.

** Dr. Öğr. Üyesi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, E-mail: muharrem.dogan@erdogan.edu.tr ORCID ID: 0000-0001-8057-460X.

Introduction

The West¹ and Russia saw each other as a threat to their security during the Cold War. One side (the USSR) saw itself as the defender of *oppressed nations* while the other (the West) represented itself as the saviour of *free people*. However, this does not mean that every state from each side hated every state from the other side during the whole Cold War. For instance, France, under the leadership of Charles De Gaulle, aimed to pursue detente with the USSR. Similarly, there was a thaw in tension between the USSR and the West under Mikhail Gorbachev during the Cold War. During 1990s, Russia did not pose a serious threat to the West due to so-called democratisation and liberalisation process of 1990s in Russia - especially under the Yeltsin administration as well as the weakened capability of Russia and so on. However, increased tension has been seen in the relationship between Russia and the West after 2000s, when the Putin administration took place. Ukraine and Georgia have been one of the sources of conflict between Russians and the Westerners. The Rose Revolution of Georgia in 2003, the Orange Revolution of Ukraine in 2004, and the Euromaidan Revolution of Ukraine in 2014 caused tension between Russia and Ukraine/Georgia. Unsurprisingly, the European Union intervened in this tension aligning with Ukraine/Georgia. In this context, the Russian leadership viewed the Colour Revolutions as both a domestic and a foreign policy issue. In the Kremlin's view, the Colour Revolutions demonstrated the West's efforts to change regime in the post-Soviet space, so the Revolutions posed a dual threat to Russian sovereignty.² Hence, Russia challenged Ukrainian and Georgian authorities in their territories in order to sever the link between democratisation and cooperation with the Western world.³

This article aims to examine *Why Russia and the West saw each other as a security threat after the Cold War*. This question can be analysed through various IR theoretical frameworks. Realist and liberal perspectives have attempted to explain the twentieth century world politics and events such as World War II and the Cold War. The relationship between the Soviet Union and the US in the Cold War, for instance, has been examined from a realist perspective, with its core assumptions of anarchy, self-help, and the balance of power. William Wohlforth, for instance, claims that “during the Cold War, efforts to displace realism from its dominant position were repeatedly thwarted by the continued salience of the U.S.-Soviet antagonism”.⁴ Many IR scholars argue that realism is still a dominant theory in the field

- 1 In this study, the term of the West refers to the US and the Western Europeans (include Germany, France, the UK, Italy, Spain, Portugal, Belgium, Netherlands, Luxembourg).
- 2 Jeanne L Wilson, “The legacy of the color revolutions for Russian politics and foreign policy”, *Problems of Post-Communism*, 57(2), 2010, p.21.
- 3 Laure Delcour, and Kataryna Wolczuk, “Spoiler or facilitator of democratization?: Russia's role in Georgia and Ukraine”, *Democratization*, 22(3), 2015, p.459.
- 4 William Curti Wohlforth, “Realism and the end of the cold war”, *International Security*, 19(3), Winter 1994-1995, p. 91.

görsel

of IR⁵ and they tend to explain Russian foreign policy as realist in terms of security and national interests. Bobo Lo, for instance, points out that “the most distinctive strategic feature of Russian foreign policy under Putin has been its securitization”.⁶ Similarly, Richard Sakwa describes Russian foreign policy under Putin using the concepts of material factors and power from the perspective of *realpolitik*.⁷ The study does not claim that any of IR theories provides the best and sole explanation for the Russo-Western relations. Hence, this article focuses on the identity politics aspect of this tension between Russia and the West through the cases of Ukraine and Georgia. It basically claims that identity politics has played a significant role in this relation. Since the Cold War and even before it, they have generally reinforced the established hostility between the two identities by threatening policies and actions instead of sending positive signals to each other for cooperation. With the turning points of 2000s world politics in the post-Soviet space, Ukraine and Georgia have become the battlegrounds between the Russian and the Western identities.

In the first section of the study, a brief theoretical framework will be given. In the second section, the Russo-Western relations will be researched in three periods from a constructivist perspective: During the Cold War, during the 1990s, and since 2000s. In the third section, Ukraine and Georgia will be analysed as the battlefield of identities between Russia and the West or pro-Russians and pro-Western with three events: the Rose Revolution of Georgia in 2003, the Orange Revolution of Ukraine in 2004, and the Euro-maidan Revolution of Dignity in 2014. The Russo-Georgian war in 2008 and the ongoing war between Russia and Ukraine will also be examined within the context of the post-Colour Revolutions.

A Brief Theoretical Framework: Securitising through Identities

Until the collapse of the USSR, mainstream IR theories, especially realism, were used to explain security issues. However, critical security approaches have emerged and flourished since 1990s. Traditional security approaches mainly focused on military dimension of security in international relations whereas critical theories have added more dimensions to security studies such as energy, health, natural disasters, identity, gender, crime, cyber, and so on.⁸ In addition, the main security referent of conventional security stud-

- 5 Kenneth Neal Waltz, “Structural realism after the cold war”, *International Security*, 25(1), 2000. Stephen Gallup Brooks and William Curti Wohlforth, “Power, globalization, and the end of the cold war: Reevaluating a landmark case for ideas”, *International Security*, 25(3), 2001.
- 6 Bobo Lo, *Russian foreign policy in the post-soviet era: Reality, illusion, and mythmaking*, Palgrave Macmillan, New York 2002, p.8.
- 7 Richard Sakwa, *Russian politics and society*, Taylor & Francis, United Kingdom 2008.
- 8 Amitav Acharya, “The Periphery as the Core: The Third World and Security Studies”, *Critical Security Studies*, Keith Krause and Micheal C Williams (eds.), Minneapolis, the University of Minnesota 1997, p.299. Peter Hough, *Understanding Global Security*, 2nd

gazi

Akademik
Bakış
297
Cilt 17
Sayı 33
Kış 2023

ies is the state⁹ whereas most of the new wave studies put humanitarian issues at the centre of their research as a security referent.¹⁰ Instead of securing the state, researchers have started to focus on how to secure human beings from many sources of insecurity. In this sense, the state can be the source of insecurity for its own population. Moreover, the traditional security studies, especially realist tradition, focus on material factors but the critical security studies consider ideational factors, like identity, in their security analysis.¹¹

Constructivism is one of those theories which focus on ideational factors on its analysis of international relations.¹² Alexander Wendt defines two pillars of constructivism: “(i) that the structures of human association are determined primarily by shared ideas rather than material forces, and (ii) that the identities and interests of purposive actors are constructed by these shared ideas rather than given by nature.”¹³ In this sense, constructivism assumes that entities such as threat, security, friend, enemy, and so on are socially constructed. These concepts can have meanings through our understandings of them.

What is the significance of identity? Identity has been used by many scholars, ideologues, and philosophers as a basis for security analysis. For instance, according to Gianfranco Poggi, the German ideologue Carl Schmitt defines the politics as the matter of *Us* and *Other*.¹⁴ In the Schmittian sense, the duty of politics is to secure our identity against the others.¹⁵ For constructivists, identities of agents play a significant role in defining the meanings of concepts because we decide our ally or enemy in accordance with our identities. In this sense, identity is one of these ideational factors which influence the actions of states in the international arena. Then, we may ask *what do identities do specifically in international relations?* Ted Hopf argues that identities bring about some minimum levels of predictability and order in world politics.¹⁶ In addition, in society, identities have three significant functions by telling us (i) who we are, (ii) who others are, and (iii) by telling us who we are, identities strongly imply a specific collection of preferences and interests in the context of choice of behaviour in specific realm, and in the context of specific actors.¹⁷ Moreover, identity is a dynamic entity which is

Edition, Routledge, New York 2008, pp.8-10.

9 Hough 2008, *ibid*, p.2.

10 Hough 2008, *ibid*, p.8.

11 Hough 2008, *ibid*, pp.3-6. Matt McDonald, “Chapter 5: Constructivism”, *Security Studies: An Introduction*, Paul D Williams (ed.), New York, Routledge 2008, pp.59-60.

12 Alexander Wendt, *Social Theory of International Politics*, Cambridge, New York 1999, p.16. Ted Hopf, “The Promise of Constructivism in International Relations Theory”, *International Security*, 23(1), 1998, pp.172-173. Martha Finnemore and Kathryn Sikkink, “International Norm Dynamics and Political Change”, *International Organization*, 52(4), 1998, p.890.

13 Wendt 1999, *ibid*, p.1.

14 Gianfranco Poggi, *The Development of the Modern State*, Stanford University Press, Stanford 1978, pp.5-6.

15 Poggi 1978, *ibid*, pp.5-9.

16 Hopf 1998, *ibid*, p.174.

17 Hopf 1998, *ibid*, p.175.

produced by daily social interactions.¹⁸ Yet, the sense of what our identity means to others is beyond our control because it is about how others perceive us.¹⁹ The understanding of one state (A) towards another (B) depends on the identity that A attributes to B.²⁰ In this sense, according to constructivist approach, identities shape the interests of actors.²¹

In security issues, perception is another parameter that should be explained from the constructivist perspective. Perceptions are subjective and involve the meanings that we give to others' actions as outcomes of social interactions.²² So, identities play a significant role in identification of threats as well. Constructivists explain the significance of perception in decision-making through giving the example of nuclear capabilities. Hopf points out that the nuclear capabilities of the Soviets and France meant differently to the British leadership.²³ Similarly, Wendt argues that the British nuclear weapons meant differently to the US than the USSR's nuclear weapons during the Cold War.²⁴ Wendt also adds that these attitudes are determined by the intersubjective comprehensions and expectations that form the understandings of self and other.²⁵ In this sense, constructivism links security dilemma with perceptions. As it can be seen in the example of nuclear weapons, the possession of weapons or increase in the number of weapons does not initiate security dilemma automatically without our perceptions which depend on our identity. Thus, identity plays an important role in defining security concerns and threats for constructivists.

At this point, we may ask whether change in world politics is possible or not? From the constructivist approach, change in world politics is not impossible but it is very difficult, and it takes place very slowly.²⁶ From the constructivist perspective, once an entity (hostility or friendship) is constructed, daily social interactions reinforce this kind of relationship. Change in attitude depends on change in perception which depends on specific identity. However, change in identity takes so long and it requires reinforcement by the mutual interactions among agents. For instance, the Germans and the French have experienced hostile historical periods in their relations, but they dealt with this hostility through mutual actions. Moreover, they established the European Coal and Steel Community (the predecessor of the EU) and became the leading partners.

In this sense, this study offers two terms determined by identities and perceptions: positive feeding and negative feeding. Positive feeding means

18 Hopf 1998, *ibid*, p.175.

19 Hopf 1998, *ibid*, p.175.

20 Hopf 1998, *ibid*, p.175.

21 Alexander Wendt, "Anarchy is What States make of It: Social Construction of Power Politics", *International Organization*, 46(2), 1992, p.398.

22 Hopf 1998, *ibid*, pp.186-187.

23 Hopf 1998, *ibid*, p.188.

24 Wendt 1992, *ibid*, p.397.

25 Wendt 1992, *ibid*, p.397.

26 Hopf 1998, *ibid*, p.199.

gazi

Akademik
Bakış

299

Cilt 17
Sayı 33
Kış 2023

that an agent (in this sense a state) may change its image (or perception) in the minds of the other agents through its actions which are perceived as friendly by others. However, this positive feeding should be mutual, otherwise unilateral positive feeding may not be enough to repair deteriorated relations among states. In contrast, negative feeding means harming the relationship through policies or acts. However, unilateral negative feeding can mostly be enough to harm good relations. Hence, through their actions, states may send positive or negative signals that construct trust or distrust among sides, respectively. So, enmity can be transformed into amity.

The West and Russia constructed their identities through social and political interactions with each other during the Cold War. In this period, they perceived each other's identity as other, rival, enemy, threat because other's identity connoted opposite of one's values and norms. This, in turn, caused hostility in the relationship between the West and Russia (USSR back then). Once they constructed conflictual relations through policies and actions during the Cold War, they generally kept feeding this socially constructed entity by negative interactions. After the Cold War, this trajectory of their relationship has continued by negative feedings until today. So, enmity has not been transformed into amity until today. This is why this article argues that the West and Russia have continued to perceive each other as rival, enemy, and threat since the end of the Cold War. In the following sections, how the West and Russia perceived and interacted with each other during and after the Cold War will be illustrated in detail.

The Russo-Western Relations: A Clash of Identities or Balancing the (Big) Powers

In this section, the background of the Russo-Western relationship is examined. By doing this, the study aims to demonstrate how mutual actions - caused by positive and/or negative feedings - have constructed the character of this relationship. By demonstrating the construction of hostile relations (and/or negative feeding) between the two sides, this section also tries to provide a basis for the cases of Georgia and Ukraine in the next section because the hostility between the Russian and the Western identities has spread to Georgian and Ukrainian politics especially since 2000s.

This section consists of three historical periods. The first part examines the Cold War briefly because its legacy continued to influence the next period of the Russo-Western relations. The second part focuses on the era starting with the collapse of the Soviet Union and ending in 2000. It aims to illustrate why the hostility between two identities continued and constituted security threats to each other. The third part studies the period beginning in 2000. It aims to demonstrate how this hostile relation spread to many newly emerged security areas and caused security threats to each side.

gor

The First Period: During the Cold War

During the Cold War, in general, the Russo-Western (especially the USSR and the US) relations were hostile because of the two conflicting identities: *Communist* and *Capitalist*. According to Oral Sander,²⁷ even during the Second World War (in 1944) in Moscow, the British Prime Minister Winston Churchill and the Soviet President Joseph Stalin negotiated and agreed on a plan (called “the Percentages Agreement”) which divided the Eastern Europe and the Balkans (the Nazi occupied lands) into the spheres of influence of Communism and Capitalism after the Second World War. In accordance with the Percentages Agreement, the British Empire and the Soviet Union would be dominant in politics of Hungary (50% - 50%), Bulgaria (25% - 75%), Romania (10% - 90%), Yugoslavia (50% - 50%), Greece (90% - 10%), respectively.²⁸ Poland and Czechoslovakia were taken by the Red Army from the Nazis. Moreover, the Soviets and the Westerners competed to be the first army to reach Berlin. Like Germany itself, Berlin was divided into four areas among the Americans, the British, the French, and the Soviets (Russians). Like East Germany, East Berlin was left to the Soviet control. The legacies of these events and agreements influence security structures and politics in Europe based on the Communist and Capitalist identities during the Cold War.

After the Second World War ended, the tension between the Soviet Union and the US began to increase. On the one hand, it can be asked *How did the Communists (the Soviets or the Russians) perceive the West during the Cold War?* For Communists, the Westerners were *ruthless capitalist*. The West *oppressed* and *exploited* the nations all around the world. In this sense, the Communists constructed their identity as *anti-capitalist* and *the defender of oppressed nations* to oppose enemy (others) and to secure themselves. On the other hand, it can also be asked, *how did the Westerners perceive the Soviets in the same period?* For Capitalists (or Westerners), the USSR was a *communist, totalitarian regime, red fascism*. The USSR *oppressed* the East European nations. In this sense, Capitalists constructed their identity as *anti-communist* and *the saviour of free people* to reject enemy’s identity and to secure themselves. The Soviets and the Westerners prepared themselves to *A War* that would never blow out. They attempted to use every chance to get advantage over another or to show how their identity (or lifestyle, civilisation, ideology, and so on) was superior to the other’s identity. This hostility was seen in various domains from sporting competition to space race, from politics to scientific research and so on. Even a small advancement of one side was perceived as the other’s weakness.

The US and the USSR perpetuated this hostility during most of the Cold War Era through negative feedings. For instance, on the one hand, the Truman Doctrine (12 March 1947), the Marshall Plan, and the Reagan Doc-

27 Oral Sander, *Siyasi Tarih 1918-1994*, 27th Edition, İmge Kitabevi, Ankara 2017, p.209.

28 Sander 2017, *ibid*, pp.209-210.

görs

trine (6 February 1985) obviously offended the USSR. The Truman doctrine offered financial and military supports to those who were under communist threats (Greece and Türkiye).²⁹ The aim of the doctrine was to neutralise the risk of the spread of communism in Europe. Under President George Marshall in 1948, for Washington, the aim of the Marshall Plan was to recover the West European economies harmed by the Nazis. However, Moscow perceived the Marshall Plan as an implementation of the Truman Doctrine.³⁰ The Reagan Doctrine offered support to those fighting against communism. Moreover, NATO offended the USSR because it was established against the threat of the Soviet bloc in 1949. On the other hand, the Brezhnev Doctrine obviously offended the Westerners. The Brezhnev Doctrine assumed that any threat to socialist governments in Europe (especially Central and Eastern Europe) was also a threat to the USSR so Moscow could intervene in case of any threat to defend its allies in Europe. In addition, West Germany became a member of NATO on 9 May 1955. This membership offended the Soviet Bloc, especially Moscow. Hence, the Eastern Bloc established the Warsaw Pact on 14 May 1955 as an official response.³¹ The Warsaw Pact was perceived as a security threat by the Westerners during the Cold War. All in all, negative feedings were more in number and much intense during the Cold War. Hence, the Communist and Capitalist identities saw each other as a security threat during the Era.

The Second Period: The 1990s

Although the Cold War ended peacefully, this does not mean that the hostility and security concerns ended, or the dissolution of the USSR was welcomed by the Russians. In general, the tension between Russia and the West during the 1990s was not as intense as during the Cold War. For the West, Russia did not pose as a high level of security threat during the 1990s because Moscow could not give equal response to the actions of the West due to Russia's domestic problems and declining capabilities. For instance, Boris Yeltsin initiated processes of democratisation and liberalisation in Russia which were welcomed by the West. However, these reform attempts failed to prevent the 1998 economic crisis in Russia. As a result, the Russians saw the Westernisation as a responsible factor for the 1998 economic crisis and the difficult conditions during the 1990s.

Russia and the West continued to stand at the opposite poles when reacting to events in Europe. The Russo-Western confrontations in many events of the 1990s fuelled hostility between Russian and European identities during the 1990s. NATO and EU enlargements into Eastern Europe were perceived as a security threat by Russians. NATO experienced its first en-

29 National Achieves, *Transcript of Truman Doctrine (1947)* (Online). Available at: <https://www.ourdocuments.gov/doc.php?flash=false&doc=81&page=transcript> (Accessed: 25 January 2022).

30 Sander 2017, *ibid*, p.260.

31 Sander 2017, *ibid*, pp.271-272.

largement after the Cold War with the unification of West-and East Germany in 1990. In the event of the dissolution of Yugoslavia and the events after the dissolution such as the Bosnian genocide and ethnic cleansing in Yugoslavia, Russia sided with Serbia (Orthodox Slav like Russians and its traditional ally in the Balkans) whereas the Europeans sided with pro-Westerners like Croatia and Slovenia. In the event of the Bosnian Genocide (1992-1995), the Europeans condemned the Serbian side - although it was too late and insufficient. Yet Russia's position was ambiguous. On the one hand, Moscow aimed to cooperate with NATO in Bosnia, but on the other hand it aimed to protect Serbia.³² The European Union experienced its fourth enlargement with the EU memberships of Austria, Sweden, and Finland in 1995.³³ NATO experienced its second enlargement in the 1990s with Czechia (formerly the Czech Republic), Hungary and Poland in 1999. Russia and Europe also confronted in the conflict of Kosovo in 1999. Russia rejected the UN-mandated intervention in Kosovo whereas NATO initiated unilateral intervention without UN Security Council backing against the Serbs siding with the Kosovars to stop ethnic cleansing in Yugoslavia. In sum, mutually divergent actions in all these events were perceived as security threats by both sides. These negative feedings from both sides impeded the possible cooperation between the two identities: The Russian and the Westerns.

The Third Period: Since 2000s

In general, tension between Russia and the West has increased since Putin became Prime Minister in 1999. Both sides increased the security concerns of each other through their actions. After the collapse of the USSR, the Yeltsin administration extensively supported neo-liberal ideas and the Westernisation of Russia. The Russian political elites opposed their Soviet heritage and sought to participate in the Western world.³⁴ Putin, therefore, eliminated these neo-liberal policymakers and got under control the Ministry of Atomic Energy and GASPROM, which are 'quasi-independent Russian foreign policy actors'.³⁵ Putin, therefore, could re-centralise Russian foreign policy against the West. Especially after the first term of President Putin, "the elite's approach to the West apparently resembled that of the Soviet era, where the West was viewed as the *glavnyi protivnik* (main enemy) out to weaken Russia and overthrow its regime."³⁶ This new foreign policy think-

32 Daria Sito-Sucic, "Powers back Bosnia envoy, Russia faults timing", *Reuters*, 31 October 2007, Available at: <https://www.reuters.com/article/idUSL31634181> (Accessed: 25 April 2022).

33 TC Dışişler Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı, "Avrupa Birliği'nin Genişlemesi", Available at: https://www.ab.gov.tr/avrupa-birliginin-genislemesi_109.html (Accessed: 25 January 2022).

34 Andrej Kreutz, *Russia in the middle east: Friend or foe?*, Praeger Security International, United States 2007, p.4.

35 Robert O. Freedman, "Putin and the Middle East", *Middle East Review of International Affairs*, 6(2), 2002, p.11.

36 Angela Stent, "Restoration and revolution in Putin's foreign policy", *Europe-Asia Studies*, 60(6), 2008, p. 1092.

gazi

Akademik
Bakış
303
Cilt 17
Sayı 33
Kış 2023

ing relies on the idea of establishing Russia's sphere of influence against the West. In this context, Russia's new identity formation largely arose because of the idea that Russian identity is different from the West.

On the one hand, Putin aimed to reinstate Russia's superpower status, through constructing a new Russian identity. Even after decades, the collapse of the USSR was called "the catastrophe of the century" by Putin.³⁷ Under the Putin administration, Russia experienced economic growth and increased pro-active foreign policy during the early 2000s. According to Andrei Tsygankov, the Westerners perceive Russia as a fundamental threat to the West as a result of the theory of authoritarian expansionism which has three biases: essentialism, cultural ethnocentrism, and political hypocrisy.³⁸ Moreover, Tsygankov claims that the Russian invitation of cooperation for Eurasian security was not welcomed in the West, and the Russian proposal could not be applied.³⁹ Hence, pro-active Russian Foreign Policy in the post-Soviet space was perceived as ideational and security threats by the West. Andrei Makarychev also signals the normative and non-normative dimensions of Russian foreign policy after the Cold War and seeks to explain relations between Russia and the West with the term *otherness*. In his words,

...the identity-driven juxtaposition between the EU and Russia is the Russian concept of 'False Europe', which includes countries with strong anti- Russian sentiments and countries that have presumably lost touch with 'genuine European values'; while 'true Europe' includes countries friendly to Russia, which adhere to what Russia considers as the original spirit of Europe.⁴⁰

On the other hand, the EU and NATO enlargements towards Russia obviously offended Moscow. In 2004, the EU experienced its fifth enlargement with ten countries.⁴¹ Seven out of these ten were from the former Communist bloc: Hungary, Poland, Czechia, Slovakia, Estonia, Latvia, Lithuania; and the remaining three were not in the Communist bloc: Malta, Slovenia, and the Greek Cypriot Administration of Southern Cyprus (GCASC).⁴² In

37 Andrew Osborn, "Putin: Collapse of the Soviet Union was 'catastrophe of the century'", *Independent*, 26 April 2005. Available at: <https://www.independent.co.uk/news/world/europe/putin-collapse-of-the-soviet-union-was-catastrophe-of-the-century-521064.html> (Accessed: 3 January 2022).

38 Andrei Pavlovich Tsygankov, "Assessing Cultural and Regime-Based Explanations of Russia's Foreign Policy: "Authoritarian at Heart and Expansionist by Habit"?", *Europe-Asia Studies*, 64(4), 2012, p.695.

39 Andrei Pavlovich Tsygankov, "Contested Identity and Foreign Policy", *International Studies Perspectives*, 15 (1), 2014, p.26.

40 Andrei Makarychev, "Rebranding Russia: Norms, politics and power", in Tocci, N. (ed.) *Who is a normative foreign policy actor? The European Union and its Global Partners*, Centre for European Policy Studies, Brussels 2008, p.157.

41 TC Dışişler Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı, "Avrupa Birliği'nin Genişlemesi", Available at: https://www.ab.gov.tr/avrupa-birliginin-genislemesi_109.html (Accessed: 25 January 2022).

42 The Turkish MFA calls the Republic of Cyprus (its official name) as the Greek Cypriot

2007, the sixth enlargement continued with Romania and Bulgaria which were also in the former Communist bloc. In 2013, The EU enlarged sixth time with the accession of Croatia.⁴³ In 2004, NATO enlarged towards the Russian border with the accession of seven states. Six of them were from the Eastern bloc: Estonia, Latvia, Lithuania, Slovakia, Romania, Bulgaria; and the non-Eastern bloc member: Slovenia. In 2009, NATO enlarged once again with the accession of Croatia and Albania. Moreover, Russia and the West confronted the independence of Montenegro (pro-Western) from Serbia in 2006. Montenegro joined NATO in 2017. North Macedonia (formerly FYR Macedonia) became the new member of NATO in 2020.

In the energy sector, Russia has been the leading gas provider of Europe with its companies like Gazprom. Moscow did not hesitate to use this power against the EU whenever it was suitable. Especially during the crises of Ukraine, this threat was so obvious. According to Frank Umbach, the tension between Moscow and Kiev over gas in 2005-2006 was the one of the reasons that led the EU to establish a common bloc against external actors -especially Russia- by approving the Energy Action Plan for 2007-2009.⁴⁴ Christophe-Alexandre Paillard also claims that Russia is a threat to the European energy security.⁴⁵ Paillard advises the European Union (EU) to find alternative energy partners to secure itself from the Russian threat.⁴⁶ The Gulf States are possible alternatives to Russia for the EU in the sense of energy security. In this regard, the study of Oskarsson and Yetiv provides useful knowledge on how Russia responded the EU's sanctions against Moscow. In their study, Oskarsson and Yetiv claim that there has been an increase in the energy relations between Russia and the Gulf States.⁴⁷

The Colour Revolutions in Georgia in 2003 and Ukraine in 2004 also divided Russia and the West. Moscow supported mostly the incumbent governments which were pro-Russian whereas Europe sided with supporters of change in the governments, which were pro-Western. These cases will be examined more deeply in the next section.

According to Ekaterina Koldunova, there are two competing domestic traditions (the pro-Westerners and the Eurasianists) for Russia's stance on

-
- Administration of Southern Cyprus (GCASC) because Türkiye does not recognise the Republic of Cyprus officially.
- 43 TC Dışişler Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı, "Avrupa Birliği'nin Genişlemesi", Available at: https://www.ab.gov.tr/avrupa-birliginin-genislemesi_109.html (Accessed: 25 January 2022).
- 44 Frank Umbach, "German Debates on Energy Security and Impacts on Germany's 2007 EU Presidency", *Energy Security Visions from Asia and Europe*, Antonio Marquina (ed.), Palgrave Macmillan, Hampshire 2008, p.8.
- 45 Christophe-Alexandre Paillard, "Russia and Europe's Mutual Energy Dependence", *Journal of International Affairs*, 63(2), 2010, p.73.
- 46 Paillard 2010, *ibid*, p.73.
- 47 Katerina Oskarsson and Steve A. Yetiv, "Russia and the Persian Gulf: Trade, Energy, and Interdependence", *Middle East Journal*, 67(3), 2013, p.381.

gazi

the global scene.⁴⁸ The crisis between Russia and the West over Ukraine led the Eurasianist tradition to affect the Russian Foreign policy-making process.⁴⁹ The Eurasian Union (EEU) was initiated by Belarus, Kazakhstan, and Russia in 2014 with an agreement. Then, Armenia and Kyrgyzstan signed the treaty of the EEU on 10 October 2014 and on 23 December 2014, respectively.⁵⁰ Jon Henley claims that through uniting economies, legal systems, customs services and military capabilities, the aim of Putin with EEU is to establish a powerful, supra-national union, and a bridge between Europe and Asia against “the EU, the US, and China” by 2015.⁵¹

The Russo-Western relations in the Middle East is also another hostility between two sides as the clash of identities. Since the end of the Cold War, Russian foreign policy with the West in the Middle East has been divided into two periods. In the first period, Russia carefully balanced against the West in the Middle East until 2004, which was the end of Putin’s first presidential term. After the September 11 terrorist attacks for instance, Russia offered to aid the US in its struggle with international terrorism. Similarly, Russia’s reaction to the Iraq War in 2003 was muted and the Kremlin did not overtly object to the invasion.⁵² However, Russia’s foreign policy became more assertive and aggressive in Putin’s second presidential term. In this period, Russia has sought to re-establish itself as a ‘great power’ in the region.⁵³ Hence, unlike Gorbachev’s liberal New Thinking and Yeltsin’s policy of cooperation with the West, Putin’s foreign policy towards the Middle East is often viewed as anti-American.

Hence, the Arab Spring is another realm in which Russia and the West positioned themselves at different places. However, only the Syrian case will be dealt with in this study because the Syrian Civil War affected the EU so much. From the beginning of the Syrian Civil War in 2011, Russia rejected any UN-mandated intervention for the humanitarian purpose at the UN Security Council whereas the EU (except Germany) supported the implementation of Responsibility to Protect (R2P) concept. Moscow has been supporting Damascus which has been its traditional ally since the Cold War. On the one hand, the regime of Bashar Al-Assad killed hundreds of thousands of civilians and displaced forcefully millions with the support of Moscow. Because of the Civil War, millions of Syrian refugees sought to go the Europe. Many

48 Ekaterina Koldunova, “Russia as a Euro-Pacific power: Dilemmas of Russian foreign policy decision-making”, *International Relations*, 29(3), 2015, p.378.

49 Koldunova 2015, *ibid*, pp.379-380.

50 Eurasian Economic Union, “*TIMELINE*”. Available at: <http://www.eaeunion.org/?lang=en#about-history> (Accessed: 25 January 2022).

51 Jon Henley, “A brief primer on Vladimir Putin’s Eurasian dream”, *The Guardian*, 18 February 2014. Available at: <https://www.theguardian.com/world/shortcuts/2014/feb/18/brief-primer-vladimir-putin-urasian-union-trade> (Accessed: 25 January 2022).

52 Christian Thorun, *Explaining change in Russian foreign policy: The role of ideas in post-soviet Russia’s conduct towards the west*, Palgrave Macmillan, Basingstoke 2009.

53 Stent 2008, *ibid*.

Syrian refugees were still stopped at the border of Greece with the help of excessive use of force by the Greek soldiers. Like other events in the 2000s, the Syrian Civil War has also affected the Russo-European relations negatively since 2011.

In sum, Russia and the West have continued to take steps that have been perceived as security threats to each other since 2000s. The contradictions between the two identities have continued to sustain the existing hostility over the last two decades in the realms of the EU and NATO enlargements, the Eurasian Union, energy, the Colour Revolutions, cyberspace, and the Arab Spring.

Post-Soviet Space: The Battlefield of Identities

The collapse of the Soviet Union resulted in a lack of a clear Russian foreign policy towards post-Soviet space. Therefore, many IR scholars seek to explain Russian foreign policy in the region from *identity* and *perception* perspectives. According to Makarychev, the Kremlin has two fundamental goals in its neighbourhood: “to prevent the advent to power of anti-Russian regimes, and to block any prospect of exporting the ‘colour revolutions’ to Russia proper”.⁵⁴ In this context, the Russian leadership mainly argues that the Colour Revolutions were the result of Western efforts at regime change in the post-Soviet space.⁵⁵ Russian reaction to the Colour Revolution is therefore very important to understand Russian foreign policy in terms of identity formation, sovereign democracy, and protecting Russian speakers in Georgia and Ukraine.

What is the significance of Georgia and Ukraine? Ukraine has a significant proportion of Russian ethnicity in the south and eastern parts of Ukraine (close to Russia). Georgia has a strategic position in the Caucasus regarding politics, military, and energy policies. In terms of opening the Caucasus to the West, Georgia has a significant position because it may trigger a domino effect in the Caucasus. The main gas and oil pipeline from the Caucasus to the Europe goes through Georgia. Similarly, the main gas pipelines from Russia to Europe go through Ukraine. Ukraine’s Crimea has a strategic position on the Black Sea. Moreover, Kiev was the first capital city of the Russians in history. Hence, Georgia and Ukraine have become sources of conflict between Russian and the West. During and after the Colour Revolutions, Georgia and Ukraine became the battlegrounds of pro-Russians and the pro-Westerners. Unsurprisingly, the Western actors such as the US and the EU intervened in this tension in support of Georgia and Ukraine. This section examines the Revolutions and the ongoing war between Ukraine and Russia to demonstrate how negative feedings of identity politics have become a source of security threat for the parties.

54 Makarychev 2008, *ibid*, p.176.

55 Wilson 2010, *ibid*.

gazi

Akademik
Bakış
307
Cilt 17
Sayı 33
Kış 2023

The Colour Revolutions in Georgia and Ukraine

The term Colour Revolutions refers to the “Bulldozer Revolution” in Serbia in 2000, the “Rose Revolution” in Georgia in 2003, the “Orange Revolution” in Ukraine in 2004, and the “Tulip Revolution” in Kyrgyzstan in 2005.⁵⁶ In all four states, the Colour Revolutions took place as non-violent mass protests to change the ‘quasi-democratic’ governments through elections because elections seemed to be manipulated by pro-Russian governments in all these countries.⁵⁷ In Georgian general elections in 2003, for instance, the Georgian Election Commission proclaimed that the elections were won by the pro-government “For New Georgia” bloc which was supported by President Eduard Shevardnadze.⁵⁸ However, Mikheil Saakashvili objected to the result of the elections and claimed that he had won the elections. The Georgia’s Supreme Court annulled the results after the mass protests in Tbilisi.⁵⁹ New elections were set for 4 January 2004 and Saakashvili took 96.2% of the vote and won the elections.⁶⁰ Similarly, in the Presidential election of Ukraine on 21 November 2004, the winner was Viktor Yanukovych (pro-Russian) with 49.46% whereas Viktor Yushchenko got 46.61%.⁶¹ However, Yushchenko declared that there were electoral frauds, especially in Donetsk and Luhansk provinces (pro-Russian areas). Then, pro-Western mass started civil disobedience, protests, strikes, and civil resistance in Ukraine on 22 November 2004. Their demand was democratisation and good relations with the West rather than Russia and hybrid regimes (combining democracy and authoritarianism). The election was cancelled by Ukraine’s Supreme Court on 26 December 2004. Under very strict observations domestically and internationally, the winner was Yushchenko (pro-Westerner) with 51.99%, and Yanukovych got 44.2% as the results were announced on 23 January 2005.⁶²

According to Jashua Tucker, there are two general views to explain the Colour Revolutions in academic literature.⁶³ The first view mainly focuses on the debate between *East and West* after the Cold War and the second view focuses on the nature of the opposition movements in these countries.

- 56 Jashua A Tucker, “Enough! Electoral fraud, collective action problems, and post-communist colored revolutions”, *Perspectives on Politics*, 5(3), 2007.
- 57 Ieva Bērziņa, *Color Revolutions: Democratization, Hidden Influence, or Warfare?*, National Defence Academy of Latvia Center for Security and Strategic Research, 2014.
- 58 OSCE (2003). *Post-Election Interim Report 3-25 November 2003*. Available at: <http://www.osce.org/odihr/elections/georgia/17822?download=true> (Accessed: 3 January 2022).
- 59 “Georgia’s velvet revolution”, *The Economist*, 26 November 2003. Available at: <http://www.economist.com/node/2243603> (Accessed: 3 January 2022).
- 60 Tucker 2007, *ibid*.
- 61 Alex Kireev, “Ukraine. Presidential Election 2004”, Available at: <https://www.electoral-geography.com/new/en/countries/u/ukraine/ukraine-presidential-election-2004.html> (Accessed: 25 January 2022).
- 62 Alex Kireev, “Ukraine. Presidential Election 2004”, Available at: <https://www.electoral-geography.com/new/en/countries/u/ukraine/ukraine-presidential-election-2004.html> (Accessed: 25 January 2022).
- 63 Tucker 2007, *ibid*.

According to the first view, "...the lure of the West for members of the opposition fearful that their countries' current leadership could be leading the country down a path of permanent exclusion from "Europe" generally and European institutions such as the EU more specifically".⁶⁴ In Ukraine, for instance, "...inspired by the transformation of their country's western neighbours from Soviet satellites to the EU members, the young generation supported Yushchenko's vision of a democratic and European' Ukraine".⁶⁵ On the other hand, in Georgia "...a bodyguard of one of the opposition leaders reflected on the success of the Rose Revolution by noting that we have done it without bloodshed. This is the first time such a thing has happened in Georgia. It means that finally we deserve our place in Europe".⁶⁶

In this context, it can be claimed that the Colour Revolutions were viewed as westernisation movements in Georgia and Ukraine. Thus, Russian leadership considered the Revolutions as a Western threat for Russian identity and the idea of great power in the region.

The Euromaidan Revolution in 2014

In the Presidential election of Ukraine on 7 February 2010, Viktor Yanukovich (pro-Russian) was the winner with 48.95% whereas Yulia Tymoshenko (pro-Westerner) got 45.47% of the votes.⁶⁷ This election also caused tension between candidates because of Tymoshenko's appeal against the results. After Tymoshenko withdrew her appeal, Yanukovich became president on 25 February 2010. Yanukovich rejected to sign an association agreement (drafted 30 March 2012) with the EU and decided to strengthen ties with Moscow and the Eurasian Union. On 21 November 2013, pro-westerners started protests at Euromaidan (Euro Square) in Kiev. They demanded resignation of Yanukovich and signing the association agreement with the EU. On 21 February 2014, Yanukovich and his opponents signed the association agreement under mediations of the EU and Russia. On 22 February 2014, the Ukrainian Parliament removed Yanukovich from the presidency, and he fled to Russia.⁶⁸ The Revolution ended on 23 February 2014. However, the Euromaidan Protests initiated the revolts of pro-Russians in Eastern Ukraine and a hybrid war between Ukraine and pro-Russian militias backed by Russia. Crimea was annexed by Russia on 18 March 2014. The EU, the

64 Tucker 2007, *ibid*.

65 Taras Kuzio, "The opposition's road to success", *Journal of Democracy*, 16(2), 2005, p.127.

66 Tucker 2007, *ibid*, p.539.

67 Alex Kireev. "Ukraine. Presidential Election 2010", *Electoral Geography 2.0*, Available at: <https://www.electoralgeography.com/new/en/countries/u/ukraine/ukraine-presidential-election-2010.html> (Accessed: 25 January 2022).

68 Andrew Roth, "Ukraine's ex-president Viktor Yanukovich found guilty of treason", *The Guardian*, 25 January 2019. Available at: <https://www.theguardian.com/world/2019/jan/25/ukraine-ex-president-viktor-yanukovich-found-guilty-of-treason> (Accessed: 25 January 2022). "Putin: Russia helped Yanukovich to flee Ukraine", *BBC*, 24 October 2014 (Online). Available at: <https://www.bbc.com/news/world-europe-29761799> (Accessed: 25 January 2022).

gazi

US and many countries decided to impose sanctions on Russia. The EU extended the sanctions until 31 July 2020.⁶⁹ Russia faced financial crisis, and Russian Rouble collapsed. However, these sanctions also affected many of the EU members that had trade ties with Russia, causing around 100 billion Euros damage.⁷⁰

In sum, two different identities (pro-Russian and pro-Westerner) positioned themselves on opposite sides during the elections. Their voting patterns were influenced by the divergent demands of the two identities. The Pro-Russian identity tried to strengthen ties with Russia whereas the pro-Westerner identity sought closer ties with the Europe. These divergent demands of the parties initiated two revolutions in Ukraine in 2004 and 2014. As a result, Russia and Europe (including the US) intervened these events on opposite sides. Once again, therefore, negative feeding of the politics of identity influenced the Russo-Western relations in the region through the elections.

Russia's Reaction to the Colour Revolutions

The primary identity of Russia is that they view themselves as a great power in the post-Soviet space. The Kremlin, therefore, viewed the role of the West on the Colour Revolutions as a threat for this identity. As Charles Ziegler argues, many of the Russian elites were convinced that the US was a direct threat because of America's obvious violation of Iraq's sovereignty in 2003, and the anticipated violation of Westphalian sovereignty by supporting the Colour Revolutions.⁷¹ Thus, Russian political elites regard the role of the US in the Colour Revolutions as manipulating events behind the scenes.⁷² In this context, Russian media published materials about the relationship between the opposition leaders and the US policy makers. For instance, Katerina Yushchenko, the wife of Viktor Yushchenko, was believed to be a spy of the US, because she was born in the US and was a former U.S State Department official.⁷³

The first and most significant Russian reaction to the Colour Revolutions is that Russian elites have viewed the Revolutions as a Western threat for Russian identity and influence in the post-Soviet space. In this context, the Colour Revolutions can be viewed from both the Kremlin and Western perspectives as a new identity formation after the Cold War. The construc-

69 European Council of the European Union, "Russia: EU prolongs economic sanctions by six months". Available at: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2019/12/19/russia-eu-prolongs-economic-sanctions-by-six-months/> (Accessed: 25 January 2022).

70 Damien Sharkov, "Russian sanctions to 'cost Europe €100bn'", *Newsweek*, 19 June 2015. Available at: <https://www.newsweek.com/russian-sanctions-could-cost-europe-100-billion-328999> (Accessed: 25 January 2022).

71 Charles E. Ziegler, "Conceptualizing sovereignty in Russian foreign policy: Realist and constructivist perspectives", *International Politics*, 49(4), 2012, p. 407.

72 Wilson 2010, *ibid*.

73 Bērziņa 2014, *ibid*.

gor

tivist perspective, therefore, tried to explain Russian foreign policy in the region through the concept of identity which is based on antagonistic duality, Russia *versus* the West. The Ukrainian and Georgian governments describe themselves as European countries. In Georgia, for example, Saakashvili described the Rose Revolution as a European-type velvet revolution, while in Ukraine Yushchenko promised in his speech to lead the country into the mainstream of Europe by saying, "...we are no longer on the edge of Europe. We are situated in the centre of Europe".⁷⁴ Therefore, as Hopf argues "identities tell you and others who you are and they tell you who others are"⁷⁵, in the case of Colour Revolutions, Russia considered the West as others, in order to establish its own identity.

The second reaction to the Colour Revolutions is the concept of sovereign democracy, which was firstly mentioned by Vladislav Surkov, the First Deputy of the Chief of the Russian Presidential Administration. The concept of sovereign democracy has been used both domestically and internationally. Zeigler argues that "Surkov's critics view sovereign democracy as the domestic foundation of a new strategy of using foreign policy to maintain political power".⁷⁶ In this context, Surkov seeks to identify Russia's role in the international system as a new type of democracy. Thus, Surkov argues that "...the basic resource for maintaining sovereignty is recognized to be not just military but all-around competitiveness, which is achieved in freedom, in open rivalry, and not in a bomb shelter or hothouse".⁷⁷ Russia created a non-Western identity (sovereign democracy) in order to differentiate itself from Western-type liberal democracy and its consequences in Ukraine and Georgia. Surkov points out three main threats to Russian sovereignty: international terrorism, economic non-competitiveness, and the possibility of Colour Revolutions.⁷⁸ The main aim of sovereign democracy was to promote the idea of being a great power in the region through Russia's new identity formation. Russian political elites also claim that this Russian style of democracy refers to the idea that Russia is not in-fact a liberal democracy, although Russia is still a democratic country. Hence, the West cannot interfere in Russia's domestic affairs via Colour Revolutions.

Thirdly, as a result of the concept of identity, Russia claimed that its government had the right to protect Russian speakers in Eastern Ukraine and national minorities in Georgia (Abkhazia and South Ossetia).⁷⁹ In Georgia "Russia reacted to Saakashvili's anti- Russian policy by meddling in the

74 Tucker 2007, *ibid*, p.539.

75 Hopf 1998, *ibid*, p.175.

76 Ziegler 2012, *ibid*, p. 407.

77 V.Iu Surkov, "Nationalization of the future: Paragraphs pro sovereign democracy", *Russian Studies in Philosophy*, 47(4), (2009), p.12.

78 Wilson 2010, *ibid*.

79 Reuters Staff, "Putin tells Obama Russia has right to protect interests in Ukraine", *Reuters*, 2 March 2014 (Online). Available at: <https://www.reuters.com/article/urkaine-crisis-putin-obama-idUSL6NoLYoSZ20140301> (Accessed: 5 September 2023).

gost

Akademik
Bakış

311

Cilt 17
Sayı 33
Kış 2023

situation in the breakaway republics of Abkhazia and South Ossetia, which gravitated towards the Russian sphere of influence”.⁸⁰ Furthermore, Russia undermined Georgia’s territorial sovereignty, and Russian passports were offered to citizens of South Ossetia and Abkhazia.⁸¹ In Ukraine, Russia used substantial political pressure to force the Ukrainian government to make concessions for “...the recognition of Russian as an official language in Ukraine, given that the majority of Ukrainians are Russian-speakers and to prevent Ukraine’s NATO integration, given Russia’s strategic plans to maintain a military presence in Sebastopol”.⁸² In 1 July 2014, President Putin stated that

I would like to make it clear to all: This country will continue to actively defend the rights of Russians, our compatriots abroad, using the entire range of available means -from political and economic to operations under international humanitarian law and the right of self-defence. (...) In Ukraine, as you may have seen, at threat were our compatriots, Russian people and people of other nationalities, their language, history, culture, and legal rights, guaranteed, by the way, by European conventions. When I speak of Russians and Russian-speaking citizens I am referring to those people who consider themselves part of the broad Russian community, they may not necessarily be ethnic Russians, but they consider themselves Russian people.⁸³

Russian decision-makers perceived the Colour Revolutions (and the side of Europe) as a security threat for its identity formation in the post-Soviet space. For instance, in March 2014, Andrey Kelin (the Russian permanent representative to the Organization for Security and Co-operation in Europe - OSCE) stated that “the basis for the protest movement in Ukraine was accumulated discontent with corruption, ineffective governance, and poverty. However, this situation was exploited by radical forces – ‘nationalists, neo-Nazis, Russophiles and anti-Semites’ who had set the stage for a coup d’etat. The West actually helped these radical forces when it supported Maidan.”⁸⁴ Thus, the Kremlin opposed the Colour Revolutions both in order to prevent the occurrence of the revolution in Russia and to show that it is still a great power in the region. To do so, Russia took the lead so that other revolutions would not happen in the region. Throughout the post-revolution era, the Russo-Georgian and the Russo-Ukrainian relations became strained. This strain shifted to hot conflict in 2008 when Russia invaded Georgia. The

80 Makarychev 2008, *ibid*, p.178.

81 Delcour and Wolczuk 2015, *ibid*.

82 Makarychev 2008, *ibid*, p.178.

83 New York Times and Office of the President of Russia, “Putin Vows to ‘Actively Defend’ Russians Living Abroad”, *Atlantic Council*, 2 July 2014 (Online). Available at: <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/natosource/putin-vows-to-actively-defend-russians-living-abroad/> (Accessed: 5 September 2023).

84 Yulia Nikitina “The Color Revolutions and Arab Spring in Russian Official Discourse”, *Connections*, 14(1), Winter 2014, p.92.

Russo-Georgian war in 2008 started with the effect of post-Colour Revolution. The Rose Revolution overthrew the Georgian pro-Russian President Eduard Shevardnadze in 2003. The new president Mikheil Saakashvili was a pro-Westerner who sought to join NATO as well. The tension between Pro-Western Georgia government and Russia resulted in the Russian intervention in 2008. Russia claimed that Moscow intervened to prevent Georgian government's genocide and ethnic cleansing against South Ossetians and Abkhazians. Yet, Europeans insisted that Moscow aimed to overthrow the Georgian government. In fact, the real concern of the Russian intervention was explained by the Russian President Dmitry Medvedev. According to Medvedev, the Russian intervention prevented further NATO expansion.⁸⁵ Russia recognised South Ossetia and Abkhazia as independent states in 2008 whereas the West insisted on the territorial integrity of Georgia by rejecting their independence.

Similarly, Russia's concern for the protection of pro-Russians in Ukraine did not end and a hybrid war broke out between Ukraine and pro-Russian militias backed by Russia in Eastern Ukraine. Crimea was annexed by Russia on 18 March 2014. The War in Donbass region started between Ukraine and pro-Russians on 6 April 2014. Donetsk and Luhansk declared independence in May 2014. The US sent military aid and approved arms sale to Ukraine whereas Russia continued to support pro-Russian militias.⁸⁶ The War has not ended yet. In the Post-Soviet area, Donbass region and Crimea became another frozen conflict zones like Karabakh (Azerbaijan vs Armenia-aggressor), Abkhazia and South Ossetia (Georgia vs Russia-aggressor), and Transnistria (Moldavia vs Russia-aggressor).

After Volodimir Zelensky became Ukraine's president on 20 May 2019, Ukraine's pursuit of Westernisation continued. Kiev's pursuit of membership of EU and NATO increased tension between Ukraine and Russia once again. On 21 February 2022, Russia recognised the so-called independence of Luhansk and Donetsk regions of Ukraine. On 24 February 2022, Russia initiated the invasion of Ukraine under the disguise of protecting Luhansk and Donetsk. This invasion caused serious reactions from all around the world, especially from Europe and the US. Many states imposed sanctions on Russia whereas Moscow responded back with its own sanctions. Once again, both sides suffered from serious damages due to sanctions although Russia got much more serious harm. Ukraine's demands for memberships of the EU and NATO were denied by both organisations although the EU, NATO and

85 Denis Dyomkin, "Russia says Georgia war stopped NATO expansion", *Reuters*, 21 November 2011 (Online). Available at: <https://in.reuters.com/article/idINIndia-60645720111121> (Accessed: 2 January 2022).

86 Joe Gould and Howard Altman, "Here's what you need to know about the US aid package to Ukraine that Trump delayed", *DefenseNews*, 26 September 2019. Available at: <https://www.defensenews.com/congress/2019/09/25/what-you-need-to-know-about-the-us-aid-package-to-ukraine-that-trump-delayed/> (Accessed: 25 January 2022).

gors

Akademik
Bakış

313

Cilt 17
Sayı 33
Kış 2023

many states sent their support in political, economic, militaristic, and other realms. On 30 September 2022, Moscow declared annexation of four regions of Ukraine (Donetsk, Luhansk, Kherson, Zaporizhia).⁸⁷ The invasion ruined Ukraine by killing its people, destroying the infrastructure, causing refugee flow, harming its economy, and so on. For instance, according to the World Bank, the EU, and Ukraine, the financial support worth of 349 billion US Dollars would have been needed for the reconstruction of Ukraine if the war had ended as of 1 June 2022.⁸⁸ All in all, these social interactions obviously have a serious impact on identity formation of Ukraine, Russia, and Europeans. This war caused acceleration of Ukraine's breaking away from Russia. The conflict between Russia and Ukraine still continues. Russia's main claim in this controversial issue is still to preserve the Russia's identity formation in the region through the claim of protecting pro-Russians. However, it is still difficult to get accurate information from the field because of the ongoing situation.

Conclusion

This study examines why Russia and Europeans have seen each other as a threat to their securities especially after the Cold War. It claims that identity politics has played a significant role in their security relations. Constructivism claims that once a relation is established, it is reinforced by daily interactions depending on identity. Moreover, it is hard to change existing relations although change is possible. Since the Cold War and even before it, they have reinforced the established hostility between the two identities by threatening policies and actions instead of sending positive signals to each other for cooperation. Ukraine and Georgia have become the battlegrounds between the Russian identity and the Western identity especially after 2000s. Moreover, this conflict divided Ukraine into two as pro-Russians and pro-Westerners. This conflict also moved Ukraine away from Russia. Russia's identity and the role of Russian leaders occupy an important place in examining Russia's role in the region. In this context, the Kremlin indeed views Russia as a great power in the region. The Colour Revolutions, for instance, serve as milestones to examine Russia's role in the region. Russian elites have viewed the Colour Revolutions as a Western threat to Russian identity in the region. Thus, Russia strives to both display its power and safeguard its influence in the region.

As it can be seen in case of the EU sanctions on Russia, threats affect both sides. Instead of sending negative signals through threatening actions

87 "Rusya Devlet Başkanı Putin, Ukrayna'dan ilhak edilen 4 bölgede sıkı yönetim ilan etti", *Habertürk*, 19 October 2022. Available at: <https://www.haberturk.com/putin-ukrayna-dan-ilhak-edilen-4-bolgede-siki-yonetim-ilan-etti-3530812?page=2> (Accessed: 19 October 2022).

88 "Ukrayna'nın yeniden yapılanma maliyeti 350 milyar dolar", *BloombergHT*, 9 September 2022. Available at: <https://www.bloomberght.com/ukrayna-nin-yeniden-yapilanma-maliyeti-350-milyar-dolar-2314462> (Accessed: 9 September 2022).

görsel

and policies, Russia and the EU can focus on cooperation through changing their perspective and perceptions in many realms such as culture, economy, and military, and so on. In the sense of identity, the EU and Russia may focus on inclusive *Europeanness* that does not see the identities as “threats or others” via reforming the education system in accordance with this, or changing the language used by sides in the politics, media, and so on. In the military realm, the sides should get rid of the security dilemma easing the security fears by creating new common mechanisms or upgrading the existing mechanisms (like OSCE) for security issues. In the economic realm, the decisions of the sides should concern not only the welfare of their citizens but also the other side’s citizens through common economic council and trade partnership. Moreover, they should not use their economic advantage against the other as a threat. It may take so much time to realise these goals. Yet, they can be realized if the sides act patiently and persistently under institutionalised actions.

References

- “Georgia’s velvet revolution”, *The Economist*, 26 November 2003, Available at: <http://www.economist.com/node/2243603> (Accessed: 3 January 2022).
- “Putin: Russia helped Yanukovich to flee Ukraine”, *BBC*, 24 October 2014, Available at: <https://www.bbc.com/news/world-europe-29761799> (Accessed: 25 April 2022).
- “Rusya Devlet Başkanı Putin, Ukrayna’dan ilhak edilen 4 bölgede sıkı yönetim ilan etti” *Habertürk*, 19 October 2022, Available at: <https://www.haberturk.com/putin-ukrayna-dan-ilhak-edilen-4-bolgede-siki-yonetim-ilan-etti-3530812?page=2> (Accessed: 19 October 2022).
- “Ukrayna’nın yeniden yapılanma maliyeti 350 milyar dolar”, *BloombergHT*, 9 September 2022, Available at: <https://www.bloomberght.com/ukrayna-nin-yeniden-yapilanma-maliyeti-350-milyar-dolar-2314462> (Accessed: 9 September 2022).
- ACHARYA, Amitav (1997), “The Periphery as the Core: The Third World and Security Studies”, Keith Krause and Micheal C Williams, (eds.), *Critical Security Studies*, Minneapolis: the University of Minnesota, pp 299-328.
- Alex Kireev, “Ukraine. Presidential Election 2004”, *Electoral Geography 2.0*. Available at: <https://www.electoralgeography.com/new/en/countries/u/ukraine/ukraine-presidential-election-2004.html> (Accessed: 25 January 2022).
- Alex Kireev, “Ukraine. Presidential Election 2010”, *Electoral Geography 2.0*. Available at: <https://www.electoralgeography.com/new/en/countries/u/ukraine/ukraine-presidential-election-2010.html> (Accessed: 25 January 2022).
- Andrew Osborn, “Putin: Collapse of the Soviet Union was ‘catastrophe of the century’”, *Independent*, 26 April 2005, Available at: <https://www.independent.co.uk/news/world/europe/putin-collapse-of-the-soviet-union-was-catastrophe-of-the-century-521064.html> (Accessed: 3 January 2022).
- Andrew Roth, “Ukraine’s ex-president Viktor Yanukovich found guilty of treason”, *The Guardian*, 25 January 2019, Available at: <https://www.theguardian.com/world/2019/jan/25/ukraine-ex-president-viktor-yanukovich-found-guilty-of-treason> (Accessed: 25 April 2022).
- BĒRZIŅA, Ieva, *Color Revolutions: Democratization, Hidden Influence, or Warfare?*, National Defence Academy of Latvia Center for Security and Strategic Research, 2014.
- BROOKS, Stephen Gallup and WOHLFORTH, William Curti, “Power, globalization, and the end of the cold war: Reevaluating a landmark case for ideas”, *International Security*, 25(3),

göz

Akademik
Bakış
315
Cilt 17
Sayı 33
Kış 2023

2001, pp. 5–53.

Damien Sharkov, “Russian sanctions to ‘cost Europe €100bn’”, *Newsweek*, 19 June 2015, Available at: <https://www.newsweek.com/russian-sanctions-could-cost-europe-100-billion-328999> (Accessed: 25 April 2022).

Daria Sito-Sucic, “Powers back Bosnia envoy, Russia faults timing”, *Reuters*, 31 October 2007, Available at: <https://www.reuters.com/article/idUSL31634181> (Accessed: 25 April 2022).

DELLOUR, Laure and WOLCZUK, Kataryna, “Spoiler or facilitator of democratization?: Russia’s role in Georgia and Ukraine”, *Democratization*, 22(3), 2015, pp. 459-478.

Denis Dymokin, “Russia says Georgia war stopped NATO expansion”, *Reuters*, 21 November 2011 (Online). Available at: <https://in.reuters.com/article/idINIndia-60645720111121> (Accessed: 2 May 2022).

Eurasian Economic Union, “TIMELINE”. Available at: <http://www.eaeunion.org/?lang=en#about-history> (Accessed: 25 January 2022).

European Council of the European Union, “Russia: EU prolongs economic sanctions by six months”, Available at: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2019/12/19/russia-eu-prolongs-economic-sanctions-by-six-months/> (Accessed: 25 April 2022).

FINNEMORE, Martha and SIKKINK, Kathryn, “International Norm Dynamics and Political Change”, *International Organization*, 52(4), 1998, pp 887-917.

FREEDMAN, Robert O, “Putin and the Middle East”, *Middle East Review of International Affairs*, 6(2), 2002, pp. 1–16.

HOPF, Ted, “The Promise of Constructivism in International Relations Theory”, *International Security*, 23(1), 1998, pp 171-200.

HOUGH, Peter, *Understanding Global Security*, 2nd Edition, Routledge, New York 2008.

Joe Gould and Howard Altman, “Here’s what you need to know about the US aid package to Ukraine that Trump delayed”, *Defense News*, 26 September 2019, Available at: <https://www.defensenews.com/congress/2019/09/25/what-you-need-to-know-about-the-us-aid-package-to-ukraine-that-trump-delayed/> (Accessed: 25 April 2022).

Jon Henley, “A brief primer on Vladimir Putin’s Eurasian dream”, *The Guardian*, 18 February 2014, Available at: <https://www.theguardian.com/world/shortcuts/2014/feb/18/brief-primer-vladimir-putin-eurasian-union-trade> (Accessed: 25 January 2022).

KOLDUNOVA, Ekaterina, “Russia as a Euro-Pacific power: Dilemmas of Russian foreign policy decision-making”, *International Relations*, 29(3), 2015, pp 378-394.

KREUTZ, Andrej, *Russia in the middle east: Friend or foe?*, Praeger Security International, United States 2007.

KUZIO, Taras, “The opposition’s road to success”, *Journal of Democracy*, 16(2), 2005, pp. 117–130.

LO, Bobo, *Russian foreign policy in the post-soviet era: Reality, illusion, and mythmaking*, Palgrave Macmillan, New York 2002.

MAKARYCHEV, Andrey S (2008). ‘Rebranding Russia: Norms, politics and power’, in Tocci, N. (ed.) *Who is a normative foreign policy actor? The European Union and its Global Partners*. Brussels: Centre for European Policy Studies, pp. 156-204.

MCDONALD, Matt, “Chapter 5: Constructivism”, Paul D Williams (ed.), *Security Studies: An Introduction*, Routledge, New York 2008, pp 59-72.

National Archives, *Transcript of Truman Doctrine (1947)* (Online). Available at: <https://www.ourdocuments.gov/doc.php?flash=false&doc=81&page=transcript> (Accessed: 25 January 2022).

Nazlı Yüzbaşıoğlu, “Turkey urges EU to keep promises under 2016 deal”, *Anadolu Agency*, 7 March 2020, Available at: <https://www.aa.com.tr/en/europe/turkey-urges-eu-to-keep-promises-under-2016-deal/1757636> (Accessed: 25 January 2022).

göç

New York Times and Office of the President of Russia, "Putin Vows to 'Actively Defend' Russians Living Abroad", *Atlantic Council*, 2 July 2014 (Online). Available at: <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/natosource/putin-vows-to-actively-defend-russians-living-abroad/> (Accessed: 5 September 2023).

NIKITINA, Yulia, "The Color Revolutions and Arab Spring in Russian Official Discourse", *Connections*, 14(1), Winter 2014, pp. 87-104.

OSCE (2003), *Post-Election Interim Report 3-25 November 2003*. Available at: <http://www.osce.org/odihr/elections/georgia/17822?download=true> (Accessed: 3 May 2022).

OSCE (2004), *Presidential Election, 31 October, 21 November and 26 December 2004* (Online). Available at: https://www.osce.org/odihr/elections/ukraine/eoms/presidential_2004 (Accessed: 25 April 2022).

OSKARSSON, Katerina and YETIV, Steve A, "Russia and the Persian Gulf: Trade, Energy, and Interdependence", *Middle East Journal*, 67(3), 2013, pp 381-403.

PAILLARD, Christophe-Alexandre, "Russia and Europe's Mutual Energy Dependence", *Journal of International Affairs*, 63(2), 2010, pp 65-84.

POGGI, Gianfranco, *The Development of the Modern State*, Stanford University Press, Stanford 1978.

Reuters Staff, "Putin tells Obama Russia has right to protect interests in Ukraine", *Reuters*, 2 March 2014 (Online). Available at: <https://www.reuters.com/article/urkaine-crisis-putin-Obama-idUSL6NoLYoSz20140301> (Accessed: 5 September 2023).

Russell Working, "Candidate's U.S.-born wife fights for Ukraine", *Chicago Tribune*, 5 December 2004, Available at: <https://www.chicagotribune.com/news/ct-xpm-2004-12-05-0412050229-story.html> (Accessed: 25 April 2022).

SAKWA, Richard, *Russian politics and society*, Taylor & Francis United Kingdom 2008.

SANDER, Oral, *Siyasi Tarih 1918-1994*, 27th Edition, İmge Kitabevi, Ankara 2017.

STENT, Angela, "Restoration and revolution in Putin's foreign policy", *Europe-Asia Studies*, 60(6), 2008, pp. 1089-1106.

SURKOV, V.Iu., "Nationalization of the future: Paragraphs pro sovereign democracy", *Russian Studies in Philosophy*, 47(4), 2009, pp. 8-21.

TC Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı, "*Avrupa Birliği'nin Genişlemesi*". Available at: https://www.ab.gov.tr/avrupa-birliginin-genislemesi_109.html (Accessed: 25 January 2022).

THORUN, Christian, *Explaining change in Russian foreign policy: The role of ideas in post-soviet Russia's conduct towards the west*, Palgrave Macmillan, Basingstoke 2009.

TSYGANKOV, Andrei Pavlovich, "Assessing Cultural and Regime-Based Explanations of Russia's Foreign Policy: "Authoritarian at Heart and Expansionist by Habit"?", *Europe-Asia Studies*, 64(4), 2012, pp 695-713.

TSYGANKOV, Andrei Pavlovich, "Contested Identity and Foreign Policy", *International Studies Perspectives*, 15 (1), 2014, pp 19-35.

TUCKER, Joshua A, "Enough! Electoral fraud, collective action problems, and post-communist colored revolutions", *Perspectives on Politics*, 5(3), 2007, pp. 535-551.

UMBACH, Frank, "German Debates on Energy Security and Impacts on Germany's 2007 EU Presidency", Antonio Marquina (ed.), *Energy Security Visions from Asia and Europe*, Palgrave Macmillan, Hampshire 2008, pp 1-23.

US Department of State Archive, *Reagan Doctrine, 1985*. Available at: <https://2001-2009.state.gov/r/pa/ho/time/rd/17741.htm> (Accessed: 25 April 2022).

WALTZ, Kenneth Neal, "Structural realism after the cold war", *International Security*, 25(1), 2000, pp. 5-41.

WENDT, Alexander, "Anarchy is What States make of It: Social Construction of Power Politics", *International Organization*, 46(2), 1992, pp 391-425.

görsel

WENDT, Alexander, *Social Theory of International Politics*, Cambridge, New York 1999.

WILSON, Jeanne L, "The legacy of the color revolutions for Russian politics and foreign policy", *Problems of Post-Communism*, 57(2), 2010, pp. 21-36.

WOHLFORTH, William Curti, "Realism and the end of the cold war", *International Security*, 19(3), Winter 1994-1995, pp. 91-129.

ZIEGLER, Charles E, "Conceptualizing sovereignty in Russian foreign policy: Realist and constructivist perspectives", *International Politics*, 49(4), 2012, pp. 400-417.

gost

Akademik
Bakış

318

Cilt 17
Sayı 33
Kış 2023

Toplumsal Hareket Teorisi Çerçevesinde Tütün Devrimi'nden 1970'li yıllara İran'da Kitlesele Protestolar

Mass Protests in Iran from the Tobacco Revolution to the 1970s within the Framework of Social Movement Theory

Seçil ÖZDEMİR*

Öz

Bu araştırmanın amacı, İran halkını 1979'da devrim idealinde bütünleştiren tarihsel altyapının kapsamlı bir analizini sunmaktır. Tütün İsyanı'ndan (1891-92) 1970'li yıllara kadar İran'da yönetime karşı toplumsal tepkiler kronik bir süreklilik göstermiştir. İran'daki isyan ve ayaklanma hareketlerini sürekli kılan faktörleri analiz etmek için çalışmada, teorik olarak toplumsal hareket teorisinden faydalanılmıştır. Kaçar Hanları ve ardından Pehlevi Şahlarının büyük çaplı protestoları tetikleyen karar ve uygulamaları ekseninde isyan süreçleri değerlendirilmiştir. Bu bağlamda çalışma, İran'da muhalefet hareketinin ortaya çıkışını ve ilerlemesini kolaylaştıran toplumsal faktörleri değerlendirmeyi ve bu kitlesele protestoların 1979 öncesi dönemde İran'ın siyasi manzarası üzerindeki etkisini tahlil etmeye odaklanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tütün İsyanı, Anayasa Devrimi, 1953 Darbesi, Beyaz Devrim İran, Toplumsal Hareket

Abstract

The aim of this research is to provide a comprehensive analysis of the historical background that united the Iranian people in the ideal of revolution in 1979. From the Tobacco Protest (1891-92) to the 1970s, social reactions against the government in Iran have demonstrated a chronic continuity. In analyzing the factors that perpetuate rebellions and uprisings in Iran, the study theoretically draws on social movement theory. The processes of rebellion are evaluated based on the decisions and practices of the Qajar and later Pahlavi rulers that triggered large-scale protests. In this context, the study focuses on assessing the societal factors that facilitated the emergence and progression of the opposition movement in Iran and analyzes the impact of these mass protests on Iran's political landscape before 1979.

Key Words: Tobacco Revolt, Constitutional Revolution, White Revolution, 1953 Coup, Social Movement

Giriş

1979 İran Devrimi modern dönem devrimlerinden söz edilirken göz ardı edilmeyecek kitlesele bir harekettir. İran Devrimi'ne bu gücü veren ise arka planda İran halkının genetik kodlarına yerleştiği söylenebilecek protesto kültürüdür.

Makale Geliş Tarihi: 23.02.2023. Makale Kabul Tarihi: 20.11.2023.

Araştırma Makalesi / Künye: ÖZDEMİR, Seçil, "Toplumsal Hareket Teorisi Çerçevesinde Tütün Devrimi'nden 1970'li yıllara İran'da Kitlesele Protestolar", Gazi Akademik Bakış Dergisi (GABD), Sayı: 33, Cilt: 17, Aralık 2023, s. 319-341.

* Doç. Dr., Bartın Üniversitesi, E-mail: sozdemir@bartin.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-0488-1314.

Gazi

Akademik
Bakış

319

Cilt 17

Sayı 33

Kış 2023

Toplumsal hareketler, katılım olarak farklılık gösterse de hepsi özünde kolektiftir.¹ Bu temel yaklaşımda her kolektif hareketi toplumsal hareket olmaktan ayırt eden çalışmalar yapılmıştır. Sivil toplum kuruluşları, kar amacı gütmeyen çeşitli oluşumlar vasıtasıyla gerçekleştirilen kolektif eylemleri değerlendiren araştırmacılar bu eylemlerle kıyaslandığında toplumsal hareketleri kendiliğinden, akıcı ve örgütlenmiş olarak nitelemiştir. Buna karşın toplumsal hareketin sürekliliği bu eylemleri koordine edebilmek için bazı resmi/kurumsal mekanizmalar yada kitlesel analize uygun toplumsal hareket örgütleri geliştirmesini muhtemel olarak değerlendirmiştir.² Toplumsal hareket, ilişkileri kurallar ve prosedürlerle tanımlanmayan ancak toplum, yönetim, idari sistem hakkında ortak bir görüşü paylaşan insanların kısmen kendiliğinden bir araya gelmesi ile gelişir. Kalabalıklar, panik hisleri gibi temel sebeplerle gelişen toplu davranışlar kısa süreli ya da dönemseldir ve büyük ölçüde dürtüler tarafından yönlendirilir. Kısa süreli dürtüler yerini uzun vadeli amaçlara bırakıp insanların anlık gruplaşmalarının yerini sürekli birliktelik aldığında toplumsal bir hareket gelişir.³ İran siyasi tarihinden örnekleri verilecek olaylarda halkın hukuk, adalet, eşitlik, adil yönetim, ülke varlıklarının korunması gibi temel amaçlarının uzun vadeli bir hal aldığı da bu çalışmada açıklanmıştır. McAdam ve Scott, toplumsal hareketlerin gelişmesinde ortak şikayetlerden daha çok ortak beklentilerin ve bu beklentilere yönelik eylemlerin önemini vurgulamıştır.⁴

Bu çalışmada, literatürde teori üzerinde duran ve yaklaşımlar arasındaki farkları tartışan araştırmalardan İran Devrim sürecinde kitlesel hareketleri değerlendirmek için faydalanılmıştır. Kuramsal olarak kaynak mobilizasyonu ve yeni yaklaşımlar arasındaki tartışmalar bütüncül olarak göz önünde tutulmuştur. Kısaca belirtmek gerekirse, kaynak seferberliği perspektifi toplumsal hareketlerin ve toplumsal hareket örgütlerinin, bir aktörler topluluğunun hüsranlıları veya şikâyetleri ile hareket faaliyetinin büyümesi ya da etkisizleşmesi arasında yakın bir bağlantı olduğunu varsaymıştır. McCarthy ve Zald, bu yaklaşımın toplumsal hareketlerin medya, yetkililer, diğer taraflarla ilişki ve etkileşim konusunda bir dizi kavram ve önermeler içerdiğini belirtmiştir. Buna göre kaynak mobilizasyonu, kitlelerin seferberlik sorunlarına, bir ülkede hoşnutsuzluk üreten sebeplere, taktiksel seçimlere, başarı için gerekli olan toplum ve hareketlerin altyapısına vurgu yapmaktadır. Kaynak seferberliği yaklaşımı, hem toplumsal desteği hem de toplumsal hareket fenomeninin kısıtlılıklarını vurgulamıştır. Harekete geçirilmesi gereken kaynakların çeşitliliğini, top-

- 1 Kolektif hareketlerin detaylı bir değerlendirmesi için bknz: Charles Tilly, *From Mobilization to Revolution*, 1998, Random House New York.
- 2 Gerald F. Davis, Doug McAdam, W. Richard Scott, Mayer N. Zald, *Social Movements and Organization Theory*, Cambridge University Press, 2005, s. 15.
- 3 Smelser, Neil J., Killian, Lewis M. and Turner, Ralph H.. "social movement", *Encyclopedia Britannica*, 11 Nov. 2022, <https://www.britannica.com/topic/social-movement>.
- 4 Doug McAdam and W. Richard Scott, "Organizations and Movements", Der., Gerald F. Davis, Doug McAdam, W. Richard Scott, Mayer N. Zald, *Social Movements and Organization Theory*, Cambridge University Press, 2005 s.6

görsel

lumsal hareketlerin diğere gruplarla bağlantılarını, hareketlerin başarı için dış desteğe bağımlılığını ve yetkililerin hareketleri kontrol etmek veya birleştirmek için kullandığı taktikleri incelemiştir. Bu yaklaşımda toplumsal hareket örgütlerinin de bir takım stratejik görevleri olduğu belirtilmiştir. Bunlar arasında destekçileri harekete geçirmek, mevcut yapıdan fayda sağlayanları etkisiz hale getirmek veya sempatanlara dönüştürmek başta gelir.⁵ Diğer yandan toplumsal hareketlerin üyelerinin davranışları, toplumsal düzenin temelde olduğu gibi devam edeceği varsayımını yansıtmaz. Bunun yerine, insanların kendilerini bir hedefin peşine düşmeye adanlarsa toplu olarak sosyal değişimi getirebilecekleri veya engelleyebilecekleri inancını yansıtır.⁶ Ayrıca kitlesele hareketlerde ikilemler ortaya çıkabilir çünkü bir amaca ulaşabilen şey, başka bir amaca ulaşmayı amaçlayan davranışla çatışabilir. Toplumsal hareketin hedeflerinde değişim meydana geldiğinde bunu hareketi zayıflatmadan kurgulayabilmek önemli bir görevdir.⁷ 1960'lı yıllarda Muhammed Rıza Pehlevi'nin protesto gösterilerini kontrol altına alması sadece iktidarın gücüyle ilgili değildir, muhalefetin amaçları bütünleştirmekte eksikliği de görülmüştür. 1979'a gelindiğinde devrim liderlerinin bu tecrübeyle gerektiğinde şiddet kullanarak, toplumsal hareketin amaç çatışmalarını kontrol altında tuttukları bilinmektedir. McCarthy ve Zald'ın "toplumsal hareket liderleri, yetkilileri değişime yöneltmek için pazarlık, ikna veya şiddet kullanır. Taktik seçimleri, otoritelerle ilişkilerin önceki tarihine, önceki karşılaşmaların göreceli başarısına ve ideolojiye bağlıdır." ifadeleri İran'da 1979 Devrimindeki taktiksele başarının bir yönünü göstermektedir.

Tarrow'a göre "Toplumsal hareketlerin açıklaması zor ama gerçek bir gücü vardır. Başarısız olduklarında bile eylemleri önemli siyasi, kültürel ve uluslararası değişiklikleri harekete geçirmiştir."⁸ Wiktorowicz'in yaklaşımı Tarrow ile örtüşür ona göre "yeni mağduriyetler üreten yapısal gerginlikler ve kurumlar siyasi istikrarsızlığa neden olabilecek patolojik işlev bozuklukları üretir."⁹ İran'da Tütün İsyanı'ndan itibaren her hareketin bir sonraki sürecin provası olduğu belirtilmelidir. 1905 Anayasa Devrimi ve bu süreçteki mücadele ile İran halkının bir parlamentoya kavuşabilmesinin ilerleyen dönemde sembolik bir seviyede kalması, İran halkının tepkilerini kronikleştiren önemli bir sorundur. Eğer kurumsal kapasite toplumsal yapıya uyum sağlayamazsa toplumun talepleri, hayal kırıklığı ve siyasi düzensizlikle sonuçlanır.¹⁰ McAdam ve Scott'un çalışması da bu konuda benzer bir yaklaşım

5 John D. McCarthy, Mayer N. Zald, "Resource Mobilization and Social Movements: A Partial Theory" American Journal of Sociology, Vol. 82, No. 6 (May, 1977), s. 1216-17.

6 Encyclopedia Britannica, Aynı Madde.

7 McCarthy, Mayer N. Zald, a.g.m., s. 1217.

8 Sidney G. Tarrow, Power in Movement Social Movements and Contentious Politics, Cambridge University Press, 2011, s. 1; Ayrıca detaylı bir literatür taraması bkz aynı eser.; Hank Johnston, Nationalism, Nationalist Movements, and Social Movement Theory, Blackwell Publishing. 2004.

9 Quintan Wiktorowicz, Islamic Activism A Social Movement Theory Approach, Indiana Univ. Press, Indiana 2004, s.7.

10 Wiktorowicz, a.g.e., s. 7.

görsel

Akademik
Bakış

321

Cilt 17
Sayı 33
Kış 2023

benimsemiştir: “süreklilik gösteren toplumsal hareketlerde örgütsel yapı (liderlik, idari yapı, katılım teşviki gibi) gereklilikler ortaya çıkar.”¹¹ Nitekim bu örgütsel teşvik, kucaklama geniş çaplı sorunlar karşısında psikolojik bir yalnızlık ve güçsüzlük hissi yaşayan kitlelere aidiyet ve güçlenme duygusunu yeniden kazandırmak için önemli bir destek verebilir.¹² Morris ise bir toplumsal hareketin başarısı için insanların hayatlarının bazı yönleri hakkında mağdur hissetmeleri ve buna karşı topluca hareket ederek durumu düzeltebilecekleri konusunda iyimser olmaları gerektiğini vurgulamıştır.¹³ Modern dönemde İran’da gerçekleşen kitlesel hareketler, İran halkının kendilerini mağdur hissettikleri uygulamalara karşı gelme reflekslerine sahip olduğunun örneklerini sunmaktadır. Bu çalışmada, Tütün İsyanı’ndan itibaren bu alt yapı ortaya koyulmuştur. İran’da gelişen kitlesel protesto hareketlerinin genel özellikleri ve yönetsel hatalar değerlendirilmiş, toplumsal hareket teorisi çerçevesinde İran’daki farklı dönemlerde gelişen toplumsal hareketler amaçları, stratejileri ve taktikleri açısından birbirleriyle nasıl ilişkilidir ve toplumsal hareket teorisi çerçevesinde nasıl değerlendirilebilir sorusuna cevap aranmıştır. Bu çerçevede çalışma, İran halkını protest bir toplum olarak ifade edebilmenin tarihsel kanıtlarının mevcut olduğunu ve yönetsel baskıların, halkın beklentileri gerçekleşmedikçe tepkilerini de daimi olarak yok edemediği varsayımına dayanmaktadır. Konu makale genişliğinde ele alınacağı için toplumsal hareket teorisi İran’da kitlelerin bir araya gelmesine etki eden temel yönetsel karar ve uygulamalara karşı İran halkının tarihsel talep ve tepkileri bağlamında analitik bir yaklaşımla değerlendirilmiştir.

Tütün İsyanı

Tütün İsyanı’nın arka planı, 1872’deki Reuter İmtiyazı sürecinde gelişmiştir. Bu anlaşma, Julius Reuter’a yetmiş yıl boyunca İran’ın petrol dahil olmak üzere tüm maden kaynaklarını işlemek-işletmek haklarını tekelinde bulundurma imkânı sağlamıştır. İran halkı, 1872’de Nâsirüddin Şah ile Julius Reuter arasında imzalanan bu anlaşmadan itibaren Şah’ın yabancı müdahalesine ülke çıkarlarını sunmasından rahatsızdır. Bu süreçte gelişen tepkiler sonucunda Nâsirüddin Şah, anlaşmayı iptal etmek zorunda kalmıştır.¹⁴ İran toplumunda gelenekselleşen yabancı karşıtı tutum, dış aktörlerle sürdürülen ilişkilere karşı daima bir tepki bulmuştur. İran tarihinde protesto gösterilerinde muhalefeti bir araya getiren ortak nokta, bu süreçten itibaren sürekli olmuştur.¹⁵

11 Doug McAdam and W. Richard Scott, a.g.m., s.6.

12 Wiktorowicz, a.g.e., s. 7.

13 Morris, Aldon, “Reflections on Social Movement Theory: Criticisms and Proposals”, *Contemporary Sociology*, Y. 2000, S. 29(3), doi:10.2307/2653931, s. 445.

14 Parviz Mina, “Oil Agreements in Iran, 2004”, <http://www.iranicaonline.org/articles/oil-agreements-in-iran>, Erişim Tarihi, 16.07.2016.; Nikki Keddie, *Religion and Rebellion in Iran: The Iranian Tobacco Protest of 1891-1982*, Routledge, 2012, s. 5. ; Seçil Özdemir, *İran Devrim Süreci Ve İran-ABD İlişkilerinin Seyri (1945-1989)*, ATAM, Ankara 2022, s.25.

15 Keddie, a.g.e., s. 3-5.

1890'da Binbaşı Gerald F. Talbot'a yerli İran tütün ticaretinde tekel veren bir taviz ve Kaçar yönetimine karşı mevcut hoşnutsuzluk, İran tarihinde kitlesele protestolara dönüşen ilk siyasi eylemi ortaya çıkarmıştır. 1891-1892'de Tütün imtiyazına karşı protesto, modern İran tarihindeki ilk başarılı kitle hareketidir ve protestocuların imtiyazın toptan iptal talebinde zafer kazanmasıyla sonuçlanmıştır. Böylece Nâsirüddin Şah'ın saltanatının sonuna gelmesinin bir İngiliz şirketine Tütün imtiyazı verilmesiyle başladığı söylenebilir.¹⁶ Bir diğer önemli nokta ise din adamlarının toplumsal muhalefete liderlik rolü bu dönemden itibaren gelişmeye başlamıştır. Tütün imtiyazından farklı olarak Reuters'a verilen imtiyaz bir şahsa verilmiştir. Bu durumun İran'ın kalkınmasına ve Rus etkisine karşı korunmasına destek olacağını düşünen Malkam Han gibi bazı yetkililer, İran'ı Rusya'ya karşı güçlendirmenin tek yolu olabileceğini düşündükleri Reuter imtiyazını desteklemişlerdi. Buna karşın, Tütün İmtiyazı'na muhalif hareket sırasında, Malkam Han gibi modernleşme taraflarının çoğu İran hükümetine karşı ulema ve muhalefetle ittifak halindedir.¹⁷

Tütün İsyanı'nı ortaya çıkaran ve protestoların güçlenmesine sebep olan süreçte çıkarları zarar gören tütün tüccarlarının ulemadan yardım istemesi önemlidir.¹⁸ Tarrow'un belirttiği gibi "toplumsal hareketin ortak paydası çıkardır.¹⁹ İran siyasi tarihinde toplumsal hareketlerin ortak paydada bütünleşmesi zaman almıştır ancak bu noktada gelişen etkiyi en iyi gözlemleyen ve değerlendiren grup din adamları olmuştur. Üreticilerin bu boykotuna yön veren asıl gelişme, Tahran ulemasından Hacı Mirza Aştiyani ve Necefli bir ulema olan Hacı Mirza Muhammed Hasan Şirazi'nin İran'da tütün içilmesini yasaklayan fetvasıdır. Fetvaya hemen hemen tüm İran halkı destek vermiştir. Nâsirüddin Şah'ın en yakınları ve gayrimüslimler bu fetvaya uymuştur. Küçük risaleler yazılıp çoğaltılarak hükümet aleyhine bir kamuoyu oluşturulmuştur. Pasif direnişin yanında Tahran başta olmak üzere birçok şehirde din adamlarının desteği ile protesto gösterileri yapılmıştır.²⁰ Sokaklarda cihat sloganları atılmaya başladığında hükümet Aştiyani'den Tahran'ı terk etmesini ya da Tütün üzerindeki yasağı kaldırmasını istemiştir. Onun cevabı Tahran'dan ayrılmak olduğunda, halkın tepkisi sarayın etrafını saran bir gösteri ile yükselmiştir. Halkın üzerine ateş açılması da olayları yatıştırmamıştır. Şah, Aştiyani'den Tahran'da kalmasını istemek ve Tütün İmtiyazı'nı feshetmek zorunda kalmıştır.²¹

16 Keddie, a.g.e., s. 3-5.

17 Nikki R. Keddie, "The Origins of the Religious-Radical Alliance in Iran", Past & Present No. 34 (Jul., 1966), s.72.

18 Asaf Hüseyin, İran'da Devrim ve Karşı Devrim, (çev: Taha Cevdet), Pınar Yay. Ekim 2011, s.66

19 Tarrow, a.g.e., s.10.

20 Celal Metin, "İran'da Ayaklanma Geleneği ve Halk Hareketleri (1979 İslam Devrimine Kadar)", Şennur Şenel, der. İran'da Son Olaylar Nedenleri ve Yansımaları, İran Türkleri Düşünce Platformu, Berikan Yayınevi, Ankara 2018. s. 74-75.

21 Hüseyin, a.g.e., s. 66.

görsel

Akademik
Bakış
323
Cilt 17
Sayı 33
Kiş 2023

Tütün İsyanı, İran'da hükümete ve yabancı nüfuzuna muhalif kitlelere cesaret vermiştir. Batılı aktörlerin çıkarlarını ilgilendiren bir konuda bile hükümeti yenmenin mümkün olduğuna dair inanç artmıştır. Bu isyan, İran'da ulemanın, yönetimin kararlarından memnun olmayan halkın, tüccarlar ve reformcuların dahil olduğu ilk başarılı ittifaktır.²² Süreç ulemanın siyasi olarak gücünü ortaya koymakla kalmamış, tüccarlar ve ulemanın dayanışmasını temellendirmiştir. Ulemanın halkın sorunları konusunda ön plana çıkması, siyasi aktivist ve lider rollerinin güçlenmesi din adamları ve İran halkını ilerleyen dönemde din adamlarının öncülük edeceği başkaldırı süreçlerine hazırlamıştır.²³ I. Dünya Savaşı'nın etkisiyle gelişen kaos döneminde, daha sonraki protestolarda bu birliktelik yeniden ortaya çıkmış ve ilk olarak Anayasal Devrim sırasında etkisini göstermiştir.²⁴ Dini modernistler ve anti-modernistlerden liberallere ve sosyal demokratlara kadar çok çeşitli ideolojiler, devrimci dönemin söylemlerini şekillendirmeye yardımcı olmuştur.²⁵ İran'da muhalefetin güç kazanmasında bu sürecin etkisi yadsınamaz.²⁶

Tütün İsyanı, İran'ın dış ilişkilerinde bir dönüm noktası olmuştur. Bunun en önemli sebebi dış aktörlere sunulan tavizlerdir. Avrupa'nın mali ve siyasi kontrolünü artıran ve "midas dokunuşu" olarak tabir edilen bu yöntemle Osmanlı İmparatorluğu borçlarını ödeyemediği için büyük ölçüde Avrupa'nın mali kontrolü altına alınmıştı. İran halkı ise bir çeşit kapitülasyon süreci olan bu imtiyazlara karşı direnmiş ve nihayetinde aynı nedenden dolayı devrimin eşğine gelerek bu kararı iptal ettirmiştir.²⁷ Afary, bu durumun kapitalist bir dünya ekonomisi bağlamında, Avrupa'daki bir ekonominin küresel olarak ortaya çıkmasıyla Batılı olmayan toplumların siyasi ve sosyal ortamını, sosyal ilişkileri nasıl etkilediğini vurgulamıştır.²⁸

Tütün İsyanı, İran tarihinde neredeyse eşi görülmemiş bir olaydır. Katouzian'ın değerlendirmesi bu ayaklanma ile İran halkının ilk kez barışçıl bir şekilde, açık ve iyi tanımlanmış bir amaç için isyan ettiğiidir. Keyfi devlet otoritesi ise ilk kez bir kamu talebini bastırmak ya da şiddetle devirmek yerine boyun eğmiştir. İran tarihinde o güne kadar deneyimlenmiş olan Avrupa siyaset pratiğine en yakın kitlesel hareket olarak değerlendirmiştir.²⁹

Anayasa Devrimi

I. Dünya Savaşı ile İran topraklarının Rusya ve Britanya arasında nüfuz alanlarına bölünmesinin etkisiyle Batı'nın siyasal, ekonomik, bilimsel gelişmele-

22 Keddie, Religion and Rebellion s. 3-5.

23 Hüseyin, a.g.e., s. 66

24 Keddie, Religion and Rebellion s. 3-5.

25 Janet Afary, History and Society of the Modern Middle East, Columbia University Press, 1996, s. 8.

26 Bahman Nirumend, Hür Dünyanın Diktatörlüğü (İran), (çev: Arif Gelen), Anadolu Yay., Ankara 1968, s.23.

27 Keddie, Religion and Rebellion, s. 3-5.

28 Afary, a.g.e., s. 8.

29 Homa Katouzian, "The Revolution for Law: A Chronographic Analysis of the Constitutional Revolution of Iran," Middle Eastern Studies, N.47, V.5, Y.2011, s. 759.

rinden haberdar ve kendi ülkelerinde bu yöndeki eksiklerden rahatsız aydın bir sınıf ortaya çıkmıştır. Bu aydınlar, mevcut düzenin kendi talep ve isteklerini karşılama konusunda yetersizliğini vurgulamıştır. Bu gelişmelerle aynı dönemde posta, telgraf, gazete, kitap gibi iletişim araçlarının yaygınlaşması, farklı bölgelerde yaşayan fakat benzer sorun ve taleplere sahip kesimler arasında irtibatı geliştirmiştir. Kırsal ve şehirli nüfus arasındaki mesafe kapanmaya başlamıştır. İletişimin zamanla artması, benzer sorunların, taleplerin farkına varılmasına ve ortak kader anlayışının gelişmesine etki etmiştir. Bu dönem İran'da bazı devlet görevlilerini, aydınları, din adamlarını, tüccarlar ve üreticileri bütünleştiren millet olmak, İranlılık, ülkenin kalkınması ve ilerlemesi yönündeki benzer talepler olmuştur.³⁰

İran'da meşruti yönetim ve anayasa talebi, 19.yüzyılın son çeyreğinde aydınların gizli basın-yayın ve yurt dışı faaliyetleri ile başlamıştır. 20. yüzyılın birkaç yıl öncesinde aydın, siyasetçi, tüccar ve din adamlarınca kurulan ve iletişimi sağlayan ilk gizli örgütler (Encümen) ortaya çıkmıştır. Ancak isyan, ayaklanma veya başkaldırıya sebep olan ilk gelişmeler ekonomik nedenlerle esnaf ve üretici kesimin tepkisi ile başlamıştır.³¹ Mutlak ve keyfi yönetimin kaosa tek alternatif olarak görülmesi gibi kaos ise her zaman keyfi yönetimin doğal alternatifi olarak görülmüştür. Katouzian'a göre geleneksel İran isyanlarının amacı, adaletsiz bir hükümdarı devirmek ve onun yerine adil bir hükümdar geçirmekti. Aksi takdirde keyfi yönetim doğal; dolayısıyla hem gerekli hem de kaçınılmaz bir fenomen olarak görülmüştür. Yasal hükümet, sadece keyfi yönetimin değil aynı zamanda kaosun da karşıtıydı ancak hukukun yokluğu, zorunlu olarak siyasetin yokluğu anlamına geliyordu. Nitekim özgür düşünce ve eylemler sadece toplumun hak ve yükümlülüklerinin tanımlandığı uzun vadeli bir yasal çerçeve içinde mümkün olabilirdi.³² Bu fikirler, Anayasa Devrimi'ni ilk aşamada barışçıl bir şekilde başlatmış ve başarılı olmuştur ancak daha sonraki gelişmeler şiddetli çatışmalara ve iç savaşa yol açmıştır.³³ Bu dönemde ekonomideki kötü gidişe bir günah keçisi göstermek isteyen Tahran Valisi Mirza Ahmad Ala al-Dowleh çarşı esnafını hedef almıştır.³⁴ Şeker fiyatlarındaki artışı bahane eden Tahran Valisi Mirza Ahmad Ala al-Dowleh, şeker tüccarlarının istifçilik yaptıklarını ileri sürerek yaşlı ve çok saygı duyulan din adamları dahil bir kaç kişiyi falakaya yatırmıştır. Bu olaya gösterilen tepki ile ertesi gün çarşı kapanmıştır. Çok sayıda muhalif valinin keyfi davranışını protesto etmek ve hükümete karşı geleneksel bir öfke gösterisi olarak Hz. Abdülazim'in türbesine gitmiştir.³⁵ Bu durumda, tüm sosyal sınıfların paylaştığı amaç hukukun tesisi ve keyfi hükümetin kaldırılmasıdır.

30 Ebu'l Fazl Dilaveri, Modern İran'da Şehir, Kimlik ve Siyaset, İçinde: İran: Ulusal Kimlik İnşası, Hamid Ahmedî, der., (çev. Hakkı Uygur), Küre Yay. İstanbul 2020, s. 145.

31 Ervand Abrahamian, Modern İran Tarihi, (çev. Dilek Şendil), Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul 2011, s. 57.

32 Katouzian, a.g.m., s. 759.

33 Katouzian, a.g.m., s. 760.

34 Abrahamian, a.g.e., s.57.

35 Abrahamian, a.g.e., s.60.

görsel

Akademik
Bakış

325

Cilt 17

Sayı 33

Kış 2023

Ayrıca sosyal ve ekonomik modernleşme çerçevesinde bölgesel gündemler de vardır.³⁶

Anayasa Devrimi'nde ilk aşamada adil bir düzen için adaletane beklentisi ön plandayken zamanla aydınların etkisiyle yazılı bir anayasa ve meclis talebi ortaya çıkmıştır. Anayasacılar, daha az yasal kısıtlama için kampanya yürütmüşlerdir. Abrahamian, anayasa taraftarlarının amaçlarını “daha az otorite değil, keyfi otorite” karşıtı olarak özetlemiştir.³⁷ İran'da hukuk talep etmek için farklı güçleri bir araya getiren sınıf çatışması değil devlet-toplum çatışması olmuştur. Hareketin önde gelen isimlerinden Seyyid Cemaleddin İsfahani'nin açıklamasını Abrahamian şu şekilde aktarmıştır: “durumu ve beklentiyi yöneten yasa ve yalnızca yasadır ve yasa dışında kimsenin kuralı geçerli değildir. Meclis hukukun koruyucusudur... Tek kelimeyle, ülkenin kalkınması, her milletin temeli ve her milletin dayanışması hukukun uygulanmasından doğar.”³⁸ Yönetime karşı ayaklananlar yalnızca tüccarlar ve esnaflar değil neredeyse tüm (kentsel) toplum ve din adamlarıdır.³⁹ Yerli üretici ve tüccarlarla yakın ekonomik ilişkileri olan ulemanın destek verdiği gösteriler, Tabatabai, Bihbehani, Fazlullah Nuri, Muhammed Kazım Horoshani, Abdullah Mazenderani gibi etkin ulemanın liderliğinde tüccar, esnaf ve medrese öğrencileri olmak üzere geniş bir katılımla büyümüştür.⁴⁰ Ulema ile Anayasacı aydınlar arasındaki ortak nokta, meclisin açılmasını istemelelidir. Tütün İsyanı'nda olduğu gibi bu süreçte de ulema halka liderlik edebileceğini, İran halkını zalim hükümdara karşı harekete geçirme gücüne sahip olduğunu ortaya koymuştur.⁴¹

Ocak 1906'da protestocular, *edalat-khaneh* adını verdikleri bağımsız adli mahkemelerin kurulmasına ilişkin taleplerinin Şah tarafından kabul edilmesi üzerine Tahran'a dönmüşlerdi.⁴² Muzafferüddin Şah, Ağustos 1906'da sadrazamı Ayn ed-Devle'yi görevden almış ve meclisin açılacağı sözünü vermiştir.⁴³ Buna rağmen 1906'dan sonra İran'da karşılıklar devam etmiştir. Katouzian'ın ifadesiyle “bu zafer birçok devrimcinin umduğu gibi ülkeyi bir gecede yeryüzü cennetine çevirmedi ve çeviremezdi.”⁴⁴ Mutlak ve keyfi yönetime karşı başarılı geleneksel İran isyanları, her zaman genel bir kargaşaya yol açmıştır. Anayasa Devrimi'ni takip eden süreçte I. Dünya Savaşı'nın etkisiyle İran'ın parçalanacağına dair gerçek ve büyük ölçüde haklı korkular vardır. Bu kaotik durumun etkisiyle anayasacılık hızla itibarını yitirmiş ve Rıza Han Pehlevi'nin keyfi yönetime yol açan Şubat 1921 darbesi

36 Katouzian, a.g.m., 759.

37 Abrahamian, a.g.e., s.60.

38 Abrahamian, a.g.e., s.60.

39 Katouzian, a.g.m., s.759.

40 Hüseyin, a.g.e., s. 67.; Celal Metin, a.g.m., s. 76

41 Hüseyin, a.g.e. s. 71.

42 Katouzian, a.g.m., s. 771

43 Celal Metin, ibid, s. 78

44 Katouzian, a.g.m., s. 773

gerçekleşmiştir.⁴⁵ Metin, 1926'da Rıza Şah taç giyene kadar İran ve sınırlarında gelişen ayaklanma ve isyanları siyasi otorite ve kontrolün değişim sürecindeki krizler olarak ifade etmiştir.⁴⁶ Rıza Şah, muhaliflerini öldürtmüş ya da hapis ve sürgün cezasıyla uzaklaştırmıştır. Rıza Şah'ın iktidarı döneminde, çoğunlukla sosyalist-sosyal demokrat örgütlenmeler; petrol bölgelerinde işçi grevleri; orta veya düşük derece unvanlara sahip Şii din adamlarının örgütlediği yenilik karşıtı başkaldırıları görülmüştür.⁴⁷

Anayasa Devrimi, İran'da toplumsal, siyasi dayanışmanın ve milli kimliğin derinleşmesinde dönüm noktası kabul edilmektedir. I. Dünya Savaşı'nın oluşturduğu kaos, bu süreci kesintiye uğratmış, merkezi yönetim karşıtı hareketlerin artması milli birlik kavramının zarar görmesine sebep olmuştur. Bu duruma tepki duyan aydınların gündeminde ise ulusal kimlik inşası ön plana çıkmıştır. İran'ın etnik, dilsel, dinsel farklılıklardan izole edip aynılaştırmayı çözüm olarak önermişlerdir. 1921'den itibaren Rıza Şah'ın idaresinde bu İranlılaştırma projesi uygulanmıştır. Bu dönem Anayasa Devrimi ile oluşturulan encümen idareleri de yönetimin atadığı bürokratların idaresine verilerek hiyerarşik yapıda yeni bir model oluşturulmuştur. Bu model içinde meclisin rolü sembolik bir hal almıştır.⁴⁸ Abrahimiyan, Anayasa Devrimi'ni ülkeyi parçalanmanın eşiğine getiren kargaşa kapılarını aralamış bir süreç olarak değerlendirmiş, devrimin gerçekleşmesi ve sonrasında nispeten kolay bir şekilde kazanımların kaybedilmesine merkezi otoritenin zayıflığını sebep göstermiştir. Yine de bu dönem oluşturulan temel yasa ve ek belgesi 1979 Devrimi'ne kadar sembolik olsa da İran'da temel yasa olarak geçerliliğini sürdürmüştür.⁴⁹

1953 Darbesi

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Milli Cephe'nin lideri olan Muhammed Musaddık, ilk olarak Rıza Şah'ın İran'da yönetimi ele geçirmesi sürecinde halkın karşısına çıkmıştır. Rıza Han'ın Pevlevi tahtına geçmesi, tüm otoritenin tek adama ait olması ve pratikte anayasanın işlevsiz kalacağı gerekçesiyle Musaddık, Rıza Şah'a muhalefet etmiştir. 1925'te Rıza Şah tahta geçtikten sonra Musaddık bu muhalefeti sebebiyle sürgünle cezalandırmıştır.⁵⁰ 1920'lerde İran'ı içinde bulunduğu kargaşadan çıkartacak bir kurtarıcı olarak Rıza Şah'ı görenler, 1930'larda durumun düşündükleri gibi olmadığını anlamışlardır. Rıza Şah'ın otoritesini güçlendirmeye yönelik uygulamaları günden güne artmıştır.⁵¹ Sert ve acımasızca girilen bu uygulamalar, din adamlarını sarsmakla beraber, onları saf dışı edememiştir. Ayrıca Rıza Şah'ın eğitim ala-

45 Katouzian, a.g.m., s. 773

46 Celal Metin, ibid, s.81.

47 Celal Metin, ibid, s.81.

48 Dilaveri, a.g.e., s.148-149.

49 Abrahamian, a.g.e., s. 48.

50 Nirumend, a.g.e., s. 26, 63.

51 Homa Katouzian, "Mosaddeq's Government in Iranian History Arbitrary Rule, Democracy, and the 1953 Coup", Mark J. Gasiorowski and Malcolm Byrne, der., Mohammad Mosaddeq and the 1953 coup in Iran, Syracuse University Press, 2004, s. 3-4.

gazi

Akademik
Bakış

327

Cilt 17
Sayı 33
Kış 2023

nındaki reform hareketleri ile halkın düşünme ve akıl yürütme imkanı gelişmiştir.⁵² Rıza Şah'ın halktan uzak ve kendisine destek olacak her kesimi karşısına alan uygulamaları sonunda müttefik kuvvetler 1941'de Rıza Şah'ı tahttan indirip yerine oğlu Muhammed Rıza'yı getirmişlerdi. Musaddık'ın sürgün hayatından kurtulup yeniden siyasete dahil olması da bu sürece denk gelmiştir. Musaddık, 1943'te milletvekili seçilerek meclise girmiş ancak 1947 seçimlerinde hile yapıldığını ileri sürerek bir süre siyasetten çekilmiş olsa da ülke meselelerinden uzaklaşmamıştır.⁵³ 1949 sonbaharında yeni seçimler yaklaşırken M. Rızâ Pehlevî'ye muhalif kuruluşların katıldığı Cephe-i Millî, Musaddık'ın önderliğinde kurulmuştur. Bu dönemde seçimleri kazanıp yine meclise girmeyi başarmıştır.⁵⁴ Musaddık, uzun yıllar süren politik mücadelenin ardından İran petrolünün ve petrol endüstrisinin millileştirilmesine ve işletilmesine dair kanunun meclisten geçmesini sağlamış, aynı yıl meclis tarafından başbakanlığa seçilmiştir. (1951).⁵⁵

Musaddık, Başbakanlığı döneminde iç ve dış muhalefetle karşılaşmıştır. Musaddık, halk desteğine popülist güven beslemek ve buna başvurmak için elitist ve kayırmacı siyasetin dar sınırlarına, değerlerine meydan okuyan yönüyle kendinden önceki politikacılardan farklıdır. Seleflerinden farklı olarak Musaddık, İngiliz emperyal hegemonyasına meydan okuyan, demokratik ve sivil milliyetçi değerleri savunan bir hareketin başında görev almıştır. Bu nedenle onu yerinden etmek, birlite hareket eden yerli ve yabancı çabaları gerektirmiştir. Musaddık'ı devirmeye kararlı olan İngiltere, kapsamlı önlemlere başvurmuştur. Bununla birlikte bu tür önlemler, uyumlu İran işbirliği olmadan etkili olamazdı. Musaddık'ın yerli muhalifleri için de benzer şekilde önemli ölçüde İngiliz ve daha sonra ABD desteği olmadan tepkileri yetersiz kalacaktır.⁵⁶

Musaddık'ın İran'ın ulusal çıkarlarını koruma mücadelesinde ilk aşamada çarşı (*bazar*) esnafı ve önemli din adamları, onu aktif olarak desteklemiştir. Bununla birlikte, çarşının siyasi yönelimleri ve davranışları duruma özgüdür. Çarşıda Musaddık yanlısı duygular değişebilirdi çünkü değişebilecek zaruretler, sosyo-ekonomik çıkarlar gibi Musaddık'ın taraftarlarını etkileme gücü de çarşının sürece desteğini etkileyebilirdi. Ayrıca dış aktörler, Tudeh Partisi tehdidinde başvurarak Musaddık'a verilen desteği baltalayabilirdi. Tüm bu etkenleri göz önünde bulunduran İngiltere, Musaddık'ı hedef alan çabalarının çoğunu, resmi veya gayri resmi lonca aktivistlerinin yanı sıra mafya liderlerine, küçük siyasi simsarlara ve dedikoduculara güvenerek,

52 Asef Bayat, Ortadoğu'da Maduniyet: Toplumsal Hareketler ve Siyaset, (çev: Özgür Gökmen, Seçil Deren), İletişim Yayınları, 2006, .s. 170.

53 Katouzian, a.g.m., s. 3-4.

54 "Musaddik Muhammed", <https://islamansiklopedisi.org.tr/musaddik-muhammed>, TDV İslâm Ansiklopedisi'nin 2020 yılında Ankara'da basılan 31. cildinde, ss. 228-229.

55 Aynı Madde.

56 Fakhreddin Azimi, "Unseating Mosaddeq the Configuration and Role of Domestic Forces", Mark J. Gasiorowski and Malcolm Byrne, der., Mohammad Mosaddeq and the 1953 coup in Iran., Syracuse University Press, 2004, s. 30-31.

çarşıda hoşnutsuzluğu teşvik etmeye ve korkuyu harekete geçirmeye odaklamıştır.⁵⁷ Dış aktörlerin bu propaganda faaliyetleri Rıza Şah'ın baskıcı politikalarının etkisiyle gelişmiştir. Zira, İran siyasi tarihinde temel bir problem kabul edilen güvensizlik sorunu, İran'da muhalif hareketleri gizli örgütlenmelere yöneltmiştir. İran'da muhaliflerin otoriter yönetimden gizli iletişim kurma çabaları, çeşitli irtibat grupları, kapalı yapılar, bir çeşit dedikodu mekanizması geliştirmiştir. Uzun vadede çarşı esnafının, din adamlarının, kadınların, öğrencilerin kendi iletişimlerini sürdürdükleri Dovres (çember), Hey'et, Jelase gibi yer altı toplantı organizasyonları geliştirilmiştir. Bu dönemde Musaddık'ın politikalarından rahatsız dış aktörler için bu gruplarda yayılan söylentiler önemli etki yaratmıştır. İran'da bağımsız siyaset, basın yayın araçlarının yokluğunda, siyasi bilgilerin, fikirlerin çarşıya aktarılmasının en yaygın ve hızlı yolları bu toplantı sistemleri olmuştur. Çarşı tüccarları ve mensuplarının müşterilerine haber, bilgi aktarımı ve bu bilginin tüm eksikliklerine rağmen toplumun tüm kesimlerine ulaşan etkili bir iletişim aracı olan çarşı "söylentisi" haline gelmesi toplumsal iletişimde önemli bir araçtır. Gerekirse siyasi görüşler veya dedikodular bir Güney Tahran pazarının en ücra köşelerindeki cami, kervansaray, atölye ve çay evlerine, saatler içinde İran'ın diğer şehirlerine hatta İran dışındaki ülkelere bir-iki gün içinde iletilebilirdi.⁵⁸ İran toplumunda baskı sonucu gelişen bu iletişim sistemi Diani'nin "toplumsal hareket: ortak kolektif kimlikler temelinde siyasi veya kültürel çatışmalara giren çok sayıda birey, grup ve örgüt arasındaki gayri resmi etkileşim ağlarıdır."⁵⁹ Tanımıyla örtüşmektedir.

Musaddık Hükümeti'ne karşı geliştirilen bir diğer yöntem ambargolarla İran'ın ekonomik olarak çıkmaza süreklenmesidir. Petrol anlaşmazlığının erken çözümüne ilişkin artan karamsarlık, ümit vermeyen ekonomik beklentiler, mali zorluklarla birlikte, mülk sahibi, tüccar ve girişimci tabakanın daha geniş kesimleri bu durumdan Musaddık'ı sorumlu tutmaya başlamıştır. Bu süreçte karamsarlık ve hoşnutsuzluk üretme çabaları önemli rol oynamıştır. Ciddi mali kısıtlamalar, yetersiz gelirler, hükümetin refah önlemlerine veya istihdam yaratmaya yeterince katılmasını engellemiştir. Bu bağlamda artan yoksulluk, işsizlik ve eksik istihdam, bir hoşnutsuzluk enerjisi yaratmaya yardımcı olmuştur. Dış müdahalelerle şiddetlendirilen bu kaos süreci, Musaddık muhalifleri için manüplasyon aracı oluşturmuştur.⁶⁰ Belirtildiği gibi, bir diğer manüplasyon aracı ise İran'a yönelik komünist tehdit olmuştur. Musaddık Başbakan olduktan sonra Amerika Birleşik Devletleri (ABD) yetkilileri, Britanya ile petrolün millileştirilmesi konusundaki anlaşmazlığın, Sovyet yanlısı Tudeh'i güçlendirmesinden ve İran'ın giderek

57 Azimi, a.g.m., s. 30-31.

58 William Miller, "Political Organization in Iran: From Dowreh to Political Party", Middle East Journal, Spring, 23(2), 1969, s.164.

59 Maria Diani, "The Concept of Social Movement", The Sociological Review, 40(1), 1992, s.1.

60 Fakhreddin Azimi, a.g.m., s. 30-31.

görsel

Akademik
Bakış
329
Cilt 17
Sayı 33
Kış 2023

Sovyetler'in desteğine bağımlı hale gelmesinden endişelenmiştir. Bu kargaşa ortamında Musaddık, 17 Temmuz 1952'de istifa etmek zorunda kalmıştır. Milliyetçilerin ve komünist Tudeh Partisi'nin başlattığı isyanlar üzerine 22 Temmuz'da tekrar Başbakanlığa getirilmiş ve Savunma Bakanlığı da onun uhdesine verilmiştir.⁶¹ Bu duruma rağmen Musaddık, Ayetullah Abulkasem Kaşani gibi kendi destekçisi olan önemli isimlerle ters düşmüştür. Bu desteğin azalmasıyla sonraki aylarda kaosun tırmanması Musaddık'ın kötü gidişin sorumlusu görülerek desteğini yitirmesine sebep olmuştur.⁶² Muhammed Rıza Şah, ABD ve İngiltere'nin planlarına uyarak 16 Ağustos 1953'te Musaddık'ı görevinden azlettiğine dair bir kararname yayımlamıştır. Musaddık, halkın desteğiyle bu kararı akamete uğratıp şahı Roma'ya kaçmak zorunda bıraktıysa da sokak gösterilerinin üçüncü günü Amerikan ve İngiliz istihbarat örgütleriyle iş birliği yapan General Fazlullah Zâhidî'nin düzenlediği bir hükümet darbesiyle Musaddık iktidardan düşürülerek tutuklanmış ve Şah yeniden İran'a dönmüştür.⁶³ Kitlelerin ortak amaca yönelik inancın zayıflaması, ortaya çıkan yapısal gerginlik gibi faktörler toplumsal hareketler için stratejik bir ikilem yaratır. Kitlelerin şikayetlerini azaltma yollarının keşfedilmesi, kalkışılan hareketin başarıyla sonuçlanacağı konusunda inancın zayıflaması, Musaddık'ın devrilmesi sürecindeki gibi başlangıçta var olan desteğin kaybedilmesine ve hareketin başarısızlığına sebep olabilir.⁶⁴

Britanya ve ABD'nin ortak planı olan AJAX operasyonu ile Başbakan Muhammed Musaddık devrilmiştir. Bu son, İran seçkinlerinin esas olarak 1906 Anayasa Devrimi sırasında formüle edilmiş olan ve Musaddık'ın direnişi ile deneyimlenen, meşru ve şiddet içermeyen direnişten açık bir kopuşu işaret etmiştir. Batı müdahalesinden ve onların sömürge sisteminden kurtulma fikri, Şah'ın baskıcı rejimine son verme hayali kuran herkes için bir ilham kaynağı olmuştu.⁶⁵ Bayat'ın belirttiği gibi, "*Pasif aş ile eylemi birbirine bağlayan şey, ortak tehdittir.*"⁶⁶ 1979 Devrimi öncesi İran'ın baskın entelektüel projesi olarak şiddetin İran entellektüellerinin dini ve laik kesimleri tarafından somutlaştırılma süreci, bu dönemden itibaren hız kazanmıştır. Şah'ın Musaddık'ın takipçilerine karşı yürüttüğü siyasi savaş, şiddet içermeyen siyasi söylemin azalmasıyla sonuçlanmıştır. Musaddık'ın 1906 Devrimi'nin liberal ve şiddet içermeyen değerleri ile yakın ilişkisi ve İran milliyetçiliğini

61 Mark J. Gasiorowski, "The 1953 Coup d'État Against Mosaddeq", Mark J. Gasiorowski and Malcolm Byrne, der., Mohammad Mosaddeq and the 1953 coup in Iran, Syracuse University press, 2004, s. 227-230.

(İran'da Tudeh'in yardımıyla komünist bir devrim gerçekleşebileceği ve iktidarın tamamen Sovyet tarafına çekilmesi endişesi Sovyetler Birliği dağılana kadar devam etmiştir.) "Musaddık Muhammed", <https://islamansiklopedisi.org.tr/musaddik-muhammed>

62 Mark J. Gasiorowski, a.g.m., s. 227-230.

63 "Musaddık Muhammed", <https://islamansiklopedisi.org.tr/musaddik-muhammed>.

64 John D. McCarthy, Mayer N. Zald, a.g.m., s. 1218.

65 Ramin Jahanbegloo, "Intellectuals and Society in Iran since 1953", Amir Sheikhzadegan; Astrid Meier, der., Beyond the Islamic Revolution: Perceptions of Modernity and Tradition in Iran Before and After 1979, De Gruyter, 2017, s.17.

66 Bayat, a.g.e., s. 47.

savunması, onun bir yandan emperyal hegemonyaya meydan okurken diğery yandan demokratik anayasacılığı teşvik etmesi konumunu güçlendirmişti. Buna rağmen başarısız olmuş ve 1953 Darbesiyle karşılaşmıştır. Jahanbegloo'ya göre, 1953 Darbesi'nin başarılı olması yalnızca dönemin İran kurumlarının siyasi zayıflıklarında değil aynı zamanda Musaddık'ın şiddete başvurmayan kişiliği ve rakiplerine karşı güç kullanmamasıyla ilgilidir.⁶⁷ Musaddık'ın muhalifleri ona karşı sürekli olarak planlı ve stratejik şiddet kullanırken Musaddık'ın bundan kaçınması İran toplum hayatında karşılığını bulamamıştır. Nitekim M. Rıza Şah'ın İran'a döndükten sonra uyguladığı politikalar da sert iradeli keyfi bir yönetimle tüm demokrasi ve şiddetsiz çoğulculuk umutlarını yok etmiştir.⁶⁸

Kotouzian'ın da belirttiği gibi "hakların olmadığı yerde yasa yoktur."⁶⁹ İran halkı keyfi kurallarla oluşturulan otoriteye karşı isyan ettikten sonra kurulan yeni sistemler de keyfi olmuştur. Pehlevi Monarşisi kuralları tekleştirirken, toplum hak sahibi olmadığı için devlete karşı yükümlülük hissinden uzaklaşmıştır.⁷⁰ Şah'ın keyfi idaresinin güçlendiği bu dönemden itibaren İran'da bu yapısal değişim, başta sosyo-ekonomik ilerlemeye eşlik eden siyasal az gelişmişliğin yarattığı gerilim olmak üzere birçok çelişkiye ve baskı altında olsa da muhalefetin sürekliliğine neden olmuştur.⁷¹

Beyaz Devrim

İran-ABD ilişkileri 1953'ten sonra hızla gelişmiştir. J.F. Kennedy yönetiminin baskısı altında olan Şah, ABD'nin teşvikiyle İran'da gittikçe kötüleşen koşullara altı maddelik reform programı ile çözüm bulmak istemiştir. Şah, toprak reformu, kadınların oy hakkı ve toplumsal sonuçlarıyla önemli unsurları meydana getiren okur-yazarlık seferberliğini dahil ettiği Beyaz Devrimi 1963'te resmen başlatmıştır. Bu reformlar, toprak sahibi üst sınıf ve orta sınıfların çıkarlarına tehdit oluşturmuştur. Din adamları kendi rollerini etkisizleştirme amacı taşıdığını ileri sürmüş ve kadınların oy kullanmasına tepki göstermiştir. Program muhalefet grupları tarafından Amerikan komplosu ve sahtekârlık olarak değerlendirilmiştir. Şah'ın İran'ın gelişmesi için gerekli gördüğü bu tedbirler toplumsal gerilimleri, var olan ekonomik, siyasi belirsizlikleri derinleştirmiş; rejime karşı başta ulema ve çarşı olmak üzere eski ittifakların yeniden canlanmasına sebep olmuştur.⁷² Toprak reformu, feodal beylerin gücünü kırmış, köylüleri küçük toprak sahiplerine ya da sonradan kente göç edecek olan kırsal nüfusa dönüştürmüştür. Ayrıca kırsal kesimde mülkiyet ilişkilerinin geliştirmiş ve genelde köylülerle kentler arasında ve kırsal

67 Jahanbegloo, a.g.m., s.17.

68 Jahanbegloo, a.g.m., s.17.

69 Homa Katouzian, "Problems of Political Development In Iran: Democracy, Dictatorship Or Arbitrary Government?", British Journal of Middle Eastern Studies, 22, (1-2), 1995, s. 8-10.

70 Katouzian, a.g.m., s. 8-10.

71 Bayat, a.g.e., s.163.

72 Muhammed H. Pesaran, Economic Development and Revolutionary Upheavals in Iran, Haleh Afshar, der., Iran: A Revolution in Turmoil, Palgrave Macmillan UK 1985, s.23.

Görüş

Akademik
Bakış

331

Cilt 17
Sayı 33
Kış 2023

kesimin kendi içinde iletişimi artırmıştır.⁷³ İletişimin artması sorunların tartışılması ve taraftar bulması anlamına da gelmiştir. İran’da artan sosyal ve ekonomik sorunlar, büyük bir kısmı işsiz göçmen inşaat işçileri olan düşük gelirli şehir sakinleri ve hükümetin istikrar programından en çok zarar gören çarşı arasında hoşnutsuzluğa neden olmuştur.⁷⁴

Haziran 1963’te İran’da kitlesel protestolar başlamıştır. Rejim, bu protestoları şiddet kullanarak kontrol altına almıştır. Ayrıca bu dönem Ekonomik İstikrar Programı’nın bazı kesimlerden destek görmesi sebebiyle protestocular amaç birliğini güçlendirememiştir. Protestoların lideri konumunda olan din adamları, bu dönemden itibaren Şah’ın otoriter politikalarıyla yabancı hegemonyasına olan karşıtlığı, kendi muhalif sistemlerinde ortak paydada birleştirmiştir. Din adamlarının bu tepkilerine en güçlü destek ise uzun vadede bu programın sonuçlarıyla ortaya çıkmıştır.⁷⁵ Nitekim Beyaz Devrim’den Şah, İran’ı modernleştirme ve şehirlerde taraftar oluşturma konusunda beklediği sonuçları alamamıştır. Köyden kente göçün hızla artan göç ve altyapısız kalkınma ciddi sorunlar ortaya çıkartmıştır. Barınma sorunu, gecekondulaşma, geçimini sağlamak isteyen sokak işçilerinin işportacıların artışı “çarpık kalkınmanın”, “sahte modernleşmenin” sonuçları olmuştur.⁷⁶

1953 Darbesi’nin ardından İran’da işçi sendikaları, meslek birlikleri ve tüm bağımsız siyasi partilerin faaliyetleri engellenmiştir. İran’da siyasi katılımın sınırlanması rejim ile bu sınıflar arasında derin bir uçurum oluşturmuştur. Rejimin, orta ve alt sınıflardan ziyade üst sınıfa yarar sağlayan politikalar uygulaması bu uçurumu derinleştirmiştir.⁷⁷ Devletin ekonomi politikaları Şah’ın beklediği gibi kendisine minnettar yeni bir orta sınıftan ziyade sosyal bir tepki yaratmıştır. Güney Tahran gecekondulu mahallelerine taşınan köylüler, Kuzey Tahran elitinin yaşam tarzını görmüştür.⁷⁸ Tahran’da köyden kente göçün yansımaları ekonomide olduğu kadar sosyal hayatta da görünür olmuştur. Örneğin çayhanelerin yanında espresso barlar ile toplum sosyal etkinliklerde ayrılmıştır. İran’da ortaya çıkan yeni fikirler ve teknikler, ekonomik sistemin temelinde yer alan çarşı sistemini etkilemiştir. Çarşı bir yaşam biçimi olarak aşşağılanmaya başlamıştır. Çarşının artık karşılamadığı her türlü ihtiyacı karşılayacak şekilde ucuz seri üretilen ürünler, çarşı esnafını ekonomik olarak etkilerken, çarşı tüccarlarının hamamalarını, restoranlarını, dükkânlarını kirli ve uygunsuz gören bir anlayış gelişmiştir. Çarşı üzerinde önemli etkisi olan din adamları ve sahip olunan geleneksel bakış açılarını batıl inanç olarak adlandıran; finansal kodlarını arkaik ve taş-

73 Bayat, Maduniyet, s.171.

74 Pesaran, a.g.m., s. 23

75 Pesaran, a.g.m., s. 23

76 Asef Bayat, Sokak Siyayeti: İran’da Yoksul Halk Hareketleri, Çev. Soner Torlak, Phoenix Yay. 2008, s. 55-56.

77 Ervand Abrahamian, “Structural Causes of the Iranian Revolution”, MERIP Reports, Iran’s Revolution: The Rural Dimension, (87), May, 1980, s. 21-26. s. 22.

78 Rubin Barry, Modern Dictators: Third World Coup Makers, Strongmen and Populist Tyrants, NewYork 1987, McGraw-Hill, s. 53.

ralı olarak değerlendiren bir sınıf belirleme başlamıştır. Modernleşme çabaları ile gelişen yeni fikirler ve uygulamalar, geleneksel modelin geçerliliği konusunda şüphe uyandırmıştır.⁷⁹ İran'da ortaya çıkan bu sosyo-ekonomik ikilemde gelenekseli korumak isteyen taraf ile Şah'ın uygulamalarından hoşnutsuz halk, Şah'a ve Pehlevi rejimine karşı bütünleşmiştir.

Şah ve siyasi müttefikleri, diktatörlüğün İran'da devlet inşasını sürdürmek için gerekli bir kötülük olduğuna yaygın olarak inanmıştır. Bu nedenle 1953 darbesiyle başlayan yetki paylaşımı yokluğu krallık istibdadı sürecinde de devam etmiştir.⁸⁰ M. Rıza Şah'ın Meclisi işlevsizleştiren politikaları gibi atadığı hükümetler de yasama ve yargı organlarına müdahale etmiştir. İran'da kararnamelerle gelişen karar verme süreci anayasayı etkisizleştirmiş ve yargıya olan güveni sarsmıştır. İran'da muhalefetin gizli olarak sürdürülmesine sebep olan baskı, Şah'ın ordu, bürokrasi ve dış politika üzerindeki mutlak kontrolü, özel, genişleyen bir ordu aygıtının yaratılması ve sürdürülmesi, sivil oluşumların engellenmesi ve tüm bunların monarşiyi korumanın işlevsel rolü olduğu varsayımı ile temellenmiştir.⁸¹ 1963'te Beyaz Devrim'e muhalif protestolar sırasında Şah'ın güç kullanma kararlılığı, ordunun binlerce silahsız göstericiyi vurması, muhalefeti özellikle de gençleri durumu sorgulamaya zorlamıştır. Bu süreçte geleneksel direniş yöntemleri olan seçim boykotları, genel grevler ve sokak gösterilerinin yerini sonraki birkaç yıl içinde üniversite öğrencilerinin militarize olduğu yeni direniş yöntemleri almıştır. Abrahamian, 1963'teki kanlı baskının İran tarihinde muhalefetin yöntem değiştirmesi ve şiddet seçeneğinin ön plana çıkmasında önemli bir dönüm noktası olduğunu belirtmiş ve "o zamana kadar muhalefet rejime karşı sokak protestoları, işçi grevleri ve yeraltı toplantılarıyla nispeten makul metodlarla mücadele etmeye çalışmıştı ancak 1963'teki *kan banyosu*, bu barışçıl grupların iflasını gözler önüne sermiştir." demiştir.⁸²

Tarrow, sosyal ağlar ve etkili bağlantı yapıları ve eylemleri meşru temellere dayandığında eyleme yönelik kültürel çerçevelerden yararlanarak, bu eylemlerin güçlü rakiplerle temas halindeyken bile sürdürebileceklerini belirtmiştir. Böyle bir çekişme tüm topluma yayıldığında bir çekişme döngüsü ortaya çıkabilir. Böyle bir döngü, karşıt veya çoklu egemenlikler etrafında örgütlendiğinde, sonuç bir devrimdir demiştir. Bu çekişmenin farklı sebepleri olabilir ya da İran'da olduğu gibi siyasi mücadelenin gelgitleri tarafından tetiklenebilir.⁸³ Tütün İsyanı, Anayasa Devrimi'nin bir provasını oluşturmuştu, benzer şekilde Haziran 1963 isyanı da 1979 Devrimi için bir prova kabul edilebilir. 1963 İsyanı daha fazla sürdürülemediği çünkü devlet onu demir

79 Miller, a.g.m., s. 161.

80 Jahanbegloo, a.g.m., s. 18-20.

81 Farzanfar, R, The Iranian Dowreh Network and Its Functions. January, 1979, Massachusetts Institute of Technology. s.14-22.

82 Ervand Abrahamian, "The Guerrilla Movement in Iran, 1963-77", Haleh Afshar, der., Iran: A Revolution in Turmoil, Palgrave Macmillan UK 1985, s.153.

83 Tarrow, a.g.e., s. 16.

görsel

Akademik
Bakış

333

Cilt 17
Sayı 33
Kış 2023

yumrukla hızla bastırarak kadar güçlüdür ve bu isyanın tetiklediği şiddeti araç olarak kullanan gruplar henüz gelişmeye başlamıştır.⁸⁴

1970'li yıllar ve İran Devrimi

İran'da köyden kente göç, ekonomik ve siyasi sorunlar yanı sıra toplumsal olarak bir erezyon yaratmıştır. Şehirlerde artan suç oranları, alkolizm, gayri ahlaki problemler ve yükselen intihar oranları karşısında İran'da din adamları ahlaki sorunların toplumu tehlikeye attığını, buna karşı tek çarenin geleneksel değerleri ve dini yasaları uygulamak olduğunu savunmuşlardır. Hatta bu sonuçlar ortaya çıkmadan önce Şah'a ya da reformlara destek veren din adamları da 1970'li yıllarda Şah ve rejim karşıtları ile aynı cephede birleşmiştir.⁸⁵ Diğer yandan köyden kente göç etmiş olan nüfus bir yandan zenginlerin yaşayışlarını fark ederken diğer yandan zengin-fakir halk arasındaki uçurum derinleşmiştir. Şah'ın eşitlikçi bir toplum için sosyal ve ekonomik reform vaatleri, hoşnutsuz ve hayal kırıklığına uğramış yeni bir şehirli nüfus oluşturmuştur.⁸⁶

Musaddık'ın devrilmesinden sonra İran'da liberal/sosyal demokrat güçler ve onların kurumları Pehlevi rejimi tarafından takip edilip yasaklanırken, özellikle Beyaz Devrim'den itibaren dini kurumlar çoğalmıştır. Camiler, ilahiyat okulları ve konferans salonlarında geliştirilen ağlar, dini dergilerin ve kitapların yayınlanması, basılı ve elektronik medyaya erişim gibi araçlarla Kum ve diğer yerlerdeki ilahiyat okullarında yetişen din adamlarının toplumsal etkisi artmıştır. Sadece camiler bile din adamlarına önemli bir toplumsal tabana, örgütlenmeye ve kaynaklara sahip olma imkânı sunmuştur.⁸⁷ Aynı zamanda kentlere göç edenler için sorgulamalarında din adamlarının rehberliği önemlidir ve din adamlarının öncülük ettiği toplantıları takip etmişlerdir. İran'da din adamları Beyaz Devrim'e karşı protestolarında, İslam'ın, özellikle Şiiliğin, kitleleri devrime katılmaya teşvik etmede önemli bir rol oynayacağı konusunda bir sonuca ulaşmıştır. Şiiliğin sosyal devrimi vaaz ettiği teması, 1960'ların sonlarında Ali Şeriatî'nin konferansları ve fikirleriyle formülize edilmiştir.⁸⁸

Tilly, güç çekişmesinin en az iki tarafı içerdiğini ve baskın tarafın ya da İran özelinde Pehlevi rejiminin, muhalefete karşı baskıdan kolaylaştırmaya kadar uzanan politik bir tutum sergilediğini belirtmiştir. Başka bir grubun eylemini bastırmaya veya kolaylaştırmaya kararlı bir grup, hedef grubun mobilizasyonu veya doğrudan kolektif eylemi üzerinde çalışma seçeneğine sahiptir.⁸⁹ Örneğin, Şah'ın İran'da her türlü politik faaliyeti, sivil toplum örgütlenmelerini yasaklaması muhalefetin hareket alanını kısıtlamaya yöne-

84 Katouzian, *The Revolution for Law*, s. 759.

85 Abrahamian, *Structural*, s. 25.

86 Pesaran, a.g.e., s. 31.

87 Jahanbegloo, a.g.e., s. 18-20.

88 Ervand Abrahamian, *The Guerrilla Movement*, s.163.

89 Charles Tilly, *From Mobilization to Revolution*, 1998, Random House New York, s. 98-102.

liktir. Gazetelerin askıya alınması, grev yapan işçilerin, öğrencilerin askere alınması, toplantıların yasaklanması ve liderlerin tutuklanması benzeri standart baskıcı önlemler şeklinde örnekler çoğaltılabilir. Kurallara uymayanlara yönelik cezaların yükseltmesi, eylemin hedeflerini ulaşılmaz kılmaya yönelik tedbirler, muhalefet kaynaklarının boşa gitmesine yol açarak doğrudan kitlesel eylemin sonuçsuz kalmasını sağlayabilirdi. Ayrıca muhalefete uygulanan baskı etkileri ile yönetimin gücüne dönüştürülebilir. Örneğin, her türlü siyasi parti faaliyetinin yasaklanması, bu gibi parti faaliyetleri yahut bağlantısı tespit edilenlerin hapse atmasını garanti etmektedir. Bu şekilde bir muhalefet karşıtı strateji ile kitlesel bir eylem olduğu kadar aktörler de etkisiz hale getirilebilir.⁹⁰ Şah'ın muhalefete uyguladığı baskı kendisinin de İran'ın siyasi ortamını analiz edebilmesini önlemiştir.⁹¹ Sosyal alanda uygulanan baskı muhalefete daha geniş bir çerçevede katılımı güçlendiren asıl faktör olmuştur. Şah, sadece kötü bir hükümdar olarak değil aynı zamanda artık meşru olmayan bir hükümdar olarak görülmeye başlanmıştır. Bu bağlamda mesele Şah'ın baskıcı bir politika sürdürmesi değildir, onun stratejisinin artık siyasi hayatta kalma gereksinimlerini karşılamaması ve hatta devrimci muhalefetin sağlamlaştırılmasına katkıda bulunmasıdır. Rubin'e göre aksi durumda İran'da 1979 öncesinden daha baskıcı kabul edilen yeni bir iktidar başarı sağlayamazdı.⁹² Zira devrim yıkıcı bir kavramdır ve kendi varoluşsal ideallerini bile yok edebilir.⁹³

Bu dönem İran'ın haber alma teşkilatı SAVAK'ın doğrudan hedefi politik olarak bilinçli bir azınlığın aktif muhaliflerinden oluşan küçük bir grup iken, uyguladığı baskı sistemi tüm nüfusu korkutmak için tasarlanmıştır. SAVAK, her şeye gücü yetme ve keyfilik için bir itibar oluşturma yolunda gitmiştir. Zamanla SAVAK işkenceleri, topluma yansıtılan korku ve küçük düşürme faaliyetleri birçok İranlıyı intikam peşine düşürmüştür. 1979 Devrimi'nin önemli isimlerinin SAVAK'ın doğrudan kurbanları olması bu sürecin bir sonucudur. Ayrıca İran'daki geniş ailenin önemi göz önüne alındığında, bir kişi her tutuklandığında hükümet, akrabaları arasından yüzlercesini kendisine düşman etmiştir. Bütün bunların sonunda Rubin'in belirttiği gibi İran'da Pehlevi rejimi, eğer sadece uyguladığı baskı sebebiyle yıkılmış olsaydı bazı noktalarda daha baskıcı olduğu değerlendirilebilecek bir rejim iktidarda kalmazdı.⁹⁴ Tilly'e göre hükümetler, farklı türden gruplara ve farklı türden eylemlere seçici bir şekilde yanıt verir.⁹⁵ Şah'ın kontrolünde SAVAK'ın politikalarında bu ayrımın pek gözetilmemesi, muhalif kitlelerin beklediği şekilde etkisizleşip yok olmasına değil bilakis genişlemesine sebep olmuştur. Pehlevi dönemi İran'ında olduğu gibi geleneksel bir diktatörlükteki siyasi muhalefe-

90 Tilly, a.g.e., s. 98-102.

91 Jahanbegloo, a.g.m., s. 18-20.

92 Rubin, a.g.e., s. 47- 49.

93 Ryszard Kapuscinski, Şahların Şahı. (çev. Oktay Döşemeci), HabitusYay., İstanbul 2012, s. 80.

94 Rubin, a.g.e., s. 47- 48.

95 Tilly, a.g.e., s. 106.

gazi

Akademik
Bakış
335
Cilt 17
Sayı 33
Kış 2023

tin seçenekleri sınırlıdır. Böyle bir sistemde rejimlerin yenilmesine seçimle yahut halkın demokratik talepleriyle izin verilmemektedir. “Doğası gereği, diktatörlükler zarıfçe güç vermez; zorla devrilmeleri gerekir.” İran’da Şah’a karşı gelişen muhalefet, İran halkının başarısız veya bastırılmış çabalarını daha sert taktiklere ihtiyaç olduğunu göstermek için kullanılmıştır. Şah’ın otoritesini korumak için öncelikli hedefi işçi ve köylü sendikalarının liderleri, demokratlar, liberal gazeteciler ve profesörler olmuştur. Muhalif olarak halkın diğer kesimlerine kıyasla daha büyük bir rol oynayan entelektüeller, Şah’ın öncelikli hedefi olmuştur. Buna karşın Şah, artık kendi kurallarının keyfilğinin açıklamasını yapamamaktadır. Rubin’in belirttiği gibi 20. yüzyılda geleneksel diktatörün temel sorunu, ataerkil sadakatin eski bağlarının bozulması ve repertuarında onları değiştirebilecek hiçbir şeyi olmamasıdır.⁹⁶ Şah özellikle demokratik haklar konusunda çağın gereklerinden uzaklaşmış ve İran toplumunun bileşenlerine yönelik politikaları, Şah’ın toplumsal desteğini yitirmesine sebep olmuştur. Toplumun fikirsel olarak kendi gücüne inancı zamanla gelişirken, Şah’ın topluma olan güveni gittikçe azalmıştır. 1972’de katıldığı bir konferansta İran tek partili bir diktatörlük değildir açıklamasını yapan Şah’ın 1975’te ülkeyi tek partili sisteme geçirmesi güvensizliğin bir sonucudur. Tek parti kararı, İran’da Şah’ın kendi politikaları konusunda eleştiriye kapalı aşırı iyimserlik ve güven tavrının, aşırı karamsarlık ve güvensizliğe yöneldiğini ortaya koymuştur.⁹⁷

M.Rıza Şah, tüm diktatörler gibi kendi propaganda ve ilüzyonlarının esiri olma eğilimine girmiştir. Mahkemeler tarafından çevrelenmiş ve ülkenin gerçeklerinden izole edilmiş olan Şah, sorunların boyutunu, desteğin erozyonunu ve devrimci tehdidi göz ardı etmiştir. Bu durumun önemli bir sebebi siyasi partiler ve diğer örgütler ağı olmadan geleneksel diktatörün yanlış yönlendirilmesinin daha olası olmasıdır.⁹⁸ Zira İran Devrimi sebepleri sıralanırken bahsedilen yoksulluk, baskı, yolsuzluk benzeri koşullar pek çok ülkede vardır ancak bir devrimle sonuçlanmamaktadır. Toplum kendilerine sunulanların dünyanın doğal düzeni olmadığını farkettiğinde sisteme karşı muhalefet gelişmeye başlamıştır. Gizli toplantı yöntemleri bu farkındalığın gelişmesine etki etmiştir. İran halkı, SAVAK’a ve işkencelerine rağmen bir araya gelmeye başladığında, Şah onlara temel hak taleplerinde bazı “lütuflarda” bulunmak istemiş ancak 20. yüzyılda halkın lütuf değil haklarını beklediğini göz ardı etmiştir. İran halkının kendilerine uygulanan baskılara rağmen korku hissinden uzaklaşması ve amaçlarında ısrarcı olmalarıyla devrimin gerçekleşmeye başladığı söylenebilir.⁹⁹

1970’lerin sonlarında, Şah’ın reform programı sonucunda sosyal statüleri değişen, toplumsal yapıda nispeten yüksek statüler ve ekonomik kaza-

96 Rubin, a.g.e., s. 44-45.

97 Parvin Amini Merat, “A Single Party State in Iran, 1975-78: The Rastakhiz Party: The Final Attempt by the Shah to Consolidate His Political Base”, Middle Eastern Studies, 2002, Jan, 38(1). s. 133.

98 Rubin, a.g.e., s. 58.

99 Kapuscinski, a.g.e., s. 85-94.

nımlar elde eden gruplar siyasal sürece katılmaktan alıkonulmuştur. Şah'ın zamanın gerisinde kalmış otoriter yönetimi, siyasal azgelişmişlik durumunun devam etmesi, halk ekonomik kazanımlara sahip olunca göz ardı edilmiş bilâkis onları öfkelenmiştir. Hoşnutsuzluğu ifade edebilecek tüm kurumsal kanallar kapanınca, halk giderek devlete yabancılaşmıştır. Aynı zamanda tüccarların bir kesimi, kentli orta sınıfın geleneksel katmanları, ulema ve İslâmi kurumlara bağlı olanlar da ekonomik çıkarlarının ve toplumsal konularının modernleşme stratejisi ile zarar gördüğünü düşünmüştür. Yolsuzluk, verimsizlik, adaletsizlik ve ahlâken hakarete uğramışlık hissi pek çok İranlının toplumsal psikolojisini niteler hale gelmiştir. Böylece Şah'ın otoriter yönetiminin ve çarpıcı ekonomik kalkınmanın zirvesi kabul edilen 1970'lerde birçok insan, yönetime öfkeli ve içinde buldukları durumdan memnun değildir. Sebepler askeri harcamalardan keyfi yönetme, alt yapısız kalkınmanın beklenmeyen sonuçlarına kadar uzanırken toplumun hemen her kesimi, tüm kararların merkezinde yer alan Şah'ı ve onun Batılı mütteliklerini suçlamıştır.¹⁰⁰ İnsanların zorlukları aşmak ve daha iyi bir yaşam için güçlüler ve yönetim üzerine sessiz, sabırlı, ısrarlı ve sürekli beklentilerine, Pehlevi dönemindeki sert uygulamalarla haysiyet kaygısı, hayatta kalmak ve yaşamlarını iyileştirmek fikri eklenmiştir. Tüm bu gerekçeler ahlâki, doğal, mantıklı yollarla mücadelenin meşrulaştırılmasını sağlamıştır. Bayat'ın belirttiği gibi "pasif devrim er geç devlet iktidarını hedef alır". Nitekim bu sessiz kollektif bilinç yükselirken fark edilmeyen temel durum, kazanımları tehdit eden güçle karşı karşıya gelindiğinde ortaya çıkan "politik" hedeftir. Bunun sonucu her zaman ses getirici olmuştur.¹⁰¹

Tarrow, çekişmeli siyasal atmosferin toplumun her kesiminden insanın her hangi bir problem karşısında güçlerini birleştirmesiyle ortaya çıktığını belirtmiştir. Toplu iddiaları olan insanların yeni çekişme aşamalarını tetiklemek için en önemli teşvikleri yaratan siyasal fırsatlar ve kısıtlamalardır. Değişen siyasal fırsatlar ve kısıtlamalar, kendi kaynaklarına sahip olmayan aktörleri harekete geçirecek teşvikler yarattığında çekişmeli siyasal tetiklenir. Bu hareketler iyi yapılandırılmış sosyal ağlar tarafından desteklendiğinde ve kültürel olarak yankı uyandıran, eyleme yönelik sembollerle harekete geçirildiğinde, toplumsal hareketlere kadar sürekli etkileşime yol açar. Ancak liderler, köklü dayanışma veya kimlik duygularına dokunduklarında ve bunları genişlettiklerinde toplumsal bir hareket yaratabilirler.¹⁰²

Sonuç

Tütün İsyanları, İran'da başarıyla sonuçlanmış ilk toplumsal harekettir. İran halkı, haklarını korumak konusunda yönetimi ikna etmiş ve hedefine ulaşmıştır. İran halkının ortak çıkar ve beklentilerde bütünleşmesi ile elde ettiği bu başarı, takip eden süreçlerdeki protesto ve baş kaldırı dönemlerin-

100 Bayat, Maduniyet, s.164.

101 Asef Bayat, Sokak Siyayeti, s. 35-36.

102 Tarrow, a.g.e., s. 6-11

görsel

de toplumsal hareketlerin altyapısını güçlendirmiştir. Böylelikle toplumsal hareketlenmelerin temel ateşleyicilerinden biri olan “çıkarcı” anlayışı uygun zemini bulmuştur. Nitekim din adamlarının toplumun geri kalanına ortak ve milli çıkarları konusunda önderlik etmesi bundan sonra İran’da gelişen toplumsal hareketlere temel bir merkezleşme gücü oluşturmuştur. Bu başarı, takip eden yıllarda tüm isyan ve protesto dönemlerinde kısmen veya tamamen kendini yinelemiştir.

Anayasa Devrimi, İran halkının siyasi, sosyal, demokratik katılımlarının keyfilikten çıkartılıp yasa ve kurallara bağlı olması için gelişmiş meşru bir hak talebidir. Çalışmada vurgulanan ve Abrahamian’ın belirttiği durum, anayasal demokrasiyi savunan İran halkının daha az otorite ya da yönetime karşı değil, keyfi şekilde uygulanan kurallar ve otoriteye karşı ayaklanmış olduklarıdır. Bu noktada başarılı bir sonuç elde eden toplum için kuralların uygulanmasındaki keyfiliğin devam etmesi, tepkileri de sürekli kılmıştır.

1950’lerde İran halkı tarihi refleksleriyle emperyal güçlere karşı Musaddık’ın petrolün millileştirilmesi çabasını desteklerken, bu süreçte dış müdahalelerle ekonomik kısıtlama ve kargaşanın teşvikine karşı tedbir alınmaması, alt yapısızlık Musaddık’ın toplum desteğini yitirmesine sebep olmuştur. Bu sonuca rağmen Musaddık, yönetime yönelik güven problemini aşabilmiş tek politikacı olarak İran halkının hafızasında kalmıştır. Şah ise onun dahil olduğu siyasi oluşumu yasaklayarak bu ideallerin de yok olabileceği yanlısına düşmüştür.

M. Rıza Şah, ABD teşvikiyle giriştiği Beyaz Devrim projesinde halkın beklenti, talep ve hazır bulunma düzeylerini göz ardı etmiştir. Sürecin eğitimden sağlığa pek çok olumlu sonucu olmasına rağmen tüm bu kazanımlar öncelikle 1963’teki kanlı protestolar ve ardından gelişen şiddetli baskı ve kontrol döneminde geri planda kalmıştır. İran’da halk tepkileri sınıf çatışması değil, devlet-toplum çatışması olarak gelişmiştir. 1960’lı yıllardan itibaren zengin-fakir arasındaki gelir farkı ve adaletsizlikler gözle görülür bir hal aldığına da İran halkı, bu eşitsizliğe karşı protestolarında rejime ve Şah’ın adaletsiz politikalarına karşı çıkmıştır.

Şah, siyasi ve sosyal gelişmelerle vatanseverlik duygusunun gelişeceğini düşünmüştür. 1960’lı yıllarda devletin gücüyle şiddetle bastırılan protestolara kadar barışçıl hareket metotlarını koruyan muhaliflerin, bu noktadan sonra militarize olmasına sebep olan süreci hızlandırmıştır. Aynı zamanda altyapısız kalkınmanın çarpık sonuçları gelişmelerden beklenen verimin yan etkilerine sebep olmuştur. 1960’lı yıllardan itibaren köyden kente göçün toplumsal farkındalığı artırması ile sosyal adalet fikri daha geniş kitlelerin talebi haline gelmiş, diğer yandan adaletsizliklere karşı halkın çıkarları bütünleşmiştir. Şah’ın dış aktörlerle geliştirilen işbirliğine duyulan öfke de giderek artmıştır. Tüm bunlar yaşanırken Şah, toplumun siyasi ve sosyal tepkilerini ortaya koymasına engel olmuş, bu baskı ile gelişen muhalefeti kendisi de farkedememiştir. Nihayetinde beklenti ve çıkarları örtüşen halkın tepkileri

görsel

soyale adalet idealinde bütünleşmiş ve 1979 devrimin alt yapısını oluşturmuştur.

Kaynaklar

- ABRAHAMIAN, Ervand, Structural Causes of the Iranian Revolution, Iran's Revolution: The Rural Dimension. MERIP Reports, May, ss. 21-26. 1980.
- ABRAHAMIAN, Ervand, Iran in Revolution: The Opposition Forces, *MERIP Reports*, March-Apr 1979.
- ABRAHAMIAN, Ervand, Modern İran Tarihi, Çeviren Dilek Şendil, Türkiye İş Bankası Yay, İstanbul 2011.
- ABRAHAMIAN, Ervand, "The Guerrilla Movement in Iran, 1963-77", Iran: A Revolution in Turmoil, Haleh Afshar, der., Palgrave Macmillan UK 1985.
- AFARY, Janet, History and Society of the Modern Middle East, Columbia University Press, 1996.
- ALDON, Morris, "Reflections on Social Movement Theory: Criticisms and Proposals", *Contemporary Sociology*, no.29, v.3 y. 2000.
- AZIMI, Fakhreddin, "Unseating Mosaddeq The Configuration and Role of Domestic Forces", Mohammad Mosaddeq and the 1953 coup in Iran, Mark J. Gasiorowski ve Malcom Bryne, der., Syracuse University Press, 2004.
- BARRY, Rubin, Modern Dictators: Third World Coup Makers, Strongmen and Populist Tyrants, McGraw-Hill, New York 1987.
- BAYAT, Asef, Ortadoğu'da Maduniyet: Toplumsal Hareketler ve Siyaset, (Çev. Seçil Deren Özgür Gökmen), İletişim Yayınları, İstanbul 2006.
- BAYAT, Asef, Sokak Siyayeti: İran'da Yoksul Halk Hareketleri, (Çev. Soner Torlak), Phoenix Yay, 2008.
- DAVIS, Gerald F., Doug McAdam., W. Richard Scott., Mayer N. Zald, Social Movements and Organization Theory, Cambridge University Press, 2005.
- DIANI, Maria "The Concept of Social Movement", *The Sociological Review*, 40(1), 1-25. 1992, doi:10.1111/j.1467-954x.1992.tb02943.x.
- DİLAVERİ, Ebu'l Fazl, "Modern İran'da Şehir, Kimlik ve Siyaset", İran: Ulusal Kimlik İnşası, (çev. Hakkı Uygur), Hamid Ahmedi, der., Küre Yay, İstanbul 2020.
- FARZANFAR, R., The Iranian Dowreh Network And Its Functions, Massachusetts Institute Of Technology., January 1979.
- GASIOROWSKI, Mark J., "The 1953 Coup d'État Against Mosaddeq", Mohammad Mosaddeq and the 1953 coup in Iran, yazan Mark J. Gasiorowski ve Malcolm Byrne, der., Syracuse University press, 2004.
- HÜSEYİN, Asaf, *İran'da Devrim ve Karşı Devrim*, (Çev.Taha Cevdet), Pınar Yay, 2011.
- JAHANBEGLOO, Ramin, "Intellectuals and Society in Iran since 1953", Beyond the Islamic Revolution: Perceptions of Modernity and Tradition in Iran Before and After 1979, Amir Sheikhzadegan ve Astrid Meier, der., De Gruyter, 2017.
- KAPUSCINSKI, Ryszard, *Şahların Şahı*, (Çev. Oktay Döşemeci), Habitus, İstanbul: 2012.
- KATOUZIAN, Homa. "Mosaddeq's Government in Iranian History Arbitrary Rule Democracy, and the 1953 Coup", Mohammad Mosaddeq and the 1953 coup in Iran, yazan Mark J. Gasiorowski ve Malcolm Byrne, der., Syracuse University press, 2004.
- KATOUZIAN, Homa, "Problems Of Political Development In Iran: Democracy, Dictatorship Or Arbitrary Government?", *British Journal of Middle Eastern Studies* 22, no. 1-2 Y.1995, pp. 5-20.

gazi

Akademik
Bakış
339
Cilt 17
Sayı 33
Kış 2023

- KATOUZIAN, Homa, "The Revolution for Law: A Chronographic Analysis of the Constitutional Revolution of Iran", *Middle Eastern Studies* N.47, V. 5 Y.2011.
- KEDDIE, Nikki R., "The Origins of the Religious-Radical Alliance in Iran", *Past & Present*, N.34, July 1966, pp. 70-80.
- KEDDIE, Nikki, *Religion and Rebellion in Iran: The Iranian Tobacco Protest of 1891-1982*, Routledge, 2012.
- McADAM, Doug., W. Richard Scott, "Organizations and Movements", Der., Gerald F. Davis, Doug McAdam, W. Richard Scott, Mayer N. Zald, *Social Movements and Organization Theory*, Cambridge University Press, 2005.
- McCARTHY, John D., Mayer N. Zald, "Resource Mobilization and Social Movements: A Partial Theory" *American Journal of Sociology*, Vol. 82, No. 6 (May, 1977), pp. 1212-1241.
- MERAT, Parvin Amini, "A Single Party State in Iran, 1975-78: The Rastakhiz Party: The Final Attempt by the Shah to Consolidate His Political Base", *Middle Eastern Studies*, N. 38, V. 1, January 2002.
- METİN, Celal, "İran'da Ayaklanma Geleneği ve Halk Hareketleri (1979 İslam Devrimine Kadar)", *İran'da Son Olaylar Nedenleri ve Yansımaları*, Şennur Şenel, der., Düzenleyen: İran Türkleri Düşünce Platformu, Berikan Yayınevi, Ankara 2018.
- MILLER, William. G., "Political Organization in Iran: From Dowreh to Political Party", *Middle East Journal*, pp. 159-167, n. 23-2, Spring 1969.
- MINA, Parviz, "Oil Agreements in Iran", Y. 2004. <http://www.iranicaonline.org/articles/oil-agreements-in-iran> (erişildi: 07 16, 2016).
- NIRUMEND, Bahman, *Hür Dünyanın Diktatörlüğü (İran)*, (Çev. Arif Gelen), Anadolu Yay, Ankara 1968.
- PESARAN, Muhammed Haşim, "Economic Development and Revolutionary Upheavals in Iran", In: *Iran: A Revolution in Turmoil*, Haleh Afshar, Palgrave Macmillan UK, 1985.
- PİRÂ, Suad, ÖZGÜDENLİ, Osman Gazi, "Musaddik Muhammed", *TDV Ansiklopedisi*, Cilt 31. Ankara 2020.
- SMELSER, Neil J. , Killian, Lewis M. and Turner, Ralph H. "Social Movement", *Encyclopedia Britannica*. 11 Nov. 2022, . <https://www.britannica.com/topic/social-movement>. Accessed 20 February 2023.
- TARROW, Sidney G., *Power in Movement Social Movements and Contentious Politics*. Cambridge University Press, 2011.
- TILLY, Charles, *From Mobilization to Revolution*, Random House, New York 1998.
- WIKTOROWICZ, Quintan, *Islamic Activism A Social Movement Theory Approach*. Indiana: Indiana Univ. Press, 2004.

Extended Abstract

The Tobacco Revolt is an example of the Iranian people's success in coming together for common interests and expectations. This success was partially or fully repeated during all subsequent periods of rebellion and protest. The Constitutional Revolution of 1905-1911 was developed to address the legitimate demands of the Iranian people and to ensure that their political and social participation was governed by law and regulations, rather than arbitrariness. The revolution was ultimately successful in forcing the Qajar government to accept a new constitution that granted more rights and representation to the Iranian people. However, Iran continued to struggle with political instability, economic challenges, and foreign interference in

görsel

the decades that followed. For instant, the oil nationalization movement of the early 1950s, led by Prime Minister Mohammad Mossadegh, aimed to take control of Iran's oil resources and prevent foreign exploitation. However, the overthrow of Mossadegh resulted in a dual impact on the state and society. While the people supported Mossadegh in their historical reflexes against imperial powers, the inability to address economic constraints and chaos during this period led to a loss of Mossadegh's public support. Despite the outcome, Mossadegh remained the only politician who was able to overcome the trust problem the Iranian people had with the government. The Shah had mistake believed that these ideals could also disappear by banning the political formation in which Mossadegh was involved. During the 1960s and 1970s, the Pahlevi Monarch responded with increasing repression and violence, leading to widespread disillusionment and anger among the Iranian people. Despite attempts to meet democratic demands through symbolic elections, the Shah and the regime consistently lost public support. The Shah's efforts to create a new middle class through rural-urban migration backfired, leading to economic and social imbalances and increased opposition. His strict control system further eroded trust and loyalty to the regime, resulting in social unrest in Iran. The examples from Iranian political history demonstrate the chronic nature of the basic aims of the people, such as justice, equality, fair governance, and protection of national assets. All of these social reactions and expectations ultimately culminated in the Iranian Revolution of 1979, which overthrew the Shah and established the Islamic Republic of Iran. The revolution was driven by a diverse coalition of Iranians who shared a common desire for greater political freedom, economic and social justice, and national sovereignty. This study employed social movement theory as a basic frame to examine the reasons behind opposition in Iran from the Qacar to Pehlevi Era. The behavior of members of social movements does not reflect the assumption that social order will continue as it is. Instead, it reflects the belief that people can collectively bring about or prevent social change if they dedicate themselves to a goal. This basic principle is evident in the protest demonstrations that emerged in Iran against Mohammad Reza Pahlavi's White Revolution reforms in the 1960s.

According to Tarrow, "The explanation of social movements is difficult, but they have a real power. Even when they fail, their actions have initiated important political, cultural, and international changes". In Iran, it has been shown that every social movement, starting from the Tobacco Revolt, serves as a practice for the subsequent stage. This is because political dysfunction creates new grievances that lead to ongoing issues. The increasing gap between the rich and the poor, worsened by the migration from rural to urban areas, along with resentment towards foreign powers and the use of violence to suppress opposition, has combined with the concept of social justice to caused the people's response against the Pahlevi Regime.

görsel

Babürlülerde Oyunlar ve Eğlenceler

The Games and Amusements in Baburids

Müslüme Melis SAVAŞ*

Öz

İnsanların boş vakitlerini keyifli bir şekilde geçirmek için yaptığı çeşitli faaliyetlerden oluşan eğlence, çağlara ve toplumlara göre değişmektedir. Özellikle içinden çıktığı halkın yaşama biçimi, dini-ahlaki ve geleneksel yapılanmalarını yansıtmaları bakımından oyun ve eğlenceler kültür tarihinin önemli unsurlarıdır.

“Hindistan’daki Türklerin Altın Çağı” olarak değerlendirilen Babürlü döneminde, Hint topraklarında Türk-Hint-İran ve Müslüman-Hindu geleneklerinin bir arada yaşandığı bilinmektedir. Dolayısıyla da gerek yönetim, gerekse sosyal hayatta söz konusu toplumlar arasında bir etkileşimin olması kaçınılmaz olmuştur. Zira bu durumu yansıtan örnekler arasında eğlenceler ve oyunlar da vardır.

Bu çalışmamızda Hindistan topraklarında varlıklarını sürdüren Babürlüler’in saraylarında oynadıkları oyunlar ve düzenledikleri eğlenceler için yaptıkları faaliyetler ele alınacaktır. Çalışmamız dönemin ana kaynakları ve araştırma eserlerinin incelemesine dayanmaktadır. Bu ana kaynaklardan Vekayi Babur’un Hatıratı (Babürnâme), Ekbenâme (Ayin-i Ekberî), Müntehâbü’t Tevârîh’in incelenmesinin yanı sıra Manucci ve Pelseart gibi seyyahların notları gözden geçirilmiş ve bunlardan elde edilen veriler araştırma eserlerindeki bilgilerle harmanlanarak metne aktarılmıştır.

Çalışmamızda ilk olarak eski Türk devletlerindeki eğlenceler ve oyunlara değinilecek ardından Babürlü saray halkının oynadıkları oyunlar ve onların eğlence amaçlı yaptıkları faaliyetler incelenecektir. Sonuç kısmında ise özellikle Babürlü saray halkının, saraydaki oyun ve eğlencelerinde hüküm sürdükleri coğrafyanın ne denli etkisi altında kaldığı veya Türk geleneklerini hangi ölçüde devam ettirdikleri vurgulanacaktır.

Anahtar Kelimeler: Babürlü Eğlenceleri, Babürlü Sarayında Oynanan Oyunlar, Satranç, Çevgan, Chandal Mandal

Abstract

Entertainment, which consists of various activities that people do to spend their free time in an enjoyable way, varies according to ages and societies. Games and entertainments are important elements of cultural history, especially in terms of reflecting the lifestyle, religious-moral and traditional structures of the people from which they originate.

It is known that during the Mughal period, which is considered the “Golden Age of the Turks in India”, Turkish-Indo-Iranian and Muslim-Hindu traditions lived together in Indian lands. Therefore, it has become inevitable for there to be interaction between these societies in both

Makale Geliş Tarihi: 14.02.2023. Makale Kabul Tarihi: 20.11.2023.

Araştırma Makalesi / Künye: SAVAŞ, Müslüme Melis, “Babürlülerde Oyunlar ve Eğlenceler”, Gazi Akademik Bakış Dergisi (GABD), Sayı: 33, Cilt: 17, Aralık 2023, s. 343-360.

* Doç. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, Tarih Bölümü, Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı, Trabzon, E-mail: melis644@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0001-7984-0800.

Akademik
Bakış
343
Cilt 17
Sayı 33
Kış 2023

administration and social life. Because of this situation, there are amusements and games among the examples that reflect this situation.

In this study, the games played in the palaces of the Baburids, who lived on the territory of India, and the activities they did for the amusement they organized will be discussed. Our study is based on the analysis of the main sources and research works of the period. In addition to examining these main sources, Vekayi Babur's Memoirs (Babürnâme), Ekbenâme (Ayin-i Ekberî), Müntehâbü't Tevârih, the notes of travelers such as Manucci and Pelseart were reviewed and the data obtained from these were blended with the information in the research works and transferred to the text.

In our study, firstly the amusements and games in the old Turkish states will be mentioned, then the games played by the Baburid palace people and their amusement activities will be examined. In the conclusion part, it will be emphasized how much the Baburid palace people were under the influence of the geography they ruled in their games and amusements in the palace or to what extent they continued the Turkish traditions.

Key Words: Baburids Amusements, Games Played in the Baburid Palace, Chess, Caugan, Chandal Mandal.

Giriş

İnsanoğlu hayatta kalabilmek için her zaman çeşitli mücadeleler vermek zorunda kalmıştır. Bu mücadeleler ise sadece göğüs göğse savaşmak, yemek bulmaya çalışmak, iklim şartları ile mücadele etmek şeklinde değil aynı zamanda psikolojik olarak da ayakta kalabilmek yönünde olmuştur. İnsanoğlunun psikolojisini ayakta tutabilmesi için ise kendisini bir takım meşgalelerle motive edebilmesi gerekmektedir. Bunun en iyi yolu da şüphesiz eğlenmektir. Zira insanoğlunun nasıl yemek yemeye, su içmeye, uyumaya ihtiyacı var ise eğlenmeye başka bir deyişle dinlenmeye de ihtiyacı vardır. Bu gereksinimler insanların kendilerini eğlendirebilmeleri için çeşitli yollar bulmasını sağlamıştır.

Türkler, kadim dönemlerden günümüze kadar varlığını sürdürmeyi başarmış nadir toplumlar arasındadır. Türklerin yüzyıllarca varlıklarını koruyabilmelerinin temel unsurları ise güçlü devlet, güçlü ordu ve köklü bir kültüre sahip olmalarındandır. Elbette ki konar-göçer yapılarından kaynaklı kültürel etkileşimler de kaçınılmaz olmuştur. Söz konusu etkileşimler arasında oyun ve eğlenceler de yer almıştır.

Oyun ve eğlenceler Türklerin sosyal yapı ve gündelik yaşamlarının ayrılmaz bir parçasıdır. Öyle ki yaşam tarzları gereği savaşçı bir toplum olan Türkler, kendilerini eğitmek, eğlendirmek ve motive etmek için de bu tarzda faaliyetlerde bulunmuşlardır. Söz konusu faaliyetler de elbette bozkır halkını yansıtan avcılık, okçuluk, güreş, gök börü, çevgan gibi oyun ve eğlencelerdir. Esasında bunlar, sadece oyun ve eğlence açısından değil savaşa hazırlayan sportif faaliyetler olarak da düşünülmelidir. Zira bir Türk gencinin tüm bu faaliyetleri iyi yapması sonucunda "Alp" olması kaçınılmaz olmuştur. Savaşçı yaşam tarzlarını yansıtan tüm bu oyunların yanı sıra mangala ve çeşitli taşlarla oynanan zekâ oyunları da Türk toplumları arasında oldukça yaygın-

giriş

laşmıştır. Bu durum Hindistan'da hüküm sürmüş olan Babürlülerde de geçerli olmuş ve çeşitli oyun ve eğlenceler düzenleyerek hem savaş sporlarını hem de zekâ oyunlarını canlı tutmuşlardır. Babürlü saraylarında oynanan oyun ve eğlenceleri, saray içindeki oyun ve eğlenceler; saray dışındaki oyun ve eğlenceler olmak üzere ikiye ayırmak mümkündür.¹

Saray İçindeki Oyun, Eğlenceler

Babürlü döneminde saray halkı hem sarayda hem de saray dışında eğlenmek ve zevkli vakit geçirmek için kendilerine çeşitli uğraşlar bulmuşlardır. Babürlü saraylarındaki eğlence unsurları arasında ilk sırayı oyunlar almaktadır.² Söz konusu dönemin en popüler oyunu *satranç*'tir. Günümüzde tüm dünyada bilinen ve oynanan oyunlardan biri olan satrancın tarihi, kadim dönemlere dayanmaktadır. Murray'a göre bir strateji oyunu olan satranç, Hintliler tarafından bulunmuş, tüm dünya hükümdarlarının kendini geliştirmeleri için oynan bir oyun halini almıştır.³ Wilkins'e göre ise satrancın ilk ortaya çıktığı zaman tam olarak bilinmemesine rağmen Hindistan'da Gupta İmparatorluğu (M.S. 4-6.yy) çağına uzandığı tahmin edilmektedir. Ancak söz konusu dönemlerde bu oyun *Chaturanga* olarak anılmaktadır.⁴

Kadim dönemlerde Hindistan'dan çıkan bu oyun söz konusu topraklardan ilk olarak muhtemelen İran'a, Arapların İran'ı fethetmesi ile de İslâm coğrafyasında hızla yayılmaya başlamış ve ardından İspanya fetihleri ile de Güney Avrupa'ya sonra da diğer coğrafyalarda oynanmaya başlamıştır. Bu oyun şansa değil, oynayan kişinin becerisine bağlı olduğu için İslâm hukukçuları tarafından dinen yasal kabul edilen tek oyun olarak düşünülmektedir.⁵ Ayrıca bir strateji oyunu olması ve öngörü yeteneğini geliştirilmesi bakımından da satranç, sadece Asyalı değil Avrupalı pek çok liderin de oynadığı oyunlar arasında ilk sırada yer almıştır.

Babür Şah (1414-1530) döneminde satranç, hem Babür haremindeki kadınlar hem de saraydaki erkekler tarafından oynanan çok popüler bir oyundur.⁶ Söz konusu döneme ait minyatürlerin kadınların satranca olan ilgisini gözler önüne sermiştir.⁷ Ayrıca Abul Fazl, Badauni⁸ ve Manucci⁹ notla-

- 1 Rukhsana Iftikhar, Genesis of Muslim Culture and Co-Existence in Mughal Era, Journal of Islamic Thought and Civilization (JITC), Volume 9, Issue 1, Spring, 2019, s.123; Soma Mukherjee, Royal Mughal Ladies and Their Contributions, Gyan Publishing House, New Delhi 2001, s.93-98.
- 2 Mukherjee, a.g.e., s.93; Yigal Bronner- David Shulman, Gary Jubb, Innovations and Turning Points Toward A History of Kavya Literature, Oxford University Press, New Delhi 2014, s.671.
- 3 Harold James Ruthven Murray, A History of Chess, Clarendon Press, Oxford 1913, s.27.
- 4 Sally Wilkins, Sports and Games of Medieval Cultures, Greenwood Press, London 2022, s.48.
- 5 Mukherjee, a.g.e., s.93.
- 6 Vekayi Babur'un Hatıratı, çev. Reşit Rahmeti Arat, Vol. 2, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1987, s.21,95,197.
- 7 Mukherjee, a.g.e., s.93.
- 8 Al- Badaoni, Muntakhab-ut-Tawarikh. (W.H.Lowe).Vol II, J.W.Thomas, Baptist Mision Press, Cacusita 1884, s.304.
- 9 Manucci, Storia do Mogor or Mogul India 1653- 1708, (Tr. William Irvine). Vol II, John Murray, Albe Marle Street, London 1907, s.460.

gazi

rında bu oyunun Babürlüler arasındaki popülerliğinden bahsetmektedirler.¹⁰ Babürlü hükümdarlarından Ekber Şah'ın (1556-1605) da satranç oynamayı çok sevdiği ve sürekli farklı rakipler ile bu oyunu oynadığı bilinmektedir.¹¹ Zira Ekber Şah bu oyunu özellikle küçük kızı İrem Banu Begüm'e de öğretmiş ve o da babası gibi iyi bir satranç oyuncusu olmuştur.¹² Ayrıca Safevi sarayında Cihangir'in (1605-1627) Han Hanan adlı elçisi ile İranlı Şah Şafi (1629-1642) arasında oynanan bir satranç mücadelesi ünlü seyyahların notlarına yansımıştır.¹³

Babürlü dönemi oyunları arasında bir başka oyun *Chaupar*'dır.¹⁴ Güney Asya kökenli olduğu düşünülen¹⁵ Chaupar oyununun ismi Sanskrit bir kelime olan *catusputa*'dan (dörde katlanan) geldiği tahmin edilmektedir.¹⁶ Mahabharata gibi eski Hint metinlerinde varlığından söz edilen¹⁷ bu oyun Çin'de *Chupu* olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁸ Babürlü sarayında oynanan oyunlar arasındadır. O, haç şeklinde bir bez bir veya tahta üzerinde oynanır. Haçın her bir kolu, on iki kırmızı ve on iki siyah olmak üzere sekizer sıralı yirmi dört kareye bölünmüştür. Kollar ortada dört üçgen şeklinde büyük bir siyah karede birleşir. Hint kültüründe haç şeklindeki beze *Chaupar*; kollara, *Phansa*; kare'ye *Khana* denilmektedir.¹⁹ Söz konusu oyun çeşitli materyallerle oynanabilmektedir. Oyunun ahşap zarla oynanan versiyonu *Phansa*, deniz kabuğuyla oynanan çeşidi ise *Pacchisi* olarak bilinmektedir.²⁰ Bu oyun da ahşap dört taraflı zarlarla oynanır ama bu oyunda kullanılan zarlar küp şeklinde değil uzundur.

Chaupar özellikle Babürlü saray halkının oynadığı meşhur bir oyundur ve özellikle Ekber'in bu oyunun çeşitli versiyonlarını oynadığı bilinmektedir. Çünkü o, Chaupar'ın sadece bir oyun değil aynı zamanda kişinin yeteneklerini ölçen ve ona nezaketi öğreten bir oyun olduğuna inanır.²¹ Bu yüzden de onun sarayında Chaupar müsabakaları düzenlediği bilinir. Öyle ki bu müsabakalara yaklaşık 200 kadar asilzade oyuncu katıldığı ve on altı oyunu bitirmeden kimsenin eve gitmesine izin verilmediği ifade edilir. Ayrıca söz konusu oyunun tamamlanmasının kimi zaman yaklaşık üç ayı bulduğu dönemin

görsel

Akademik
Bakış
346
Cilt 17
Sayı 33
Kış 2023

10 Mukherjee, a.g.e., s.93.

11 Vincent Arthur Smith, Akbar The Great Mogul 1542-1605, Clarendon Press, Oxford 1917, s.222; Abul Fazl, Ain-i Akbari. Vol.I, (tr. H.Blochmann), The Asiatic Society of Bengal, Calcutta 1873, s.20; A.Garza, Mughals at War: Babur, Akbar and the Indian Military Revolution, 1500 – 1605, Doctorate Thesis, The Ohio State University, Ohio 2010, s.230.

12 Kabir Kausar- Inamul Kabir, Biographical Dictionary of Prominent Muslim Ladies, New Delhi Light&Life, New Delhi 1982, s.25.

13 Manucci, a.g.e., s.460-461.

14 Ayrıntılı bilgi için bkz. Stanley Lane-Pole, History of India, West Vintage Press, London 1965, s.37.

15 Jacob Schmidt Madsen, The Crux of The Cruciform: Retracing The Early History of Chaupar and Pachisi, Board Game Studies Journal, Vol. 15, issue 1, 2021, s.30.

16 Madsen, a.g.e., s.53.

17 Madsen a.g.e., s.46.

18 Madsen a.g.e., s.46.

19 Mukherjee, a.g.e., s.94.

20 Mukherjee, a.g.e., s.94.

21 Mukherjee, a.g.e., s.94; Abu'l Fazl, a.g.e., s.315-316.

kayıtlarında mevcuttur.²² Özellikle Babürlü erkekleri arasında meşhur olan bu oyun, Babürlü hanımları tarafından da zaman zaman oynanmıştır. Zira tarihi kayıtlarda özellikle Evrengzib'in kızı Zeb-un-Nisa'nın Chaupar oyununa düşkün olduğu bilinmektedir.²³

Babürlü sarayındaki bir başka oyun *Chandal Mandal*'dir.²⁴ Bu oyunun önemi Babürlü tarihi açısından oldukça fazladır. Çünkü onun Babürlü hükümdarı Ekber tarafından bulunan bir oyun olduğu bilinmektedir.²⁵ *Chandal Mandal*, Chaupar oyununun biraz kolay ve deniz kabukları ile oynanan çeşididir. Bu oyunda oyun panosu dairesel biçimde düzenlenmiş on altı paralelkenardan oluşmaktadır. Her bir paralelkenar, sekizli bir sıra oluşturmak üzere yirmi dört bölüme ayrılmış olup toplam taş sayısı altmış dört'tür. Dört uzun kenarı sırasıyla bir, iki, on ve on iki puanla işaretlenmiştir ve oyun dört zar ile oynanır. Oyun oynamak için ise on altı oyuncu gerekmektedir.²⁶

Peçiç oyunu da Babürlülerin oynadıkları oyunlar arasında yer almaktadır. O, Hint kökenli bir oyun olup²⁷ meşhur Hint destanı Mahabharata'da ondan "Pasha" olarak bahsedilmektedir.²⁸ Oyunun ismi Hintçe *pachis* "yirmibeş" kelimesinden gelmektedir. Oyuna böyle bir isim verilmesinin nedeni ise oyunda kullanılan, Anadolu'da yöresel dillerde "it taşı, it boncuğu" olarak bilinen deniz kabukları ile alınabilecek en büyük puanın yirmi beş olmasıdır. Söz konusu oyunun günümüzde Türkler arasında Anadolu'da Gaziantep, Kilis ve Kahramanmaraş yöresinde oynandığı²⁹ bilinmekle birlikte burada oynanan oyunda deniz kabukları yerine farklı materyaller kullanılmaktadır.³⁰ *Peçiç*, choupar oyununun farklı bir versiyonu olmakla birlikte³¹ onun birkaç çeşidi vardır ve bu oyunlarda alınabilecek en yüksek puan ise otuzdur. Söz konusu oyunun bilinen bir başka versiyonu günümüzde oynanan kızma birader oyunudur.

Peçiç tahtası, kenarları ortada bir kare oluşturacak şekilde yerleştirilmiş dört adet dikdörtgenden oluşmaktadır. Her dikdörtgen, her biri sekiz

22 Mukherjee, a.g.e., s.94; Abu'l Fazl, a.g.e., s.315-316.

23 Mukherjee, a.g.e., s.94; Rekha Misra, Women in India Mughal India, Munshiram Manoharlal, Allahabad 1967, s.85-86.

24 M.Melis Savaş, "Hint Topraklarında Bir Türk İcadı: Chandal Mandal Oyunu", 8th Asia Pasific International Modern Sciences Congress, September 11-12, 2023 Delhi, India, p. 103-108.

25 Mukherjee, a.g.e., s.95; Abu'l Fazl, a.g.e., s.316; Ishrat Jahan, Socio-Cultural Life in Medieval History, Laxmi Book Publication, Solapur 2018, s.124.

26 Mukherjee, a.g.e., s.95; Abu'l Fazl, a.g.e., s.316.

27 Ayşegül Kaya, Evrensel bir strateji oyunu: *Peçiç*, Kadıköy Gaziantepçiler Derneği, İstanbul 2008, s.4.

28 Irving L. Finkel, Round and Round the Houses: The Game of Pachisi. Mackenzie, Colin; Finkel, Irving (eds.). Asian Games: The Art of Contest. Asia Society, Asia Society, New York 2004, s.57.

29 Gökhan Karabudak- Bestami Bozoğulları, Unutulmaya Yüz Tutmuş Geleneksel bir Oyun: *Peçiç*. Motif Akademi, C. 13, sayı 29, 2020, s.128.

30 Karabudak-Bozoğulları, a.g.m., s.127-128.

31 Sally Wilkins, Sports and Games of Medieval Cultures, Greenwood Press, London 2022, s.50.

kareden oluşan üç sıra halinde yirmi dört küçük kareye bölünür. Oyun, her oyuncu için belirli bir renkte fildişi veya ahşap koniler şeklindeki zarlar ile oynanır.³² Anadolu'da Gaziantep yöresinde Peçiç oyununda kullanılan bu ahşap taşlara "harat" adı verilmektedir.³³ Genellikle iki ya da ikişerli grup halinde dört kişi ile oynan Peçiç'te her bir kişi dikdörtgenden birinin karşısında oturur.³⁴ Taşları yani deniz kabuklarını sırası ile atarak kabukların açık ya da kapalı gelmesine göre puanlar alınır.³⁵

Peçiç oyununun Babürlü döneminde oldukça popüler bir oyun olduğu bilinmektedir. Söz konusu durum Babürlü minyatürlerine de yansımıştır. Ayrıca Fetihpur Sikri³⁶ ve Agra Kalesi'nde³⁷ mermer karelerde bir dörtgen içinde işaretlenmiş panolarda Peçiç oyun alanını görmek mümkündür.³⁸ Öyle ki Ekber'in saraydaki kızlarla bizzat bu oyunu oynadığı bilgisine ulaşılmaktadır.³⁹ Günümüzde İskambil oyunları olarak bilinen ve aslında kökeninin 9.yy'da Çin'de Tang hanedanlığı'na dayandığı tahmin edilen⁴⁰ kâğıt oyunu Hint topraklarında da varlığı bilinen kâğıt oyunudur. Hint kültüründe *Gancifa* (*Ganjifa*) olarak bilinen bu oyunun Hindistan'a İran'dan geldiği tahmin edilmektedir.⁴¹ Babürlüler arasında ise bu oyuna ait ilk bilgiler Babürname'de yer almaktadır.⁴² Babürlü sarayındaki hem kadın hem da erkekler tarafından oynanan bu oyunda Ekber'in bazı değişiklikler yaptığı söylenmektedir.⁴³ Oyunda kullanılan bütün kartların üzerinde resimler vardır. En yüksek puanlı kart *Ashvapati*⁴⁴ kartıdır. Bu kartın üzerinde Delhi hükümdarının at üzerinde ve şemsiye altında bir görüntüsü resmedilmiştir. İkinci en büyük kart ise at üstünde bir vezirin bulunduğu karttır. Diğer kartlarda evin bölümleri vardır ve bu resimler bir'den on'a kadar devam eder. Toplamda on iki karttan oluşan bu oyunda evin ilk altı bölümü *güçlü* (*bishbar*), son altı bölümü de *zayıf* (*kambar*) kartlar olarak adlandırılır. Sarayda oynadığı bilinen bu oyun halk arasında da yaygın bir şekilde oynanmıştır.⁴⁵

İnsanlık tarihi kadar eski olan ve hemen hemen bütün toplumlar

32 Mukherjee, a.g.e., s. 94.

33 Karabudak-Bozoğulları, a.g.m., s.128.

34 Mukherjee, a.g.e., s.95.

35 Karabudak-Bozoğulları, a.g.m., s.128-129.

36 Muhammed Ashraf Husain, A Guide to Fatehpur Sikri, Manager of Publications, Delhi 1937, s.18.

37 Ernest Binfield Havell, A Handbook to Agra and Taj, Sikandra, Fatehpur Sikri and The Neighbourhood, Asian Educational Services, New Delhi 2003, s.114.

38 Mukherjee, a.g.e., s.95.

39 Syed Muhammed Latif, Agra, Historical and Descriptive, Calcutta Central Press, Calcutta 1896, s.86; Havell, a.g.e.,s.114.

40 W.H. Wilkinson, Chinese Origin of Playing Cards. The American Anthropologist, Vol.A8, Issue 1, January, 1895, s. 61.

41 Arunima Pati, Ashtadikpala: A Rare and Unusual Set of Ganjifa Cards, Heritage, Journal of Multidisciplinary Studies in Archaeology, Vol 3, 2015, s. 710.

42 Vekayi Babur'un Hatıratı, s.374.

43 Abul Fazl, a.g.e., s.318-319.

44 "Ashvapati" Hindu mitolojinde geçen ve "Atların Kralı" manasına gelen bir sözcüktür.

45 Ishrat Jahan, Socio-Cultural Life in Medieval History, Laxmi Book Publication, Solapur 2018, s.125.

tarafından bilinen *zar oyunu* Babürlü çağında hem Hintli hem de Müslüman toplumlardaki zengin ve aristokrat sınıfın en sevdiği eğlenceler arasındadır. Özellikle Hindistan'da bahis oyunu ile ilgili en erken bilgilerin Mahabharata destanında yer aldığı görülmektedir.⁴⁶ Bu zar oyunu kişileri çok fazla zarara uğrattığı için hem Hindu hem de Müslümanlar arasında kötü bir oyun olarak bilinir ve öyle algılanır. Babürlüler de bu oyun her ne kadar oynansa da pek hoş karşılanmamıştır.-Dolayısıyla da bu oyunu oynamak isteyen soyluların Delhi ve Baneras'e giderek orada oynadıkları bilinmektedir.⁴⁷

Günümüzde dahi Anadolu'da pek çok çocuğun oynadığı *kör ebe* oyunu Babürlü döneminde de oynanmış bir oyundur. Hint kültüründe Ānkh Michauli olarak bilinen bu oyunda oyuncuların birinin gözü diğerlerini göremeyecek şekilde kalın bir bezle bağlanılır ve diğer oyuncular daha sonra farklı yerlere saklanırlar. Gözü bağlı olan kişi yani ebe saklanan diğer oyuncuların herhangi birini yakalamayı başarır, yakalanan oyuncu elenir ve onun gözleri bağlanır ve aynı işlem tekrarlanır. Bu oyun hem sarayın bahçesinde hem de içeride oynanabilen bir oyundur. Saklambaç oyununun daha çok Babürlü kadınları ve Ekber'in haremdeki kadınlar ile oynadığı bilinmektedir.⁴⁸ Söz konusu oyun için de özellikle yine Fetihpur Sikri'de, oyun alanı mevcut olmuştur.⁴⁹

Babürlü saray halkı için eğlence sadece oyunlardan ibaret değildi. Onlar eğlenmek için dans ve müzikli etkinlikler de düzenlerlerdi.⁵⁰ Babürlü hükümdarları dönemi Evrenzib'in hâkim olduğu çağ hariç her daim müzikli ve danslı eğlenceler olmuştur. Ayrıca Babürlü hükümdarlarından Babür'ün müzik aleti çalma konusunda usta olduğu ve çok sayıda bestesinin bulunduğu bilinmektedir.⁵¹ Babürlü hükümdarlarından Ekber ise Babürlüler arasında müziğin hâmisisi olarak bilinir. O, saraya şarkıcıların bulunduğu bir bölüm (Khanyagaran) yaptırmıştır. Bu şarkıcılar ise daha çok Turan ve İran'dan getirtilmiş⁵² olup Lal Khan ve Savad Khan Babürlü sarayının meşhur müzisyenleri arasında yer almıştır.⁵³

Babürlü hükümdarlarından Cihangir ve saray halkının müzikli eğlencelerden çok hoşlandıkları bilinmektedir. Öyle ki onun zamanında şarkıcıların saray kapısının dışında sıraya girdikleri bilgilerine ulaşılmaktadır.⁵⁴ Ayrıca söz konusu dönemde haremde kadın müzik ve dans şefi bulunduğu⁵⁵ müzik grupları tarafından farklı programlar hazırlandığı ve bu programlarda bazen

- 46 C. Rajagopalachari, *The Mahabharata*, Bharatiya Vidya Bhavan, Bombay 1996, s.84-85.
 47 Jahan, a.g.e., s.126.
 48 Saiyid Athar Abbas Rizvi, *Fatehpur Sikhari*, Good Earth Publishing, New Delhi 2002, s.28.
 49 Husain, a.g.e., s.16-17.
 50 Mukherjee, a.g.e., s.96.
 51 Rukshana Iftikhar, *Genesis of Muslim Culture and Co-Existence in Mughal Era*, Journal of Islamic Thought and Civilization (JITC), Volume 9, Issue 1, Spring 2019, s.123.
 52 Jahan, a.g.e., s.126.
 53 Iftikhar, a.g.m., s.123.
 54 William Finch, *William, "1608 1611", Early Travels in India*, (ed. William Foster) Oxford Univesity Press, London 1921, s.183.
 55 Mukherjee, a.g.e., s. 96.

görsel

Akademik
Bakış

349

Cilt 17
Sayı 33
Kış 2023

hükümdarların dans eden ve şarkı söyleyen kızları hediye olarak alıp onları hanımlarının eğlenmesi için hareme gönderdikleri bilgileri mevcuttur.⁵⁶

Babürlü Sarayı'nda ünlü müzisyenlerin ve dansçıların performans gösterdiği zamanlar olurdu ve bu zamanlarda da hükümdarın hanımlarının programlara katılmasına izin verilirdi, ancak kadınlar her zaman peçelerin arkasına gizlenirler ve mümkün olduğunca kapalı bir alanda otururlardı. Kadınlar sanatçıları görür, ama kimse onları görmezdi.⁵⁷ Babürlü saraylarındaki bu danslı ve müzikli eğlenceler daha çok bayram ve şenliklerde gerçekleşirdi. Babürlü sarayında erkeklerden ziyade hanımların çoğu şarkı söyleyip müzik aletleri kullanabilmişlerdir.⁵⁸ Söz konusu hanımlar arasında Cihanara Begüm'ün şarkı söylemeyi, dans etmeyi ve diğer eğlence türlerini çok sevdiği bilinmektedir.⁵⁹

Babürlü sarayında eğlenmek için resim⁶⁰ de bir seçenektir. Babür Şah ile başlayan bu sanat akımında özellikle Orta Asya, İran ve Hint motifleri birleştirilmiş ve Babürlü sanat ve minyatür tarzı oluşturulmuştur. Bu tarzın geliştirilmesi için de Babürlü sanat okulları kurulmuştur.⁶¹

Resim ve minyatüre olan ilginin yanı sıra Babürlülerde saray halkı zamanlarını kitap okuyarak geçirmişlerdir.⁶² Babürlü sarayında özellikle kadınlar başta Gülbeden Begüm, Selime Sultan Begüm, Nur Cihan, Cihanara ve Zeb-un-Nisa gibi bazı hanımların şiir ve edebi değeri olan eserlerle ilgili oldukları ortaya koydukları eserlerle kanıtlanmıştır.⁶³ Nur Cihan ve bazı Babür kadınları, dekorasyon, tekstil ve mücevher tasarımı sanatına ilgi duymuşlardır. Bazı hanımlar da parfüm yapımı ile ilgilenmişlerdir. Öyle ki onlar egzotik parfüm yapma yöntemlerini bulmak için gece gündüz çalışmışlardır.⁶⁴ Nur Cihan'ın anesi İsmet Banu Begüm gül yapraklarından bir parfüm üretmiş ve ona *Itr-i-Ci-hangiri* adını vermiştir.⁶⁵ Parası ve zevki olan bazı saray hanımları ise bina ve bahçe tasarımları yapmışlardır. Bu bireysel hobiler ve eğlenceler dışında, Babürlü halkının akşamları havai fişek gösterileri izledikleri bilinmektedir.⁶⁶

görsel

- 56 Gul badan Begam, *The History of Humāyūn, Humāyūn-nāma*, Royal Asiatic Society, London 1902, s.95.
- 57 Mukherjee, a.g.e., s. 96.
- 58 Mukherjee, a.g.e., s. 96.
- 59 Manucci, a.g.e., s.211.
- 60 Rukhsana İftikhar *Cultural Contribution of Mughal Ladies. A Research Journal of South Asian Studies*, Vol 25, no 2, July-December 2010, s.325.
- 61 Babürlü Sanat Okulları'nın kurucusu Ekber tarafından kurulmuş olup o, pek çok el yazmalarının resimlenmesine de öncülük etmiştir. (Bkz. Annu Manuja, *A Critical Study of Mughal Paintings During Akbar's Reign*. Aligarh 1999,s.2).
- 62 Manucci, a.g.e., s.331.
- 63 Müslüme Melis Savaş, *Alt Kıtaya Taşınan Türk- İslâm Değeri Eğitime Saray Kadınları Üzerinden Bakmak*, *Selçuk Türkiyat*, sayı 53, Aralık 2021, s.469-4
- 64 Pelseart, *Jahangir's India : being the Remonstrantie of Francisco Pelsaert*, (Tr. W.H. Moreland, P. Geyl, Remonstrantie, Heffers, Cambridge 1925, s.65.
- 65 *The Tuzuk-i-Jahangiri; or, Memoirs of Jahangir*, Translated by Alexander Rogers). Edited by Henry Beveridge. London: Royal Asiatic Society, London 1909, s.270-271.
- 66 Manucci, a.g.e., s.341.

Saray Dışındaki Oyun ve Eğlenceler

Babürlülerin saray dışındaki en meşhur eğlenceleri *avcılık*'tır. Türklerin milli sporu olan avcılık Babürlü sarayında da bir ata sporu olarak devam ettirilmiş ve oldukça popüler bir aktivite olmuştur.

Avcılık sadece hükümdarlar tarafından yapılan bir spor ya da eğlence değildir. O, bozkır halkının hayatta kalma mücadelesi için gerekli şartlardandır. Ayrıca av, Babürlülerde siyasi otoritenin ve meşruiyetin güçlü bir tezahürü idi. Babürlüler avcılık sporu için saray dışına kamplar kurar⁶⁷ ve tüm aletlerini yanlarına getirirlerdi. Ayrıca Babürlülerde avcılık bazı birlikleri denetlemek ve onları harekete geçirmek için de düzenlenirdi.⁶⁸ Avcılık için kurulan kaplarda kalınan süre hükümdara göre değişirdi. Mesela Cihangir'in bu kamplarda üç ay altı gün kaldığı bilinmektedir.⁶⁹ Yine Ekber avcılığın ne kadar önemli olduğunu bildiğinden sürekli ava gitmiştir. Ayrıca Ekber ve Cihangir fil üzerinde avlanmayı ve vahşi filleri avlamayı severlerdi.⁷⁰ Şah Cihan'ın ise kaplan avlamayı çok sevdiği ve av için Bari, Gvaliyor, Bhimbar, Bhera, Palam ve Kanuvaham'a gittiği kayıtlarda yer almaktadır.⁷¹ Ayrıca Babürlü hükümdarları geyik, gergedan, Hint ceylanı gibi hayvanları avlardı.⁷² Dolayısıyla Babürlü hükümdarlarından özellikle Ekber ve Cihangir'in avcılık konusundaki kabiliyetleri tartışılmaz.⁷³ Öyle ki avcılıkta aslan ve kaplan avlamak bir hükümdarın amaçları arasında iken Ekber özellikle av olarak hızlı olmaları ile bilinen Çitaları tercih eder ve onları canlı olarak yakalayıp eğitilmelerini sağlardı⁷⁴

Ata binme, kılıç kullanma ve savaşçı özelliklerine sahip Türk kadınlardan Babürlü hanımları da avcılıkta yetenekli idi ve onlar hükümdarların yoldaşı olarak sık sık av gezilerine çıkarlardı. Zira silah kullanmada üstün yetenekli oldukları bilinen Nur Cihan⁷⁵ ve Zeb-un-Nisa Begüm⁷⁶ gibi bazı Babürlü hanımları da avcılıkta usta idi.⁷⁷ Ayrıca Murad Bahş'ın kızı ve Şah

67 Bu kamplara Hint kültüründe shikargah denildiği bilinmektedir (Bkz. M.A.Ansari , The Hunt of the Great Mughals, Islamic Culture, Vol. XXXV. No.2, The Islamic Culture Board, Haydarabad 1961, s. 242).

68 M.A.Ansari , The Hunt of the Great Mughals, Islamic Culture, Vol. XXXV. No.2, The Islamic Culture Board, Haydarabad 1961, s.242.

69 Ansari, a.g.m., s.242.

70 Ansari, a.g.m., s.245-246.

71 Inayat Khan, The Shah Jahan nama of Inayat Khan, , Oxford University Press, Oxford 1990, s.28,48,124,145, 247,299.

72 Ansari, a.g.m., s.249-250.

73 Ayrıntılı bilgi için bkz. Ansari, 1960, s.246-247; Khan, "2017, s.10-14.

74 Kausar-Kabir, a.g.e., s.65.

75 Babür hanımları, bir nişancı olan Nur Cihan Begüm, eşi İmparator Cihangir'e birkaç kez av gezilerinde eşlik etmiştir. Bir keresinde 19 tola (1 Tola = 11,663 803 8 Gram) ve 5 maşa (Hintlilerde kullanılan bir ağırlık birimi olup 1 Maşa 0.972 grama eşittir.) ağırlığında bir qarisha (bir tür kuş) vurur (bkz. Manucci, a.g.e., s. 331) Başka bir zaman, altı atışla dört kaplan vururken farklı bir av sırasında tek kurşunla bir kaplanı avlar. Ayrıntılı bilgi için bkz.Tuzuk-ı Jahangiri, s. 348.

76 Magan Lal, The Diwan of Zeb-un-Nisa, John Muray, Albemarle Street W, London 1913, s.14.

77 Mukherjee, a.g.e., s.99.

gazi

Akademik
Bakış

351

Cilt 17
Sayı 33
Kış 2023

Cihan'ın torunu Asaış Banu Begüm'ün iyi bir avcı ve mükemmel bir nişancı olduğu bilinmektedir.⁷⁸

Avcılık'tan sonra Babürlü saraylarının dışında oynanan bir başka faaliyet günümüzde *polo* olarak isimlendiren çögen ya da *çevgan*'dır. Bu oyun, milattan önceki dönemlerde birçok toplumda farklı isimler altında oynanmıştır. Sadece spor ve eğlenme amacı taşımayan aynı zamanda *çevgan*'ın eski toplumlardaki amacı askerlerin savaş yeteneklerini geliştirmektir. Çin, Japon ve Pers toplumlari arasında yaygın olarak oynanan bu oyun Türkler arasında da oldukça yaygındır.⁷⁹

Çevgan oyunu, Babürlü soyluları ve saray halkı arasında son derece popülerdi.⁸⁰ Söz konusu oyun hem kadın hem de erkekler tarafından oynanırdı. Zira pek çok minyatür Babürlülerin *Çevgan*'a olan ilgisini açık bir şekilde ortaya koymaktadır.⁸¹ Abul Fazl, *Çevgan* oyununun hem oyuncularında hem de hayvanlarda (atlarda) gizli yetenek ve becerileri ortaya çıkardığını söyler.⁸² Bu oyun, her biri at sırtında ve her iki tarafta beşer (takım) olmak üzere 10 oyuncu ile oynanırdı. Her oyuncunun elinde kavisli bir ucu olan bir *Çevgan* vardı.⁸³ Ebul Fazl'ın ifadelerine göre oyun iki şekilde oynanabilir.⁸⁴ Babürlüler, *çevgan* oyunu için meydanlar hazırlamışlardır. Bu meydanların en meşhurları Agra ve Fatehpur Sikri'deydi. Bedâûnî, Akbar'ın eskiden *çevgan* oynadığı Agra yakınlarındaki Gharavali adında bir yerden bahseder.⁸⁵ Ayrıca Ekber'in *çevgan* oyununun gece oynanan versiyonunu keşfettiği bilinir.⁸⁶ Babürlü hanımları arasında Nur Cihan'ın kadınlar arasındaki en iyi *çevgan* oynayan kadın olarak bilinmesinin yanı sıra Gülbeden Begüm, ok ve yay kullanan, polo oynayan vb. kadınlardan bahseder.⁸⁷ *Çevgan* oyununun günümüzdeki hokey, golf ve kriket gibi oyunların gelişimi üzerinde doğrudan etkisi olduğu söylenmektedir.⁸⁸

Babürlülerin sevdiği bir başka eğlence *Güvercin uçurma*'dır. *Güvercin uçurma* geleneği Timur'dan gelmektedir.⁸⁹ Ekber Şah, bu eğlenceyi *Ishq-ba-azi* (aşk oyunu) olarak anmış⁹⁰ ve Fetihpur Sikri'de bu oyunun oynanmasına izin verdiği bilinmektedir.⁹¹ Ancak bu oyunun Ekber'den önceki dönemlerde

78 Kausar-Kabir, a.g.e., s.3.

79 Ünsal Tazegül, Farklı Topumlarda Polo Oyunu, İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, Vol. 6, issue 3, 2017, s.2157.

80 İftikhar, a.g.m., s.123; Mukherjee, a.g.e, s.99.

81 Andreas Amendt, Horse Games- Horse Sports From Traditional Oriental Games to Modern and Olympic Sport. Beirut: Katar Olympic & Sport Museum, Beirut 2012, s.51-52; Mukherjee, a.g.e., s. 99.

82 Abu'l Fazl, a.g.e., s.309.

83 Mukherjee, a.g.e., s.99.

84 Abu'l Fazl, a.g.e., s.309

85 Mukherjee, a.g.e., s.99-100; Al- Badaoni, Muntakhab-ut-Tawarikh, W.H.Lowe).Vol II, J.W.Thomas, Baptist Mision Press, Calcutta 1884, s.18.

86 J.N. Sarkar, Studies in Mughal India, Calcutta 1919, s.292.

87 Gul badan Begam, a.g.e., s.120.

88 Mukherjee, a.g.e., s.100.

89 Peter Jackson, The Cambridge History of Iran., Vol 6, Cambridge: Cambridge University Press, Cambridge 1986, s.125.

90 Abu'l Fazl, a.g.e., s.310; Mukherjee, a.g.e., s.100.

91 Ashrafal Kabir, Known and Unknown Pigeons in Mughal History, Social and Basic Scien-

gosh

de Babürlüler arasında oldukça yaygın olduğu kayıtlıdır. Zira her ne kadar bu eğlence Babürlülerde yaygın olsa da özellikle Ekber'in güvercinlerinin cins ve beceri bakımından öncekilerin hepsinden üstün olduğu bilinmektedir. Güvercinlerden bazılarının *ağlayan (ashki)*, *peri (parizaad)*, *elmas (almaas)* olarak adlandırıldığı,⁹² sarayda güvercinlerin özel olarak yetiştirildiği ve bunların bitikleri bir yerden başka bir yere taşımak üzere eğitildiği kayıtlara geçmiştir.⁹³

Babürlülerin tıpkı ataları gibi *hayvan dövüşleri*'nden de büyük keyif aldıkları ve Kaplanlar, filler ve diğer vahşi hayvanlar arasında dövüşler düzenledikleri bilinmektedir.⁹⁴ Bazı dövüşler bir kaplan ile bir koç arasında ya da iki gevik arasında düzenlenirdi. Babürlü hükümdarları Ekber, Cihangir ve Şah Cihan bu tür eğlencelere çok düşkündür.⁹⁵ Öyle ki Babürlü hükümdarlarından Ekber'in özellikle fil dövüşlerine olan ilgisi göz ardı edilemez.⁹⁶

Babürlü sarayında hayvan dövüşlerinin yanı sıra *boks ve güreş* gibi dövüşler de erkekler arasında oldukça yaygındır.⁹⁷ Ekber döneminde Babürlü sarayında çok sayıda İranlı ve Turanlı boksörün varlığından haberdar olmakla birlikte⁹⁸ o, bu boksörleri haftada bir gün dövüştürüp dikkatli bir şekilde izlerdi. Babürlü sarayındaki bu boksörler çok yönlü eğitim almış kişilerden oluşmaktadır.⁹⁹ Dolayısıyla da zaman içinde Ekber'in bu boksörlerden dövüşmeyi öğrenerek iyi bir boksör olduğu düşünülmektedir.¹⁰⁰

Okçuluk ve atıcılık Türklerin var oldukları andan itibaren hayatlarının bir parçası olmuştur.¹⁰¹ Babürlüler arasında hem eğlence ve spor, hem de askeri eğitim için yapılan faaliyetler arasında idi. Savaşçı bir millet olan Türklerin vazgeçilmez bir yaşam tarzı olmasından kaynaklı olarak tarihte okçu ulus olarak anılmaktadırlar.¹⁰² Öyle ki okçuluk ve atıcılık Babür ve diğer Babürlü hükümdarlarının rutin askeri eğitimlerinin ayrılmaz bir parçası olmuştur.¹⁰³

Yüzme de Babürlülerde hem eğlence hem de eğitim amacı ile yapılan önemli

-
- ces Research Review, Vol 2 , issue 5, 2022, s. 278.
- 92 Mukherjee, a.g.e., s.100; Abu'l Fazl, a.g.e., s.311.
- 93 Manucci, a.g.e., s. 65; Manucci, a.g.e., s.467.
- 94 İftikhar, a.g.m., s.123.
- 95 Mukherjee, a.g.e., s.99; Ashirbadi Lal Srivastava, Akbar The Great, Vol III, Shiva Lal Agarwala & Company, Agra 1972, s.211.
- 96 İftikhar, a.g.m., s.123.
- 97 Mukherjee, a.g.e., s.100; İftikhar, a.g.m., s.123.
- 98 Mukherjee, a.g.e., s.99; Srivastava, a.g.e., s.212.
- 99 Vekayi Babur'un Haturatı, s.411-414.
- 100 İftikhar, a.g.m., s.123; A de la Garza, Mughals at War: Babur, Akbar and the Indian Military Revolution, 1500 – 1605, Doctorate Thesis, Ohio: The Ohio State University, Ohio 2010, s.233.
- 101 Faruk Sümer, Oğuzlar (Türkmenler), Tarihi- Boy Teşkilatı –Destanları, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 2016, s.35.
- 102 Mehmet Alparslan Küçük, İslâm Öncesinden Sonrasına Türk Geleneğinde Bir Yaşam Stili: Okçuluk, International Journal of Cultural and Social Studies (IntJCSS), Vol 4, Issue 1, 2018, s.181.
- 103 John Paul Roux, Büyük Moğolların Tarihi Babür, Çev. Lale Arslan Özcan, Kabalıcı Yayınevi, İstanbul 2008, s.136.

gazi

Akademik
Bakış
353
Cilt 17
Sayı 33
Kış 2023

bir faaliyetti. Çünkü yeri geldiğinde seferlere çıkıldığında nehirleri yüzerek geçmek gerekiyordu. Babürlü hükümdarlarının hemen hemen hepsinin iyi derecede yüzme bilmelerinin yanı sıra özellikle Babür'ün çok iyi bir yüzücü olduğu hatıratında görülmektedir.¹⁰⁴

Sonuç

Tüm toplumlarda olduğu gibi Babürlülerin de sosyal hayatlarında oyun ve eğlencelerin ne denli önemli olduğunu yukarıda açıklamaya çalıştık. Öyle ki oynanan oyun ve düzenlenen eğlence amaçlı faaliyetlerin Orta Asya, İran ve Hindistan halklarının Babürlülerin oyun ve eğlencelerinde ne kadar etkili vurguladık. Sonuç olarak Babürlüler gerek saray içindeki oyun ve eğlenceleri, gerekse saray dışında yapılan oyun ve eğlencelerinde kendi kültürlerinden çok şey katarken özellikle üzerinde yaşadıkları toprakların kültüründen de oldukça etkilenmişlerdir. Bilhassa yukarıda saydığımız satranç, chaupar, chandal mandal, peçiç gibi oyunlar Hint kültüründen Babürlü kültürüne aktarılırken, kağıt ve zar oyunu, kör ebe, resim, ok atma, avcılık, çevgan, güvercin uçurma ve hayvan dövüşleri de Babürlü kültüründen Hint kültüne aktarılmıştır. Öyle ki Babürlü hükümdarlarından Ekber Şah, Hint kültürü ile Türk kültürünün harmanlandığı Chandal Mandal oyununu bulmuştur. Böylece tüm bu bilgiler ışığında denilebilir ki Türk ve Hint kültürünün etkileşimi, oyunlar ve eğlenceler alanında da kendini göstermiştir. Bu oyun ve eğlencelerin kişiler arası iletişimi ve kültürler arası etkileşimi arttırmaya yönelik aracı faktörler olduğu anlaşılmaktadır.

Extended Abstract

Mankind has always had to struggle in various ways to survive. These struggles were not only in the form of fighting hand to hand, trying to find food, struggling with climatic conditions, but also to survive psychologically. In order to keep one's psychology alive, one must be able to motivate oneself through certain pursuits. Of course, The best way to do this is undoubtedly to have fun. Because just as a person needs to eat, drink water and sleep, he/ she also needs to have fun, in other words, to rest. These requirements have led people to find various ways to entertain themselves.

Entertainment, which consists of various activities that people do to spend their free time in an enjoyable way, varies according to ages and societies. Games and entertainments are important elements of cultural history, especially in terms of reflecting the lifestyle, religious-moral and traditional structures of the people from which they originate.

Considered as the "Golden Age of the Turks in India", the Baburid period is also an age in which Turkish-Indian-Iranian and Muslim-Hindu traditions coexist in Indian lands. Therefore, it is inevitable that there will be an interaction between the societies in question in both management and social life. One of the examples that reflect this situation is entertainment and games.

Baburids, one of the important Turkish rulers in India, have various games and entertainments. The games and entertainments played in the Mughal palace are divided into two: games and entertainments played inside the palace and games and entertainments played

outside the palace. Entertainments and games in the palace: chess, chaupar, peçiç, chandal mandal, card game, dice game, blind midwife, painting, dance and musical entertainment; entertainments and games outside the palace are hunting, archery, horse riding, çevgan and animal fights.

In this study, the games played in the palaces of the Baburids, who lived on the territory of India, and the activities they did for the amusement they organized will be discussed. Our study is based on the analysis of the main sources and research works of the period. In addition to examining these main sources, Vekayi Babur's Memoirs (Babürnâme), Ekbenâme (Ayin-i Ekberî), Müntehâbü't Tevârih, the notes of travelers such as Manucci and Pelseart were reviewed and the data obtained from these were blended with the information in the research works and transferred to the text.

In our study, firstly the amusements and games in the old Turkish states will be mentioned, then the games played by the Baburid palace people and their amusement activities will be examined. In the conclusion part, it will be emphasized how much the Baburid palace people were under the influence of the geography they ruled in their games and amusements in the palace or to what extent they continued the Turkish traditions.

As a result, as we mentioned above, were transferred the games of paper and dice, blind midwife, painting, arrow shooting, hunting, çevgan, pigeon flying and animal fights were also transferred from the Baburid culture to the Indian culture. So much so that Akbar, one of the Baburid rulers, invented the Chandal Mandal game, which blends Indian culture and Turkish culture. With this study, it is emphasized once again how important the interaction of Turkish and Indian cultures is and that these societies have common historical elements.

Kaynaklar

- ABUL FAZL, Ain-i Akbari. Vol.I, (tr. H.Blochmann), The Asiatic Society of Bengal , Calcutta 1873.
- AL- BADAONÎ, Muntakhab-ut-Tawarikh. (W.H.Lowe).Vol II,Calcutta: J.W.Thomas, Baptist Mission Press, Calcutta 1884.
- ALÎ, ASİF, "Syncretic Architecture of Fatehpur Sikri: A Symbol of Composite Culture", Journal of Islamic Architecture Volume 2 Issue 3 June 2013, s. 104
- AMENDT,ANDREAS, Horse Games- Horse Sports From Traditional Oriental Games to Modern and Olympic Sport. Beirut: Katar Olympic & Sport Museum, Beirut 2012.
- ANSARÎ ,M.A., The Hunt of the Great Mughals, Islamic Culture, Vol. XXXV. No.2 , The Islamic Culture Board, Haydarabad 1961, s.242-253.
- BRONNER,Yigal - SHULMAN, David - JUBB, Innovations and Turning Points Toward A History of Kavya Literature. New Delhi: Oxford University Press, New Delhi 2014.
- FİNCH, William, "1608 1611", Early Travels in India, (ed. William Foster) Oxford Univesity Press, London 1921.
- FİNKEL, Irvin L., Round and Round the Houses: The Game of Pachisi. Mackenzie, Colin; Finkel, Irving (eds.). Asian Games: The Art of Contest. Asia Society. New York 2004, s. 46-57.
- GAZİ ZAHÜRİDDİN MUHAMMED BABÜR, Vekayi Babur'un Hatıratı, (tr. Reşit Rahmeti Arat). Vol. 2, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1987.
- GARZA, A de la , Mughals at War: Babur, Akbar and the Indian Military Revolution, 1500 – 1605, Doctorate Thesis, The Ohio State University Press, Ohio 2010.
- GULBADAN BEGAM, The History of Humâyün, Humâyün-nâma, Royal Asiatic Society, London 1902.
- HAVELL, Ernest Binfield, A Handbook to Agra and Taj, Sikandra, Fatehpur Sikri and The Neighbourhood, Asian Educational Services, New Delhi 2003.
- HUSAİN, Muhammed Ashraf, A Guide to Fatehpur Sikri. Delhi: Manager of Punlications, Delhi

Gazi

Akademik
Bakış
355
Cilt 17
Sayı 33
Kış 2023

1937.

IFTİKHAR, Rukhshana, Cultural Contribution of Mughal Ladies. A Research Journal of South Asian Studies, Vol 25, no 2, July-December 2010, s.323-239.

IFTİKHAR, Rukhshana, Genesis of Muslim Culture and Co-Existence in Mughal Era, Journal of Islamic Thought and Civilization (JITC), Volume 9, Issue 1, Spring 2019, s.119-130.

INAYAT KHAN, The Shah Jahan nama of 'Inayat Khan, Oxford University Press, Oxford 1990.

JACKSON, Peter, The Cambridge History of Iran., Vol 6, Cambridge University Press. Cambridge 1986.

JAHAN, Ishrat, Socio-Cultural Life in Medieval History, Laxmi Book Publication, Solapur 2018.

KABİR, Ashraful, Mughal Paintings of Hunt With Their Aristocracy. Med Crave Arts and Humanities Open Access Journal, Vol 3, Issue 1, 2019, s. 65-67.

KABİR, Ashraful, Known and Unknown Pigeons in Mughal History, Social and Basic Sciences Research Review, Vol 2, issue 5, 2022, s. 277-283.

KARABUDAK, Gökhan- Bozoğulları, Bestami, Unutulmaya Yüz Tutmuş Geleneksel bir Oyun: Peçiç. Motif Akademi, C. 13, sayı 29, 2020, s.123-133.

KAUSAR, Kabir- Kabir, Inamul, Biographical Dictionary of Prominent Muslim Ladies, New Delhi Light&Life, New Delhi 1982.

KAYA, Ayşegül, Evrensel bir strateji oyunu: Peçiç. İstanbul: Kadıköy Gaziantepçiler Derneği, İstanbul 2008.

KÜÇÜK, Mehmet Alparslan, İslâm Öncesinden Sonrasına Türk Geleneğinde Bir Yaşam Sitali Ç: Okçuluk, International Journal of Cultural and Social Studies (IntJCSS), Vol 4, Issue 1, 2018, s.178-191.

LAL, Magan, The Diwan of Zeb-un-Nisa, John Muray, Albemarle Street W, London 1913.

LANEPOLE, Stanley, History of India, West Vintage Press, London 1965.

LATİF, Syed Muhammed, Agra, Historical and Descriptive. Calcutta: Calcutta Central Press, Calcutta 1896.

MADSEN, Jacob Schmidt, The Crux of The Cruciform: Retracing The Early History of Chaupar and Pachisi. Board Game Studies Journal, Vol. 15, issue 1, 2021, s.29-77.

MANUCCİ, Storia do Mogor or Mogul India 1653- 1708, (Tr. William Irvine). Vol II, John Murray, Albe Marle Street, London 1907.

MANUJA, Annu, A Critical Study of Mughal Paintings During Akbar's Reign. Aligarh 1999.

MİSRA, Rekha, Women in India Mughal India, Allahabad: Munshiram Manoharlal, Allahabad 1967.

MUKHERJEE, Soma, Royal Mughal Ladies and Their Contributions, Gyan Publishing House, New Delhi 2001.

MURRAY, Harold James Ruthven, A History of Chess, Clarendon Press, Oxford 1913.

PATİ, Arunima, Ashtadikpala: A Rare and Unusual Set of Ganjifa Cards, Heritage, Journal of Multidisciplinary Studies in Archaeology, Vol 3, 2015, s. 709-714.

PELSEART, Jahangir's India : being the Remonstrantie of Francisco Pelsaert. (Tr. W.H.Moreland, P. Geyl), W. Heffers, Cambridge 1925.

RAJAGOPALACHARİ, The Mahabharata, Bharatiya Vidya Bhavan, Bombay 1996.

RİZVİ, Saiyid Athar Abbas, Fatehpur Sikhri, Good Earth Publishing, New Delhi 2002.

ROUX, John Paul, Büyük Moğolların Tarihi Babür, Çev. Lale Arslan Özcan, Kabcacı Yayınevi, İstanbul 2008.

SARKAR, Jadunath, Studies in Mughal India, Calcutta: M.C. Sarkar, Calcutta 1919.

SAVAŞ, Müslüme Melis, Alt Kıtaya Taşınan Türk- İslâm Değeri Eğitime Saray Kadınları Üzerinden Bakmak, Selçuk Türkiyat, sayı 53, Aralık 2021, s.469-484.

SAVAŞ, M.Melis, "Hint Topraklarında Bir Türk İcadı: Chandal Mandal Oyunu", 8th Asia Pasific International Modern Sciences Congress, September 11-12, 2023 Delhi, India, p. 103-108.

SMİTH, Vincent Arthur, Akbar The Great Mogul 1542-1605, Clarendon Press, Oxford 1917.

gost

SRİVASTAVA, Ashirbadi Lal Srivastava, Akbar The Great, Vol III, Shiva Lal Agarwala &Company, Agra 1972.

SÜMER, Faruk, Oğuzlar (Türkmenler), Tarihi- Boy Teşkilatı –Destanları, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 2016.

TAZEGÜL, Ünsal, Farklı Toplumlarda Polo Oyunu, İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, Vol. 6, issue 3, 2017, s.2157.

THE TUZUK-İ-JAHANGİRİ or MEMOİRS OF JAHANGİR, (Translated by Alexander Rogers). Edited by Henry Beveridge. London: Royal Asiatic Society, London 1909.

WİLKİNS, Sally, Sports and Games of Medieval Cultures, Greenwood Press, London 2022.

WİLKİNSON, W.H., Chinese Origin of Playing Cards. The American Antropologist, Vol.A8, Issue 1, January 1895, s. 61-78.

İnternet Kaynakları

<https://en.wikipedia.org/wiki/Chaupar#/media/File:Chopat.jpg> (12.10.2023)

<https://en.wikipedia.org/wiki/Pachisi#/media/File:Pachisi-real.jpg> (12.10.2023)

https://en.wikipedia.org/wiki/Pachisi#/media/File:Pachisi_fatchpur_m.jpg (12.10.2023)

Müze Kaynakları

British Museum, Middle East, 1920,0917,0.237.

Victoria and Albert Museum, South&South East Asia Collection, IS.2:91-1896.

Aga Khan Museum, AKM121.

Ekler

Resim 1: Chaupar oyunu

Resim: Bkz.. <https://en.wikipedia.org/wiki/Chaupar#/media/File:Chopat.jpg> (12.10.2023)

görsel

Akademik
Bakış

357

Cilt 17

Sayı 33

Kış 2023

Resim 2: Peçiç Oyunu

Resim: Bkz. <https://en.wikipedia.org/wiki/Pachisi#/media/File:Pachisi-real.jpg> (12.10.2023).

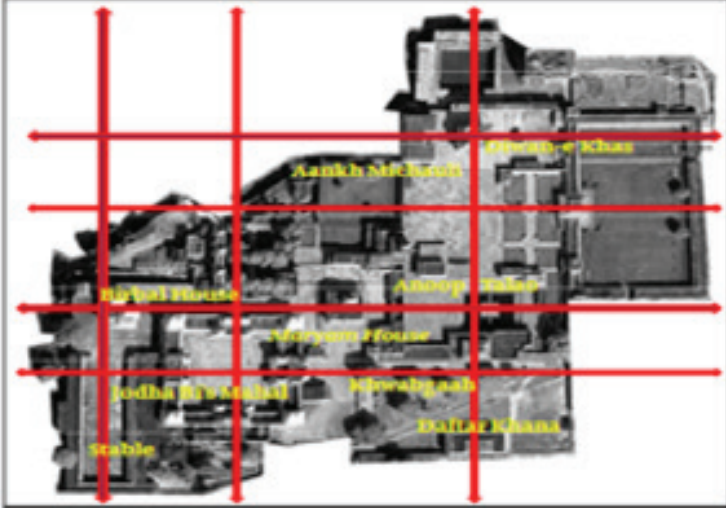
Resim 3: Fatehpur Sikri'deki Peçiç alanı

Resim: Bkz. https://en.wikipedia.org/wiki/Pachisi#/media/File:Pachisi_fatehpur_m.jpg (12.10.2023)

gor

Resim 4: Fetihpur Sikri'de Ānk Michauli'nin bulunduğu bölüm

Resim: Bkz. Asif Ali, “Syncretic Architecture of Fatehpur Sikri: A Symbol of Composite Culture”, Journal of Islamic Architecture Volume 2 Issue 3 June 2013, s. 104.

Resim 5 : Muhammed Şah için düzenlenmiş bir havai fişek gösterisi

Resim: Bkz. British Museum, Middle East, 1920,0917,0.237.

gazi

Akademik
Bakış
359
Cilt 17
Sayı 33
Kış 2023

Resim 6: Ekber'in çitaları canlı olarak yakalaması.

Resim: Bkz. Victoria and Albert Museum, South&South East Asia Collection, IS.2:91-1896.

Resim 7: Cihangirin avlanması

Resim: Bkz. Aga Khan Museum, AKM121.

görsel

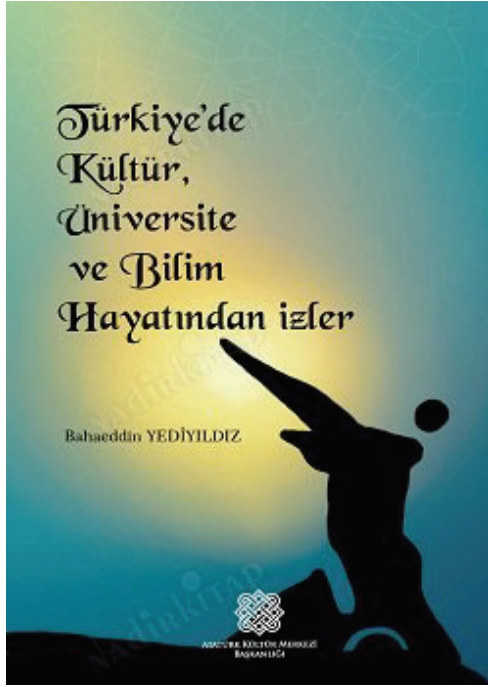
Kitap Değerlendirme

Türkiye’de Kültür, Üniversite ve Bilim Hayatından İzler

Bahaeddin YEDİYILDIZ

Bahaeddin Yediyıldız, Türkiye’de Kültür, Üniversite ve Bilim Hayatından İzler, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayını, Ankara, 2022, 459 Sayfa

Leyla AKSU KILIÇ*

Gazi

Akademik
Bakış

361

Cilt 17

Sayı 33

Kış 2023

Makale Geliş Tarihi: 25.05.2023. Makale Kabul Tarihi: 20.11.2023.

Kitap Değerlendirme / Künye: AKSU KILIÇ, Leyla, “Kitap Değerlendirme: Türkiye’de Kültür, Üniversite ve Bilim Hayatından İzler”, Gazi Akademik Bakış Dergisi (GABD), Sayı: 33, Cilt: 17, Aralık 2023, s. 361-368.

* Dr. Öğr. Üyesi, Uşak Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, E-mail: leyla.aksu@usak.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-0653-2027.

“...Değişim insanın ve toplumun ve daha da önemlisi varlığın özünde var. Elbette ki değişim kavramsal açıdan tarafsız bir durum; değişim olumlu olabileceği gibi olumsuz da olabilir... Özelde İslam dünyası, yerelde ise İslam dünyasının önemli bir parçası olan Türk toplumu birkaç yüzyıldır önemli değişiklikler girdabında... Dolayısıyla Türkiye'nin içinde bulunduğu bir girdabın açıklığa kavuşturulması, değişimin yönünün isabetli tayin edilmesi açısından entelektüellere büyük iş düşmektedir. Bu bakımdan sosyal bilimciler özel bir öneme sahiptir. Zira onlar toplumun içinde ve toplumun değişim yönünün uçlarında süreci takip ve kontrol işlevini üstlenmek durumundadırlar...” (arka kapak) şeklindeki Prof. Dr. Celalettin Vatan- daş tarafından yapılan değerlendirme ile okuyucuya takdim edilen eser, dört kısım, yirmi bir bölüm ile birlikte Bahaeddin Yediyıldız'ın Paris'te doktora hocası olan Jacques Berque'den yaptığı “Kültür ve İslam” ve “Hangi İslam?” başlıklı iki çeviriyi ihtiva eden eklerden oluşmaktadır. Bahsi geçen bölümlerin bir kısmı Yediyıldız'ın 1980 ile 2017 yılları arasında kültür, üniversite ve bilim konularında yayımladığı makalelerden bir kısmı da yapmış olduğu konuşmaların metinlerini ihtiva eden eser bu hali ile bir derleme niteliği taşımaktadır. Yediyıldız bu hususu “aşlında sıradan bir derleme değildir. Yazarın otuz yedi yıl içinde aynı konuda yaptığı çalışmaların bir kısmı, belli bir kurgu çerçevesinde yeniden inşa edilmiştir... Her bölümün içeriği, son yarım yüz yıl içinde Türkiye'nin kültür, üniversite ve bilim hayatının bazı yönlerini yansıtmaktadır...” ifadeleri ile izah etmektedir.

“Millî Kimlik Üzerine Düşünceler” üst başlığını taşıyan eserin birinci kısmı, millî kimlik inşasında tarih, milliyetçilik, küreselleşme ve Türk dünyasının meselelerine dair hususların ele alındığı üç bölümden oluşmaktadır. Buna göre “Millî Kimlik ve Tarih” başlıklı birinci bölümün özünü “sözlü gelenek ve tarihî belgelerin kimlik bakımından değerlendirilmesi” oluşturmaktadır. Türk mutasavvıfı Hacı Bayram-ı Veli'nin kendisini tanımak isteyen kimseye, “Kim bildi efâlini / Ol gördü sıfatını; Anda gördü zâtını / Sen seni bil sen seni” şiirinden hareketle efâlini bilen kişi veya toplumların gerçekleştirdiği eylemlerde hem sıfatını hem de zatını görebileceğinden bahisle bunun da hayalî faraziyelerin değil fillerin ürünü olan sözlü gelenek ve tarihî vesikalarla mümkün olacağına dikkat çekilmektedir (s.15-17). “Milliyetçilik ve Küreselleşme” başlıklı ikinci bölümde birbirine zıt iki kavramın yazar tarafından “aşlında meseleye soğukkanlılıkla ve derinliğine yaklaşırsa, bu iki gerçekliğin hiç de birbirine zıt olmadığı kolayca anlaşılabilir” düşüncesi ile ele alınmıştır. Bu düşünce biçimi genel bilinenin aksine bir bakış açısı olarak okuyucu açısından dikkat çekici olsa gerektir. Çünkü yazarın milliyetçilik ile küreselleşmenin nasıl bir arada ele alınabileceği ve bu iki kavram arasında nasıl bir ilişki kurulduğu okuyucu için merak uyandırıcıdır. Bu saik ile bakıldığında yazarın bu hususu “millet dar bir alanda nefessiz kalıp boğulmasın, küreselleşme de köleleştirmenin dolaylı ya da dolaysız vasıtası olmasın! Milletler arasındaki ilişkiyi mikro planda bireyler arasındaki ilişkiye benzetebiliriz... Ferdin şahsiyet kazanarak şahıs olması gibi topluluklar da

görsel

şahsiyet kazanarak millet olurlar. Milliyetçilik, ferdilikten kurtularak şahsiyete ulaşmış kişilerin, mensubu buldukları topluluğa şahsiyet kazandırma yolunda ifadesini bulan düşünceler ve bunların tahakkuku için ifa edilen eylemler bütünlüğüdür... Şahsiyetini bularak kemâle ermiş kişi, nasıl bütün insanlığın sorumluluğunu üzerinde taşıyorsa, milletler de öyledir. Evrensele açılır ve bütün insanlığın sorumluluğunu kendi omuzlarında hissederek... *Böyle bir sorumluluk duygusunun doğurduğu küreselleşme, milliyetçilikle tezat teşkil etmez...* şeklinde aydınlığa kavuşturulmaktadır (s.29); Eserin üçüncü bölümü yazarın Aydınlar Ocağında yaptığı bir konuşma olan “Türk Dünyası Tarihinin Meseleleri”dir. Konuşmanın Nihal Atsız’ın 19. ölüm yıldönümüne denk gelmesi, bu konuşmanın teması Atsız’ın sürekli düşündüğü meselelerden biri olması ve benzer adda makaleler yazması sebebiyle aynı ismi taşımaktadır. Bu hususta Atsız’ın Türk tarihinin meselelerine dair görüşleri süzülerek 5-9 Eylül 1994 tarihinde Ankara’da gerçekleştirilen Türk Dünyası Tarih Araştırmaları Kongresi’nde ele alınan meseleler detaylandırılmıştır. Buna göre Türk tarihinin meseleleri beş tema etrafında sergilenmiştir. Bunlar Türk tarihinin kaynakları, Türk tarihine yaklaşımlar, Türk tarihini araştırma merkezleri ve Türk tarihinin sistematığıdır. Ancak yazara göre Türk Dünyası tarihinin birinci meselesi, Türk tarihine *bakış* ya da *kimlik* meselesidir. İkinci meselesi ise Batı medeniyeti ile hesaplaşma ya da bu medeniyeti sorgulamadır. Yazara göre Türk Dünyası tarihinin üçüncü meselesi ise Türk kültürü ve İslâm dini arasındaki ilişkinin sorgulanmasıdır. Yediyıldız “bunların üstesinden gelenebilirse, Türk dünyasının önü aydınlıktır. Aksi takdirde işi son derece zordur...” demektedir ki bugünün okuyucusu için de bu üç ana meselenin Türk dünyası açısından çözülmesi gereken problemler olduğu görülmektedir (s.33).

“Kültür ve Yenileşme” adını taşıyan eserin ikinci kısmı, dokuz bölümden oluşmaktadır (s.63). Bunlardan ilki aynı zamanda kitabın dördüncü bölümü olan “Tarih ve Kültür”de öncelikle *“bir milletin duygu, düşünce, davranış kalıplarını, belirli dönemlerde bilgi, sanat ve beceri birikimlerini, kendi varlığı hakkındaki tarih bilincini ve milletin belirginleşen objektif sosyal yapısına sahip olan sistemler bütünü, din, ahlâk, dil, sanat ve edebiyat ile ekonomik ve teknolojik kurumların biçim ve içeriklerini kapsayan tarzlarıdır”* olarak tanımlanan kültür ile *“1. Bir toplumun, bir sosyal grubun, bir milletin veya bütün insanlığın zaman içinde yaşadığı gerçeklik. 2. Bir toplum veya bütün insanlık tarafından yaşanan bu gerçeklik üzerinde yapılan ilmî araştırma ve bu araştırmalar sonucunda ortaya konulan bilgiler bütünlüğü”* şeklinde tanımlanan tarih ilişkisi, durum tespiti ve tarih araştırmalarında alınması gereken tedbirler detaylandırılmıştır (s.65). Eserin beşinci bölümü olan “Türk Kültürü ve İslâm” başlıklı yazıda ise Türk tarihi ve kültürü üzerindeki dinin etkisi üzerinde durulmuştur. Türk kültürü ve İslâm arasındaki bağlantıya geçmeden, öncelikle kültür ve din arasındaki ilişkiye değinilmiş ve “İnsanlığın tarih sahnesine çıkışından bu yana, din, toplumları çeşitli şekillerde etkilemiştir. Bu sebeple insanlık tarihini, *aynı*

görsel

zamanda, din ve dinî olaylar tarihi olarak değerlendirenler de vardır”. Bu açıdan Türk tarih ve kültüründe dinin etkisi görülmeye çalışılmıştır. Buna göre Türklerin ilk devirlerdeki dinleri Gök-Tanrı dinidir ancak eski inanç sistemlerini korumakla beraber farklı zaman ve mekânlarda Budizm, Maniheizm, Zerdüştlük, Brahmanizm, Şamanizm, Ortodoksluk, Nestûrîlik ve Yâkûbîlik gibi bazı inançlara sahip oldukları tespit edilmiştir. Yediyıldız'ın değerlendirmesine göre, “*Ne var ki Türkler bu dinlerin hiçbirinde tutunmamışlardır. Çünkü bu dinlerden bazılarında millî seciyelerini kaybederek ya Çinleşmişler (Tabgaçlar gibi), ya Hristiyanlaşmışlar (Tuna Bulgarları, Macarlar gibi) yahut bir müddet sonra tekrar din değiştirmek ihtiyacı duymuşlardır (İç-Asya Uygurları gibi).*” Yediyıldız'a göre bu sürecin sonunda Türkler kendilerini eski Türk inanç sistemleri ile de uyum içinde olan İslamiyet'te bulmuşlardır. Türklerin İslamiyet'i benimseyerek, özünü tahrif edecek herhangi bir davranış içine girmeyerek ve bütünleşerek kendi millî hususiyetlerini, renklerini ve çizgilerini kaybetmemişlerdir ki “*söz konusu olan özgün bir terkiptir; diğer bir ifadeyle Türkler İslam'ı özümlemişlerdir*”. Yediyıldız bugün Türk toplumunun çağdaşlaşma yolunda Batıyla hesaplaşması, o medeniyeti eleştirerek, sorgulayarak anlaması, özümlemesi ve yeni bir terkiye ulaşması gerektiğine inanmaktadır (s.77). Türkler ve İslamiyet konulu bu kısmı müteakip mevzuu tamamlayıcı olarak nitelendirebileceğimiz “Değerler, Şahsiyet ve Kültür” adını taşıyan altıncı bölüm gelmektedir. Karşılıklı sohbet olarak dizayn edilmiş olan bir konferans metni olan bu bölümde değerler, şahsiyet-kültür ve felsefe-din açısından ele alınmıştır. Bu çerçevede HABİTAT II konferansı (Birleşmiş Milletler İnsan Yerleşmeleri Konferansı) ile 1996 yılındaki Kutlu Doğum Haftası adıyla yapılan ilmi toplantı Türkiye'deki değerler, şahsiyet ve kültür ilişkileri bağlamında değerlendirilmiştir. Türk kültürünün temelini teşkil eden İslam dininin prensipleri ile HABİTAT II'nin üzerinde durduğu konular benzerliğine dikkat çeken Yediyıldız “İslam tabiatı korur. Tabiata karşı sorumluluğu var insanın. Bir ağacı rastgele kesemezsiniz, canlıdır çünkü o! Hayvanı öldüremezsiniz, incitemezsiniz. Bunlar son derece önemli. Böyle bir davranış nefsi aşır insanlarla, bütün canlılarla bütünleşme hadisesidir. İtidalle hareket etme ve dengeleri yerli yerine oturtma hadisesidir. İşte gerçek demokrasi de, şahsiyetçilik de, bu dengeleri tanzim ettiği için, birbirlerinin müteimmimidirler, aralarında tezat değil uyum mevcuttur...” yorumunu yapmaktadır. Yediyıldız'ın bu yorumu daha öncesinde milliyetçilik ve küreselleşme kavramlarının benzerliğine dair yaptığı yorumda olduğu gibi kavramlar arasında zıtlık ve tezatlıkları ortaya koymaktan ziyade uyumu yakalamaya çalıştığına dair bir tavrı olduğunu düşündürmektedir (s.89). Türkiye'nin de dışında kalamayaçağı tartışma konularından biri olan değişme ve ilerleme fikrine dayalı olan batılılaşma, muasırlaşma, çağdaşlaşma kavramları ile ilgili olan yedinci bölüm “Batılılaşmanın Temelleri Üzerinde Bazı Düşünceler” başlığını taşımaktadır. 18. yüzyıla kadar değişiminin karşısında olan Osmanlı'nın temel endişesinin nizamın/düzenin korunmasının olduğu ancak 18. yüzyılda

Gör

durumunun değişerek çöküşün eski kanunlara dönmekle engellenemeyeceği anlaşılacak Batılıların askeri ve teknik üstünlüğünü kabul ettiği değerlendirilmiştir. Bu hususta netice olarak Osmanlılar döneminde temelleri atılan ancak gerçek bir yaklaşımla hareket edilemeyerek, Batı’nın ilim zihniyetinin asla yakalanamadığından, kolay olanın tercih edilip Batı’nın kültür unsurlarının taklit edilmesinden bahisle 20. yüzyıl Türkiye’inde hala Batılılaşma sorununun devam ettiği zikredilmektedir (s.111). Kültür ve yenileşme kavramları üzerindeki tartışmalar, bitmek bilmeyen bu tartışma ortamı ve ilişkili kavramların ele alındığı sekizinci bölüm “Kültür ve Yenileşme” başlığını taşımaktadır (s.127). İslamî İlimler Araştırma Vakfı’nın *Hadis, İslam Tarihi ve İslam Hukukunda Metin Tenkidi Meselesi* başlıklı ilmi toplantısının metni üzerinde tenkit yapılan dokuzuncu bölüm ise “Kültürlerin Yeniden Yapılandırılmasında Tenkidin Rolü” başlığını taşımaktadır. Yediyıldız burada bir şeyin aslını anlama çabası, doğruyu (otantik) sahteden ayırma sanatı olarak tenkitten yola çıkarak Hadis, İslam Tarihi ve İslam Hukuku ile ilgili metinlerin doğru olarak tespitine çalışmaktadır. Bu tespitlerden biri *Hadis, İslam Tarihi ve İslam Hukukunda Metin Tenkidi Meselesi* adlı tartışmalı toplantıda “İslam Medeniyetine dair metin tenkidi çalışmalarının ferdi gayretlerle üstesinden gelinemeyeceği ve dolayısıyla kurumsallaşmaya gidilmesi gerektiği vurgusu”nun doğru olduğudur. Yediyıldız’a göre bunun için Türkiye’de üniversitelere ve akademik kadrolara büyük iş düşmektedir ki “*işte o zaman, ilmi araştırmalar ve bu arada özellikle “metin tenkidi” konusunda kurumsallaşma faaliyetleri açısından son derece önemli adımlar atılabilir ve verimli bir biçimde özgün bilgi üretimi gerçekleştirilebilir.*” Bahsedilen toplantıda üzerinde durulan ve Yediyıldız’ın dikkat çektiği bir diğer husus “*Türkiye’de günümüz bilim adamlarının bir taraftan klasik dönemin otoriteleri sayılan Müslüman âlimler ve diğer taraftan da batılı bilim adamları karşısındaki tavır ve duruşları*”dır. (s.155). Batının teknolojisinin yoğun etkisi altında uzun süredir bir dönüşüm süreci yaşayan ve bu dönüşümün sancılarını çeken Türk kültürünün değerlendirildiği onuncu bölümde “Kültür ve Terör” konusu ele alınmaktadır. Yediyıldız, yaşanan her türlü terörü de bu sancının ürünü olarak görmektedir. O sebeple ki, bu sancıların hafifletilebilmesi kültürün kendi boyutları içindeki ve diğer kültürlerle ilişkilerindeki dengelerin kurulabilmesine ve dengelerin kurulabilmesi de ilmi araştırmalar ve tarih şuuru ile mümkündür. Bunun için özellikle üniversiteler dâhil bütün araştırma kurumlarının işlevleri gözden geçirmelidir (s.169). Bir tarih araştırmasında yaşanan bürokratik muamele ve problemlerden hareketle “mantıklı bir bürokrasi, diğer araştırmacıların olduğu gibi tarih araştırmacılarının da işlerini kolaylaştırmak zorunda” olduğu ele alınan on birinci bölüm “Bürokratin Mantığı ve Türk Kültürü” başlığını taşımaktadır (s.181). 16. yüzyılın sonlarında Tunuslu Ahmed’in “*...Bu tercüme-yi Türk dilinde hazırladım. Zira ki bu dil bugün Dünya’da hükmeder...*” ifadeleriyle başlayan on ikinci bölüm “Bir “Dil, Kültür ve Çağdaşlaşma” Modeli” başlığı altında Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Ta-

görsel

rihi Enstitüsü'nün 2002 Kasımında düzenlediği bilimsel toplantıda sunulan bildiriler çerçevesinde yapılan tartışmaları gündeme taşıyarak “dil, kültür ve çağdaşlaşma” arasındaki ilişkileri ve kültürler arası etkileşimleri, kültürel oluşum ve dönüşümleri açıklamak için oluşturulan bir model üzerinde tartışılmıştır (s.191).

“Üniversite ve Bilim” üst başlığını taşıyan eserin üçüncü kısmı beş alt bölümü ihtiva etmektedir (s.199). Türkiye’deki üniversitelerin bir taraftan kaliteleri artırılmaya çalışılırken diğer taraftan yeni ve kaliteli üniversiteler açılması gerektiğini düşünen Yediyıldız, on üçüncü bölümde “Bilgi Çağında Nasıl Bir Üniversite?” başlığı altında Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi’nin (Tobb Etü) böyle bir ihtiyaçtan doğduğunu ifade etmiş ve Tobb Etü’nün nasıl bir üniversite olacaktır? sorusuna cevap vermeye çalışmıştır. Buna göre klasik ve geleneksel bir üniversite olmayacak olan Tobb Etü’nün “*bir yanıyla klasik tabana dayalı, evrensel bilgi üreten girişimci bir üniversite*” olacağını ifade etmiş ve böylece zihninde kurguladığı üniversite modelini hayata geçirmeye çalışmıştır. Yediyıldız, Tobb Etü’de kurucu dekan olarak görev aldığı süre içinde bilgi ve donanımlarını hayata geçirmeye gayret etmiştir. Ona göre Tobb Etü “*ulusal merkezli fakat evrensel boyutta, araştıran, sorgulayan, tasarlayan, keşif ve icatta bulunan, her alanda üreten, kazanan ve kazandıran bir üniversite*” olacaktır (s.201). Yediyıldız’ın “*asıl işlevi araştırmalar yaparak özgün bilgi üretmek, kendi yöntemleri ve ürünleriyle bilgi üretebilecek ve sorun çözebilecek sorgulayıcı ve yaratıcı insan gücü yetiştirmek, nihayet bu iki kazanımını kendi toplumunun ve elbette insanlığın hizmetine sunmak*” olarak üniversitelerin vizyonunu belirlemeye çalıştığı on dördüncü bölüm “Türkiye’de Üniversitelerin Vizyonu ve Özgün Bilim Üretimi” başlığı altında Türkiye’deki üniversiteleri gruplandırmaktadır. Buna göre birinci grup üniversiteler, özgün bilgi üretme hususunun önemine dair vizyonunu belirleyenler; ikinci grup ise, bilgi üretimi ifadesini kullanmamakla beraber araştırma ya da bilimsel araştırmaya yer vermekte olanlar iken bir diğer grup üniversite vizyonunda yeni bilgi üretimi ve araştırmaya hiç atıf yapmayan ve farklı amaçları ön plana çıkaran üniversitelerdir ki araştırma ve bilgi üretimi yerine başkalarının ürettiği bilgiyle eğitim-öğretim yapmayı tercih etmektedir. Türkiye’deki üniversiteleri örnekleri ile tahlil eden Yediyıldız bu hususu “*gerçek bir üniversitenin vizyonu, bilgi aktarmak değil bilim yapmak ve özgün bilgi üretmek olmalıdır. Keşfetmeyi, icat etmeyi, yaratmayı hedeflemeli, gerçekten bilim yapmaya ve özgün bilgi üretmeye kilitlenmiş olmalıdır*” şeklinde değerlendirmektedir (s. 211). “*Bilim ile uğraşan kurum ve kuruluşlarımız, bilimin işlevinin, tabiat ve insanın bilinen bilgisi dışında, bunları bilerek, bunların haricindeki bilinmeyenlerini bilinir hale getirmek olduğunun idrakinde midirler?*” sorusunun cevabının arandığı on beşinci bölümde “Türkiye’de Bilime Yaklaşım” başlığı altında bu konuda başta üniversiteler ve araştırma kurumları konu alınmıştır (s.237). “*Bilim Batı’dan alınır düşüncesi bırakılmı, evrensel ölçekte özgün düşünce, bilgi ve sanat üretimimizi artırma*

görsel

ve bunları uygulama alanına koyma yoluna gidilmelidir...” düşüncesinin işlendiği on altıncı bölüm “Evrenkent ve Özgün Bilgi Üretimi Üzerine Bazı Düşünceler” adını taşımaktadır. Yediyıldız, evrenkenti bilgilerin üretildiği ve yayıldığı yer olarak tanımlamakta ve Princeton Üniversitesini örnek vermektedir. “Evrenkent’in üç işlevi; eğitim, araştırma ve toplumsal etkinliktir. Ana kaynağı insandır...İnsanlar arasında da gençlik...Princeton’da araştırmaların üçte birini lisans öğrencileri yapıyor...Öğrenci, ikinci sınıftan sonra bir araştırma grubuna girmek zorundadır. Bilime ve hayata hükmetmenin yolu budur...” ifadeleri ile detaylandığı Princeton, öğretim üyesi başına en yüksek bağış alan bir evrenkenttir. Ayrıca Amerika’daki MIT Evrenkenti, Stanford Evrenkenti ele alınmış ve Türkiye’deki durum değerlendirmiştir (s.253). Türkiye’de yaratıcı düşüncenin temellendirilememiş olmasının sebeplerinden birisi olarak sürekli eğitim felsefesinin tam olarak anlaşılammış olmasının ele alındığı on yedinci bölüm “Sürekli Eğitim” başlığını taşımaktadır. Konunun teorisi ile otuz dokuz farklı isim altındaki sürekli eğitim teşkilatlarından “kültür merkezleri” ve “Paul Pastur Çalışma Üniversitesi” ele alınmıştır (s.267).

“Atatürk ve Mirası” adını taşıyan dördüncü ve son kısım dört bölümden meydana gelmiştir (277). Atatürk’ün ebediyete intikalinin 71. yıldönümünde 2009 tarihinde Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Kurumu tarafından düzenlenen Devlet Töreni’nde Yediyıldız’ın yaptığı konuşma, eserin on sekizinci bölümünde “On Kasım Devlet Töreni Açış Konuşması I” başlığı ile paylaşılmıştır. Konuşmada Atatürk tarafından sık sık kullanılan hars sözcüğünden bahisle “Atatürk bu kavramları kullanırken kafasında hangi olguları canlandırıyor? “Muasır medeniyet”ten ne anlıyordu? “Harsı” ya da “kültürü” muasır medeniyet seviyesi”nin üstüne çıkarmak ne demekti?” sorularının cevabı aranmaktadır. Yediyıldız bu soruların cevabını, Atatürk’ten alıntılararak “a) Bir insan cemiyetinin/toplumunun devlet hayatında b) Fikir/düşünce hayatında, yani ilimde/tabii bilimlerde, içtimaiyatta/beşerî bilimlerde ve güzel sanatlarda c) İktisadî hayatta yani ziraatta/tarımda, zanaatta/sanayide, ticarete, kara, deniz ve hava münakalatçılığında/ulaştırmacılığında yapabildiği şeylerin muhasalasıdır/bileşkesidir” şeklinde vermektedir (s.279). Bir önceki konuşmayı takip eden diğer yılda yani Atatürk’ün ebediyete intikalinin 72. yıldönümünde 2010 tarihinde Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu tarafından düzenlenen Devlet Töreni’nde yine Yediyıldız’ın yaptığı bir başka konuşma, eserin on dokuzuncu bölümünde “On Kasım Devlet Töreni Açış Konuşması II” başlığını taşımaktadır. Bu sefer bir önceki konuşmadan farklı olarak bilim ve üniversite konusundaki düşünce ve davranışların üzerinde durulmuştur. Atatürk ve çevresinin 1930’lu yıllarda başlayarak yaptıkları üniversite reformu, TTK, TDK VE DTCF’nin kurulması ve “birinci elden ilim yapmak, özgün bilgi üretmek, Türk Dil ve Tarih kurumlarını Akademi hâline getirmek için akademisyenler yetiştirecek bir altyapı oluşturma” hedefi üzerinde durulmuş ve bu hedefe ne kadar ulaşıldığı sorgulanarak Türkiye’deki üniversitelerin sayısının

görsel

arttığı ve yukarıda adı geçen kurumların birleşerek Atatürk, Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu hâline getirildiği ifade edilmiştir (s.285). Önceki iki konuşmayı müteakip 2011 yılında Atatürk'ün ebediyete intikalinin 73. yıldönümünde yaptığı konuşma eserin yirminci bölümünde “On Kasım Devlet Töreni Açış Konuşması III” başlığı ile verilmiştir. Bu üçüncü konuşmanın teması Atatürk'ün felsefesi üzerinedir. Doğan Cüceloğlu'nun “*Atatürkçü olmak ne demek?*” (Habertürk, Günlük Gazete, 01.04.2010, s.20) isimli yazısından hareketle Atatürk'ün felsefesini 1)Gerçeği olduğu gibi kabul etmek ve ona saygı duymak 2) aklın ve bilimin rehberliğini kabul etmek ve 3) kayıtsız şartsız istiklâl yani bağımsızlık ilkesi ile açıklamaktadır (s.297). Eserin son bölümü olan yirmi birinci bölümde “Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu ya da Uluslararası Bütünleşik Bilgi Üretim Sistemi” başlığı ile Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu'nun kuruluşu ve geçirdiği tarihsel süreç ele alınmıştır. Bu bölümde 2009 yılına kadar kurum ve kuruma bağlı kuruluşlar bünyesinde çıkarılan yayınların ve toplantıların miktarı tablolaştırılarak kurumların toplam üretimi çıkarılmıştır. “Atılım ve Yeniden Yapılanma Dönemi” olarak isimlendirilen ve 2009'dan 2012'ye kadar ki faaliyetlerin ele alındığı kısımda ise “teşkilât yasasının yenilenmesi, Bütünleşik Bilgi Sisteminin kurulması ve Burs Sistemi'nin Tesisi ve Çeviri Hareketi Projesi ile bu çerçevedeki faaliyetler detaylandırılmıştır (s.305). Bu bölüm aslında özgün düşünce, bilgi ve sanat üretiminin kurumsal olarak nasıl gerçekleştirileceği ve bunların uygulama alanına nasıl konulacağı sorularına cevap aramakta ve bunun tasarlanan bilgi üretim santrali açıklanmaktadır.

Eserin Türkiye'de özellikle Tarih metodolojisi, genelde ise kültür ve medeniyet ile ilişkili diğer kavramlarla ilgili yazının azlığı ve tartışma zemininin yetersizliğini göstermesi açısından mühim olduğu görülmektedir. Ancak Yediyıldız'ın akademik hayatı süresince yaptığı çalışmalar, araştırmalar ve konuşmaların her ne kadar üzerinde yeniden çalışılarak eserde kullanıldığı ifade edilse de bazı verilerin güncellenmesi uygun olabilirdi. Mesela, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu'nun 2009-2012 yılları arasındaki faaliyetlerinin sonuçlarının sonraki yıllardaki yansımaları ya da Türkiye'deki üniversitelerin vizyonunun ele alındığı bölümdeki veriler 2008 yılında yapılmış olan taramaları içermektedir. Türkiye'deki üniversitelerin 2023 yılına geldiğindeki vizyonunun tekrar değerlendirilmesi çalışmanın alana katkısını artırabilirdi. Sonuç itibarıyla akademik hayatını özgün bilgi üretimi çabasına vakfeden Yediyıldız'ın bu eseri “...ülkemizi bilim yapılabilir bir ortam haline getirebilmek için gerçekleştirmeye çalıştığı faaliyetlerinin *izlerinden bir kısmını yansıtmaktadır*” ifadelerinde hayat bulmaktadır. Bu kitapta, akademik düşünce biçimini “Bilimin Bilinenleri ve Bilinmeyenleri”nin şekillendirdiği görülen Yediyıldız'ın, akademik ve idarî hayatı süresince ortaya koyduğu bilimsel çalışmalar çerçevesinde, Türkiye'de genelde bilimsel hayatın, özelde ise tarih ilminin serencamı gözler önüne serilmiştir.

görsel

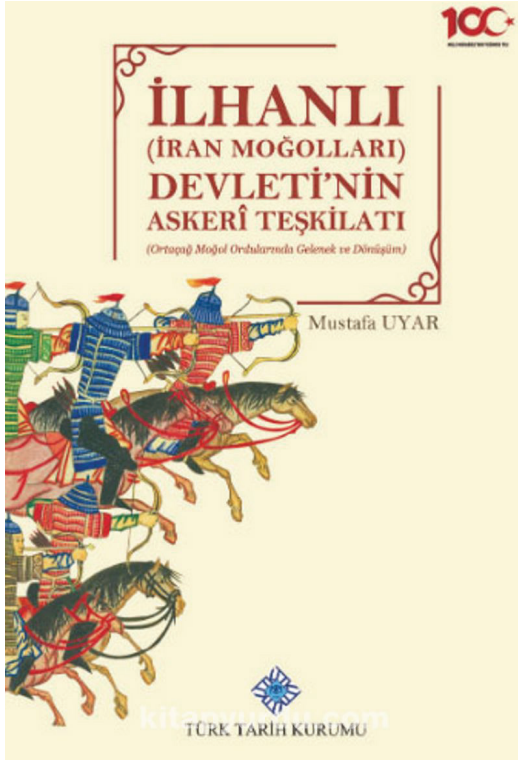
Kitap Değerlendirme

İlhanlı (İran Moğolları) Devleti'nin Askerî Teşkilatı (Ortaçağ Moğol Ordularında Gelenek ve Dönüşüm)

Mustafa UYAR

UYAR, Mustafa (2020), İlhanlı (İran Moğolları) Devleti'nin Askerî Teşkilatı (Ortaçağ Moğol Ordularında Gelenek ve Dönüşüm), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara. ISBN: 978-975-17-4484-5, 1. Baskı, s. 216

Ömer SUBAŞI*

Gazi

Akademik
Bakış
369
Cilt 17
Sayı 33
Kış 2023

Makale Geliş Tarihi: 22.11.2022. Makale Kabul Tarihi: 20.11.2023.

Kitap Değerlendirme / Künye: SUBAŞI, Ömer, "Kitap Değerlendirme: İlhanlı (İran Moğolları) Devleti'nin Askerî Teşkilatı (Ortaçağ Moğol Ordularında Gelenek ve Dönüşüm)", Gazi Akademik Bakış Dergisi (GABD), Sayı: 33, Cilt: 17, Aralık 2023, s. 369-378.

* Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü. Erzurum / Türkiye, E-mail: omer.subasi@atauni.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-8081-6637.

Yazar Mustafa Uyar'ın bu eseri ön söz, kısaltmalar ve giriş bölümü ile başlamış ve beş bölüm hâlinde düzenlenmiştir. Söz konusu beş ana bölüm kendi içerisinde alt başlıklara bölünerek konular detaylandırılmış ve nihayetinde sırasıyla kaynaklar ve dizin kısmı verilerek eser 216 sayfa olarak sonlandırılmıştır.

Yazar, eserin ön sözünde Moğolların Yakın Doğu coğrafyasındaki şubesi olan İlhanlı Devleti'nin askerî teşkilatını geniş bir perspektifle ele almakta, bilhassa İlhanlılar özelinde Moğol askerî yapısındaki coğrafya ve zamana bağlı kaçınılmaz dönüşüm ve uyuma dair yaptığı incelemeleri okurlarıyla paylaşmaktadır. Çalışmanın giriş bölümünde ele aldığı konuları değerlendiren yazar, eserinde genel hatlarıyla dikkat çektiği noktaları belirterek Gazan Han'ın yaptığı reformlar üzerinden bölümlerin oluşturulma aşamaları hakkında görüş beyan edip eserin bölümleri ve diğer ana başlıkları hakkında kısaca bilgi vermiştir. Devamında okurların kitaptan sağlayacağı maksimum faydaya değinirken özellikle kitabın dizin kısmının askerî tarih çalışanları için önemli bir terminoloji kaynağı oluşturacağını vurgulanmıştır. Ön sözün son kısmında ise bir teşekkür bölümü bulunmaktadır.

Yazar, "Cengiz Han Öncesi Bozkır Ordularına Genel Bir Bakış" başlığıyla ele aldığı giriş kısmına Türkler özelinde konar-göçer toplulukların askerî birliklerinin Avrasya bozkırlarındaki yerleşik hayat süren halkların oluşturdukları ordulara göre daha düzenli ve disiplinli oluşuna değinmiştir. Ardından çalışmanın ana temasını meydana getiren Moğollara dair düşüncelerini gözler önüne sererek Cengiz Han'ın ordularının coğrafi yönlere, evrensel yapıya, renklere ve sayılara göre tanzim edilmesini ayrıntılarıyla ele almıştır. Konar-göçer toplumların her tabakasının askerî görevlerde hizmet ettiğine değinen yazar, Türkçede kullanılan "er" sözcüğü üzerinden Türklerin askerlik ve savaşçılık özelliklerine değinirken Moğollarda kullanılan çerig/çerik kelimesinin de önemine vurgu yapmıştır. Savaşlarda asker olarak görev yapan kadınların da varlığına dair örnekler vererek okurların dikkatini çeken yazar, Cengiz Han'ın ordularının da bu özelliklere haiz olduğunu ayrıca belirtmiştir.

Giriş bölümünü dört alt başlık hâlinde düzenleyen yazar, "eğitim" ismiyle kaleme aldığı başlıkta iyi donatılmış ve disiplinli bir ordunun her daim savaşa hazır olmasını sağlayacak şekilde dağlarda ve otlaklarda talim yapmasını ayrıca bu becerilerini geliştirmek için at yarışı, cirit ve güreş gibi çeşitli faaliyetler içerisinde bulduklarını gözler önüne sermiştir. Bütün bunlara ek olarak eserde süre avlarında vahşi hayvanların savaş kural ve taktiklerine göre avlanarak ordunun eğitim ve disipline edilmesinin de önemini vurgulamıştır. Yazar ikinci başlıkta savaş düzeni ve taktikler hakkında okurlarını bilgilendirirken Türklerin kullandıkları en eski taktiklerden olan -seferde önemli kuvvetleri merkeze yerleştirmek ve diğer etnik gruplardan oluşan yardımcı birlikleri ise kanatlara konuşlandırma- usulünden yola çıkarak orduların çeşitli etnik gruplardan oluştuğunun altını çizmiştir. Çatışma

Gör

sırasında belirli bir düzen içerisinde olmayan birliklerin kabile ve klanlara göre dizilişlerini, hatta savaş düzenini gece oluşturmak ve savaş meydanının dışında özellikle tuzak kurmak için birlikler bulundurmak ya da yedek at veya eşyaları ordudan uzak bir bölgede bekletmek gibi yöntemlerden bahsetmiştir. Ayrıca savaş sırasında safların düzeni, sıklığı ile alakalı bilgiler veren yazara göre, bu tarz savaşmayı tercih eden birlikler uzaktan cenk etmeyi veya tuzak kurmayı özellikle tercih etmekteydiler. Düşman etrafında turlamak, sahte çekilme, ani olarak düşmanın etrafını sarma hareketi ve aniden saldırı gibi savaş taktiklerinden de bahseden yazar, çok kalabalık at sürüleri için gerekli otlak ihtiyacını, bu taktiğin zayıf yönü olarak görse de süvari şekilde savaşan orduların piyadelere karşı başarılı olduğuna dair görüşlerini okurlarıyla paylaşmıştır. Yazar yoğun olarak kullanılan sahte ricat taktiği üzerinde dururken dönem dönem bazı göçebe kavimlerin de ağır piyadeler hâlinde savaşa iştirak ettiğini iddia ederek konuya dair düşüncelerini ayrıntılı şekilde çalışmada aktarmıştır. Giriş bölümünün üçüncü kısmında yazar, göçebelere mahsus savunma taktiklerinin başında gelen aile ve eşyalarının bulunduğu birimleri halka içerisine almalarını ele almış ve göçebelere savunma amacıyla yanlarında bazı araç gereçleri taşıdığını ifade ederek gerek Hazarların gerekse Avrupa Hun İmparatoru Attila'nın buna benzer taktiklerle mücadele ettiğine dair örnekler vererek anlatımını zenginleştirmiştir. Yazar, giriş bölümünün dördüncü ve son kısmını "teçhizat" başlığı altında kaleme almıştır. Bu bölümde askerlerin giyim kuşamı üzerinden bilgiler verirken süvarilerin giydiği zırha ve özellikle hammaddesine dair ayrıntıları okurlarıyla paylaşmıştır. Hatta atların bile zırlarının olduğu bir coğrafyada başarılı olabilmek için bu güçlü zırları aşır askerlere zarar vermek amacıyla yapılan süvari kılıçları, ok uçları ve mızrakların olduğunu belirtmiştir. Bununla birlikte Türkleri her iki elinde silah, mızraklarını omuzlarında, okları ellerinde tutar şekilde resmederek anlatıma renk katan yazar, göçerlerin silahlarını kendilerinin ürettiğini de belirtmiştir. Türklerin de demircilik ve metal işçiliğindeki becerilerine dikkat çeken yazar, demirin temin edilme yönetimlerini göz önüne sererken at koşum takımlarının önemine vurgu yapmıştır. Konar-göçer toplumların bilhassa Türklerin okçuluktaki becerilerini bu bölüm içerisinde konu edinen yazar, bozkır topluluklarının muhasara ve kuşatma cihazları bakımından ve savaş makinalarından mahrum olduğunu ayrıca ifade etmiştir. Savaş sırasında kuşatma kuleleri, koç başları ve şahmerdanların kuşatmalardaki önemine vurgu yaptıktan sonra, bu makinaları kullanan bozkır halklarından örnekler vererek anlatıma devam etmiştir. Ardından bayraklar ve sancaklardan bahsederek anlatımını sürdürürken göçerlerin su taşımacılığı hakkındaki düşüncelerini okurlarıyla paylaşarak giriş bölümünü sonlandırmıştır.

"Cengiz Han'ın Ordusu" genel başlığı ile verilen birinci bölüm, kendi içerisinde beş alt başlığa ayrılarak incelenmiştir. Yazar birinci bölümün ilk alt başlığına Cengiz'in ordusunda askerlik hizmetini ele alarak başlamıştır. Devamında dünya literatüründe ordu-balık şeklinde adlandırılan ve savaş

*Görüş*Akademik
Bakış

371

Cilt 17
Sayı 33
Kış 2023

zamanında askere alma veya barış zamanında da varlığını muhafaza eden askerlik sisteminin var olduğu Moğol ordularına mahsus özel birliklerini oluşturmak üzere zorunlu istihdamın söz konusu olduğuna vurgu yapmıştır. Aile içerisindeki tüm erkek fertlerin asker sayılmasından dolayı belli bir zaman diliminde askerlik hizmet zorunluluğu olmadığını belirten yazar, bir dönem Kasım-Aralık aylarında 20-30 yaşlarındaki her erkeğin orduya katılma mecburiyeti getirildiğine ve katılmayanların ölümle cezalandırılacağına dair yarlıklar bulunduğuna değinmiştir. Hatta bazı dönemlerde ihtiyaca binaen askerî hizmete alınımın 15-60 yaş aralığına kadar açıldığına, hatta dönem dönem ailelerin erkek çocuklarının sayısına göre orduya asker olarak erkek çocuklarını vermelerine dair uygulamaların olduğuna ilişkin ayrıntılı bilgiler vermiştir. Moğol orduları çatısı altına girenlerin artık Moğol askerî olarak kabul edilmesi için yapılan törenler sonrasında, askerlerin sıradan halktan farklı görünmeleri amacıyla kendilerine özgü saç kesim şekillerine sahip olduklarını vurgulamıştır. Buna dair ritüellerden sonra askerliğe mahsus saç ve giyim tarzlarıyla ve teçhizatla askere kabul edilen bireyin ordunun bir neferi olduğu üzerinde durmuştur. İkinci alt başlığı “Asker Sayısı ve Teşkilat Yapısı”na ayıran yazar, sayılması veya hesaplanması hiç te kolay olmayan Moğol ordusunun büyüklüğüne dair farklı kaynaklardan yararlanarak özellikle tümen üzerinden yapılan hesaplama yoluna gitmiş ancak sürekli askere alma ve verilen kayıplardan dolayı asıl sayının tespiti için Moğolistan’ın yüzölçümü üzerinden tespitler yapmaya gayret etmiştir. Nihayetinde yazar, asker sayısı hakkında öngörülerde bulunarak çalışmasında Moğol ordusunun 120.000’den az olmayacağına dair kanaat belirtmiştir. İkinci başlık altında ilk önce Cengiz ordularının temelini oluşturan, asıl gayesinin taktik ve disiplini sağlamak olan onluk sistemini ayrıntılarıyla ele alan yazar tümen (on binlik), mingan (binlik), cagun (yüzlük) ve arban (onluk) gibi kavramların gelişim süreçlerinden bahsederek Mete Han’a kadar uzanan geçmişiyle onluk sisteme açıklık getirmiştir. Cengiz Han’ın hassa ordusunu teşkil eden Keşik’i ayrı bir başlıkta inceleyen yazara göre bu birliğin ilk örneklerine Cengiz Han’ın Kerait ülkesini ele geçirdiği sırada rastlamaktayız. Muhafız veya hassa birliğinin yapısını ayrıntılarıyla ele alırken birlikte hizmet eden asker sayılarına dair de bilgileri okurlarıyla paylaşmıştır. Han’la beraber seferlere çıktığı veya harplere gittiği bilinen Keşik’in ne zaman ve nerde konuşlanacağına Han’ın kendisi karar verirken göçebe hayatın getirdiği tehlikelere veya beklenmedik gelişmelere karşı Cengiz’in bilinçli bir yönetici olduğunu belirten yazar, bu birliğin yalnız Cengiz’i koruyan bir muhafız birliği olarak düşünmenin yanlış olduğunu iddia eder ki yine yazara göre Cengiz bu birliği kendisine güvenilir muavinler yetiştirmek için bir mektep olarak tasarlamıştır. Keşik’e asker alımında birçok yükümlülüklerin var olduğunu ve yalnız Moğol aristokrasisinden askerler alındığını belirtmektedir. Moğol imparatorluğunun ele geçirilen topraklardaki hâkimiyetinin ve idari kontrolün sağlanması bakımından büyük bir öneme sahip olan “Teme” ise Moğol askerî sisteminin işleyişi açısından oldukça önemliydi. Yazar, bu temeleri ayrı bir

Gör

başlık hâlinde ayrıntılarıyla okurların beğenisine sunmuştur.

Yazar, “Cengiz Dönemi Ordularının Teçhizatı” isimliyle kaleme aldığı alt başlığına özellikle silah ve teçhizatı belirleyen amillerin başında gelen demiri ele alarak başladığı bu kısımda, göçebe toplumların demiri elde edebilmek için yerleşik toplumlarla olan ticaret bağlarının önemini vurgulamış ve anlatımını güçlendirmek amacıyla etkili örnekler vermiştir. Her ne kadar başta Moğollar olmak üzere tüm göçebe toplumlar için vazgeçilmez olan demirden mamul silahlar savaşçılar için çok mühim bir enstrüman olsa da sürücüler atlarının hareket kabiliyetini kısıtlamaktan kaçınmak amacıyla ağır donanımlardan sakınmışlardır. Bu minvalde göçebe ile atı arasında kurulan bağın altını çizen yazar, kısmen diğerlerine göre daha küçük olan Moğol atlarının fiziki özelliklerine vurgu yaparak atların yük taşıma kapasitesini de rakamlar vermek suretiyle açıklayıp konuyu derinlemesine ele almıştır. Hafif süvari birlikleri şeklinde oluşturulan Cengiz Moğollarının orduları açısından vazgeçilmez bir silah olan ok ve yay için Moğolistan coğrafyasının elverişli doğasından bahsederken, ok ve yay yapımında kullanılan malzemeler ile bu silahların etkili kullanım mesafelerini ve özelliklerini de gözler önüne sermiştir. Anlatımını güçlendirmek ve okurların aklındaki sorulara cevaplar vermek isteyen yazar, Plano Carpini veya Rubrucklu William gibi dönemin yazarlarının eserlerinden alıntılar yaparak aktarımlarını ziyadesiyle renklendirmiş ve akışı güçlendirmiştir.

Cengiz Han'ın askerlik stratejilerini ve taktiklerini ayrı bir başlık altında ele alan yazar, Moğolların kullanmış olduğu savaş taktiklerinin Hunlar ve Göktürkler tarafından layıkıyla uygulandığını vurgulamış; bu devletlerin zaman içerisinde mükemmelleştirdikleri, yerleşik halklara karşı yapılan akınlar ve bozkırdaki büyük sürek avları sırasında tecrübeyle yoğrulmuş bozkır kavimlerinin ortak taktiklerinden başka bir şey olmadığı görüşünü okurların dikkatine sunmuştur. Cengiz Han ve bakiyelerinin akınlara hazırlık aşamasının en önemli süreçlerinden biri olan kurultaylar, yılın ocak ayında toplanır ve yapılacak seferin ayrıntıları teferruatlı şekilde görüşülürdü. Yazar bu anlatımlarını yine Carpini'nin verdiği bilgilerle güçlendirirken Moğolların düşmanla karşılaştıkları sırada uyguladıkları savaş taktiklerini de ayrıntılarıyla gözler önüne sermektedir. Moğol savaş yöntemlerinin vazgeçilmez unsuru olan hafif süvari birliklerinin zorda kaldıklarında atlarından inerek yaya hâlde düşmanla yakın temasta bulunarak göğüs göğüse savaştığına dair bilgilerin var olduğuna dikkat çeken yazar, Marco Polo'nun eserinden alıntılar yaparak Moğolların savaşlarda saldırmak için öncelikli alanlar olarak savunmasız bölgeleri, köyleri ve surları bulunmayan korumasız şehirleri hedef aldıklarını belirtmiştir.

Her ne kadar göçebe toplulukların temsilcileri olsa da Moğollar ele geçirdikleri ülkelerdeki askeri taktik ve teknolojileri benimsemekten hiçbir şekilde uzak durmamışlar ve bunun kanıtı olarak ta ordularında Çinlilerden veya Müslüman ustalardan yararlanmayı ihmal etmemişlerdir. Yazar, Moğollar ele geçirdikleri yerlerde özellikle âlim, zanaatkar, esnaf ve çiftçiyi

Yazı

Akademik
Bakış
373
Cilt 17
Sayı 33
Kış 2023

bir tarafa ayırdıktan sonra kalanların büyük bir çoğunluğunu öldürdüklerini belirtirken burada üzerinde durulması gereken asıl noktaya dikkat çekmek istemiş ve ordu için çok önemli olan zanaat erbabının Moğollar açısından kıymetini gözler önüne sermiştir. Moğolların savaş sırasında başvurdukları hilelere ayrıca değinen yazar, devamında Moğolların askerî eğitim ve talim unsurlarını da ayrı bir alt başlık şeklinde okurların beğenisine sunmuştur.

Eserde her yetişkin erkek bireyi asker kabul eden Moğollarda ordu-halk kavramı ayrıntılı şekilde ele alınarak anlatılmıştır. Yazar, Moğol ordularında ehemmiyet verilen ve ağır yaptırımlarla tatbik edilen eğitimlerin teorik uygulaması olan katı disiplinin Moğol askerleri açısından anlamına dair bilgiler vererek herhangi bir hareketin ilkelerine ve planlarına sadık kalmak zorunluluğunun da altını çizmiştir. Yazara göre katı disiplin hâlinde hareket eden Moğol askerleri, verilen emirleri sorgulamadan icra etmek zorundadır. Bu da Moğol hiyerarşisinin as-üs ilişkisindeki koşulsuz itaati göstermektedir. Verdiği emrin her şeyin üstünde olduğuna inanan Cengiz'in komutanları arasında geçen diyalogları da kitabında okurlarıyla paylaşan yazar, anlatımını güçlendirmek ve renklendirmek amacıyla tarihi kaynak yazarlarından örnekler vermeyi özellikle ihmal etmemiştir. Moğol ordularının askerî eğitim amacıyla sıklıkla kullandığı bir usul olan süre avına ayrı bir başlık açarak yabani ve vahşi hayvanların avlanma yöntemini zamanla spor ve eğlenceye dönüştürecek faaliyetleri ayrıntılı şekilde irdeleyerek birinci bölümü bitirmiştir.

Yazarın "İlhanlı Askerî Yapısının Ortaya Çıkması ve Yakın Doğu'ya Adaptasyonu Süreci" ismiyle kaleme aldığı ikinci bölüm, kendi içerisinde birçok farklı alt başlık hâlinde düzenlenmiştir. Yazar, ikinci bölümün ilk kısmında Moğollar öncesi Yakın Doğu askerî sistemlerine dair genel düşüncülerini okurlarıyla paylaşırken özellikle Türklerin bölgede varlığından bahseder ve devamında bölgede Türk, Arap, İran, Bizans ve Hint olmak üzere başlıca beş çeşit askerî düzenin bulunduğu dair deliller üzerinde durmuştur. Yüksek hareket kabiliyetine sahip hafif süvari birliklerinden bölgede zamanla Bizans hatta Batı askerî sistemini benimsenerek ağır süvari birliklerine geçişin yaşandığına dair görüş bildirmiştir. Özellikle Haçlı süvarilerinin ağır donanımları ve zırhlı şövalyeleriyle doğuda görünmeleri zamanla Müslümanların da Frank veya Haçlı taktiklerini benimsemelerine neden olacaktır. Ağır zırhlı Haçlı birliklerini karşılayan Fatımi orduları Araplardan ve Sudanlılardan kurulu piyade birliklerinden müteşekkil iken, açıkçası Haçlılar karşısında tutunabilmelerinin mümkünatı yoktu. Yazara göre, Eyyûbîler ise Haçlı birliklerine karşı yaptıkları düzenlemeler sayesinde başarılar elde ederken taktik ve donanım bakımından Türklere ve Türk savaş taktiklerinden ziyadesiyle yararlanmışlardı. Yakın Doğu'nun en belirgin ve kendilerine mahsus yönetim anlayışıyla öne çıkan siyasi aktörü ise Memlûklerdi. Haçlılara karşı Eyyûbîler döneminde başlayan ağır silahlanmaya dair eğilim Memlûkler döneminde iyice kendini göstermiş ve Haçlıların bölgeden tamamen atılması ancak ağır süvari taktik ve donanımın vermiş olduğu avantajla gerçekleşmiştir.

görsel

İkinci bölümün ikinci alt başlığına “İlhanlı Örneğinde Moğol Askerî Teşkilatında Dönüşüm ve Adaptasyon” ismiyle devam eden yazar, bu kısmı da kendi içerisinde alt başlıklara ayırarak ele almış ve anlatımında Hülegü'nün ordusunun tesisi ve Yakın Doğu'ya gönderilmesi hususunda yaşanan gelişmeler üzerinde durmuştur. Kardeşi Büyük Han Mönke Han tarafından İran'a ve Ön Asya'ya gönderilen Hülegü, İsmâîlîleri ve Abbasi Halifeliği gibi Moğol tahakkümüne karşı bir güç olarak direnen siyasi yapıların üstesinden gelmesi için gönderilmişti. 130.000 kişilik büyük bir orduyla düzenlenen kurultaydan sonra batıya doğru hareket eden Hülegü'nün Yakın Doğu'ya gelişini ele alan yazar, İlhanlı-Memlûk mücadelesinin başlangıcı sayılabilecek olan Aynu Câlût savaşı üzerinde durmuş ve Hülegü'nün batıya doğru gelişinde kendisine eşlik eden ordunun Cengiz'in ordusundan pek te farklı olmadığını belirtmiştir. Hülegü'nün batıya gelişi sırasındaki vakalara kısa da olsa değinen yazar, Hülegü'nün yönetiminde kurulan İlhanlı ordularının taktik ve teçhizatları bakımından değişimin ve hafif süvari birlikleri şeklinde savaştan savaşa koşan Moğol askerlerinin ağır süvari taktikleri ve teçhizat yapısına geçişini veya bunları benimsemesinin birçok nedeninin olduğunu vurgulamıştır. Bu dönüşüm veya değişimin asıl nedeni olarak İlhanlıların mücadele etmek zorunda kaldıkları güçlü düşman durumundaki Memlûkleri gören yazar, bir taraftan İlhanlı-Memlûk mücadelesinin sebepleri üzerinde dururken, diğer taraftan değişimin sebeplerini açıklamaya gayret etmiş ve nihayetinde Moğolların yerleştikleri coğrafyada sahip oldukları şehir veya kasabaların muhafazası için devamlı askerî garnizonlar bulundurma zorunluluğuna dikkat çekmeyi ihmal etmemiştir. Bu süreçte yoğun bir askerî nüfuza ihtiyaç duyan İlhanlılar, kuzeyde Altın Orda, doğuda Çağataylar ve güneyde Memlûklerle süren mücadelelerle baş edebilmek için değişime veya dönüşüme muhakkak ihtiyaç duymaktaydılar. İlhanlıların süreklilik arz eden mücadelelerinin başında; kuzey komşularıyla Kafkasya, doğudaki akrabaları Çağataylarla Horasan ve Mâverâünnehir ve güneyde Suriye coğrafyası başta olmak üzere Üç farklı coğrafyada, her coğrafyanın kendi ihtiyacına göre orduların taktiklerinin ve teçhizatlarının geliştirilmesi gerekmekteydi. Diğer bir sebep İlhanlıların asker ihtiyacının giderilmesidir. Gazan Han'ın bu eksikliğin farkına varıp ordunun insan ihtiyacını tacirlerden gulamlar satın alarak gidermeye çalıştığı bilinen bir gerçektir. Bunlara ek olarak İlhanlı ordularında görev yapan Hristiyan yardımcı kuvvetlerinin ağır süvari birliklerine uyum sağlama çabaları da gelmektedir.

İkinci bölümdeki anlatımına devam eden yazara göre İlhanlılar, kuruldıkları coğrafyanın etkisiyle değişmek veya dönüştürmek zorunda oldukları ordu taktik ve teçhizatlarını muhakkak savaşlarda sınamak zorundaydılar. Bunun da en güzel örneklerini Çağataylılara karşı Herat Savaşı'nda, Memlûklere karşı II. Hıms Savaşı'nda, Gazan Han döneminde yine Memlûklere karşı Suriye seferi sırasında gerçekleşen Vâdiü'l-Hazendâr Savaşı'nda ve Olcaytu Sultan döneminde Gilan bölgesi üzerine yapılan seferlerde görmekteyiz. İlhanlıların yeni taktik ve teçhizatları doğrultusunda dönüşüm sürecine giren

Gazi

Akademik
Bakış

375

Cilt 17

Sayı 33

Kış 2023

ordularının giriştikleri savaşları ayrı başlıklar altında okurlarına detaylarıyla veren yazar, eserinde donanım veya teçhizatın adaptasyonu ve bunun taktiksel boyutlarını da ele almayı ihmal etmediği gibi bu konuyu ayrı bir başlık altında incelemiştir. İlhanlıların Memlûklerle rekabet için gerekli gördükleri ağır donanımları nerden aldıklarına dair iki farklı görüşün olduğunu belirten yazara göre, birisi ticaret vasıtasıyla Batılı ülkelerden temin edilmiş olması, ikincisi ise İlhanlıların kendi bünyesinde ihtiyaç duydukları ağır donanım ve teçhizatları üretmiş olma ihtimalidir. Yazar, kaynak yazarlarından alıntılar yaparak İlhanlı ordularının ihtiyacı olan ağır donanımların imalatları için imalathaneler açtıklarını belirtirken Gazan Han döneminde orduların desteklenmesi ve ihtiyaçlarının karşılanması için iki kez sistem değişikliğine gidildiğini, birincisinde silah üretimi için kotalar konulduğunu ve kurulan loncalar ile işleyişin sürekliliğinin sağlanmaya çalışıldığını devamında ise üretilen bu silahların açık pazarlarda satılma usulünün kabul edildiğini ifade eder. Yine İlhanlılarda silahların üretilmesinin yanında dışarıdan tüccarlar aracılığı ile satın alma yöntemine de sıklıkla başvuru bir uygulama olduğunu ve özellikle İtalyan tüccarlar vasıtasıyla dönem dönem bu alışverişlerin yapıldığını belirtmektedir. Yazar, İlhanlı ordusunun ihtiyacı olan ağır donanımların temini meselesini ele aldıktan sonra, Gazan Han'ın orduyu yeniden düzene ve intizama sokmak amacıyla yaptığı reformları ele almıştır. Gazan Han dönemine kadar İlhanlı ordusunun finansmanı ve bunun askerî yapısı üzerine etkilerini ayrı bir başlık altında ele alan yazar, Gazan Han'ın reformlarından önce ordunun düşmüş olduğu dar boğazdan bahsederek İlhanlı askerî yapısı içerisinde uyumsuzlukların ve yönetim aşamasında adem-i merkezîyetçiliğin Abaka Han döneminin son yıllarında başladığını ifade eder. Ayrıca özellikle rezil, kişiliksiz ve düzenbaz insanların dâhil olduğu yolsuzluklar gerek mali gerekse askerî sistem içerisinde bozulmalara neden olduğuna vurgu yapmıştır. Yazara göre, devletin büyüyen sınırlarıyla birlikte para ekonomisinin de büyümesi gerek askerî aristokrasinin gerekse kumandanların artan askerî ihtiyaçlarının hazine tarafından karşılanması yönünde olumlu bir gelişmeydi. Ardından gelen nakdi girdi azaldığında parasal ekonomi çökmüş, hazine askerî talepleri karşılayamaz hâle gelmişti. Bunun sonucunda askerî güçler, yerel idari ve mali arazi birimleri oluşturmuşlar, gelirler bakımından hem kendileri hem de merkezi hazine ile rekabete tutuşmuşlardır. Bunun yanında fethedilen yerlerdeki tahrip olmuş tarım arazilerinin yeniden imar edilmesi ve merkeze bağlanması İlhanlı yönetimi için önemli bir meşguliyet hâline gelmiştir. Tekstil alanında bu üretilen malların ticaretiyle ülkeye giren para akışı, İlhanlı hazinesi için önemli bir rol teşkil etmekteydi. Bunun yanında merkezi ve yerel otoriteler ile ticari antlaşmalar yapan tüccarların sağladığı kazançlar da İlhanlılar açısından önemli bir kazanımdı. İlhanlılar için merkezileşmeye bağlı şekilde artan zenginlik, devletin son yıllarına kadar devam etmiştir. Argun Han zamanında başlatılan ve Gazan Han döneminde tamamlanan merkezileşme çabaları, Olcaytu Sultan döneminde de önemini sürdürmüştür. Bu minvalde anlatımlarına devam

Gör

eden yazar, bundan sonra Gazan Han'ın reformasyonuna zemin hazırlayan süreç hakkında bilgi verirken Gazan Han öncesinde İlhanlı ordusuna askerî dağıtım yapılmadığını ifade ederek önceki İlhanlıların askere verdikleri nakdi yardımları örnekleriyle açıklamış, sonrasında reformasyon öğelerini ve süreci ayrı bir başlık altında ele alınmıştır. Öğeler ve süreci kendi içerisinde alt başlıklarla inceleyen yazar, İlhanlıların Orta Doğu'daki yaylak ve kışlaklar konusunu Anadolu/Rum kışlak ve yaylakları, Azerbaycan kışlak ve yaylakları, Mazenderan kışlakları, Horasan yaylakları gibi alt başlıklarda ayrıntılılarıyla ve zengin kaynaklar ışığında incelemiştir.

İlhanlı savaş stratejisiyle hareket eden Moğol ordularının özellikle Suriye hâkimiyeti için mücadele ettiği Memlûklere karşı herhangi bir üstünlük sağlayamamasını veya İlhanlıların başarısızlıklarını Suriye'nin ekolojik karakteri üzerinden ele alan John Masson Smith, bölgenin savaş lojistiği için vazgeçilmez öğeleri olan atlara gerekli ot ve suya ev sahipliği yapmamasından yola çıkarak İlhanlıların savaşlara gerektiği kadar asker getirmediklerini iddia etmiştir. Yazar, Smith ile aynı fikirde olmadığını belirterek Suriye'nin Moğol ordularının genel özellikleriyle askerî ihtiyaçlarını fazlasıyla karşılayabilecek bir coğrafya olduğunu örneklerle açıklayarak konunun detaylarını okurlarıyla paylaşmıştır.

Yazar, çalışmanın üçüncü bölümünü "İlhanlı Ordusundaki Birimler, Organizasyon ve Görevliler" başlığı altında kaleme almıştır. Yazar, bölümü iki ana başlık hâlinde düzenlerken her başlığı kendi içerisinde alt başlıklar açarak aktarmıştır. Yazar, İlhanlı ordusunu oluşturan birimleri ele alırken İlhanlıların en yakın adamları olan ve büyük emirlerden oluşan Keziktan'ı anlatarak başlar. Devamında orduların öncü birlikleri hâlinde görev yapan Yezek/Karavul ile ordunun her daim ihtiyacı olan haberleri ulaştırmakla yükümlü Casus/Münhi/Haberdarı açıklar ve özellikle iç ve dış istihbarat ile ulaşan haber veya ham bilginin işleyişi hakkında ayrıntılı bilgi vermektedir. Ardından "menkalay" ile orduların artçı birliklerini oluşturan "gecige" ve devamında özellikle Gürcülerden ve Ermenilerden oluşan yardımcı birliklere değinen yazar, savaşlarda bu birliklerin üstlendikleri görevleri de ziyadesiyle gözler önüne sermiştir. Diğer bir başlığı "İlhanlı Ordusunda Askerî Yetkililer ve Hiyerarşi" ismiyle kaleme alan yazar, ümera-yı leşker'den başlayarak sırayla şihne, kütval, bugavul, yurtçı, yasavul, bularguçı, tavacı ve hatunların muhafız birlikleri hakkında ayrıntılı bilgiler vermiştir. Bölümün diğer bir başlığında ise ümeranın maaşı ve maaşların miktarı, devamında ise emirler ve askerlerin yargılanıp cezalandırılması üzerinde durmuştur. Anlatımlarına devam eden yazar, "Dîvân-ı Arz", "Dîvân-ı Mîsas" ve "Dîvân-ı Gerek"i ele aldığı İlhanlı ordusuyla ilgili divanlar hakkında ayrıntılı bilgileri okurların beğenisine sunarak bölümü sonlandırmıştır.

Dördüncü bölümü daha çok İlhanlı ordularında kullanılan silahlara ayıran yazar, bölümü "İlhanlı Ordusunun Teçhizatı ve Bunların Üretimi" başlığı altında incelemiştir. Bölümü önceki bölümlerde olduğu gibi kendi içerisinde alt başlıklar hâlinde kaleme alan yazar, önce ordu mensuplarının

görsel

Akademik
Bakış
377
Cilt 17
Sayı 33
Kış 2023

kişisel silahlarının başında gelen ok ve yay yapımı/kullanımı konularını okurlarıyla paylaşmaktadır. Ardından Moğol askerlerinin kullanımındaki kılıç, hançer, mızrak-kargı, gürz, arbelet-tataryayı, zırh, kalkan ve miğferleri ayrıntılarıyla değerlendirmiştir. Ordu teçhizatları hakkında bilgi vermeye devam eden yazar, muhasara makineleri ve silahlarından sırasıyla mancınık, çark-çarh, neft-neffate ve çeperi anlatarak çalışmada okurların beğenisine sunduğu minyatürlerle anlatımını renklendirmiştir. Yazar, orduda kullanılan binek ve nakliye hayvanlarından at, sığır, deve, fil ve ulaşım için kullanılan arabalar hakkında bilgiler de vererek bölümü sonlandırılmıştır.

Yazarın “Savaş Mekanizmasının İşleyişi ve Sonuçlandırılması” ana başlığıyla kaleme aldığı beşinci ve son bölümünü kendi içerisinde alt başlıklar hâlinde düzenlemiştir. Bu bölümde savaşı başlatma ve süreci yönetmeye yönelik olarak ilk önce savaş kararının alınması için kengeş yapılmasıyla anlatımına başlamıştır. İlhanlılarda herhangi bir savaş kararı alınmadan önce kengeş yapıldığından bazen Moğolların nereye sefer düzenleyeceği gizliliğini yitiriyor ve düşmanlarda buna mukabil gerekli önlemleri alabiliyorlardı. Kengeş yapmak, bir bakıma savaş ilanı anlamına geldiği için seferin gizlilik içerisinde yürütülme imkânı ortadan kalkıyordu. Moğol savaş geleneklerine göre kengeş yapılmaksızın, yani istişare müessesesini işler hâle getirmeden faaliyete girilse bu davranışlar gayrimeşru sayılırdı. Kengeş’in Moğol savaş mekanizması açısından önemine vurgu yapan yazar, bir sonraki adımda İlhanlı ordularında özellikle savaşların sonucunun önceden tahmin edilmesi için kullanılan müneccimler hakkında da bilgi vererek savaş öncesi rakiplerin bir şekilde caydırılması amacıyla kullanılan elçi ve mektup gönderme usulünün uygulama yöntemleri hakkında okurları için gerekli açıklamaları yapmıştır. Yazar, bunun yanında İlhanlı ordularının savaş öncesi özellikle mücadele için kendileri açısından uygun buldukları yer veya coğrafyaların tespit yöntemlerinin belirlenmesi aşamalarını ele almıştır. Devamında savaşta kullanılan strateji ve taktiklere de ayrı bir başlık açarak İlhanlı ordularının meydan savaşlarındaki tanzimini, kuşatma taktiklerini ve savaş hilelerini anlatarak bölümüne son vermiştir.

Sonuç itibarıyla bu eser, dönemin ana kaynaklarının yanı sıra telif eserlerin de kullanıldığı, alanında önemli bir boşluğu dolduran kıymetli bir çalışmadır. Eserde kullanılan üslup ve kaynakların yazar tarafından iyi etüdü, çalışmanın bilimsel değerini arttırmıştır. Yazarın kullandığı akıcı dil eserin tamamına hâkim olarak okuyucunun konu hakkında bilgi sahibi olmasını kolaylaştırmıştır. Bilhassa yazarın ana kaynaklar üzerinden konuya bakışı ve okuyucuya kaynaklar arasında mukayese imkânı tanınması çalışmayı daha da özgün bir hale getirmiştir. Ayrıca eserde sadece İlhanlılar değil aynı zamanda onlarla Türkler arasındaki ilişkilere yer verilmesi bu çalışmayı Türk tarihi açısından da önemli kılmıştır. Çalışmasıyla özellikle Moğol-İlhanlı tarihi araştırmaları sahasında büyük bir boşluğu dolduran yazarın bu eserinin sonraki çalışmalara öncülük edeceği kanaatindeyiz.

görsel

GAZİ AKADEMİK BAKIŞ DERGİSİ YAYIN İLKELERİ

A. Yazım Kurallarına İlişkin Esaslar

1. Yazım dili Türkçedir. Ancak İngilizce yazılmış çalışmalar da yayınlanabilir. Dergiye gönderilen yazıların redaksiyonunu Yazı Kurulu yapar. Yazım ve noktalamasında ve kısaltmalarda TDK İmlâ Kılavuzu'nun en son baskısı esas alınır. Gönderilen yazılar dil ve anlatım açısından bilimsel ölçülere uygun, açık ve anlaşılır olmalıdır. İmlâ Kılavuzu ve Türkçe sözlüğe, <http://www.tdk.gov.tr> adresinden de ulaşmak mümkündür.
2. Yayınlanmak üzere gönderilen yazılar, özetler ve kaynakça dâhil yaklaşık 20 sayfadan fazla olmamalıdır.
3. Makalenin başlangıç kısmında, Türkçe ve İngilizce olarak hazırlanmış makale başlıklarını da içeren 250 kelimeyi aşmayan özet ile Türkçe ve İngilizce beş anahtar kelime bulunmalıdır. Türkçe makalelerin sonuna ise 500-600 kelimelik "Extended Abstract" başlığı altında uzun İngilizce özet eklenmelidir.
4. Yazar adı, ortaya, italik koyu, 11 punto olarak yazılmalı; unvanı, görev yeri ve elektronik posta adresi dipnotta (*) işareti ile 8 punto yazılarak belirtilmelidir. Diğer açıklamalar için yapılan dipnotlar metin içinde ve sayfa altında numaralandırılarak verilmelidir.
5. Yazı karakteri Times New Roman, 10 punto, satırlar tek aralıklı, dipnotlar 8 punto ve tek aralıklı yazılmalıdır.
6. Gazi Akademik Bakış Dergisi Yayın İlkeleri'ne uygun olarak düzenlenmeyen makaleler değerlendirilmeye alınmayacaktır.

B. Sayfa Düzenine İlişkin Esaslar

1. Paragraf yazısı, ilk satır 1. 25, paragraflar arası önceki 3 nk, sonra 3 nk, iki yana dayalı, satır aralığı tek olmalıdır.
2. Sayfa düzeni normal, sayfa yapısı üstten 5 cm, alttan 5.5 cm, sol 4.5 cm, sağ 4.5 cm, cilt payı 0, üst bilgi 1.25 cm. alt bilgi 4,5 cm olmalıdır.
3. Alt başlıklar kendisinden önce gelen başlıkla aynı hizada olmalıdır.
4. Sayfa numaraları altta sağda verilmelidir.
5. İlk sayfadan sonra, çift numaralı sayfalara yazar adı, tek numaralı sayfalara makale adı 9 punto karakterinde üst bilgi olarak eklenmelidir.

C. Dipnot Yazımında Kullanılacak Kaynakların Yazımı İle İlgili Esaslar

1. Göndermeler (referanslar), Gazi Akademik Bakış Dergisi'nde dipnotlar sayfa altında numaralandırılarak verilecektir. Atıflar, metin içinde (Örn. Karpaz, 2001: 101.) şeklinde gösterilmeyecektir.
2. Atıfta bulunulan kaynağın tam kimliği verilecektir, atıfta bulunulmamış eserler kaynakçada gösterilemez.
3. Aynı kaynağa yapılan atıflarda kitaplar için, a.g.e., makaleler için a.g.m., tezler için a.g.t., aynı

Gazi

Akademik
Bakış
379
Cilt 17
Sayı 33
Kış 2023

sayfa için Aynı yer kısaltmaları kullanılmalıdır.

Aşağıda Dipnotların yazım teknikleri gösterilmiştir:

a. KİTAP

- Kitap, Tek Yazar:

Hale Şıvgın, *Trablus-garp Savaşı ve 1911-1912 Türk İtalyan İlişkileri*, Atatürk Araştırma Merkezi yayını, 2. Baskı, Ankara 2006, s.100.

- Kitap, İki Yazar:

Bonyar Waylet-Ernest Jackh, *İmparatorluk Stratejileri ve Ortadoğu* (çev. Vedat Atilla), Chivi-yazıları Yayinevi, 2. Baskı, İstanbul 2004, s. 100.

- Kitap, Üç Yazardan Fazla:

Marian Kent vd., *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu ve Büyük Güçler*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 1999, s. 100-102.

- Çeviri Kitaplar:

Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu* (çev. Metin Kıratlı) TTK yayını, 3. Baskı, Ankara 1991, s. 157.

- Yazar veya Editör Adı Bulunmayan Kitap ve Makaleler:

Tarihi Yaratan 1000 Büyük Adam, Milliyet yayını, İstanbul 1985, s.50.

- Birden Fazla Ciltten Oluşan Yayınlar

Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi* (çev. Halil Berktaş), C.1, Eren yayını, İstanbul 2000, s. 100.

b. MAKALE

- Derleme Kitaplarda Makale

Maria Todorova, "Balkanlardaki Osmanlı Mirası", L.Carl Brown, der., *İmparatorluk Mirası: Balkanlar'da ve Ortadoğu'da Osmanlı Damgası* (çev.Gül Çağalı Güven), İletişim Yayınları, İstanbul 2003, s.85.

- Dergilerde Yazarı Belli Olan Makale

Hale Şıvgın, "Arnavutlarda Milli Bilincin Gelişme Sürecinde Yaşanan Siyasi Olaylar", *Türk Dün-yası Araştırmaları Dergisi*, Sayı:147, Aralık 2003, s. 132-136.(varsa cilt numarası da yazılır.)

- Dergilerde Yazarı Belli Olmayan Makale

"Balkanlarda Türk Varlığı", *Toplumsal Tarih*, X/7, Mayıs 1990, Ankara s. 8.

- Günlük Gazetelerden Alınmış Makaleler

Bilgin Çelik, "Balkanlarda Arnavut Sorunu", *Cumhuriyet Strateji*, 24 Ocak 2005, s. 16-18.

- İnternet Dergisinde Makale

Hüseyin Ukuşlu, "Gebze' de Kentleşme Süreci ve Sorunları", *Sosyal Bilimler Araştırmaları E-Dergisi*, III/5, Sayı:5, Dönem:2006, 10 Temmuz 2007, <http://www.sbe.gazi.edu.tr/edergi/sosdergi.htm>, s. 100-101.

c. RAPOR

- Yazarı Belli Olan Rapor

Fatma Gök, *Öğretmen Profili Araştırma Raporu*, Eğitim Bilim ve Kültür Emekçileri Sendikası Yayınları, Ankara 1999, s.25.

- Yazarı Belli Olmayan Rapor

Gör

Akademik
Bakış

380

Cilt 17
Sayı 33
Kış 2023

Arnavutluk Ülke Raporu, TİKA Yayını, Ankara 1995.

- Bir Kurum, Firma ya da Enstitünün Yazarı Olduğu Rapor

Dış Politika Enstitüsü, *Uluslararası İlişkilerle İlgili Anayasaya Konabilecek Hükümler*, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1990, s. 33.

d. ANSİKLOPEDİ MADDESİ

“Arnavutluk”, *Türk Ansiklopedisi*, C.3, İstanbul 1971, s.360-379.

e. TEZLER

Dritan Egro, “Osmanlı Devletinin XIV-XVI Yüzyıllarındaki İslamiyet’in Arnavut Topraklarına Yayılması”, Bilkent Ü. SBE., Ankara 2003 (Yayımlanmamış Doktora Tezi), s. 52.

f. İNTERNET

- Kamu Kurumlarının İnternet Sayfaları

T.C. Dışişleri Bakanlığı Resmi İnternet Sayfası, “Türkiye Ukrayna Anlaşması”, <http://www.mfa.gov.tr/turkce/group/ikili/11.htm>.

- İnternet Dergisinde Makale

Hüseyin Ukuşlu, “Gebze’ de Kentleşme Süreci ve Sorunları”, *Sosyal Bilimler Araştırmaları E-Dergisi*, III/5, Sayı:5, Dönem:2006, 10 Temmuz 2007, <http://www.sbe.gazi.edu.tr/edergi/sosdergi.htm>, s. 100-101.

- E-Posta Yoluyla Tartışma Gruplarına, Forumlara vb. Gönderilen Mesajlar

Abdulvahap Kara, “Kazak Mitolojisinin Dildeki Yansımaları”, (Mesaj: 25), 10 Temmuz 2007, http://groups.google.com/group/turk-tarihciler/browse_thread/thread/f8cef971cca8fd7b.

g. KONFERANSLARDA SUNULAN TEBLİĞLER

Dritan Egro, “Arnavutluk’ta Osmanlı Çalışmaları”, *XIII.Türk Tarih Kongresi, Bildiriler*, 4-8 Ekim 1999, C.I, TTK yayını, Ankara 2002, s. 14.

h. BROŞÜR

Alev Keskin, *1877-78 Osmanlı-Rus Harbi Harp Tarihi Broşürü*, Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2000, s.7.

ı. RESMİ YAYINLAR

İsmet Binark, *Balkan Ülkelerinin Tarihi Kaynakları Bakımından Başbakanlık Osmanlı Arşivlerinin Önemi*, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yayını, Ankara 1996, s. 25.

i. HARİTALAR VE ŞEMALAR

Şanlıurfa Turizm Haritası, Harita, Şanlıurfa Valiliği Yayını, 1983.

j. BÜLTEN

Afyon Kocatepe Üniversitesi Haber Bülteni, Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayınları, Afyon, 2000, s 15.

k. ARŞİV BELGELERİ

Arşiv adı, Fon adı ve kodu, Dosya numarası ya da klasör numarası, Gömlek numarası, varsa belge numarası ya da fihrist numarası.

BOA,Y.A.HUS, D:512, G:72, Belge no(lef):3.

ATASE, BHK, K:685, A:6-8288, D:5, Fil.

D. Kaynakça Yazımında Uyulacak Esaslar

1. Kaynakçada yazar soyadı büyük ve başta; adı ise küçük harflerle yazılacak.

Gazi

Akademik
Bakış

381

Cilt 17
Sayı 33
Kış 2023

2. Kaynaklar alfabetik sıra ile verilecek.

3. Makalelerde sayfa numaraları tam olarak belirtilecektir.

Aşağıda örnek bir kaynakça gösterilmiştir:

ANHEGGER, Robert - Halil İnalçık, Kânûnnâme-i Sultânî Ber Mûceb-i ‘Örf-i ‘Osmânî, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1956.

İLHAN, Suat, “Türk Çağdaşlaşması”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, VII/19, Kasım 1990, s.7-19.

KAFADAR, Cemal, Between Two Worlds. The Construction of the Ottoman State, University of California Press, Berkeley 1995.

KARPAT, Kemal H., Ortadoğu’da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk (çev. Recep Boztemur), İmge Kitabevi, Ankara 2001.

MAYER, Kurt B. – Walter Buckley, Class and Society, Random House, New York 1969.

OLCOTT, Martha B., “The Basmachi or Freeman’s Revolt in Turkestan 1918-24”, Soviet Studies, XXXIII/3, July 1981, pp.352-369.

SANDIKLI, Atilla, Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası Işığında Avrupa Birliği’ne Giriş Süreci, İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İstanbul 2007 (Yayımlanmamış Doktora Tezi).

YALÇIN, Durmuş vd., Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2002.

E. Belge, Tablo, Şekil ve Grafiklerin Kullanımında Uyulacak Esaslar

1. Ekler (belgeler), yazının sonunda verilecek ve altında belgenin içeriği hakkında kısa bir bilgi ile bilimsel kaynak gösterme ölçütlerine uygun bir şekilde kaynak yer alacaktır.

2. Diğer ekler (Tablo, Şekil ve Grafik) normal yazı dışındaki göstergelerin çok olması durumunda Tablo, Şekil ve grafik için başlıklar; Ek Tablo: 1, Ek Grafik: 3 ve Ek Şekil: 7 gibi yazılmalı, ekler, KAYNAKÇA’dan sonra verilmelidir.

Bu eklerle metin içerisinde yapılan atıfların mutlaka Ek Tablo:1, Ek Grafik: 3 veya Ek Şekil: 7 şeklinde yapılmalıdır. Tablo, şekil, grafik ve resim için şayet alıntı yapılmışsa, mutlaka kaynak belirtilmelidir.

Değerlendirme

1. Dergi Yayın Kurulu, biçim ve alanlar açısından uygun bulduğu yazıları konunun uzmanı hakemlere (iki hakeme) gönderir, değerlendirmelerin ikisi de olumlu ise yayına kabul edilir. Biri olumlu, diğeri olumsuz ise makale üçüncü bir hakeme gönderilir. Yayımlanması için düzeltilmesine karar verilen yazıların, yazarları tarafından en geç 20 gün içerisinde teslim edilmesi gereklidir. Düzeltilmiş metin, gerekli görüldüğü durumlarda, değişiklikleri isteyen hakemlerce tekrar incelenebilir.

2. Gönderilen yazılar iki alan uzmanının “yayımlanabilir” onayından sonra, Yayın Kurulu’nun son kararı ile yayımlanır. Yazarlar hakem ve Yayın Kurulu’nun eleştiri, değerlendirme ve düzeltmelerini dikkate almak zorundadırlar.

Katılmadığı hususlar olması durumunda, yazar bunları gerekçeleri ile ayrı bir sayfada bildirme hakkına sahiptir.

3. Hakem oluru alan makaleler, Yayın Kurulu tarafından derginin konu içeriği esas olmak üzere, hakem raporlarının tamamlanma tarihlerine göre sıraya konarak yayımlanır.

4. Dergiye gönderilen yazılar yayımlansın veya yayımlanmasın iade edilmez.

5. Gazi Akademik Bakış Dergisi’nde yayımlanan makalelerdeki görüşler, yazarlarının şahsi görüşleri olup; Gazi Akademik Bakış Dergisi’nin resmî görüşü niteliğini taşımaz.

Gazi

GUIDELINE OF THE JOURNAL OF GAZI ACADEMIC VIEW

A. Instruction for Authors

1. Language of publication is Turkish. However works written in English may also be published. Reductions to papers submitted to the journal are made by Vice Editors and the Editorial Board. The most recent edition of the spelling guide of Turkish Language Institution is taken into account for language use, punctuation and abbreviations. The texts submitted must be clear and understandable, and be in line with scientific criteria in terms of language and expression. The Spelling Guide and Turkish Dictionary are available at <http://www.tdk.gov.tr>.
2. The texts submitted to be published must be no longer than 20 pages including also the abstract and references.
3. The texts must be submitted together with the abstract no longer than 250 words in Turkish and English at the beginning of the paper, including also the Turkish and English headings for the paper, and with five key words in Turkish and in English. At the end of the articles in Turkish language, there will be a 500-600 word "Extended Abstract".
4. Name of the author must be placed at the center in bold italics, in 10 type size; his/her title, place of duty and e-mail address must be indicated in the footnote with (*) in 8 type size. footnotes for other explanations must be provided both in the text and down the page in numbers.
5. The type character must be Times New Roman, 10 type size, line spacing single, footnotes in 8 type size and with single line spacing.
6. Articles which are not prepared according to above requirements, will be ignored.

B. Page Layout

1. Indentation must be, for the first line, 1, 25; spacing before must be 3 pt, after must be 3 pt, justified, and line spacing must be 1.
2. Page layout must be normal, page setup must be 5 cm from top, 5,5 cm from bottom, 4,5 cm from left, 4,5 cm from right, gutter 0, header 1.25 cm, footer 4,5 cm.
3. Sub-headings must be within three characters from the preceding heading.
4. Page numbers must be placed bottom right.
5. Following the first page, name of author must be provided on even numbered pages, and name of paper must be provided on odd numbered pages in 9 type size as headers.

C. Citations in Footnotes

a. BOOK

- Book, Single Author:

Hale Şıvgın, *Trablusgarp Savaşı ve 1911-1912 Türk İtalyan İlişkileri*, Atatürk Araştırma Merkezi publishing, 2. Press, Ankara 2006, p.100.

- Book, Two Authors:

Bonyar Waylet-Ernest Jackh, *İmparatorluk Stratejileri ve Ortadoğu* (trans. Vedat Atilla), Chiviyazıları Publishing 2. Press, İstanbul 2004, p. 100.

- Book, More Than Three Authors:

Marian Kent et. al., *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu ve Büyük Güçler*, Tarih Vakfı Yurt Publishing, 2. Press, İstanbul 1999, p. 100-102.

- Translated Books:

Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu* (trans. Metin Kırathı) TTK yayını, 3. Press, Ankara 1991, p. 157.

Gazî

Akademik
Bakış
383
Cilt 17
Sayı 33
Kış 2023

- Books with More Than One Edition:

Ernest Edmondson Ramsaur, *Jön Türker ve 1908 İhtilali* (trans. Nuran Yavuz), Pozitif Publishing, 5.Press, İstanbul 2007, p. 57.

- Books or Papers with Name of Author or Editor Non-Specified:

Tarihi Yaratan 1000 Büyük Adam, Milliyet Publishing, İstanbul 1985, p.50.

- Citation to Second Resource

Ziya Kaya, *title of the book*, Ankara Onur Publishing, 1995, p. 24'den G. Fuller, "Eurasia in the World Politics", *Foreign Affairs*, Volume 10, Number 3, June 2000, p. 44.

- Publications with More Than One Volume

Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi* (trans. Halil Berktaş), V.1, Eren Publishing İstanbul 2000, p. 100.

b. PAPER

- Paper in Compilation Books

Maria Todorova, "*Balkanlardaki Osmanlı Mirası*", L.Carol Brown, compil., *İmparatorluk Mirası: Balkanlar'da ve Ortadoğu'da Osmanlı Damgası* (trans. Gül Çağalı Güven), İletişim Publishing, İstanbul 2003, p.85.

- Paper with Author Specified in Journals

Hale Şıvgın, "Arnavutlarda Milli Bilincin Gelişme Sürecinde Yaşanan Siyasi Olaylar", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Number:147, December 2003, p 132-136.

- Paper with Author Non-Specified in Journals

"Balkanlarda Türk Varlığı", *Toplumsal Tarih*, X/7, May 1990, Ankara p. 8.

- Papers from Daily Newspapers

Bilgin Çelik, "Balkanlarda Arnavut Sorunu", *Cumhuriyet Strateji*, 24 January 2005, p.16-18.

- Paper from Internet Journal

Hüseyin Ukuşlu, "Gebze'de Kentleşme Süreci ve Sorunları", *Sosyal Bilimler Araştırmaları E-Dergisi*, III/5, number:5, period: 2006, 10 August 2007, <http://www.sbe.gazi.edu.tr/edergi/sosdergi.htm>, s. 100-101.

c. REPORT

- Report with Author Specified

Fatma Gök, Öğretmen Profili Araştırma Raporu, *Eğitim Bilim ve Kültür Emekçileri Sendikası* Publishing, Ankara 1999, p.25.

- Report with Author Non-Specified

Arnavutluk Ülke Raporu, TİKA Publishing Ankara 1995

Report Prepared by an Institution, Firm or Institute

Dış Politika Enstitüsü, *Uluslararası İlişkilerle İlgili Anayasaya Konabilecek Hükümler*, Siyasal Bilgiler Fakültesi Publishing Ankara 1990, p. 33.

d. ENCYCLOPEDIA ARTICLE

"Arnavutluk", *Türk Ansiklopedisi*, V.3, İstanbul 1971, pp.360-379

e. THESIS

Dritan Egro, "Osmanlı Devletinin XIV-XVI Yüzyıllarındaki İslamiyet'in Arnavut Topraklarına Yayılması", Unpublished Doctorate Thesis, İngilizce, Bilkent Ü. SBE., Ankara 2003.

f. INTERNET

- Web Pages of Public Institutions

T.C. Dışişleri Bakanlığı Resmi İnternet Sayfası, "Türkiye Ukrayna Anlaşması", <http://www.mfa.gov.tr/turkce/group/h/ikili/11.htm>.

- Paper from Internet Journal

Hüseyin Ukuşlu, "Gebze' de Kentleşme Süreci ve Sorunları", *Sosyal Bilimler Araştırmaları E-Dergisi*, III/5, Number: 5, Period: 2006, 10 August 2007, <http://www.sbe.gazi.edu.tr/edergi/sosdergi.htm>, p. 100-101.

- Messages Sent to Discussion Boards, Forums etc by E-Mail

Abdulvahap Kara, "*Kazak Mitolojisinin Dildeki Yansımaları*", (Message: 25), 10 July 2007, http://groups.google.com/group/turk-tarihciler/browse_thread/thread/f8cef971cca8fd7b.

Gaz

g. DECLERATIONS TO CONFERENCES

Dritan Egro, "Arnavutluk'ta Osmanlı Çalışmaları", *XIII. Türk Tarih Kongresi*, Bildiriler, 4-8 October 1999, C.I, TTK publishing, Ankara 2002, p. 14.

h. BROCHURE

Alev Keskin, *1877-78 Osmanlı-Rus Harbi Harp Tarihi Broşürü*, Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Publishing, Ankara 2000, p.7.

i. OFFICIAL PUBLICATIONS

İsmet Binark, *Balkan Ülkelerinin Tarihi Kaynakları Bakımından Başbakanlık Osmanlı Arşivlerinin Önemi*, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Publishing, Ankara 1996

i. MAPS AND FIGURES

Şanlıurfa Turizm Haritası (English), Harita, Şanlıurfa Valiliği Publishing, 1983.

j. BULLETINS

Afyon Kocatepe Üniversitesi Haber Bülteni, Afyon Kocatepe Üniversitesi Publishing, Afyon 1999, p.8.

k. ARCHIVE DOCUMENTS

Archive name, collection name and code, file number or box number, document number.

BOA,Y.A.HUS, D:512, G:72, Belge no(lef):3.

ATASE, BHK, K:685, A:6-8288, D:5, Fil.

D. Principles to Abide By in Presentation of References

1. Surname of the author shall be at the beginning with capital letters; name with small letters.

2. Resources shall be presented in alphabetical order.

3. Page numbers shall be fully indicated for papers.

An example references is presented below:

ANHEGGER, Robert - Halil İnalçık, *Kânûnnâme-i Sultânî Ber Mûceb-i Örf-i Osmânî*, Türk Tarih Kurumu Publishing, Ankara 1956.

İLHAN, Suat, "Türk Çağdaşlaşması", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, VII/19, November 1990, p.7-19.

KAFADAR, Cemal, *Between Two Worlds. The Construction of the Ottoman State*, University of California Press, Berkeley 1995.

KARPAT, Kemal H., *Ortaođu'da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk* (çev. Recep Boztemur), İmge Publishing, Ankara 2001.

MAYER, Kurt B. – Walter Buckley, *Class and Society*, Random House, New York 1969.

OLCOTT, Martha B., "The Basmachi or Freeman's Revolt in Turkestan 1918-24", *Soviet Studies*, XXXIII/3, July 1981, pp.352-369.

SANDIKLI, Atilla, *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası Işığında Avrupa Birliği'ne Giriş Süreci*, İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İstanbul 2007 (Unpublished doctorate thesis).

YALÇIN, Durmuş et. al., *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2002.

E. Principles to Abide By in Using of Documents, Tables, Figures and Graphics

1. Attachments (documents), shall be presented at the end of the text and down below shall be a brief information as to the content of the document and proper citation in line with the relevant criteria.

2. Other attachments (Table, Figure and Graphics) shall be presented as Additional Table: 1, Additional Graphic: 3 and Additional Figure: 7 if indicators other than the text are too many in number; attachments shall be presented after the REFERENCES. References to these attachments in the text shall absolutely be made as Additional Table:1, Additional Graphic: 3 or Additional Figure: 7. If citation has been made for table, figure, graphic or picture, resource shall absolutely be indicated.

Evaluation

1. Publication Board of the Journal sends to referees of expertise in the field (three referees) the papers it has found relevant in terms of form and fields; the papers are accepted for publication with the approval of at least two referees out of the three. The papers which have been decided to

Gazi

Akademik
Bakış

385

Cilt 17
Sayı 33
Kış 2023

be reviewed, shall be submitted by the author(s) within no later than 20 days. The revised text may be re-examined by the demanding referees if found necessary.

2. The papers submitted shall be published with the final decision of the Publication Board, following the “can be published” approval of the three experts in the field. Authors shall take into account criticism, assessment and revisions of the referees and the Publication Board. If the author has any points he/she does not agree with, he/she has the right to specify these issues in a separate page with the justifications thereof.

3. The papers, following the approval by the referees, are ordered by the Publication Board, based on dates of completion of referee reports and also based on the scope of the journal.

4. The papers submitted to the journal shall not be given back whether published or not.

5. The views in the papers published in Gazi Journal of Academic View are the personal views of the authors, and are no way the official view of the journal.

Gazi

Akademik
Bakış

386

Cilt 17
Sayı 33
Kış 2023